Complexul Muzeal Național "Moldova" Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei

CERCETĂRI ISTORICE

(serie nouă)

XXI-XXIII
2002-2004

IAȘI

2007

ISSN - 1453-3960

REDACȚIA:
Cătălin Hriban
dr. Adriana Moglan
Carmen Ungureanu
dr. Senica Țurcanu

Complexul Muzeal Național MOLDOVA Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, Nr. 1
Iași, RO-700028
tel: 04 0232 275979 int 122, int 177
fax: 04 0232 218383
e-mail: cercetari_istorice@muzeul-moldova.ro

Sumar - Sommaire

Abrevieri - Abbreviations 5

Izvoare

Senica Ţurcanu
Industria litică cioplită aparţinând Culturii ceramicii Liniare de pe teritoriul României 7

Nicolae Ursulescu, Raluca Kogălniceanu
Necropola sarmatică de la Isaiia (c. Răducăneni, j. Iaşi) date preliminare 27

Georgeta Miu
Studiul antropologic al scheletelor din necropola sarmatică de la Isaiia 59

Sergiu Haimovici
Studiul materialului arheozoologic provenit din situl cucutenian, faza AB, de la Creţeşti - "la intersecţie" (j. Vaslui) 73

Sergiu Haimovici
Studiul arheo-zoologic al materialului provenit din habitatul de la Siliştea (c. Români, j. Neamţ) aparţinând Culturii Costişa 81

Ludmila Bacumenco
Pagini de iconografie ortodoxă: Un triptic descoperit la Ruşi-Mănăstioara (j. Suceava) 91

Gheorghe Pungă
Din documentele satului Românești (j. Botoşani) 97

Eliza Ilie
Scrisoarea din 1723 a mitropolitului Gheorghe al IV-lea al Moldovei 109

Aurica Ichim
Ecaterina Kogălniceanu. Dosarul de succesiune 129

Studii

Codrin Benţa
Consideraţii asupra descoperirilor numismatice din complexele funerare 137

Laurenţiu Rădvan
Moşiile oraşelor din Ţara Românească în secolele XIV-XVI 163

Mihai-Bogdan Atanasiu
Activitatea politică a marelui vistiernic Iordache Cantacuzino 185

Dorin Dobrincu
Vămile și ocnele în Moldova epocii fanariote.Aspecte fiscale 199

Valentin A. Constantinov
Posteritatea lui Radu Mihnea (Moldova și Țara Românească între 1626 și 1633. Confruntări interne și externe) 207

Zamfira Pungă
Informații cu privire la proprietăți ale familiei boierilor Palade din Moldova (sec. al XVII-lea –prima jumătate a sec. al XVIII-lea.) 233

Gheorghe Cliveti
Problema deschiderii formale a Congresului de la Viena: Noi observații asupra desfășurării negocierilor diplomatice la cancelaria imperială a Austriei în septembrie-octombrie 1814 269

Puncte de vedere

Traian Bița
"Bokdan et filiis suis" 291

Lucian Valeriu Lefter
12 aprilie 1457: o problemă de logică istorică* 299

Liviu Pilat
Doljești – 12 aprilie 1457 311

Dan Floareș
Asediul Cetății Neamțului (1691). Observații 321

Varia

Sorin Iftimi
Pe urmele lui Daniil Philippidis(1755-1832) 325

Ruxandra Alaiba
Vasile Christescu, o personalite a arheologiei românești interbelice 339

Recenzii. Note de lectură 341

Abrevieri - Abbreviations

AARMSI - Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București
AIIAC - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIIAI - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași / Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" Iași
AMM - Acta Moldaviae Meridionalis, Muzeul Județean Vaslui.
AMN - Acta Musei Napocensis, Cluj
Antaeus - Anteus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
AO - Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum - Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArhMold - Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași
AȘUI - Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza" Iași, seria Istorie
Banatica - Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BCMI - Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI - Buletinul Monumentelor Istorice, București
BOR - Biserica Ortodoxă Română, București
BSNR - Buletinul Societății Numismatice Române, București
Călători străini - Călători străini despre Țările române, vol.1-8, coordonator Maria Holban, Ed. Științifică, București, 1968-1976
CCDJ - Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași
CDM - Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului
CercIst - Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
CN - Cercetări Numismatice, București
CNA - Cronica Numismatică și Arheologică, București
Dacia, N. S. - Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, București.
Danubius - Danubius, Muzeul Județean Galați
DIR - Documente privind istoria României, seria A, Moldova, seria B, Țara Românească, Editura Academiei, București
DRH - Documenta Romaniae Historica. Seria A, Moldova, seria B, Țara Românească, Editura Academiei, București
EN - Ephemeris Napocensis, Cluj Napoca
FolArch - Folia Archaeologica, Budapesta
Hierasus - Hierasus, Anuarul Muzeului Județean Botoșani
Materiale - Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R. (Materiale și cercetări arheologice), București.
MemAntiq - Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra-Neamț.
MMS - Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
Orbis Antiquus - Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis, C. Găzdac, C. Roman,
Peuce - Peuce, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea
Pontica - Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
Rdl - Revista de Istorie, Bucureșri
RESEE - Revue des études sud-est européennes, București
RI - Revista Istorică

RIAF - Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.
RIR - Revista Istorică Română, București
RRH - Revue Roumaine d'Histoire, București
SAA - Studia Antiqua et Archaeologica Studia Antiqua et Archaeologica, Seminarul de Istorie Antică și Arheologie al Universității „Al. I. Cuza" Iași
SAI - Studii și articole de istorie
SCI - Studii și cercetări istorice
SCIA - „Studii și Cercetări de Istoria Artei", București
SCIV - Studii și cercetări de istorie veche, Institutul de Arheologie București
SCIVA - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN - Studii și Cercetări Numismatice, București
SCS - Studii și cercetări științifice
SMIM - Studii și materiale de istorie medie
StCl - Studii clasice, București
Suceava - Suceava. Anuarul Muzeului Județean; Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava
Symposia Thracologica - Symposia Thracologica, Institutul român de tracologie , București
Thraco-Dacica - Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București

Senica Țurcanu

Industria litică cioplită aparținând Culturii ceramicii Liniare de pe teritoriul României

Pătrunse din Slovacia în Polonia meridională prin porțile Moravei și prin alte trecători ale Carpaților, răspândindu-se apoi pe două mari direcții, spre nord-vest pe valea Oderului și spre est și nord-est pe valea Vistulei, comunitățile aparținând culturii ceramicii liniare coboară pe Nistru răspândindu-se în toată Moldova. Silvia Marinescu-Bîlcu, care s-a ocupat de această problemă, consideră că triburile liniar-ceramice au ajuns în teritoriul dintre Prut și Nistru și pe o cale mai directă, din teritoriul actual al Ucrainei subcarpatice, avându-se în vedere masarea stațiunilor în bazinul superior al Nistrului și pe valea râului Răut[1]. De pe teritoriul Moldovei comunitățile liniar-ceramice s-au răspândit, în mai multe etape, pe două direcții: spre sud-estul Transilvaniei și spre nord-estul Munteniei[2].

Comunitățile în discuție au ajuns în regiunile orientale ale României în una din fazele evoluate ale acestei culturi, anume în faza cunoscută sub numele de ceramică liniară decorată cu capete de note muzicale[3].

În ceea ce privește evoluția culturii ceramicii liniare în regiunile orientale ale României (exceptând grupa est-slovacă din vestul țării), se presupune a se fi desfășurat în două sau trei etape[4].

Așezarea liniar-ceramică de la Târpești beneficiază și de două datări radiocarbon, care îi situează evoluția între 5300 și 4950 CAL B.C.[5]: 6245±100 (Bln-801) (5319-5070 CAL

---

1 S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR International Series 107, Oxford, 1981, p. 16-17; Idem, *Les Carpates Orientales et la Moldavie*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe Orientale* (ed. J. K. Kozlowski), ERAUL 45, Liège, 1993, p. 193.

2 V. Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 223-233 ; Idem, *Contribuții la cunoașterea răspândirii culturii cu ceramică liniară pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Sesiunea de comunicări a Muzeelor de Istorie – 1964*, București, 1970, p. 42-51 ; N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *Neoliticul Transilvaniei*, BMN 3, Cluj-Napoca, 1976, p. 9-15.

3 I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova (pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvănești Vechi, Iași)*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p.17-26.

4 E. Comșa, *Quelques nouvelles données sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain*, în *Alba Regia*, 12, 1972, p. 177-178; S. Marinescu-Bîlcu, *În legătură cu câteva opinii privind originea și evoluția neoliticului și eneoliticului pe teritoriul Moldovei*, în *SCIVA*, 34, 2, 1983, p. 122; N. Ursulescu, *Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 35; Idem, *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, BAI IV (ed. V. Chirica et D. Monah), 1991, p. 198-207.

5 C.-M. Mantu, *Absolute chronology of Neolithic Cultures in Romania and relations with the Aegeo-Anatolian world*, în *Préhistoire d'Anatolie. Genèse de deux mondes* (ed. M. Otte), vol. 1, ERAUL 85, Liège, 1998, p. 161.

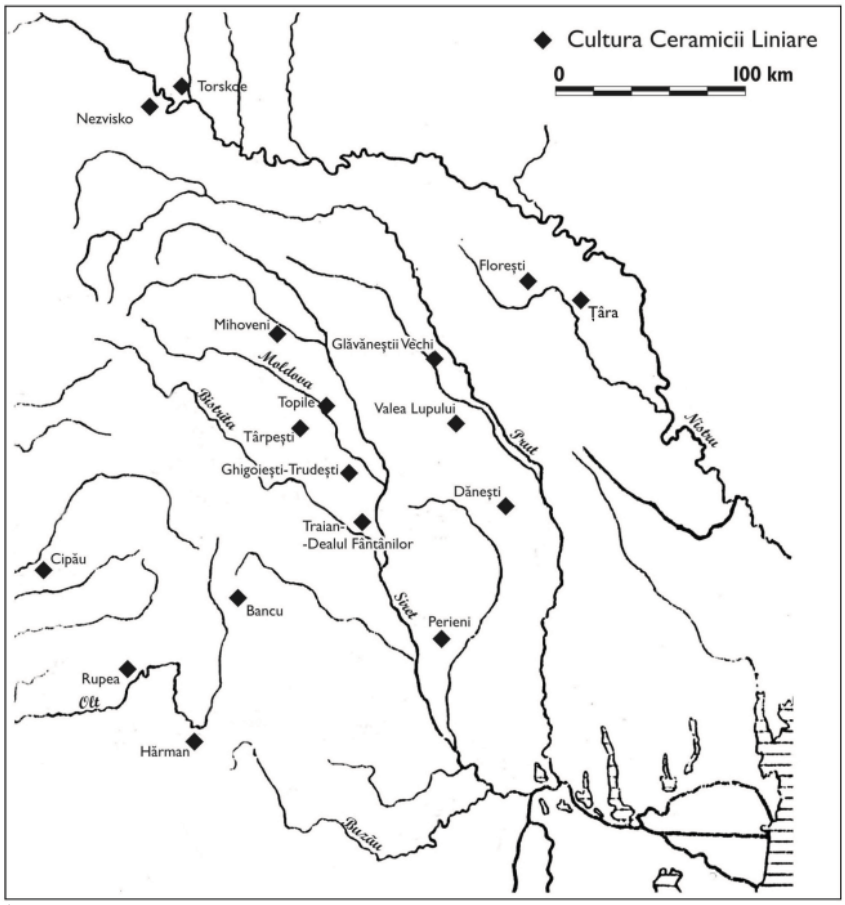

Fig. 1

Descoperiri ale Culturii ceramicii liniare la este de Carpați (după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.,* 1993)

B.C.) și 6170±100 (Bln-800) (5240-4947 CAL B.C.)[6].

În momentul în care triburile liniar-ceramice au ajuns în zona est-carpatică a României aici mai vieţuiau încă comunităţi Starčevo-Criş, cu care noii veniţi au convieţuit o vreme, fiind apoi asimilate sau împinse spre alte zone[7].

Este cunoscut faptul că pe teritoriul de care ne ocupăm lipsesc până acum aşezările pluristratificate aparţinând culturii ceramicii liniare şi că nu au fost încă descoperite locuiri de lungă durată, cu case mari, cu compartimentări interioare, ci doar aşezări cu colibe răzleţe,

6 *Ibidem*, 170.

7 N. Ursulescu, *op. cit.*, 1990, p. 17; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1993, p. 194; S. Marinescu-Bîlcu, C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în cadrul culturii Starčevo-Criş pe teritoriul României. Aşezarea de la Grumăzeşti, jud. Neamţ*, în *MemAnt*, 21, 1997, p. 273.

care nu formează un strat cultural consistent[8].

De asemenea, cercetările arheologice în siturile liniar-ceramice au fost destul de limitate și, în consecință, volumul colecțiilor obținute, redus. La acestea se adaugă faptul că, frecvent, autorii cercetărilor au omis prezentarea materialelor litice cioplite sau le-au menționat în doar câteva cuvinte.

De aceea, informațiile pe care le-am putut obține din literatura de specialitate sunt inegale, iar caracterizarea industriei litice pe care am realizat-o este influențată de acest fapt. Am avut acces la materialele de la Traian-*Dealul Fântânilor* (jud. Neamț) și Târpești (jud. Neamț), aflate în colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț[9], dar, având în vedere faptul că este vorba de stațiuni pluristratificate, neavând la îndemână și documentația de șantier care să ne permită o atribuirea culturală corectă, am preferat, până la verificarea și punerea la punct mai clară a informațiilor noastre, să analizăm doar materialele atribuite cu siguranță nivelelor liniar-ceramice și nu celor ulterioare de acolo. Cercetările în așezările de la Perieni (jud. Vaslui), Dănești (jud. Vaslui) și Mihoveni (jud. Suceava) au furnizat doar câteva piese din piatră cioplită; în ceea ce privește materialele de la Glăvănești Vechi (jud. Iași) nu am reușit să depistăm locul lor de depozitare.

În aceste condiții, pentru realizarea studiului nostru am utilizat rapoartele de săpături și studiile în care sunt tratate, mai mult sau mai puțin detaliat, resturile de locuire aparținând comunităților liniar-ceramice (inclusiv piesele de piatră cioplită) din așezările cercetate la Glăvănești Vechi (jud. Iași)[10], Perieni (jud. Vaslui)[11], Dănești (jud. Vaslui)[12], Târpești (jud. Neamț)[13], Traian-*Dealul Fântânilor* (com. Zănești, jud. Neamț)[14] și Mihoveni (jud. Suceava)[15] (fig. 1).

8 N. Ursulescu, *op. cit.*, 1991, p. 207-212; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1993, p. 193-194.

9 Mulțumim, și pe acestă cale, d-nei dr. Silvia Marinescu-Bîlcu, pentru bunăvoința de a fi de acord cu accesul nostru la piesele de la Traian și Târpești.

10 I. Nestor, *op. cit.*, 1951, p. 17-26; E. Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul R. P. R. și în regiunile vecine*, în SCIV, 11, 2, 1960, p. 217-244; Idem, *Așezarea culturii cu ceramică liniară de la Glăvănești Vechi*, în *Hierasus*, 9, 1994, p. 65-124; I. Nestor *et al.*, *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 27-32; Idem, *Săpăturile de pe șantierele Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 51-76.

11 M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni (reg. Iași, r. Bârlad)*, în *Materiale*, 3, 1957, p. 65-82.

12 M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dănești*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 49-51.

13 S. Marinescu-Bîlcu, *Sondajul de la Târpești (r. Tg. Neamț, reg. Bacău)*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 235-242; Idem, *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Târpești*, în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 395-422; S. Marinescu-Bîlcu et alii, *Contribuții la ecologia locuirilor pre și proto-istorice de la Târpești*, în *MemAnt*, 9-11, 1977-1979 (1985), p. 643-684.

14 H. Dumitrescu, C. Matasă, *Șantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, 5, 1-2, 1954, p. 35-50; H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian (1954) (r. Buhuși, reg. Bacău)*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 459-474; Idem, *Șantierul arheologic Traian (r. Buhuși, reg. Bacău)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 189-199; Idem, *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 91-105; H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *Activitatea șantierului arheologic Traian*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 245-260; idem, *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 39-45.

15 N. Ursulescu, P.-V. Batariuc, *Așezarea culturii ceramicii liniare de la Mihoveni (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 30, 2, 1979, p. 271-284; N. Ursulescu, *op. cit.*, 1991, p. 188-224.

Materia primă

Aşezarea liniar-ceramică de la Târpeşti a constituit obiectul unor studii interdisciplinare, în cadrul cărora a fost realizată şi examinarea microscopică a tipurilor de roci utilizate pentru realizarea uneltelor. Din păcate, industria litică cioplită liniar-ceramică de la Târpeşti este formată din doar 55 de piese, număr destul de mic pentru ca situaţia reflectată să fie considerată reprezentativă în evidenţierea structurii petrografice a utilajului liniar ceramic de pe întreg teritoriul Moldovei.

Silexul este principala materie primă preferată de către comunităţile liniar-ceramice[16].

La Tîrpeşti silicolitul reprezintă 45,45% din totalul utilajului[17], iar silexul propriu-zis constituie 29,09% din totalul utilajului litic cioplit[18] (fig. 2).

În celelalte aşezări, Glăvăneştii Vechi[19], Traian-*Dealul Fântânilor*[20], proporţia pieselor lucrate din silex este majoritară. S-au folosit mai multe varietăţi. Majoritatea pieselor este

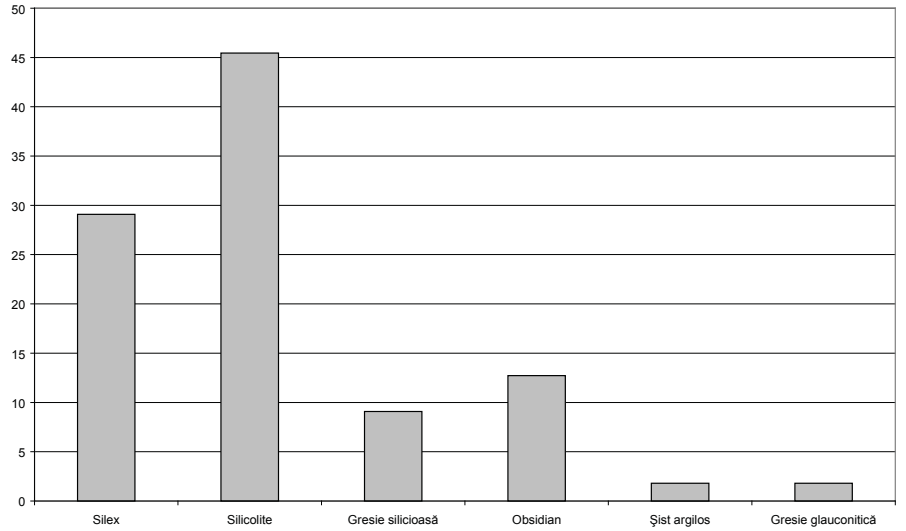

Fig. 2.
Materia primă cioplită în aşezarea liniar-ceramică de la Târpeşti (%) (situaţia statistică după S. Marinescu-Bîlcu et alii, *op. cit.*, 1985, p. 647-648)

realizată din silex de bună calitate, de culoare neagră, aproape neagră, cenuşiu-translucidă, (Glăvăneştii Vechi, Traian-*Dealul Fântânilor*, Târpeşti)[21]. La Glăvăneşti, dar şi la Traian-

16 Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, 1970, p. 39.

17 S. Marinescu-Bîlcu *et al.*, *op. cit.*, p. 647-648.

18 *Ibidem*.

19 E. Comşa, *op. cit.*, 1994, p. 73-74.

20 H. Dumitrescu, *op. cit.*, 1955, p. 464; H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1970, p. 43.

21 H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1962, p. 254; E. Comşa, *op. cit.*, 1960, p. 229; S. Marinescu-

Dealul Fântânilor și Mihoveni, au fost descoperite și piese din silex de culoare alburiu mată, așa-numitul silex de Nistru[22].

O altă rocă utilizată în așezările în discuție este obsidianul. Nu avem menționate unelte din obsidian, în sensul definiției formale a uneltelor, dar au fost descoperite numeroase așchii de obsidian cu urme de utilizare[23]. Proporția pieselor realizate din această rocă la Târpești este de 12,72% din totalul utilajului litic cioplit[24]. A fost utilizat și la Traian-*Dealul Fântânilor*[25] și la Glăvănești Vechi[26].

O altă materie primă utilizată este gresia silicioasă. Ea este folosită de către comunitățile liniare de la Traian-*Dealul Fântânilor*[27]. Exploatarea gresiei ne face să presupunem o penurie de materie primă de calitate superioară. Spre aceeași concluzie ne conduce și prezența unor unelte realizate pe nuclee epuizate (la Târpești)[28], ca și refolosirea unor piese paleolitice găsite, probabil, în apropierea așezării (la Glăvănești Vechi)[29].

Analiza industriei litice cioplite

Nucleele. Dintre siturile cercetate, Glăvăneștii Vechi pare a fi așezarea unde a avut loc cea mai intensă exploatare a silexului. Aici au fost descoperite 97 de nuclee (constituind 17,77% dintr-un total de 546 de piese). Numărul nucleelor este mult mai redus în celelalte așezări (la Traian-*Dealul Fântânilor* ele reprezintă doar 4,88%) dar, se poate presupune, având în vedere și numărul mare al pieselor neretușate menționate de către descoperitori, faptul că prelucrarea silexului avea loc în așezări.

Cele mai multe nuclee sunt prismatice și piramidal-conice, nuclee de lame, dar au fost descoperite și nuclee neregulate sau cu desprinderi încrucișate (pl. 1/14-19; 7/1-7).

	Nr.	%
Nuclee	97	17,77
Așchii neretușate	19	3,48
Lame neretușate	250	45,79
Unelte	180	32,97
Total utilaj	546	100,00

Tabelul 1. Glăvăneștii Vechi. Grupe tehnologice majore (după Păunescu, *op. cit.*, 1970, anexa nr. II/2 D, 156-157)

Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 8.

22 E. Comșa, *op. cit.*, 1994, p. 74; H. Dumitrescu, Vl. Dumirescu, *op. cit.*, 1962, p. 254; N. Ursulescu, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 277.

23 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 8.

24 S. Marinescu-Bîlcu et alii, *op. cit.*, 1985, p. 647-648.

25 H. Dumitrescu, *op. cit.*, 1955, p. 464; H. Dumitrescu, Vl. Dumirescu, *op. cit.*, 1970, p. 43.

26 I. Nestor et alii, *op. cit.*, 1951, p. 55.

27 H. Dumitrescu, *op. cit.*, 1955, p. 459, 464.

28 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit*, 1981, p. 8.

29 I. Nestor et alii, *op. cit.*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 54.

Trebuie semnalată prezența - la Glăvăneștii Vechi - a unor nuclee fusiforme[30], tip de nucleu specific complexului tardenoisian de tip nord-vest pontic[31] (pl. 1/14-15). Ele se întâlnesc și în așezări aparținând culturii liniar-ceramice din spațiul pruto-nistrian[32].

Numărul nucleelor epuizate este destul de ridicat; unele au fost refolosite ca percutoare sau chiar au fost transformate în unelte[33].

Ca dimensiuni, putem afirma, după datele furnizate de ilustrație, că au fost descoperite atât nuclee macrolitice, cât și unele a căror lungime nu depășește 3 cm.

Produsele primare de debitaj.

Lamele neretușate constituie 45,79% din totalul utilajului litic descoperit la Glăvăneștii Vechi și 28,46% la Traian-*Dealul Fântânilor* (pl. 4/1-2, 4-19; 5/1-16; 6/1-3, 5-17, 19-20). Cele mai multe sunt piese de dimensiuni microlitice, dar nu lipsesc nici cele de dimensiuni mijlocii sau chiar macrolitice. Lamele au, în general, laturile paralele, curbura longitudinală ușoară sau aproape inexistentă, bulbul puțin marcat. Cele mai multe au secțiunea trapezoidală.

	Nr.	%
Nuclee	6	4,88
Așchii neretușate	0	0
Lame neretușate	35	28,46
Unelte	82	66,67
Total utilaj	123	100,00

Tabelul 2. Traian – *Dealul Fântânilor*. Grupe tehnologice majore (după Păunescu, *op. cit.*, 1970, anexa nr. II/2 C, 155-156)

Așchiile neretușate nu sunt prezente în situațiile pe care le-am utilizat, datorită, probabil, concepției de săpătură a anilor '50-'60, când materialul era selectat direct pe șantier, oprindu-se pentru studiu doar ceea ce era considerat semnificativ - în cazul nostru uneltele și nucleele - dar nu și așchiile. Prezența lor este însă menționată în toate rapoartele de săpătură. Proporția lor ne-ar fi putut furniza mai multe detalii despre cioplirea pe loc, în așezare. Pentru multe dintre ele sunt specificate urme de uzură[34]. La Glăvăneștii Vechi reprezintă 3,48%.

Uneltele constituie 32,97% din totalul materialului litic la Glăvăneștii Vechi și 66,67% la Traian-*Dealul Fântânilor*. Diferența destul de mare care se remarcă între proporția uneltelor din cele două așezări provine, în opinia noastră, din modul în care erau strânse (și contabilizate) anumite artefacte în perioada în care s-au realizat cercetările. Faptul că în situația statis-

30 Al. Păunescu, *op. cit.*, București, 1970, p. 39.

31 Idem, *Mezoliticul de la Erbiceni și Ripiceni-Izvor, expresie a tardenoazianului nord-vest pontic*, în *SCIVA*, 32, 4, 1981, p. 492-502.

32 O. Larina, *Kul'tura linejno-lentočnoj keramiki Pruto-Dnestrovskogo regiona*, în *Stratum Plus*, 2, 1999, p. 47.

33 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 8; H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1962, p. 254.

34 H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1962, p. 264; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 8.

tică realizată de Al. Păunescu[35] nu apar aşchiile retuşate coroborat cu menţiunile prezenţei acestora în rapoartele de săpături ne determină să conchidem că aşchiile fiind considerate deşeuri, nesemnificative, nu au fost strânse. În acest context (în care o categorie de artefacte a fost ignorată) raportarea uneltelor numai la o parte din numărul total de artefacte au dus la situaţia cunoscută.

Utilajul retuşat liniar-ceramic este constituit din: gratoare, lame retuşate, piese geometrice, lame trunchiate, inserţii pentru seceri, străpungătoare, piese cu encoches şi denticulate.

Gratoarele. În cadrul utilajului litic cioplit, gratoarele constituie cele mai numeroase unelte (reamintim că predominarea acestor unelte reprezintă o caracteristică a industriilor litice preneolitice[36]), dar nu reapare varietatea tipologică din perioada anterioară prezenţei în zonă a comunităţilor Starčevo-Criş (pl. 1/9-13; 2/1-25; 3/1-16, 19)[37].

Cele mai multe piese sunt pe aşchii, mai puţine pe lame. Gratoarele pe aşchii cunosc mai multe subtipuri: convexe, ogivale, unguiforme, semicirculare, circulare.

	Unelte	Nr.	%
1	**Lame parţial retuşate**	31	17,22
2	**Lame continuu retuşate**		
3	**Lame denticulate**	3	1,67
4	**Lame cu trunchiere retuşată**	6	3,33
5	**Piese cu encoches**	3	1,67
6	**Piese cu luciu**	6	3,33
7	**Gratoare**	123	68,33
8	**Străpungătoare**	2	1,11
9	**Trapeze**	5	2,78
10	**Burine**	1	0,56
	Total unelte	**180**	**100,00**

Tabelul 3. Glăvăneştii Vechi. Repartiţia tipologică a pieselor retuşate

În ceea ce priveşte gratoarele realizate pe lame, acestea sunt preponderent convexe, dar sunt prezente şi piesele unguiforme şi à museau. Lamele pe care sunt realizate sunt retuşate continuu sau parţial, cu retuşe uni- sau bilaterale, directe sau inverse. Nu lipsesc piesele duble. În general sunt de dimensiuni mici şi mijlocii.

Ponderea lor în ansamblul uneltelor este de 68,33% la Glăvăneştii Vechi şi 45,12% la Traian-*Dealul Fântânilor*.

Grupa gratoarelor este urmată de cea a **lamelor retuşate**. Ele constituie 17,32% din totalul uneltelor la Glăvăneştii Vechi şi 17,07% la Traian-*Dealul Fântânilor*.

Această grupă nu este foarte variată din punct de vedere tipologic. Sunt piese cu retuşe continui sau parţiale pe una sau pe ambele laturi (pl. 3/17; 4/3; 6/4, 18). Retuşele sunt oblice,

35 Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970.

36 Idem, *Le tardenoisiene de l'est et du sud-est de la Roumanie*, în *Dacia*, N. S., 31, 1987, p. 13; idem, *Le Paléolithique et le Mésolithique de Roumanie (un bref aperçu)*, în *L'Anthropologie (Paris)*, 93, 1, 1989, p. 151.

37 S. Ţurcanu, *Tehno-tipologia industriilor litice tardenoisiene. Sursele de materie primă*, referat doctorat, Bucureşti, 1998, p. 4-6.

în cele mai multe cazuri (15,85% la Traian-*Dealul Fântânilor* și 15,55% la Glăvăneștii Vechi) dar nu lipsesc nici exemplarele cu retușe abrupte și semiabrupte (tip de retușare ce constituie o moștenire preneolitică).

Lamele fin denticulate constituie un subtip al lamelor retușate. Fina denticulare este dispusă în general pe o singură latură și nu afectează corpul piesei. Proporția lor nu depășește 2,44% în nici una din industriile luate în discuție.

Lamele cu encoches constituie 4,88% la Traian-*Dealul Fântânilor* și numai 1,67% la Glăvăneștii Vechi. Piesele descoperite au, în general, o singură encoche. Atunci când este vorba de două, acestea sunt dispuse pe o singură latură (lame à coches multiple unilaterale) (pl. 1/13).

	Unelte	Nr.	%
1	**Lame parțial retușate**	14	17,07
2	**Lame continuu retușate**		
3	**Lame denticulate**	2	2,44
4	**Lame cu trunchiere retușată**	6	7,32
5	**Piese cu encoches**	4	4,88
6	**Piese cu luciu**	4	4,88
7	**Gratoare**	37	45,12
8	**Străpungătoare**	3	3,66
9	**Trapeze**	12	14,63
10	**Burine**		0,00
	Total unelte	**82**	**100,00**

Tabelul 4. Traian – *Dealul Fântânilor*. Repartiția tipologică a pieselor retușate

Lamele trunchiate reprezintă 3,33% din totalul uneltelor la Glăvăneștii Vechi și 7,32% la Traian-*Dealul Fântânilor*. Cel mai frecvent trunchierea este oblică, mai rar dreaptă și uneori ușor concavă. La Traian-*Dealul Fântânilor* este întâlnit și tipul de piesă cu trunchiere dublă, oblică, abrupt retușată.

Ilustrând o preocupare agricolă, **lamele cu luciu** sunt realizate în general - în industriile analizate - pe lame microlitice, trunchiate sau retușate (pl. 6/9). Proporția lor nu atinge, în nici una din stațiunile la care ne raportăm, 5% (3,33% la Glăvăneștii Vechi și 4,88% la Traian-*Dealul Fântânilor*).

Burinele sunt ca și inexistente. A fost descoperit un singur exemplar, de unghi pe spărtură, formă atipică, la Glăvăneștii Vechi.

La fel de puțin numeroase sunt **străpungătoarele**. Sunt realizate pe lame, partea activă fiind obținută prin retușe abrupte și semiabrupte care intră adânc în corpul piesei. Sunt semnalate la Glăvăneștii Vechi, Traian-*Dealul Fântânilor* și Dănești (pl. 2/26). Aici trebuie încadrată și piesa lucrată pe un nucleu de silex epuizat, descoperită la Târpești[38]. Este vorba de un vârf dublu (dublu străpungător) realizat pe un suport cu laturile arcuite în formă ușor convergentă și care a fost retușat abrupt, fapt care a dus la realizarea a două părți active. Este un exemplu de utilizare ingenioasă a materiei prime.

38 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 8.

O discuție aparte trebuie făcută pentru **piesele geometrice**, mai ales plecând de la inventarul descoperit în stațiunea de la Traian-*Dealul Fântânilor*.

În cadrul industriei din așezarea menționată, piesele geometrice ating o proporție de 14,63%. După informațiile pe care le deținem, cel puțin pentru teritoriul Moldovei dintre Carpați și Prut, este singura așezare unde procentul acestui tip de piese este atât de ridicat, indiferent de cultura neo-eneolitică la care ne raportăm.

Piesele geometrice sunt trapeze și piese trapeziforme, de formă simetrică și asimetrică, cu mai multe variante: simetrice scurte, simetrice lungi, simetrice cu trunchieri oblice (trapez cu baze decalate/paralelogram), asimetrice (pl. 1/1-8). Toate exemplarele sunt realizate din silex. În legătură cu aceste piese considerăm că se impun câteva precizări.

Astfel, prezența lor este aproape necunoscută în regiunile limitrofe de evoluție ale culturii liniar-ceramice[39]. Ele apar în schimb în cultura Bugului Sudic. Ca o ipoteză de lucru, apreciem că procentajul lor din totalul uneltelor, disproporționat de mare pentru Traian-*Dealul Fântânilor*, nu poate fi explicat decât prin fondul mezolitic pe care aceste comunități l-au asimilat indirect, posibil prin contactul cu comunitățile **influențate** de cultura Bugului Sudic.

Discuții

Situația prezentată de noi pentru așezările liniar-ceramice din regiunile orientale ale României este, în linii generale, similară cu cea din locuirile contemporane de la est de Prut (Florești I, Rogojeni II, Gura Camencii VI, Dănceni, Țîra II)[40] și din alte regiuni limitrofe de evoluție ale culturii (ne referim la Polonia de sud-est)[41]. Și în cadrul industriei litice din aceste așezări predomină utilajul microlitic, realizat în special pe suport lamelar (într-o proporție care variază între 58 și 74%)[42].

În ceea ce privește uneltele propriu-zise, se întâlnesc aceleași tipuri de piese, cu prepondernța gratoarelor, urmate de lame retușate, cu diverse subtipuri[43]. Aceste caracteristici ne determină să afirmăm apartenența comunităților liniar-ceramice (din faza cu note muzicale) care evoluează pe teritoriul est-carpatic al României, la grupa liniar-ceramică periferică în care predomină gratoarele[44].

După cum este cunoscut, pe teritoriul României, în nord-vestul Transilvaniei, s-au descoperit și așezări aparținând unei faze mai timpurii a culturii liniar-ceramice de aspect est-

39 J. K. Kozłowski, *Über die Untersuchungen der östlichen Peripherien der Linien-Bandkeramik-Kultur*, în *ActaAC*, XIV, 1974, p. 22.

40 O. Larina, *Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova*, în *TD*, II, 1-2, 1994, p. 54-55; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 47-50.

41 J. K. Kozłowski, *op. cit.*, 1974, p. 24.

42 O. Larina, *op. cit.*, 1994, p. 54-55.

43 *Ibidem*, p. 55; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 47-50; V. Dergacev et alii, *Raskopki 1980 g. na mnogoslojnan poselenii Dančeny I*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1979-1980 gg.*, Kišinev, 1983, passim.

44 J. K. Kozłowski, *op. cit.*, 1974, p. 17; idem, *Die Frage des Ursprungs der Steinindustrie der bandkeramischen Kultur*, în *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, 14/15, 1980, p. 83-90.

slovac, care însă și-a continuat, evoluția până în eneoliticul timpuriu[45].

Comparativ cu situația din așezările aparținând culturii cermicii liniare cu capete de note muzicale descoperite în spațiul est-carpatic al României, industria litică aparținând aspectului liniar est-slovac (din așezările de la Berea, com. Ciumești, jud. Satu-Mare, punctele I și IX) se caracterizează în primul rând, prin utilizarea - aproape exhaustivă - a obsidianului ca materie primă pentru realizarea uneltelor[46]. Industria caracteristică este cea microlitică. Tipurile de unelte sunt, în principal, aceleași, dar diferă procentajul lor în totalul artefactelor de piatră cioplită, remarcându-se o preponderență a lamelor retușate, urmate de piesele cu *encoches* și de piesele geometrice[47]. Diferența de structură în cadrul utilajului litic cioplit se datorează, cu certitudine, substratului anterior, epipaleolitic/mezolitic, asimilat în aria de formare a culturii și în spațiile parcurse în decursul evoluției celor două grupuri.

Subliniind, încă o dată, numărul mic de așezări aparținând culturii ceramicii liniare, sărăcia materialului litic furnizat de ele, precum și caracteristicile diferite care transpar din analiza utilajului litic aparținând celor trei situri la care ne-am referit în principal, în final, putem aprecia că industria litică cioplită a culturii ceramicii liniare din faza cu capete de note muzicale de pe teritoriul Moldovei prezintă următoarele trăsături caracteristice:

- Omogenitate tipologică, atestată prin dominarea a două grupe de unelte: gratoare și lame retușate.
- Prezența piesele geometrice este, în anumite așezări (Glăvănești Vechi, Târpești) destul de redusă; ele constituie, însă, un procent considerabil, din totalul utilajului litic, la Traian-*Dealul Fântânilor*.
- Lipsesc burinele sau sunt extrem de rare.
- În unele așezări (Glăvănești Vechi) au fost descoperite nuclee fusiforme, formă de nucleu specifică complexului tardenoisianului nord-vest-pontic.
- Ca dimensiuni, piesele sunt microlitice în proporție de peste 60%. Se întâlnesc, rar, și piese macrolitice (2%).

Din acestă scurtă trecere în revistă, se poate deduce că structura utilajului litic în discuție prezintă anumite trăsături/caractere arhaice care constau în:

- Existența unei structuri statistice clar dominată de gratoare, multe pe aşchii, situație ce evocă utilajul preneolitic. Diferența de structură dintre industria Starćevo-Criș din Moldova față cea a culturii ceramicii liniare din același areal, este întâlnită și în alte arealuri de răspândire a celor două culturi. Ea a fost interpretată ca fiind rezultatul unei diferențieri în economia de subzistență, reflectând importanța diferită pe care o are agricultura în cele două culturi[48].

---

45 Denumit inițial grupul Ciumești, el a fost redefinit ca grupul Pișcolt deoarece materialele cele mai reprezentative au fost descoperite la Pișcolt și nu la Ciumești. Este încadrat în complexul cultural Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod (vezi E. Comșa, *Quelques problèmes concernant la civilization de Ciumești*, în *ActaAC*, XIII, 1972-1973, p. 39-49; Gh. Lazarovici, J. Németi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Satmarul și Clujul)*, în *ActaMP*, VII, 1983, p. 17-60; Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*, BMN 19, Cluj-Napoca, 1999, p. 75-80).

46 Al. Păunescu, *Perežitki tardenuazkoi kul'tury v drevnem neolite v Ciumešti*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 467-475; idem, *Les industries lithiques du Néolithique ancien de la Roumanie et quelques considérations sur l'inventaire lithique des cultures du Néolithique moyen de cette contrée*, în *Chipped stone industries of the Early Farming Cultures in Europe*, Warszaw-Cracow, 1987, p. 90.

47 Idem, *op. cit.*, 1987, p. 90.

48 E. Starnini, *The Mesolithic/Neolithic transition in Hungary. The lithic perspective,* în *From the Mesolithic to the Neolithic, Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, september 22-27, 1996* (eds. R. Kertész, J. Makkay), Budapest, 2001, p. 397.

- Un procent destul de ridicat de piese geometrice;
- Exploatarea nucleelor fusiforme.

Problema care se pune este unde și când a fost asimilat acest fond arhaic.
Pot fi avansate mai multe ipoteze:

- Transmis prin filieră Starcevo-Criș, în perioada de coexistență pe teritoriul Moldovei.
- În aria de origine a comunităților liniar-ceramice, în momentul formării culturii și asimilării fondului anterior epipaleolitic/ mezolitic.
- Pe parcursul evoluției culturii, de-a lungul traseului parcurs până a ajunge în teritoriile est-carpatice ale României.

În opinia noastră, posibilitatea ca fondul arhaic al industriei litice cioplite liniar-ceramice să fi fost preluat prin filieră Starčevo-Criș, în scurta perioadă de coabitare a celor două culturi pe teritoriul Moldovei, nu este viabilă deoarece unele din elementele în discuție nu se regăsesc în industria Starčevo-Criș din teritoriul de referință. Mai aproape de realitate ni se pare ipoteza că unele dintre aceste caractere au fost asimilate în spațiul de formare al culturii iar altele în spațiul pruto-nistrian. Acceptarea acestui punct de vedere poate explica atât procentul ridicat de piese geometrice din industria de la Traian-*Dealul Fântânilor* cât și prezența nucleelor fusiforme și proporția mare de gratoare pe așchii.

Prezența pieselor geometrice este aproape necunoscută în regiunile limitrofe de evoluție ale culturii liniar-ceramice[49]. Ele apar în schimb în cultura Bugului Sudic ca și nucleele fusiforme. Spațiul pruto-nistrian, parcurs de comunitățile liniar-ceramice în drumul lor spre teritoriile est-carpatice ale României actuale, cunoaște, în perioada de referință, puternice influențe ale culturii Bugului Sudic evidente și în domeniul ceramicii. Deci, corectă ar putea fi, în opinia noastră, ipoteza conform căreia elementele menționate au fost asimilate în aria de **influență** a acestei culturi. Astfel se poate explica atât procentul ridicat de piese geometrice din industria de la Traian-*Dealul Fântânilor* cât și prezența nucleelor fusiforme.

Proporția ridicată a gratoarelor, constituie o caracteristică a fazelor evoluate ale culturii ceramicii liniare și din alte spații geografice[50].

La finalul acestui material menționăm că intenția noastră a fost aceea de a prezenta stadiul cunoștințelor actuale asupra industriei litice cioplite din cadrul culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale care a evoluat pe teritoriul Moldovei. Ipotezele avansate sunt ipoteze de lucru neavând un caracter definitiv.

49 J. K. Kozłowski, *op. cit.*, 1974, p. 22.

50 Idem, *op. cit.*, 1980, p. 83-90 ; M. Kaczanowska, *Die Feuersteinindustrie der ältesten Landgemeinschaften in Südpolen*, în *Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe*, Warsaw-Cracow (eds. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski), 1987, p. 175-185; I. Cheben, *Bisherige Erkenntnisse im Studium der Spaltindustrie der Kulturen mit Linearkeramik in der Slowakei*, în *Chipped Stone industries of the Early farming cultures in Europe*, Warsaw-Cracow (eds. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski), 1987, p. 169-174.

L'industrie lithique taillée de la culture de la céramique linéaire à travers le territoire de la Roumanie

Résumé

Ayant pénétré du côté de la Slovaquie en Pologne méridionale, par les portes de la Moravie, et par d'autres endroits de passage des Carpates, s'étant ultérieurement répandues dans deux directions majeures, vers le nord-ouest le long de la Vallée de l'Oder et vers l'est et le nord-est le long de la Vallée de Vistula, les communautés appartenant à la culture de la céramique linéaire descendent le long du Dniestr et se répandent à travers toute la Moldavie.

Les trajets de dissémination et les étapes de distribution et d'évolution de cette très importante culture sont analysés en profondeur du point de vue de la typologie et des matrices d'incidence de l'industrie lithique..

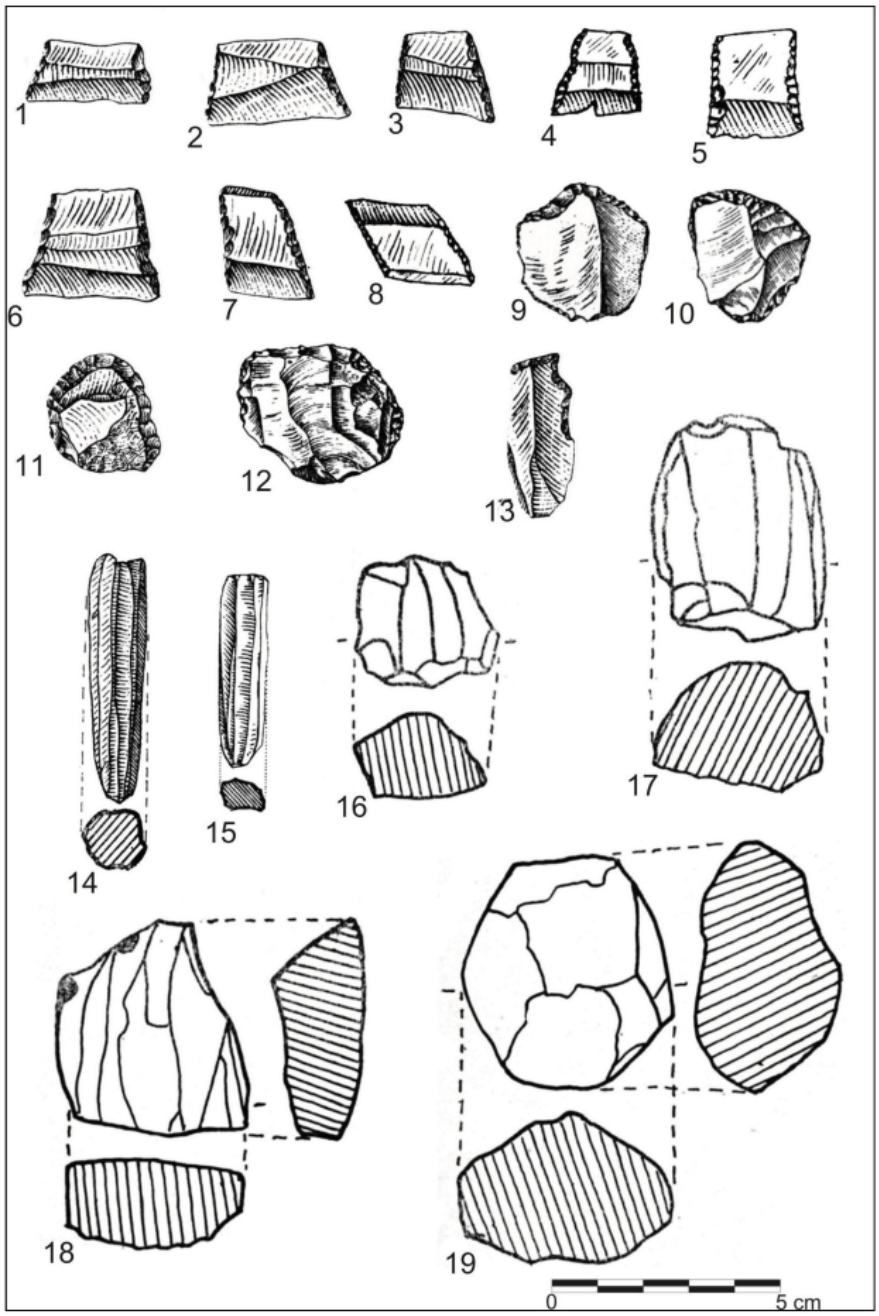

Fig. 3

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-3, 6-7, 11, 13, Traian-*Dealul Fântânilor*; 4-5, 8-10, 12, 14-15, 17-19, Glăvănești Vechi, (după Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970, E. Comșa, *op. cit*., 1994)

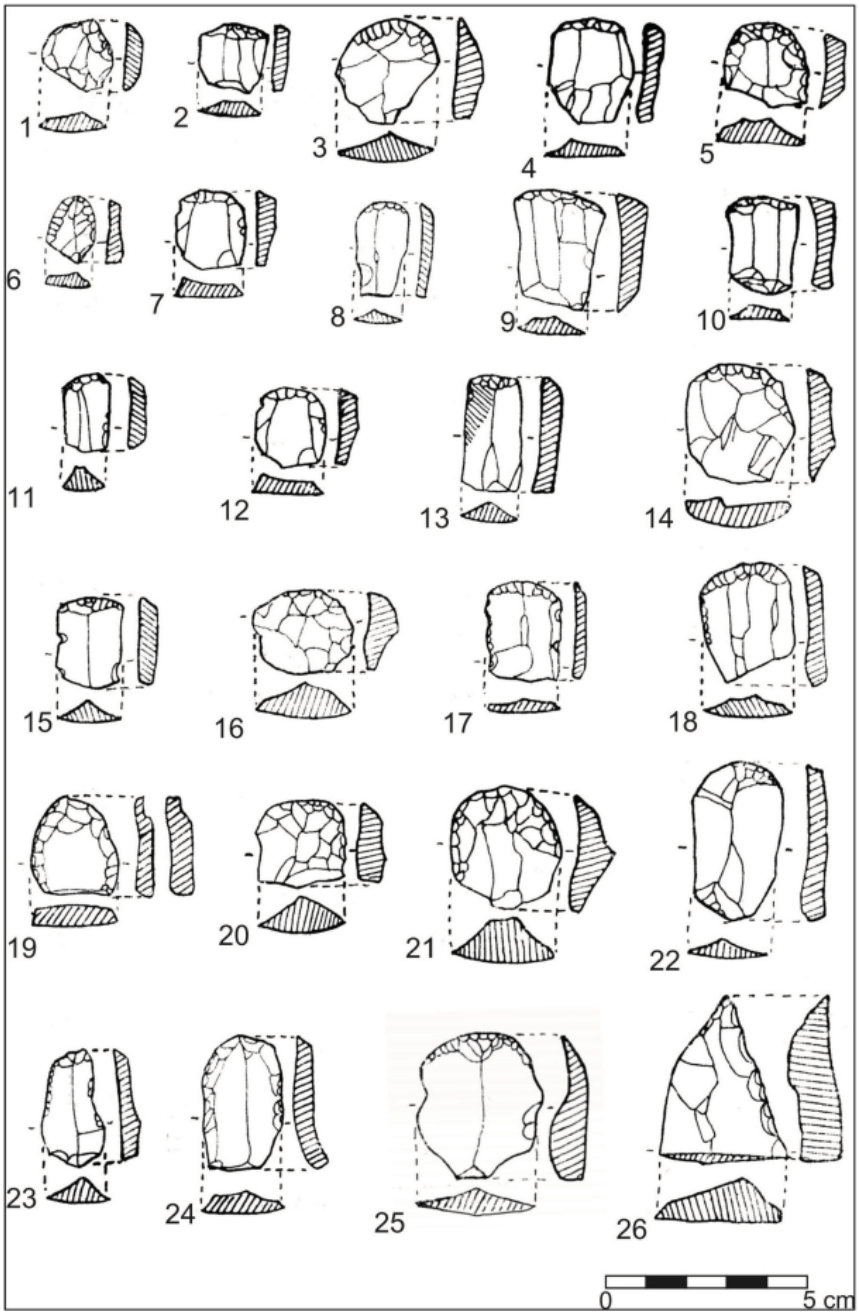

Fig. 4

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-26, Glăvăneștii Vechi,
(după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

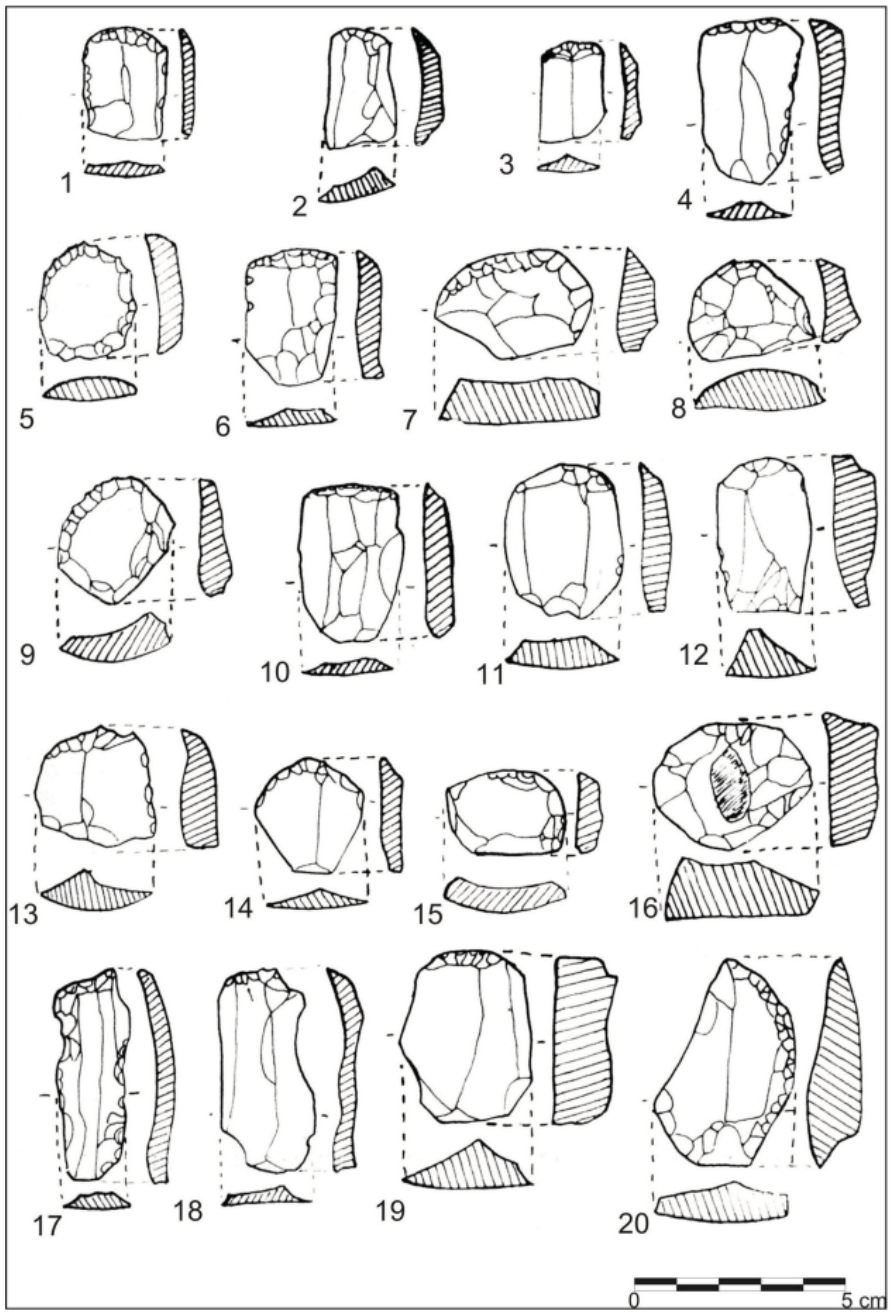

Fig. 5

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-20, Glăvăneștii Vechi, (după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

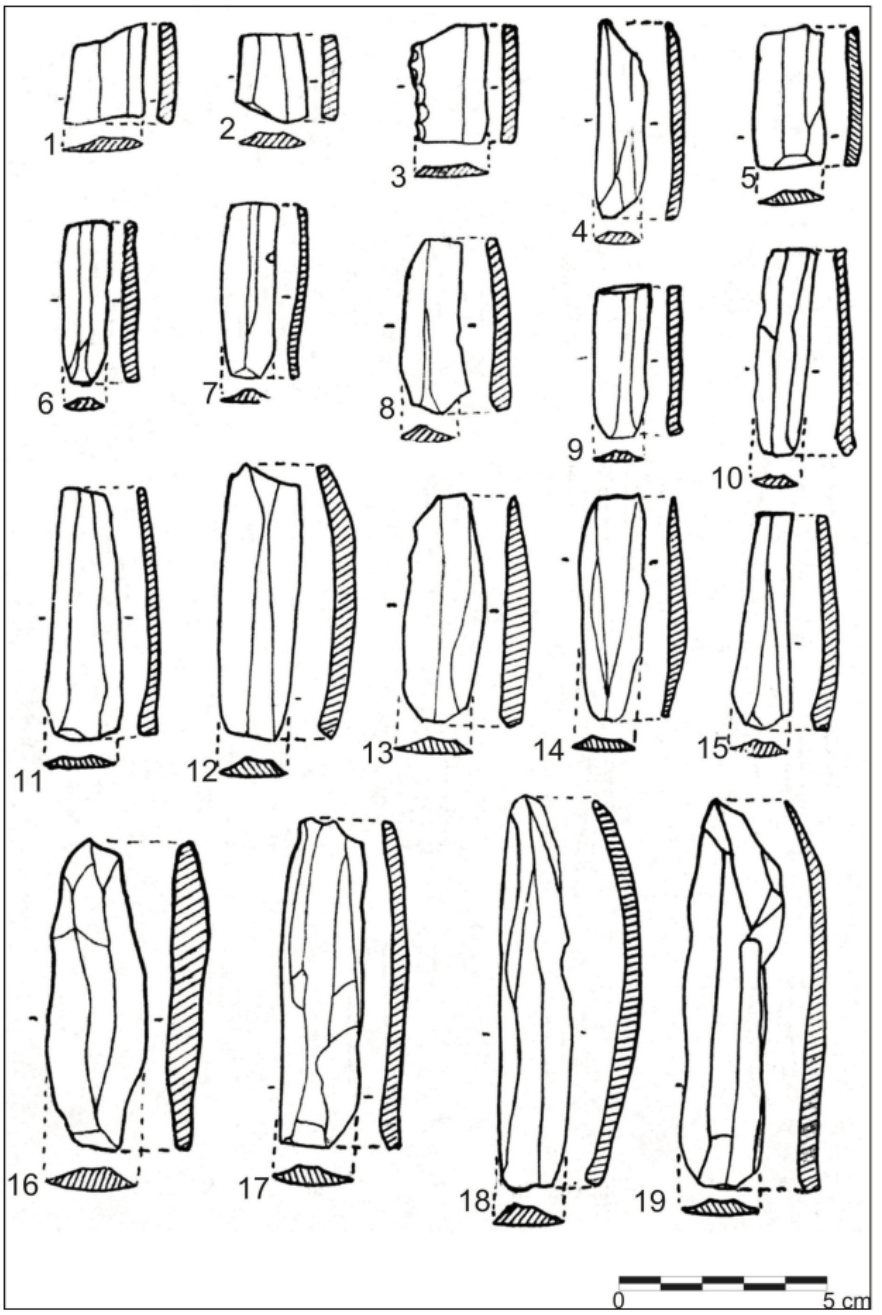

Fig. 6

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-19, Glăvănești Vechi,
(după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

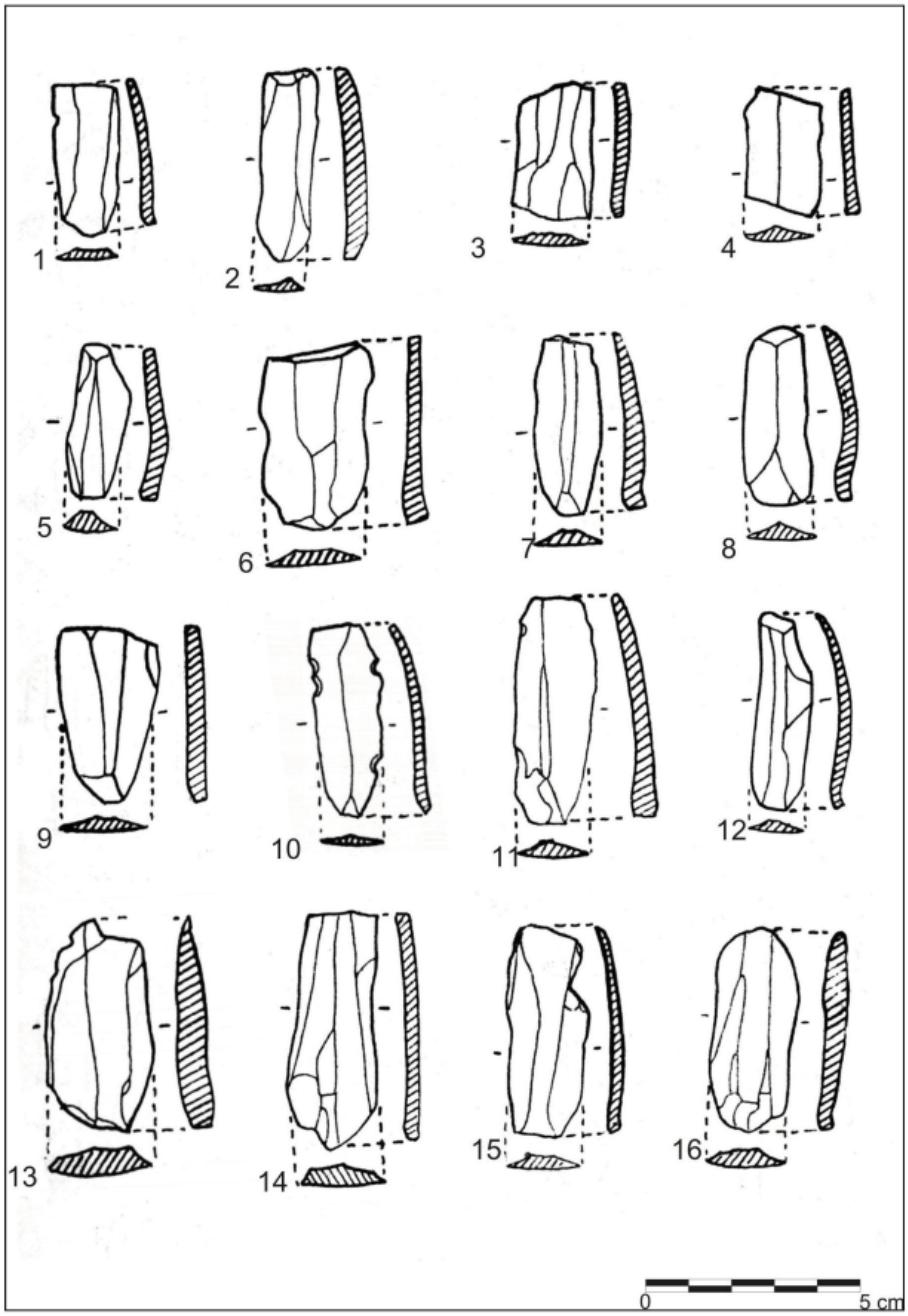

Fig. 7

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-16, Glăvănești Vechi, (după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

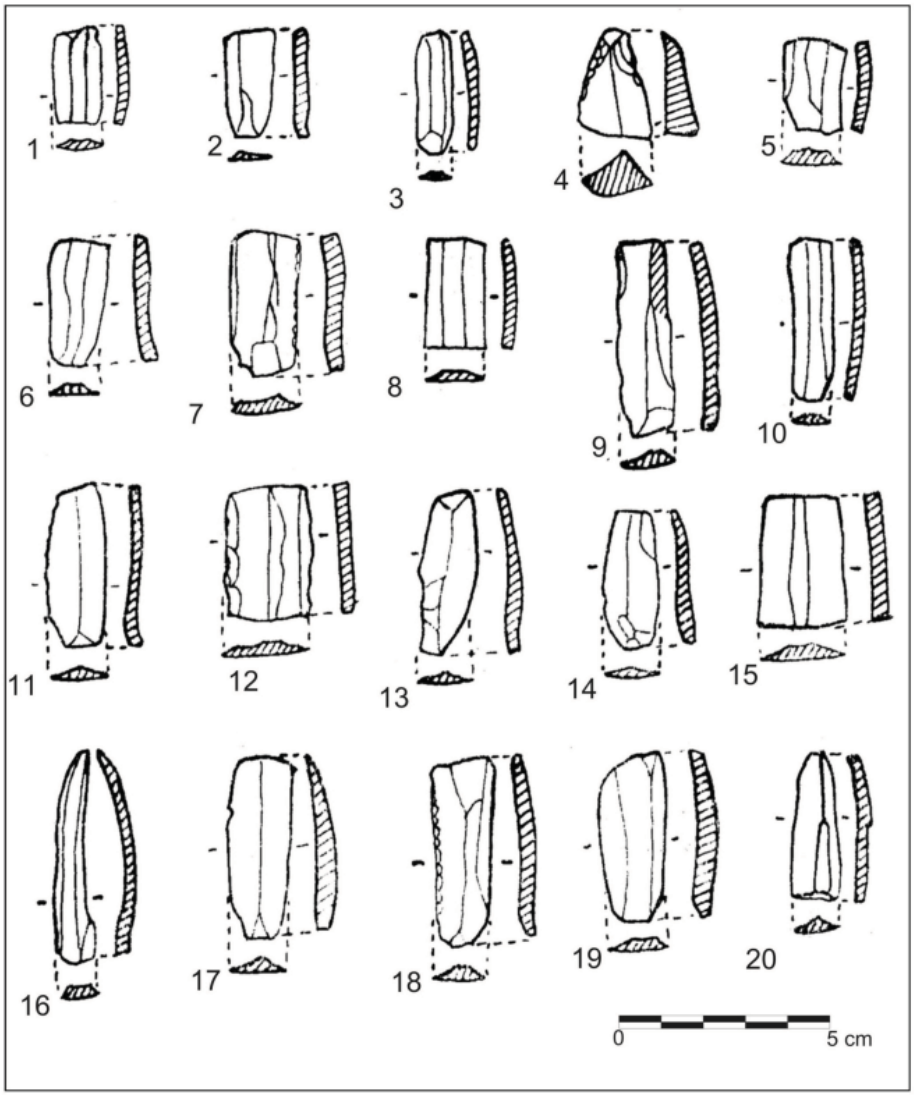

Fig. 8

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-20, Glăvăneștii Vechi,
(după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

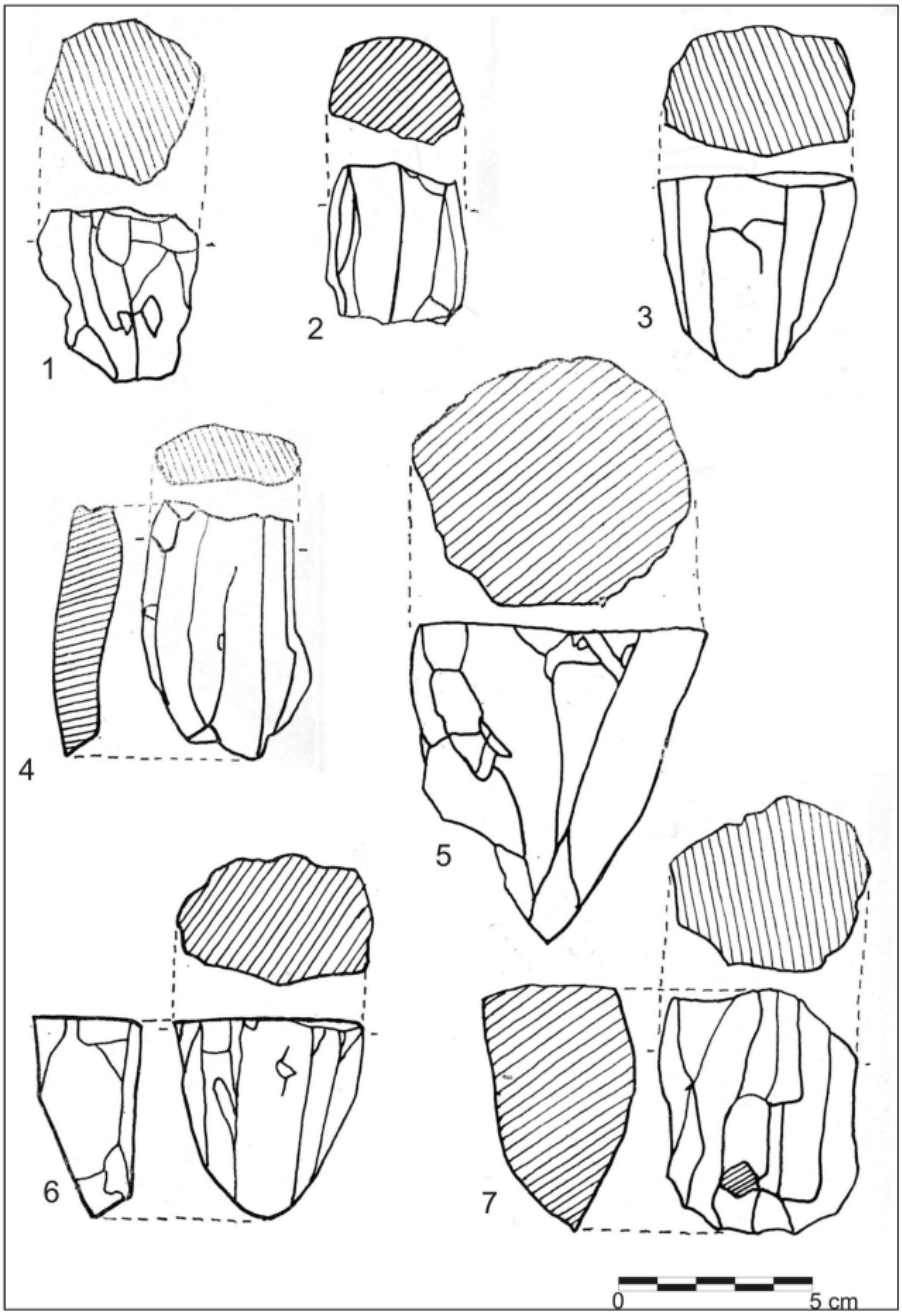

Fig. 9

Utilaj litic cioplit aparținând Culturii ceramicii liniare. 1-7, Glăvăneștii Vechi,
(după E. Comșa, *op. cit.*, 1984)

Nicolae Ursulescu, Raluca Kogălniceanu

Necropola sarmatică de la Isaiia (c. Răducăneni, j. Iași)
date preliminare

Cercetările arheologice din stațiunea de la Isaiia-Balta Popii, începute în 1996, inițial sub forma unor simple sondaje[1], continuate apoi prin săpături sistematice, de amploare (fig. 1)[2], au adus, în cele șase campanii desfășurate de atunci, date extrem de interesante, îndeosebi pentru cunoașterea culturii Precucuteni[3].

Dar stratigrafia acestei stațiuni este mult mai complexă. Prima locuire aparține unei comunități a culturii ceramicii liniare; urmează trei niveluri succesive de locuire ale unei comunități a culturii Precucuteni, datând din faza a II-a și de la începutul celei de a III-a. Apoi, a fost atestată o locuire din Hallstatt-ul timpuriu (cultura Corlăteni)[4], atât printr-o locuință adâncită, cât și prin alte urme sporadice din aceeași perioadă. Rare vestigii au apărut din secolele II-III d. Hr., ca și de la începutul mileniului al II-lea (cultura Răducăneni), precum și din epoca modernă.

Această ocupare a terenului în mai multe perioade se explică, în primul rând, prin poziția favorabilă locuirii. Situl este un fragment, lung de circa 250 metri, din prima terasă neinundabilă din dreapta Jijiei, delimitat de două ravene. Substratul geologic, format din gresii calcaroase, a imprimat terenului o oarecare înălțare, cu o poziție ușor dominantă (circa 5 m) față de vasta albie majoră, largă de aproximativ 3 km, pe care Jijia, aproape de vărsare, o forma aici, împreună cu Prutul[5]. Terenul coboară ușor spre cele două ravene (situate la NV și

---

1 N. Ursulescu, V. Merlan, *Isaiia*, în *CCAR. Campania 1996*, București, 1997, p. 32 și pl. XXIV.

2 N. Ursulescu, V. Merlan, F. A. Tencariu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași*, în *CCAR. Campania 2000*, Bucureşti, 2001, p. 110-112 şi pl. 28; IIdem, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2001*, Bucureşti, 2002, p. 160-162 şi pl. 66-67; N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, M. Văleanu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași*, în *CCAR. Campania 2002*, Bucureşti, 2003, p. 158-160 şi pl. 66.

3 N. Ursulescu, *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni*, în *MemAnt*, XXII, 2001, p. 51-69; Idem, *Construcțiile-sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, 2001, p. 5-6; Idem, *Position des constructions-sanctuaires dans les habitats de l'Enéolithique ancien de la Roumanie*, în *CCDJ*, XVI-XVII, 2001, p. 42-47; Idem, *Sanctuarul eneolitic de la Isaiia. Religie și magie acum 6000 de ani*, în *Academica*, S.N., XII, 2002, 2-3, p. 40-43; Idem, *Complessi di culto nella civiltà Precucuteni dell'est di Romania*, în *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, XLV (2002), Università degli Studi di Bari, p. 5-25; N. Ursulescu, V. Merlan, *Un sanctuar de acum 6000 de ani*, în *Magazin istoric*, XXXVI, 5 (422), mai 2002, p. 73-76; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, V. Merlan, *Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni*, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 61-78.

4 N. Ursulescu, V. Merlan, F. A. Tencariu, *op. cit*, 2002, p. 161 și pl. 66-67.

5 În prezent, cursul Jijiei a fost regularizat, confluența cu Prutul fiind mult mai în amonte, iar bălțile au dispărut și nivelul pânzei de apă freatică a coborât. Băltirile mai apar doar în perioade cu precipitații

SE) și urcă în pantă lină spre SV. În afară de poziția geomorfologică, și alți factori naturali au contribuit la intensa locuire din acest punct:

- situarea pe o importantă arteră de circulație;
- existența unor bogate izvoare chiar la piciorul terasei;
- procurarea lesnicioasă a hranei prin vânat, pescuit și cules, datorită atât apropierii de cele două râuri și de bălțile din albia lor majoră, cât și datorită existenței unor întinse păduri în zona înconjurătoare, care asigurau, totodată, necesarul de lemn pentru foc și construcții;
- existența unor terenuri favorabile pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor;
- existența în zonă a unui lut de bună calitate, necesar modelării vaselor și lutuirii locuințelor;
- existența, în apropiere, a unei surse de sare, așa cum arată toponimul Balta Sărăturii (astăzi secată, ca urmare a scurtării cursului Jijiei, prin lucrări de hidroameliorație)[6].

*

Din perioada la care ne referim în lucrarea de față apăruseră, până în 2003, doar câteva fragmente ceramice cenușii, lucrate la roată, precum și câteva fragmente de amfore, care permiteau o încadrare largă în secolele II-IV.

În anul 2001 au apărut primele două morminte, unul orientat V-E (M. 1), celălalt NV-SE (M. 2). Ambele erau lipsite de inventar, dar, pe baza datelor stratigrafice și a elementelor de ritual funerar, le-am considerat ca aparținând unor militari din al doilea război mondial, deoarece aici fusese o zonă de apărare a armatei române, de la care au rămas câteva linii de tranșee.

În 2002 a apărut un alt mormânt (M. 3), tot fără inventar, cu calota craniană complet deranjată, dar cu orientarea spre NV. În zona pieptului (spre umărul stâng) s-au găsit două mici bucățele de fier, ceea ce ne-a făcut să credem că avem de-a face tot cu mormântul unui militar din al doilea război mondial, deși orientarea scheletului, ca și în cazul mormântului nr. 2, ridică unele semne de întrebare în privința atribuirii. Scheletul a fost descoperit la adâncimea de 1,60 m de la suprafața actuală. Groapa mormântului, de formă aproximativ rectangulară (2,10 x 0,60 m), pătrundea în conținutul unei gropi precucuteniene (nr. 21).

*

Tot în 2002, în perimetrul locuinței precucuteniene nr. 8 (caseta E, □ 68e), la 0,80 m de la suprafața actuală, un mormânt de copil (M. 4), având vârsta de 6-9 luni[7], pătrundea puțin în platforma locuinței (fig. 3/1). Alveolarea gropii avea formă ovală (0,45 x 0,25 m). Scheletul, puternic deteriorat, era orientat cu capul spre nord; probabil fusese întins pe spate și avea, ca inventar, un vas întregibil, lucrat cu mâna, depus în dreapta capului, spre gât. Ulcica (fig. 3/2) are o culoare neagră-gălbuie, prezentând o ardere neuniformă și incompletă. Pasta are amestec masiv de cioburi pisate, mai mult sau mai puțin grosiere, iar modelarea este stângace. Gâtul și marginea erau răsfrânte, iar buza era ușor fațetată. Suprafețele sunt neglijent netezite.

Inițial, deoarece nu s-a putut vedea punctul de săpare a gropii mormântului, acesta a fost atribuit Hallstatt-ului timpuriu, considerându-se că vasul din inventarul mormântului

abundente.

6 Caracterizarea geografică a fost realizată cu ajutorul geologului Mădălin Văleanu, muzeograf la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași și membru al echipei interdisciplinare de cercetare de la Isaiia.

7 N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, M. Văleanu, *op. cit*, 2003, p. 158. Determinarea antropologică a fost efectuată de dr. Dan Botezatu.

prezenta similitudini cu ceramica de tip Belozerka[8], așa cum se constatase anterior și la alte morminte din aceeași perioadă[9]. În acest caz, mormântul s-ar fi înscris pe linia excepțiilor funerare din Hallstatt-ul timpuriu, la care s-a constatat utilizarea înhumației, în contrast cu predominarea netă a incinerației.

Descoperirile funerare numeroase și elocvente din campania 2003, care au permis, fără echivoc, atribuirea lor sarmaților, ne-au determinat să reevaluăm datarea mormântului nr. 4 (eventual și a mormintelor 2 și 3, fără inventar, dar cu orientare NV-SE), astfel că, în prezent, considerăm că M. 4 poate fi încadrat în necropola sarmatică de înhumație, având în vedere că la această populație orientarea predominantă a scheletelor era cu capul spre N, NV sau NE[10]. În plus, vasul din M. 4 are bune analogii printre vasele sarmatice timpurii descoperite pe teritoriul Moldovei, la Răcătău, Barboși și Bârlad[11], ca și în mormântul nr. 4 de la Mitoc, datat în secolul al II-lea[12].

*

În campania 2003, cu ocazia raderilor efectuate pentru stabilirea traseelor șanțurilor de fundație ale locuințelor precucuteniene[13], au apărut alte 12 morminte, dintre care zece concentrate în caseta E (cu M 4, numărul mormintelor concentrate în această casetă se ridică la 11). De data aceasta, elementele de ritual funerar, ca și piesele de inventar, nu au mai lăsat loc vreunui dubiu că avem de-a face cu o necropolă plană de înhumație, ce poate fi atribuită sarmaților.

Extrem de interesant a fost comportamentul acestei comunități față de vestigiile neolitice pe care le-au întâlnit cu ocazia săpării gropilor funerare (fig. 2). Membrii comunității sarmatice au acoperit gropile mormintelor, cu deosebită grijă, cu materiale precucuteniene: bucăți din lutuiala platformelor sau din vatra unui cuptor (fig. 8/1), fragmente de vase, iar într-un caz (M. 6, de copil) cu un capac de mari dimensiuni (fig. 5/1). Din această cauză, gropile mormintelor (îndeosebi cele ale adulților, săpate la mai mare adâncime) nu au devenit vizibile decât după îndepărtarea vestigiilor locuințelor precucuteniene. Probabil că acest comportament a fost determinat de dorința de a ascunde mormintele, încercând astfel să le protejeze cât mai bine de eventuale jefuiri. După cum se va vedea din descrierea mormintelor (adeseori deranjate), temerea avea un temei real.

Toți defuncții au fost așezați în poziție întinsă, pe spate. Gropile erau de formă oval

8 *Ibidem.*

9 Am avut în vedere M. 4 de la Vaslui (Al. Andronic *et alii*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 91, fig. 4/1; Al. Andronic, în *CercIst*, XII-XIII, 1981-1982, p. 120-121, fig. 6/3; A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București 1994, p. 109, 183, fig. 62/9).

10 V. I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov carmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chișinău, 1990, p. 132, tab. 3; Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 172; Idem, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (I)*, în *SCIVA*, 44, 1993, 2, p. 157.

11 Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 137, fig. 2/2-3; p. 150, fig. 10/3.

12 O.-L- Șovan, V. Chirica, *Noi descoperiri sarmatice în Cîmpia Moldovei*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 80, 83 și fig. 2/1.

13 N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, *Noi date privind sistemul de fixare a pereților în cultura Precucuteni*, în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 13-18; N. Ursulescu, F. A. Tencariu, G. Bodi, *Despre problema construirii locuințelor cucuteniene*, în *Carpica*, XXXII, 2003, p. 5-18.

alungită sau cvasirectangulară, cu colțurile rotunjite (uneori și cu laturile ușor arcuite), dimensiunile lor variind în funcție de talia decedaților. De regulă, gropile sunt mai înguste spre picioare.

Vom descrie, în continuare, mormintele și inventarele lor.

Mormântul nr. 5 a fost sesizat încă din 2002, în profilul sud-vestic al șanțului VI (m 40-41), dar cercetarea sa integrală nu s-a realizat decât în 2004. Groapa mormântului, de formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite, avea o lungime de 2 m și o lățime maximă (în zona centrală) de 0,80 m; capetele se îngustau ușor, având lățimea doar de 0,70 m (fig. 4/1). A fost săpată de la 20-25 cm de la suprafața actuală și se adâncea până pe la 1,20 m. Scheletul, întins pe spate, era orientat cu capul spre nord și a aparținut unui bărbat, în vârstă de circa 30 de ani. Oasele erau destul de friabile (îndeosebi coastele, vertebrele și bazinul), dar se păstrau în conexiune anatomică. Excepție făceau doar oasele antebrațului stâng, care erau deplasate în dreapta scheletului. De asemenea, masivul facial era deteriorat, îndeosebi maxilarele, dinții fiind împrăștiați. Aceste deteriorări se datorează, cu siguranță, acțiunii crotovinelor. Capul era căzut spre piept și prezenta urme clare de deformare artificială (din copilărie)[14], ritual specific sarmaților.

Ca inventar, s-au găsit, în jurul gleznelor, aproximativ 40 de mărgele rotunde, ușor aplatizate, din pastă de sticlă, de mici dimensiuni, formând, pare-se, două șiraguri (fig. 4/2). Cu excepția a trei piese mai albicioase, restul sunt de culoare albăstrui-verzuie.

Mormântul nr. 6 conținea scheletul deteriorat al unui copilaș (probabil sugar), cu capul orientat spre nord. A fost descoperit în caseta B, la adâncimea de 0,80 m față de suprafața actuală, în perimetrul locuinței precucuteniene nr. 9 (m 41,80/□ a), la distanță relativ mică față de mormântul precedent. Exact deasupra sa erau fragmentele unui mare capac precucutenian (fig. 5/1). A avut ca inventar, în zona pieptului, un pandantiv de bronz (?) cordiform (fig. 5/2), înalt de 2,4 cm, prevăzut probabil cu două perforații (dintre care s-a păstrat doar una; existența celeilate poate fi presupusă, din rațiuni de simetrie).

Mormântul nr. 7 a aparținut unui copil foarte mic (în vârstă de doar două-trei luni). Resturile sale osoase erau extrem de deteriorate și împrăștiate, probabil datorită acțiunii rozătoarelor; nu este exclus nici faptul ca deranjarea să se fi produs cu ocazia săpării gropii mormântului nr. 8. Resturile acestui mormânt au fost descoperite aproape de limita dintre casetele E și C (m 63,10/□ g), la -0,60 m de la suprafața actuală, spre marginea sud-vestică a locuinței precucuteniene 8A.

Printre oase era o mărgică albăstruie, probabil de sticlă, de formă sferoidală, cu decor de coaste dispuse vertical (fig. 5/3)[15], o alta mai mică, precum și trei fragmente de mărgele foarte mici, de culoare gălbuie, făcute din pastă de sticlă.

Mormântul nr. 8 aparținea unui femei adulte (circa 30 de ani), cu scheletul bine conservat, cu capul orientat spre NNV și privirea spre est (fig. 6/1). Craniul prezenta deformare clară, realizată prin bandajare la o vârstă timpurie. Brațul drept era pe lângă corp, iar stângul

14 Cu excepția mormântului nr. 4, celelalte schelete (începând cu nr. 5) au fost studiate de dr. Georgeta Miu, de la Centrul de Antropologie al Filialei Academiei din Iași.

15 Acest tip de mărgică a fost datat, în inventarele mormintelor sarmatice de la Tutova, Ştefăneşti şi Giurcani (M 8), în sec. I d. Hr. (Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 143 şi fig. 4/5-7; p. 146 şi fig. 7/2, 4; p. 152 şi fig. 12/1-2, 6-8). O datare în secolele I-II pentru aceste mărgele propune V. I. Grosu, *op. cit*, 1990, p. 152 (tipurile B2-4) și fig. 11/1-5, 8-10.

îndoit din cot și cu palma pe abdomen. Groapa mormântului era oval alungită (L = 1,80 m; l maximă = 0,80 m) și a fost găsită în caseta E, la marginea sud-vestică a locuinței precucuteniene nr. 8 (□ 63-64g). Fundul gropii se afla la 1,30 m de la suprafața actuală (conturul gropii a fost surprins la –1,10 m).

În zona gleznelor s-au descoperit mai multe mărgele de sticlă și pastă de sticlă (cel puțin câte 12 la fiecare picior), provenind, poate, de la o piesă vestimentară. Interesant este faptul că mărgelele din jurul celor două glezne se deosebeau prin culoare: cele de la glezna dreaptă erau gălbui-aurii (fig. 6/2b), iar cele din jurul gleznei stângi – albăstrui (fig. 6/2a). Toate mărgelușele erau rotunde, ușor aplatizate.

Mormântul nr. 9 a fost descoperit în caseta A, în cuprinsul marii gropi precucuteniene nr. 33, pe care o perfora. Groapa mormântului era de formă dreptunghiulară, lungă de 2,25 m și lată de 0,75 m. Fundul gropii, cu denivelări, se situa între 1,65 și 1,80 m de la suprafața actuală (fig. 7/1, 3). Conținea scheletul unui adult (25-30 de ani), care se pare că a fost ciopârțit[16], probabil din motive rituale (teama de strigoi)[17]. Craniul era orientat spre NNE, cu mandibula căzută la circa 10 cm depărtare. În schimb, corpul era întors cu fața în jos, iar bazinul lipsea complet. Se pare că decedatul a fost tăiat în trei părți și doar capul a fost așezat normal.

Nu credem că este vorba de o reînhumare rituală, deoarece vasul depus lîngă gamba piciorului drept era intact (fig. 7/2). Este vorba de un urcior cu toartă și fund inelar, de culoare cenușiu deschis, lucrat la roată, dintr-o pastă de foarte bună calitate (fig. 7/4). Pare a fi produs într-un mediu carpic[18]. Vasul prezintă un decor de linii lustruite, plasate de o parte și alta a torții: într-o parte – un brăduț, iar de cealaltă parte – două linii vălurite, dispuse vertical[19].

De asemenea, cam în zona umerilor, a fost descoperit un fragment de la o toartă de vas (fig. 7/5), de culoare roșie-gălbuie (probabil de la o ulcică), lucrată cu mâna și având amestec masiv de cioburi pisate în pastă; suprafața era zgrunțuroasă. Toarta se încadrează în caracteristicile ceramicii sarmatice tradiționale. Fragmentul provine, probabil, de la un vas spart cu ocazia ospățului funerar.

Mormântul nr. 10 a aparținut unui copil de circa șase-opt luni. Groapa, de formă aproximativ ovală (0,65 x 0,25 m), a perforat placa cuptorului din locuința nr. 8/8A (□ 67a; -1,10 m de la suprafață). Groapa a fost acoperită cu plăci de la lutuiala cuptorului (fig. 8/1). Scheletul copilului era întins pe spate, cu capul orientat spre NNV (fig. 8/2-3).

La picioare era depusă, în poziție culcată, o ulcică întreagă, dar sfărâmată. Vasul, de tip borcan, era lucrat cu mâna. Avea marginea ușor răsfrântă și buza dreaptă. Pe umăr au fost aplicate, în direcțiile cardinale, patru mici proeminențe ascuțite, cu vârfurile îndreptate în sus. Corpul este ușor bombat și alungit, iar fundul drept (fig. 8/5). A fost modelat neglijent, astfel că vasul prezintă o oarecare asimetrie, iar conturul gurii era ușor ovalizat. Pasta prezintă amestec de cioburi grosier pisate. Arderea e incompletă, suprafața având o culoare brun în-

16 O. L. Șovan, V. Chirica, *Noi descoperiri sarmatice în Câmpia Moldovei*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 82; I. G. Hîncu, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, 1990, p. 97-101 (mormântul sarmatic de la Pervomajsk).

17 I. G. Hîncu, *op. cit*, p. 102-104.

18 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, forma c (p. 81-82); Idem, *op. cit*, 1977, p. 177; O. L. Șovan, V. Chirica, *op. cit*, p. 83.

19 Și acest tip de decor este adeseori întâlnit pe cănile carpice (Gh. Bichir, *op. cit*, 1973, p. 53-57, 83, 88; 74, fig. 13/2; pl. LXXXI/1; LXXXVI; CXII/4; CXVII/1, 3; CXXIX/2; CXLIII/2, 5, 7; CXLIV/2, 8; CXLV/2; CXLVIII-CXLIX).

chisă. Exteriorul a fost acoperit cu o angobă gălbuie, neglijent netezită. Pe alocuri, angoba s-a desprins, lăsând să se vadă structura zgrunțuroasă a vasului.

Lângă umărul stâng al scheletului era un pandantiv, făcut dintr-un canin de câine[20], perforat la un capăt (fig. 8/4).

În zona picioarelor, lângă vas, au apărut 12 mărgeluşe întregi (ca şi fragmente de la alte 3-4), din pastă de sticlă, de culoare gălbuie, cu diametre de circa 2-3 mm (fig. 8/6). Aveau formă, în general, rotundă, unele fiind uşor aplatizate. Probabil că au împodobit veşmântul copilului.

În dreapta corpului a fost pusă vertical o piatră, fragment al unei râşniţe precucuteniene.

Probabil tot din acest mormânt provenea un inel, care a fost descoperit, însă, la circa 50 cm spre est de capul copilului, într-o gaură de crotovină. Inelul era făcut din tablă îndoită, cu capetele petrecute unul peste altul (fig. 8/7). În câmpul central de deasupra avea două mici orificii, în care probabil că, odinioară, au fost montate pietre preţioase/ semipreţioase sau sticle cu rol de ornament[21]. Având în vedere că inelul avea un diametru foarte mic, de doar 2 cm, el trebuie să fi aparţinut unui copil.

Mormântul nr. 11 aparţinea tot unui copil, decedat pe la cinci-şase luni şi se afla puţin mai spre vest de precedentul (□ 66a), dar tot în perimetrul aceluiaşi cuptor (fig. 8/3). Groapa mormântului era tot ovală (0,42 x 0,25 m) şi, de asemenea, a fost acoperită cu lutuieli ale cuptorului. Scheletul era foarte prost păstrat, dar s-a putut aprecia că era întins pe spate şi cu capul spre nord-vest. Capul fiind căzut spre piept, privirea era orientată spre sud. N-a avut inventar. Analiza antropologică a arătat că şi acest craniu prezenta urme evidente de deformare, ceea ce demonstrează clar că bandajaraea craniului se făcea la o vârstă deosebit de fragedă.

Mormântul nr. 12 a fost descoperit spre marginea sud-vestică a laviţei locuinţei precucuteniene nr. 8. Groapa era de formă cvasidreptunghiulară, cu colţurile şi laturile scurte puternic rotunjite (L = 2,20 m; l = 0,80-0,90 m). Fundul gropii se afla la 1,75 m de la suprafaţa actuală. Scheletul era total deranjat, iar capul lipsea (fig. 9/1). După direcţia gropii, se poate aprecia că şi acest schelet a fost cu capul orientat spre nord. A aparţinut unei persoane înaintate în vârstă (peste 50 de ani), probabil de sex masculin.

Chiar dacă mormântul a fost în mod cert jefuit (aşa cum s-a constatat şi în alte situaţii)[22], printre oasele răvăşite a rămas, totuşi, un inventar bogat, conţinând, în primul rând, 45 de mărgele (fig. 9/5-8) de diverse forme (rotunde, plate, cilindrice) şi făcute din diverse materiale: 30 (dintre care două sparte) din sticlă şi pastă de sticlă (doar una cilindrică, restul sferoidale: fig. 9/7); opt din cornalină, toate aplatizate şi faţetate (fig. 9/5); patru din chihlimbar (fig. 9/6); trei din calcar cretos (fig. 9/8).

S-a găsit şi o mică fibulă de bronz (L = 37 mm), din care s-a păstrat complet corpul arcuit (de secţiune ovală), piciorul (având la partea superioară un mic buton) şi portagrafa; trecerea

---

20 Determinarea a fost făcută de prof. dr. Sergiu Haimovici. Un canin perforat, provenind de la un carnivor, s-a găsit şi în mormântul sarmatic de la Focşani (S. Morintz, *Nekotorye voprosy sarmatskogo naselenija v Moldove i Muntenii v svjazi s Fokšanskim pogrebeniem*, în *Dacia*, N.S, III, 1959, p. 458, fig. 6/7).

21 Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 155-156 şi fig. 12/23. O analogie pare s-o reprezinte şi cele două inele din inventarul mormântului sarmatic de la Brăila – Cartierul Radu Negru (N. Harţuche, *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei*, în *Istros*, I, 1980, p. 204, fig. 23/3; 24/4).

22 M. Brudiu, *Deux tombes tumulaires de la zone de Galaţi*, în *Dacia*, N.S., XXIII, 1979, p. 328.

de la corp la picior e marcată printr-o nervură în relief. Resortul s-a păstrat doar în partea dreaptă, dar în stânga a rămas suportul subțire al acestuia. Acul, extrem de subțire, este rupt în două, având o lungime de 3 cm (fig. 9/4)[23]. Pe baza asemănării cu fibula din mormântul nr. 1 de la Oltenița-Ulmeni, piesa noastră se poate data, de asemenea, la începutul secolului al II-lea d. Hr.[24]. Probabil de la fibulă provin petele de cocleală verde, vizibile pe două coaste. Ulterior, însă, pe baza desoperirilor din mormântul sarmatic de la Tutova, Gh. Bichir a datat acest tip de fibulă și mai timpuriu, în secolul I d. Hr.[25], iar V. I. Grosu o datează în a doua jumătate a sec. I – prima jumătate a sec. II d. Hr.[26]

În mormânt mai era și un fragment dintr-un mic manșon de bronz (L = 1 cm; D = 6-7 mm), deschis pe linia mediană centrală și cu un orificiu lateral (de doar 1,5 mm diametru: fig. 9/3). În mod cert, orificiul a servit la fixarea unei tije de lemn (poate a unei săgeți). În acest sens, este extrem de interesant faptul că sternul prezintă un orificiu (fig. 9/2), străpuns, aproape sigur, de un vârf de săgeată. Nu este exclus ca manșonul de bronz să fi rămas în stern, după extragerea săgeții, ceea ce ar explica atacarea structurii osului, constatată la analiza antropologică.

Mormântul nr. 13 a aparținut unei femei adulte (25-30 de ani), al cărei schelet s-a păstrat bine (mai puțin coastele). Avea aceeași orientare, cu capul spre nord-vest, dar privirea era îndreptată spre vest. Scheletul era în poziție întinsă, cu mâinile pe lângă corp (fig. 10/1). Groapa mormântului a fost săpată în colțul sudic al locuinței nr. 8 și era de formă oval alungită (2,20 x 0,90 m), fiind mult mai lungă decât scheletul (îndeosebi spre picioare). Fundul gropii era la 1,75 m de la suparafață.

Ca inventar, a avut, în zona gâtului, un colier de mărgele (fig. 10/2) din pastă de sticlă (șase s-au păstrat bine) gălbuie (una singură era maronie); patru aveau formă cilindrică scurtă, una era rotundă, aplatizată, iar alta era ca un butoiaș. De asemenea, lângă omoplatul drept s-a găsit un pandantiv, realizat dintr-un os[27], lung de circa 4 cm, perforat la un capăt (fig. 10/3).

Mormântul nr. 14 a aparținut unui adult (20-25 de ani). Determinarea sexului decedatului este incertă, deoarece trăsăturile masculine (predominante) se amestecă cu cele feminine; inventarul ar indica mai degrabă o femeie. Scheletul, parțial conservat, era orientat cu capul spre NNV și privirea spre vest. Se pare că brațul drept a fost îndoit spre cap, în timp ce cel stâng era întins pe lângă corp (fig. 11/1). Groapa mormântului a fost săpată pe la mijlocul laturii sud-estice a locuinței nr. 8. Era de formă dreptunghiulară (ceva mai îngustă spre picioare), cu colțurile mult rotunjite (L = 2,25 m; l maximă = 0,85 m). Fundul gropii se afla la 1,80 m de la suprafața actuală.

Mormântul avea un inventar bogat și interesant. Conținea 45 de mărgele simple (fig. 11/3), rotunde și aplatizate (una singură era bitronconică) și opt îngemănate, de tip clepsidră (fig. 11/4), toate din pastă de sticlă, cu excepția a două de lapislazuli (rotunde, aplatizate) și

23 Piesa a fost restaurată de muzeograf Ion Cristea (Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași), căruia îi mulțumim și pe această cale.

24 Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, pl. 22/2 și p. 191.

25 Idem, *op. cit*, 1993, p. 142 și fig.4/4; 5/1.

26 V.I. Grosu, *op. cit*, 1990, p. 134 (tipul F13).

27 După determinarea făcută de prof. Sergiu Haimovici, osul ar proveni de la un carnivor mic, probabil o nevăstuică.

a două de cornalină, de formă paralelipipedică (fig. 11/5). Marea majoritate erau grupate în jurul genunchilor și gleznelor, decorând probabil veșmântul, iar câteva (printre care și cele de lapislazuli și cornalină) au fost găsite în zona gâtului, făcând parte, probabil, dintr-un colier.

În dreptul umărului stâng era o fusaiolă conică, cu baza fațetată oblic, înaltă de 5 cm (fig. 11/6), iar mult deasupra abdomenului a fost depus un flacon de sticlă, înalt de 12 cm, de tip unguentarium, cu o colorație albăstruie (fig. 11/2). Fundul flaconului avea diametrul de 3,3 cm, în timp ce gâtul, foarte înalt și zvelt, doar 8 mm. Flaconul, păstrat intact, conținea un produs vâscos, probabil o substanță aromată. Din punct de vedere tipologic, acest *unguentarium* se încadrează în tipul candelă, subtipul cu corp conic scund și gât cilindric foarte înalt și subțire, datându-se îndeosebi în secolul al II-lea d. Hr.[28]

La –1,35 m de la suprafață era un fragment de la o toartă de amforă, din pastă foarte densă, de culoare cărămizie (fig. 11/7).

Mormântul nr. 15 a aparținut unei femei mature (60-65 ani), dar scheletul era foarte deteriorat, mai ales în jumătatea superioară. Capul era orientat spre nord, iar mâinile erau întinse de-a lungul corpului (fig. 12/1). Groapa a fost săpată la sud de cuptorul locuinței precucuteniene nr. 8. Era de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite (L = 2,30 m; l = 0,70 m). Fundul gropii se găsea la 1,80 m de la suparafața actuală.

Și acest mormânt conținea un mare număr de mărgele: cele mai multe, din pastă de sticlă (cel puțin 30) erau rotunde (fig. 12/3), doar două fiind alungite (una era aurită)[29], iar alte două erau îngemănate (fig. 12/4); apoi, mai erau două mărgele de calcar cretos, una de chihlimbar și două de lapislazuli (fig. 12/5).

Lângă umărul drept era o fusaiolă conică, cu baza fațetată oblic, înaltă de circa 5 cm (fig. 12/6), asemănătoare cu cea din mormântul precedent.

În zona pieptului s-a păstrat, corodată și în stare fragmentară (doar resortul cu o bucată din arc, precum și acul cu portagrafa), o fibulă de fier (fig. 12/7). Datorită stării sale extrem de fragmentare, e dificil să încercăm o încadrare tipologică.

Piesa cea mai importantă a fost găsită în dreptului cotului stâng: o oglindă de bronz, cu un mic mâner perforat, bine conturat, prin îngroșare (fig. 12/2); era acoperită cu un material alb strălucitor, care s-a corodat puternic[30]. Avea o înălțime de 47 mm și un diametru de 37 mm. Pe verso, se distinge clar o tamga, având drept motiv central o proeminență conică, înconjurată de un motiv dreptunghiular; două mici diagonale, ce pornesc de la punctul central spre colțurile superioare ale dreptunghiului, lasă impresia unui semn în formă de M. Între dreptunghi și marginea îngroșată și ușor înălțată a oglinzii sunt dispuse radial mai multe liniuțe în relief, ceea ce reprezintă o variantă a motivului solar, bine atestat la oglinzile sarmatice

28 M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p. 100-103 (nr. 184-194), 107-108 (nr. 205-211), 146-147; V. I. Grosu, *op. cit*, p. 150 (tipul S8); *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, în *Archeologija SSSR*, Moskva, 1989, tabl. 58/28..

29 Mărgele poleite cu aur se cunosc și în alte morminte sarmatice din Moldova (Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 185; Idem, *op. cit*, 1993, p. 152).

30 Așa cum a stabilit analiza efectuată pe mai multe exemplare de oglinzi, acestea erau turnate dintr-un aliaj care avea la bază cuprul, în amestec cu plumb, cositor, arseniu, stibiu și zinc (Gh. Bichir, *op. cit*, 1973, p. 107). Exemplarul nostru, acoperit cu o puternică cocleală verzuie, se înscrie în categoria pieselor care conțineau mai mult cupru.

din mediul nord-pontic[31]. Prezența semnului de tip tamga arată că piesa a avut o semnificație magico-apotropaică[32]. Oglinda se încadrează în categoria celor de mici dimensiuni și se datează mai ales în secolul al II-lea d. Hr., reprezentând o variantă de tranziție de la tipul sarmato-pontic la cel caracterizat drept sarmato-carpic[33]. Aceste oglinzi cu tamga au fost atribuite roxolanilor[34]. Pe teritoriul Moldovei, cea mai bună analogie pentru piesa noastră am găsit-o în mormântul nr. 4 de la Cioinagi[35], care, la nivelul cunoștințelor din acel timp, a fost datat în secolul al IV-lea d. Hr.[36]. Ne punem întrebarea dacă nu cumva și necropola de la Cioinagi n-ar trebui redatată, așa cum s-a procedat recent pentru alte complexe funerare din acest spațiu[37]. O variantă evoluată a acestui motiv rectangular de tamga, de data aceasta sub formă de pătrate circumscrise în jurul unui punct central și cu colțurile întretăiate de două diagonale, a fost descoperită în mormântul nr. 7 din necropola de la Badragii Noi (pe malul stâng al Prutului)[38], semnul fiind datat în jurul anilor 240 d. Hr.[39]

Bogatul inventar al acestui mormânt arată că persoana înhumată aici s-a bucurat de prestigiu în cadrul comunității[40].

Mormântul nr. 16 a aparținut unui copil foarte mic, decedat probabil curând după naștere. Era total deranjat, păstrându-se doar câteva fragmente din calota cranianã. Resturile au fost descoperite lângă marginea sud-estică a locuinței nr. 8A (caseta E, □ 73b), în afara perimetrului locuinței, doar la 0,60 m de la suprafața actuală, fiind vorba, deci, de o simplă alveolare, adâncită cam 30 cm de la suprafața de săpare.

*

În concluzie, la Isaiia s-a descoperit o necropolă plană de înhumație, aparținând unei comunități sarmatice. Înmormântările plane sunt caracteristice zonelor periferice de răspândire a sarmaților, în contrast cu aria lor principală, nord-pontică, unde era preferat ritualul înmormântărilor tumulare[41]. În zonele mai îndepărtate de aria lor principală de răspândire,

---

31 *Ibidem*, 1973, p. 109; V. S. Dračuk, *Sistemy znakov Severnogo Pričernomor'ja. Tamgoobraznye znaki severnopontijskoj periferii antičnogo mira pervyh vekov našej ery*, Kiev, 1975, p. 53.

32 Gh. Bichir, *op. cit*, 1973, p. 110; Idem, *op. cit*, 1977, p. 187.

33 Idem, *op. cit*, 1973, p. 108; Idem, *op. cit*, 1977, p. 186.

34 Idem, *op. cit*, 1977, p. 187.

35 E. Zaharia, *Morminte sarmatice descoperite la Cioinagi în 1949 (r. Tg. Bereşti, reg. Galaţi)*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 3/2.

36 *Ibidem*, p.897.

37 Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 135-161.

38 S. Kurciatov, V. Bubulici, *Necropola de la Badragii Vechi şi problema fazei finale a culturii sarmatice,* în*Vestigii arheologice din Moldova*, Chişinău, 1997, p. 226-227 şi fig. 3/5.

39 *Ibidem*, p. 229; V. S. Draciuk, *Sistema znakov Severnogo Pričernomorija*, Kiev, 1975, p. 63.

40 Gh. Bichir, *op. cit*, 1973, p. 110.

41 Idem, *op. cit*, 1977, p. 171; K. F. Smirnov, *Répartition des tribus sarmates en Europe* Orientale, în *VIeme Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protoistoriques*. *Les rapports et les informations des archéologues de l'URSS*, Moscou, 1962, p. 5; M. G. Moškova, în *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, Moskva, 1989, p. 176; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Truşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti-Iaşi, 1999, p. 618.

așa cum este cazul și cu Moldova, sarmații nu își mai înălțau, decât arareori tumuli proprii, ci își depuneau decedații fie în morminte plane, fie în movile ridicate de populații mai vechi[42]. Dat fiind configurația terenului de la Isaiia-Balta Popii, care, privit din vale, apare bombat spre zona centrală, ca o movilă, putem presupune că acest fapt a putut determina, eventual, grupul sarmat stabilit aici să aleagă acest loc pentru înmormântări, ca un substitut de tumul. Alegerea unor asemenea locuri care puteau să corespundă ideii de tumul (dune de nisip, tell-uri preistorice, proeminențe ale unor terase de râuri) este semnalată și în alte cazuri[43].

Pe de altă parte, trebuie să ținem cont și de faptul că, în perioada mijlocie (secolele I î. Hr. – I d. Hr.) și în cea târzie (secolele II-IV d. Hr.) a istoriei lor, o tendință constantă a ritului funerar al sarmaților constă tocmai în extinderea înmormântărilor plane în dauna celor cu tumuli[44].

Până în prezent, s-au descoperit aici 16 morminte, dintre care 11 pot fi atribuite în mod cert sarmaților. M. 1 este sigur dintr-o perioadă mai nouă, iar alte două morminte de adulți (nr. 2 și 3), fără inventar, dar cu o orientare asemănătoare mormintelor sarmatice, ar putea fi atribuite, cu incertitudine, acestei perioade. Tot fără inventar au fost și două morminte de copii (nr. 11 și 16, dintre care ultimul era complet distrus), dar plasarea lor în zona cea mai densă a înmormântărilor sarmatice (caseta E), ca și orientarea caracteristică a gropii în cazul M. 11, ne-au determinat să le atribuim, aproape sigur, respectivei necropole.

În ceea ce privește gropile mormintelor, constatăm că la adulți acestea sunt, de regulă, aproape rectangulare, cu colțurile rotunjite și cu o îngustare evidentă spre picioare. Uneori, se constată o arcuire spre mijlocul gropilor, ceea ce le apropie de forma oval alungită (M. 8 și M. 13). La mormintele de copii, în mod invariabil, gropile se prezintă sub forma unor simple alveolări de formă ovală. Deosebiri se constată între mormintele de adulți și cele de copii și în ceea ce privește adâncimea gropilor. Cele pentru copii oscilează între 0,60 și 0,90 m de la suprafața actuală, în timp ce la adulți adâncimea gropilor variază între 1, 30 și 1,80 m.

Scheletele sunt toate întinse pe spate și orientate cu capul spre nord (cinci cazuri), spre NV și NNV (în alte cinci cazuri), iar spre NNE e un singur mormânt; la două morminte de copii nu se poate stabili orientarea. Deci, orientarea spre nord, cu inerente deviații spre NV și NE, este utilizată în exclusivitate[45]. La cele opt schelete la care s-a putut constata poziția mâinilor, acestea erau întinse pe lângă corp în șase cazuri. Într-un caz (M. 8), mâna stângă era îndoită și palma stătea pe abdomen, iar în altul (M. 14) dreapta era îndoită spre cap[46].

Deosebit de interesantă este constatarea făcută la analiza antropologică, în privința celor trei cranii cu urme de deformare artificială (M. 5, 8 și 11), de tipul „circular-erect", prin bandajare la o vârstă timpurie. Nu se poate stabili o legătură între aceste trei morminte și inventarul lor, care într-un caz (M. 11) lipsea, iar în celelalte două era chiar sărăcăcios; deci, nu poate fi vorba de deformare în scopuri de distincție socială, așa cum s-a presupus în alte

42 Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 171; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit*, p. 618.

43 Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 171; N. Harțuche, *op. cit*, p. 195.

44 I. Ioniță, *Sarmații*, în *Istoria Românilor*, II, București, 2001 (coord. D. Protase, Al. Suceveanu).

45 Situația este comună marii majorități a necropolelor sarmatice din Moldova (Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 172).

46 Ambele poziții sunt cunoscute și în alte necropole sarmatice din Moldova (*Ibidem*; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit*, p. 620).

cazuri[47]. Nu există diferențiere nici în funcție de sex, deoarece scheletul din M 5 aparținea unui bărbat, iar cel din M 8 unei femei; la cel de al treilea, aparținând unui copil foarte mic, caracterele de sex nu se conturaseră încă. La două dintre aceste schelete (M. 5 și 8) s-a putut stabili tipul antropologic, fiind prezente elemente paleomediteranoide.

Elementele de inventar ale necropolei par să indice un grup sarmatic destul de timpuriu (probabil roxolani)[48], așezat aici în secolul al II-lea, dacă nu chiar din a doua jumătate a secolului I d. Hr.[49] Alegerea locului pentru o asemenea așezare timpurie nu este întâmplătoare, fiind imediat în dreapta Prutului, adică în legătură directă cu grupul masiv de populație sarmatică așezat între Prut și Nistru[50]. Dar, prezența celor trei cranii deformate ridică probleme dificile, atât în privința datării, cât și a apartenenței etnice a necropolei. Majoritatea covârșitoare a descoperirilor de aici indică o datare timpurie (a doua jumătate a sec. I – prima jumătate a sec. II d. Hr.), dar despre obiceiul deformării craniilor s-a afirmat că nu a fost practicat, la vest de Nistru, mai devreme de ultimul sfert al secolului al III-lea d. Hr.[51]. Totuși, unii cercetători au considerat că există morminte cu cranii deformate în Basarabia sau chiar la vest de Prut (Vlăsinești, Mitoc) încă din secolul I d. Hr.[52], dar Gh. Bichir a combătut, în repetate rânduri și cu insistență (deși cu argumente discutabile, în opinia noastră) această aserțiune[53].

În această situație, putem presupune fie că deformarea craniilor s-a practicat la roxolani mai devreme decât se acceptă în general, fie că, prin relații intertribale, elemente izolate din triburile alanice (poate aorsi, aflați, de la mijlocul secolului I d. Hr., în contact atât cu roxolanii, cât și cu alanii)[54] ar fi putut pătrunde de timpuriu în zona controlată de iazigi, ori că necropola de la Isaiia cuprinde morminte din mai multe etape, care s-ar înșirui până la sfârșitul secolului al II-lea d. Hr. Având în vedere caracterul concentrat al mormintelor și datarea uniformă a descoperirilor, înclinăm, mai degrabă, spre acceptarea celei de a doua ipoteze. În acest sens, credem că între roxolani și alani trebuie să se fi stabilit deja relații mai strânse decât se presupune în prezent, dat fiind că alanii reușiseră să creeze o mare confederație tribală[55]. Un răspuns la această dilemă l-am putea avea doar în cazul descoperirii unor noi morminte cu cranii deformate, dar cu un inventar semnificativ, care să permită o datare foarte precisă.

Din cele 11 morminte cu inventar, mărgelele erau prezente în opt. Majoritatea decorau veșmintele celor decedați, dar se întâlnesc și șiraguri în jurul gleznelor, precum și coliere. Cele mai multe erau din pastă sticloasă, de calitate destul de rudimentară (fig. 13/A 1-62, B 1-2, C

47 Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 163.

48 Idem, *op. cit*, 1977, p. 194.

49 Idem, *op. cit*, 1993.

50 V. I. Grosu, *op. cit*; N. L. Čaplyghina, *Naselenie Dnestrovsko-Karpatskich zemel' i Rim v I – načale III v. n.e*, Chișinău, 1990, harta dintre p. 96 și 97.

51 Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 173; Idem, *op. cit*, 1993, p. 163, 167.

52 V. I. Grosu, *op. cit* p. 34, 66; Gr. Foit, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 668; V. Chirica, *Morminte sarmatice descoperite la Mitoc (jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 633, 634.

53 Gh. Bichir, *op. cit*, 1977, p. 173; Idem, *op. cit*, 1993, p. 150-151; 163-164, 167.

54 A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *Sarmaty severo-zapadnogo Pričernomor'ja v I v. n.e.*, Kiev, 1991, p. 85-88; Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 149, 151, 166.

55 A. S. Skripkin, *The Sarmatian Phenomenon*, în *The Archaeology of the Steppes. Methods and Strategies* (ed. Bruno Genito), Napoli, 1994, p. 283.

1-5, D 16-42; 14/A 1-12, B 1-12, C 5-55, D 7-38), având diferite forme (rotunde, ovale, oval alungite, aplatizate, cilindrice, îngemănate) și diverse culori (gălbui, albăstrui, aurii, verzui). Foarte interesante sunt mărgelele multiple (îngemănate), în formă de clepsidră, făcute din pastă de sticlă (fig. 14/C 5-9, D 7-9), care au analogii în mormântul de la Ștefănești[56], datat în a doua jumătate a secolului I d. Hr.[57], în mormântul nr. 1 de la Tutova[58], în mormântul sarmatic nr. 8 din tumulul 1 de la Giurcani, datat în sec. I d. Hr.[59], în mormântul nr. 3 de la Mitoc[60], datat în sec. al II-lea d. Hr.[61], în mormântul de la Smârdan, cu aceeași datare[62], ca și în necropola de la Cuconeștii Vechi, datată în a doua jumătate a sec. I – sec. II d. Hr.[63] Se întâlnesc și mărgele prelucrate din alte materiale: sticlă (fig. 14/D 6), calcar cretos (fig. 13/D 13-15; 14/D 3-4), cornalină (fig. 13/D 1-8; 14/C 1-2), lapislazuli (fig. 14/C 3-4, D 1-2), chihlimbar (fig. 14/D 5).

Celelalte obiecte de inventar apar mai rar, individualizând oarecum mormintele. Vase sunt prezente doar în trei morminte, unul fiind lucrat la roată (fig. 7/4) și două cu mâna (fig. 3/2; 8/5). În mormântul cu vas lucrat la roată (M. 9) apare și o toartă de la un vas lucrat cu mâna (fig. 7/5), iar în alt mormânt (M. 14) era un fragment dintr-o toartă de amforă (fig. 11/7). În câte două cazuri apar fibule (M. 12 și M. 15; una de bronz, cealaltă de fier: fig. 9/4; 12/7), fusaiole (M. 14 și M. 15: fig. 11/6; 12/6)[64] și pandantive de os (M. 10 și M. 13: fig. 8/4; 10/3). Cu caracter de unicat sunt: pandantivul cordiform de bronz (M. 6: fig. 5/2), flaconul de sticlă de tip *unguentarium* (M. 14: fig. 11/2), oglinda cu tamga (M. 15: fig. 12/2), inelul din tablă de bronz (probabil M. 10: fig. 8/7) și manșonul de bronz al unei tije de lemn (M. 12: fig. 9/3). Remarcăm faptul că, până în prezent, nu s-au descoperit arme în cadrul inventarului, ceea ce credem că poate fi pus mai curând pe seama caracterului limitat al cercetării, decât pe seama vreunei interdicții (așa cum s-a presupus)[65].

Așa cum arată inventarul mormintelor (fibulele, vasul lucrat la roată, flaconul de tip *unguentarium*, unele tipuri de mărgele), respectivul grup avea legături cu populația dacică,

56 Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 147, fig. 7/2, 4.

57 *Ibidem*, p. 146-147, 158.

58 *Ibidem*, p. 140, fig. 4/5-7.

59 *Ibidem*, p. 154, fig. 12/13-15; C. Buzdugan, *Cercetările arheologice de la Giurcani*, în *CercArh*, IV, 1981, p. 13, 16-17 și fig. 5/9-10. Alte mărgele similare au fost semnalate în inventarele unor morminte datate în secolul al III-lea d. Hr.: Focșani (S. Morintz, *op. cit*, fig. 6/3 și p. 469-470) și Peicani (V. Palade, *Noi descoperiri sarmatice în zona Bîrladului*, în *Hierasus*, IV, 1981, p. 70 și fig. 6), a căror redatare probabil s-ar impune.

60 V. Chirica, *op. cit*, p. 634 și fig. 2/2, 5, 8, 9.

61 *Ibidem*, p. 635.

62 M. Brudiu, *Une tombe sarmate tumulaire dans le territoire romain du sud de la Moldavie*, în *SAA*, IX, 2003, p. 357, fig. 3/30-37.

63 V. I. Grosu, *op. cit* p. 188, fig. 18A/7.

64 Acest tip de fusaiolă are analogii în morminte sarmatice timpurii, datate în secolul I d. Hr.: C. Buzdugan, *Săpăturile arheologice din anul 1980 de la Giurcani, jud. Vaslui*, în *CercArh*, V, 1982, p. 29-30, 33, pl. III/3; Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, fig. 7/1; 11/6.

65 I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 679; V. Sîrbu, *Despre unele probleme de arheologie şi istorie ale Câmpiei Brăilei în secolele I-III e.n.*, în *CCDJ*, II, 1986, p. 194.

precum și cu lumea romanică de la Dunărea de Jos, dar își păstra și elemente tradiționale, specifice, precum vasele lucrate cu mâna, fusaiolele[66], oglinzile cu tamga, îmbrăcămintea bogat decorată cu mărgele lucrate din diferite materiale ș.a.

Același inventar ne arată că grupul era structurat din punct de vedere social, ca și întreaga societate sarmată din acel timp[67], existând morminte cu un inventar evident mai bogat. Acest aspect se reflectă chiar și în cazul mormintelor de copii, așa cum demonstrează cele două morminte alăturate (10 și 11), dintre care unul (M. 11) era lipsit de inventar, în timp ce celălalt avea un vas, mărgele, un pandantiv de os și, probabil, un inel.

În ceea ce privește vârsta celor decedați (în cazurile în care analiza antropologică a putut-o determina), se remarcă gradul sporit al mortalității infantile (șase decedați, cu vârsta sub un an). De asemenea, nici speranța de viață nu era prea ridicată, având în vedere cei cinci adulți decedați și doar cele două persoane bătrâne existente aici. Oricum, prezența în necropolă a tuturor categoriilor de vârstă dovedește prezența în acest loc a unui grup familiar compact[68].

Cercetările de până acum nu au surprins decât un fragment al acestei necropole. Mormintele descoperite se întind pe o distanță de peste 40 de metri, iar în cazul în care și M. 2 ar aparține acestei necropole atunci ar fi vorba chiar de 50 de metri. Oricum, este evidentă o concentrare a mormintelor pe circa zece metri, în zona centrală, ca și plasarea unor morminte fără inventar spre margini. Astfel, în zona centrală, pe o suprafață de circa 70 m², s-au găsit zece morminte, deci un mormânt cam la 7 m². Pare, deci, a fi vorba de o necropolă destul de mare, având în vedere că doar ca excepție necropolele sarmatice din Moldova depășesc 15 morminte[69].

Date mai relevante vom avea după raderea completă a întregii suprafețe descoperite până în prezent, ca și după deschiderea altor suprafețe adiacente. De asemenea, cercetarea părții sud-estice a sitului de la Isaiia-Balta Popii ar putea să ducă și la descoperirea așezării acestei comunități sarmatice[70], deoarece în partea nord-vestică, pe care deja am sondat-o, nu au apărut urme consistente de locuire din această perioadă[71].

66 Exemplarul similar de la Giurcani (Gh. Bichir, *op. cit*, 1993, p. 153, fig. 11/6) indică o datare în sec. I d. Hr.

67 Boris F. Železčikov, *Sarmatians as Nomads*, în *The Archaeology of the Steppes. Methods and Strategies* (ed. Bruno Genito), Napoli, 1994, p. 256-260.

68 Al. Andronic, *În legătură cu datarea descoperirilor sarmatice de la Vaslui*, în *Carpica*, XI, 1979, p. 166.

69 Gh. Bichir, *op. cit.*, 1973, p. 174; Idem, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Mijloc și relațiile lor cu geto-dacii,* în *Muzeul Național*, 3, 1976, p. 19; Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului* Botoșani, I, Bucureşti, 1976, p. 217; Al. Andronic, *op. cit*, 1979, p. 166; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit*, p. 611, 618.

70 În general, în întreaga lume sarmată nu se cunosc decât mormintele acestei populații, deoarece sarmații duceau un mod de viață nomad (B. F. Železčikov, *op. cit*, p. 252).

71 Printre piesele descoperite în 2003, nelegate de un complex funerar și care ar putea fi atribuite sarmaților, amintim o cataramă de bronz (fig. 15/2), găsită în caseta C (m 56,20/ □ h): analogie la V. I. Grosu, *op. cit*, p. 53 și p. 186, fig. 16/5 (Gruška). Vezi și fragmentul de brățară de bronz (fig. 15/1), descoperit în 2002, cam în aceeași zonă (N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, M. Văleanu, *op. cit*, 2003, p. 158) și atribuit, inițial, Hallstatt-ului timpuriu.

Anexa 1

Expertiza antropologică asupra osemintelor din mormântul nr. 4 de la Isaiia

Dan Botezatu

Conservarea scheletului dintr-un mormânt aparţinând necropolei sarmatice de la Isaiia-Balta Popii (com. Răducăneni, jud. Iaşi) este precară şi incompletă, fragmentele păstrate fiind, în majoritate, deteriorate, datorită condiţiilor de zacere în pământ.

Din segmentul cranian s-au păstrat doar cinci fragmente din osul frontal (inclusiv regiunea bregmatică), trei mici porţiuni din oasele parietale, un fragment din osul temporal drept şi două fragmente mandibulare (fără ramul vertical).

Partea post-craniană este şi mai incompletă, putându-se determina următoarele: jumătatea superioară a femurului drept, un fragment de omoplat drept, şapte corpuri vertebrale din regiunea dorsală şi sacrală, inclusiv circa 15-16 mici porţiuni din arcurile neurale ale vertebrelor respective, circa 18-20 fragmente costale, precum şi alte mici aşchii osoase nesemnificative.

Judecând după mărimea şi grosimea oaselor păstrate, precum şi după stadiul de erupere a dentiţiei nepermanente (de lapte), putem aprecia vârsta ca fiind cuprinsă între 6 şi 9 luni. Sexul este imposibil de stabilit.

Dentiţia de lapte a fost surprinsă în stadiul de erupere a incisivilor centrali inferiori, cei laterali fiind în faza de persare a zonei alveolare; pe fragmentele de mandibulă se mai pot observa mugurii caninilor şi ai molarilor de lapte, aceştia nefiind încă erupţi. Toate aceste caractere confirmă vârsta stabilită.

Din nefericire, resturile din scheletul post-cranian nu ne pot da nici un indiciu morfologic în caracterizarea antropologică a scheletului.

Totuşi, judecând după forma ramului orizontal al mandibulei (upsiloid), precum şi după gradul de curbură al fragmentelor din oasele frontal şi parietale, putem aprecia că neurocraniul trebuie să fi avut o formă destul de rotunjită, cu caractere brahicrane, ce nu ne surprind pentru respectiva perioadă.

Anexa 2

Nr. mormânt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Datare	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
Orientare	7	3	3	1	1	1	0	3a	2a	3a	3	1	3	3a	1	0
Poziție corp	1	1	1	1	1	0	0	1	1;7	1	1	1	1	1	1	0
Forma gropii	1	1	1	2	1	2	0	2	1	2	2	1	2	1	1	0
Adâncime			1,40	0,80	1,20	0,80	0,60	1,30	1,65-1,80	0,90-1,00	0,90-1,00	1,75	1,75	1,80	1,80	0,60
Conservare	1	1	3	2	2	4	4	2	2	2	4	4	2	1	3	4
Sex	0	0	0	0	1	0	0	2	1	0	0	1	2	1?; 2?	2	0
Vârstă	0	0	0	1	4	1	1	4	4	1	1	5	4	4	5	1
Craniu	2	2	0	1	3	1	1	3	2	2	3	0	2	2	1	1
Tipul antropologic	0	0	0	0	1a	0	0	3, 1a	4	0	0	4?	3	4, 1	1	0
Mâinile	1	1	1	1	1	0	0	2	1	0	0	0	1	3	1	0
Inventar	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0
Mărgele	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	1, 2, 3, 5	1	1, 3, 4	1, 2, 4, 5	0
Forma mărgele	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	1, 2, 3	1	1, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	0
Ceramică	0	0	0	1	0	0	0	0	2; 3	1	0	0	0	5; 4	0	0
Fusaiolă	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Podoabe	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1?; 2	0	4	2	0	5; 6	0

LEGENDĂ

Datare: 0-incertă; 1-sarmat

Orientare: 1-N; 2-NE; 2a-NNE; 3-NV; 3a-NNV; 4-S; 5-SE; 6-SV; 7-V

Poziție corp: 1-întins pe spate; 2-întins dr.; 3-întins st.; 4-chircit spate; 5-chircit dr.; 6-chircit st.; 7-culcat pe abdomen

Forma gropii: 0-nedeterminat; 1-rectangulară; 2-ovală

Conservare: 1-bună; 2-relativ bună; 3-rea; 4-f. rea

Sex: 0-nedeterminat; 1-masculin; 2-feminin

Vârstă: 0-nedeterminat; 1-infans I; 2-infans II; 3-adolescent; 4-adult; 5-matur

Craniu: 0-lipsă; 1-deteriorat; 2-normal; 3-deformat

Tipul antropologic: 0-nedeterminat; 1-mediteranoid; 1a-paleomediteranoid; 2-proto-europoid; 3-nordoid; 4-dinaroid

Mâinile: 0-nedeter.; 1-întinse; 2-dr. întinsă, st. îndoită; 3-st. întinsă, dr. îndoită; 4-ambele aduse pe abdomen; 5-ambele aduse la față

Inventar: 0-nu; 1-da

Mărgele: 0-lipsă; 1-sticlă ;2-calcar; 3-cornalină; 4-lapis-lazuli; 5-chihlimbar.

Forma mărgele: 0-lipsă; 1-rotunde; 2-tubulare; 3-aplatizate; 4-clepsidră; 5-cilindrice

Ceramică: 0-lipsă; 1-vas manual; 2-vas roată; 3-frag. manual; 4-frag. roată; 5-vas sticlă

Fusaiolă: 0-nu; 1-da

Podoabe: 0-lipsă; 1-pandantiv bronz; 2-pand. os 3-inel; 4-fibulă bronz; 5-fibulă fier; 6-oglindă

Nécropole sarmate de Isaiia (commune de Răducăneni, dép. de Iaşi) Données préliminaires

Résumé

Dans un habitat pluristratifié, situé sur la première terrasse droite non-inindable de la rivière de Jijia (près du confluent avec la rivière de Prut), on a trouvé jusqu'à présent 15 tombes, dont 13 peuvent certainement attribuées à une nécropole plane d'inhumation appartenant aux Sarmates. La plus grande partie des tombes a été emplacée parmi les restes des habitations d'une agglomération énéolithique appartenant à la culture Précucuteni. Les fosses des tombes sont d'une forme rectangulaire, avec les coins arrondis (dans le cas des tombes d'adultes) ou ovale (aux tombes d'enfants). De même, les tombes d'adultes sont plus profondes que celles d'enfants. Les défunts ont été déposés étendus, la tête vers le Nord (avec des déviations normales vers le Nord-Est et le Nord-Ouest). En règle, les mains étaient étendues au long du corps. Trois crânes (T. nos. 5, 8 et 11) présentaient des traces claires de déformation par emmaillotement à un âge précoce – rite spécifique aux Sarmates. La présence précoce des crânes déformés soulève le problème de la rédatation de ce rite. L'état de conservation des squelettes est différente; le plus mal se sont gardés les squelettes d'enfants. Il est possible que quelques-unes des tombes aient été pillées, parce que les ossments ont été trouvés en désordre (par ex., no. 12). Le squelette de la tombe no. 9, bien qu'il soit, à première vue, en position anatomique normale, il semble qu'il a été dépecé, parce que le tronc et les pieds étaient renversés et le bassin manquait toatalement; au contraire, une jarre était déposée in situ aux pieds du défunt. La mortalité infantile était assez élevée, tenant compte du fait que six des 13 défunts étaient des enfants âgé sous un an. Cinq défunts étaient adults et seulement deux - vieux. On a existé des différences de mobilier entre les tombes. En deux tombes uniquement (les deux d'enfants: T. nos. 11 et 16) on n'a trouvé aucun mobilier, mais nous ne pouvons pas exclure la possibilité de son disparition par les destructions subies des deux tombes. Les pièces le plus souvent rencontrées sont les perles. C'est que les perles en pâte de verre ou en verre, surtout de forme ronde, légèrement applaties, prédominent. En même matière il y a aussi des perles unies, en forme de sablier. Quelquefois, les perles en pâte de verre sont dorées ou teintes en bleu. Pour la production des perles on a utilisé plus rarement d'autres matières: cornaline, lapis-lazuli, ambre, calcaire crayeux. Les perles décoraient surtout le vêtement, mais parfois formaient des colliers. Rien qu'en trois tombes on a trouvé des vases entiers: l'un tourné (T. no. 9) et deux autres modelés (T. nos. 4 et 10: les deux d'enfants). Dans d'autres deux tombes on a trouvé des anses: l'une modelée (T. no. 9) et l'autre d'amphore (T. no. 14). C'est qu'une découverte particulière soit un unguentarium en verre (T. no. 14). En deux tombes il y avaient des fibules: l'une en bronze (T. no. 12) et l'autre en fer (T. no. 15). On a trouvé des pendentifs en trois tombes: l'un cordiforme en bronze (T. no. 6) et deux autres travaillés en os d'animaux (T. nos. 10 et 13). A raison d'un peson de fuseau a apparu aux tombes nos. 14 et 15. Il semble qu'un anneau en métal a été initialement inclus dans le mobilier de la tombe no. 10 (d'enfant). Enfin, il y a encore quelques pièces en métal, qui peuvent être typologiquement attribuées aux Sarmates, bien qu'elles n'aient pas été trouvées dans une structure funéraire (fig. 15). Sur la foi du mobilier, la nécropole se date au IIe siècle, plus précisement surtout dans la première moitié de ce siècle; nous considérons qu'elle ait appartenu à une communauté de Roxolanes, qui a pénetré à l'Ouest de Prut à bref délai après la conquête de la Dacie et la suppression de l'État dace par les Romains.

Illustrations

Fig. 1. Isaiia. Le plan général des fouilles (1996-2003) et l'emplacement des tombes.

Fig. 2. Isaiia. Le rapport des tombes sarmates avec les structures de la culture énéolithique Précucuteni.

Fig. 3. Isaiia. Tombe no. 4. 1: l'emplacement de la tombe parmi les vestiges de l'habitation précucutenienne no. 8; 2. vase modelé.

Fig. 4. Isaiia. Tombe no. 5. 1: vue et plan; 2: perles en pâte de verre.

Fig. 5. Isaiia. Tombes nos. 6 (1-2) et 7 (3). 1: le couvercle précucutenien pose au-dessus de la tombe; 2: pendent en bronze; 3: perles en verre.

Fig. 6. Isaiia. Tombe no. 8. 1: vue et plan; 2: les rangées de perles bleuâtres (a) et dorées (b).

Fig. 7. Isaiia. Tombe no. 9. 1: vue généerale; 2: détail; 3: plan; 4: vase tourné; 5: anse modelée.

Fig. 8. Isaiia. Tombes nos. 10-11. 1: vue du four de l'habitation no. 8, où les tombes ont été emplacées; 2: vue sur la T. no. 10; 3: plan des tombes nos. 10-11; 4: pendent; 5: vase modelé; 6: perles en pâte de verre; 7: anneau.

Fig. 9. Isaiia. Tombe no. 12. 1: vue et plan; 2: sternum avec un orifice; 3: manchon en bronze (d'une flèche?); 4: fibule en bronze (avant et après la restauration); 5-8: perles en cornaline (5), ambre (6), pâte de verre (7), calcaire (8).

Fig. 10. Isaiia. Tombe no. 13. 1: vue et plan; 2: perles en pâte de verre; 3: pendent en os.

Fig. 11. Isaiia. Tombe no. 14. 1: vue et plan; 2: unguentarium; 3-4: perles en pâte de verre simples (3) et unies (4); 5: perles en cornaline et lapis-lazuli; 6: peson de fuseau en argile; 7: fragment d'anse d'amphore.

Fig. 12. Isaiia. Tombe no. 15. 1: vue et plan; 2: miroir en métal; 3-4: perles en pâte de verre rondes (3) et unies (4); 5: perles en pâte de verre, calcaire, ambre, lapis-lazuli; 6: peson de fuseau en argile; 7: fragments d'une fibule en fer.

Fig. 13. Isaiia. Perles des tombes 5 (A), 7 (B), 13 (C) et 12 (D). Pâte de verre, cornaline, ambre, calcaire.

Fig. 14. Isaiia. Perles des tombes 8 (A), 10 (B), 14 (C) et 15 (D). Pâte de verre, verre, cornaline, lapis-lazuli, ambre, calcaire.

Fig. 15. Isaiia. Objets probablement sarmates. 1: fragment de bracelet; 2: boucle de ceinture.

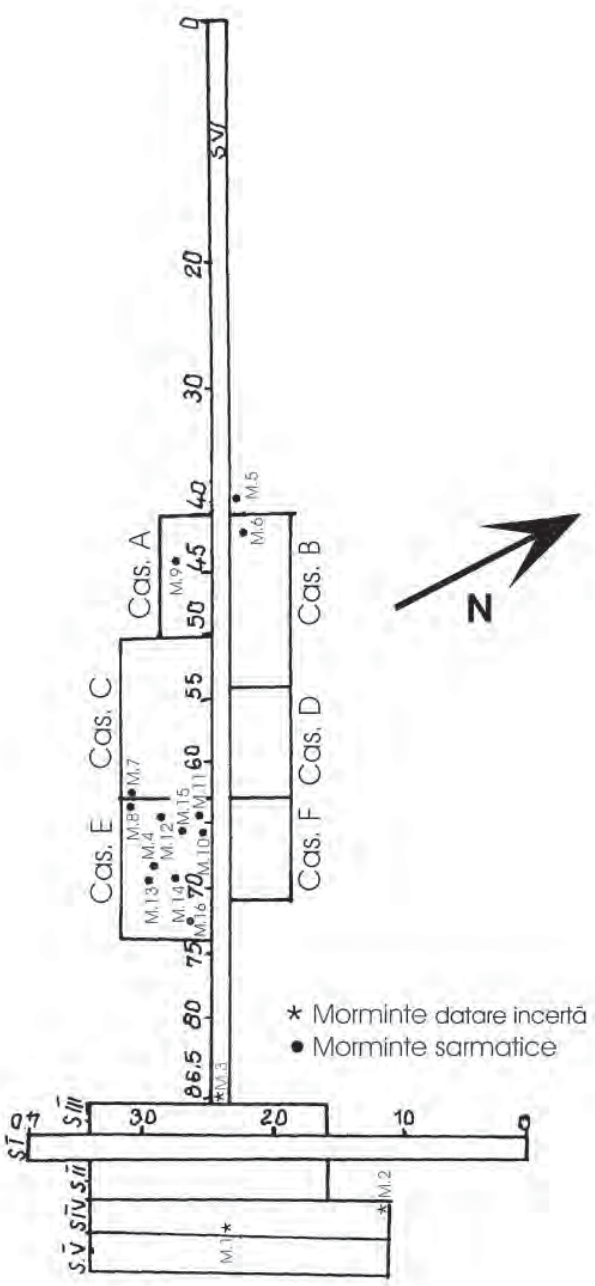

Fig. 1.

Isaiia. Planul general al săpăturilor (1996-2003) și amplasarea mormintelor.

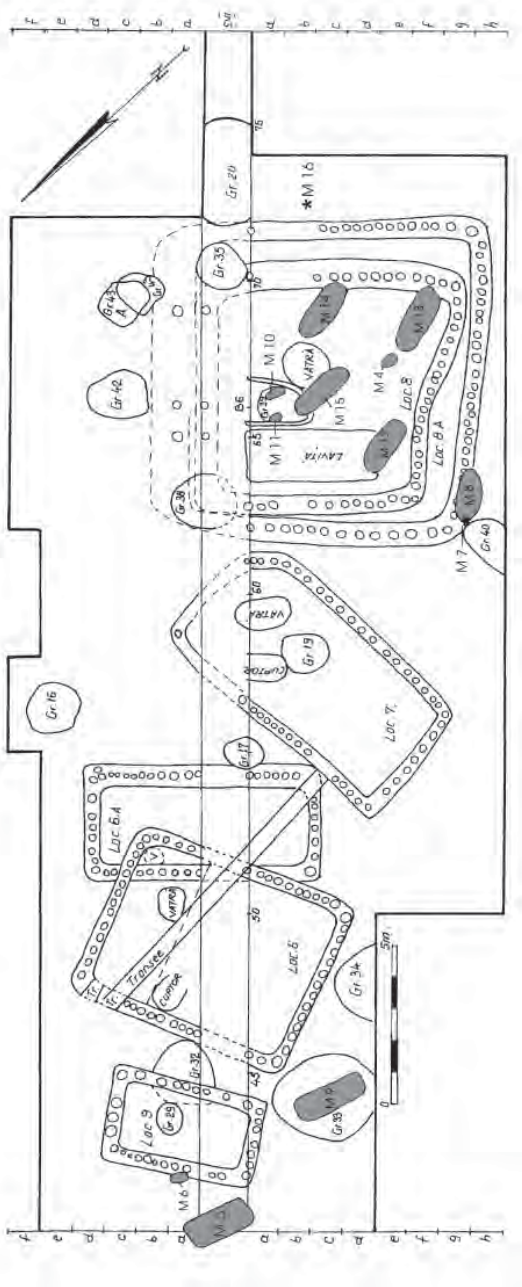

Fig. 2.

Isaiia. Relația mormintelor sarmatice cu complexele cucuteniene

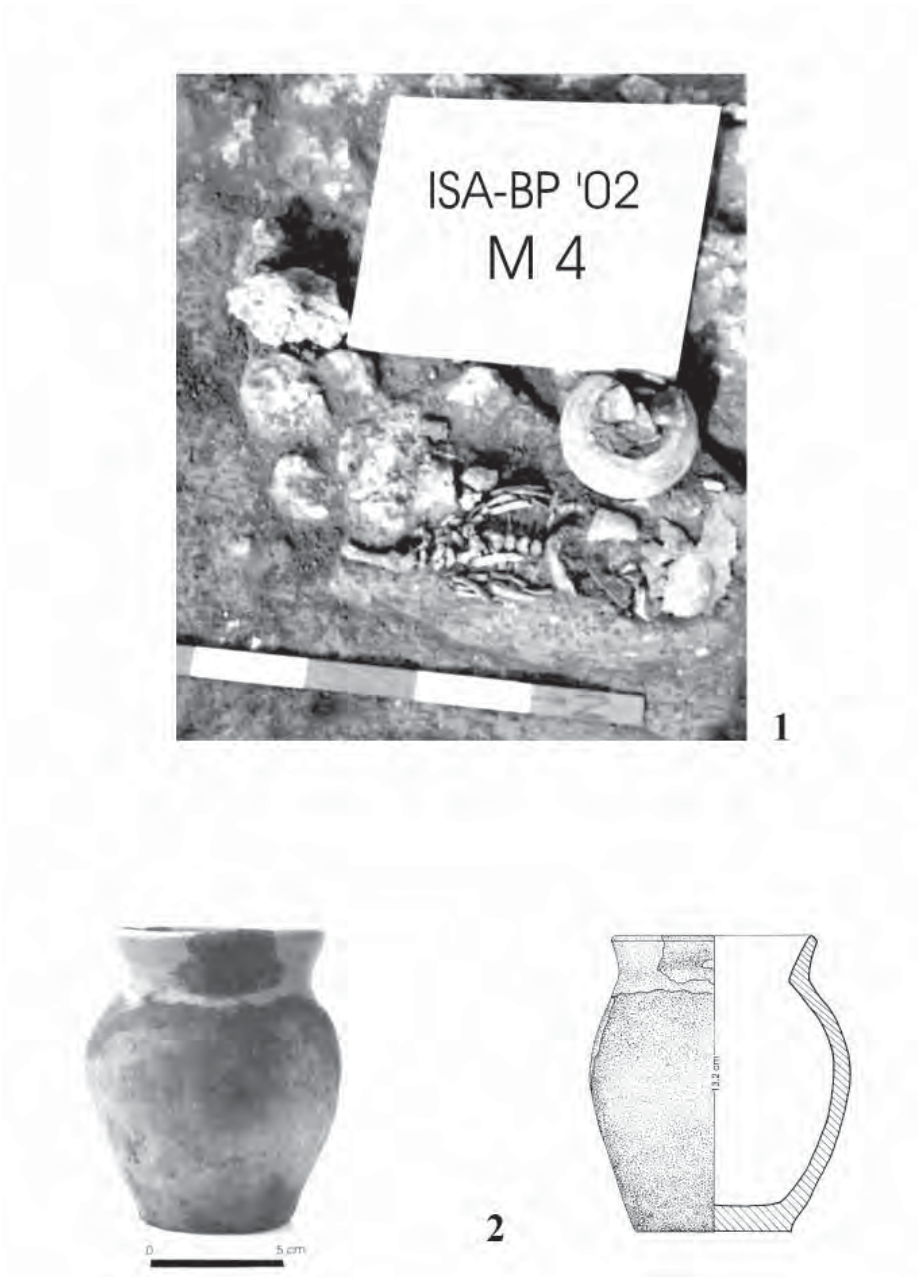

Fig. 3.

Isaiia. Mormântul nr. 4.
1: amplasarea mormântului printre vestigiile locuinței precucuteniene nr. 8; 2: vas lucrat cu mâna.

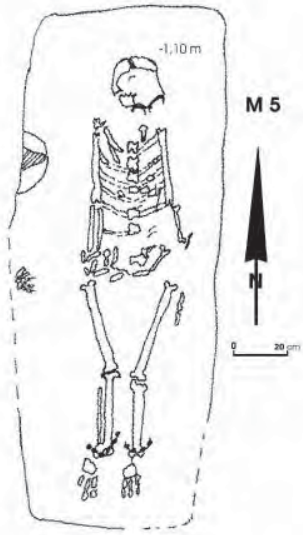

1

2

Fig. 4.

IIsaiia. Mormântul nr. 5.
1: vedere și desen; 2: șiraguri de mărgele din pastă de sticlă.

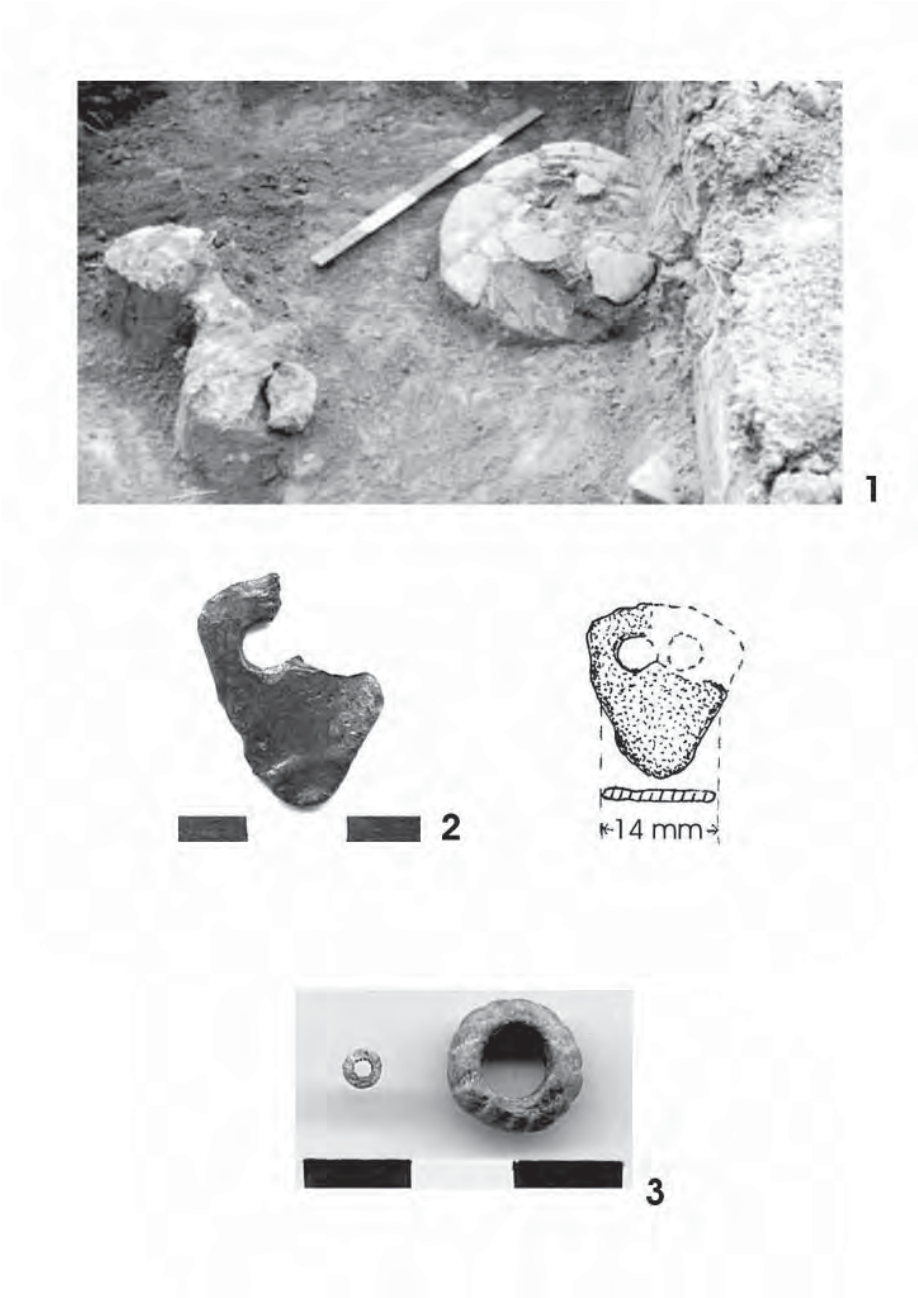

Fig. 5.
Isaiia. Mormintele nr. 6 (1-2) și 7 (3).
1: capacul precucutenian pus deasupra mormântului; 2: pandantiv de bronz;
3: mărgele de sticlă.

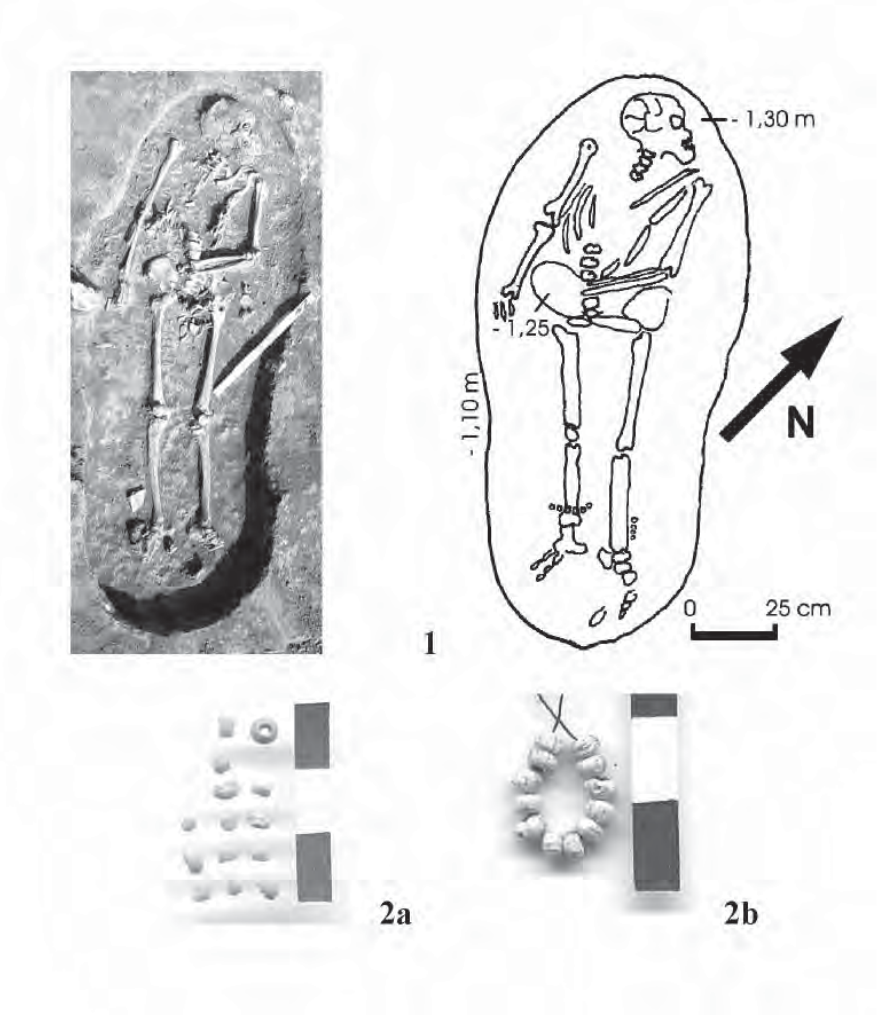

Fig. 6.

Isaiia. Mormântul nr.8.
1: vedere și plan; 2: șiragurile de mărgele albăstrui (a) și aurii (b).

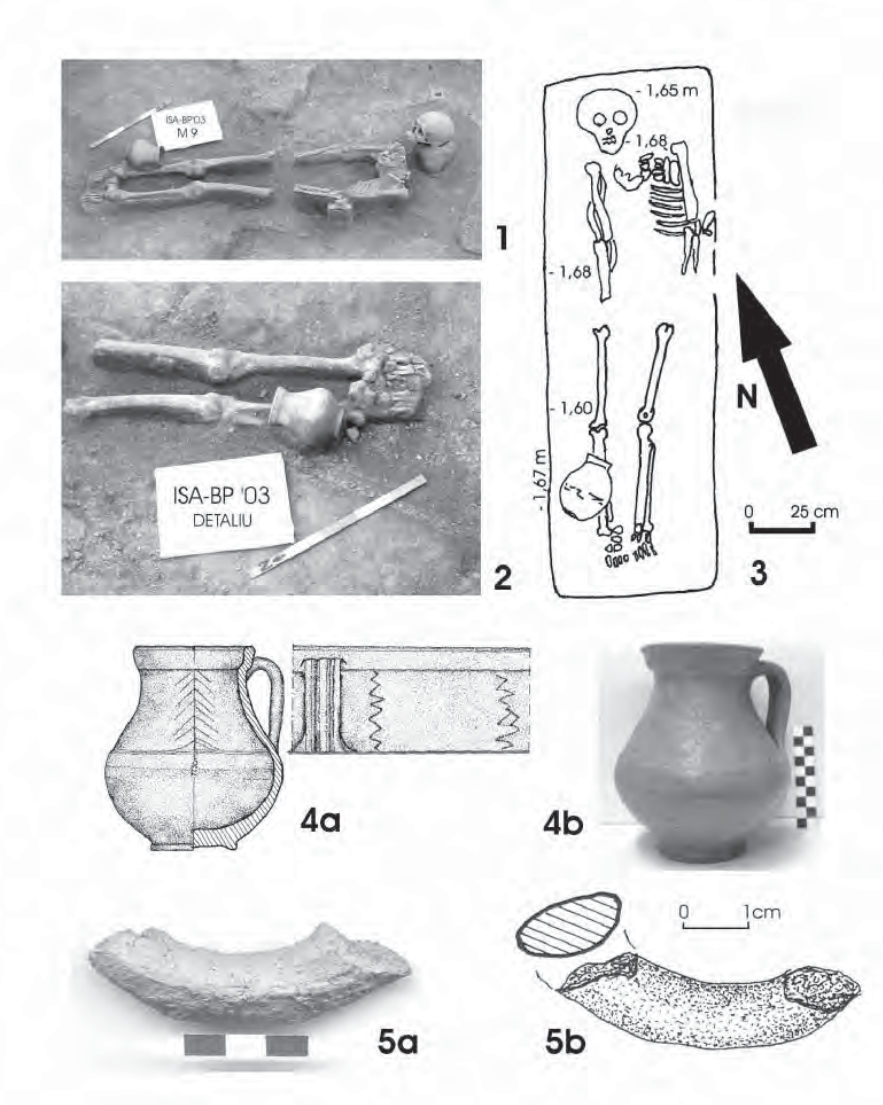

Fig. 7.

Isaiia. Mormântul nr. 9.
1: vedere generală; 2: detaliu; 3: plan; 4: vas lucrat la roată; 5: toartă lucrată cu mâna.

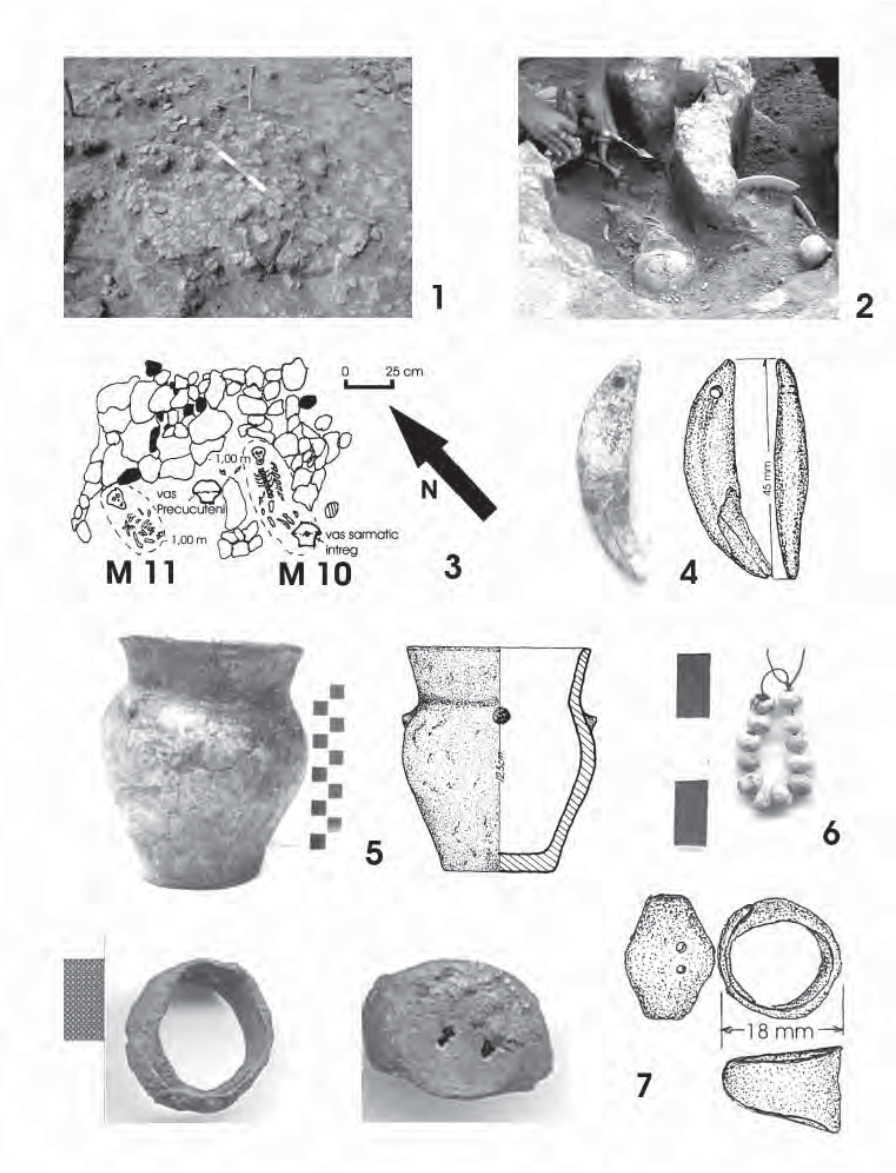

Fig. 8.
Isaiia. Mormintele nr. 10-11.
1: vedere a cuptorului L8, care acoperea mormintele; 2: vedere M.10; 3: planul M.10-11;
4: pandantiv; 5: vas lucrat cu mâna; 6: mărgele din pastă de sticlă; 7: inel

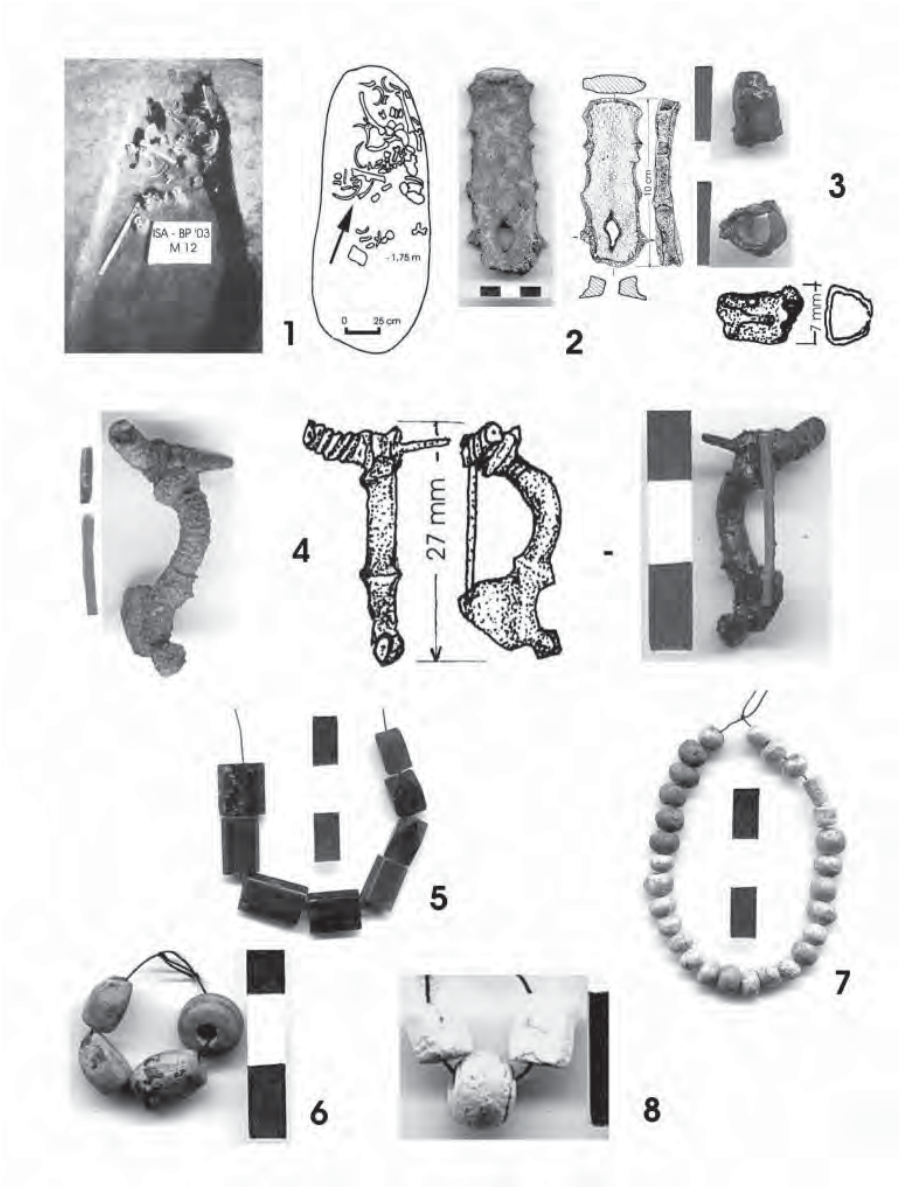

Fig. 9.
Isaiia. Mormântul nr. 12.
1: vedere și plan; 2: stern cu urmă de străpungere; 3: manșon de bronz (săgeată?);
4: fibulă de bronz (înainte și după restaurare); 5-8: mărgele de cornalină (5), chihlimbar (6), pastă de sticlă (7), calcar (8).

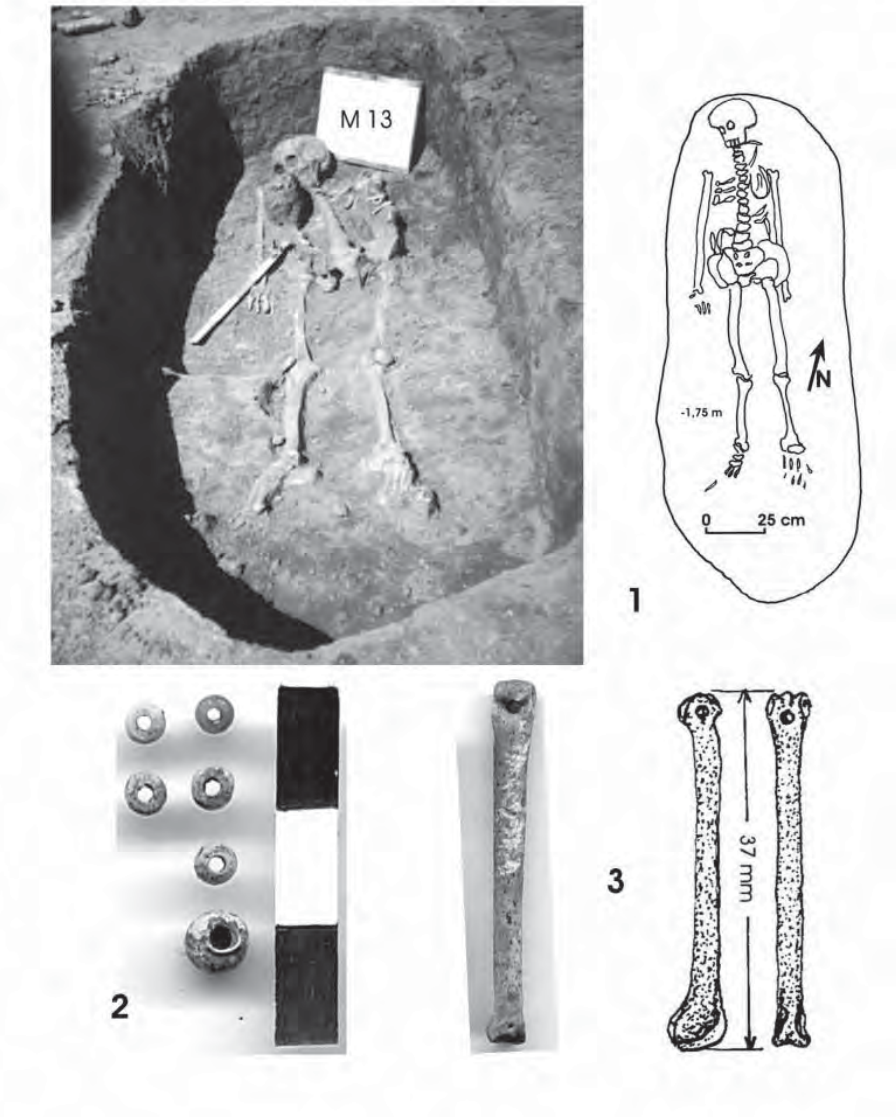

Fig. 10.

Isaiia. Mormântul nr. 13.
1: vedere și plan; 2: mărgele din pastă de sticlă; 3: pandantiv de os.

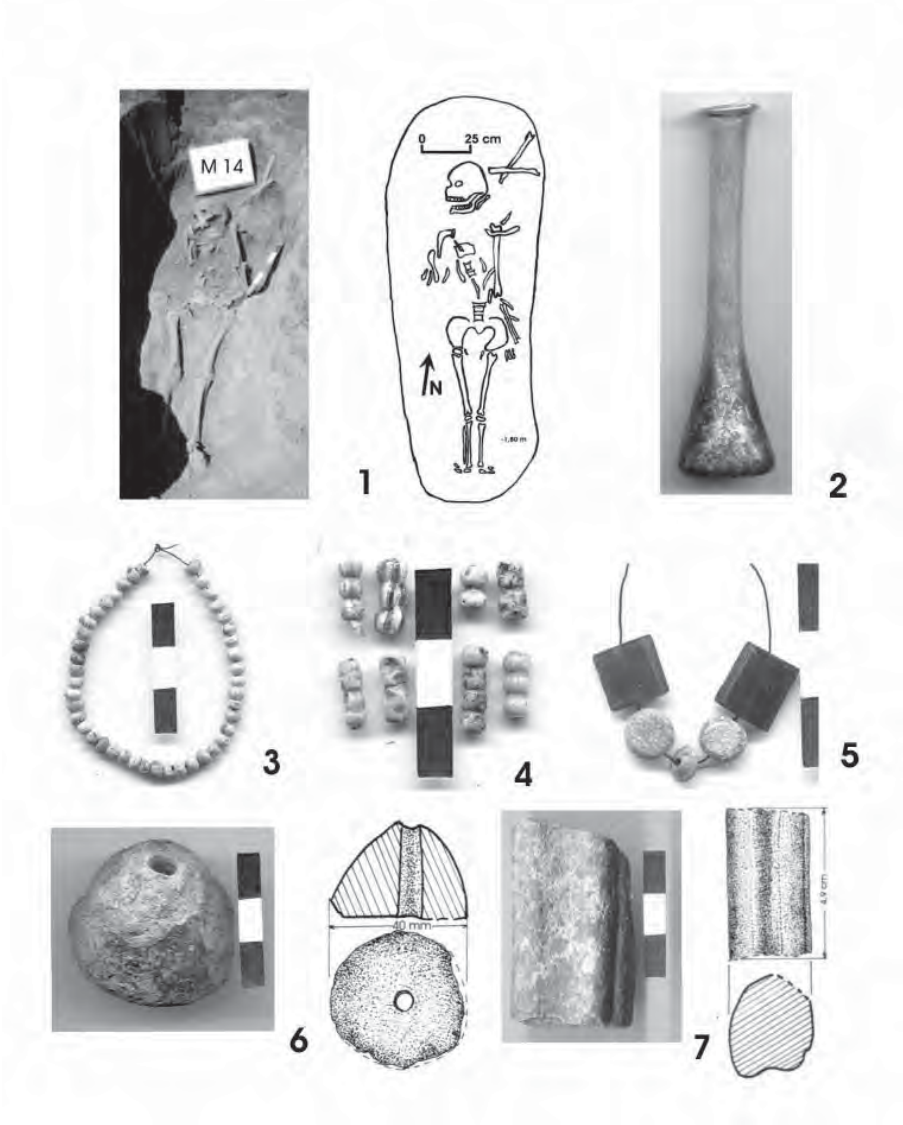

Fig. 11.
Mormântul nr. 14.
1: vedere și plan; 2: *unguentarium*; 3-4: mărgele din pastă de sticlă simple (3) și îngemănate (4); 5: mărgele din cornalină și lapislazuli; 6: fusaiolă de lut; 7: fragment de toartă de amforă.

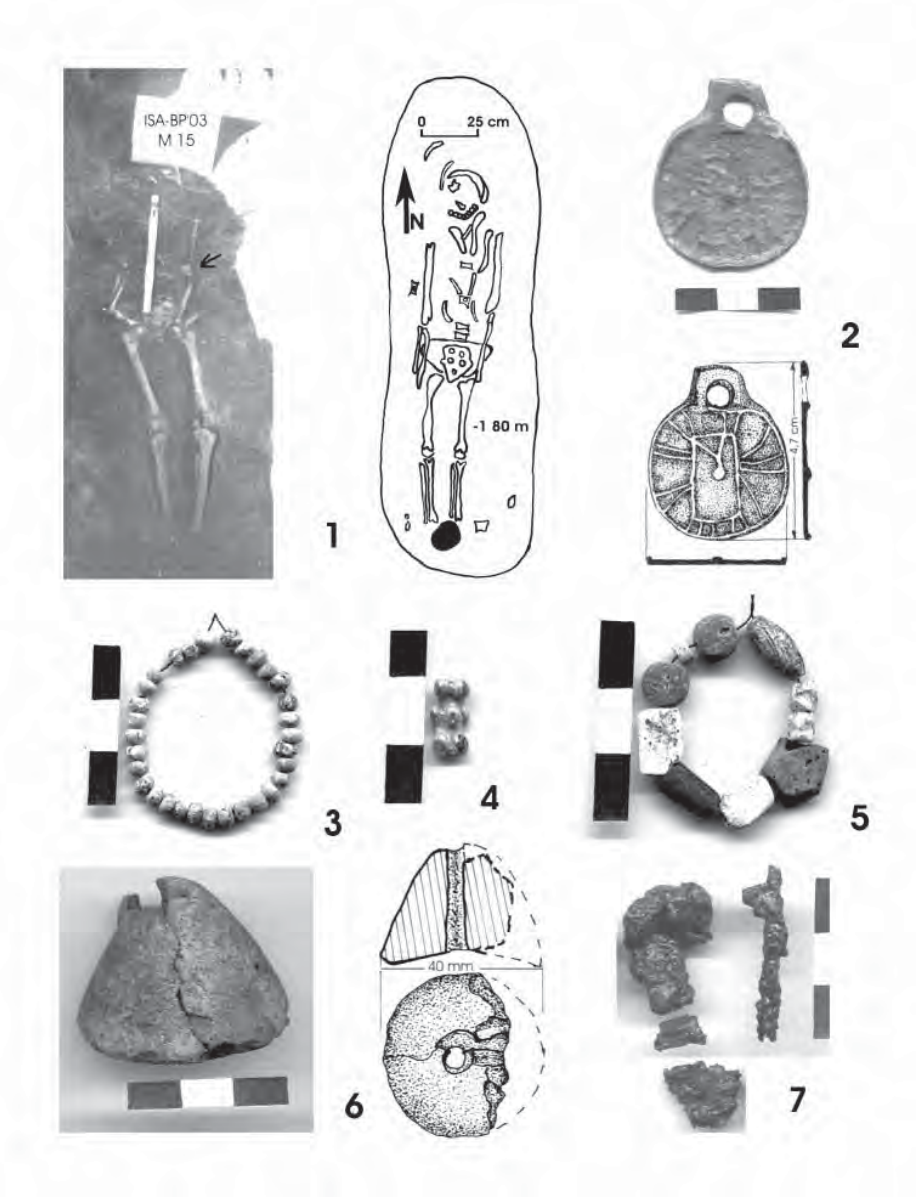

Fig. 12.
Isaiia. Mormântul nr. 15.
1: vedere și plan; 2: oglindă de metal; 3-4: mărgele din pastă de sticlă, rotunde (3) și îngemănate (4); 5: mărgele din pastă de sticlă, calcar, chihlimbar, lapislazuli; 6: fusaiolă; 7: fragmente fibulă fier.

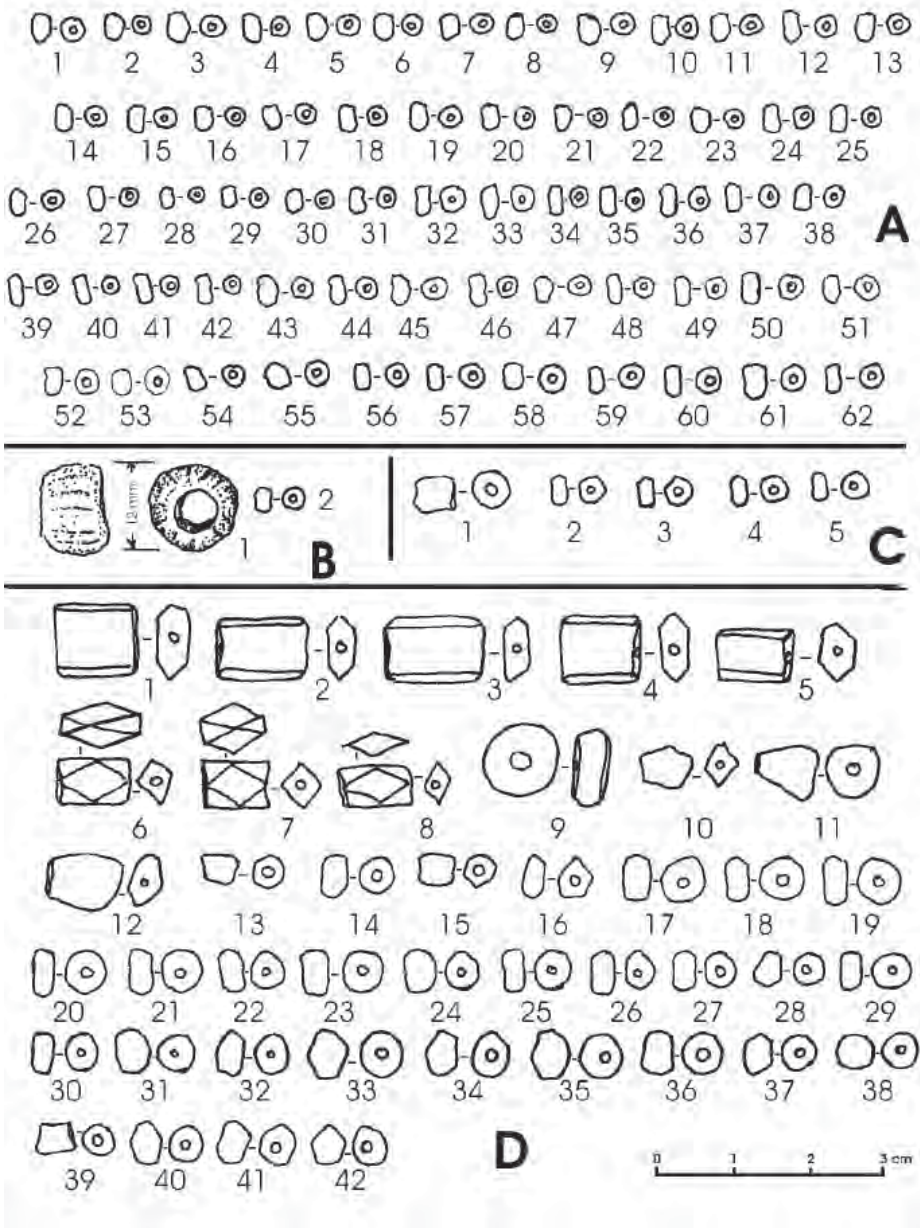

Fig. 13.

Isaiia.
Mărgele din mormintele 5 (A), 7 (B), 13 (C) și 12 (D).

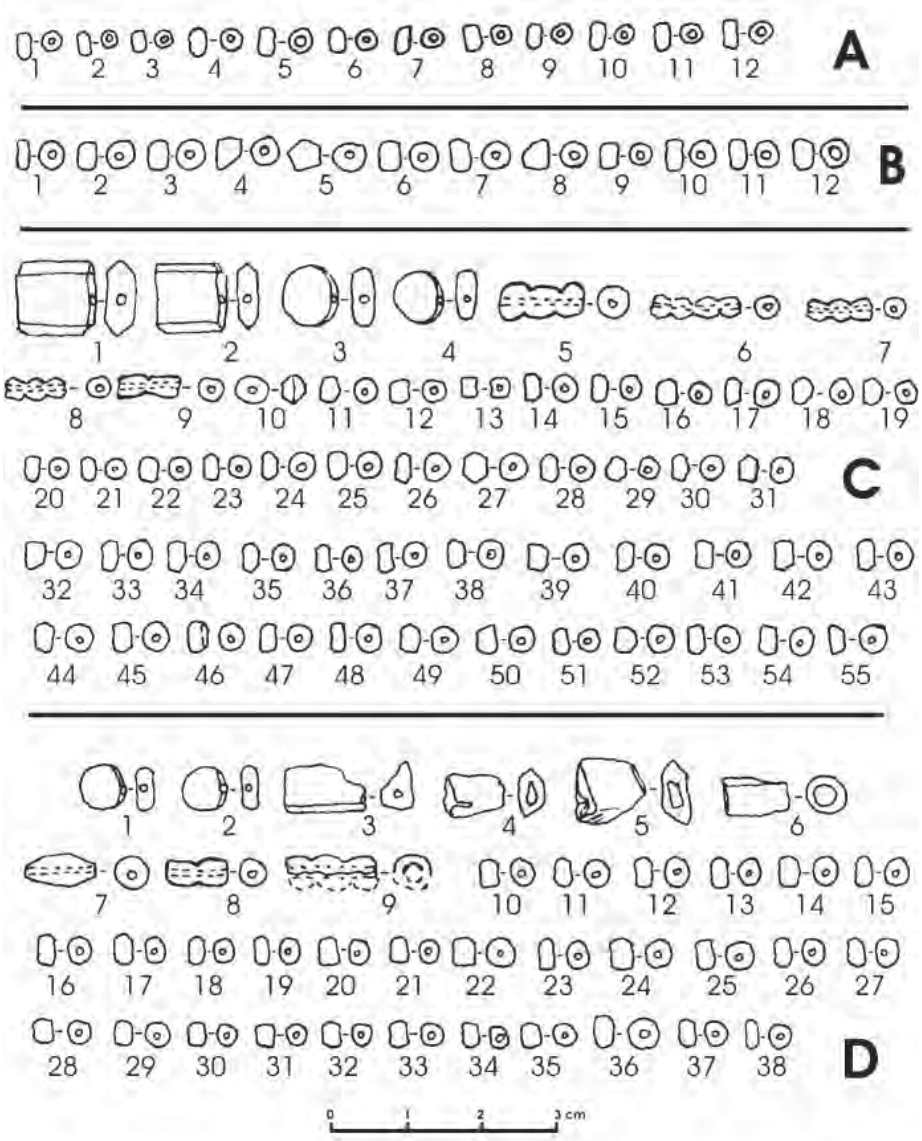

Fig. 14.

Isaiia.
Mărgele din mormintele 8 (A), 10 (B), 14 (C) și 15 (D).

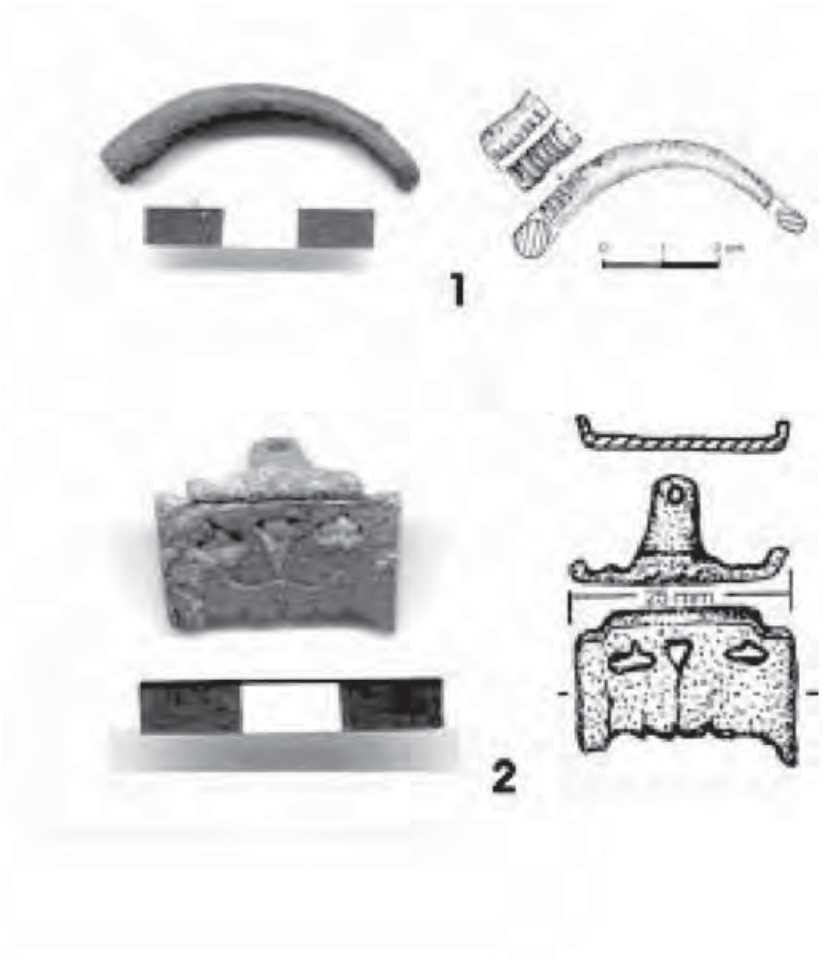

Fig. 15.

Isaiia. Obiecte posibil sarmatice.
1: fragment brățară; 2: cataramă.

Georgeta Miu

Studiul antropologic al scheletelor din necropola sarmatică de la Isaiia

Dintre scheletele descoperite în necropola sarmatică ne-au fost puse la dispoziție, pentru analiză, resturi provenind de la 12 decedați, din cei 16 găsiți în săpăturile de la Isaiia până în 2003; trei morminte (nr. 1-3) datau din alte perioade sau aveau datare incertă. Un alt mormânt sarmatic (nr. 4) a fost studiat de către antropologul dr. Dan Botezatu. Scheletele erau inegal reprezentate, ca valoare a materialului osteologic. Îndeosebi cele cinci morminte de copii prezentau puține resturi din schelete, dar lipsuri și deranjamente majore s-au constatat și la unele morminte de adulți.

În cele ce urmează, vom prezenta rezultatele analizei antropologice pe care am întreprins-o asupra scheletelor din mormintele nr. 5-16.

Mormântul 5 ne-a furnizat resturile unui schelet incomplet și defectuos conservat. Examinarea atentă a întregului material a permis stabilirea sexului și vârstei: **bărbat adult (cca 30 de ani)**.

Segmentul cefalic este reprezentat numai prin fragmente din neurocraniu, fiind restaurată, deci, o calotă craniană incompletă (fără regiunile temporale și bazală), al cărui studiu a permis obținerea unor date bio-morfologice importante. O primă particularitate pe care o subliniem se referă la conformația calotei, care pune în evidență urmele deformării intenționate a craniului (realizată în prima etapă a copilăriei). Deformarea este mai puțin accentuată decât la alte cranii care prezintă același aspect (probabil timpul de aplicare a "aparatului de deformare" a fost mai scurt), dar conformația este asemănătoare: calota este scurtă (178 mm) și largă (142 mm), cu bosele înălțate, cu occipitalul aplatizat, cu fruntea înclinată și cu tendință de înălțare spre zona coronară, cu o ușoară depresiune circulară (vizibilă mai ales pe frontal și pe părțile laterale ale parietalelor) și una transversală postcoronară. Indicele cranian este accentuat mezocran (79,77 u. i.), cel fronto-parietal plasându-se la limita dintre categoriile metriometopă și eurimetopă (69,01 u. i.). Alte date biometrice, în absența unor porțiuni craniene, nu au putut fi precizate (înălțimea craniului, lărgimea occipitalului etc.). Morfologic, menționăm forma sfenoidală a craniului, văzut în norma verticală și de "bombă", în cea occipitală și buna dezvoltare a reliefului osos pe frontal (gr. 3-4).

Din scheletul facial sunt prezente doar două fragmente din arcada dentară superioară și dinți izolați, căzuți *post-mortem*, care indică o abraziune slabă.

Segmentul postcefalic, robust, este reprezentat în special prin oasele membrelor (majoritatea incomplete); bazinul și marea majoritate a vertebrelor, coastelor, sternul sunt absente. Singurul os întreg este humerusul drept, a cărui lungime indică o statură supramijlocie (169 cm).

Tipul antropologic, în absența scheletului facial, nu poate fi precizat. Conformația craniului, accentuat mezocran (probabil mezocran, chiar în condițiile nedeformării craniului),

cu fruntea ovală și incipient eurimetopă, robustețea scheletului și talia supramijlocie constituie elemente ce se regăsesc în structura așa-numitului **tip antropologic protomediteranoid**. Prin aceste caracteristici, scheletul se aseamănă cu cel din mormântul 2 de la Pogorăști[1], la care craniul este tot mezocran (însă, mai moderat: 75,68 u. i.), dar la care talia este ușor mai înaltă (1,72 m). In cazul acestuia, autoarea studiului semnalează și prezența unor elemente mongoloide, exprimate la nivelul feței, elemente care, în cazul craniului studiat de noi, nu pot fi decelate, datorită absenței acesteia.

Mormântul 6 aparține unui **copil mic, în vârstă de 9-12 luni (infans I)**. Este reprezentat prin cinci fragmente craniene (rezultate probabil din oasele parietale), mandibulă (incompletă) și câteva resturi osoase postcraniene (cubitusul drept, omoplat, fragmente de vertebre și coaste).

Analiza stadiului de dezvoltare a dentiției de lapte a permis aprecierea destul de exactă a vârstei la deces (9-12 luni).

Mormântul 7 conține, de asemenea, resturile osoase ale unui **copil**, care a decedat la o vârstă și mai timpurie decât precedentul. Luând în considerare caracteristicile fragmentelor prezente (șapte craniene și câteva aschii osoase), apreciem vârsta la deces ca fiind de cca **două-trei luni (infans I)**.

Mormântul 8 a aparținut unei **femei adulte** de aproximativ **30 de ani**. Starea precară de conservare cât și absența unor piese osoase nu a permis decât reconstituirea parțială a calotei craniene (căreia îi lipsesc porțiuni din partea temporală a parietalului stâng, din occipital și regiunea bazală) și a unor oase lungi (aparținând membrelor superioare și inferioare). Fragmentele osoase, fără conexiune anatomică, aparținând masivului facial (malarul drept, mandibula, arcada dentară superioară) și segmentului post-cranian (oasele coxale, vertebre, coaste), cât și unele piese întregi (două calcanee, două astragale) au completat analiza biomorfologică a acestui schelet.

Craniul acestei femei prezintă o conformație particulară, ca rezultat al unei deformări intenționate de tipul celor *„circular-erecte”,* obicei frecvent întâlnit la triburile sarmatice. Această deformare s-a realizat prin aplicarea circulară a unor bandaje sau curele elastice în jurul craniului, imediat după naștere, acțiunea compresivă a acestora determinând modificarea craniului, care a devenit mai scurt, mai înalt (în special la nivelul oaselor parietale) și cu o orientare posterioară a bolții craniene. Aplicarea *„aparatului de deformare”* pe craniul acestei femei, în prima etapă a copilăriei, a condus la modificări ale oaselor respective (frontalului, parietalelor și occipitalului). Astfel, se remarcă o ușoară depresiune circulară, corespunzătoare frontalului, părților laterale ale parietalelor și zonei suprainiace a occipitalului și una imediat postcoronară, între acestea formându-se o ușoară ridicătură transversală. Menționăm, totuși, că deformarea acestui craniu nu este foarte accentuată, cum este cazul craniului din M2 de la Pogorăști[2] sau al celui de la Spanțov-Tatiana[3]. Deși supus acestei deformări artificiale, indicele cranian este de tip dolicocran (71,81 u. i.), ceea ce arată o conformație și mai dolicocrană a craniului, dacă acesta nu ar fi fost supus acestui procedeu. Chiar în aceste condiții, calota este

1 M. Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din secolul al III-lea e.n., descoperite la Pogorăști*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 330-332.

2 M. Cristescu, *op. cit.*, p. 330-332.

3 O. Necrasov, S. Antonin, *Sur un crâne présentant une déformation dite “macrocéphale” découvert à Tatiana-Spanțov*, în *AȘUI. Biologie*, 8, 1962, 1, p. 115-122.

de formă ovoidă în norma verticală și de „cort" în norma occipitală. Fruntea este înclinată, în special deasupra boselor, cu tendință de înălțare și cu acea depresiune deja amintită; relieful osos este moderat (gr. 2).

Mandibula este gracilă (indicele de robusticitate = 33,33 u. i.), cu ramul orizontal înalt, prevăzut cu menton în „buton", gonioanele fiind șterse. Arcada dentară a maxilarului superior are o formă paraboloidă, palatul fiind foarte adânc, iar apertura subnazală piriformă.

Segmentul postcefalic se caracterizează prin gracilitate, prin humerusuri de tip euribrah (ind. secțiune - 81,81 u. i.), cu impresiile deltoidului marcate; prin femure platimere (ind. platimerie: 78,57 u. i. și 76,66 u. i.), prevăzute cu pilastru (mai accentuat la osul drept: 113,04 u. i. față de 108,69 u. i.) și tibii ușor asimetrice sub aspectul indicilor de platicnemie (dreapta - mezocnemă: 66,66 u. i., iar stânga - platicnemă: 61,29 u. i.).

Statura, calculată în bune condițiuni, este de 157 cm, valoare ce se înscrie, pe scara dimorfică, în categoria taliilor supramijlocii.

Tipul antropologic. Absența masivului facial limitează determinarea tipului căreia a aparținut acest schelet. Dar, caracteristicile calotei craniene (care, chiar în condițiile deformării intenționate, exprimă o accentuată dolicocranie) și ale scheletului postcranian (care este gracil, talia supramijlocie) indică prezența unor trăsături **nordoide**, în amestec cu unele **protoeuropoide** (gradul de dezvoltare a reliefului osos și lărgimea malarului).

Mormântul 9 a aparținut unui **bărbat adult** (**25-30 ani**). Este un schelet bine conservat, dar incomplet la nivelul scheletului postcranian. Astfel, din coloana vertebrală s-au păstrat doar vertebrele cervicale 3, 4, 5 și 6 (ușor deteriorate la nivelul proceselor spinoase) și un fragment din corpul vertebral al celei de a șaptea. Primele vertebre cervicale, atlasul și axisul și toate celelalte corespunzătoare regiunilor toracală și lombară sunt absente. De asemenea, lipsesc sternul și oasele ce compun centura pelviană (bazinul).

Craniul, de formă ovoidă în norma verticală și de „casă" în cea occipitală, este macrodimensionat, atât în ceea ce privește dimensiunile neurocraniului (lungimea, lărgimea și înălțimea sa, care aparțin categoriilor: foarte lungă - 193 mm, foarte largă - 150 mm și foarte înaltă - 149 mm), cât și ale feței (înălțimea de 123 mm și lărgimea de 140 mm aparțin de asemenea categoriilor foarte mari).

Din punct de vedere al conformației, neurocraniul este mezocran prin indicele cranian (76,92 u. i.), hipsicran prin indicii de înălțime vertico-longitudinali (76,41 u. i. cel bazio-bregmatic și 64,61 u. i. cel porio-bregmatic), acrocran și metriocran prin cei vertico-transversali (99,33 și respectiv 84,0). Lărgimea frunții, atât minimă cât și maximă, se înscrie de asemenea în categoria foarte largă (108 mm și respectiv 133 mm), valorile relative (indicii fronto-parietal și parietal transvers) indicând o frunte eurimetopă (72,0 u. i.) și ovală (81,20 u. i.).

Occipitalul este larg prin valoarea absolută (112 mm), dar mijlociu prin cea relativă (74,66 u. i.).

Relieful osos este pronunțat atât pe frontal (glabelar - gr. 4; supraorbitar - gr. 3), cât și pe occipital (protuberanța externă - gr. 3; liniile nucale accentuate). Apofizele mastoide sunt voluminoase (gr. 5) dar relieful supramastoidian este slab exprimat.

Fața este ortognată (94,54 u. i.), mezoprosopă (87,85 u. i.) și mezenă (51,42 u. i.), cu orbitele cameconci (71,73 u. i.), ușor oblice și cu nasul mezorin (49,09 u. i.).

Arcada dentară este brahistafilină (97,72 u. i.) și de formă paraboloidă. Malarele sunt largi,

dar dispuse intermediar delimitând o fosă canină profundă (gr. 4). Mandibula este robustă, cu ramul orizontal înalt, mentonul triunghiular, gonioanele moderate și torusul mandibular dezvoltat; ramul vertical, ușor oblic, este de asemenea înalt și larg. Dentiția este bine păstrată (cu mici lipsuri post-mortem) și slab erodată. Subliniem că M3 superior este mai mare decât M1 și M2 și prezintă un tubercul Carabelli.

Scheletul postcranian indică un evident caracter de robustețe, dar media staturii, calculată după majoritatea oaselor lungi, arată un bărbat de talie mijlocie (165,7 cm).

Tipul antropologic. Ansamblul caracterelor biometrice și morfoscopice ne permit să conchidem că suntem în prezența unui tip **dinaroid** mai primitiv, ce amintește de tipul **Cro-Magnon**, întâlnit la mormintele cu ocru ale populației curganelor din stepele nord-pontice și a cărui prezență în Europa datează încă din neolitic. Acest tip, întâlnit și mai frecvent în epoca bronzului, ar putea fi produsul local al metisajului dintre un fond local mediteranian și varianta amintită sau ar putea reprezenta o formă a procesului local de brahicefalizare.

Mormântul 10 a fost al unui **copil mic** (**cca 6-8 luni**), reprezentat prin resturi din neurocraniu (cele două jumătăți ale frontalului nesudate încă, fragmente din oasele parietale, occipital și temporal), din scheletul facial (mandibula, malarul stâng și muguri dentari de lapte) și din cel post-cefalic (în special oase lungi ale membrelor inferioare, un omoplat, oasele coxale, câteva corpuri și arcuri vertebrale, fragmente de coaste).

Stadiul de dezvoltare a mugurilor dentari, cât și caracteristicile unor piese osoase corespund vârstei de cca 6-8 luni (**infans I**). Subliniem că fragmentele craniene nu prezintă nici o urmă de deformare a craniului.

Mormântul 11 a conținut, de asemenea, un **copil**, care a decedat la o vârstă și mai timpurie decât precedentul: **5-6 luni** (judecând după prezența fontanelei frontale și a celei sagitale, care sunt încă deschise). Din scheletul cefalic sunt prezente majoritatea oaselor neurocraniului (unele întregi, altele fragmentare), dar nimic din scheletul feței. Segmentul postcranian este reprezentat doar prin câteva fragmente diafizare de humerus și cubitus, un omoplat și trei fragmente de coaste.

Craniul acestui copil prezintă același tip de deformare artificială ca și în cazul craniilor din mormintele nr. 5 și 8, provocată de aplicarea, imediat după naștere, a sistemului de bandaj circular pe frontal, părțile laterale ale parietalelor și occipital. Se observă, de asemenea, trei suprafețe artificial aplatizate: una în regiunea suprametopică a frontalului, alta în regiunea postcoronară a parietalelor și a treia în regiunea postero-inferioară a parietalelor și suprainiacă a occipitalului (similar scheletului nr. 8). Craniul este accentuat dolicocran, dar, probabil, odată cu creșterea vârstei, acest sistem de deformare ar fi determinat o înălțare și totodată o scurtare a acestuia.

Acest tip de deformare, cunoscut ca fiind caracteristic craniilor sarmate, ne permite să conchidem că acest copil a aparținut unei familii sarmate.

Mormântul 12 a conținut resturile unui schelet, înhumat probabil fără craniu.

Scheletul postcefalic, relativ bine conservat, este și el incomplet, mai ales în ceea ce privește membrele inferioare, din care s-au păstrat doar oasele gambei stângi (tibia și peroneul). De asemenea, lipsesc ambele oase coxale și humerusul stâng. Coloana vertebrală este bine reprezentată (atlasul, trei vertebre cervicale, opt dorsale și cinci lombare).

Atribuim aceste resturi unui subiect de **sex masculin,** de vârstă probabil **matură** (în absența craniului vârsta la deces nu poate fi stabilită cu certitudine, dar caracteristicile oaselor

lungi indică o vârstă mai înaintată: peste **50 de ani**).

Menționăm, că individul suferea de o accentuată anchiloză a coloanei vertebrale, majoritatea vertebrelor, în special cele dorsale și lombare prezentând puternice ciocuri osoase pe marginea corpului vertebral, care i-au provocat probabil mari suferințe.

Pe corpul sternului, deasupra apendicelui xifoidian, se observă un orificiu de formă aproximativ ovală, cu diametrele de 11 mm lungime și 7 mm lărgime (fig. 9/2), care ar putea reprezenta urma străpungerii sternului cu o săgeată. Marginea internă a acestui orificiu arată o remaniere a țesutului osos (o refacere), ceea ce sugerează că subiectul nu a decedat în urma acestei lovituri, ci a mai trăit o bună perioadă de timp, timp în care distrugerea porțiunii centrale a sternului a afectat zona din jur, marginile corpului sternal având un aspect osteoporotic (aspect erodat).

Acest bărbat era robust, dar talia sa era de categorie mijlocie, 167,7 cm.

În absența craniului, tipul antropologic nu poate fi precizat, însă robustețea și talia îl aseamănă cu scheletul din mormântul 9.

Mormântul 13 a furnizat resturi osoase relativ mai bine conservate, ceea ce a permis restaurarea craniului (cu excepția regiunii bazale și a unor porțiuni craniene). Scheletul a aparținut unei **femei adulte (25-30 ani)**.

Calota de formă ovoidă în norma verticală, și de „casă" în cea occipitală, se înscrie prin indicele cefalic la limita superioară a categoriei mezocrane (79,06 u. i.). Prin indicii de înălțime, este hipsicrană (63,95 - la limita inferioară a categoriei) și metriocrană (80,88 u. i.). Fruntea este metriometopă (67,64 u. i.), de formă sferică (79,31 u. i.), prevăzută cu sutură metopică, relieful osos fiind șters. Occipitalul, bombat și înalt, aparține categoriei înguste (71,32 u.i), relieful osos fiind practic absent.

Fața este leptoprosopă (prin indicele facial total: 91,80 u. i.) și mezenă (prin cel facial superior: 58,19 u. i.), cu orbite înalte - hipsiconci (92,10 u. i.), cu nasul leptorin (41.50 u. i.) și cu apertura piriformă antropină. Malarele sunt gracile, dispuse în plan intermediar, delimitând o fosă canină de profunzime mijlocie (gr. 3).

Arcada dentară are o formă paraboloidă, adâncimea fiind mijlocie. Mandibula este gracilă (ind. robusticitate: 36,66 u. i.), cu mentonul în „buton" și gonioanele șterse; ramul vertical, ușor oblic, este înalt și mijlociu de larg.

Oasele lungi sunt gracile.

Statura, calculată în bune condițiuni (după majoritatea oaselor lungi) se încadrează în categoria taliilor feminine supramijlocii (158,6 cm).

Tipul antropologic. Toate caracterele de ordin biometric și morfoscopic indică prezența unui **nordoid**.

Mormântul 14 a conținut scheletul unui subiect decedat la o vârstă tânără **(adult: 25-35 ani)**, al cărui sex este dificil de precizat, dat fiind unele discordanțe ce apar între caracteristicile craniului, care pledează pentru sexul masculin (precizia de determinare ar putea fi de 90-95%) și cele ale postcraniului (în special deschiderea largă a eșancrurii ischiatice și gracilitatea oaselor), care ar putea indica un subiect de sex feminin. Cu rezerva cuvenită (în absența integrității bazinului, care permite a se defini sexul în proporție de 85-90%), atribuim, totuși, acest schelet unui bărbat.

Scheletul cefalic este reprezentat printr-un „cranium" restaurat incomplet (fără bazio-occipital) și prin resturi postcefalice, mai bine conservate, prezente atât prin oase întregi (ma-

joritatea oaselor lungi), cât și prin fragmente osoase (din oasele bazinului, vertebre, coaste).

Craniul este mezocran (76,56 u. i.), cu diametrul antero-posterior scurt (175 mm), iar cel transvers îngust (134 mm), hipsicran (67,42 u. i.) și acrocran (88,05 u. i.), indici de tip înalt care se datoresc marii înălțimi porio-bregmatice (118 mm). În norma verticală calota are formă sfenoidă, iar în cea occipitală - de „casă". Fruntea, cu relieful osos slab dezvoltat (gr. 2), este înclinată și lungă, cu tendință de înălțare, prin indicii frontali înscriindu-se în categoriile eurimetopă (72,38 u.i) și ovală (86,60). Parietalele, cu o lungime mijlocie, sunt puternic curbate. Occipitalul este slab bombat și are relieful muscular aproape șters. Apofizele mastoide sunt, în schimb, bine dezvoltate.

Fața se caracterizează prin valori mijlocii pentru cele două înălțimi - totală (118 mm) și superioară (70 mm) și de tip îngust pentru lărgimea bizigomatică (124 mm), respectiv prin indici hiperlepten (95,16 u. i.) și lepten (56,45 u. i.). Orbitele elipsoide sunt cameconci (69,76 u. i.), iar nasul, cu rădăcina largă, se înscrie prin indicele nazal (50.0 u. i.) la limita dintre mezorinie și camerinie. Malarele sunt mijlociu de largi, cu o ușoară tendință de frontalizare, fosa canină fiind puțin adâncă (gr. 1). Regiunea subnazală este mică, cu apertura piriformă antropină și spina nazală accentuată (gr. 3). Arcada dentară este paraboloidă, bolta palatină fiind adâncă. Dentiția este slab abrazionată. Mandibula este robustă (ind. de robusticitate: 42.85 u. i.), cu ramul orizontal înalt, mentonul șters, piramidal și gonioanele slab conturate; ramul vertical, scurt dar larg, este ușor oblic.

Oasele postcraniene sunt moderat de robuste, iar talia, calculată în special după lungimea membrelor inferioare, indică o statură supramijlocie (167 cm) pentru un bărbat și înaltă, dacă subiectul ar fi fost femeie.

Tipul antropologic poate fi definit ca **dinaro-mediteranoid**.

Mormântul 15 este al unei **femei mature (60-65 ani)**, al cărei schelet este reprezentat prin câteva fragmente craniene (importante pentru determinarea sexului și vârstei), oase lungi (aparținând membrelor superioare și inferioare), fragmente din oasele bazinului, vertebre, coaste și fragmente din acestea și câteva falange.

Scheletul se caracterizează prin gracilitate și prin talie relativ joasă (submijlocie - 150,3 cm).

Tipul antropologic, în absența datelor bio-morfoscopice cranio-faciale, nu poate fi precizat. Caracterul gracil al scheletului, cât și talia joasă reprezintă componente ce se regăsesc în structura tipului **mediteranoid**.

Mormântul 16 a fost al unui **copil foarte mic** (decedat probabil la naștere sau imediat după naștere). Este reprezentat numai prin câteva fragmente osoase foarte subțiri, aparținând neurocraniului (probabil oaselor parietale și frontalului).

Étude anthropologique des squelettes de la nécropole de Isaiia

Résumé

L'auteur présente les particularités anthropologiques d'une petite série ostéologique exhumée de la nécropole sarmate de Isaiia (dép. de Ias), datée dans les Ie-IIe s. ap.J.-C.

Tenant compte du fait que le petit nombre des squelettes n'ait pas permis une interprétation statistique des données, l'étude se limite uniquement à une caractérisation individuelle de principaux traits biometrique, morphologiques et typologiques. La série compte 12 squelettes (plus ou moins complets), dont quatre sont d'hommes, trois de femmes et cinq indéterminables du point de vue du sexe, parce qu'ils appartiennent à quelques enfants très petits (sous un an). Entre les six crânes restaurés (trois masculins, deux féminins et l'un d'enfant), trois (T. no. 5: masculin; T. no. 8: féminin; T. no. 11: enfant) présentent une déformation artificielle, de type circulaire-érect, dénommée également macrocéphale – coutume fréquemment rencontrée aux tribus sarmates. On remarque les profondes modifications dans l'architecture générale du crâne et au niveau de chaque segment. Cette chose se reflète surtout au niveau des dimensions horizontale (par la réduction du diamètre antéro-postérieur) et verticale (par l'accroissement du diamètre vertical), bien aussi qu'implicitement dans les valeurs des indices céphalique et vertico-longitudinal. Ainsi, l'indice céphalique est mésocrâne au crâne masculin (T. no. 5) et dolichocrâne à celui féminin (T. no. 8). Le crâne d'enfant (T. no. 11), partiellement restauré, est très fortement modifié, ainsi, qu'il montre un dolichrâne accentué. Parce que le résultat de la déformation est aussi en dépendance de la conformation naturelle du crâne, les valeurs des indices céphaliques des crânes déformés montre le caractère initialement mésocrâne dans le premier cas et dolichocrâne pour les deux autres. L'étude des crânes non-déformés (T. nos. 9 et 14: masculins; T. no. 13: féminin) indique la présence d'individus avec des traits communs: des crânes mésocrânes, hypsicrânes et acrocrânes (ou métriocrânes), avec la front eurymétope ou métriométope, mais toujours penchée et avec une tendance d'élévation vers la zone coronaire, avec le relief osseux prononcé aux crânes masculins ou atténué à ce féminins; des faces – mésene (T. no. 9) ou leptene (T. nos. 13 et 14), avec des orbites chamaeconques (T. nos. 9 et 14) ou hypsiconques (T. no. 13), avec le nez chamerhien (T. nos. 9 et 14) ou leptorhin (T. no. 13), avec des malaires développés aux crânes masculins et graciles à ce féminin. En ce qui concerne la taille des squelettes, ceci est surtout surmoyenne (T. nos. 5, 8, 13, 14) et, plus rarement, moyenne (T. nos. 9 et 12). En guise de conclusion, on considère que cette série de squelettes appartiennent au même groupe ethnique, les Sarmates, probablement de la branche des Roxolanes (mais, peut-être, mélangés avec d'individus de la branche des Aors).

Illustrations

Fig. 1. Isaiia. Crâne déformé de la tombe no. 5.
Fig. 2. Isaiia. Crâne déformé de la tombe no. 8.
Fig. 3. Isaiia. Crâne déformé de la tombe no. 11.
Fig. 4. Isaiia. Crâne de la tombe no. 9.
Fig. 5. Isaiia. Crâne de la tombe no. 13.
Fig. 6. Isaiia. Crâne de la tombe no. 14.

Fig. 1.
Isaiia.
Craniul deformat din mormântul nr. 5.

Fig. 2.
Isaiia.
Craniul deformat din mormântul nr. 8.

Fig. 3.

Isaiia.

Craniul deformat din mormântul nr. 9.

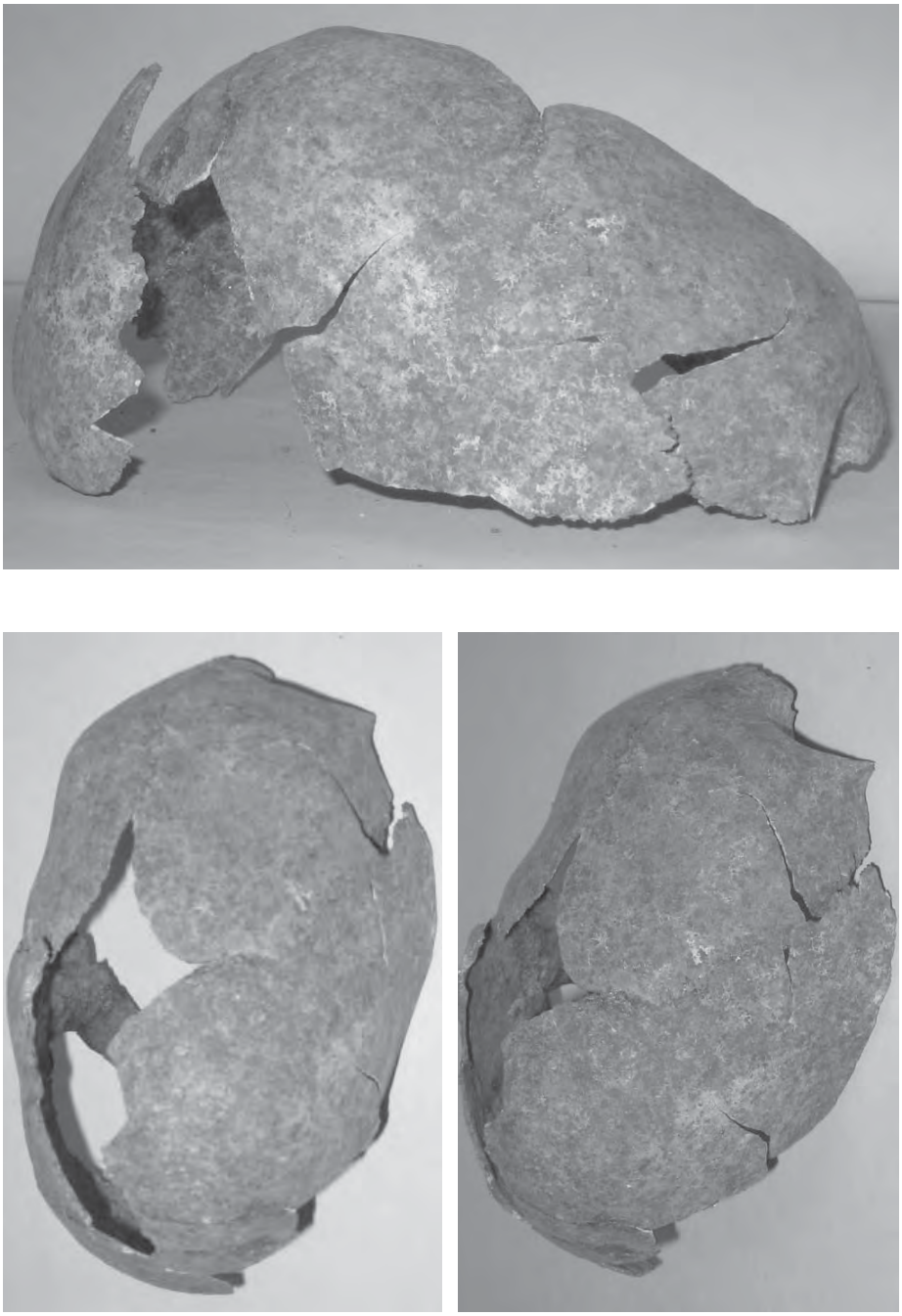

Fig. 4
Isaiia.
Craniul deformat din mormântul nr. 9.

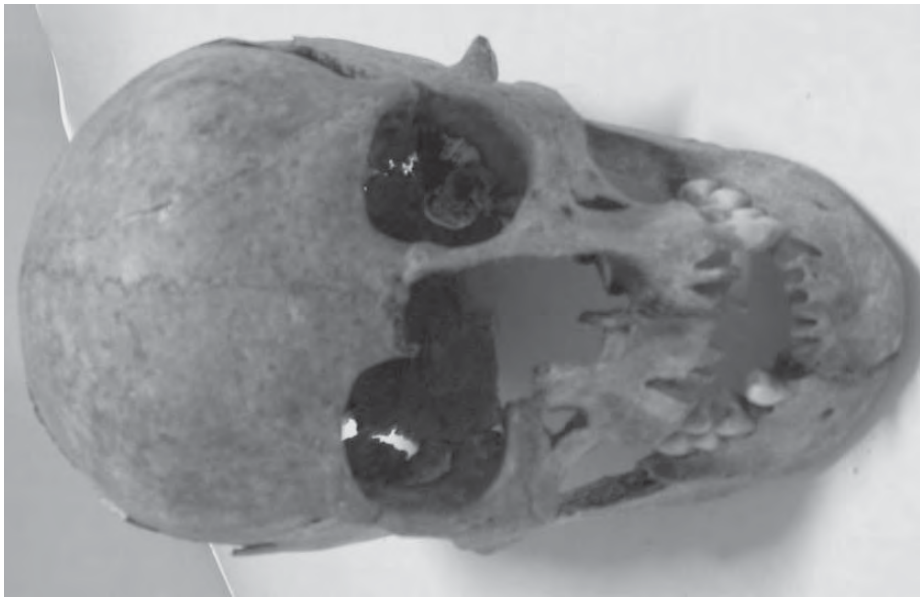

Fig. 5.

Isaiia.

Craniul deformat din mormântul nr. 13.

Fig. 6.

Isaiia.

Craniul deformat din mormântul nr. 14.

Sergiu Haimovici

Studiul materialului arheozoologic provenit din situl cucutenian, faza AB, de la Crețești - "la intersecție" (j. Vaslui)

Așezarea este situată cam la 10 km sud-vest de orașul Huși, zona respectivă fiind drenată de pârâul Lohan, afluent al Crasnei. Spre N-NE, situl este încadrat de culmea Lohanului, ce face parte din dealurile Fălciului, cu puncte trigonometrice de peste 350 m, iar spre S-SV, de dorsala crestei Crasna, ce aparține porțiunii sud-estice a Podișului Central Moldovenesc, înălțimile întrecând aici peste 200 m. Geologic, substratul este alcătuit de Sarmațianul luat în sens larg, pe valea Lohanului existând și straturi quaternare. Solurile sunt mozaicate, întâlnindu-se cernoziomuri, dar și soluri cenușii, subfosile. Vegetația apare mult antropizată, existând diferite culturi agricole și vii, iar pe culmi mai există resturile pădurilor de *Quercetum mixtum*, în care întâlnim și stejari termofili, cât și pe *Acer tataricus*.

Resturile faunistice, ce au fost culese din groapa situată sub locuința L1, ne-au fost puse la dispoziție de către arheologul Vicu Merlan, ce execută săpături în respectivul sit; îi mulțumim pe această cale[1].

Cultura Cucuteni, se afirmă, că este bine cunoscută din punct de vedere arheologic, deși, actualmente, prin orice săpătură nouă, se mai adaugă unele aspecte de luat în seamă. Din punct de vedere arheozoologic, încă din deceniul V al secolului trecut s-au executat o serie întreagă de studii, pe material faunistic, mai sărac sau mai abundent, ajungându-se ca în 1987, să apară și o lucrare de sinteză[2]. De atunci, s-au făcut însă mai multe alte studii, ce pun în evidență fațete noi în cunoașterea, îndeaproape, a problemelor arheozoologiei acestei culturi. Lucrarea de față se dorește a adăuga la ele, încă ceva în plus, și având în vedere celelalte materiale studiate sau încă în studiu, să se alcătuiască ulterior o nouă sinteză mai completă.

Resturile faunistice adunate de arheolog nu sunt în cantitate mare, ele fiind de 134; s-au putut determina până la nivel de specie un număr de 122 fragmente. Ele se repartizează la două grupări sistematice: moluște – lamelibranchiate cu doar două fragmente, constituite din valve, (de la indivizi diferiți de *Unio crassus),* și mamifere, cu 120 resturi . Cele 12 fragmente rămase, aparțin și ele tot mamiferelor, dar sunt așchii de la oase lungi, ale unor specii de mamifere de talie mare, pentru care nu s-a putut face determinarea până la nivel de specie; ar aparține probabil la *Bos taurus* și / sau *Bos primigenius*, unele poate la *Cervus*.

Speciile de mamifere sunt în număr de opt, cinci dintre ele domestice - *Bos taurus*

---

1 Vicu Merlan, *Situl eneolitic de la Crețești „La Intersecție" (județul Vaslui) la al V-lea Congres Internațional de Dacologie*, București, în *Dacia Magazin* nr. 13, iunie 2004, p. 48.

2 Sergiu Haimovici, *Quelques problemes d'archéozoologie concernant la culture de Cucuteni* în *„La civilisation de Cucuteni en contexte européen"*, *B.A.I.*, I, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, 1987, p 157-166.

(taurine), *Ovicaprinae* cu *Ovis* și *Capra* (ovicaprine sau cornute mici), *Sus domesticus* (porcine), *Canis familiaris* (câinele) și altele trei sălbatice – *Sus scrofa ferus* (mistrețul), *Cervus elaphus* (cerbul roșu) și *Bos primigenius* (bourul). În cele ce urmează vom descrie pentru fiecare specie în parte resturile ce-i aparțin, expunând și unele date referitoare, acolo unde este posibil, cum ar fi sexul și vârsta, alte particularități legate de modul de sacrificare al indivizilor, felul cum au fost secționate resturile, etc. În ordinea de mai sus, vom lua în considerare speciile existente.

*

Taurinele sunt reprezentate prin 62 de resturi, care ar aparține la un minim de șase indivizi. Au fost puse în evidență părți ale aproape tuturor segmentelor osoase care alcătuiesc schița unui schelet de mamifer; acest lucru ne arată că suntem în fața unor resturi de tip menajer, fapt demonstrat și de alte caracteristici ale materialului osos avut la dispoziție. Vom trece în revistă, pe scurt, toate resturile găsite.

- fragment posterior al cutiei craniene (neurocraniu); linia intercornulară aproape cu totul dreaptă, ea fiind și concavă spre înapoi; apar bine frontalele, care nu au nici o urmă de convexitate; sutura interfrontală și cele două scvamoase, în bună măsură deschise, arătând un individ încă destul de tânăr; anterior, segmentul se întinde până la un nivel dincolo de rădăcinile nazalelor, ruptura fiind făcută probabil intenționat; procesele cornulare sunt tăiate și ele tot intenționat, până aproape de rădăcina lor, neobservându-se la oasele frontale un pedicel către baza acestor formațiuni; se observă că procesele cornulare erau prin baza lor relativ subțiri și gracile, exemplarul aparținând aproape sigur unei femele; partea ventrală a cutiei craniene este ruptă anterior la nivelul coarnelor, iar posterior se păstrează doar un condil, cel stâng, ruptura executată antrenând și foramen magnum; prin această mare gaură, a fost scos encefalul; piesa nu este deci un bucraniu tipic, el reprezentând doar o parte a capului, de la care au fost extrase, după sacrificare, părțile cu importanță economică: coarnele și creierul, restul piesei, aproape necomestibilă, fiind aruncată și găsită între resturile menajere;
- alte două părți mici de craniu neural (credem că de la un alt individ), cu totul nesemnificative;
- trei fragmente de craniu facial, necuprinzând și părți ale maxilarelor superioare, deci fără importanță;
- două fragmente de maxilare inferioare de la doi indivizi diferiți, unul cu M2 abia ieșit, deci de circa doi ani și altul cu M3 ieșit, măsurabil deci, foarte slab erodat, având cam trei ani și ceva;
- alt fragment de maxilar inferior cu zona simfizară;
- trei vertebre: una reprezintă un axis provenind probabil de la un individ încă abia adult și două fiind corpuri de vertebre epifizate, arătând deci vârste de peste 4,5 ani;
- patru coaste fragmentare, secționate astfel încât se disting două cu porțiunea proximală (vertebrală) și alte două cu porțiunea mijlocie sau distală;
- trei resturi de omoplat, unul aproape întreg și altele două nesemnificative; un rest din diafiza humerusului;
- un rest din diafiza unui radius stâng;
- un os al carpului – scafoidul;
- 13 resturi de coxale, cinci dintre ele cu acetabulum întreg, deci măsurabile;
- patru resturi de femur, dintre care două neepifizate inferior, arătând indivizi de sub 4 ani;
- șase resturi de tibie și anume patru epifize superioare neepifizate, deci cu vârsta sub patru ani și două inferioare, măsurabile, având peste 2,5 ani;
- patru astragale, probabil la toate depășindu-se stadiul de adult, măsurabile;
- un calcaneu, neepifizat, cu vârsta cu ceva sub trei ani;
- trei metatarse cu epifiza superioară, două din ele măsurabile;
- un centrotars;

- un metapod, epifiza inferioară neepifizată, deci sub 2,5 ani;
- două falange I;
- cinci falange II;
- o falangă III.

Așadar, taurinele sunt cele mai frecvente, având cum am văzut, 62 fragmente osoase, dar nici un os lung întreg, ceea ce duce la imposibilitatea de a afla înălțimea la greabăn; resturile aparțin la șase indivizi prezumați, care merg de la vârsta de circa doi ani, deci adulți, sau aproape adulți, trecând până la 4-5 ani, deci maturi; nu putem aprecia dacă existau și indivizi bătrâni. Prin măsurători, se observă existența unui dimorfism sexual încă destul de evident.

*

Cornutele mici se așează pe al doilea loc cu 23 fragmente osoase aparținând probabil la cinci indivizi; a fost găsit atât genul *Ovis* cât și genul *Capra*, prima fiind mult mai frecventă. În cele ce urmează facem descrierea resturilor găsite, ca aparținând ovicaprinelor:

- fragment de craniu neural al unui exemplar abia adult, observându-se articulația frontoparietală deschisă, arătând după forma ei, indubitabil un individ de Ovis; coarnele sunt tăiate adânc de la bază, descoperind sinusurile frontalelor; individul este aproape sigur un mascul;
- un fragment al unghiului maxilarului inferior;
- șase vertebre fragmentare, toate epifizate, arătând o vârstă de peste 4-5 ani; una dintre ele este un axis, abia epifizat, masiv, poate un mascul; acesta aparține precis lui Ovis;
- trei coaste fragmentare, partea lor distală;
- șase resturi de omoplat, cinci din ele foarte fragmentare și doar unul mai întreg, măsurabil; aparține, cu oarecare dubiu, lui Ovis;
- două cubitusuri fragmentare și neepifizate, deci cu vârsta de sub 2,5 ani;
- un rest de coxal de la un tânăr sau adult;
- o epifiză inferioară de femur abia de curând epifizată, aparține genului Capra, având cam peste 4 ani;
- o tibie fragmentară prezentând epifiza sa inferioară; provine probabil de la Ovis;
- o falangă I, arsă puternic.

La ovicaprine se găsesc de asemenea oase care provin de la multe părți ale scheletului de mamifer. Nici aici nu au fost descoperite oase lungi întregi, fiind imposibilă aflarea înălțimii la greabăn a celor două genuri. Putem spune, în ceea ce privește vârsta de sacrificare, că am găsit resturi de la indivizi de la abia adulți la bine maturi, dar nu putem preciza dacă existau și exemplare bătrâne.

*

Imediat după ovicaprine, ca frecvență urmează porcinele; trebuie avut însă în vedere faptul că acestea din urmă, ca masă, întrec bine cornutele mici cu toate că au, în materialul nostru doar 22 fragmente și patru indivizi. S-ar mai desprinde faptul că resturile osoase de la porcine apar mai fragmentare decât ale celorlalte specii. Vom trece în revistă și materialul aparținând acestora:

- două fragmente nesemnificative de craniu neural;
- un fragment de craniu facial prezentând o parte a orbitei;
- un fragment mic de maxilar inferior; un canin superior de femelă;
- patru corpuri vertebrale neepifizate, arătând vârste de sub trei ani; unul reprezintă vertebra axis;
- trei resturi de coaste, porțiunea distală;
- două omoplate, ambele măsurabile;
- un humerus, epifiza inferioară abia epifizată, deci cam un an și ceva;

- două cubitusuri cu olecranul neepifizat, așadar sub 3,5 ani; unul măsurabil;
- trei fragmente de coxal, unul cu *acetabulum* întreg;
- două diafize de tibie, una neepifizată inferior deci sub doi ani și una neepifizată superior, sub 3,5 ani;

Ca vârstă de sacrificare, porcinele se așează mai jos față de celelalte două specii și anume mergând de la un an la circa trei ani.

Ultima specie de mamifer domestic este reprezentată prin câine de la care provin două coaste fragmentare. De fapt sunt coaste de tip „carnivor" și dată fiind grosimea lor, le considerăm că aparțin câinelui și nu unor carnivore sălbatice; oarecum specia stă așadar sub semnul întrebării.

*

Pe lângă speciile domestice de la care provine materialul osos cel mai numeros, mai avem în cadrul resturilor faunistice și trei specii sălbatice, toate aparținând grupării artiodactilelor, care pe lângă faptul că sunt dintre cele mai comune, printre speciile obținute prin vânătoare, au și importanță de prim ordin pentru a descifra caracteristicile ambientale din dreptul sitului cucutenian, luat în discuție.

Mistrețul are un număr de cinci fragmente care ar aparține la doi indivizi. Aceste resturi, măsurabile, apar mai mari și mai masive decât cele ale porcinelor din sit, încât departajarea dintre porcul domestic și mistreț – strămoșul sălbatic, s-a făcut cu ușurință:

- un fragment de craniu neural și anume bula timpanică care este foarte caracteristică pentru Suinae;
- un alt fragment al craniului neural cu partea sa bazală aparținând unui individ probabil oarecum tânăr, cel mult adult;
- un fragment de craniu facial cu o parte a fosei temporale și o porțiune de orbită, bula timpanică fiind probabil tot a aceluiași individ;
- un fragment din vertebra atlas și altul din axis provenind de la un matur probabil același individ cu două resturi de craniu; ar fi deci doi indivizi, unul mai tânăr, cu un rest – partea bazală a craniului și un matur cu celelalte patru fragmente; la acesta se poate constata că descăpățânarea s-a executat între prima și a doua vertebră cervicală.

Cerbul are de asemenea cinci resturi osoase aparținând toate probabil la același individ, credem că matur; ele sunt următoarele:

- două fragmente de corn – unul mai mare și altul foarte mic care poartă urme de cioplire, fiind astfel resturi de la prelucrarea acestuia în urma executării de artefacte;
- o vertebră dorsală reprezentată prin diafiza sa spinoasă și o mică parte a corpului ei;
- un fragment cu epifiza inferioară a unui humerus; este măsurabilă;
- un fragment de radius cu epifiza inferioară, de asemenea măsurabilă.

Bourul, strămoșul taurinelor, prezintă un singur rest și anume un fragment din olecranul unui cubitus de vârstă matură, care este nemăsurabil, dar foarte mare, în raport cu olecranul unei vite domestice.

După ce am enumerat și descris materialul faunistic, pe specii, să trecem la un alt capitol în care să urmărim, pe baza celor arătate până acum, caracteristicile economiei animaliere a populației umane din situl de la Crețești.

Se știe că o ocupație, cu totul ancestrală este cea a culesului de animale mici, ea existând însă și în societățile foarte evoluate de azi, dar sub altă formă. Cel mai bine cunoscute sunt în această privință – la latitudinile și longitudinile noastre – culegerea (transformată actualmente în creșterea) moluștelor, fie ele gasteropode, fie lamelibranchiate. Din cele arătate la

descrierea materialului se vede faptul că nu se executa atunci strângerea melcilor, deși ambientul de la nivelul așezării era cu totul propice. În ceea ce privește scoicile, amintim că au fost găsite două valve de *Unio*, dar nu putem considera că acestea se adunau pentru a fi folosite în alimentație – în acest caz ar fi trebui să apară sute și chiar mii de valve de la scoica de râu, așa cum de fapt ele s-au găsit în unele așezări cucuteniene (este drept situate în preajma unor ape mult mai mari decât pârâul Lohanului). Este posibil că se adunau valve de la indivizii deja decedați, folosite doar ca materie primă pentru a avea la dispoziție, prin pisare, a carbonatului de calciu necesar, ca adjuvant, în olărit.

O altă ocupație tot ancestrală - ajunsă actualmente doar ca un fel de activitate mai degrabă sportivă – vânătoarea, avea un caracter mult mai circumscris în cadrul economiei animaliere a locuitorilor sitului, întrucât aproape o zecime din fragmentele găsite și o cincime din indivizii prezumați – în acest din urmă caz poate în cifre ușor umflate – provin prin doborârea unor specii de mamifere sălbatice. Ele sunt reprezentate prin artiodactilele cele mai comune, în cadrul materialului faunistic găsit în așezări cucuteniene, dar nu numai, asigurând prin vânarea lor în jur de 20% din necesitățile de carne (proteine animale) ale locuitorilor din Crețești. Menționăm că, în unele așezări aparținătoare culturii Cucuteni, ponderea acestei ocupații era încă și mai mare. O ocupație chiar de bază, întrecând poate pe cea a agriculturii, luată în sensul ei cel mai larg, este creșterea animalelor, mai întâi de toate prin ea furnizându-se pentru societatea umană, odată cu sacrificarea indivizilor proveniți de la cele patru specii de mamifere domestice (se exclude câinele), cea mai mare parte de proteine și grăsimi animale, necesare unei diete echilibrate. Considerând frecvențele acestora ce reies cel mai bine din tabelul alăturat lucrării noastre, putem aprecia, având în vedere și masa fiecărei specii că taurinele vin cu procente de 65%, porcinele cam cu 10% și ovicaprinele cu doar în jur de 5%. Apare astfel clar faptul că vitele cornute mari, taurinele, pe de o parte, reprezintă, am putea spune, pentru societatea umană cucuteniană, specia cea mai importantă în acoperirea necesităților de hrană animală și a alimentației acestora, în general.

Este știut faptul că, cu excepția porcinelor, ținute doar cu scopul de furnizare de carne dar și de grăsime animală, ele fiind deci cu totul monovalente, taurinele și ovicaprinele fiind însă polivalente, dar din studierea resturilor osoase ale acestor specii, nu este posibil, cel puțin până în momentul actual al cercetării, mai ales când avem la dispoziție și resturi relativ puține, a arăta precis, pentru ce alte scopuri erau crescute, înainte de a fi sacrificate în vederea folosirii lor în alimentație. Este aproape sigur că și unele și altele furnizau lapte (din care prin prelucrare se puteau obține diverse alte nutrimente), dar acest fapt nu se poate pune direct în evidență (când există material osteologic abundent și se pot stabili sexele la mai mulți indivizi, prevalența femelelor adulte și mature poate reprezenta indirect un indiciu a folosirii laptelui); menționăm că, în general, pentru cucutenian acest lucru a fost stabilit, atât pentru taurine cât și chiar la ovicaprine. Taurinele mai pot fi folosite pentru diverse munci (ca motor animal), dar acest fapt poate fi pus în evidență tot indirect, doar atunci când, având la dispoziție, de asemenea, mult material osos se pot găsi, în cantitate mare, masculi castrați (boi). Acest lucru a fost de asemenea evidențiat în unele așezări cucuteniene, încât este valabil și pentru situl de la Crețești. Ovinele ar mai putea oferi și lână, dar nici acest fapt nu poate fi asigurat cu totul în mod direct (menționăm că în cucutenian au fost găsite din plin greutăți ce se montau, se zice, la războiul de țesut primitiv; să nu uităm însă că puteau exista de acum și fibre vegetale obținute de la diverse specii de plante). Se știe că speciile sălbatice ale genului *Ovis* nu au corpul acoperit cu lână, ci cel mult cu un păr ceva mai lung; este posibil ca lâna,

așa cum o cunoaștem noi, să fi apărut pe parcurs, încât înaintea ei, să fi existat la exemplarele domestice, doar smocuri de păr mai lung și mai puțin aspru, ce putea fi recoltat prin smulgere (se știe că la mai multe specii de mamifere au apărut, de asemenea prin domesticirea lor, peri moi sau chiar un fel de lână, ce poate fi din plin exploatată pentru tors).

Trebuie să mai enumerăm un fapt care ar arăta, tot indirect, că taurinele și ovicaprinele erau folosite și în alte scopuri decât cel pur alimentar. Se observă că atât la primele cât, mai ales, la secundele, sacrificarea era executată cu preponderență la maturitate; eliminarea lor din șeptel, relativ târziu, poate arăta și ea că erau ținute și pentru alte vari scopuri decât cel de producătoare de carne.

Aducem în atenție faptul că atât speciile de mamifere domestice cât și cele sălbatice, după sacrificare sau doborâre, dădeau în afară de carne și grăsime și alte produse ce erau „absorbite" în derularea economiei animaliere a locuitorilor sitului și anume: piei, coarne (de la cavicorne prin tocul lor epidermic, la cervidee direct prin acestea), oase ca atare ce se prelucrau pentru a da unele artefacte, produse moi ca vezica urinară în care s-ar putea păstra diverse lichide, ea fiind impermeabilă, ligamente, tendoane, intestine care s-ar fi folosit pentru a lega între ele diverse obiecte etc.; pieile și celelalte produse moi nu s-au păstrat, fiind putrescibile, ca de altfel și tocul coarnelor cavicornelor dar oase prelucrate, părți din coarnele cervideelor și deșeurile rezultate de la ele se păstrează. La Crețești apar două fragmente de corn de cerb, ce sunt evident niște deșeuri, dar totodată se pune în evidență faptul că cepii coarnelor unui taurin, posibil femelă, și a unui ovin, probabil mascul au fost tăiate de la rădăcină, pentru a se folosi apoi partea cornoasă a acestora.

*

Ne rămâne ca la sfârșit, considerând resturile animaliere, să circumscriem mental caracteristicile ambientale în care se desfășura, în cucutenianul de la Crețești, către sfârșitul perioadei climatice a atlanticului, activitatea populației umane din respectivul sit. Geologic vorbind, zona din jurul său nu s-a schimbat prea mult față de cam șase milenii ce ne despart de înflorirea acestei așezări eneolitice; albia majoră a Lohanului era desigur mai puțin adâncită decât actualmente și este aproape sigur că văioaga unui torent temporar de la vest de sit, să nu fi existat, sau ea abia se contura. Vegetația însă nu era aceeași cu cea actuală. Deși cucutenienii făceau agricultură, porțiunile defrișate erau desigur puțin întinse. Pădurea ocupa un spațiu cu mult mai larg, fiind însă tot un *Quercetum mixtum*, stejărișurile fiind însoțite și de alte specii de foioase, dar credem că *Acer tataricus* nu apărea încă, el fiind o specie de stepă. Numai în asemenea ambient puteau să hălăduiască nestingheriți cerbul și mistrețul, primul astăzi existent doar la altitudini mai înalte, carpatine, iar al doilea să fie și el retras spre pădurile mai mari dinspre vest. Mediul păduros era mai benefic decât cel stepizat de astăzi pentru locuitorii sitului.

Tabel cu frecvențele celor opt specii de mamifere și cu raportul dintre cele domestice și sălbatice

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	62	51,60	6	30,00
Ovicaprinae (Ovis și Capra)	23	19,16	5	25,00
Sus domesticus	22	18,33	4	20,00
Canis familiaris	2	1,66	1	5,00
Sus scrofa ferus	5	4,17	2	10,00
Cervus elaphus	5	4,17	1	5,00
Bos primigenius	1	0,83	1	5,00
Total	**120**		**20**	
Mamifere domestice	109	90,83	16	80,00
Mamifere sălbatice	11	9,17	4	20,00

Tabel cu măsurători (în mm) *Cervus Elaphus*

Radius	Lărgimea epifizei inf.	68
	Lărgimea supr. articulației	65
	Diam. epifizei inf.	47

Tabel cu măsurători (în mm) *Ovicaprinae*

Axis	L. max.	(68)
	Lărg. max.	50
	Lărg. apofiză odontoidă	25
Scapular	L. cap. artic.	36
	L. supr. artic.	27
	Lărg. supr. artic.	22
	Lărg. min. gât.	23
Femur	Lărg. epif. inf.	37
		t. c.
Tibia	Lărg. epif. inf.	28
	Lărg. supr. artic.	26
Falanga I	L. max.	43
	Lărg. epif. sup.	16
	Lărg. min. diafiză	10
	Indice gracilitate	23,25

Tabel cu măsurători (în mm) *Bos taurus*

Craniu neural	Lărgimea intercornuală	(185)
	Lărg. min. frontale	152
	H max. post Ba-Acr	(135)
Corn		dr stg
	Circumf. bază	(175) (173)
	Diam. mare	(53) (52)
	Diam. mic	(45) (43)
M3	Lungime	35
Scapular	L. max	(330)
	L. cap artic	63
	L. supr artic	58
	Lărg. supr. artic.	50
	Lărg. min. gât	55
Coxal	Diam. acetabular	(62); (68); (68); (74)
Tibia	Lărg. epif. sup.	(94)
	Lărg. epif. inf.	65;67
	Lărg. supr. artic.	60;62
Astragal	L. max.	(63); 67; 71; 71
	Lărg. trohlee inf.	38; 42; 45; -
Centrotars	Lung. max.	55
Metatars	Lărg. epif. sup.	50; 51
Metapodal	Lărg. epif. inf.	53 t
Falanga I	L. max.	72 78
	Lărg. epif. sup.	34 35
	Lărg. min. diafiză.	24 30
	Indice gracilitate	38,46 33,33
Falanga II	L. max.	42; 46; 50; 52; 55
	Lărg. epif. sup.	27; 31; 34; 34; 35
Falanga III	L. max.	77
	L. feței plantare	74
	Lărg. feței plantare	28
	Lărg. supr. artic.	26

L'étude du matériel archéozoologique provenant du site cucutenien phase AB de Crețești – „La Intersecție" (départ de Vaslui)

Résumé

Le site se trouve près de la ville de Huși. Les restes fauniques proviennent d'une fosse avec du matériel formé par des restes de cuisine. On a trouvé 134 restes et on a pu déterminer 122, deux restes des mollusques – Unio et huit espèces des mammifères (voir le tableau avec les fréquences). On décrit chaque reste et on a fait des mensurations (le tableau).

On discute sur l'économie animalière des habitants du site et finalement on trace les caractéristiques du l'environnement de jadis.

Sergiu Haimovici

Studiul arheo-zoologic al materialului provenit din habitatul de la Siliștea (c. Români, j. Neamț) aparținând Culturii Costișa

Situl se găsește către partea de SE a județului Neamț, doar la 2-3 km est de așezarea eponimă, spre partea sudică a depresiunii Cracău-Bistrița, pe versantul vestic al dealurilor ce despart depresiunea de Valea Siretului. Ea ocupă movila denumită "Pe Cetățuie" cu o înălțime de 448 m, în vârful Piscului Cetățuia Bârjoveni; altitudinea medie a zonei ar fi cam de 350 m. Din punct de vedere hidrografic, în apropiere, se găsește pârâul Valea Lipovenilor, un afluent al pârâului Români, ce trece în județul Bacău, spre a se vărsa, în Bistrița, lângă orașul Buhuși. Pedologic, actualmente, există doar soluri de pădure, cel mult podzolite. Se mai găsesc și astăzi, către est, petice de pădure ce se continuă cu altele din apropierea Buhușilor, ele fiind alcătuite din stejar pedunculat dar și din gorunete, pe înălțimi, poate amestecate cu ceva fag. Ca toponimie ne interesează că la NE de satul Români apare un deal cu numele de Dumbrava și ceva mai departe altul – Branișteː către vest unul denumit Făget-Podoleni, iar spre sudul Cetățuii Bârjoveni, unul cu denumirea de Poiana Mare. Actualmente însă, peisajul apare în cea mai mare parte puternic antropizat, fiind alcătuit din culturi agricole, livezi, pajiști secundare. Menționăm de la început, că este pentru prima dată când se studiază material osteologic, provenit dintr-o așezare a culturii Costișa. De altfel și cultura ca atare, a fost descoperită mult mai târziu decât cultura Monteoru, cu care se învecinează către sud. Ea prezintă, se pare, o componentă nord-vestică, venind din Zacarpatnaia și chiar Slovacia, fiind caracteristică mai cu seamă zonei piemontane și subcarpatice a Moldovei.

*

Resturile faunistice provenite în urma săpăturilor executate în anul 2000 în așezarea sus-menționată, de către colectivul în frunte cu arheologii N. Bolohan, Gh. Dumitroaia, E. Munteanu ne-au fost date nouă spre studiu, pentru care le mulțumim. Ele sunt în cantitate relativ mică, apar destul de fragmentate dar și erodate datorită nu numai activității umane, ci și a unor factori abiotici și chiar biotici, legați de caracteristicile solului și, în general, a ambientului. Din această cauză, din aproape 220 de resturi animaliere au putut fi determinate doar 165 (cam 75%); toate, chiar și cele pentru care nu s-a putut stabili exact apartenența specifică (considerate ca nedeterminabile) aparțin mamiferelor, nefiind pusă în evidență vreo altă grupă de vertebrate sau nevertebrate. Materialul determinabil a fost studiat, folosindu-se tehnicile specifice arheozoologiei, atât somatoscopic și, acolo unde s-a putut și biometric, punându-se în evidență un număr de 11 specii de mamifere, pentru care s-a stabilit frecvența, unele caracteristici morfologice, unde au existat indicii, vârsta de sacrificare, unele caracteristici care arată cum au fost porționate resturile osoase, cât și urme ale activității de parcelare prin tehnici măcelărești aplicate asupra lor ș.a.; frecvența pe specii și grupe (vezi tabelul 1 și 2) cât și datele biometrice (vezi tabelul cu măsurători) sunt prezentate în text. Cele 11 specii sunt următoarele, ele împărțindu-se în domestice și sălbatice, primele șase specii fiind

domestice: *Bos taurus* (taurine), *Sus domest*. (porcine), *Ovis aries* (ovine), *Capra hircus* (caprine) – ambele formând gruparea ovicaprinelor adică cornutele mici – *Equus cabalus* (cabaline), *Canis familiaris* (câinele); secundele, în număr de cinci specii, sunt sălbatice: *Sus scrofa ferus* (mistreţul), *Cervus elaphus* (cerbul roşu), *Capreolus capreolus* (căpriorul), *Canis lupus* (lupul), *Felis (Lynx) lynx* (râsul) – acesta din urmă cu oarecare dubii (am folosit atât nomenclatura binară în latină, cât şi pe aceea – pentru cele domestice – zootehnică, iar pentru cele sălbatice – populară). Menţionăm că pe lângă speciile prezentate, am putut determina şi un rest uman (*Homo*).

Trebuie să precizăm că gradul de fragmentare a resturilor este relativ mai puternic decât în alte situaţii – aşezări tot ale epocii bronzului studiate de noi. De asemenea că, mai cu seamă luând în considerare materialul osos de la taurine, specia cu cea mai înaltă frecvenţă, resturile acestora se aranjează numeric după schema scheletului unui mamifer, dar totodată şi faptul că s-au găsit fragmente sub forma unor aşchii foarte caracteristice şi chiar piese reprezentând deşeuri de la confecţionarea unor obiecte din os; astfel suntem în faţa unor resturi menajere, mai ales de bucătărie, asupra cărora, populaţia umană din situl respectiv nu a executat vreo prealabilă selecţie a oaselor când acestea au fost aruncate; ele reprezintă aşadar deşeuri ale unor activităţi cu caracter strict economic şi deloc cultuale, acestea din urmă având întotdeauna un caracter restrictiv, nereprezentând astfel urmarea unor procese cu caracter productiv şi de consum obişnuit.

*

În cele ce urmează ne vom ocupa de caracteristicile morfologice şi biometrice, de frecvenţă dar şi a unora de altă natură, mai ales cu aplicabilitate economică şi utilitară, ce reies din studiul materialului osos.

După cum se vede în **tabelul 1** taurinele se clasează pe primul loc între animalele găsite în materialul studiat, reprezentând cam jumătate din fragmente, însă doar o treime din indivizii prezumţi, fenomen de înţeles, dată fiind talia lor specifică mare, care face ca un individ să dea, prin porţionare, mai multe fragmente. Prezenţa unei părţi oarecum bine păstrate a craniului neural, ne conduce la concluzia, considerând linia intercornuală şi fosa temporală, că vitele locuitorilor aşezării aparţineau probabil unui tip relativ gracil, aşa-zisul "brachyceros"; axul cornului stâng, din păcate fragmentar ne precizează existenţa unui individ, credem mascul, cel puţin adult. De altfel caracteristicile celorlate resturi scheletice vin şi ele să arate că suntem în faţa tipului "brachyceros", dar metric variabilitatea apare totuşi destul de largă (vezi tabelul cu măsurători), arătând, posibil şi un dimorfism sexual încă oarecum accentuat. În raport cu taurinele din aşezările culturii Monteoru s-ar putea ca cele de la Siliştea să fie totuşi, în medie, mai mici (poate şi pentru că aşezarea este către "munte", altitudinile mai înalte reprezentând un factor care conduce, de obicei, spre o gracilizare a vitelor). Însă, doar studii mai ample executate pe resturi faunistice din mai multe aşezări ale culturii Costişa, ar putea da un răspuns precis, dacă taurinele din siturile acestei culturi erau, în medie, mai joase decât cele monteorene (neavând la dispoziţie nici un os lung întreg, nu am putut măcar calcula înălţimea la greabăn).

În ceea ce priveşte vârsta de sacrificare, putem spune că, după schelet, avem a face cu indivizi cel puţin adulţi, adică deja de 4-5 ani, unii fiind evident şi mai în vârstă. Considerând dentiţia găsim un individ de 1-1,5 ani şi altul de cca 2 ani, dar şi alţi cinci ce au vârsta între 5 – 10-12 ani. Nu putem evidenţia exact preponderenţa, aşa cum ea trebuie să fie deja în

bronz, a elementului femel și nici prezența castraților, despre care se știe că, tot în bronz, erau de acum și ei bine reprezentați. Marea variabilitate metrică s-ar putea datora așa cum am arătat unui dimorfism sexual care ar arăta tocmai că ar fi existat castrați și evident, masculi. Două atlasuri sunt reprezentate doar prin câte o jumătate a respectivelor vertebre (ușor deteriorate), ambele fiind secționate chiar după planul mediosagital al animalului; probabil la descăpățânare atlasul a rămas atașat la cap (deci la craniul neural) și apoi acesta a fost despicat, după același plan, în două părți simetrice (cu posibilitatea de a se scoate astfel creierul). Nu se observă, în general, pe diverse părți scheletice, urme ale desosării, coastele de exemplu nu au pe ele multiple urme de tăieturi transversale și longitudinale, arătând că nu s-au scos mușchii intercostali, ci carcasa trunchiului a fost îmbucătățită în hălci, ce s-au pus la fiert (nu sunt urme de ardere pe coaste); ele apar însă uneori, relativ rar, pe oase ale membrelor.

Pe al doilea loc între mamiferele domestice, la o distanță însă apreciabilă față de taurine, este plasat porcul, al cărui material, exceptând câteva resturi de maxilare, apare foarte fragmentat, puținele măsurători executate (vezi tabelul cu măsurători) putând arăta, cel mult, că acesta nu avea o talie prea mică. Considerând vârsta de sacrificare, după dinți, distingem că cinci indivizi au cam între 18 luni și 2 ani și ceva, iar după oasele lungi existența unuia cu puțin sub 2,5 ani; pe un omoplat provenind de la un exemplar relativ tânăr se observă urme de roadere (de câine, de om?).

Cam cu aceeași frecvență cu cea a porcului se prezintă și ovicaprinele, existând între cornutele mici atât oaia cât și capra, dintre cei cinci indivizi prezumați, doi printr-un atlas și un fragment de omoplat reprezentând ovinele și tot doi (printr-un fragment foarte mic de corn și o epifiză inferioară de metatars) aparținând caprinelor. Prin foarte puține măsurători deci, cât și somatoscopic ne este imposibil să relatăm ceva despre caracteristicile morfologice și de talie la cele două specii de cornute mici. Ca vârstă de sacrificare distingem un adult și patru indivizi între 2 și 7 ani.

Calul are resturi nu puține, în număr de 16, între care cinci dinți jugali. Dentiția apare relativ microdontă, dar cu caractere net cabaline, insulele molarilor superiori având totodată pliuri foarte puține. Ca mărime, considerând măsurătorile pe oasele lungi ale calului (vezi tabelul cu măsurători) putem spune că acesta era de talie mai degrabă medie decât mică. Ca vârstă, să-i spunem tot de sacrificare, se constată că cei patru indivizi sunt maturi, dentiția neavând însă o eroziune prea avansată; un rest de radius prezintă urme de ardere.

Tot ca mamifer domestic, trebuie socotit și câinele ce are mai intâi un fragment din osul parietal aparținând unui individ relativ mare, cât și un rest de tibie provenind de la altul mai mic (am considerat totuși în tabel un singur individ).

Mamiferele sălbatice sunt reprezentate prin cinci specii, trei fiind artiodactile de importanță economică și două reprezentând carnivore, dintre care râsul contribuie la caracterizarea ambientului. Cerbul și mistrețul au, relativ, multe resturi.

Mistrețul prezintă materialul osos destul de fragmentat încât, mai mult somatoscopic, prin masivitate, a putut fi departajat în raport de porcine. El are resturi provenind de la craniu, maxilare, fragment de defensă inferioară și de oase ale membrelor. Cele nouă piese ar aparține la trei indivizi, toți maturi, dintre care unul este precis un mascul, iar un fragment măsurabil de humerus aparține unei femele, dimorfismul sexual apărând foarte evident.

Cerbul are 10 resturi, lipsind cu totul fragmente de coarne, existând însă porțiuni de maxilare și oase ale membrelor. S-au executat unele măsurători (tabelul cu măsurători), constatându-se metric dar și somatoscopic un evident dimorfism sexual, specia apărând însă – în

mare- bine masivă. Resturile provin de la maturi, unul singur dintre cei trei indivizi având aproximativ doar trei ani. Lupul apare reprezentat printr-un fragment de humerus, tipic de canid; restul provine de la un individ tânăr și l-am atribuit lupului, datorită masivității, și nu unui câine foarte mare. Se știe că specia este eurioecă.

Râsul prezintă un rest mic din ramul orizontal al maxilarului inferior la care se distinge o parte din simfiză, zona alveolară a lui P3 și P4, cât și a porțiunii anterioară a carnasierei; fața externă a ramului prezintă două orificii mandibulare. Îl considerăm, cu un oarecare dubiu, de felid și prin masivitate de Lynx. Specia este foarte stenoecă.

Este necesar să spunem câteva cuvinte și despre restul uman găsit în materialul arheozoologic. Acesta este reprezentat printr-un fragment al temporalului stâng și anume o porțiune a scvamei osului ce se articulează la parietal – sutura scvamoasă este încă deschisă arătând un individ doar adult; gracilitatea și subțirimea peretelui arată că ar fi vorba de o femeie. Osul prezintă o ușoară urmă de arsură în partea anterioară a suturii scvamoase. După spusele arheologului acesta a fost găsit la -0,80m, cu ocazia adâncirii săpăturii din jurul unui vas întreg destul de mare, de cam 30 cm înălțime; piesa a putut fi depusă probabil ritual, posibil sub o vatră.

*

Pe baza datelor din capitolul trei să trecem acum să ne ocupăm mai îndeaproape de unele caracteristici ale economiei, dar nu numai, ale locuitorilor sitului din care provine materialul arheozoologic. Dată fiind însă cantitatea destul de mică a acestor resturi rezultatele avute la dispoziție prin studiul lor, în cadrul capitolului precedent, nu sunt prea bogate și datorită tocmai acestui fapt și concluziile la care vom ajunge în acest capitol vor apărea oarecum trunchiate.

Dat fiind faptul că în materialul nostru nu figurează decât resturi de mamifere, este cu totul evident că trei dintre caracteristicile ocupaționale și anume: culesul de animale mici (nevertebrate dar și vertebrate), prinderea (eventual vânarea) păsărilor sălbatice și mai cu seamă pescuitul, care evident erau mai mult sau mai puțin circumscrise, dar existau ca atare în cadrul oricărei economii ale așezărilor epocii bronzului nu pot fi deloc evidențiate (să nu uităm că ele mai sunt practicate și azi, chiar și în cadrul unor economii foarte evoluate ca acelea ale țărilor Europei occidentale, de exemplu). Putem doar spune că, întrucât nu s-au găsit deloc resturi animaliere provenite ca urmare a acestor trei tipuri ocupaționale că acestea aveau o pondere cu totul neglijabilă în cadrul așezării de cultură Costișa de la Siliștea (menționăm că au fost "culese" din săpătură unele fragmente osoase foarte mici, de către arheologi, ceea ce arată că ipoteza de mai sus are un mare grad de acoperire, adăugând totodată și faptul că ambientul era propice pentru existența unor specii de animale ce ar fi putut fi folosite de către om ca urmare a practicării acestor ocupațiuni).

Însuși trecerea în revistă a speciilor evidențiate la Siliștea, frecvența lor și a grupelor la care ele aparțin (conform tabelului 1 și 2), ne arată că ocupația de bază a locuitorilor așezării era creșterea animalelor (cu privire la o altă ocupație de prim ordin – agricultura, nu putem da aproape nici un amănunt dată fiind cantitatea mică de resturi animaliere studiată; de obicei arheozoologia aduce date concrete și pentru agricultură, luată în sensul ei cel mai larg).

Taurinele erau acelea care nu numai prin frecvență, ci luând în considerare și talia lor specifică aveau un rol economic de prim ordin. Se știe că acestea sunt polivalente, mai ales în cadrul economiilor considerate mai primitive (în contemporaneitate au ajuns, în general,

cu totul monovalente). Din păcate nici faptul că ele reprezentau "motorul" animal cel mai important, dar totodată și diferențiat ca scop, sau că furnizau concomitent și laptele (cu produsele sale) nu poate fi prin nimic probat în mod concret – prin particularități morfologice – ci doar din asemănarea cu alte tipuri de economie bine cunoscute nouă. Singurul fapt sigur este că, prin sacrificare deveneau producătoare de carne, (poate și de puțină grăsime), deci de proteine animale, ele alcătuind elementul cel mai important în acoperirea necesităților acestora în cadrul meniului uman.

Totuși faptul că sacrificarea nu era oportunistă ci se făcea destul de planificat, în ceea ce privește vârstele și aproape sigur și sexul, ne conduce la concluzia – tot stabilită abstract – că ele erau mai întâi folosite în scopurile utilitare sus-menționate. De asemenea am putea presupune pe de o parte că economia nu era chiar atât de înfloritoare încât locuitorii așezării să fi putut sacrifica, cu totul, după voia lor, tineretul, cu carnea mult mai apreciată decât unii maturi de vârstă înaintată întrebuințați mai întâi în varii scopuri. Pe de altă parte apare însă și reversul și anume faptul că aceeași locuitori aveam de acum posibilități aproape nelimitate, de a întreține în perioada friguroasă a anului taurinele (de fapt întregul șeptel) nefiind obligați să suprime, prin sacrificare, în pragul iernii, tineretul, lăsând neatins doar un lot reproductiv; se asigura astfel, armonios, egal, pe toată durata anului, proteinele animale necesare alimentației – fenomen ce ducea oarecum la prosperitate și la ridicarea indicelui demografic uman.

Aceeași problematică se pune, dar la o scară mult mai mică pentru ovicaprine (mai ales *Ovis*, care este mai polivalentă decât *Capra*) având în vedere pe de o parte frecvența lor, dar concomitent și talia lor măruntă în raport de taurine, cât și faptul că ele nu pot avea și rolul de "motor" animal.

Porcinele se știe că sunt monovalente, furnizoare de carne dar și de grăsime (care în vechime avea precis și roluri nealimentare). Exista și pentru ei o planificare destul de eficientă a sacrificării, dar aici trebuie reținut faptul că tăierea lor care se făcea la o vârstă oarecum înaintată, în jur de 2 ani (pentru economia de piață actuală aproape de neînțeles), are o cauză precisă: porcinele nu erau ameliorate (ca și celelalte specii din șeptel de altfel), ci aparțineau unui tip primitiv, cu o creștere înceată ce ajungea la greutatea optimă abia cam la vârsta de 2 ani; oamenii din așezare aveau deci posibilitatea de a-l ține atât de mult timp, dispunând de posibilitatea de a-l hrăni vreme mult mai îndelungată, având însă totodată la dispoziție, spunem noi, un surplus de proteine animale, care-i făceau să judece și să aleagă, nemaitrebuind să fie cu totul oportuniști.

Calul, într-o bună măsură oarecum tot multifuncțional, în bronzul mijlociu el fiind precis deacum și animal de călărie, are resturi, relativ, multe. Noi considerăm că era folosit și în alimentație, fiind supus acelorași reguli ca și taurinele și ovicaprinele. Nu am găsit resturi de indivizi prea bătrâni, fragmentarea oaselor este de același tip ca la celelalte specii; există în materialul nostru și oase, care pe viu sunt bine acoperite cu carne, unele apar chiar ușor arse (nu am găsit însă deloc urme de dezosare, dar nici la celelalte specii comestibile, acestea sunt foarte rare, poate pentru că nu existau încă unelte performante și bine ascuțite). Dată fiind talia sa specifică mare, este clar că el intră în concurs cu o cantitate destul de apreciabilă de proteine animale (evident cu o pondere mai mare decât ovicaprinele și posibil chiar porcinele).

Câinele are două resturi pe care le-am trecut ca aparținând unui singur individ pentru a nu apare cu o frecvență prea înaltă, ireală. Oricum el nu are vreo importanță economică directă și este destul de probabil ca fiecare din cele două fragmente să fi aparținut unui alt

individ – unul relativ mic cât și altul mai mare, așa cum se găsesc de alfel de acum în bronzul european câini masivi, poate cumva folosiți la paza animalelor, contra speciilor de sălbăticiuni prădătoare.

Mamiferele sălbatice, deci ocupațional vânătoarea, au o frecvență relativ înaltă mergând până către 14% în fragmente dar chiar la 23% în indivizi – pentru calcularea per individ frecvența nu este totuși reală, ci să-i spunem "umflată" întrucât trei din cele cinci specii au doar câte un singur fragment osos care, implicit, dă câte un individ (vezi tabelul 1); astfel doar cerbul și mistrețul ar trebui să fie luați, real, în considerație.

Toate cele trei specii de artiodactile: mistrețul împreună cu cele două cervidee: cerbul și căpriorul sunt mamifere propriu-zis de vânat, aducându-și aportul lor alimentar în acoperirea necesităților de proteine animale ale populației umane din așezare, atât mistrețul cât și cerbul fiind de fapt animale de talie specifică mare, căpriorul valorând chiar mai puțin decât, de exemplu, un ovicaprin. Toate împreună întrec însă aportul de carne adus de porcine.

Cele două specii de carnivore – animale cu blană, dar totodată dăunătoare în raport cu poziția lor față de mamiferele domestice cât și față de cele trei artiodactile sălbatice și chiar față de om, pot fi socotite – prin frecvența lor – sporadice, ele fiind doborâte ocazional sau atunci când aduceau pagube șeptelului, dar și mamiferelor cu adevărat de vânat.

Trebuie evidențiat faptul că și vânătoarea se executa, într-un fel, destul de planificat, prezervându-se tineretul, poate chiar femelele, doborându-se și carnivorele ce făceau stricăciuni omorând animalele domestice, dar totodată acționând negativ în cadrul fondului de vânătoare, fiind înlăturat de acum și în această privință, caracterul oportunist al respectivei ocupațiuni.

Trebuie de menționat în final că toate ce 11 specii de mamifere aduceau, în subsidiar, unele produse cu totul necesare pentru economia locuitorilor așezării: piei și blănuri, coarne și oase bune ca materie primă pentru unelte și alte obiecte, tendoane și intestine folosite la legat și cusut etc. Menționăm că 12 resturi poartă evidente urme care arată că au fost manipulate de om pentru scopuri lucrative: secționări sagitale, cioplituri ascuțite sau rotunjite, găuri mai mari sau mai mici etc. ele aparțin la diverse specii dar cu precădere la ovicaprine.

Este poate necesar să evidențiem faptul că nu au fost găsite resturi ale lui *Bos primigenius* ce este evident totuși că mai exista la acea vreme. S-ar putea ca penuria sa să fie legată de doi factori: *landschaft*-ul puternic păduros dar și altitudinea destul de înaltă a zonei.

*

Este obiceiul ca, în ultimă instanță să aducem unele precizări cu privire la environmentul de la nivelul așezării Siliștea, dat fiind faptul că se cunoaște rolul foarte important al mediului geografic în evoluția economică, dar nu numai, a societății omenești. La această descifrare a ambientului resturile arheozoologice își aduc o contribuție de prim ordin.

Având în vedere situarea așezării la latitudinile mijlocii ce trec tocmai prin inima Europei și poziționarea zonei pe longitudinile est-centrale ale continentului, cât și faptul că la mijlocul epocii bronzului ne găseam în penultima fază silvestră a holocenului (subborealul); considerând totodată altitudinea locului ne aflam atunci în plin etaj nemoral alcătuit din stejărișuri cu caracter amestecat (dumbrăvi), poate doar cu mai multe cărpinete decât astăzi. Mediul era cu totul silvestru cu rare zone deja secundar despădurite în care apărea de acum un peisaj antropizat, cu culturi agricole și pajiști secundare. Prezența și chiar abundența cerbului și a mistrețului – care alături de râs sunt specii stenoece caracteristice masivelor forestiere mari

și totodată, bătrâne, neumblate (codrii), vin să întărească cele afirmate mai sus; puținătatea căpriorului, specie mai ales de lizieră, de locuri mai deschise cu copaci rari și mult subarboret arată că acest tip de peisaj, în parte antropizat, era puțin răspândit. Însuși taurinele și porcinele (ce-și au strămoșii în specii iubitoare de pădure – bourul și mistrețul) găseau în acest mediu forestier de dumbravă locul preferat de viețuire, căci pe atunci mamiferele domestice nu erau ținute în stabulație. În mare, viața locuitorilor așezării se desfășura într-un mediu aproape cu totul păduros, ce avea o influență evident benefică asupra vieții oamenilor acelor timpuri, dar contribuind totodată la păstrarea mai îndelungată a mediului natural, pe care omul încă nu apucase să-l răvășească.

Cunoscând faptul că așezarea de la Siliștea aparține culturii Costișa adiacentă culturii Monteoru și că, despre această din urmă cultură există multe date arheozoologice, întrucât a fost studiată fauna din patru situri (peste 6000 resturi aparținând mamiferelor) situate în dreptul arcului carpatic, toate, în mare, cam la limita dintre zona dealurilor precarpatice și aceea ce alcătuiește Câmpia Siretului inferior și anume: Sărata Monteoru[1], așezarea eponimă (jud. Buzău), Cândești[2] (jud. Vrancea), Bogdănești[3] și Mândrișca[4] (jud. Bacău) ne-am gândit să facem o comparație între ceea ce se cunoaște din cultura Monteoru, considerându-se problematicile arheozoologice și ceea ce am arătat mai sus cu privire la așezarea de la Siliștea, cu corelativul însă că, materialul din acest sit, așa cum am arătat-o chiar de la început, este în cantitate destul de mică și astfel unele dintre rezultatele studiului nostru ar putea fi aleatorii, fiind necesară, pe viitor, prelucrarea unei cantități mult mai mari de paleofaună provenită din situri ale culturii Costișa.

Trebuie să arătăm mai întâi, că nu apar deloc sau aproape deloc pentru ambele culturi resturi ale unor specii care ar putea proveni din exercitarea unor ocupațiuni arhaice, cum ar fi culesul moluștelor, a unor vertebrate mici: amfibieni și reptile (mai ales chelonieni), prinderea/ vânarea păsărilor sălbatice, dar mai cu seamă pescuitul, deși condițiile ambientale din zonele respective (porțiunea ciscarpatică precarpatică – din județul Buzău până în județul Neamț), erau, dar încă mai sunt, cu totul propice pentru ca ele să se poată îndeplini cu succes.

O ocupație, deși evident cu totul secundară, dar bine circumscrisă era vânătoarea, ea aducând chiar până la 20% din resturi, fiind evident în primul rând o vânătoare de tip alimentar, bazată mai ales pe cerb dar și pe mistreț și, într-o mult mai mică măsură, pe căprior, dar și pe bour, carnivorele fiind vânate pentru blană, însă mai ales pentru faptul că aduceau prejudicii vânatului mare, dar cu totul devenite dăunătoare pentru speciile domestice. Se aplica aproape sigur o riguroasă strategie cu privire la vânătoare, ea nemaifiind cu totul oportunistă.

O ocupație de bază trebuie socotită creșterea animalelor (o alta tot de prim ordin - agricultura luată în sensul ei cel mai larg- credem noi, se poate mai greu cuantifica, cantitativ, ca

1 Sergiu Haimovici, *Studiul unui lot de paleofaună provenit din așezarea eponimă a culturii Monteoru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 309-319.

2 Idem, *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea de la Cândești, aparținând culturii Monteoru*, 1988, elaborat în urma unui contract cu MEI, în manuscris.

3 Idem, *Studiul materialului faunistic descoperit în așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Bogdănești (r. Tg. Ocna)*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 119-136.

4 Idem, *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea de la Mândrișca (Valea Seacă) aparținând culturii Monteoru*, în *Carpica*, XII, 1980, p. 191-201.

pondere), existând deocamdată tot doar cinci specii din șeptel, la care se adaugă și câinele. Taurinele reprezentau specia care, prin frecvență, talie specifică și caracterul lor polivalent se situează în frunte, uneori având chiar 50% din resturi. Se evidențiază aproape sigur, pentru ambele culturi, preponderența femelelor, castrații existând, dar aceștia fiind slab reprezentați. Talia taurinelor poate fi socotită ca medie (mai ales în raport cu epocile mai vechi când ele erau mai înalte), fiind poate posibil, faptul că, în cultura Costișa, ele să fie ceva mai gracile decât în cultura Monteoru. Urmează la mare distanță, de obicei porcinele – relativ masive, mai ales în raport cu cele neoeneolitice - dar apare și cazul ca, numeric, să le întreacă ovicaprinele, însă niciodată ca masă de proteine animale necesare meniului uman.

Calul, ultimul venit ca domestic, are încă o frecvență joasă (posibil ceva mai înaltă în cultura Costișa); caracetristici morfoscopice, dar nu numai, arată că era folosit și în alimentație. Dată fiind talia sa, întrecea precis, în eșalonarea cantității de proteine furnizate, cel puțin ovicaprinele.

Câinele, cu o frecvență poate mai înaltă decât în eneolitic, este mai diversificat ca talie, existând de acum și câini relativ mari.

Cu privire la creșterea și exploatarea animalelor domestice se aplicau diverse strategii, privind stabilirea unor anumite raporturi între sexe (eliminând astfel *sex ratio* inițial), a vârstelor de sacrificare ș.a. dar încă nu se folosea aproape deloc metodologia de ameliorare rasială.

În concluzie menționăm că, din cele de mai sus, reiese clar existența mai degrabă de asemănări decât deosebiri între caracteristicile arheozoologice ale celor două culturi. Este sigur, cunoscând în viitor încă mai bine, prin studii mai ample eventuale particularități privitoare la cultura Costișa, vor reieși aproape sigur și mai multe deosebiri, mai ales de natură morfobiometrică dintre specii.

Tabel 1.Frecvența speciilor de mamifere din situl de la Silișstea

Specia	Fragmente		Indivizi	
	No. abs.	%	No. abs.	%
Bos taurus (taurine)	85	51,51	13	33,33
Sus domest. (porcine)	19	11,51	7	17,95
Ovis et Capra (ovicaprine)	21	12,73	5	12,82
Equus caballus (cal)	16	9,70	4	10,26
Canis familiaris (câine)	2	1,21	1	2,56
Sus scrofa ferus (mistreț)	9	5,45	3	7,70
Cervus elaphus (cerb roșu)	10	6,06	3	7,70
Capreolus capreolus (căprior)	1	0,61	1	2,56
Canis lupus (lup)	1	0,61	1	2,56
Felis lynx (râs)	1	0,61	1	2,56
	165		39	

Tabel 2. Raportul, pe fragmente și indivizi, între mamiferele domestice și sălbatice

Gruparea	Fragmente		Indivizi	
	No. abs.	%	No. abs.	%
Mamifere domestice	143	86,66	30	76,92
Mamifere sălbatice	22	13,34	9	23,08
	165		39	

Tabel 3. Siliștea – tabelul cu măsurători (mm)

Segm. osos	Dimens/specie	*Bos taurus*	*Sus domest.*	*Ovicaprinae*			*Equus caballus*	*Sus ferus*	*Cervus elaphus*	*C. capreolus*
				ovicr.	*Ovis*	*Capra*				
Corn	Circumf. bază	220								
	Diam. mare	77								
	Diam. mic	57								
	Ind. aplat. sex	70,12 m?								
Maxilar superior	Lung. dinți jugali		(57)							
Dinți superiori	Lung.						M1 M3 24; 27			
	Lărg.						24; 23			
	Lung. protocon						14; 15			
	Ind. protocon						58,3; 55,5			
Maxilar inferior	Lung. molari			52						
	Lung. M3			24						
Dinți inferiori	Lung.						M1 M2 25; 25			
	Lărg.						14; 15			
Atlas	Lărg. max.				54			(77)		
	Lărg. s. glen.				46			62		
Omoplat	Lung. cap. artic.	72; 58			-					
	Lung. cav. glen.	62; 51			-					
	Lărg. cav. glen	50; 38			-					
	Lărg. min gât	(53); 39			23	20				
Humerus	Lărg. epif. int.	-						45	-	
	Lărg. supr. artic.	70						33	(52)	
	Diam. a.p.	60						45	-	
Radius	Lărg. epif. sup.	83; (72)							(57)	
	Lărg. supr. art.sup.	76; (67)							52	
	Diam. a.p.	41; 36							-	
	Lărg. epif. inf.						74			32
	Lărg. supr. art. inf.						67			-
	Diam. a.p.						38			24

Segm. osos	Dimens/specie	*Bos taurus*	*Sus domest.*	*Ovicaprinae*			*Equus caballus*	*Sus ferus*	*Cervus elaphus*	*C. capreolus*
				ovicr.	*Ovis*	*Capra*				
Femur	Lărg. epif. Inf.			30						
	Diam. a.p.			27						
Tibie	Lărg. epif. Inf.		31				73			
	Lărg.supr.artic.inf		25				57			
	Diam. a.p.		36				45			
Astragal	Lung. max.	(63)	(36)							
	Lărg. troch. Inf.	43	(21)							
Calcaneu	Lărg. max.	45;43;41								
Centrotars	Lărg. max.	59								
Metatars	Lărg. epif. sup.	-					50			
	Diam. a.p.	47; 39					41; 32			
	Lărg. epif. Inf.	53				27				
	Diam. a.p.	27				13				
Metapod	Lărg. epif. Inf.						47			
	Diam. a.p.						(30)			
Falanga I	Lung. max.	73;60;55								
	Lărg. epif. Sup.	34;31;28								
	Lărg. min. diaf.	30;25;23								
Falanga II	Lung. max.	46;(40)								
	Lărg. epif. sup.	32;(28)								
	Lărg. min. diaf.	28; 24								

L'étude archéozoologique du matériel provenu du habitat de Siliştea (com. Romîni – départ. Neamţ – Roumanie) appartenant à la culture de Costişa

Résumé

Le site est situé dans la région précarpatique de la Moldavie, en la dépression dite Cracău-Bistriţa. C'est la première fois quand on fait un étude détaillé de la faune appartenant à un habitat de la culture de Costişa.

Le matériel ostéologique est peu nombreux: seulement 165 restes tous appartenant aux mammifères. On a trouvé onze espèces, six domestiques et cinq sauvages (voir le tableau 1).

On fait un étude morphologique et biométrique des restes de chaque espèce et on calcule les fréquences (tableaux 1 et 2, suivi d'un tableau avec les mensurations). On fait des considérations concernant l'importance de l'élevage et de la chasse pour les habitants du site et on tire des conclusions sur la vie socio-économique de ceux-ci; finalement on fait un aperçu sur l'environnement de jadis. Les dates ressorties de notre travail sont comparées avec les données archéozoologiques résultées de l'étude de la faune provenue de quatre stations d'une culture adjacente à celle de Costia, culture aussi de bronze moyen, qui porte le nom de Monteoru.

Ludmila Bacumenco

Pagini de iconografie ortodoxă: Un triptic descoperit la Ruși-Mănăstioara (j. Suceava)

În zona schitului Ruși-Mănăstioara, situat pe teritoriul actual al comunei Plăvălari (jud. Suceava), a fost descoperit un fragment dintr-un obiect de cult a cărui iconografie merită toată atenția cercetătorilor[1]. Schitul a fost construit în prima jumătate a secolului al XVII-lea în satul Ruși, pe ocina Păscălinei Iacomiasa[2], fapt care a fost consemnat în zapisul din anul 1647 (7155) august 6, din care reiese că Păscălina Iacomiasa „de bună voie, cum dentru ce ne-au dăruit noao Dumnedzău, am făcut un schit la sat la Ruși", înzestrând mănăstirea și cu unele părți de ocini[3]. Despre acest locaș de cult I. Cristache Panait și T. Elian menționau

1 Obiectul, păstrat în colecția școlii din Plăvălari, a fost pus la dispoziția noastră pentru investigare prin amabilitatea prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu (Universitatea „Al. I. Cuza"- Iași), căruia îi aducem cordiale mulțumiri și pe această cale.

2 Păscălina Iacomiasa era soția lui Iacomi, pârcălabul de Galați, menționat în mai multe acte de cancelarie în calitate de cumpărător a unor moșii de pe Sohielu: din satul Dăjbogeni (*DRH, A, Moldova*, XXVI (1641-1642), ed. I. Caproșu, București, 2003, doc. 339); din satul Tomuzeni (*DRH, A, Moldova*, XXVII, în manuscris, consultat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" prin bunăvoința dlui Marius Chelcu); Bogeni (*DRH, A, Moldova*, XXVII în manuscris) etc. Acest lucru reiese din actele emise de cancelaria domnească care arată că încă din octombrie 1626 „această jumătate de sat [Ungurașii] i-a fost cumpărătură de la Păscălina, cneaghina lui Iacomi pârcălabul, iar Păscălinei Iacomiasa i-a fost cumpărătură dimpreună cu panul ei Iacomi pârcălab..." (*DRH, A, Moldova*, XIX (1626-1628), ed. H. Chirca, București, 1969, doc. 129; *DRH, A, Moldova*, XXIII (1635-1636), ed. N. Ciocan, G. Ignat și D. Agache, București, 1996, doc. 404). Și în catastiful satelor lui Dumitrașco Ștefan mare logofăt din 16 martie 1628 (7136) era menționată „Păscălina, giupăneasa lui Iacomi" (*DRH, A, Moldova,* XIX (1626-1628), doc. 325, p. 443). Din actul de întărire din 21 martie 1628 (7136) aflăm că „Păscălina, cneaghina lui Iacomi postelnic a cumpărat ocină în satul Rușii Goii de la Anghelina, fiica Măricuței...Și s-a sculat Păscălina Iacomiasa și a plătit toți acei bani" (*DRH, A, Moldova*, XIX (1626-1628), doc. 328). Iar la 20 octombrie 1632 (7141) Păscălina și fiul ei Dumitrache cumpăra încă o ocină din Rușii Goei de la Iurașco (*DRH, A. Moldova*, XXI (1632-1633), ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, doc. 230-231; doc. 257). Ocina din satul Ruși îi era întărită giupânesei Păscălinei Iacomiasa și de Vasile Lupu voievod prin actul din 5 septembrie 1634 (7142) (*DRH, A, Moldova*, XXII (1634), ed. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1974, doc. 255). La 19 septembrie 1641 (7150) Pascalina Iacomiasa lua „fiu de suflet și fiică de asemenea, anume Alexandru, fiul lui Costin fost hatman, și pe nepoata ei, Safta", lăsându-le toată averea ei (*DRH, A, Moldova*, XXVI (1641-1642), ed. I. Caproșu, București, 2003, doc. 263, p. 222: „și le-a dat casa sa și cu tot ce a avut în casa sa, aur, argint, mărgăritare și veșminte și altele, țiganii toți și toate bucatele ce le-a avut și de asemenea și satele ce le-a avut ea de moștenire și de cumpărătură"). Pe verso-ul acestui act este o însemnare care arată existența unui zapis de danie de la Păscălina Iacomiasa pe satul Ruși.

3 „Deci am socotit de le-am dat și loc svetei mănăstiri, să se hrănească călugărașii cari-i va alege Dumnedzău de vor petrece acolo și le-am ales din drumul Pădurenilor spre sat spre Poeni, tot hotarul și despre mănăstire...Însă den cea parte ce am dat de la Rușii Goei, de unde-i svânta mănăstire, într-acea parte au și feciorii lui Costin a șiăsea parte. Deci unde li să va veni al șiasălea pământu vor ținea..."

următoarele: „Cel mai vechi, databil la începutul secolului al XVIII-lea, și printre puținele exemple de pridvor originar amplasat pe vest, este cel al Schitului Mănăstioara din inima pădurii Plăvălari (Suceava). Actualmente închis cu scânduri în fața căruia s-a adăugat la 1848 un nou pridvor cu clopotniță deasupra”[4], când se înălță și o turlă pe plan poligonal cu ocazia „răpăluirii” bisericii, după cum amintește inscripția reparației[5].

Obiectul de cult prezentat de noi ar putea fi legat de istoria schitului Ruși - Mănăstioara și a comunității de aici. Obiectul, realizat din bronz, reprezintă aripa stângă a unui triptic care se prindea de panoul central cu două balamale[6]. Înălțimea acestui voleu este de 6,2 cm, lățimea de 5,8 cm și grosimea de 0,2-0,4 cm. Cadrul interior care cuprinde figurile sfinților are înălțimea de 4,7 cm, iar lățimea de 4,2 cm. Greutatea este de 78,36 g. Imaginile conservate în cadrul acestui triptic enunță un discurs, ale cărui articulații vom încerca să le descifrăm. De aceea, vom recurge la metoda analizei semiotice, metodă care pleacă de la principiul că orice discurs este nu doar o asamblare de semne, ci un proces de semnificare pe care și-l asumă enunțarea[7].

Voleul prezentat cuprinde trei figuri în relief, cu nimb, simbol al puterii spirituale, orientate cu fața spre panoul central: Sfântul mitropolit Filip, Sfântul Nicolae Făcătorul de Minuni și Sfântul Apostol Ioan Bogoslovul. Acest lucru rezultă din inscripția reliefată în partea de sus a cadrului, dispusă deasupra fiecărei figuri de sfânt în două rânduri:

С(ВѦ)ТЫ ФІЛІПЪ	С(ВѦ)ТЫ НИКО	С(ВѦ)ТЫ ѦП(ОСТОЛ) ІѠѦN
МІТРОПОЛІТ	ЛѦ ЧЮДОТВО(РЄЦ)	Б(О)Г(О)СЛОВЪ

Reprezentarea figurilor acestor sfinți a fost inspirată, probabil, din scenele religioase pictate după canoanele erminiilor cunoscute.

Sfântul Filip este înfățișat cu barbă, purtând îmbrăcăminte arhierească, cu mitră; în mâna stângă ține o frunză de finic, iar cu dreapta binecuvântează[8].

Sfântul Ierarh Nicolae Făcătorul de Minuni este reprezentat bătrân, pleșuv, cu „barbă rotundă”, îmbrăcat cu veșminte arhierești (stihar, epitrahil ș.a.), dar fără mitră, cu finic, simbol al muceniciei, în mâna stângă și binecuvântând cu dreapta. Sfântul Ioan Bogoslovul este redat bătrân, cu capul descoperit, pleșuv, cu barba lungă. Sfântul Apostol poartă un hiton, iar pe deasupra un himation, drapat după modă orientală, fiind cu picioarele goale. În mâna stângă ține Evanghelia, iar cu dreapta binecuvântează.

(vezi *DRH, A, Moldova*, XXVII, în manuscris, consultat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” prin bunăvoința dlui Marius Chelcu).

4 I. Cristache Panait, T. Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *MMS*, an XLV (1969), nr. 7-9, p. 485; N. Stoicescu, *Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 553.

5 I. Cristache Panait, T. Elian, *op. cit.*, p. 488.

6 Desenul obiectului a fost făcut de dl. Romeo Ionescu, desenator la Institutul de Arheologie (Iași), căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

7 Alex Mucchielli, *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, trad. Veronica Suciu, Iași, 2002, p. 35.

8 În cărțile de pictură bisericească se scrie că Ioan Bogoslovul trebuie pictat „bătrân, pleșuv, cu barba puțin cam lungă, ținând în mână o evanghelie” (vezi *Erminia picturii bizantine*, ed. Săndulescu-Verna, Oradea, 1979, p. 197; Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, trad. Smaranda Bratu Stati și Șerban Stati, București, 1979, p. 185).

Partea exterioară a piesei cuprinde un medalion de formă ovală, în jurul căruia a fost reliefat un decor vegetal, asemănător motivelor ornamentale din edițiile de carte veche din a doua jumătate a secolului al XVII-lea[9]. Medalionul încadrează crucea Golgotei redată tradițional cu opt brațe, flancată de instrumentele torturii lui Iisus Hristos, sulița și trestia cu buretele; cu sulița (=kopie) un ostaș a împuns în coasta lui Hristos, iar cu buretele muiat în oțet a șters buzele Mântuitorului. În câmpul liber a fost dispusă orizontal în câteva registre următoarele sigle:

ЦРЬ СЛВЫ (Царь Славы),
ІС ХС (Ісоүс Христос),
СНЪ БЖІИ (Сынъ Божїи), НИКА,
К (Копие) Т (Трость), ГГ (Гора Голгофа),
МЛ (Место Лобное) – РБ (Рай Бысть),
ГА (Глава Адамова).

Această formulă este tradițională în iconografia ortodoxă, exprimând motivul potrivit căruia Hristos a fost răstignit pe locul unde a fost îngropat Adam, iar sângele de la rănile lui Iisus, căzând pe capul lui Adam, reprezintă izbăvirea păcatului primului om[10].

Tripticul prezentat de noi a fost realizat, probabil, în secolul al XVIII-lea în unul din atelierele din „pustia Vyg"[11] sau după un model ieșit din acest atelier. Ca mărturie în acest sens sunt exemplarele identice reproduse în catalogul expoziției consacrate istoriei de 300 de ani a comunității de rit ortodox vechi din Vyg, de la Muzeul Istoric de Stat din Moscova (*Gossudarstvenyí istoricheskií muzeí*)[12].

Tema principală a compozițiilor iconografice gravate pe tripticele din „pustia Vyg" este rugăciunea. Același mesaj îl are și acest tip de triptic numit „*Deisis s predstoíashchimi*" (= Deisis cu Înaintemergătorii?)[13], cuprinzând nouă figuri. Panoul central cuprinde scena Deisis: Iisus Hristos reprezentat în veșminte arhierești tronând în jeț, binecuvântând cu

9 *Neizvestnaia Rossia. K 300-letíiu Vygovskoí staro-obriadcheskoí pustyni*, coord. E. M. Juchimenko, Moscova, 1994, p. 39.

10 *Reznye ikonostasy i derevíannaia skul'ptura*, coord. T.M. Kol'cova, Archangel'sk-Moscova, 1995, p. 163.

11 "Pustia Vyg", reprezintă un centru religios constituit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în nordul Rusiei, pe râul Vyg, de clerici și laici de rit ortodox vechi, care au refuzat conformismul și loialitatea față de reformele patriarhului Nikon de la mijlocul secolului al XVII-lea. Din anul 1705 așezarea de pe Vyg a fost subordonată uzinelor de extragere și prelucrare a metalului din Oloneț, obținând astfel un statut oficial care îi respectă libertatea confesională. În această situație a crescut afluxul ortodocșilor de rit vechi din toată Rusia, dar mai ales din Moscova, Povol'e, Novgorod, Archangel'sk, Ustjug Velikij etc. Mai târziu viața comunității de pe Vyg a fost organizată după regulile unei mănăstiri, care cuprindea mai multe schituri, în care funcționau și ateliere de realizare a obiectelor de cult (Neizvestnaia Rossia..., p. 5-12). Despre fenomenul schizmei (raskol) și consecințele ei pentru societatea rusă vezi și Antoaneta Olteanu, *Civilizația rusă. Perioada veche și modernă*, București, 1998, p. 89-96.

12 *Neizvestnaia Rossia...*, nr. 8, 24, 50, 57 din catalog.

13 Termenul rus *predstoíashchimi* derivă de la verbul *predstat'*, care indică apariția în față a ceva sau a cuiva; de la acesta formându-se substantivul *prestatel'*, *prestoíatel'*, termen care indică pe starețul, epitropul unei bisericii și *predstoíanie*, desemnând stare de rugăciune permanentă (vezi S*lovar' cerkovnoslavianskago i russkago íazyka*, III, Sankt-Peterburg, 1847, p. 434-435; Vl. Dal', *Tolkovyí slovar' zhivogo velikorusskogo íazyka*, III, „Ď", Moscova, 1955, p. 388-389). Prin extindere, termenul predstoíashchimi desemnează pe „Înaintemergători".

dreapta, iar în stânga ținând Evanghelia deschisă. În latura din dreapta sa este reprezentată Maica Domnului, iar în latura din stânga sa Sfântul Ioan Botezătorul, „cel care a fost ales de Dumnezeu ca să fie premergătorul Fiului său și să pregătească pe oameni prin pocăință a primi pe Răscumpărătorul prezis de profeți, ca Înaintemergător al Domnului”[14]. Discursul Deisis-ului este cererea stăruitoare, rugămintea, reflectând esența doctrinei intercesiunii, adică mijlocirea pentru iertarea păcatelor lumii[15]. Aripa stângă a tripticului cuprinde figurile Sfinților Ierarhi Filip mitropolit, Nicolae Făcătorul de Minuni și Ioan Teologul, iar aripa dreapta conține figura Îngerului Păzitor și a Sfinților Zosima și Savvatij, fondatorii mănăstirii Soloveckoe, care au mâinile ridicate pentru rugăciune. Această compoziție iconografică era caracteristică doar atelierului din „pustia Vyg”, fiind un gen de carte de vizită a „pustiei”, sugerând continuitatea prin centrul religios de la Vyg a ideologiei și a modului de viață din mănăstirea Soloveţkoe[16].

Descoperirea acestui obiect de cult pe teritoriul comunei Plăvălari, identic cu cele fabricate în atelierul din „pustia Vyg”, nu pare a fi întâmplătoare, sugerând o eventuală legătură cu acest centru de credincioși de rit ortodox vechi (staroobreadțî) din Rusia, mai ales, că în nordul Moldovei existau comunități de ortodocși de rit vechi numiți lipoveni[17].

Pages d’iconographie orthodoxe. Un triptique dècouvert à Mănăstioara (dept. de Suceava)

Resumé

14 *Dicționar aghiografic cuprinzând Viețile Sfinților de la A-Z* de Gherasim Timuș, Episcopul Argeșului, B., 1898, reed. de Gh. Băbuț, Mănăstirea „Portărița”, 1998, p. 432.

15 Ene Branișteː, Ecaterina Branișteː, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, 2001. Cele două iconițe așezate, de obicei, la dreapta și la stânga crucii care se află sus, la mijloc, pe catapeteasmă se numesc intercesori sau „molene”, pe cruce fiind zugrăvit Mântuitorul răstignit, iar pe iconițe la dreapta chipul Maicii Domnului și la stânga chipul Sfântului Ioan Evanghelistul, amândoi stând în picioare în atitudine de adorare, de rugăciune, de jeluire, ei rugându-se pentru omenire ca intermediari pe lângă Iisus Hristos (*Ibidem*, p. 308).

16 *Neizvestnaía Rossia...*, p. 39. Mănăstirea Soloveţkoe este una dintre locașurile de cult de unde au plecat cuvioșii după reformele patriarhului Nicon spre „pustia Vyg” .

17 C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Chișinău, 2003, p. 73-76, 103-105, 199-200.

Fig. 1

Fețele figurate ale celor doi voleți ai tripticului

Fig. 2

Reconstituirea grafică a tripticului

Gheorghe Pungă

Din documentele satului Românești (j. Botoșani)

În memoria bunicilor, Anton și Natalia Burlacu, trăitori pe aceste meleaguri

Apărută de curând[1], o lucrare consacrată acestei așezări a surprins pe o bază documentară care în mare parte este inedită evoluția satelor și cătunelor situate în zona unde Bașeul Vechi se vărsa în Prut. Din nefericire, din cauza grabei cu care urma să fie tipărită nu s-au putut valorifica și alte izvoare depistate cu ocazia cercetărilor efectuate în special în arhivele din București. Încercând să completăm această micromonografie, publicăm, în continuare, un grupaj de zece documente cu speranța că în curând toate satele care au aparținut fostului ocol al târgului Ștefănești vor beneficia de astfel de cercetări.

Reședința comunei cu același nume, Românești, reprezintă de fapt o zonă care înglobează mai multe așezări medievale, care, de-a lungul timpului, și-au schimbat numele după cel al proprietarilor. Situat în dreapta șleahului Hotinului (astăzi șoseaua Iași-Ștefănești), în lunca Prutului, Băscăcenii, numiți și Bascacauți, Boscoteni, Băscăcenii Ciogolii, ai Ghiduleanului, Băscăcenii lui Mortun și Băscăcenii Răzeși[2], au cea mai veche atestare documentară (1431).

Spre sud satul se învecina cu Ostopcenii care aparținea mai multor stăpâni (Balș, Borș, Mișu) sau răzeșilor[3] între care și Ioniță Bagiura și Axinte Glăvan (vezi doc. cu numerele 5, 6 și 7). În această moșie a stăpânit și Niță Românescu, urmașii acestuia extinzându-și proprietățile în zonele învecinate, impunând astfel și numele de Românești.

Acesta era, probabil, fiul lui Neculai Românescu, care în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, este trecut la mazili, în Ostopceni[4]. La 1816, Niță Românescu era ispravnicul satului[5]. Interesant este și faptul că localitatea se numea uneori Ostopceni-Românești, iar pe malul Prutului a existat până după al doilea război mondial un cătun numit Românești din Vale care a dispărut din cauza inundațiilor[6]. Așadar, prima mențiune documentară a Românești lor nu este din 29 februarie 1548, cum a crezut Alexandru I. Gonța. Satul omonim atestat la această dată, se afla în ținutul Cârligătura și trebuie identificat cu Românești din județul Iași[7].

---

1 Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, *Românești, județul Botoșani*, București, 1999.

2 Pentru diversele denumiri ale satului, vezi *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea 1, București, 1991, p. 124.

3 *Ibidem*, p. 806.

4 *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII/1, p. 528.

5 Corneliu Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, p. 116.

6 *Tezaurul toponimic, ...*, p. 806.

7 Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A, Moldova, Indicele numelor de locuri*, sub voce; *D. I. R., A, XVI*, III, nr. 498.

La satele care au aparţinut ocolului Ştefăneşti trebuie să adăugăm şi Ostopcenii. În copia unei cărţi de judecată din 18 decembrie 1807 se arată că Aron Vodă Tiranul întărise lui Bogdan diac această selişte situată între Băscăceni şi Rânghileşti (sic!), pentru care avea ispisoc de la Ion Vodă, Petru Şchiopul şi Iancu Sasu[8]. În realitate, Ostopcenii se aflau între Băscăceni, la nord, şi Rângăuţi, la sud, confundat cu Rânghileştii, situaţi la nord de Băscăceni. În vremea lui Iancu Sasu satul Rânghileşti era întărit lui Ştefănescu cămăraş şi Tiron diac[9], în timp ce Rângăuţii aparţineau lui Bogdan diac cu ispisoc primit de la acelaşi domn[10]. La 1 aprilie 1599, Ieremia Movilă întărea lui Bogdan diac, fiul lui Iurie, "dreapta lui ocină şi cumpărătură, satul Ostopceni, care este mai jos de târgul Ştefăneşti, între siliştea Rânghileşti şi între Fântâna Băscăciani, la izvor, din ispisocul de cumpărătură pe care l-a avut de la Ioan voievod şi din privilegiu de întărire pe care l-a avut de la Iancu voievod şi de la Aron voievod[11]. Fără îndoială că şi în acest act apare o lectură greşită: în loc de Rângăuţi s-a transcris Ringhileşti. Pe de altă parte, din documentele pe care le publicăm acum (vezi nr. 3 şi 4) reiese că satul Rângăuţi se afla între Ostopceni şi Bobuleşti, pe pârâul cu acelaşi nume, treptat fiind împărţit de stăpânii aşezărilor învecinate.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, partea de N-V a Băscăcenilor (Băscăcenii din Deal) se afla în stăpânirea familiei Ciurea. Din documentul din 25 mai 1785 aflăm că Pavel Ciurea da în folosinţă fratelui său după tată, Sandu, această parte de moşie[12]. Zapisul pe care îl punem în circuitul ştiinţific cu această ocazie (vezi doc. cu nr. 8) conţine noi informaţii: după şapte ani de judecată, fraţii Sandu şi Simion s-au împăcat, împărţind în mod egal moşia. Situată pe şleahul Hotinului, pe un drum săpat într-o lutărie la intrarea în actualul sat Românești, unde se păstrează toponimicul Poarta Ciurului, zona se numeşte şi astăzi Ciuru. Toate aceste cătune se întindeau de la vest spre est, de la pârâul Corogea (Corovia = Pârâul vacii) până la Prut, fiind delimitate de nişte repere naturale şi movile ridicate de locuitori. De exemplu, între Băscăceni şi Ostopceni documentele menţionează Izvorul Băscăcenilor (astăzi fântâna "La Budăi"), iar între Ostopceni şi Rângăuţi exista un alt puternic izvor aflat şi astăzi peste podul de pe pârâul Răngăuţi.

Din catagrafia efectuată la 1820 aflăm că Băscăcenii erau "o moşie răzăşească, <iar> hrana lor era cu plugul şi cărăuşia, însă moşia le este cu strămtori". Satul avea 69 de birnici din care 40 scutelnici ai spătarului Iorgu Ghica, iar 62 locuitori erau scutiţi de bir[13].

La Ostopceni, "moşie răzăşească şi a lui Niţă Românescu, hrana lor cu câmpul şi munca, însă moşia le este cu îndestulare". Aici existau doar 27 birnici, toţi de starea a treia, care plăteau o dare de trei ori mai mică decât cei din Băscăceni, ce erau de starea întâia[14]. Rângăuţii,

8 *Catalog de documente din Arhivele Statului Iaşi, Moldova,* vol. I, întocmit de Virginia Isac, Bucureşti, 1989, nr. 1498. Confuzia dintre Rînghileşti şi Rîngăuţi provine, probabil şi de la faptul că doar cu câteva zile mai înainte se făcuse o hotarnică între Băscăceni şi Ostopceni unde se menţionează şi Rânghileştii (vezi doc. nr. 10).

9 *D. I. R., A, XVI*, III, p. 180-181. În fotocopia aflată la Arh. St. Iaşi numele satului nu este lizibil, dar se poate observa litera slavonă **Л** (l) care nu provine decât de la Rânghileşti.

10 *D. I. R., A, XVI*, IV, p. 256-257; Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 36-37.

11 Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 15.

12 Arh. St. Iaşi, tr. 166, op. 184, nr. 20, sub vocea Băscăceni.

13 *Ibidem*, sub vocea Ostopceni. Pentru alte catagrafii vezi Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 41.

14 Arh. St. Iaşi, CMXIV/291. De altfel, acest pachet conţine numeroase documente referitoare la satul

fiind înglobați în Bobulești și Ostopceni, nu mai apar ca sat în această catagrafie și nici în secolele următoare. De aici, probabil, și confuzia dintre Rângăuți și Rînghilești.

Harta moșiei Băscăceni, făcută la 1810[15] conține câteva date care completează, în mod fericit, informația documentară. Din acest izvor cartografic aflăm că satul se întindea "de la pârâul Corogii până la linia Prutului". Pe hartă se menționează și "drumul Ștefăneștilor și al Iașilor" care traversa localitatea de la nord la sud. Documentul consemnează și "Drumul cărăușilor", care, după traseul unde apare inscripția, putem deduce că era identic cu drumul de țară care mai târziu unea Românești cu Românești din Vale. În dreptul ultimei așezări exista un pod peste Prut care ducea la satul Avrămeni, numit anterior "La o sută de movile".

O însemnare făcută în stânga Prutului arată că de aici se întindea ținutul Iașilor. Harta redă și locul morilor de pe acest râu: unele erau situate în dreptul satului Românești din Vale, iar altele în apropierea Dămidenilor.

Harta înregistrează și satele învecinate: la nord Ostopcenii, iar la sud-est Dămidenii și Rînghileștii.

Unele documente publicate în ultimii ani conțin interesante informații privitoare la ocolul târgului Ștefănești. Până acum se știa că această unitate administrativă se extindea spre vest până la satul Trușești pe Jijia. Or, Rînghileștii, care aparțineau ocolului Ștefănești, cuprindeau o mare parte de pământ aflată între Corogea și Jijia, învecinându-se cu Șetrărenii, Cucutenii, Petreștii, Crăciunenii, Husăenii, Vlăicenii, Săbienii, care aparțineau mănăstirii Fâstâci. Spre sud, așezarea și, deci, și ocolul se întindea până la satul Ciornohal din ținutul Iași, depășind și în această zonă pârâul Corogea ce se vărsa în Prut în dreptul satului Boroseni[16]. Fără îndoială că depistarea și publicarea unor documente din secolele XVII-XIX vor aduce și alte informații privitoare la această regiune.

Doc. 1

1756 (7264)

Diaconul Ioniță Hlăpescu și Gheorghe Comișescu și alți răzeși din Rângăuți, ținutul Dorohoi, cer domnului Moldovei să intervină în pricina avută cu răzeșii din acest sat. Fiind dator la un turc din raia, vecinii nici nu vor să cumpere părțile lor de moșie, dar nici nu acceptă să iscălească zapisul de vânzare.

Preînălțate Doamnii,

Jăluiesc Măr(iei) Tale pentru că am niște părți di moșie la Rângăuți, la Dorohoi, pentru cari părți di moșâi am luat 120 de lei cu dobândă di la un turc din raia de am cheltuit păr li-am dizbătut. <Pi urmă>, Doamni, apucându-mă turcu(l) de bani și neavându noi a faci să-i dau bani(i), vroi să vând părțile mele de moșâi cui aș găsâ să mă plătească de turcu, fiindcă mi-am lăsat chizăș la turcu și un Lupul și Ioniță croitoru(l), care sânt răzăși cu mine, nici vor

Românești, unele dintre acestea fiind valorificate în monografia menționată mai sus (vezi nota nr. 1).

15 I. Caproșu, A. Pricop, *Documentele satului Rânghilești (I)*, în *CercIst*, III, 1972; *Ibidem (II)*, în *CercIst*, VII, 1977, p. 495-504; Gh. Pungă, Zamfira Pungă, *Din documentele satului Bobulești*, în *Arhivele Moldovei*, III-IV, 1999, p. 72-73.

16 În rezumatul unui document din 18.XII.1807 se menționează și un document de la Aron Tiranul prin care acesta întărea lui Bogdan diac Ostopcenii situați între Rângăuți (în act apare greșit Rânghilești !) și Băscăceni, "care acea seliște a fost dreaptă gospod, sub ascultare de ocolul Ștefăneștilor...", *CDM*, I, nr. 1498.

să cumpiri părţile mele di(n) moşâia, nici vor să mă lasă să vându cui vor găsâ, pentru cari mă rog Mării Tale să mi să de(a) o luminată carte <a> Mării Tale, ca ori să iscălească aceşti răzăşi în zapis de vânzari, ori să cumpiri ei părţile mele de moşii să mă plătească de la datoria a turcului.

Şi mari(i) pomană Mării Tale.

Dregătoru(l) Mării Tale, diiacon Ioniţe Hlăpăscu din ţin(u)t(ul) Hârlăului şi Gheorghe Comişăscul şi alţi răzeşi.

<Pe verso o însemnare contemporană>: "Carte să i să facă la cinstita logofeţie". <O altă însemnare târzie>: "7264 (1756)".

Arh. Naţ. Bucureşti, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CII/189, orig. rom.

Doc. 2

1767 (7275) iunie 17

Grigore Calimah, domnul Ţării Moldovei, porunceşte vornicului de poartă Nicolae Mămăligă şi lui Pătraşcu căpitan de mazili să stabilească hotarele dintre satul Rângăuţi, al spătarului Iordachi Cantacuzino şi Ostopceni.

†

Scriem Domnii(a) Me(a) la bo(i)eriul nostru Nicolai Mămăligă vo(rnic) de poartă şi la sluga noastră Pătraşco căp(itan) de mazil(I).

Vă facem ştire că aice la Divan dinainte(a) dum(nealor) veliţilor bo(i)eri s-au giudecat faţă Costandin Timuş med(elnicer) i un Neculai Roman căpit(an) şi alţi răzăşi ai lor cu dum(nealui) spat(arul) Iordachi Cantacuzino, dzicând numiţii răzăşi că ei au o moşie Ostopcenii de baştină a lor şi este hotărâtă cu hotară vechi din giur înpregiur şi-i înpărţită pre tre(i) fraţi, după cum arată o mărturie de înpărţală de la un vor(nic) de poartă şi de la alţi bo(i)eri din vă(le)t 7155 <1 sept. 1744-31 aug.1745>. Şi asămine, mai au ispisoc şi mai vechi de la Aron vodă, şi tot după scrisorile ci au pe hotarele vechi au stăpânit numita moşie tot cu pace. Dar, având şi dum(nealui) spăt(arul) Iordache o giumătate de sat de Rângăuţi, tot acolo, alături cu moşia numitului jăluitor, ce este cumpărătură de la moşul dum(isale) şi tot cu pace au stăpânit şi dum(nealui) ace giumătate de sat şi jăluitorii moşiei lor Ostopcenii. Dar acum în iastă iarnă mai cumpărând dum(nealui) spăt(arul) şi altă giumătate de sat de Rângăuţi de la alţi răzăşi şi făcând un sat deplin au adus dum(nealui) spat(arul) hotarnicii şi n-au căutat să urmeze scrisorilor vechi şi să măsoare moşia după hotarele vechi, ci sânt pusă de 100 de ani mai bini, şi dum(nealui) au scos hotarăle vechi şi au pus alte hotare şi au cuprins o bucată de loc din moşia Ostopcenii, a numiţilor jăluitori. Dar dum(nealui) spat(arul) acum la giudecată au răspuns că dum(nealui) au măsurat moşia cu hotarnici şi unde au vinit drept acolo au pus hotar, de s-au îndreptat moşia dum(nealui), şi numiţii jăluitori arătând că li s-a făcut mare împresurare cu hotărâtura ce-au făcut dum(nealui), neurmând hotarele vechi şi fiind trebuinţă de iznoavă să să facă cercetare acolo iată că vă poruncim să vă sculaţi să mergeţi acolo la numita moşie şi să scoateţi pe toţi răzeşii, făcând ştire şi dum(nealui) spat(arului), ca neputând merge dum(nealui) să-şi trimită vechilul cu scrisorile şi în frica lui Dumnedzeu foarte cu amăruntul să staţi să luaţi samă de scrisori şi pe stăpânire(a) veche şi dovedindu-să că au scos dum(nealui) spat(arul) cu hotarnicii dum(nealui) din hotarele vechi şi au pus alte hotară de s-au cuprins din moşia Rângăuţilor să puneţi hotarele la loc pe unde au fost stăpă-

niri vechi și să îndreptați pricina ca să nu să facă cât de puțină împresurare, nici la o parte, nici la alta. Și după hotărătura ce-ți faci să dați și mărturie hotarnică în sămni, iscălită de voi și de toți răzășii ce s-au tâmplat acolo, însă în frica lui Dumnedzeu, pe carte de blăstem să hotărâți, nefăcând hotar cât de puțin nici la o parte nici la alta.

Let 7275 (1767) iuni(e) 17.

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CIII/33, pecete mică octogonală. Pe fila a doua o însemnare făcută de altă mână: "Carte gospod către Neculai Mămăligă vornic de poartă ce scrii cum au avut giudecată răzășii de Ostopceni cu dum(nealui) spat(arul) Iordachi Cantacuzino, ca iarăși să mai facă cercetare. 7275 iunii 17".

Doc. 3

1767 (7275) iulie 2

Scrisoarea domnului Grigore Calimah prin care îl informează pe episcopul de Rădăuți Dosoftei că trebuie să stabilească hotarul dintre moșia răzeșilor din Ostopceni și satul Rângăuți, aparținând spătarului Iordache Cantacuzino.

†

Scriem Domnie(a) Mea la cinstit părintele și rugătoriul nostru Svenție Sa chir Dosofteiu, episcopul de Rădăuți i la bo(i)eriul nostru Tudori vor(nic) de poartă.

Facem știre Sfinției Tale că aici la Divan înaintea dum(nealor) veliților bo(i)eri având giudecată de față un Costandin Timuș mazil și Neculai căpit(an) și alți răzăși a(i) lor cu cinstit(ul) și credincios(ul) bo(i)eriul nostru dum(nealui) Iordache Cantacuzino biv vel spatar, dzicând numiții răzăși că având ei o moșie Ostopcenii la ținutul Dor(o)hoiul și având și dum(nealui) spatariul Iordachi altă moșie tot acolo, anume Rângăuții, au dat sam(ă) acei răzăși că dum(nealui) spat(arul) au cuprins o bucată de loc cu moșiea dum(nealui) Rângăuții din moșia lor Ostopcenii și dum(nealui) spat(arul) arătând că nu li-au cuprins din moșie lor nimică și nici s-au atins de hotarele moșiei lor, după cum zic ei cât de puțin.

Dar fiind trebuință ca să s(ă) facă cercetare acolo la stare(a) locului din parte(a) numiților răzășii s-au rânduit osăbiți hotarnici un vor(nic) de poartă și niște mazili pe cine a cerii ei, cu osăbită carte g(o)sp(od), dar din parte(a) dumi(sali) spat(arului) s-au rânduit pe Svinția Ta și pe numitul vor(nic) de poartă carii s-au scris și osăbită carte legată cătră Svinția Ta ca numaidecât să mergi Svinția Ta la numita moșie de care iată că scriem Svinții Tale, mergând acolo împreună cu vor(nicul) de poartă și aflându-să și ceilalți hotarnici acolo să strângeți pe toți răzășii și megieșii locului de acolo și după scrisori și alte dovezi și mărturii hotarnice ce s-ar afla și la o parte și la alta, în frica lui Dumnedzău, să luați sama și după cum viți afla cu dreptate să alegeți moșiele una de către alta, nesuferind a să face împresurare de vo parte sau la moșie răzeșilor, după cum au învoit ei, sau la moșie dumisale spat(arul), acum să îndrăptezi Svinția Ta toate greșelile împreună cu ciilalți hotarnici și pe unde a fi trebuință de pus pietri hotar(ă) să puneți și pe alegere și hotărătură ce-ți face să dați mărturie hotarnică iscălită de Svinția Ta și de toți răzășii ce s-ar tâmpla acolo și de alți hotarnici ca să e sfârșit pricina cu hotărătura aceasta.

Let <7275> 1767 iulii 2.

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CIII/34, pecete mică octogonală.

Doc. 4

<Post-iulie 1767>

Ciorna unei judecăți făcută la Divan prin care fostului mare spătar Iordache Cantacuzino i se recunoaște stăpânirea asupra satului Rângăuți; o jumătate de sat o moștenea de la comisul Ilie Cantacuzino, iar cealaltă jumătate o cumpărase de la urmașii lui Ștefănescu camaraș.

Facim ştiri cu acestu hrisov al Domnii Meli tuturor celor ci li să va da a şti că, iată, au vinit înainte(a) Domnii Meli a totu Sfatul nostru cinstit şi credincios bo(i)erul Domnii Meli dum(nealui) Iordachi Cantacuzino biv vel spat(ar) şi au arătat înaintea Domnii Meli: întâiu un zapis din let ... di la un Pavăl Mănescul din satul Rângăuți încredințat cu iscăliturile a câțiva din neamurile lui şi răzăşi anume, popa Ioanichii şi taică-să(u), i Diaconul, şi Istratie cu Lichie şi Nichitarie, ot Târgul Frumos şi Grigoraşcă, şi Morona, şi altu Grigoraş, sin Pavăl, şi alți câțiva, întru care zapisul scrie acel Pavăl Mănescul că de a lui bunăvo(i)e, di nimi silit nici asuprit, au vândut a lui driaptă moşie ci au avut în satul Rângăuți, din tot satul a patra parte, lui Ursul căpit(an) de Ştefăneşti, drept 45 lei, cu loc de silişti în Coroge(a) şi cu bălți de peşti la lunca Prutului şi cu tot vinitul, din vatra satului şi din țarină, cari eşti ales(ă) deosăbit, parte Măne(a)scă. Şi tot într-acest zapis din gios arată că, mai pre urmă, la let ... s-au sculat răposatul Ilie Cantacuzino vel com(is), strămoş dum(nea)lui spăt(arul) Iordachi Cantacuzino, au întorsu banii aceştia 45 lei lui Ursul căp(i)tan de Ştefăneşti l-au lipsit, neâmpăcându-să să cumpere, mărturisându, însuşi el, cu iscălitura sa că au întorsu banii răposatului Ilie Cantacuzino com(is). Aşişdere, au mai arătat dum(nea)lui spataru(l) Iordachi Cantacuzino şi alt zapis din let ...[1] di la o Safta, fata lui Vasăli Borşă, di pi Cracău, din ţin(utul) Neamţului, nepoata de soră a lui Pavăl Mănescul din Rângăuți şi nepoata di fată Mihalcii Mănescul(ui), din care zapis se află iscăliți martorii Gheorghe Cornişescul şi Pătraşco izbaşă şi popa Neculaiu Fulcul, ot Cotnar(i)u, şi Vasâlachi Neşcu, ci au scris zapisul şi alți(i) câțiva scrişi aice: fata lui Vasâli Borşă, că di a ei bunăvo(i)e au fost vândut iarăşi Ursului căpit(an) de Ştefăneşti, partea ei, a patra parte din satu(l) Rângăuți, ot Dorohoiu, cu tot vinitul şi cu bălți de peşti la lunca Prutului, drept 50 lei.

Iar mai pre urmă, iarăşi s-au mai sculat răposatul Ilie Cantacuzino com(is) şi au întorsu banii acei 50 lei Ursului căpit(an) şi pe aceasta a patra parti, căzându-i-să dum(nea)lui, cumpărându-şi răzăşii, precum iarăşi Ursul căpit(an) adiverești în dosul zapisului cu iscălitura sa, precum că s-ar fi luat banii aceia, 50 lei, şi cu acestii doă zapisă ci au arătat mai sus să dovidești că au încheiet giumătate din sat din Rângăuți cumpărată. Şi dum(nea)lui arată dumi(s) ali Iordachi Cantacuzino şi alt zapis din velet ... di la un Gheorghi Comişăscu, ficior lui Grigoraşcu Comişăscu, nepot lui Costaş Comişăscu, şi di la Iorist călugărul, ficiorul Nastasăi, nepot lui Costaşcu Comişăscu şi Toadiri diacon, sin popii lui Gavril, nepot Paraschivii, fiica lui Gheorghi Comişescu, frati cu Costaşcu Comişescu şi Lupul Cercel şi Gheorghiți croitorul, ginerile lui Andrei Comişescu, strănepoții lui Ştefănescu căm(ăraş) şi esti iscălit şi de dum(nea)lui Sandul Stărce clucer, scriind însuşi zapisul cari toți acești arătați mai sus scriu în zapisul lor că di a lor bună voi(e) au vândut dum(isa)li spăt(arului) Cantacuzino drept parte lor ci au avut în cealaltă giumătate de sat, în Rângăuți, ci rămăsăsă nevândută, a patra parte din tot satu(l), cu locu de silişte; în Corovie şi cu bălți de peşti la Prut şi cu rânduri de prisăci şi cu tot vinitul cari esti ale(a)să şi hotărâtă aciastă a patra parti din satu au vândut-o ei cu toții dum(nea)lui spăt(arului) Iordachi Cantacuzino, drept 95 lei bani gata, cari bani luându-i la

mânule lor, singur, au dat la dum(nea)lui spat(arul) ispisocul cel vechiu di la Iancu vodă ci au avut întărindu-i aceste a patra parte, part(e) lor ci au vândut-o.

Aşăjdări, au mai arătat dum(nea)lui spat(arul) Iordachi Cantacuzino altu zapis tot dintr-acel velet ... di la un Gavril pribagul, şi cu fii(i) pribagului şi surorile lor şi Gheorghi pribagul, şi Chirica pribagul şi aceli părţi şi ale lui Pavăl pribagul, nepotul lui Gheorghiţi Comişescu, ci esti un Novacu, şi Giorgii Novacu, şi Trifan, şi Ursachi, care acestie pribegi şi sămînţiile iarăşi din Ştefănescul cămăraş <sânt>. Aceste sus scrise şi mărturisescu cu zapisul lor că di a lor bunăvoi(e) au vândutu el însuşi dum(isa)li spăt(arul)lui Iordachi drept moşie a lor ci au avut dispre moşii lor, Comişăscu, giumătate dintr-o parte doao dintr-acelaşi satu Rângăuţi, din parte(a) de gios, cu tot vinitul, drept 110 lei, dându lu(i) Iordachi spăt(ar) şi toati scrisorile vechi ci au avutu ei pi părţili lor.

Iarăşi au mai arătat dumn(ea)lui spat(arul) Iordachi acestu zapis din le(a)tu ... di la un Antohie Cazacul, ficioru(l) lui Gheorghiţi şi a Smărăndiţii, nepot Paraschivii, strănepot Chirilii şi a lui Costaş, iarăşi este (sic!) strănepoţii lui Ştefănescul cămăraş, cari toţi aceştie împreună şi cu verii lor, anumi Roman Sărbuşcă, şi Toader Sărbuşcă, şi Iftimi Sărbuşcă, şi Larie, şi Ilinca, şi Aniţa, şi Ioana, toţi nepoţii lui Sărbuşcă, şi cu Mardarii, nepot Paraschivii, strănepot lui Mostişu, de a lor bunăvoi au vândut iarăşi dumne(a)lui spat(arul) Iordachi drept moşie, parte(a) lor tot dispre acestu satu Rângăuţii, giumătate dintr-un bătrân, tot din parte di gios, adică tot di(n) satul, a opta parte tot vinitul, drept 190 lei, şi cu acestii trii zapisă ci s-au arătatu mai sus au închiet şi cealaltă giumătate de satu cumpărăturile dum(nea)lui spat(aru)lui Iordachi, cuprinzându-să cumpărăturile răposaturălui Ilie Cantacuzino com(iş) tot satul acesta, Rângăuţii, în stăpânire dum(nea)lui spăt(arului), atât cu dintâiu s-au vândut la răposatul Ilie Cantacuzino câte cum şi aceşti di pi urmă s-au vândutu la dum(nea)lui spat(arul) Iordachi să dovodeşti că sânt nepoţi şi veri, strănepoţi(i) lui Ştefănescu cămăraş, şi acel Ştefănescu cămăraş au avut această stăpânire ci li ţini dum(nea)lui şi sin lui Jurii Radu loc domnesc supt ascultare târgului Ştefăneştii de la răposatul Petru vo(i)evod precum dovideşti hrisovul răposatului Petru vo(i)evod şi a lui Iancu vo(i)evod cu care o întăreşti stăpânire lui Ştefănescu cămăraş.

Drept ace(a)sta dar iată, şi Domnie(a) Me(a) am dat şi am întărit cinstit(ului) şi credinciosului bo(i)erului Domniei No(a)str(e), dum(nea)lui Iordachi Cantacuzino, biv vel spăt(ar) piste satul acesta, Rângăuţi, după scrisorile ci au arătatu di cumpărătură ca să fie dreaptă ocină şi cumpărătură dum(nea)lui şi fiilor dum(nea)lui, şi cu tot vinitul, au loc de (i) eazu în Corogii, şi cu bălţi de peşti la lunca Prutului, şi cu locuri în veci.

Alţii să n-aibă a să amesteca în aceasta.

Arh. Naţ. Bucureşti, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CII/194; ciorna unui document elaborată după judecată din 1767 (vezi nr. 2-3).

Doc. 5

1790 iulie 1

Domnul Moldovei Alexandru Calimah cere dregătorilor de la ţinutul Dorohoi să judece pricina dintre Ioniţă Romanescu şi Ioniţă Bagiura şi Axinte Glăvan, care au împresurat moşia Ostopceni, arând pământurile cumpărate de tatăl jăluitorului de la Constantin Stănescu şi Timofte Caradan.

Io Alexandru Calimah vo(i)evod, cu mila lui Dumnezeu, domn Ţării Moldovei.

Credincioşii boiarii domnii meli dum(nealui) is(pravnic) de ţin(u)tul Dorohoiului, săn(ă)t(a)te.

Prin jaloba ce-au dat Domniei Meli Ioniţă Romanescu de la acest ţin(u)t au arătat că ar fi având o moşie de baştină, anume Ostopcenii, tot la acel ţăn(u)t, cari moşie ar fi înpărţită pe trii fraţi, şi din stâlpul de gios din bătrânul lui Bejan ar fi mai cumpărat tatăl său doao părţi, însă una de la un Constandin Stănescu şi alta de la un Timofti Cărădan, şi de când li-ar fi cumpărat şi pără acum ar fi stăpînit tot cu paci, iar acum nişte gineri de nepoate a vînzătorilor anumi, Ioniţi Bagiura şi Acsinti Glăvanu, în tăria lor sculându-să, ar fi arătat pămînturile jăluitoriului de pe aceli părţi de cumpărătură, pentru cari cerşind dreptate şi să i să aliagă părţile sale de o parte.

Iată scris-am dum(isali) aducînd pe pîrîţi de faţă cum şi alţi răzăşi şi împregiuraşi cu scrisori ce vor fi avînd să faceţi cercetare faţă cu amăruntul tuturor scrisorilor ce vor fi de îmbi părţile şi după cum veţi cunoaşte fi cu drept prin giudecată să hotărâţi, făcînd şi mărturie de giudecată la parte ce să va căde, şi după judecată de veţi cunoaşte că jăluitoriul ari parte şi cumpărături în numita moşie de sus arătată de nu veţi pute a merge unul din dum(nea) v(oastră) la faţa locului să rînduiţi din mazilii ţin(u)t(ului) pe carii veţi socoti a fi oameni vrednici, cu ştiinţă, la hotărât ca să margă la stare numitei moşii, unde, iarăşi, adunînd pe toţi răzăşii şi megiaşii înpregiuraşi acei moşii cu toate scrisorile ce vor fi având să facă cu amăruntul cercetare după cari mărturii să afle şi să dovediţi celi drepti şi adevărate margini ale moşiei şi măsurînd în stînjeni atît în lung, cît şi în curmezâş şi apoi după cuprindere(a) scrisorilor ce vor fi având jăl(uitorii), părţile ce să va dovedi că ari să le aliagă lipindu-le de baştina sa ce ar fi având şi pe la locurile ce are trebuinţă şi a da dreptate să stâlpească şi cu piiatri hotară după cari alegere şi hotărătură ce vor faci să dei şi mărturie hotarnică în sămni şi în stînjeni, iscălită pe obiceiu pe cari aducîndu-o la dum(nealui) şi făcîndu-i cuvenita cercetare de veţi adeveri-o că este făcută cu bună dreptate să o încredinţaţi şi cu a dum(neavoastră) iscăliturі. Iar când la hotărât va naşte pricină dinspre vreo parte cu piatri să nu stălpască, ci mărturie şi hartă asămine închipuită de stare locului prin zi de soroc după vreme lucrului să vii la divan.

1790 iuli(e) 1.

<Adresa> Credincioşi bo(i)erii domniei meli, dom(nea)lui ispravnic de ţin(u)t(ul) Dorohoiului, cu sănătate să să de.

Ioniţă Românescu, ţin(u)t(ul) Dorohoiului.

<Însemnare>: "S-au trecut la Condică".

Arh. Naţ. Bucureşti, Documente istorice (fost Bibl. Academiei), CIII/42. Orig. rom., hârtie, cu o pecete mică aplicată, deteriorată. O copie identică la cota CIII/39.

Doc. 6

<17>96 iuni(e) 25

Scrisoare prin care Ioniță Băgiura, Axinte Glăvan și Timofte Cărădan sunt chemați pentru a stabili "sorocul" la care urma să aibă loc judecata cu Ioniță Romanescu.

Ioniță Bagiura și Acsinte Glăvanu.

Scriind că Ioniță Romanescu ne-au adus luminată carte domnească pentru niște părți de moșii ci este pricini între noi. Deci, luând sorocul acesta, să viniți cu toate scrisorile ce aveți și ni să puni și zi de soroc ca de duminica viito(a)ri în trii săptămâni să vă aflați aice, la Dorohoi.

< >96 iuni(e) 25.

Cum și Timofti Caradan iarăși la ziua arătată de mai sus iarăși să vii ca să mărturisască la celi ci va-ți întrebat.

Arh. Naț., București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CIII/40, orig. rom. Două semnături idescifrabile.

Doc. 7

<Ante 1796 iunie 25>

Scrisoare adresată domnului Moldovei de Ioniță Romanescu prin care îl roagă să-i dea "carte gospod" în vederea unei judecăți cu Ioniță Bagiura și Axinte Glăvan care au împresurat moșia Ostopceni de la ținutul Dorohoi.

Preânălțate Doamne,

Jăluiesc Măriei Tale că având o moșie de baștină, anumi Ostopcenii, ce este la țin(u)t(ul) Dorohoiului, cari moșii esti înpărțită pe trii frați și din stălpul de(n) gios, den bătrânul lui Bejan, cumpărând tatul meu doao părți, însă una di la un Costandin Stănescu și alta de la un Timofti Cărădan, cari părți în vremi cât au trăit tatul meu cum și eu în curgeri de doaozăci și mai bini de ani am stăpânit cu bună paci, iară acum niști gineri de nepoate a vânzătorilor, anumi Ioniți Bagiura și Acsinti Glăvan s-au sculat și în tăria lor mi-au arat pământurile ce am avut pe părțile acelei moșii și eu am rămas fără de arătură din pricina lor, pricinuindu-mi mari stricăciuni la vreme(a) aceasta.

Milostive Doamne, numiții de mai sus cu mini în Ostopceni n-au fost trăitori și păr acum au văzut stăpânind atât tatul meu, după moarte tătene-meu și n-au zis nimică. Ce acum, deodată, s-au sculat făcându-mi la aciaste vremi mari păgubiri pentru cari mă rog Înălțimii Tale să mi să de luminată carte gospod cătră dum(nea)lui isp(ravnicul) de ținut și aducând de față atât pe acei gineri ai vânzătorilor cât și pe unul din vânzători, ci să află trăind și acum la acel ținut, și după cercetare ce să va faci să-i deosăbască aceli doao părți de cumpărătură dispre ceialalți răzăși și să mi le lip(e)ască lângă baștină, puind și piatri despărțitoare ca să știi pe undi își va stăpâni fiieștecare parte(a) sa, dându-mi-să și mărturie hotarnică și pomană va fi Mării Tale.

Robul Măriei Tale, Ioniți Romanesc(u), țin(utul) Dorohoiului.

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CIII/38, orig. rom., fără peceți. În dreptul semnului crucii începe o însemnare marginală, aparținând aceluiași diac: + "Pe câmp vor cuprindi scrisorili ce voi scoate acolo". Datat după documentul nr. 5.

Doc. 8

1797 iuni(e) 28

Zapis prin care frații Sandu și Simion Ciurea se împacă, după judecățile avute în ultimii șapte ani, pentru moșia numită ulterior Ciurea, din nordul satului Românești.

Adică noi, frații cari mai gios ne iscălim, dat-am adevărate scrisorile noastre, noi frații, că avându noi pricini di giudecăți acum vreo șapte ani di acum ni-am învoitu și cei ce au avut de luat, a(u) luat, și cei ce au avut să dei au dat di pi altă zi înainte să avem a-și stăpâni frații, cari parte și casa cât va fi cu dreptul, atât din câmpu, cât și din sat și din tot venitul moșii, cât a fi să-l înpărțim drept, iar neîntinzându-l vreunul mai mult din câtu i sa va faci parți, să aibă a da cu cinste înapoi, și să fii rușinat unde va fi tras la vreo giudecată și să stăpânim un frate, cât și altul.

Și pentru întăritură acestii scrisori am poftit și alți boiari cinstiți de au iscălit.

1797 iuni(e) 28.

<Pe verso o însemnare contemporană>: "Înpărțeala ce s-au înpărțit frații Simion Ciure și cu Sandu Ciure".

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CIII/41, orig. rom., cu șase semnături, descifrabilă fiind doar cea a lui Sandu Ciurea.

Doc. 9

1798 octombrie 31

Timofte Caradan mărturisește că nu a putut veni la judecată deoarece este foarte bolnav, arătând că este răzeș în satul Ostopceni, ca și cumnatul său Ioniță Bagiura, fiind nepot al lui Bejan.

Adică eu, Timofte, sin Toadiru Cărădano, adivere(s)c cu această mărturie a me la mâna dum(i)s(ale) giupânului Nicu Romanescu precum au venit dum(nea)lui la mini ca să merg să răspundem dum(nealui) la giudecată ci ari dum(nea)lui cu cumnatul Ioniții Bagiura pentru doaă părți de moșie în Ostopceni, din stălpul lui Bejan. Și eu fiind tari bolnav n-am putut veni ca să răspund înainte(a) giudecății, ci am dat încredințată mărturia me precum că eu mă tragu din Ana, sora lui Bejan, i fiiastră Constantin Stănescul, sora lui Bejanu, ci să tragi din sora lui Bejan, Măriuța. Iar când zâce cumnatul Ionții Bagiura că nu sântem noi vânzătorii în stâlpul lui Bejan, aceasta o zâce rău și fără de cale, ca eu mărturisesc înainte(a) giudecății și înaintea lui Dumnezeu cu suflet nevătămat, precum că Anna și Măriuța, și cu Bejan au fost frați buni.

Și pentru mai adevărată credință, neștiind carte, am pus numile și degitul eu, Timofte Cărădano.

1798 oc(tombrie) 31

Și eu am scris cu zâsa lui Timofti și am iscălit (semnătura indescifrabilă).

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost. Bibl. Acad.), CIII/43. O însemnare pe verso: "Mărturia lui Timofte Cărădano".

Doc. 10

1807 noiembrie 10

Divanul Țării Moldovei judecă pricina de hotar dintre răzeșii Ioniță Bagiura și Vasile Romanescu din satul Ostopceni și Grigore Tomiță și Oniță Dabija din Băscăceni, dând câștig de cauză celor dintâi.

La Divan înaintea noastră de față au avut giudecată Ioniță Bagiura i Vasăli, sân lui Ioniță Românescu, răzășʼi de moșie(a) Ostopceni de la ținu)t(ul) Hârlăului, ce mai înainte au fost din ținu)t(ul) Dorohoiului, și cu Grigori Tomița și Oniță Dabija, răzășʼi den moșia Băscăceni, tot de la acel ținu)t, jăluindu Ioniță Bajura cu ai săi că moșia lor Ostopcenii, din gios îșʼi dă coaste cu moșia Băscăcenii a numiților de mai sus și să face un burduf acolo în coaste de trec piste linia hotarelor vechi dispărțitoare, de merg până în niște pietri cu care este osăbită din vechiu, parte a unui răzăș a lor, Timuș, tot din trupul moșii lor Ostopcenii, din a trie bătrân a trie parte, fiindcă moșiea lor Ostopcenii este înpărțitoari pe trii bătrâni și de nici un cuvânt de dreptate nu le țin răzeșii de(n) Băscăceni le împresoară ace(a) bucată de loc din dreaptă moșia lor, Ostopcenii, cum s-au dovedit și prin cercetare ce s-au făcut la starea locului din poruncă de cătră dregători, arătând numiții jăluitori, pe lângă jaloba aceasta a lor și o mărturii din anul trecut, 1806 iuni(e) 15, de la trii mazili, anume Ioniță Frunzăti căpitan, Ioniță Călin și Apostol căpitan, ce au fost rânduiți de cătră dregătorii ținu)tului d(umnea)lui spat(arul) Iancu Miclescu, spre a face cercetare asupra aceștii pricini cum și hartă de starea locului, încredințată fiind mărturia cât și harta și de d(umnea)lui spăt(arul) Miclescu, prin care mărturie s-au văzut cuprinzându-să că, după cercetare ce-au făcut cu adevărat, că jăluitorii fără dreptate pătimesc împresurare despre Băscăceni, precum s-au văzut însemnat și la hartă, trecând cu stăpânirea piste hotarele vechi ce sânt dispărțitoare între aceste doă moșii și fac acel burduf de întră în moșia jăluitorilor, precum mai ales aceli vechi hotare ce sînt dispărțitoari acesti(i) doă moșii acolo unde este pricina li-ar fi mărturisit însuși un Sandul Ciurul răzeș, cu părinții că sânt aceste: adică, întâi, o piatră veche ce este la lunca Prutului, despre răsărit, și de acolo spre amiazăsi, piste Coroge, în dial, unde este iar o piatră, și de acolo înainte la capul moșii, fundul despre Rânghilești, dintr-o piatră ce este în linie celorlalte pietri, într-o moviliță, care acea piatră din moviliță o ar fi mărturisit și un Toader Tărâță, că și el tot piatra aceia o ar fi apucat despărțitoare Ostopcenilor de Băscăceni și că prin aceleași doveditoare pietre este cerirea jăluitorilor ca să le fie despărțire hotarului, după cum au fost din vechi, cum pre larg arată aceste mărturii.

Deci, întrebându-să și pe Grigorii Tomiță și pe Ioniță Dabija ce răspundi și ei cu ce putere de scrisori trec piste hotarul vechi de fac jăluitorilor acea înpresurare și au răspuns că ei scrisori lămuritoare în pricina aceasta care să le arate dispărțirea hotarelor despre ace parte nu au, decât așe ar fi apucat stăpânire, ca apoi la ce de pe urmă piiatră cercetătorilor că este la lunca Prutului, dispre răsărit, și însuși numitul Ioniță Dabijă au mărturisit că este bună și adivărată despărțitoare Ostopcenilor de moșia lor Băscăcenii, precum și piatra ace(a) de piste Corogea, din dial, despre apus, iar piatra din moviliță au vrut să o tăgăduiască, zicând că acea piatră din moviliță nu știe ca să fie despărțitoare între moșia lor și a jăluitorilor. Și la aceasta l-au întâmpinat jăluitorii cu o mărturie ce au arătat a răposatului vor(nic) Iordache Cantacuzino din anul 1786 oct(o)mv(rie) 9 prin care s-au văzut scriind că la cercetare(a) ce-au făcut răp(o) satul atunce(a) la acea vreme din mărturisire(a) tuturor megieșilor înpregiurași s-au dovedit că la ace(a) piatră din moviliță să întâlnești colțul moșii Rânghilești, a vor(ni)culuiSturza,

și a moșii Băscăcenii, <a> lui Buzilă și a altor răzășî și a moșii Ostopceni, cum pre larg arată aceste mărturii înprotivă cărie nici lui Ioniți Dabijă nu i-au rămas de a pute ave mai mult cuvânt de răspuns.

Drept aceia, după dovezile în sus arătate, dovedit fiind că numiții răzășî de(n) Băscăceni fără dreptati fac înpresurare moșii jăluitorilor, de la giudecată s-au hotărât ca din piatra ace(a) ce este în moviliță, în capul moșii despre apus, să să tragă linie dreaptă în al doilea piiatră ce este vechi, care vine tot în driaptă linie, din piatra din moviliți și din ace piatră, drept în piatră ce este în lunca Prutului, dispre răsărit, care este tot în liniili celorlalte pietre ce se pomenesc mai sus și pe acolo să le fii despărțire hotarului unuia dispre alții și pe la locurile ce va mai ceri trebuință în linie(a) acelor doă hotară să să mai statornicească și alte pietri sămni pentru ca nu după vremi să mai renască pricină.

Cu care hotărăre așe întocmai s-au trimis și s-au mulțumit și ei amânduă părțile, dându-să și această carte de giudecată a Divanului sus numiților răzășî de(n) Ostopceni.

1807 no(iem)vrie 10.

Arh. Naț. București, Documente istorice (fost Bibl. Acad.), CI/38; orig. rom., hârtie, cu șase semnături indescifrabile și cu însemnarea: "S-au trecut în condica Divanului".

Du documents du village de Românești (dept. de Botoșani)

Resumé

L'auteur publie dix documents inédits qui se trouvent aux Archives Nationales de Bucarest et qui concernent des villages de la circonscription Ștefănești, district Dorohoi (de nos jours département de Botoșani), dans la zone où le ruisseau Bașeul Vechi se jette dans la rivière Prut. Les informations contenues dans ces documents allaient être utilisées à l'élaboration d'une monographie du village Ștefănești (de nos jours département de Botoșani).

Eliza Ilie

Scrisoarea din 1723 a mitropolitului Gheorghe al IV-lea al Moldovei

Scurta povestioară ce relatează un fragment din istoria raporturilor Moldovei cu cel mai mare imperiu creștin, Bizanțul, a începutului de secol XV a rămas cunoscută sub numele "scrisoarea mitropolitului Gheorghe". Denumirea e justificată deoarece mitropolitul Gheorghe al IV-lea (1723-1729) însuși, vorbind la persoana întâi se face martorul existenței unor documente care confirmă trecerea prin Țara Moldovei a Împăratului "Andronic" Paleologul, cu care ocazie a fost întâmpinat și petrecut până la Dunăre de către însuși domnul Țării Moldovei, Alexandru cel Bun și curtea sa. Cu această ocazie, spune opera, împăratul a scos mitropolia țării de sub ascultarea mitropoliei de Ohrida, făcând-o independentă ca și Pec-ul, Ciprul sau Ohrida. Ulterior, "Andronic" trimite ierarhilor moldoveni anumite daruri, printre care și o icoană a Sfitei Maria făcătoare de minuni care se află la Mănăstirea Neamț, iar din partea împărătesei Ana o altă icoană care astăzi se află la mănăstirea Bistrița.

Documentele aflate la Mănăstirea Neamț au fost citite două veacuri și jumătate mai târziu de către Nicolae, Grămăticul curții domnești, nimeni altul decât strălucitul cărturar, cunoscut sub numele de Nicolae Milescu. În finalul operei, însuși mitropolitul Gheorghe jură că le-a văzut cu ochii săi înaintea distrugerii lor din vremea lui Dumitrașcu Cantacuzino.

Povestirea, considerată un fals de către cercetarea istorică mai apropiată de zilele noastre a declanșat o dispută în istoriografie, atât în ceea ce privește conținutul, cât și utilizarea ei ca act doveditor în alte documente.

Din 1874 când episcopul Melchisedec îi acordă spațiu de tipar în "Cronica Romanului"[1] purcedând și la o serioasă analiză, scrisoarea rămâne legată de chestiunea dependenței de Ohrida[2]. Melchisedec publică acest document după copia din 1782 a lui "Ștefan Logofătul ot Kreţulescu" (manuscrisul 340 BAR), care declară că a găsit el însuși scrisoarea "scrisă de mitropolit cu mâna sa", dar din care lipsește partea finală conținând informațiile privitoare la Nicolae Grămăticul și invocarea *Îndreptării Legii*. Critica este continuată mai amplu de către savantul rus A. I. Iațimirski[3], care încearcă să deslușească semnificația operei. Acesta analizează povestirea comparând-o cu scrierile similare ca funcție ideologică și compoziție literară din

1 Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Romanului și a Episcopiei*, I, București, 1874, p. 84-88.

2 Teodor Tit Simedrea, *Unde și când a luat ființă legenda despre atârnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, în *BOR*, an LXXXV, 9-10, septembrie - octombrie 1967, p. 975-1003; Liviu Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în *MMS*, 3-4XXXVI, 1960, p. 170-214; Theodor N. Trâpcea, *Relațiile dintre biserica Moldovei și Arhiepiscopia Ohridei* în *Mitropolia Banatului*, 1973, 23, nr. 10-12, p. 658-662.

3 A.I. Iațimirschi, *Ecouri moldovenești ale legendelor moscovite despre darurile Monomahului*, în *Jurnal ministerstva narodnogo prosvescenija*, octombrie 1903, *apud* Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat întâiul mare ierarh român*, București, 1987, p. 290-293.

cultura rusă. Similaritățile dintre procesul de creație, modul de realizare și scopurile alcătuirii unui asemenea text sunt evidente, iar concluzia cercetătorului rus este că opera se încadrează perfect în seria creațiilor rusești din secolele XV – XVI, precum povestirea despre succesiunea bizantină a bisericii rusești sau legenda darurilor împăratului bizantin către Vladimir Monomahul. Acestea sunt menite să legitimeze prin tradiție o situație "de facto" sau să joace un rol în ridicarea prestigiului acestor instituții în ochii credincioșilor.

Nicolae Iorga amintește în treacăt de scrisoare considerând-o un fals, realizat "ca un răspuns la amestecul patriarhilor răsăriteni în afacerile bisericii moldovenești, la purtarea dictatorială a lui Samoil din Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat". Povestirea ar fi fost folosită ulterior în scopul demonstrării autocefaliei cu prilejul Sinodicului din 1752, acesta din urmă considerat ca fiind autentic[4].

Alexandru Elian întreprinde în 1964 cea mai elaborată critică a povestirii[5]. Absența părții finale a scrisorii în varianta Kreţulescu l-a determinat pe profesorul bucureștean să demonstreze existența a două serii de manuscrise. Prima este reprezentată de varianta logofătului Ștefan al familiei Kreţulescu pe care o găsim într-o formă adaptată și în "Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei"[6], iar a doua serie își are o primă atestare în "manuscrisul Dragomirna", datat 1781, publicat concomitent de Nicolae Cârlan și Olimpia Mitric[7]. Această a doua variantă se prezintă ca redacție de sine stătătoare, lucru datorat logofătului Grigoraș, care ar fi adăugat formei mai vechi a legendei informații despre Milescu și *Îndreptarea Legii*, atribuindu-le cu stângăcie evidentă mitropolitului Gheorghe de mult decedat"[8]. Tot lui Alexandru Elian îi datorăm stabilirea anacronismelor și a părților de legendă din textul realizat prin suprapunerea unor straturi succesive de tradiții. Profesorul Alexandru Elian îl consideră pe mitropolitul Gheorghe autorul moral al povestirii, cel care a consemnat și lăsat să circule textul sub numele său. Totodată acceptă formula redactării textului în mai multe etape 1723, 1778 etc. cu adăugiri în funcție de interesele copiștilor.

În legătură directă cu informațiile privitoare la activitatea lui Nicolae Milescu spătarul, Ștefan S. Gorovei revalorizează acest document în spirit pozitiv[9] spre deosebire de analiza făcută cu două decenii mai devreme. Cercetând activitatea logofătului Grigoraș, istoricul

---

4 Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, Ministerele de Culte, 1930, p. 82.

5 Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al -XV- lea,* în *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, EARS, 1964.

6 Cronica se prezintă în două variante: varianta " pre largu" care a beneficiat și de o recentă ediție critică, datorată lui Gabriel Ștrempel, vezi: Axinte Uricariul, *Istoria paralelă a Moldovei și Țării Românești*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1993 și de o variantă "pre scurt" scrisă de Vasile, cămărașul de izvoade, identificat de Ștefan S. Gorovei în persoana lui Vasile Buzilă, logofătul de taină al lui Constantin Mavrocordat: Ștefan S.Gorovei, *Între Vasile Buhăescu și Vasile Buzilă - o problemă de paternitate literară*, în *AIIAI* , XXIV/2, 1987, p. 445-451.

7 Nicolae Cârlan, *O versiune a "Relației Mitropolitului Gheorghe"*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, p. 175-182; Olimpia Mitric, *Cartea românească veche din județul Suceava (prima jumătate a secolului al XVIII lea), Catalog*, în *Suceava*, X, 1983, p. 679-682.

8 Al. Elian, *op. cit.*, p. 143.

9 Șt. S. Gorovei, *Un episod din recuperarea Bizanțului: prima "operă" a spătarului Nicolae "Milescu"*, în *AIIAI*, tom XXII/2, 1985, p. 441-460.

prezintă suficiente dovezi pentru a-l considera pe acesta persoana cea mai indicată să scoată din arhivele Mitropoliei "prototipul", adică tocmai scrisoarea mitropolitului, și de a-l răspândi în mediul mănăstiresc din Moldova[10]. Logofătul Grigoraș scoate la lumină și alte texte ce vor servi apărării autonomiei, a drepturilor țării, a vechiului obicei al bisericii Moldovei, "singurul domeniu care, până atunci reușise să scape controlului fanariot, și în care se pregătea cu multă grijă și nemăsurate eforturi renașterea națională.[11].

Luând în considerare bogata activitate a acestui secretar al Mitropoliei, istoricul Ciprian Zaharia, îl consideră pe însuși Grigoraș autorul inițial al "istoriei". Ulterior, în urma constatării nepotrivirilor își va retrage afirmațiile[12]. Totuși, cartea sa, despre mitropolitul Iosif, conținând în cea mai mare parte un studiu asupra povestirii despre icoanele făcătoare de minuni, reprezintă prima încercare de realizare a unei ediții critice a textului pe baza manuscriselor.

În consecință, rolul nostru este de a relua analiza asupra operei pe baza noilor informații, de a restabili succesiunea manuscriselor, de a da o imagine a textului în forma sa deplină, cea mai veche cunoscută, stabilind și adăugirile ulterioare. Sperăm ca textul în varianta sa finală să rămână un instrument util pentru stabilirea părților de legendă și a faptelor istorice din conținutul textului.

Conform studiilor lui Alexandru Elian și Ciprian Zaharia compunerea literar istorică în care mitropolitul Gheorghe al Moldovei vorbește la persoana întâia, jurând că a văzut documentele și declarând că textul a fost scris "cu condeiul său", se prezintă sub două forme sau două tradiții manuscrise, totalizând șapte manuscrise păstrate și șapte manuscrise pierdute. Semnalăm existența unui al optulea manuscris mult mai recent, care va face obiectul unui comentariu ulterior.

Redăm câteva informații despre fiecare manuscris în parte, respectând atât criteriul de succesiune cât si ordinea cronologică.

Astfel din prima tradiție care consemnează textul în forma pe care o cunoaștem astăzi fac parte următoarele manuscrise:

1. Manuscrisul 2591 BAR conține așa-numita "Cronică paralelă a Țării Românești și a Moldovei". Întreaga operă se află la Biblioteca Academiei în două mari tomuri 2591 și 5367, care fac corp comun, totalizând peste 1600 pagini de text, scrise în continuitate directă de către două persoane: prima a redactat paginile 1-346 din tomul I, iar a doua restul până la 1600. S-a stabilit că prima persoană este un muntean iar a doua un moldovean. Întreaga istorie a fost scrisă din porunca lui Constantin vodă Mavrocordat, iar materialul a fost mutat succesiv din Moldova în Țara Românească, odată cu schimbarea tronului de către voievod. S-a crezut la un moment dat de către însuși autorul ediției critice că lucrarea aparține lui Axinte Uricariul, deși aceasta nu conține autograful autorului[13]. Opera a fost redactată după ultimele studii începând cu anul 1733[14]. la datarea ei servind chiar o informație legată de

10 Idem, *Un cărturar uitat, Logofătul Grigoraș*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986 , p. 681.

11 Idem, *Semnificația unor documente false din veacul al XVIII-lea*, în *AIIAI*, XXVI, 1989.

12 Ciprian Zaharia, *O paternitate revizuită*, în *Luceafărul*, an XXXI, nr. 13, din 26 III 1988, p. 6.

13 G. Ștrempel, *op. cit*., p. 26.

14 Informațiile din scrisoarea mitropolitului Gheorghe sunt introduse în Cronica Paralelă prin cuvintele "Aflat-am și noi scris de părintele Gheorghe, proin (fost, n.a.) mitropolit Moldovei cu mâna sa precum...". Ori se știe că mitropolitul a deținut această funcție între anii 1723 – 1729. Vezi Șt. S. Gorovei, *O biografie nescrisă, Mitropolitul Gheorghie al IV-lea al Moldovei*, în *MMS*, 1987, p. 75–82, cf.

scrisoarea mitropolitului Gheorghe. Faptul că Axinte Uricariul nu mai era în viață de la 1724, când afacerile familiei sunt preluate de fiul său îl scoate pe acesta din discuția că ar putea fi autorul operei, paternitatea acesteia fiind atribuită lui Vasile Cămărașul, identificat de Ștefan S. Gorovei în persoana lui Vasile Buzilă, omul de încredere al lui Constantin Mavrocordat[15]. În acest manuscris povestea mitropolitului Gheorghe își are cea mai veche atestare. Se pare că redactorul a avut la îndemână chiar originalul scris de Gheorghe al IV-lea. Mai mult decât atât, autorul variantelor "pre largu" și "pre scurt" ale *Cronicii paralele*, care au început să fie editate concomitent în 1733[16] l-a cunoscut personal pe părintele Gheorghe și își afirmă răspicat meritul de a fi descoperit documentul și de a-l fi făcut public: "aflatam și noi scris de părintele Gheorghie, proin mitropolit Moldovei, cu mâna sa, cum la vremea domniei lui Alexandru vodă au fost mitropolit Iosif, carele au fost și la Soborul al optule cu Grigorie Țamblac ieromonahul"[17]. Varianta prescurtată, aflată în manuscrisul 3442 BAR nu conține, însă, textul mitropolitului, ci doar câteva date, care demonstrează totuși că autorul a avut sub ochi însăși scrisoarea.

Textul istoriei din varianta lărgită a Istoriei paralele este și el modificat și scurtat, folosit în funcție de necesitățile cronicii, de a oferi date despre mitropolitul Iosif și nu conține partea finală cu datele biografice ale lui Neculai Grămăticul (Nicolae Milescu spătarul), referirea la *Îndreptarea legii*, precum și jurămintele la persoana I ale mitropolitului Gheorghe care sunt citate la persoana a III-a. Acesta este, de fapt, elementul de identificare dintre cele două tradiții manuscrise.

2. Manuscrisul 340 BAR reprezintă copia din 1782 al lui Ștefan, logofătul familiei Kreţulescu, executată după manuscrisul 2591 BAR. A fost publicat fragmentar de Cezar Bolliac și a făcut obiectul celei dintâi cercetări, stând la baza studiului lui Melchisedec din *Cronica Romanului*. Textul nu conține decât trei modificări față de varianta 2591, folosirea formei Ipec în loc de Epechi, 34 de "patrierși" în loc de 4, iar fraza de o parte chipul Maicei Preacurate, de altă parte Sfântul mucenic Gheorghie, care până astăzi se află la mănăstirea Neamțului este completată cu cuvintele care să închină[18]. Ca scriere de sine stătătoare povestirea apare în diferite manuscrise cu titluri ușor diferite, adaptate scopului pentru care a fost reprodusă: fie pentru a informa cititorii despre existența icoanelor făcătoare de minuni, fie pentru a demonstra autocefalia bisericii Moldovei, fie pentru a acoperi un gol din istoria Moldovei din această perioadă.

3. Manuscrisul Dragomirna este o copie executată în 1781, mai 13, după un manuscris de la mănăstirea Voroneț pe ultimele trei foi ale unui Octoih tipărit în 1700 la Buzău. L-am denumit astfel pentru că a fost descoperit în fondul de carte veche al mănăstirii Dragomirna (nr. inv. 864; cota *Carte veche românească* V-I). Editarea lui concomitentă de către Nicolae

și Idem, *Spre unificarea istoriografiei naționale: "Cronica paralelă (Iași 1733)"*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 139-185.

15 Idem, *Un autor, o operă, un editor (Axinte Uricariul: Cronica Paralelă a Țării Românești și a Moldovei, ediție critică, și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, I, București, 1993)*, în *Cronica, revistă de cultură*, 15, an XXVIII, 1-15 august 1993; Idem, *Spre unificarea istoriografiei naționale: Cronica Paralelă*, vezi *supra*, nota 15.

16 Idem, *Între Vasile Buhăescu și Vasile Buzilă - o problemă de paternitate literară*, în *AIIAI*, XXIV, 1986.

17 G. Ștrempel, *op. cit.*, p.49.

18 Melchisedec, *op. cit.*, p. 86.

Cârlan și Olimpia Mitric[19] a făcut lumină în multe din problemele pe care le ridică povestirea. Și aceasta pentru că manuscrisul Dragomirna reprezintă copia cea mai veche cunoscută în care se găsește textul în varianta sa completă, deci este cel mai apropiat de arhetip. La sfârșitul textului este adăugat cu altă mână fragmentul: "Să să știe că această istorie am scris-o eu, Ifrim Ardelean, fiind cu șiderea în sfânta mănăstire Voroneț cu blagoslovenia Sfinției sale părintelui chir Macarie, egumenul mănăstirii Voroneț la v leat 7282 (1781) meseaț mai 13." Ori se știe că părintele Macarie a fost în strânsă corespondență cu logofătul Grigoraș ceea ce ne duce cu gândul că respectivul copist a avut cu siguranță sub ochi una din copiile pe care logofătul mitropoliei le-a lăsat să circule după descoperirea prototipului în arhivele mitropoliei la 1778. Se pare că difuzarea *Istoriei* pusă în circulație de Grigoraș, a avut la început un caracter inițiatic și primii care au primit-o au fost cunoscuții și prietenii apropiați ai logofătului mitropolitan[20].

4. Prima tipăritură a povestirii datează din 1830 și este realizată la mănăstirea Neamț. Tipăritura se prezintă sub forma a patru foi volante (opt pagini), de format 24x37 cm. pe două coloane, în stânga în limba română și în dreapta în limba slavonă[21]. Tehnica tipografică indică locul tipăririi, acesta nefiind specificat. Retipărirea ulterioară datează din 1836 și este anexată *Vieții starețului Paisie* cu text aproape identic[22]. Același text e reluat în ediția din 1847 ce reunește povestirile *Minunile Maicii Domnului*[23].

5. Manuscrisul 5503 BAR este o copie târzie după tipăritura nemțeană din 1830.

6. Manuscrisul 7 BAR reprezintă o copie modernă cu scris de mâna care se încadrează în aceeași tradiție a povestirii complete.

7. Manuscrisul 22 al bibliotecii mănăstirii Neamț din secolul al XIX-lea.

Între aceste ultime patru documente există o legătură de succesiune, având toate ca prototip o variantă pierdută a manuscrisului 3692 datând dinaintea anului 1787, copie care se trage direct din "pruba" logofătului Grigoraș.

Același logofăt a făcut cunoscută scrierea în altă parte a Moldovei, unui personaj se pare, foarte bine cunoscut lui Grigoraș, și anume Episcopul de Huși, Iacob Stamati.

8. Manuscrisul 3692 BAR, datat 6 nov 1787, reprezintă ceea ce am putea numi versiunea oficială a poveștii mitropolitului Gheorghe. Manuscrisul este redactat din porunca episcopului Iacob Stamati, după cum menționează și însemnarea din titlu: "Iar acum prin

19 vezi *supra*, nota 7.

20 O scrisoare a logofătului Grigoraș către egumenul Macarie în care se vorbește de niște mesaje de taină ce trebuiau să circule în mediul bisericesc poartă exact aceeași dată, 13 mai 1781 ca și povestirea, vezi Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în *AIIAI*, XXIII/2 1986, p. 683.

21 Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, p. 158- 159.

22 Platon Schimonahul, *Viața preacuvinciosului părintelui nostru stareț Paisie*, f. loc., 1836, p. 58 - 60.

23 Ediția din 1847 reunește Minunile Maicii domnului cu textele din 1830, fiind singura cunoscută de episcopul Melchisedec. Vezi C. Zaharia, *op cit.*, p. 262-265. Cât despre cartea lui Ioanichie Galeatovski, rectorul colegiului movilean din Kiev: *Cerul Nou sau Minunile Maicii Domnului*, aceasta a apărut la Liov în 1665 și conține informații despre diferite icoane făcătoare de minuni, din lumea ortodoxă printre care și icoanele de la Neamț și Bistrița. Cartea a circulat și în mediul mănăstiresc din Moldova, iar textul referitor la icoanele românești a fost reprodus în *Istoria sfintelor monastiri Neamțul și Secu, adunată în scurt în anul 1857, martie în 20 zile*. O versiune românească o găsim chiar în manuscrisul 3692 alături de povestea noastră; vezi Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită de Al. Chiriațescu, București, 1974.

osârdia și poronca preosfinției sale Kirio Kir Iacov, episcopul Hușului s-au tălmăcit din limba slovenească pre limba moldovenească. Și tălmăcitorul am fost eu Toma Stamat, nepot preosfinției sale și cu sfinția sa Ieromonah Teofan, eclesiarh eparhia Hușului la leat 1787, sept 10". Manuscrisul mai conține o serie de texte printre care versiunea românească a cărții lui Ioanichie Galeatovski, *Novoe nebo* (Cerul nou) sau *Minunile Maicii Domnului*. După textul povestirii urmează actul Sinodicului din 1752, și acesta din urmă un fals elaborat de logofătul Grigoraș în colaborare cu ierarhii bisericești ai timpului și care folosește ca argument al celor relatate însăși scrisoarea mitropolitului Gheorghe[24]. Textul Sinodicului conține desenele, descrierile și reproducerile peceților și semnăturilor episcopilor vremii.

9. Manuscrisul Drăghiceanu numit așa după numele celui care l-a publicat prima oară[25] este o copie din 1833 a lui Nicolae Polhovnicul după un intermediar din 1806, astăzi pierdut. Copia din 1806 conține însemnarea: "Acest hrisov l-am prescris dintr-o carte a sfintei Mănăstirii Neamțu, încredințată cu pecete a sfintei mitropolii a Moldovii și cu a sfintei episcopii Romanului, Rădăuțului și Hușilor la leat 1806, ghenarie. Ieromonah Pahomie, scrisă la Schitul Iorgăniței, ținutul Sorociia 1806 avg. 29". Manuscrisul se înscrie în seria copiei oficiale de la Huși, fiind probabil chiar o copie directă după acesta.

10. Manuscrisul 577 BAR este o variantă în limba slavonă a textului. Copiat de ieromonahul Nicador de la Vorona în mănăstirea Neamțul în anul 1794, acesta reprezintă un tipic miscelaneu al starețului Paisie, conținând scrieri ale acestuia și scrisoarea de la Poiana Mărului către ucenicul său Alexie. Este prezentă greșeala tipică acestui manuscris: Gheorghe în loc de Grigore Țamblac. Deci versiunea slavonă s-a realizat înainte de 1794 și are la bază copia oficială de la Huși.

11. Manuscrisul 5884, datat 1835, iulie 6 este editat prima oară de Ciprian Zaharia[26] și aparține lui Athanasie Neculai care l-a copiat "împreună cu alte istorii de pe alți cărți scrisă de mână tot vechi", adică o colecție de povestiri teologice și istorice. Textul nostru face parte din capitolul Despre icoane și este neterminat, întrerupându-se la cuvântul atuncea.

12. Manuscrisul 3102 BAR aparținând lui Antohi Hociunga, datat 25 martie 1793 reprezintă o suită de texte istorice și politice printre care și povestea icoanei. Sursa acestor povestiri este mărturisită chiar de copist la fila unde se află textul nostru: „această cărticică cu câte se află întrânsa am scris-o eu Antohi Hociunga, căpitan, în vremea cându mă aflam șăzînd în casa dumisale condicariului Ștefan Zătreanu". Pornind de la o presupunere eronată, Ciprian Zaharia constata că textul manuscris despre icoană reprezintă un moment în care povestea mitropolitului Gheorghe este copiată după manuscrisul 2591, dar adaptată sub formă de povestire independentă. Interesant este că acest manuscris, deși urmează tradiția a doua care are ca prototip *Cronica paralelă* are adăugate informațiile despre Nicolae Grămăticul și Sfânta Pravilă, dar nu conține mărturia logofătului Grigoraș. După asemănările cu manuscrisul 2591 BAR se pare că acesta făcea parte din tradiția a doua de manuscrise, care se trag direct din scrisoarea mitropolitului Gheorghe.

13. Manuscrisul I 2093 a fost descoperit de Ciprian Zaharia la Biblioteca Filialei Piatra Neamț a Arhivelor Statului unde același text este încadrat între alte poeme cu caracter bise-

24 Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în *AIIAI*, XXVI, 1989.

25 Virgil Drăghiceanu, *O nouă versiune a însemnărilor mitropolitului Gheorghie și a hotărârilor Sinodicului din Iași din 1725 cu privire la începututrile mitropoliei Moldovei*, în *BOR*, 1915-1916.

26 C. Zaharia, *op. cit.*, p. 219-224.

ricesc, o alcătuire de stihuri intitulată *Stihuri asupra preasfințitului Papa al slăvitului Râm* și texte cu caracter pur religios, cântări bisericești și indicații de tipic. Manuscrisul provine probabil de la Mănăstirea Neamț și aparține lui "Ieremia Ieromonah Petrescu" ce se iscălește de-a lungul primei file. Titlul acestui manuscris este *Copie adevărată pentru sfânta Icoană a Maicii Precistii de la Mănăstirea Neamțului*. Textul nu este datat, dar este identic cu manuscrisul 3102 și poate avea o datare apropiată acestuia.

16. Manuscrisul de la Casa Dosoftei (Muzeul Tiparului), semnalat de Ștefan S. Gorovei, este un facsimil după documentul aflat în arhiva Muzeului Literaturii Române la numărul de inventar 6526. Este un manuscris pe o filă de 35/43 cm, pliată la mijloc. A fost o ofertă a unui bucureștean împreună cu alte acte cu caracter bisericesc datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[27]. Locul redactării pare a fi însă Moldova. Între manuscrisul Dosoftei și manuscrisele 3102 sau I2093 de la Piatra Neamț există asemănări care duc la concluzia că au avut un prototip comun. Astfel, în aceste documente, dar și în Cronica Paralelă apare specificarea că soborul al optulea s-a ținut la Florența. Fraza „mărie sa au dat sama că își stăpânește țara cu sabiia de spre toți megieșii și îi sunt cu toții neprietini" este comună manuscriselor 2591 BAR, 3102 BAR și acestui manuscris, adică cele care fac parte din prima tradiție de documente. În schimb expresia „Ohridul, Epitiul și Chiprul", comună manuscriselor 3102 BAR și I2093 Piatra Neamț se deosebește puțin de forma „Ohrida, Epechiul și Chiprul", iar în a doua enumerare Chiprul lipsește. Oricum, așa cum a remarcat și Alexandru Elian, un element de identificare dintre aceste două tradiții de manuscrise este tocmai forma Epechiul deosebită de Pichiul sau Peciul. De asemenea, expresia „și la aceia au trimis cărți de la Țarigrad la Alexandru vodă și la mitropolitul Iosif. Iar mitropolitul Iosif era la mănăstirea Neamțului" este deosebită de "și aceli sobornicești cărți trimisă de la Țarigrad la Alexandru Voevod și la Iosif mitropolit au fost la mănăstirea Neamțului" constituie o greșeală de copist, comună numai manuscriselor 3102 BAR, I2093 și manuscrisului inedit găsit la Casa Dosoftei, în toate celelalte manuscrise găsindu-se forma mai sus amintită. Și ultimele cuvinte la Neamțu, la mănăstire, comune manuscriselor Dosoftei și 3102 BAR, dar deosebite de la mănăstirea Neamțului sau la Neamț din alte manuscrise mă fac să cred că manuscrisul 3102 BAR, I2093 Piatra Neamț și copia de la Casa Dosoftei au un prototip comun fără ca al doilea să fie copia celui dintâi. Și aceasta pentru că din primul manuscris lipsește expresia "de nu preste tot, dar câtu-i hotarul mănăstirii", expresie care se află numai în manuscrisele Dragomirna și copia oficială de la Huși, copii care sunt cele mai apropiate de prototip. De aici putem trage concluzia că este anterior anului 1793, data la care a fost scris manuscrisul I2093, singurul datat dintre cele două manuscrise identice. De asemenea, din ambele copii lipsește ultima frază cu mărturisirea logofătului Grigoraș, alt element de identificare a primei tradiții. Documentele 3102, I2093 și manuscrisul 6526 de la Casa Dosoftei sunt asemănătoare până la identitate cu câteva mici excepții: completarea cu fraza „dară nu peste tot iar câtu-i hotarul mănăstirii numai ce plouă", iar numele lui "Ștefan Gheorghi Vodă" este inversat în "Ștefan voievod Gheorghie". Numerotarea filelor Sfintei Pravile este 82 : 83 în cifre arabe, probabil, o greșeală de copist.

Asemănarea dintre variantele manuscriselor 2591BAR și 3102 BAR este evidentă, deși

27 Din aceeași colecție figurează mai multe documente inedite precum: document din 1818 cu semnătura autografă a mitropolitului Veniamin Costache, acte oficiale ale spătarului Niculcea descendent al cronicarului, două acte din 1760 și 1767 ale mitropolitului Gavril Bănulescu, actele de zestre ale Agripinei Greiceanu din 1850 și 1857.

povestea din "Cronica paralelă" conține un text adaptat unei compilații de istorie. Numai în aceste variante apare specificarea că Soborul al optulea a avut loc "la Florenția", iar răspunsul voievodului Alexandru există numai aici "că își stăpânește țara cu sabiia despre toți megiașii și îi sunt cu toți nepriatini", celelalte expresii fiind "și despre toți nepriatenii" sau "despre toți priatenii". Numele mitropoliei de Pec (Ipek) apare în varianta Epechiul în manuscrisul 2591 BAR și Epitiul în 3102BAR spre deosebire de Pichiul în celelalte manuscrise, denumirea fiind și ea dublă: Pec sau Ipek. Expresia "cari să închină" apare numai în varianta 3102 BAR,. Întrebarea care se pune acum este dacă manuscrisele 2591 BAR și 3102 BAR (precum și manuscrisul de la Piatra Neamț identic cu 3102 BAR și manuscrisul 6526 de la Casa Dosoftei), care au sigur un prototip comun reprezintă într-adevăr ceea ce mitropolitul Gheorghe a scris la 1723, acestea fiind varianta cea mai veche a povestirii.

Dacă este așa, suntem îndreptățiți să credem că textul din varianta 6526 de la Casa Dosoftei este o copie târzie după manuscrisul cel mai apropiat de autograf, adică de însăși redacția mitropolitului Gheorghe, dat fiind faptul că manuscrisul 2591 BAR conține un text prelucrat, deși este cel mai vechi document în care se găsește povestirea.

Lupta ierarhilor bisericești ai Moldovei împotriva ingerințelor patriarhiei, a fost, cel puțin la prima vedere, motivul pentru care s-a scris această povestire. Stă dovadă una din ultimele fraze ale povestirii, cea privitoare la faptul că biserica Moldovei "nu se pleacă nici Ohridului, nici Țarigradului" și invocarea din *Îndreptarea legii*. Caracterul de replică al fragmentului exprimă satisfacția că s-a putut demonstra acest lucru, ceea ce presupune existența unei contradicții pe această temă. Ori, în acest caz, trebuie căutate acele momente de la începutul secolul al XVIII-lea din preajma anului 1723, când autocefalia "de facto" a Moldovei era pusă în discuție, fiind necesară argumentarea acesteia cu documente. Aceste documente neexistând, precum nu exista și nici posibilitatea fabricării lor, a apărut ideea confecționării "scrisorii". Însă, singurul moment în care independența bisericii moldovene era pusă în pericol este anul 1708. Atunci, proaspătul numit în funcție, mitropolitul Ghedeon, era mustrat de Patriarhie pentru necuviința de a se instala cu de la sine putere „în loc să ceară voie aici de la Marea Biserică a lui Hristos, care e în seama noastră, și dezlegarea noastră patriarhicească, așa cum a fost obiceiul"[28]. Credem că este un motiv suficient pentru ca mitropolitul să ia inițiativa elaborării actului 15 ani mai târziu. Totuși povestirea nu se limitează la certificarea unei practici bisericești, ci are o structură mult mai elaborată, fiind o adevărată operă literară cu conținut istoric și nu produsul concret al unei anumite conjuncturi. În plus, stilul literar istoric al acesteia presupune elaborarea într-un timp mai îndelungat și după o perioadă relativ mare de cercetare, precum și anumite calități de istoriograf din partea autorului. Chiar dacă redacția se bazează pe un element considerat fals, pentru că nu există alt izvor istoric care să confirme informațiile privitoare la documentele cu pecete bizantină despre autocefalie, fie ele adevărate sau false au fost în așa fel întocmite încât să inspire credibilitate. Dar, ca să nu mai rămânem în sfera presupunerilor ne limităm la a-l considera pe mitropolitul Gheorghe cel puțin autorul moral al scrierii[29]. Data rămâne, până la proba contrarie, chiar cea înscrisă în textul cronicii, adică 1723, februarie, 13 (17) în diferite variante.

Dar a mai existat un moment anterior secolului al XVIII- lea în care s-a simțit nevoia

28 Șt. S. Gorovei, *op.cit.*, în *MMS*, 1987, p. 79.

29 Alexandru Elian considera că povestea a luat naștere în mediul mănăstiresc de la Neamț, iar mitropolitul Gheorghe ar fi fost cel care a lăsat să circule povestirea sub numele său, Al. Elian, *op. cit*., p. 143.

elaborării actului și anume anul semnării tratatului moldo–rus de către Gheorghe Ștefan, 1656[30]. Semnarea tratatului presupunea o oarecare subordonare a bisericii Moldovei și, deci era necesară argumentarea "statutului special" de care se bucura mitropolia. Acest argument l-a constituit ceea ce Ștefan S. Gorovei numește "prima operă" a lui Nicolae Milescu spătarul. Acesta a fost trimis la Mănăstirea Neamțului unde "au cetit acele hrisoave împărătești și patriersășți și scriind și pentru sfânta icoană de la Neamțu, precum că scoțândusă afară din mănăstire cu litanii și făcând o sfeștanie au început a să închina. Și de atunce s-au vădit închinăciune ei." și a întocmit un raport asupra a ceea ce exista în mănăstire la 1565 și putea sprijini prestigiul deosebit pe care îl deține Mitropolia Moldovei în raport cu Biserica Răsăritului. În plus, cuvintele care relatează în scrisoarea mitropolitului Gheorghe minunile făcute de cele două icoane seamănă izbitor cu cele conținute de cartea Minunile Maicii Domnului apărută la Liov un deceniu mai târziu.[31] "...Această icoană a preasfintei născătoare de Dumnezeu făcătoare de minuni s-au arătat în anul 6999, ce este de la Hristos 1491 în pământul Moldovei în monastirea Înălțării Domnului ce să numește Neamțul. Și să află această icoană a preasfintei Născătoare de Dumnezeu zugrăvită pe o scândură de lemn, de o parte Maica Domnului pe Hristos domnul ținându-l pre mâini, iară pre cealaltă parte, sfântul marele Mucenic Gheorghe stând și pre balaur junghiind cu sulița. Pre această icoană, la Praznicul înălțării Domnului, când cu cruci o duc arhierei și preoții cu mâinile țiind-o, de multe ori s-au întâmplat fiind în mâinile arhiereilor de s-au ridicat ca cum s-ar zmulge din mâinile lor și ar voi să se răpească. Și de acolo I s-au pus numele că se închină. Pre care văzându-o norodul să umilește și să roagă cu umilință lui Dumnezeu.. întru o vreme făcându-să această litanie cu sfânta icoană împrejurul monastirii, când o aducea în biserică sau zmuls sfânta icoană din mâinile norodului și răpindu-să s-au dus iarăși in văzduh (...). Aceasta s-au întâmplat la vremea lui Ștefan Gheorghiță al Moldaviei la 1655"[32].

Credem că atât pasajul din scrisoarea mitropolitului Gheorghe referitor la icoane cât și fragmentul din *Cerul nou* au la bază aceeași mărturie. Probabil că Nicolae Milescu s-a deplasat la Neamț, a "cetit elinește" hrisoavele înscrise cu pecețile imperiale, și a elaborat primul nucleu din care se va naște *Istoria pentru prea sfânta icoană a mănăstirii Neamțului,* care face obiectul studiului nostru.

Întrebarea care se pune acum este: ce conțineau actele patriarhale pe care le-a citit Nicolae Grămăticul? Dacă icoana făcătoare de minuni de la mănăstirea Neamțului este datată ca fiind de la mijlocul veacului al XIV-lea[33], și ea a ajuns în Moldova cu prilejul evenimentelor relatate în Istorie, bănuim că aducerea ei în țară a fost însoțită de documente oficiale. Însă, nefiindune cunoscut conținutul acestora, argumentele mitropolitului Gheorghe despre "sobornicești-tile cărți trimisă de la Țarigrad la Alexandru voevod și la Iosif Mitropolitul" care certifică independența bisericii Moldovei rămân simple presupuneri. Totuși informațiile furnizate de cărturarul moldovean au fost folosite de autorul scrierii din 1723, cărora li s-au adăugat, în finalul povestirii, informații precise despre viața și activitatea acestuia. Nu putem ști cu siguranță care idei din scrisoarea mitropolitului Gheorghe au fost luate din raportul lui Nicolae

30 Șt. S. Gorovei, *Relații bisericești română ruse în secolele XV – XVIII*, în *AIIAI*, XXXI, 1994, p. 606.

31 vezi *supra*, nota 12.

32 *apud* C. Zaharia, *op. cit*, p. 237.

33 Constanța Costea, *Un exemplar de artă paleologă în România*, în *AIIAI*, XXVI, 1989, p. 98.

Milescu și care aparțin însuși mitropolitului. Oricum, lui Gheorghe mitropolitul îi datorăm textul în varianta închegată, apropiată de manuscrisul 3012 BAR.

Între anii 1723 și 1778 nu există nici un manuscris care să ateste faptul că textul a fost cunoscut în varianta de sine stătătoare cu excepția inserării lui în *Cronica paralelă*. În acest context, ne exprimăm regretul că manuscrisul de la Casa Dosoftei nu este datat pentru că datarea acestuia ar face lumină în multe din problemele pe care le ridică această operă.

Tradiția a doua de manuscrise cuprinde povestirea în formă de sine stătătoare având în plus față de prototip numai mărturisirea logofătului Grigoraș "... și această istorie au găsit-o logofătul Grigoraș în scrisorile Mitropoliei și au scris-o după aceia și eu mărturisesc că am scris cum au fost acolo într-acea veche scrisoare, ce au fost mărturisit Gheorghie mitropolitul că au văzut acele hrisoave înpărătești cu ochii preosfinții sale la mănăstire la Neamțu [...] și au scos de pe ace vechi prubă în zilele Mării Sale Constantin Dumitru Moruz Voevod la v leat 7286 (=1778) ghenar 26" (manuscrisul Dragomirna). Faptul că însăși povestirea a fost considerată un fals a generat suspiciuni cu privire la sinceritatea afirmației de mai sus. Ciprian Zaharia a considerat că însuși Grigoraș ar fi elaborat textul, el fiind probabil și autorul altor „falsuri patriotice" printre care actul Sinodicului din 1752 în care se pomenește și de textul nostru[34]. Textul Sinodicului a fost elaborat după ultimele studii în 1787 și are în conținut, nu povestea de care ne ocupăm, ci doar unele referiri la ea din care nu se poate identifica ce text s-a luat ca bază. Redăm mai jos textul din Sinodic:

„ ... încă și aceasta să fie în știința tuturor că această sfântă mitropolie a Moldovei din început au fost închinată la Ohrida și în zilele răposatului luminatului domn, fericitul întru pomenire Alexandru voevod cel bun și bătrân, Andronic Paleologul, fiiul lui Manoil Paleologul împăratul grecesc viind cu întâmplare prin țara aceasta, mergând de la Beciu la Țarigrad și plăcându-i țara și acest norod creștinesc și mulțumindu-se și de cinstea ce i-au făcut domnul cu sinatul, și cu tot soborul bisericesc petrecându-l din munte și până în Dunăre, și acel împărat așezând și altă orânduială a politiei boierilor și înțelegând și de mitropolia Moldaviei că este închinată la Ohrida, după ce au mers la Țarigrad au spus părintelui său Manuil Paleologul și au isprăvit cu sobor, după făgăduința ce dedese, ridicând mitropolia Moldaviei de supt ascultarea Ohridului, au făcut-o ca să fie ca și Ohridul nesupusă nicăiri, trimițând mitropolitului și coroană și sacos, și au întărit acest așezământ și cu hrisoave împărătești. Dupre cum preosfințitul și răposatul Gheorghie mitropolitul mărturisește cu jurământ și cu sufletul său că al au văzut acele hrisoave împărătești în monastirea Neamțului întru acesta chip scriind. Și prăpădându-se hrisoavele la vremea nepăcii când cuprinsese leșii partea muntelui, și ca să nu se întunece știința acestui lucru, au scris singur Gheorghe mitropolitul Moldovei cu condeiul său, adeverind povestea cu sufletul său și cu jurământ să fie în știința urmașilor săi. Și devreme ce și cu ochii noștri am văzut scrisoarea lui Gheorghe Mitropolitul întru acestași chip scriind, și ca să nu se piardă această așezare împărătească, noi încă cu sobor o adeverim și o încredințăm urmașilor noștri."

Observăm că textul Sinodicului nu reproduce fragmente din scrisoare și conține un număr de inexactități. Se vorbește despre acordarea autocefaliei "de facto", dar nu se pomenește în legătură cu momentul acordării acesteia de numele mitropolitului Iosif, act de mare importanță pentru certificarea documentului sinodal. De asemenea, nu e menționată nici povestea despre icoane, iar textul conține mici confuzii cu privire la daruri. Anacronismele nu demonstrează faptul că la data elaborării textului Sinodicului scrisoarea nu exista, ci că textul

34 Șt. S.Gorovei, *op. cit.*, în *AIIAI*, XXVI, 1989, *passim*.

acesteia nu a fost folosit în momentul redactării. Dacă îl acceptăm ca autor probabil pe logofătul Grigoraș al textului Sinodicului și descoperitor al poveștii mitropolitului Gheorghe în arhivele mitropoliei, diferențele rezultate prin compararea textelor s-ar putea explica prin faptul că logofătul și-a amintit în momentul redactării 1787 de scrisoarea copiată cu nouă ani mai devreme, fără să mai caute textul respectiv. De altfel este evident faptul că actul a fost redactat în grabă, sub presiunea timpului și în lipsă de informații concrete.

Despre unul din momentele descoperirii și răspândirii scrisorii de către logofătul Grigoraș, este posibil ca povestirea noastră să fi urmat același drum ca și textul Sinodicului, adică a fost răspândită ca dovadă în cele mai importante lăcașuri bisericești. De altfel povestirea servește ca argument pentru autenticitatea actului din 1 ianuarie 1752[35] și este posibil să se fi răspândit odată cu actul Sinodicului în toate celelalte episcopii. În manuscrisul 3692 BAR cele două documente sunt legate între ele de aceeași pledoarie în favoarea autocefaliei și la foarte puțin timp de la scandalul iscat de punerea în funcția de mitropolit al lui Leon Gheuca. Mitropolitul Iacob Stamati, o mare personalitate a timpului, și patriot desăvârșit poruncește să se copie aceste documente, unul la a cărui redactare contribuise, celălalt extras din arhivele episcopiei. După elaborarea scrierii ce va constitui colecția de texte din manuscrisul 3692 BAR viitorul mitropolit o va trimite, unde în altă parte, decât la Mănăstirea Neamț, adică în locul unde putea avea cea mai mare forță de răspândire și influență asupra tradiției.

După manuscrisul 3692 BAR s-a elaborat în 1830 prima tipăritură a povestirii. Textul de la Huși s-a luat ca bază pentru tipăritură, dar cu o serie de modificări: numele lui Țamblac rămâne greșit, dar este corectat Andronic în loc de Ioan Paleologul, conform adevărului istoric. Lipsește ca și în copia de la Huși data compunerii operei de către mitropolitul Gheorghe (17 februarie 1723), dată pe care copistul lui Iacob Stamati a transferat-o în contul lui Nicolae Milescu, înlocuind cu ea data reală, 1655, fără lună și zi, consemnată în celelalte copii pentru vizita lui Milescu la Neamț și pentru citirea hrisoavelor împărătești. Editorii nemțeni, sesizând anacronismul corectează anul 1655, dar lasă pe acel 17 februarie care este chiar data compunerii istoriei.

De remarcat este că nici unul din manuscrisele tradiției a doua, adică manuscrisul Dragomirna, manuscrisul 5884 și copia oficială nu menționează cifra corectă pentru vizita lui Milescu. Manuscrisul Dragomirna are 7263 pentru 7163, manuscrisul de la Academie are 7265, iar copia oficială din 1787 pune data de 17 februarie 7231. Probabil greșeala aparține chiar logofătului Grigoraș (probabil în autograful autorului se găseau cifrele neclare ceea ce a generat confuzii) pentru că în manuscrisele ce decurg direct din scrisoarea mitropolitului Gheorghe adică 3102 și copia de la Piatra Neamț avem data corectă, 7163 (=1655). Numele lui Postolache Milescu e citit greșit și redat astfel în tipăritură, neobservându-se litera suprascrisă.

Sunt eliminate după *ploauă* rândurile:

și istorie s-au adeverit din sobornicești le cărți de la Țarigrad, trimisă aice la Moldova, ce au fost la Mănăstirea Neamțului. S-a procedat la fel și cu următorul pasaj pentru a se trece mai în umbră icoana de la Bistrița: *Și acel Nicolae Gramaticul au cetit acele hrisoave împărătești și patriarșești, care scriia pentru sfânta icoană de la Mănăstirea Neamțului că este făcătoare de minuni. Asemenea și pentru Sfânta Ana de la mănăstirea Bistriții*.

Toate datele cronologice și trimiterea la pagina din Pravila Mare sunt cu cifre arabe, în

35 *Ibidem*, p. 32.

locul literelor chirilice cu valoare cifrică din manuscrise. De asemenea, anul 1401 reprezintă o copie a cărturarilor nemțeni pentru 6905 (= 1396/1397) care se găsește în toate manuscrisele din sec. XVIII și XIX ce derivă din copia logofătului Grigoraș.

Având toate aceste informații putem sugera o filiație a manuscriselor până acum cunoscute cu intercalarea manuscriselor pierdute care sunt menționate, sau pe care le putem deduce (v. *infra*).

Scrisoarea are un caracter literar istoric și mai puțin de pledoarie directă. E o creație literară care se încadrează în mentalitatea epocii cu accent pe evocarea trecutului glorios al Moldovei, pe de o parte și pe exaltarea unui element de legendă, pe de altă parte. Este vorba de cele două icoane dăruite de la Constantinopol mitropolitului Iosif și doamnei Ana. Istoria e o poveste despre raporturile moldo – bizantine de pe vremea domniei lui Alexandru Cel Bun care au servit inițial pentru acoperirea unui gol în istorie și care, ulterior a servit ca scop afirmării cauzei naționale în rândul ierarhilor moldoveni ai secolului al XVIII –lea. Intențiile scrierii au fost multiple, de unde și lipsa de accent a povestirii asupra unui element sau altul sau tonul de pioșenie în care este redactat textul. Mai mult decât atât scrisoarea se încadrează în rândurile falsurilor menite a certifica o stare de fapt precum statutul de autocefalie al mitropoliei moldovene. Ea încearcă să rezolve dintr-o trăsătură de condei multe din situațiile despre care se știu unele lucruri cu siguranță (existența icoanelor sau fragmentul din Îndreptarea legii), dar care nu își găsesc o explicație completă cu informațiile avute la dispoziție. De aici apare nevoia de a se încerca să se amintească de documentele aflate la Neamț sau să se inventeze unele fapte (titlurile acordate de împărat voievodului Alexandru cel Bun). Unele afirmații, deși false s-au perpetuat prin tradiție și au fost preluate fără să poată fi verificate.

Astfel de falsuri mai există în istorie (Cartea Neamurilor, ce conține legenda darurilor bizantine către Vladimir Monomahul sau Donatio Constantini) și nu credem că suntem departe de adevăr dacă încadrăm povestirea mitropolitului tocmai în seria acestora, adică a actelor ce încearcă să dea o explicație legendară unui fapt real pentru a se obține astfel și certificarea dată de tradiție.

Din cele menționate reiese că forma cea mai veche a scrierii mitropolitului Gheorghe al IV - lea este aceea din Cronica Paralelă, datată 1733, redată ulterior în variantă completă după o copie a autografului lui Gheorghe, pierdute între timp. Interpolările logofătului Grigoraș din 1778 credem că fac și ele parte din forma completă a povestirii, pentru că în această variantă vor circula în istoriografia secolelor XVIII și XIX. Adăugirile și corecturile ulterioare, vor rămâne în stadiul de simple corecturi în ediția noastră pentru că multe dintre ele alterează chiar textul original, deși ele sunt în acord cu noile descoperiri făcute de numeroși copiști, așa cum este cazul editorilor de la Neamț. Nu ne vom ocupa de stabilirea elementelor de fals, sau de dezlegarea diverselor tradiții care au dus la elaborarea acestor scrieri pentru că depășește obiectivele unei ediții critice.

În redactarea prezentei ediții critice s-a luat ca bază manuscrisul Dragomirna pentru că este cel mai vechi manuscris în care se găsește forma completă a scrierii, adică aceea care cuprinde și interpolarea logofătului Grigoraș. În plus, ea păstrează forma originală a textului, iar contribuția copistului nu o găsim decât la sfârșit: s*ă să știe că această istorie o am scris-o eu Ifrim Ardelean fiind cu șidearea în sfânta mănăstire Voroneț.ul. Cu blagoslovenia Sfinții sale părintelui Chir Macarie, egumen sfintii mănăstiri Voroneț.ul la v let 7289 (= 1781), meseaț mai 13*. Este greu de precizat în ce fel o copie trimisă de logofăt a ajuns pe filele unui Apostol din patrimoniul mănăstirii Dragomirna. Dimensiunile cărții sunt: L= 30,5 /19,5 cm, B= 29,2 /18 cm. Paginație: 3 f. ms. + 173 f. Legătura din lemn și piele cu două fixatoare metalice. Între filele 1 – 3 se găsește textul nostru.

Înainte de redactarea formei complete a textului menționăm că pentru realizarea ediției critice am fost în imposibilitatea de a stabili diferențele textuale dintre toate cele opt manuscrise păstrate. Am utilizat pentru comparație tocmai manuscrisele între care există sensibile

deosebiri de text și pentru a căror filiație nu avem dovezi sigure, ele fiind cele mai vechi. Este vorba de manuscrisele 3692 BAR, notat cu sigla A, 5884 BAR, notat cu litera B, de manuscrisul 3102 BAR, notat cu sigla D. În mod evident textul de bază este notat cu A. Pentru stabilirea diferențelor din celelalte manuscrise rămase, provenite din copiile mai sus menționate se poate lua ca bază separat conținutul acestora și stabilite diferențele.

Însemnele caracteristice sunt [ ] pentru completarea textului în textul de bază, / pentru separarea expresiilor aparținând fiecărui rând și // pentru separarea rândurilor în aparatul critic. Au fost marcate cu] diferențele majore, comparativ cu textul de bază.

Dar, pentru că, așa cum spunea Gabriel Ștrempel, în chestiuni de editare a textelor vechi "experiența joacă un rol deloc de neglijat"[36]. redactăm pentru uzul cititorilor și textul integral al unui manuscris, și anume prima editare a manuscrisului de la Casa Dosoftei.

Anexa 1

Această istorie ce s-au aflat în scrisori le Sf[i]ntii Mitropolii, scrisă de preosfinția sa Gheorghie Mitropolit[ul] Moldovii.

Înștiințare facem pentru obiceaiul Molduvii că întâmplându-să aice domn răpausatul Alixandru Voevod, și mitropolit Sfinția Sa kir Iosif, care au fost și la soborul al optulea și cu părintele ieromonah Grigorie Țanblat, cari s-au săvârșit La Moscu, mare bog[oslo]v mai înainte acelui săbor. Întâmplându-să la Ț[a]r[i]grad înpărat creștinul Manoil Paliolog[,] iară fiul Manoil[,] A[n]dronic Paliolog fiind la Beciu, ginere chesariului de Beciu.

Iară la vremea bătrănețelor lui, Manoil Paliolog împărat au trimis la fiiul său[,] la Andronic Paliolog la Beciu să marg[ă] la Ț[a]r[i]grad să fie împărat în locul lui Manoil Paliolog părintele său.

Și viind să margă la Ț[a]r[i]grad[,] au venit pe la Țara Moldovii și au eșit înainte[,] întru întâmpinare[,] fericitul Alexandru Voevod, cu tot sinaitul[,] dinpreună cu sfinția sa Kir Iosif mitropolitul și cu tot clirosul bisericesc[,] precum să cade la un împărat creștinescu și l-au petrecut până la Chilie la Dunăre.

Iară înpăratul Andronic Paleologul[,] văzând țară ca această și norod creștinesc și pravoslavnic ca acesta și arhiereu și cliros învățat și împodobit cu toate obiceaiurile Ț[a]r[i]gradului la vremea creștinătății[,] s-au pre[a] minunat și au dat laudă și

1 lipsește *sfintii* B//3 *Molduvii* B//adăugat *la leat7231, fev.31* B/ *la anii 7231, fev. 17* C/lipsește fraza D//4 adăugat *Iar acmu din poronca Preosvinții Sale Kirio Kir Iacov episcop Hușului sau scris într-aceasta carte la leat1787, noemvrie 6*//4 adăugat *pământului* B/*în știre* D/frază suprascrisă până la *Molduvii* C//5 adăugat *domnul țării* D//6 *preosfinție* B//7 *al optulea săbor c*/ adăugat *la Florenția* D/ *Gheorghie Țembla* B/ *Țambla Grigorie ieromonahul* D//adăugat *și* B/*bogoslov* B,C//9 lipsește *acelui*/*tâmplându-să* D//10 *Paleolog* B/ Paleologul C/lipsește *Manoil*//11 *fiind la Beci ginere* C/*era la Beciu, fiind* D//12 *iară la vremea lui Manoil Paliolog, bătrân fiind* B; lipsește *Paliolog* C/13 *au tremis* C/*la fiiul/să margă* B/C 14 adăugat *tătâne-său* B D//15 *părintelui* D//16 *au vinit* D//17 adăugat *înainte* B/*fericitului* C *Alixandru Vodă*//18 *senatul* C/*sinatul* D//19 lipsește *dinpreună* B D/*și sfântul mitropolit Kir Iosif* D//20 adăugat *cu mare cinste* D//20 *chilie* C *păn* B//22 adăugat *înțălept* B, D//24 *la vreme* C//

au zis că țară ca acesta cu de toate darurile și roadele

36 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 12.

pământului și obiceiuri și înțălepciune și iubire de streini[,] aiurea n-au văzut nici au auzit să fie.

Și întrebând pre fericitul Alexandru voevod la ce împărăție sau crăie iaste închinat[,] Măria sa au răspuns cum că-și stăpânește țara cu sabiia despre toți megieșii și despre toți nepriiatinii. Și întrebând și pre sfințiia sa Kir Iosif mitropolitul la cari patrierșie iaste închinat[,] sfinția sa au răspuns precum că iaste închinat la Ohridă. Și făgăduindu-i luminatul împărat cum că dacă va merge la Ț[a]r[i]grad ,va să facă Moldova precum iaste Ohridul și Pichiul Și Chiprul[,] să fie nesupusă și neplecată nici uniia eparhii.

Și mergând la Țarigrad au luat împărăție și Manoil împărat Paleolog tatăl lui Andronic s-au călugărit.

Și strângând sobor cu 24 Patriarși și cu toți mitropoliții[,] au rădicat mitropoliia Moldovii de supt ascultarea Ohridului cu săbor și au așezat să fie mitropolia Moldovii ca un patriarh, precum iaste Ohridul, Pichiul, Chiprul, așa și Moldova.

Și cele săbornicești cărți trimisă de la Ț[a]r[i]grad la Alexandru V[oe]vod și la Iosif mitropolitul au fost la mănăstirea Neamțul. Care eu smeritul Gheorghie, cu mila lui Dumnezeu mitropoliul Moldovii[,] mărturisescu cu giurământ că le-am văzut cu ochii mie[i] și au fost la Neamț la mănăstire[,] până ce s-au stricat și s-au răsipit țara la Domnie Mării sale Dumitrașcu V[oe]vod.

1 lipsește *și au zis că* D adăugat *cum că* C, B/*podobile și rodurile* D/*lui Dumnezeu* B//2 *și obiceiurile* B adăugat *buni* C lipsește*și înțelepciune*//3 *fiie* D//*iasti* C/*este închinată țara aciasta* D//5 *dădu sama* B/*stăpânești* C//6 *priatinii* C/*și-I sunt cu toții neprietini* D/*dinspre* B//7 *preosfinție* B/*preasfința* D/inversat *mitropolitul Kir Iosif*//8 *patriarhie* B/*Sfințiia c/ preasfința* D//9 *Ohrid* C/*patrierșie Ohrida* D/*făgăduindu-să* B, D/*și să făgădui* C//10 *a mergi* D/*va face să fie mitropolii Molduvii* D/*cumu-i* D/*vra* B//11 *Pechiul* B/*Epitiul* deasupra altă mână a scris cu cerneală *Ipek* D/*unii* C/ *unei* D//14 lipsește *Paliolog* B/lipsește *înpărat Paliolog* D//15 4 B, C/*săboru du patru* D//116 *mitropolie* B,C/*Moldavii* C//17 lipsește *cu sobor B/ mitrpolitul* D//18 *după cum* B/*Pechiul* B]*Epichiul* D//20 *ș-acele* B/*și aceli* C/*și la aceia au trimis cărți* D *Alesandru* B *sobornicești* B//21*mitropolit* C/ *mitropolitul Iosif* D/*iară mitropolitul Iosif era la mănăstire Meamțului* D//22*Niamțului* B/*adăugat mitropolit* D//24 lipsește *miei/Neamțul* B/*la mănăstirea Neamțului* C/*și au fost aceste cărți la mănăstire Neamțului* D// *domnii* B/adăugat *Molduvii* D//26*Domnnie sa Mării Sali* C/*Dumitrașcu Vodă Cantacuzono* D

Și cu acelea săbornicești cărți pe pergament scrisă cu pecete[,] pajoră împărătească[,] în argint întipositǎ și cu iscăliturile patriiarșilor și a câțiva arhierei.

Și dimpreună cu ace[ste] di mai sus pomenit[e] au trimes Andronic Paleolog înpărat[,] fericitului Alexandru voievod coroană împărătiască și alurghidă[,] care acest port s-au ținut la toți domnii, până la domniia lui Alexandru V[oe]vod Lăpușneanul.

Și au mai trimis, tij Andronic Paleolog înpăratul, dar părintelui kir Iosif mitropolitul o sfântă icoană făcătoare de minuni cu doao fețe[:] de o parte Maica Precurată[,] de alta parte Sfântul Gheorghie[,] care până astăzi să află la mănăstirea Neamțul[,] care să închină. Și dinpreună autrimes și mitră și sacos[,] că mai nainte vreme mitropoliții Molduvii slujiia sf[â]nta Liturghie cu felon.

Iară maicii lui Andronic Paleolog împărat îi era numele Anna, înpărăteasa lui Manoil. Și măriia sa încă au trimes dar doamnei Anii[,] doamna fericitului Alexandru V[oe]vod[,] o sfântă icoană[,] Sfânta Ana[,] maica Maicii Precistii[,] iarăși făcătoare de minuni[,] ferecată și împodobită cu cheltuială înpărătească. Iară Măriia sa doamna Anna o au trimes dar sfintii mănăstiri Bistriții[,] fiind această sfintă mănăstire făcută de fericitul Alexandru V[oe]vod și de doamna mării sale[,] Anna. Iară acestă sf[â]ntă icoană Ana[,] la vreme de neploaie scoțându-să

cu litie afară din mănăstire şi făcându-să o sfeştanie[,] până a să întoarce la mănăstire numai ce ploo[,] de nu preste tot[,] iară câtu-I hotarul mănăstirii numaidecât ploo.

Şi istoria s-au adeverit din săborniceştile cărţi de la Ţ[a]r[i]grad[,] trimisă aice la Moldova[,] ce au fost la mănăstire Neamţului.

1 *ş-acele sobornicești* B/adăugat *şi* B,C// 2 lipsește *întipostită*B/*întiporită* C/*întiposită* D//3 adăugat *şi preoţi de cinste* D//*pomeniţi* C//5*Andronicu* D/*inpăratul* D/ lipsește *fericitului* D// 6 *acel port l-au ţinut* B/ *acel port s-au ţănut* C/ *la toţi domnii s-au ţinut* D//7 *Alixandru* D/ *voevod* C//8 *daru* B/*trimes* C/ lipsește *tij* D lipsește *dar* D// 9*mitropolitului* C//10 *dooi*D/*doauă feţă* C//12 *Niamţu* B *Neamţului* D//*cari* D/lipsește *dinpreună*C//13 *căci* D//14 *slujie* B/*sluja* D/ inversat *slujie cu felon* B/ *sfenta* C//16 *înpărătiasa* B/*Mărie* B/*eManoil* C/*Manoil înpăratu* D/ *Ana* C//*a* în loc de *doamna* D/*vodă* D// 18 *Precestii*C/*Preacurate* D/*iară* D// 20 *Mărie* B / lipsește *Ana*B/*daru* D/*sfinti* C/lipsește *sfintii* D//21 adăugat *făcută* D//23*litanii* C/*litii* B *neploare* B//24 lipsește *şi făcându-să osfeştanie* B/ *osveştanie* C// 25 *numai trebuie* D/lipsește ultima frază C, D//27 adăugat *aceastăC/ în* C/ *fostu* D

Şi în zilele răpăusatului Ştefan V[oe]vod Gheorghie s-au întâmplat de au mers la mănăstire la Neamţ şi Nicolai Gramaticu[,] fratele lui Postolache Mi[le]scul[,] căruia i-au tăiat Stefan Voevod[,] sin Vasile voevod nasul[,] care au tălmăcit şi Bibliia di pe limba elinească pe limba rumânească când au fost capighihaie Mării sale lui Grigori Voevod din Ţara Munteneascâ[,] la Ţarigrad. Care pre acel izvod o au dat în tipografie creştinul Şerban Voevod Cantacozon[,] Domnul muntenescu.

Şi acel Nicolae Gramaticu au cetit acele hrisoave înpărătesti şi patrierşăşti şi scriind şi pentru sfânta icoană de la Neamţ[,] precum că scoţându-să afară din mănăstire cu litanii şi făcând osfeştanie au început a să închina. Şi de atunce s-au vădit închinăciunea ei. Aşişdirea pentru sf[â]nta Anna după cum scrie mau sus.

Iară mitropolia Molduvii nu iaste plecată nici unuia patriarh, precum arată şi sf[â]nta pravilă cea mare la list 402 –403. Iară de zic muntenii cum că nu ştiu ce unde au luat moldovenii această putere[,] de nu să pleacă nici Ohridului[,] nici Ţ[a]r[i]gradului[,] dar noi ştim .

1*ziliile* B/ *zilile* D/*răposatului* B/lipsește *în zilele răpăusatului* C//2 *tâmplat* B/ *mărs* B/*mersu* D// *mănăstirea Neamţului* B D/*Nicolaiu* B/*Necolai* C/*Neculaiu* D //3 *Milescu* B/ *Mi (le)scul* /*Comisul* D/*Vodă* D//4 *Vasili* D *tăet* B//5 *Biblie* B C/*din limba elenească* C/*românească* D//6 *capichihaia* B/*Grigori Vodă* D//7*Munteniască* B *pe acela* B//8 *dat-o* B / lipsește *din Ţara Munteneascâ Voevod Ccantacozon unind numele Grigore Voevod Cantacozono* C/*Grigori Vodă* D/*Şărban Vodă Cantacozono* //10 *acel* BD/*acesta* C/*hrisoavi* B/*Necolaiu* C/*aceste* C/*acele* B D adăugat *elineşte* D//11 adăugat *şi* B D/*ce să închină* B//12*Neamţ* B/*sfânta* D/lipsește *la Neamţ* B/ lipsește *precum că scoţâdu-să aşişderea* B/*de la mănăstire* D//13 *litanie* C//14 *o sfeştanie* C la fel ca şi la varianta B, în varianta D se inversează frazele: *Neamţului care să închină şi pentru sfânta icoană de la mănăstirii Bistriţii. O au scos-o afară la o sfeştanie* //*şi au început a să închina şi de atunci* ...continuă ca în varianta A/adăugat *ei* //16 *Moldovii* B *iasti* C /*unii patriarhii*C/*nici unii patriarşii* //17 lipsește *şi* B/*iar* B/*402-405* C/lipsește *cea mare* /*list MV-MG (42-43)*/*dar* C//18 *dzic* B/*zicu* C/lipsește *cum* D/*au luatu Moldova* //19 adăugat *şi* B /*plecă* D //20 adăugat *şi aceasta* D

Ş-această istorie o am scris eu[,] cu condeiul mieu[,] smeritul Gheorghie mitropolitul în anii de la Adam 7231 fev[ruarie]13.

Iară de la batrânul Alexandru voevod au fost 7905.

Iară de la Ştefan V[oevo]d Gheorghie au fost ve let 7193 când au fost Necolai Gramaticul la Neamţ.

Şi această istorie au găsit-o logofătul Grigoraş în scrisorile Mitropoliei şi am scris-o după aceea[,] şi eu mărturisescu că am scris cum au fost acolo, intr-ace veche scrisoare ce au fost măr-

turisit Ghiorghe Mitropolitul că au văzut aceli hrisoave impărătești cu ochii preosfinții sale la mănăstire Neamțu.

Și au scos de pre ace vechi prubă în zilele Mării Sale Constantin Dimitru Moruz Voevod, la vlet 7286 (1778) ghenar .26

Adăugat *că* C /lipsește *aceasta* //2 lipsește *de la Adam* //adăugat *și eu, după cum am găsit în scrisorile cele vechi ce au fost scrisă de preosfinție sa Gheorghie, mitropolit Moldovii am scris și eu asămine* B //3 lipsește *au fost* C //4 lipsește întreg rândul *de la Ștefan Voevod Ghiorghie au fost ve let 7193* /data scrierii mitropolitului Gheorghe e confundată cu data aparținând lui Nicolae Gramaticu /7163 (=1655) D / lipsește *Ștefan* C //5 Mănăstirea Neamțului C /*la Neamțu la mănăstire D* adăugat *...și ca să nu se uite știința acestui lucru sau încredințat și de noi poroncindu-să de s-au scris și întraceasstă carte, fiindcă și însuși noi am văzut în scrisorile mitropolieia aceastâ scrisoare, scrisă de răposatul mitropolit Gheorghie cu însăși mâna sa, încredințată și cu iscălitura sa după cum adeverează scrisoarea aceasta și întracest hrisov ce scrii mai jos. Osăbuit am poruncit de s-au scris într-aceasta carte și acest hrisov de mai jos arătat ce să află aice la noi la scaunul Sfinnti Episcopii Hușii, care este trebuița de a să ști și de toată obștea aceștii de D-zeu păzite țări* //7 *într-u aceli vechi scrisori;* lipsește *după aceia* C //1..10 lipsesc din D //11..13 lipsesc din B D //13 *septembrie 26*

Anexa 2
Manuscrisul Dosoftei
(inv. 6526, Muzeul Literaturii Române)

Copii // Pentru Sfânta Icoană a Maicii Precistii // de la mănăstirea Neamțului! // [ ]

În știre facim pentru obiceiaul Țării Moldovii. Tâmplându-să aice Domnu // Moldovii, răposatul Alixandru Voievod și mitropolit Sfinție sa // kir Iosif, cari au fost și la soborul al optulea ce s-au făcut la // Florențiia și cu părintele Țamblac [ ] ieromonahul, carele s-au // săvârșit la Moscu, marile bogoslov, mai înaintea acelui soboru // tâmplându-să la Țarigrad, *împărat, creștinul Manoil Paleolog,* iar // fiu lui Andronic Paleolog, fiindu gineri chesariului de Beci să // afla la socrul său, care la vremea bătrâneților lui Manoil Pale//ologu au trimes la fiiul său la Andronic Paleolog la Beciu să mear//gă la Țarigrad să fie împărat în locul tătânesău, lui Manoil // Paleolog. Și vrând să meargă la Țarigrad au venit pren țara Moldo//vii și au eșit înainte întru întâmpinare fericitul Alexandru // Voievod cu tot, sinaitul și sfântul mitropolitul kir Iosif cu tot // clirosul, cu mare cinste și cum să cade ca unui împărat cre// știnul și l-au petrecut până la Chilie la Dunăre. Iară împăratul Andronic Paleolog văzând țară ca aceasta și norod înțe//lept și pravoslabvnic ca acesta și arhierei și cliros învățat și împodobit cu toati obiceiurile bisericii Țarigradului// la vremea creștinătății, s-au pre minunat și au dat laudă// cum că țară ca aceasta cu de toate darurile și podoabile // pământului și roadile și obiceiurile și înțelepciunea și iubi//re de streini, aiurea n-au văzut, nici au auzit să fie. Și î//trebând pe fericitul *Alexandru Voievod* la ce împărăție sau Crăiie iaste închinat, M*ăriia Sa* ș-au dat sama că își stăpânește țara cu sabia// de spre toți megieșii și-i sunt cu toții neprietini. Și întrebând și pre sfinția sa Mitropolitul kir Iosif la care patrierșie este inchinat, *Sfinție* sa au spus// cum că este închinat la *Ohrida*. Și făgăduindu-să luminatul *împărat* // cum că dacă a mergi la Țarigrad va să fie [ ] Moldovia cumu-i Ohrida, Epechiul// și Chiprul, să [ ] nesupuse și neplecate nici unii *eparhii*. Și mergând la Țarigrad au luat *împărăție și Manoil* s-au călugărit. Și// stângând Sobor cu patru patriarhi și cu toți mitropoliții // au rădicat mitropolia Moldovei de supt ascultarea Ohridii cu// săboru și au așăzat să fie mitropolitul Moldovii ca

un patri//arhu, precum iaste Ohrida, Ipechiul[ ], așa și *Moldova* și la aceia și//au trimes cărți de la Țarigrad la *Alexandru* Voievod și la mitropo// litul *Iosif,*cari mitropolitul Iosif era la mănăstire Neamțu//lui.

Carile eu smeritul *mitropoliul Gheorghie* cu mila lui //*Dumnezeu* mărturisescu cu giurământ că l-am văzut *cu ochii*, și au fost a//cestea *cărți în mănăstirea* Neamțului până ce s-au stricat și s-au răsipit *țara* Moldovii în domnia mării sale *Dumitrașcu// Voievod* Canta[cuzino]. Și cu aceli săbornicești *cărți* pe pergament scrisă//, cu pecete cu *pajură împărătească* în argint întipositǎ și iscăliturile *patriarhilor* și câțiva *arhierei* și preoți// *de lume*, mai sus pomenite, și au triimes *Andronicu împărat Paleologul* lui *Alexandru* Voievod coroană *împărătească* și *alurghidă//*. Carele acel port la toți *domnii* s-au ținut până la domniia lui //*Alexandru* Voievod Lăpușneanul. Și au mai trimes Andronic *împărat* //Paliologu părintelui Iosif mitropolitul, *o sfântă icoană* făcătoare de minuni cu doî *față*: de o parte *Maica Precu//rată*, de altă parte Sfântul *Gheorghie,* carile până astăzi sunt la// mănăstirea Neamțului. Și dimpreună iară au mai trimis și *mi//tră* și *sacos,* căci mai înainte vreme mitropoliții Moldovii sluje Sfânta liturghie cu felon.

Iară maica lui// Andronic Paleolog împărat îi era numele Anna, împărătească// lui Manoil împărat și mărie sa încă au trimes dar// doamnii Annii în fericitului Alexandru Voievod o sfântă icoană, sfânta //Anna, maica Maicii Preacuratii iară făcătoare de minuni ferecată// ferecată și împodobită cu cheltuială împărătească. Iară Mărie sa doamna// Anna o au trimes la mănăstirii Bistriții, fiind făcută// [ ]mănăstire de fericitul Alexandru Voievod și doamna Anna. Ia[ ] acestă sfântă icoană la vreme de neploare scoțîndu-să cu litii afară din mănăstire și făcîndu o sfeștanie, până ce să întoarce în mănăstire numai ce ploo. De nu prestă// tot, iar câtui hotarul mănăstirii numai ce plouă Și această// istorie s-au adeverit din săborniceștile cărți de la Țarigrad, triimesă aice la Moldovă, și au fost la mănăstirea Neamțului//. Și în zilele răposatului Ștefan Voievod Gheorghie s-au tâmplat// de au mersu la mănăstire Neamțului Neculaiu Gramaticul, fratele// lui Postolache Comisul căruie iau tăiet nasul Ștefan Voievod sin Vas//ile Voievod, cari au tălmăcit și Biblie din limba elinească pe limba românească, când au fost capu chehae mării sale lui Grigorii// Voievod din țara muntenească la Țarigrad. Care pi acel izvod o au dat în tipografie, creștinul Șărban Voie[ ] Cant[acozino], domnul muntenescu. Și acel Neculai Gramaticul au cetit elinești aceli hrisoave împărătești și patriarșăști și scriind și pentru Sfânta// icoană ce să află la mănăstire Neamțului, și pentru sfântă icoană de la Bistrița. O au scos afară la osveștaniie și au început// a să închina. Și de atunce s-au vădit închinăciunile ei, așijdere și pentru Sfânta icoană Ana[ ]

Iar mitropolia Moldovii nu este plecată nici unui patriarh, precum arată// și Sfânta pravilă la lista 82:83 (sic în loc de 402-403). Iară de zic muntenii că nu știu de unde au luat Moldova această putere, de nu să plecă nici Ohridii nici Țarigradului, iară noi știm.

Si această istorii o am scris eu cu condeiul mieu smeritul Gheorghe mitropolit la an 7231(1723) febr[uarie] 16//. Iară de la bătrânul Alexandru Voievod au fost ani 6905!//. Iară de la Stefan Voievod Gheorghi au fost v[ ]let 7163 (1655) când au fost Neculai Grămăticu la Neamțu în mănăstire.

Aurica Ichim

Ecaterina Kogălniceanu. Dosarul de succesiune

S-a vorbit și s-a scris mult despre Mihail Kogălniceanu ca istoric, scriitor, om politic și de stat, colecționar de artă și militant pentru păstrarea, conservarea și restaurarea monumentelor istorice.

S-a scris, poate mai puțin, despre familia lui. Arhivele și bibliotecile păstrează numeroase documente care pot aduce un plus de informații, chiar dacă de o importanță și de un interes mai mic, dar ele pot întregi portretul unei familii.

Astfel de documente vor fi prezentate în acest articol, și anume: dosarul de succesiune al soției lui Mihail Kogălniceanu, Ecaterina (Catinca), născută Jora, dosar întocmit după moartea ei, survenită la 22 noiembrie 1907[1].

Se cunoaște că Mihail Kogălniceanu, grav bolnav de mai multă vreme, la 7 iunie 1889 împarte averea sa între copii: Constantin, Lucia, Ion și Vasile[2], împărțire repetată, în mare, și în testamentul său din iunie 1891[3]. Fiecare copil își avea partea sa, iar soția, împreună cu Vasile Pogor, urmau să fie executori ai testamentului. De asemenea, soția și fiica Lucia urmau să locuiască mai departe în casa părintească din strada Kogălniceanu, deși aceasta era lăsată prin testament, moștenire lui Mihail, nepot, fiul lui Ion. Conform procesului verbal de punere în posesie nr. 247 din anul 1895, imobilul avea următoarele vecinătăți: „la răsărit cu strada Cogălniceanu, la apus cu imobilul domnului Petru Palade, la fund cu imobilul domnului P. Poni și la față cu strada Palade"[4].

După cum se știe, Mihail Kogălniceanu a murit la 20 iunie 1891. Peste un an moare și fiul său Ion. Catinca Kogălniceanu, afectată de această pierdere, cărora li se adaugă și moartea fiicei din prima sa căsătorie, Maria, căsătorită Hermeziu[5], se îmbolnăvește.

---

1 Aflat la Arhivele Naționale Iași, fond *Tribunalul Iași, secția a-III-a*, dosar 65/1907. Toate datele din comunicare sunt din același dosar, pentru alte informații, sursele vor fi enumerate în notele următoare.

2 Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, 1971, p. LXXVI.

3 Publicat în volumul *Documente*, ed. Gheorghe Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, București, 1973, p. 273-279.

4 Arhivele Naționale Iași, fond *Tribunalul Iași, secția a-III-a*, dosar 65/1907, fila 33.

5 Când s-a căsătorit religios cu Mihail Kogălniceanu, la 10 noiembrie 1852 la biserica Buna Vestire din Iași, Catinca era văduva colonelului Iorgu Scorțescu și avea doi copii minori, Maria și Neculai. Maria moare în iunie 1899, fără urmași și Catinca Kogălniceanu rămâne moștenitoare pe o pătrime din averea mobilă și imobilă a fiicei sale. Această avere era compusă din: moșia Miclăușeni, comuna Corlățeni, plasa Coșula, județul Dorohoi; moșia Soroceni din comuna Gârbovești, plasa Târgului, județul Botoșani, casa din Iași de pe strada Paladi nr. 8, casa din Botoșani de pe strada Marchian și o vie la Copou. Catinca Kogălniceanu dăruiește partea ce I se cuvine din această avere, copiilor ei, Constantin,Vasile și Lucia, toși cu locuința în Iași, donație acceptată cu mulțumire de la "prea iubita noastră mamă ", care era bolnavă și se afla acum la via de la Copou, vie fostă Naum. Cf. Arhivele Naționale Iași, fond *Tribunalul*

Bolnavă era și în 1901, după cum informează un ziar ieșean[6]. Peste câțiva ani, în 1907, la 22 noiembrie, Catinca Kogălniceanu se stingea din viață.

Înmormântarea a avut loc la 24 noiembrie și a fost îngropată, alături de soțul ei, la cimitirul "Eternitate". Cortegiul a pornit din locuința sa din strada Kogălniceanu, casa părintească a lui Mihail Kogălniceanu, care acum era proprietatea ei[7]. Un car încărcat cu coroane (printre care una din partea Primăriei Iași, alta din partea Clubului liberal), era urmat de carul funebru tras de șase cai și de familie: fii Constantin și Vasile, fiica Lucia Bogdan cu soțul Leon Bogdan, nepoți, nepoate și alte rude. În cortegiu se afla și Petru Poni, vecin cu casa Kogălniceanu, Gheorghe Săndulescu, Leon Bogdan, Cănănău, Liteanu, Gondenthal, avocatul familiei, maiorul Scorțescu și mulți alții. Scriitorul și omul politic Nicolae Gane a rostit o emoționantă cuvântare, elogiind pe Mihail Kogălniceanu și arătând cât de regretată este moartea soției lui „nobila femeie Catinca Kogălniceanu, care timp de o jumătate de veac a ajutat pe soțul ei". De la locuința defunctei și până la cimitir, felinarele erau aprinse și cernite. Telegrame de condoleanțe au trimis primul-ministru D. A. Sturza și Ion I. C. Brătianu, iar din partea regelui Carol I, mareșalul curții, Mavrocordat[8].

După înmormântare s-a trecut, conform legii, la inventarierea și evaluarea averii defunctei, în vederea succesiunii. Tribunalul a dispus mai întâi sigilarea casei. Pentru ruperea sigiliilor trebuiau să fie de față toți moștenitorii. Au fost prezenți: Vasile Kogălniceanu, fiul, Dumitru Miclescu în calitate de procurator al soției sale Adela, fosta soție a lui Ion Kogălniceanu și de tutore al copiilor minori ai acestuia, Lucia și Mihai, Constantin Crupenschi, procurator al Luciei Kogălniceanu, căsătorită Bogdan[9] și Neculai Crupenschi. A lipsit Constantin Kogălniceanu, fiul cel mai mare, care se afla la Cernăuți, atunci în imperiul austro-ungar, în calitate de consul al României. Din această cauză sigiliile nu au fost ridicate, inventarierea și evaluarea s-a anulat, paza casei fiind lăsată în grija slujnicei Adela Vasiliu. Lui Constantin Kogălniceanu i s-a făcut chemare de către tribunal, arătându-i-se că în caz de neprezentare, inventarierea se va face în lipsa sa.

Inventarierea și evaluarea s-a făcut în luna decembrie 1907, de către Th. Mavromati, numit de tribunal. Averea mobilă a fost evaluată la 8840 lei. În ceea ce privește lucrurile din casă, din cele 113 numere din inventar (canapele, oglinzi, mese, comode, paturi, dulapuri, covoare, perdele), de reținut sunt: o copie după Murillo, tablou mare, un tablou mic reprezentând pe copiii regelui Eduard, patru tablouri reprezentând triumful lui Bahus, trei icoane îmbrăcate în argint, o candelă de argint, vaze de porțelan cu pictură japoneză, o consolă în stil japonez, patru ceasuri, un serviciu de masă pentru 24 persoane, "în argint", cu inițialele Gh. C., un serviciu de masă, incomplet, cu inițialele C.K. ș.a (vezi Anexa 1: inventar).

Casa avea în corpul principal, cum are și acum, nouă odăi și două antrete, iar la subsol, trei odăi, două cămări și un gherghir. În anul 1907, în curte se aflau: bucătăria, spălătoria, odăi pentru slujitori, un hambar, pivniță, grajd, "droșcărie cu odae pentru vizitiu", fântână cu apă bună, poieți pentru păsări, pomi roditori și un chioșc. (vezi și Anexa 2: raport de expertiză).

Iași, secția a-III-a, autentice, act. nr. 2507/1899, luna iunie.

6 *Evenimentul*, 1901, nr. 223, p.1.

7 Arhivele Naționale Iași, fond *Primăria municipiului Iași*, dosar 65/1907 f. 28-29

8 *Adevărul*, București, nr. 6557 din 25 noiembrie 1907, p.3.

9 Despre soțul ei, Leon Bogdan, v. Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară* ,vol.II, Iași, 1928, p.48-49.

Lichidarea succesiunii a durat câțiva ani. În 1912 Lucia Kogălniceanu Bogdan declară apel împotriva hotărârii Tribunalului Iași de scoatere în vânzare, pentru indiviziune, a casei părintești[10].

În cele din urmă, prin sentința civilă nr. 74 din 29 noiembrie 1913, casa este adjudecată de către Tribunalul Județului Iași, secția a III a, Luciei Bogdan, reprezentată de avocatul Lascăr Rosetti, ea locuind acum la Piatra Neamț[11]. Mai târziu, printre cei care și-au manifestat dorința de a cumpăra imobilul se va număra și Senatul Universității din Iași, pentru un cămin studențesc[12]. Lucia Bogdan va vinde însă imobilul către Societatea „Ocrotirea orfanilor de război" pentru suma de „una sută șase zeci mii lei" (160 000 lei).

Un istoric al casei a fost întocmit de juristul Ghorghe Băileanu, cel care, după ultimul război, s-a îngrijit de repararea și păstrarea casei și care a făcut demersuri pentru ca să devină casă memorială[13].

Din ceea ce a fost cândva această casă și din cei care au însuflețit-o, încetul cu încetul, nu mai rămâne decât o vagă amintire. Recent restaurată, casa este agresată de modernismul clădirii imense care se construiește mult prea aproape de ea și care a ucis ceea ce însemna natură, liniște, romantism și amintirea altor vremuri.

Anexa 1
Inventar. De averea mobilă aflată pe urma defunctei Ecaterina Cogălniceanu din Iași strada Cogălniceanu nr.11

1. Un baiu negru cu bronz și porțelan pe o ușă cu trei sertare, de lemn de păr.	
2. O canapea cu iută vechi	10
3. O canapea îmbrăcată cu pluș vechi	15
4. O oglindă cu consolă dorată	200
5. O oglindă mică cu ramă dorată	50
6. O oglindă rama dorată aceeași mărime	50
7. Un tablou mare rama dorată reprezentând o femeie	200
8. Idem - un tablou mic reprezentînd copii regelui Eduard	160
9. O taburică mică din lemn cu patru picioare	5
10. Două tablouri mici	30
11. Două tricheluri	30
12. Trei bombonieri cu capac de sticlă și pereții de bronz, iar a treia de sticlă	20
13. Două vaze pentru flori de porțelan, cu email, pictură japoneză	40
14. Un bahiu cu bronz încrustat, placă de marmoră cu opt sertare, lemn de păr	200

10 *Opinia*, an 1912, nr. 1518, p. 3, col 2.

11 Arhivele Naționale Iași, fond Primăria municipului Iași, dosar 65/1907, f. 42.

12 Ibidem, nr. 1619, p.3, col. 3.

13 Gheorghe Băileanu, *Casa Kogălniceanu. Istoricul unui monument*, Iași, 1969.

15. Patru perdele vechi uzate de mătase	40
16. O casetă mică de oțel cu 6 lei 80 bani în ea, argint și pitaci de nichel, caseta	10
17. O taburetă de lemn negru	10
18. O măsuță de lemn de stejar cu trei picioare	30
19. O măsuță de lemn negru cu placă de marmoră	30
20. O taburică de lemn de tei lucrat de mână	20
21. O comodă mică în stil japonez uzată și veche	3
22. Două șifonere cu oglindă, una de stejar și una de nuc american	300
23. Un crivat de mahon	150
24. O taburetă cu trei picioare de lemn dorat îmbrăcat cu pluș vechi	5
25. O măsuță de noapte de lemn îmbrăcată cu pluș	5
26. Un dulăpaș mic cu șase sertare lemn de tei ornată cu bronz	10
27. Două casete mici de bronz vechi	4
28. Un ceas de bronz în formă de glob	40
29. Două statuiete de faianță	3
30. Un ecran de lemn negru	20
31. O măsuță imitând lemnul de bambus	15
32. Două scaune de lemn dosat	2
33. Două oglinzi medalion cu ramele dosate	150
34. O dormeză îmbrăcată cu iută.vechi	20
35. (2) lămpi două cu câte nouă tricheluri una de porțelan și alta idem suspendate 30	
36. Trei scaune de lemn dorat fantezii - vechi	30
37. Două scaune lungi	20
38. O măsuță de lemn de păr ornamentată cu bronz	40
39. O etajeră de lemn mică	5
40. un fotel îmbrăcat în pluș	10
41. două scoarțe vechi	20
42. trei covorașe mici vechi și uzate	15
43. o candilă de argint	10
44. o șifoneră mică cu oglindă	50
45. o șifoneră de tablă cu oglindă	20
46. o canapea cu partu scaune lemn de nuc îmbrăcate cu gips roșu, vechi în stare proastă	50
47. un ceas mic pentru masă imitație de bronz	100
48. un paravan de tablă cu pânză	10
49. o măsuță de lemn de roze cuincrustație de bronz vechi	100
50 o statuietă de porțelan	5
51. un ceas american de lemn	60
52. un lavoar de lemn uzat	20
53. o jardinieră de porțelan albastru	5

54. un servici de masă de argint cu marca GhiC pentru 24 persoane	300
55. o casetă de fier mică portativă	40
56. o mesuță de lemn negru	5
57. un trichel de bronz pentru patru lumânări	20
58. două sfeșnice de cristal	3
59. patru tablouri mici cu rame de lemn	4
60. trei perdele de iută	24
61. șapte figurine de fildeși	120
62.un lighian de alamă	10
63. trei icoane una mare și două mici îmbrăcate cu argint	neevaluate
În salon	
64. două oglinzi mari cu consolă dorate, plăci de marmoră	500
65. două tablouri mari reprezentând unul Capul lui Murilo(copie) și altul o femeie	1500
66. două tablouri mai mici reprezentând două peisaje	1200
67. opt scaune fantezie	56
68. șase covoare uzate	60
69. două tablouri mici de hârtie	10
70. o brățeletă de aur	60
71. două broșe de aur	50
72. un lănțujel de sârmă de aur pentru doamne	100
73. șase perdele pânză țărănească	120
74. șase covoare de pluș pe perete. Vechi	120
În odaia din dreapta salonului	
75. două medalioane oglinzi dosate	200
76. trei canapele și zece scaune îmbrăcate cu iută	150
77. două mesuțe de marmoră	30
78. o lampă cu suport	40
79. un policandru din bronz pentru 12 lumânări	250
80. o canapeluță mai mică veche uzată	15
81. patru mesuțe mici	80
82. un dulăpaș de lemn negru sculptat	100
83. un ceas de bronz și două sfeșnice	150
84. o oglindă de perezte pe picioare	40
85. trei lămpi cu picioare vechi stricate	30
86. un ecran de fier cu sticle colorate	40
87. patru perdele de rips cu galerii vechi...	40
88. un tablou reprezentând un compozitor	30
89. o canapeluță mică îmbrăcată cu pluș	10
90. un scaun lung	15

91. trei covoare , unul mare, două mai mici	90
În antret	
92. două mesuțe mici cu plăci de marmoră	40
93. una mesuță de lemn de mahon	20
94. șase scaune două cu piele și patru cu paie	24
95. patru tablouri reprezentând triumful lui Bacus	8
96. idem alte patru	8
97. o lampă mică suspendată	5
98. șase perdele de pînză, vechi, cu galerii	18
99. un serviciu d masă(farfurii) nu complect cu inițialele CK	20
100. un paravan de lemn	4
În odaia din dreapta antretului	
101. un lavoariu din lemn	30
102. o canapea îmbrăcată cu iută,veche	10
103. o dormeză ne îmbrăcată	10
104. două candelabre de bronz câte trei lumânări	20
105. două sfeșnice idem	10
106. o mesuță de lemn, veche	4
În odaia din stânga antretului	
107. o lampă suspendată, mică, proastă	3
108. două dulapuri de lemn vachi	30
109. idem alt dulap	10
110 o sobă sistem vulcan	120
111. o masă rotundă de srejar	30
112. o masă de lemn, veche	15
TOTAL	8 848 LEI

În gherghir

113. câteva lăzi vechi, cadre vechi, stricate, tinichele vechi și sticle fără valoare

Drept care sau format prezentul inventar

Anexa 2
Raport de expertiză

Subscrisul Th. Mavromaty avocat din Iași numit expert de către D-nul judecător supleant al Trib. Iași S. III-a prin procesul verbal din 27 Noiembrie 1907, spre a evalua averea de succesiune rămasă pe urma defunctei Ecaterina Cogălniceanu, după ce am depus jurământul cerut de lege; în ziua de 12 Decembrie 1907, am procedat la lucrarea cu care am fost însărcinat.

După evaluarea averii mobile care se urcă la suma de 8 848 lei, cum se vede în inventarul aflat la dosar, lucrare care am făcut-o chiar în acea zi, urmând a evalua și imobilul rămas de succesiune, în trei zile consecutive am cercetat rolurile percepției de impunere a acelui imobil, am cercetat toate încăperile și atenansele imobilului precum și întinderea terenului, după cum urmează:

Imobilul din Iassi desp. a III a strada Cogălniceanu nr. 11 corpul principal se compune din: 9 (nouă) odăi de locuit pentru stăpâni, 2 (două) antrete unul principal și unul de serviciu. Subsolul cuprinde trei odăi, două cămări și un gherghir.

Sub același acoperământ în dreapta alipit de corpul principal al clădirii este latrina cu trei cabine două sus și una jos. Construcția de cărămidă, temelia de piatră, acoperișul de tablă.

Tot în dreapta la o mică depărtare se află o bucătărie, o spălătorie și trei odăi de locuit sub aceleși acoperământ de tablă. Construcția de cărămidă.

În mijlocul curții se mai află două odăi și o bucătărie de vălătuci acoperite cu șindrilă. În fundul curții este un hambar de scânduri acoperit cu tablă și sub același acoperământ pivnița cu o singură hrubă capacitate de 3-4 vase.

La extremitatea opusă clădirii se găsește un grajd, o bivolărie, o droșcărie și una odae pentru vizitiu, toate de zid, sub același acoperiș de tablă.

Una fântână cu apă bună.

Trei poeți de scânduri vechi pentru păsări.

Codrin Benţa

Consideraţii asupra descoperirilor numismatice din complexele funerare

"Suprimaţi viaţa viitoare şi veţi vedea că nu mai există religia" (Réclus, 1912, 19)

1. Marea trecere

Istoria religiilor ne relevă faptul că ideea vieţii trasncendentale este prezentă în toate marile credinţe ale omenirii. Originea ancestrală a speranţei într-o viaţă dincolo de pragul morţii poate fi surprinsă în animismul, fetişismul şi totemismul preistoriei.

În epoca antică, religiile mesopotamiene, concepţiile egiptene, tracice, greceşti, indiene ş.a. au avut ca element fundamental ideea supravieţuirii sufletului. Această credinţă reprezintă o parte a patrimoniului spiritual al popoarelor indo-europene. Ea se conforma aspiraţiilor naturii umane şi deriva din temerile pe care le aducea ideea de neant care ameninţa cu distrugerea fiinţei[1].

Moartea a reprezentat pentru om un mister pe care multă vreme nu a putut să-l pătrundă. Ea a fost întîmpinată de cele mai multe ori ca pe un fapt inevitabil dar şi cu o împotrivire generată de dragostea de viaţă de care se simţeau oamenii legaţi şi de care nu se puteau despărţi pentru totdeauna. Viaţa era concepută a fi veşnică iar moartea nu însemna încetarea vieţii, ci o schimbare a condiţiei sale, o orientare spre alte locuri[2]. Din aceste considerente a apărut "lumea de dincolo", ca o soluţie imaginară a necesităţii de a explica ce se întâmplă cu ceea ce animă fiinţa umană după moarte.

Credinţa că momentul morţii nu aduce după sine extincţia, ci doar o trecere de la un nivel de viaţă la altul, de la o lume la alta, de la cea care se identifică cu neamul celor morţi la neamul celor vii, a impus adoptarea unei soluţii de natură rituală care să faciliteze realizarea acestei treceri[3].

Prin moarte sufletul defunctului nu putea ajunge imediat din comunitatea celor vii în "lumea de dincolo", distanţa dintre cele două lumi fiind atât temporală cît şi spaţială. Era necesară realizarea unei lungi călătorii cu numeroase obstacole, iar odată ajuns "dincolo", sufletul trebuia integrat în comunitatea defuncţilor[4].

Pentru a se realiza mai bine această "mare trecere" s-au constituit ritualurile funerare. Dar beneficiarii lor nu erau numai sufletele defuncţilor, ci şi grupul celor rămaşi în viaţă. El trebuia ferit de contagiunea morţii şi de urmările nefaste pe care le-ar putea avea reîntoarcerea sufletelor nemulţumite, a celor care nu se puteau integra, în cazul neîndeplinirii corecte a

1 E. Celan, *Viaţa după pragul morţii*, Bucureşti, 1992, p. 80.

2 F. Feier, *Obiceiuri de înmormântare în Sânnicolaul Român*, în *Biharea*, 14, 1987, p. 501.

3 S. Larionescu, *Apa în riturile legate de moarte*, Bucureşti, 2000, p. 9

4 A. van Gennep, *Coutumes et croyances populaires en France*, Paris, 1980, p. 131.

ceremonialului funerar[5].

2. Riturile și ritualurile funerare

Obiceiurile și practicile funerare reperezintă, așadar, o proiecție a credințelor și mentalităților umane despre "lumea de dincolo". În funcție de aceste scenarii privind postexistența pământeană s-au stabilit riturile funerare (incinerația, inhumația, expunerea, aruncarea cadavrului ș.a) și ceremonialurile funebre care variază în funcție de vârstă, poziția socială, sexul, împrejurările în care a murit defunctul sau de afecțiunea celor rămași față de acesta[6].

La fel ca și în celelate religii indo-europene și în gândirea romană "marea trecere" trebuia să cuprindă în desfășurarea ei trei etape principale: despărțirea de cei vii, pregătirea trecerii de la o formă de existență la alta și integrarea în lumea celor morți[7].

Pornind de la ideea că viața și moartea oamenilor depind de voința zeilor, romanii și-au creat în decursul timpului o multitudine de ritualuri și ceremonialuri menite să atragă bunăvoința divinităților și să îndepărteze posibilele pericole care ar fi putut să apară pentru comunitatea celor vii dacă nu ar fi cinstit cum se cuvine sufletele defuncților.

De aceea, când moartea unei persoane era aproape, începeau să se deruleze o serie de ritualuri respectate cu strictețe de către rudele și prietenii săi. Astfel, când o persoană era în agonia morții, părintele sau moștenitorul său trebuia să-i intercepteze cu un sărut ultima respirație (*extremum spiritum ore excipere*). În același timp i se închideau ochii și gura pentru ca fața să-și păstreze după moarte o înfățișare calmă și senină. Apoi cei din asistență strigau de mai multe ori numele defunctului (*conclamatio*) pentru a fi siguri că încetase din viață[8].

Ulterior se desfășurau pregătirile pentru înmormântare. Cadavrul era spălat și uns cu substanțe mirositoare, îmbrăcat în haine de sărbătoare și așezat pe un pat în *atrium*. Tot atunci se obișnuia să i se pună defunctului o mică monedă sub limbă care urma să-i folosească pentru a-l plăti pe luntrașul Charon, care trecea sufletele morților peste apele fluviului Styx din Infern[9]. O reprezentare sugestivă a momentului așezării defunctului în *atrium*, pe *lectus funebris* este relieful de marmură ce aparține familiei Hateria descoperit lângă Via Labicana, la nord de Roma, ce datează din epoca lui Traian[10], iar scena introducerii obolului în gura celui decedat este redată cel mai bine pe un sarcofag din secolele II-III d. Hr., descoperit lângă Vilae Albani[11].

În cazul membrilor aristocrației romane, prepararea și expunerea persoanei decedate putea dura șapte zile iar aranjamentele pentru funeraliile ce urmau erau încredințate unei asociații de pompe funebre (*collegium libitinarii*) și subalternilor acestora (*pollinctores*).

---

5 S. Larionescu, *op. cit.*, p.10.

6 V. Sârbu, *Credințe și practici funerare religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, p. 21.

7 M. Bocșe, *Rituri funerare pentru viață*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 347.

8 E. Guhl, *La vie antique. Manuel d'archeologie*, II, Rome, trad. O. Riemann, Paris, 1885, p. 489; A. S. Wilkins, *Antichitatea romană. Obiceiuri, organizarea societății*, trad. N. Preda, București, 1894, p. 74.

9 J. M. C. Toynbee, *Death And Burial In The Roman World*, London, 1971, p. 44; A. Gubernatis, *Storia comparata degli usi funebri in Italia e presso gli altri popoli Indo-Europei*, Milano, 1890, p. 48.

10 J. M. C. Toynbee, *op. cit.*, p. 44.

11 G. Maury, *Religion de la Grêce Antique*, vol. II, 1893, p. 153.

Cei săraci erau purtaţi spre incinerare sau înhumare pe un catafalc (*sandapila*) de către *vespilliones*. Arderea corpurilor era realizată de către *ustores* iar gropile mormintelor erau săpate de către *fossores*. Cei care conduceau ceremoniile se numeau *dissignatores* şi participau doar la funeraliile celor bogaţi. Oamenii politici puteau avea parte de *funus indictivum* la care toţi cetăţenii erau chemaţi de către un *praeco*[12].

Oamenii săraci şi copiii erau, de obicei, înmormântaţi în aceeaşi zi, dar mai ales în timpul nopţii (*funus plebeium*), la lumina torţelor pentru a se evita ca preoţii şi magistraţii să vadă cadravrul considerat impur. Probabil la începutul istoriei romane toţi oamenii erau îngropaţi noaptea[13], însă în timpul Republicii, noaptea erau înmormântaţi numai copiii.

În celelalte cazuri, coregiul funbru se desfăşura în plină zi şi, din conservatorism sau pentru că se credea că lumina alungă spiritele rele, se purtau torţe aprinse[14]. În fruntea grupului mergeau cu precădere cântăreţii din flaut, corn şi trompetă. Ei erau urmaţi de purtătorii de torţe şi de bocitoare îmbrăcate în haine negre, care intonau lungi lamentaţii (*naeniae*). Uneori erau angajaţi actori care luau parte la ceremonie, rostind poezii sau prezentând glume caraghioase[15].

Înaintea sicriului se desfăşura procesiunea strămoşilor. Măştile acestora erau potrivite pe feţele unor persoane care şedeau pe o platformă înaltă ori stăteau în picioare pe un car. Atunci când cel decedat îndeplinise o funcţie importantă în stat, purtătorii măştilor se aşezau în Forum pe scaune de senatori unde ascultau elogiul funebru (*laudatio funebris*) rostit de fiul sau de o rudă apropiată a defunctului[16].

După prezenatrea elogiului, cortegiul se îndrepta spre locul de înmormântare, care trebuia să fie undeva în afara oraşului, aşa cum se preciza chiar şi în Legile celor 12 table. Această reglementare, apărută din precauţii sanitare sau din nevoia de a proteja comunitatea celor vii de tulburările ce puteau fi pricinuite de "lumea de dincolo", a fost respectată până la sfârşitul Imperiului. Excepţie făceau doar vestalele care beneficiau de sacralitatea lor, unii împăraţi şi membri ai familiilor Valeria şi Fabricia, care, în epoca republicană erau înmormântaţi în Forum, dar ulterior au renunţat la acest drept. Morminte mai erau şi în Câmpul lui Marte (de ex. al lui Augustus sau Agrippa), aflat în afara *pomœrium*–ului. Marea majoritate a funeraliilor romane se făceau în morminte de variate tipuri de-a lungul drumurilor din afara porţilor oraşelor[17].

Odată ce procesiunea ajungea la locul înhumaţiei sau incineraţiei se îndeplinea un ritual esenţial: se aşeza puţin pământ peste cadavru (*inectio glebae*) sau, în cazul incineraţiei se tăia un deget al defunctului (*os resectum*) pentru a se realiza o înhumaţie simbolică ce asigura mortului, chiar şi incinerat, un *locus religiosus*; beneficiul unui loc inviolabil de repaus[18].

În privinţa desfăşurării celor două rituri funerare, din numeroasele presupuneri care se leagă de motivaţia lor, constatăm că cei care-şi îngropau morţii considerau că sufletele se

12 J. M. C. Toynbee, *op. cit.*, p. 45.

13 F. Visscher, *Le droit des tombeaux romain*, Milano, 1963, p. 36.

14 J. Prieur, *La mort dans l'antiquité romaine*, Paris, 1986, p. 219.

15 A. S. Wilkins, *op. cit.*, p. 76.

16 N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, Bucureşti, 1965, p. 301.

17 J. M. C. Toynbee, *op. cit.*, p. 48-49.

18 F. Visscher, *op. cit.*,p. 22-23.

întorceau în pântecul Mamei Pământ (fapt relevat și de poziția chircită a multor schelete descoperite din preistorie sau din lumea antică) unde duceau o viață subterană, dar totdeauna apropiată de cei vii, iar cei care foloseau incinerația intenționau să despartă repede și definitiv sufletul defunctului de corp pentru a nu-i mai putea tulbura vreodată pe cei vii cu prezența lui[19].

Chiar și înainte de a fi fondată Roma, cele două rituri coexistau (probabil înhumația fiind mai veche, așa cum menționau Plinius cel Bătrân (*Historia naturalis*, VII, 54) sau Cicero (*De legibus*, II, 22) dar, indiferent de ritul practicat, se constată ideea supraviețuirii sufletului. Un singur punct diferențiază practicile: în timp ce la înhumați se credea că sufletul nu se detașa de corp, decât după descompunerea cadavrului, la incinerați acțiunea purificatoare și destructivă a focului făcea această separație imediată. Din această perspectivă, distincția dintre înhumație și incinerație devenea pur formală și de aceea instituțiile religioase au lăsat alegerea lor la îndemâna fiecăruia, după tradițiile familiale, după mijloacele sau gusturile personale.

Am depăși cadrul acestui eseu dacă am încerca să prezentăm concepțiile romanilor referitoare la configurația "lumii de dincolo", să evocăm disputele filosofice referitoare la postexistență sau să enumerăm marea varietate a monumentelor și a simbolurilor funerare. Ceea ce ne propunem este să menționăm dependența ritualurilor funerare față de aceste credințe și să precizăm diversitatea lor datorată fie condițiilor materiale, fie mentalității celor rămași în viață.

La fel ca și grecii, romanii își venerau strămoșii (numiți Mani) eroizându-i. Ei erau investiți cu puteri deosebite și practicile funerare erau menite să releve respectul pe care-l aveau urmașii față de faptele lor. În cazul în care ar fi fost nemulțumite, sufletele defuncților ar fi putut tulbura liniștea și pacea familiei sau a comunității care le-au nesocotit nefăcându-și datoria esențială de a le pregăti și a le dota cu tot ceea ce le era necesar în noua lor existență.

Astfel, în timpul înmormântării, ceremonialul transmis de tradiție cu o rigurozitate remarcabilă obliga pe cei apropiați ca, odată cu manifestarea patetică a pierderii celui decedat, să depună în morminte obiecte sau simboluri ale acestora, considerate a-i fi necesare pentru integrarea în noua comunitate. Se obișnuia să fie așezate lângă defuncți pe lângă obiecte de uz personal (haine, oglinzi, încălțăminte) și podoabe de o mare diversitate (cercei, inele, pandantive etc.), arme și unelte variate pe care cel decedat le posedase în timpul vieții și de care se folosise în mod obișnuit (săbii, topoare, seceri, cuțite etc.), vase de ceramică sau de bronz de diferite mărimi, umplute cu tot felul de alimente[20]. Uneori se mai puneau statuiete ale zeităților protectoare (Heracles, Dionyos), monede pentru cheltuielile imaginare din "lumea de dincolo" și obiecte cu un caracter profilactic (silexuri, amulete ș.a.)[21], iar în cazul mormintelor de copii, alături de corpul lor se puneau jucăriile preferate de ei în timpul vieții pământești.

În afara acestora, în morminte se mai depuneau vase de sticlă cu parfumuri și uleiuri, truse cu ustensile de toaletă, opaițe și vase de uz casnic, pline cu fructe sau prăjituri. Alteori erau instalate în cavouri mese, paturi, casete și dulăpioare, mobilându-se încăperile funerare după

19 E. Rohde, *Psyché*, trad. M. Popescu, București, 1985, p. 41; F. Visscher, *op. cit.*, p. 27

20 C. Pilet, A. Alduc-Le Begousse, *Les vivants set les morts en Gaule romaine*, în *La mort, les mort et l'au-dela dans le monde romain, Actes du Colloque de Caen (1985)*, F. Hinard (ed.), Caen, 1987, p. 20.

21 M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 3; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 253.

tipicul camerelor din locuinţele romane[22].

Atunci când defuncţii erau incineraţi, ochii lor erau închişi când se aprindea focul rugului (*rugus*) şi alături de corpul lor erau depuse variate alimente şi băuturi sau obiecte personale. Uneori chiar mici animale erau sacrificate şi aruncate în foc pentru a acompania sufletele defuncţilor (un astfel de exemplu este şi descoperirea unor rămăşiţe de oase de câine în cimitirul roman de la Lankhills[23], Winchester). Rămăşiţele arderilor erau colectate de rude şi puse în receptacule de diferite forme şi mărimi, din materiale diverse, care erau depuse fie în incinta caselor, în nişe special amenajate, fie în columbarii, fie îngropate în cimitire de incineraţie[24].

Descoperirile arheologice de inventarii funerare din lumea romană sunt deosebit de numeroase, multe dintre aceste obiecte enumerate apar atât de des şi sunt atât de familiare, încât nu e necesar să fie citate exemple individuale. Totuşi, pe de altă parte, unele sunt prezenţe mai rare şi se află în contexte inedite necesitând o atenţie sporită.

Un exemplu de acest fel este oferit de descoperirea a două morminte de înhumaţie din cimitirul roman de la Ospringe din Kent. Aici, alături de defuncţi se aflau zaruri, jocuri de noroc şi statuete ale lui Hercules, Minerva şi Medusa. Scopul acestor obiecte era de a-i ajuta pe cei decedaţi să se simtă ca acasă în "lumea de dincolo", în compania divinităţilor protectoare.

Dacă o persoană era ucisă în luptă sau murise fără a-i fi găsit corpul de către urmaşi, aceştia erau nevoiţi să-i facă un mormânt dotat cu aceleaşi alimente şi obiecte necesare postexistenţei, cum se făcea în cazul unor funeralii normale, sufletul celui pierdut fiind invitat să se odihnească în mormântul cenotaf (*cenotaphium*). Astfel de exemple pot fi cenotaful lui Drusus cel Bătrân din Gallia[25] sau cenotaful ridicat lângă Tropaeum Traiani în memoria soldaţilor căzuţi în lupta contra dacilor[26].

În urma conflictelor militare se obişnuia ca soldaţii ucişi să fie incineraţi sau înhumaţi colectiv[27]. Generalii puteau fi înmormântaţi alături de militari sau corpurile lor erau aduse la Roma, unde li se organizau, pe cheltuiala statului, funeralii publice (*funus publicum*). Astfel de ceremonii se puteau face în fiecare provincie a Imperiului pentru cetăţenii care au adus servicii majore oraşelor şi statului roman. În acele momente se desfăşurau şi lupte cu gladiatori, împărţindu-se şi diverse alimente cetăţenilor săraci. Aceştia din urmă aveau uneori cimitire special rezervate pentru categoria lor socială. Alteori, cadavrele lor erau expuse păsărilor de pradă sau aruncate în puţuri adânci cu înmormântări colective[28].

Din pietate sau din frică, fiecare familie avea datoria să asigure o înmormântare convenabilă defuncţilor săi. Pedeapsa cu interzicerea înmormântării era pentru romani mai gravă decât pedeapsa capitală, pentru că fără funeralii sufletul defunctului nu putea obţine liniştea

22 V. Barbu, sub voce: "Inhumaţia", în *Enciclopedia civilizaţiei romane*, coord. D. Tudor, Bucureşti, 1982, p. 507-509.

23 R. Merrifield, *The Archaeology Of Ritual And Magic*, London, 1987, p. 67.

24 J. M. C. Toynbee, *op. cit.*, p. 50.

25 *Ibidem*, p. 54.

26 *Ibidem*, p. 55.

27 *Ibidem*.

28 A. D. Nock, *Cremation And Burial In The Roman Empire*, în *Theological Review*, 24, 4, 1932, Harvard, p. 322.

și repausul veșnic. O lege religioasă, atribuită regelui Numa Pompilius, pronunța un interdict asupra cadavrului celor fulgerați, care nu trebuia să fie atins de oameni, ci lăsat părăsit în acel loc. Mai târziu, cei fulgerați puteau fi acoperiți cu pământ, deoarece se considera că victima fusese deja pedepsită de Jupiter și că oricum blestemul rămânea asupra ei[29].

Privarea de funeralii era, de-altfel, soarta obișnuită a condamnaților ce săvârșiseră fapte deosebit de grave, a criminalilor îndeosebi; această lege fiind respectată în toate cetățile antice[30]. Cadavrele lor erau sfâșiate de animale sau resturile de la cremație erau puse în mâncarea câinilor. Scopul acestor pedepse era de a împiedica înmormântarea cuviincioasă, de a face să se piardă prin supliciu identitatea defuncților în "lumea de dincolo".

Această violență manifestată de romani față de condamnați la moarte, care erau împiedicați să-și găsească repausul veșnic printre zei, este greu de explicat, fiind în contradicție cu organizarea cultului public și privat care le era consacrat defuncților destinați să ajungă Mani și considerați ca posesori ai unei inteligențe superioare, având puteri cvasidivine.

Teama de o posibilă întoarcere a sufletelor defuncților nemulțimiți de astfel de condamnări era însă, cu siguranță, prezentă în mintea celor care pronunțau sentințele.

Uneori, când nu era interzisă înmormântarea, pentru a se evita întoarcerea sufletelor, morții erau îngropați cu fața în jos. Exemple de acest fel sunt cunoscute din Britannia, în cimitirile romane din secolul al IV-lea d.Hr. de la Basingstoke, Cassington și Lankhills[31].

O altă practică profilactică în fața spiritelor războinătoare era decapitarea defuncților înainte de funeralii. Obiceiul poate fi constatat prin descoperirile de la Cambridgeshire, Charlton, Mackrell, Somerset sau Guilden Morden. Dezmembrări ale corpului celor decedați se cunosc și de la Dunastable (Bedfordshire) și Helmingham (Suffolk), fiind și ele realizate împotriva reanimării defuncților. O explicație a acestui ritual este credința că sufletul își are locul în cap și că prin decapitare sulfetul putea fi separat complet de corp.

În cimitirul roman de la Lankhills s-a descoperit un schelet decapitat, iar în gura capului detașat de corp se afla o monedă. Se pare că ambele practici (decapitarea și depunerea monedei) erau menite să faciliteze călătoria sulfetului în "lumea cealaltă" și să-i asigure pe cei rămași în viață că sufletul celui decedat nu se va mai întoarce niciodată[32].

3. "Obolul lui Charon" și practica depunerilor monetare în morminte

Printre numeroasele ritualuri ale ceremoniei care acompania defuncții pe ultimul lor drum, depunerea de monede în mormintele acestora reprezintă o practică frecvent utilizată în lumea romană. De altfel, aceasta apare sub diverse forme (așezarea unei monede în gura celui decedat, în palma mâinii drepte sau stângi, lângă piept, lângă picioare, în urnele de incinerație sau în pușculițe ș.a.), din Antichitate și până în epoca noastră, într-o zonă geografică care se suprapune întregii planete[33].

---

29 J. Prieur, *op. cit.*, Paris, 1986, p. 17.

30 F. de Coulanges, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*, trad. M. și P. Izverna, trad. note E. Lazăr, București, 1984, p. 33.

31 R. Merrifield, *op. cit.*, p. 76.

32 *Ibidem*, p. 74.

33 H. Borza, *Le mythe de l'obole de Charon et le symbolisme actuel de la monnaie dans le circueil*, în *Orbis*,

Descoperirea de monede în contexte funerare este explicată de obicei de arheologi prin mitul "obolului lui Charon". Dar, chiar şi în lumea greco-romană, acolo unde personajul mitologic Charon era binecunoscut de toţi, monedele depuse în morminte aveau probabil un scop mult mai larg decât acela de a-i facilita sufletului defunctului trecerea în Infern cu ajutorul bărcii lui Charon. Această presupunere decurge din numărul mare de monede găsit în mormintele antice şi din anterioritatea practicii depunerilor monetare în complexele funerare (greco-romane) faţă de momentul apariţiei lui Charon în mitologia greacă.

În afara civilizaţiei greco-romane, monede s-au depus în morminte la numeroase alte popoare în diverse accepţiuni legate de specificul religiei lor.

Astfel, banii găsiţi în mormintle slavilor se presupune că erau destinaţi cheltuielilor de călătorie ale morţilor până (şi) în lumea cealaltă[34], aceeaşi semnificaţie având şi monedele descoperite în complexele funerare care aparţineau vikingilor[35]. Avarii, la fel ca şi bulgarii, fiind influenţaţi de bizantini, aşezau alături de morţii lor monede pentru a le folosi la cheltuielile din "lumea de dincolo", dar mai ales pentru a ajunge acolo[36].

În epoca medievală, la fel ca şi în perioada modernă, francezii, englezii, germanii, maghiarii, cehii, slovacii, românii, grecii ş.a. puneau alături de defuncţii lor monede fie pentru a răscumpăra bunurile acestora, fie pentru a-i ajuta să treacă "vămile" pentru a ajunge pe lumea cealaltă.

În timpurile noastre, monedele puse în mormintele budiştilor japonezi erau aşezate acolo în credinţa că vor fi date de către defuncţi unei bătrâne care le va trece peste râul Sandzu, iar populaţia badaga îi foloseşte pentru trecerea sufletului peste un fir în "lumea de dincolo"[37]. La populaţia khalkhyni din Birmania, banii erau puşi în gura defuncţilor pentru a plăti trecerea cursului apei ce despărţea cele două lumi[38]. Tot în gura morţilor se punea o monedă şi la birmani pentru a avea cu ce plăti traversarea râului mistic[39]. În secolele V-VI d. Hr., în mormintele din vestul Chinei se puneau monede pentru eventualele cheltuieli ale sufletelor din "lumea de dincolo"[40]. La populaţia kol din India, pentru călătoria sufletelor pe lumea cealaltă se mai foloseşte încă practica depunerii unei monede în gura defuncţilor[41] iar la loloşi, în gura celor decedaţi se pune un ban şi câteva boabe de orez, moneda fiind necesară "cumpărării de către spirit a alimentelor care-i trebuia să le consume în timpul călătoriei sale"[42].

Din această enumerare de exemple se poate constata faptul că obiceiul depunerii de

4, 1955, 1, p. 144.

34 E. Kolnikova, *Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slovakei*, în *Slovenska Archeologija*, 15, 11, 1967, p. 253.

35 A. S. Gräslund, *Caronsmynt i vikingotida gravar*, în *Tor*, 11, 1965–1966, p. 191-192.

36 P. Bóna, *Tibiscum, cercetări arheologice III*, în *Banatica*, 8, 1986, p. 31-36.

37 A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, trad. L. Berdan şi N. Vasilescu, Iaşi, 1996, p. 138.

38 J. Anderson, *Mandalay to Momien*, London, 1876, p. 143, *apud* J. Frazer, *La crainte de morts*, Paris, 1934, p. 242.

39 F. S. Forbes, *Pritish Burma*, Londra, 1878, p. 93, *apud* J. Frazer, *op. cit.*, p. 242.

40 F. Thierry de Crussol, *Obole a Charon et rite "fanhan"*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, 9, 2000, p. 324.

41 A. Van Gennep, *op. cit.,* 1996, p. 136.

42 J. Frazer, *op. cit.*, p. 242.

monede în morminte nu s-a manifestat numai sub influența civilizației greco-romane, ci reprezintă un fenomen mult mai amplu legat de credința în supraviețuirea sufletului și, totodată, de trecerea sa într-o altă lume.

4. "Obolul lui Charon" în izvoarele literare antice

În spațiul mediteranean, literatura greacă și latină, de la sfârșitul secolului V î. Hr. și până la sfârșitul secolului II d. Hr., menționează obiceiul de a pune o monedă în gura defuncților ca reprezentând plata simbolică a luntrașului Charon care transporta sufletele morților peste Acheron sau Styx în lumea subpământeană. Sursele literare, la fel ca și descoperirile arheologice demonstrază frecventa folosire a "obolului lui Charon" în toată lumea greco-romană[43].

Acest mit, al "obolului lui Charon" se bazează pe o mențiune târzie a lui Aristofan, care a influențat ulterior toate celelalte referiri la traversarea Styxului. Comicul grec specifica faptul că obiceiul consta în depunerea unei singure monede pentru călătoria sulfetelor atunci când prezenta dialogul dintre Heracles și Dionysos. În acest cadru, Charon este redat ca un bun speculant al schimbărilor din societatea greacă petrecute în timp de război. El cerea clienților săi doi oboli pentru traversarea Styxului, o sumă echivalentă cu prețul unui bilet de teatru:

> "Un bătrân barcagiu te va trece într-o bărcuță, uite atâtica, în schimbul a doi oboli" (Aristofan, *Broaștele,* 125-126).

Gluma lui nu ar fi avut haz dacă ascultătorii săi nu ar fi fost familiari cu obiceiul de a oferi morților un obol pentru trecerea fluviului Infernului. Suma obișnuită era probabil de un obol, dar, cum Dionysos voia să se și întoarcă din Infern, trebuia să plătească pentru drumul de înapoiere tot un obol.

Plata imaginară a taxei de traversare a Styxului apare și la epigramiștii greci. Astfel, pentru mormântul lui Diogene Cinicul, Leonidas a scris următoarele:

> "O, asprul slujbaș de încredre al lui Hades care trece peste apele Acheronului într-o barcă întunecată, ia-l și pe umilul Diogenes la bord, chiar dacă sinistra-ți luntre este plină cu cei ce-au murit. Bagajul meu e doar o ploscă, un portmoneu, un ceas vechi și obolul care trebuie plătit pentru trecerea sufletelor"[44]

În acest context, obolul funerar reprezenta o soluție adoptată de un filosof care ridiculiza convențiile în timpul vieții, adoptându-le însă în momentele premergătoare morții.

La fel este prezentat mitul "obolului lui Charon" și la poetul Archias, care ironiza faptul că Diogenes dorea să-și ia prea multe bagaje "în lumea de dincolo".

Asemănătoare cu poemele lui Leonidas și Archias sunt și epigramele scrise de Ammianus, Antiphanes și Lucilius. Poemul lui Ammianus era dedicat unui personaj avar:

> "Chiar dacă-ți îndepărtezi hotarele până la Stâlpii lui Heracles, o bucată de pământ egală cu cea a tuturor celorlalți te așteaptă și vei ajunge precum Irus cu numai un obol, transformând în pământ ceea ce nu mai este al tău"[45]

---

43 L. Friedlaender, *Civilisation et moeurs romaines du regne d' Auguste à la fin des Antonins*, traduction en français par C. Vogel, Paris, 1874, p. 298; A. Mau, K. J. Maquandt, *Das Privatleben der Römer*, Leipzig, 1886, p. 349; G. Wilke, *Choronspfenning*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, M. Ebert ed. 1925, p. 302-303 șa.

44 S. T. Stevens, *Charon's obol and other coins in ancient funerary practice*, în *Phoenix*, 45, 1991, p. 217.

45 *Ibidem.*

Același mesaj apare și în epigrama lui Antiphanes, care subliniază din nou faptul că oricât de mare avere ar avea defuncții nu pot lua cu ei în "lumea cealaltă" decât un obol[46]. La fel și Lucilius scria că Hermocrates a refuzat să plătească doctorului serviciile sale pentru că i s-ar fi împuținat moștenirea, cu toate că putea lua cu el numai un obol[47].

Cel care a lăsat posterității cea mai detaliată descriere a Infernului, Vergilius, a zugrăvit și portretul luntrașului Charon, dar nu a menționat practica plății acestuia de către sufletele ce doreau să treacă Styxul (Vergilius, *Eneida*, VI, 298-325).

În elegia sa pentru Cornelia, Propertius pune în contrast lumea pământeană, unde zeii pot fi influențați prin rugăciune, cu regatul lui Hades, unde sufletele rămân neajutorate:

"Rugăciunile mișcă inimile zeilor; și când luntrașul a primit banul

Poarta înspăimântătoare se închide pe mormântul ierbos" (Propertius, *Elegii*, XI, 7).

Deci, plata luntrașului era ultimul moment care separa pe cei vii de sufletele morților. Termenul folosit pentru ban este cel de *aera* și poartă sensul de bani de buzunar subliniind valoarea mică a taxei ce trebuia dată lui Charon.

În satirele sale, Juvenal amintește faptul că moneda pentru Charon era de obicei așezată în gura defunctului:

"În timp ce noul venit stă pe mal și e cuprins de frică la vederea înfricoșătorului Charon

Nemuritorul a pierdut speranța de a trece cu barca cea glodoasă,

Neavând nici un ban pe care să-l dea cu gura" (Juvenal, *Satire*, III, 265-268).

Pasajul autorului ironizează omul bogat care, având parte de o moarte accidentală, era lipsit de moneda care în mod normal trebuia pusă în gura defuncților imediat după decesul lor. Triens-ul din acest fragment ne sugerează faptul că moneda era și simbolul unei morți anticipate și pregătite.

Aceeași practică apare menționată și de către Callimachus în Hecale, când descrie privilegiul locuitorilor din Hermione (din Argolida), care, considerându-se aproape de porțile Infernului, "nu puneau celor decedați nici o monedă în gură, așa cum se obișnuia în alte locuri"[48].

Lucian din Samosata, satirizând adeseori imaginarul Infernului, în dialogul Charon menționa că plata luntrașului trebuia făcută în metal neprețios, deci suma era simbolică:

"Cunosc bine arama căci din ea-i făcut obolul ce mi se plătește de toți cei ce coboară în Infern" (Lucian, *Charon*, V, 3-5).

În eseul său, *De funeralia*, ironia autorului se îndrepta din nou asupra obiceiului înzestrării defunctului cu moneda necesară trecerii peste Styx:

"Atât de profund sunt oamenii cuprinși de toate acestea încât atunci când moare un membru al familiei, imediat urmașii aduc un obol și-l pun în gura sa pentru a-l plăti pe luntrașul morților, fără a se gândi ce monedă era folosită în lumea de dincolo și dacă era ateniană sau macedoneană, sau obolul aeginetan care era taxa acolo, căci fără obol luntrașul nu i-ar lua în barca lui, trebuind să se întoarcă înspre lumea viilor" (Lucian, *De funeralia*, 10).

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

48 R. Pfeiffer, *Callimachus*, Londra, 1949, p. 62.

Deci, la fel ca și Leonidas sau Archias, Lucian punea încă o dată accentul pe caracterul convențional al obiceiului.

Romanul lui Apuleius din secolul al II-lea d. Hr, *Metamorfoze*, este sursa ultimului fragment latin despre "obolul lui Charon". Mențiunea apare atunci când Psyche este instruită de către oracol cum să ajungă în Infern, pentru a se putea întoarce ulterior: "Înainte de toate n-ai voie să mergi cu mâinile goale pe întunericul acela, ci în fiecare mână va trebui să ai câte o plăcintă din făină de orz frământată cu vin îndulcit cu miere și chiar în gură să ții doi bănuți de aramă. În curând vei ajunge la fluviul morților unde stă Charon, luntrașul care cere îndată o plată de trecere, fiindcă numai cu această condiție transportă pe călători pe celălalt mal, în barca lui ce trebuie mereu reparată" (Apuleius, *Metamophoses*, VI, 19). Profitând de ocazie, autorul subliniază lăcomia care domnea și în Hades, nu numai pe pământ: "Așadar, și printre morți viețuiește lăcomia! Căci nici acest luntraș, nici însuși Dis (= Pluton) nu fac nimic fără plată, iar săracul când moare trebuie să se îngrijească de banii de drum și dacă cumva nu are bănuțul în mână nu are voie să-și dea sufletul! Vei da acestui îngrozitor bătrân ca taxă de trecere una din monedele tale, dar astfel încât s-o ia el singur cu mâna din gura ta" (*Metamorphoses*, VI, 22).

Instrucțiunile pentru Psyche cuprindeau și faptul că la întoarcerea din Infern trebuia dată lui Charon și cea de-a doua monedă, care astfel îndeplinea o sarcină interzisă, de a traversa râul înapoi pe cei odată ajunși în Hades. Se constată astfel influența pe care a avut-o lucrarea lui Aristofan, *Broaștele*, asupra lui Apuleius, când se vorbește despre taxa dublă pentru traversarea Styxului, despre plata care era prezentă în mintea contemporanilor săi atunci când se apropia momentul morții vreunei persoane.

Analizând literatura greco-romană, am putut constata că toți autorii greci sau latini care menționau sau nu numele lui Charon, erau unanimi în explicarea practicii depunerilor de monede pentru morți ca fiind necesare plății luntrașului.

Astfel, după autorii antici, obiceiul "obolului lui Charon" are patru caracteristici principale : 1) se vorbește de o singură monedă de valoare mică; 2) așezată în gura defuncților; 3) în momentul morții; 4) pentru a plăti trecerea Styxului în barca lui Charon[49]. Dar din aceste surse se pot deduce și alte particularități ale practicii depunerilor de monede în morminte. În primul rând, valoarea scăzută a acestei monede pentru Charon este importantă, pentru că scrierile antice fac legătura între moarte și sărăcie, sugerând că valoarea mică ce o avea moneda era un simbol al sărăciei morții. De altfel, epigramiștii amintiți anterior (Leonidas, Archias ș.a.) subliniază ideea că moartea nu face diferență între săraci sau bogați, bagajul acestora putând consta numai într-o singură monedă destinată luntrașului. Pentru ei, obolul era un *pars pro toto* din averea lor avută în timpul vieții[50]. La fel și cele două monede menționate de Aristofan și de Apuleius, care erau necesare intrării și ieșirii din Infern vorbesc despre caracterul simbolic al taxei cu monedă unică pentru a ajunge în Hades.

Un alt argument care poate demonstra simbolismul monedelor depuse în morminte este și prologul comediei lui Plautus - Poenulus. Aici se vorbește despre un cartaginez bogat care înainte de moarte și-a lăsat toată averea vărului său "plecând spre Acheron fără taxa pentru călătorie"[51]. Pentru a exprima plata călătoriei, autorul folosește termenul *viaticum*, care de

49 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 216.

50 H. Borza, *op. cit.*, p.142.

51 Plautus, *Poenulus*, 719, apud S.T. Stevens, *op. cit.*, p. 221.

obicei avea înțelesul de pregătire pentru orice călătorie. Această utilizare a cuvântului *viaticum* ar putea sugera faptul că monedele folosite pentru ritualul funerar, cel puțin în lumea romană, puteau fi înlocuitoare ale bunurilor materiale și alimetare din mormânt; o pregătire simbolică a sufletului pentru călătoria sa spre lumea subpământeană. De altfel și în vremea creștinismului timpuriu, termenul de *viaticum* semnifica hrana sulfetului din timpul călătoriei de după moarte. De aceea, se poate constata că acolo unde autorii latini folosesc cuvântul *viaticum* pentru moneda așezată în gura defuncților, ei sugearau faptul că banul putea fi folosit ca un înlocuitor al hranei necesare călătoriei sufletelor spre lumea cealaltă[52].

Un alt aspect care poate fi desprins din mențiunile anticilor este și momentul ales pentru depunerea monedei în gura celor decedați care trebuia pusă atunci când sufletul își începea călătoria spre "lumea cealaltă" . Așa cum am putut observa la Juvenal sau Propertius, plasarea monedei marca ruperea legăturilor dintre cei vii și sufletul celui decedat.

De obicei, romanii considerau capul ca locașul sufletului, care ieșea din trup prin gură odată ce omul își dădea ultima suflare. Astfel, unul din primele lucruri ce trebuiau făcute după moarte era închiderea gurii cadavrului, uneori cu benzi de pânză albă, pentru ca urmașii să aibă siguranța că sufletul nu se mai întorcea în trup. Din această perspectivă, utilizarea monedei poate fi interpretată și ca o plată făcută morților pentru a-i împiedica să se mai întoarcă în lumea viilor[53].

Așadar, cu toate că autorii antici erau unanimi atunci când explicau semnificația monedelor din contextul ceremonialelor funerare, din analiza mențiunilor făcute se mai pot desprinde și alte explicații ale utilizării monedelor în funeralii. Cât de serioasă era accepțiunea populară a explicației mitologice a obiceiului se poate constata din tonul dar și din contextul fragmentelor literare antice. Cu excepția lui Callimachus și Propertius, obiceiul "obolului lui Charon" este menționat cu efect umoristic, ca la Aristofan, sau ironic, ca la Plautus. Lucian și Juvenal folosesc obiceiul ca un exemplu al vanității perspectivei convenționale a lumii subpământene. Apuleius era și el critic, deși propunea o alternativă optimistă modelului tradițional. El spunea că banii fac "lumea de dincolo" să funționeze, că ei sunt singurul bun efectiv prin care se poate trata cu lumea subpământeană[54].

5. Descoperirile arheologice de monede în contexte funerare și semnificația acestora

La fel ca și mărturiile autorilor antici, dovezile arheologice ale existenței mitului "obolului lui Charon" sunt variate și discutabile. Totuși, față de dovezile literare, registrul arheologic cu privire la monedele din morminte este mult mai bogat și prezintă numeroase nuanțări. În privința descoperirilor din Antichitatea greco-romană, acolo unde s-au găsit monede în morminte așezate de obicei în gura defuncților, în mâna lor, lângă cap, abdomen sau picioare – în cazul înhumării – sau în urna funerară ori printre celelalte ofrande aflate în mormânt (dacă defuncții erau incinerați), majoritatea arheologilor au făcut instinctual legătura dintre monede și plata imaginară a luntrașului Charon. Analizând însă marea diversitate a depu-

52 *Ibidem*.

53 E. Samter, *Hochzeutsgebräuche*, în *Neue Jahrbücher*, 19, 1907, p. 134.

54 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 221-222.

nerilor de monede în complexele funerare, unii cercetători (precum H. Borza sau S. Stevens ș.a.) s-au îndoit de legătura strânsă dintre monede și personajul mitologic Charon. Ei și-au bazat opinia pe studiul comparativ al obiceiului plasării modelelor în morminte la populațiile antice sau la cele actuale primitive, pe procentul mic de morminte care conțineau monede în cimitirile greco-romane sau pe cantitatea, calitatea și modalitatea de așezare a monedelor în complexele funerare.

Spre deosebire de mențiunile literare despre "obolul lui Charon", care sunt sporadice la autorii antici, folosirea monedelor în contextul ceremonialelor funerare este atât sub raport temporal cât și geografic deosebit de largă. În lumea greacă, cele mai vechi monede descoperite în morminte datează din jurul anului 470 î. Hr., deși practica se pare că are o lungă istorie. Ea a fost cunoscută în Egiptul faraonilor și probabil a ajuns în Grecia prin intermediul cretanilor[55]. Descoperiri de monede de la începutul secolului al V-lea î. Hr. s-au făcut în cimitirul de la Corint[56], iar la sfârșitul aceluiași secol descoperiri monetare au fost realizate în majoritatea orașelor grecești[57]. De la greci, practica a fost preluată de romani și utilizată până la sfârșitul secolului al V-lea d. Hr., când monedele perforate din morminte erau folosite mai ales ca bijuterii și nu aveau valoare de schimb[58]. Din punct de vedere temporal, descoperirile monetare din morminte se eșalonează pe o lungă perioadă de timp, ce începe în secolul al V-lea î.Hr. și se continuă, cu unele întreruperi, până în zilele noastre. Din punct de vedere geografic această practică este semnalată în toată lumea greacă, iar în timpul perioadei romane, monedele apar în funeraliile în toate provinciile Imperiului și chiar în afara acestui spațiu, în lumea barbară influențată cultural și religios de romani.

Numărul monedelor descoperite în mormintele greco-romane este impresionant, dar această abundență era limitată de variabilitatea credințelor funerare antice. O analiză succintă ne relevă faptul că numărul mormintelor cu monede din fiecare cimitir este mic, sugerând ideea potrivit căreia chiar și atunci când practica era la modă, ea era utilizată doar de o mică parte din populație.

Astfel, la Olynthus, 10,2% din morminte conțineau monede, în timp ce la populația elenizată din cimitirul din Poseidonia (din secolul al IV-lea î. Hr.) doar 4,5% din morminte erau cu monede[59]. Aceste situații sunt comparabile cu descoperirile din așezari la fel de elenizate ca Ampurais, Syracusa, Argos și Myrina. La Ampurias, monede erau în numai 4% din morminte[60], iar la Argos, procentul era de 10%[61] la fel ca și la Myrina[62].

---

55 J. P. Alcock, *Classical Religious Belief and Burial Practice in Roman Britain*, în *The Archeological Journal*, 137, 1980, p. 57.

56 C. Blegen, H. Palmer, R. Young, *Corinth results of Excavations 13: The North Cemetery*, Princeton, 1944, p. 83-84.

57 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 223.

58 C. Pilet, *La Necropole de Frenouville*, în *British Archaeological Reports*, 83, 1980, p. 1164.

59 D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus 9. Necrolynthia: A Study in greek Burial Customs and Antropology*, Baltimore, 1942, p. 205; G. Prisco, *Tra economia e societa: La moneta e la tomba a Poseidonia*, în *Annali*, Instituto Italiano di Numismaica, 27-28, 1980-1981, p. 49.

60 M. Almagro, *Las Necropolis de Ampurias*, Barcelona, 1953, p. 257.

61 P. Brunneau, *Tombes d'Argos*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 94, 1970, p. 528.

62 E. Pottier, S. Reinach, *Fouilles dans la nécropole de Myrina*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 6, 1882, p. 412.

Descoperirile de monede funerare sunt mai frecvente în cimitirele romane, unde procentajul mormintelor cu monede variază de obicei între un maxim de aproape 50% atins în cimitirul de incineraţie din secolele I-II d. Hr. de la Tipasa (Algeria)[63] sau de 42,2% în cimitirul din secolul I î. Hr. ce aparţinea comunităţii celtice din Ornavasso[64] şi un minim de 9% constatat în cimitirul din secolele I-II d. Hr. de la Ampurias[65] şi 11,3 % în cimitirul din aceeaşi vreme de la York[66].

În *Hispaniae*, după cucerirea romană, în morminte se depuneau frecvent monede, mai ales în secolele II-IV d. Hr. La Tongobriga, în cimitirul din secolul al IV-lea d.Hr., din 15 morminte descoperite s-au adunat însă doar patru monede constantiniene[67].

În *Galliae*, monede depuse pentru morţi sunt continuu atestate în secolele I-III d.Hr., practica devenind şi mai populară la sfârşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea d. Hr[68]. În cimitirul gallo-roman de epocă flaviană de la Solre-sur-Sambre, 24% din mormintele de incineraţie erau cu monede[69], iar în necropola mixtă de incineraţie şi de înhumaţie de la Vatteuville-la-Rue din secolele II-III d. Hr., "un mormânt din trei avea monede"[70].

În *Britanniae*, în cimitirele cercetate aproape integral, doar un mic număr de morminte aveau monede: la Pounbury, Dorchester şi Dorest - trei din 50, la Chichester (West Sussex) - şase din 326, iar la Trentholme Drive (York) - nouă din 350 de înhumări. Aceste descoperiri erau din secolul al IV-lea d.Hr., perioadă în care s-a practicat cel mai bine acest obicei "vechi de peste trei secole în Britannia"[71]

În *Germania*, la Krefeld-Gellep (în zona Rhinului) 29% din înhumări aveau monede din secolul al IV-lea d. Hr[72]. În Pannonia, în necropola vestică a oraşului Aquincum, ce a funcţionat între secolele I-IV d. Hr., din cele 202 morminte descoperite - în 47 s-au găsit monede, în mână, pe corp sau printre alte ofrande[73].

În *Macedonia*, la Apollonia, din cele 103 morminte descoperite până la 1973 s-au adunat 28 de monede de la Augustus până la Constantin cel Mare[74].

În *Dacia*, la fel ca şi în celelalte provincii imperiale, în secolele II-IV d. Hr. s-a practicat

63 S. Lancel, *"Tipasitana IV"*, în *Bulletin Archeologique Algerienne*, 4, 1970, p. 166-168.

64 P. Agostinetti, *Corredi funebri e gruppe sociali nella necropoli di S. Bernardo di Ornavasso*, în *Studi di paleontologia in honore di Salvatore M. Puglisi*, Roma, 1985, p. 897.

65 M. Almagro, *op. cit.*, p. 29.

66 L. P. Wenham, *The Romano-British Cemetery at Trentholme Drive*, York, Londra, 1968, p. 87-91.

67 L. A. Tavers Dias, *Nécropoles on territorium de Tongobriga*, în *Conimbriga*, 32-33, 1993-1994, p. 107-119.

68 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 224.

69 R. Brulet, *La Nécropole gallo-romaine de la Thure a Solre-sur-Sambre*, Brussels, 1976, p. 82-90.

70 M. Clotide Leqoy, *La necropole gallo-romaine de Vatteville-la-Rue (Fôret de Bretonne),* în *Necropoles a incineration de Haut Empire. Table ronde de Lyon*, coord. J. Lasfarques,1986, Lyon, 1987, p. 59.

71 J. P. Alcock, *op. cit.*, p. 57.

72 H. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, în *Münchener Beiträge zur vor und fruhgeschichte*, 19, 1974, p. 149-150.

73 J. Topál, *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The western cemetery, I*, Budapesta, 1993, apud L. Oţa (recenzie), în *SCIVA*, 47, 1996, 1, p. 95-97.

74 A. Mano, *La necropole d'Appolonie (sec. II-III)*, în *Illiria*, 3, 1973, p.175.

acest obicei la Porolissum, Romula, Drobeta, Apulum, Napoca ș.a. Obiceiul depunerii de monede în contexte funerare s-a perpetuat până la sfârșitul secolului al VIII-lea d. Hr., așa cum demonstrează cercetarea necropolei de la Izvoru (jud. Giurgiu), unde din 344 de morminte, patru erau cu monede de bronz din secolul al IV-lea d. Hr[75].

Din această succintă enumerare de exemple se poate observa că practica depunerii de monede în morminte variază ca utilizare în funcție de intesitatea circulației monetare într-o anumită perioadă de timp sau zonă gerografică, dar mai ales în funcție de cunoștințele și necesitățile mitologice ale comunităților mai mult sau mai puțin romanizate.

O altă perspectivă din care pot fi privite descoperirile monetare din complexele funerare este analiza calității și a plasării monedelor depuse pentru defuncți.

Astfel, din cele 136 de monede găsite în mormintele de la Olynthus, aproape toate erau din bronz, doar câteva fiind din argint. De obicei, mormintele aveau câte o monedă, dar de multe ori apar și câte patru așezate în gura sau în mâna defuncților. D. M. Robinson, care a descoperit necropola, considera că monedele de bronz sau de argint erau menite să-l plătească pe Charon pentru a se asigura că sufletele decedaților vor avea o călătorie sigură până în "lumea cealaltă"[76]. În mormintele elenistice din cimitirul Kerameikos din Atena, monedele apăreau cel mai adesea în gura defuncților, dar și în mâna lor, aruncate la întâmplare în mormânt sau puse într-un vas în momentul înhumării. Majoritatea monedelor sunt din bronz, dar unele sunt de argint și chiar de aur, ceea ce ar putea sugera faptul că ele erau depuse în ideea că vor putea fi utilizate în "lumea cealaltă"[77].

La Poseidonia, din 68 de morminte cu monede, 15 cuprindeau câte două monede, patru câte trei monede, trei câte patru monede, două câte cinci monede, unul era cu șase și unul cu zece, celelalte având câte o singură monedă. S-ar putea astfel deduce că în ideologia funerară a comunității, aceste depuneri de monede sunt mai degrabă legate de prestigiul individului decât de mitul lui Charon[78].

La S. Bernardo di Ornavasso, 16 din 74 de morminte cu monede cuprindeau o singură monedă de bronz, celelalte aveau până la cinci monede fie de bronz fie de argint. Plasarea lor, nu lângă capul defuncților, ci împreună cu alte obiecte în morminte poate sugera faptul că erau depuse în momentul înhumării pentru a releva simbolic rolul social pe care-l deținuse cel decedat și mai puțin pentru plata imaginară a luntrașului Charon[79].

Din secolul al III-lea d. Hr. au apărut noi obiceiuri legate de practica depunerilor monetare în morminte, care se diferențiază net de cele din perioada clasică.

În a doua jumătate a secolului al III-lea și în secolul al IV-lea d. Hr., 60% din mormintele cu monede de la Turnacum (Gallia) aveau mai mult de o monedă iar patru din ele aveau câte 11, 13, 23 și 31 monede depuse într-o mică cutie. De altfel, monedele erau plasate destul de variabil: în gură, lângă cap, în mâini sau lângă ele, lângă picioare sau puse la întâmplare în

75 B. Mitrea, *Monede romane imperiale în necropola din secolul VIII de la Izvoru (jud. Giurgiu)*, în *SCIV*, 39, 1988, 4, p. 381-382.

76 D. M. Robinson, *op. cit.*, p. 205.

77 E. Pottier, S. Reinack, *op. cit.*, p. 105-109.

78 G. Prisco, *op. cit.*, p. 49.

79 P. Agostinetti, *op. cit.,* p. 896.

sicriu[80].

O variabilitate similară a depunerii monedelor în morminte se constată şi în cimitirul din secolul al IV-lea d.Hr. de la Lankhills (Winchester), unde, în 58, 4% din morminte, monedele erau aşezate în afara zonei capului defunctului[81].

În secolele III-V d. Hr., în cimitirul de la Frénouville, din 15 morminte cu monede, într-unul erau 23 de monede puse într-o puşculiţă[82].

În sudul Galliei, monedele erau depuse în mod curent în gura defuncţilor (la Jussay), în mâna dreaptă (la Certrat ori Tavers), pe corp (la Naveil) sau lângă cap (la Tavers) ori erau plasate ca tezaure (la Pontlevoy, Montargias sau Pannes)[83].

În mormintele merovingiene, ca, de exemplu, la Abbeville, monedele descoperite se aflau fie în gura defuncţilor (42%), fie în mâna lor (7%), fie în vase de ceramică (9%), la Vermand, în gura scheletelor erau 11% din monede, în mână 40% şi în vase 19% iar la Vert-la-Gravelle-54% erau depuse în gură, 23% în mână şi 15% în vase. La Strasbourg, din cele 30 de monede găsite, majoritatea se aflau în mâna defuncţilor, iar la Bry-sur-Marne, toate cele 30 de monede descoperite se aflau în gura celor decedaţi. Monede s-au găsit şi într-o puşculiţă legată de centură, aceasta fiind probabil o influenţă barbară (trei cazuri s-au aflat la Abbeville, unul la Oudenburg, două la Vermand, unul la Guer şi unul la Éprave. Se pare că lumea germanică a împrumutat de la romani obiceiul depunerii de monede în morminte, dar cu o semnificaţie diferită. Obolul roman era de obicei din bronz, fiind un gest care trebuia să satisfacă o cutumă. Conducătorii germanici au adaptat această practică gusturilor lor de a decora mormintele; ei depuneau o monedă de argint sau de aur pentru a sublinia importanţa socială a defuncţilor. Astfel, în M55 de la Éprave erau patru monede de argint lângă picioarele defunctului, iar în mormântul F de la Spontin, o monedă de aur se afla în zona genunchilor celui decedat[84].

În Pannonia, la Svinja (lângă Cerknica) din 42 de morminte de incineraţie, şapte aveau monede de bronz în inventar de la Claudius, Hadrian şi Traian[85]. La Staren Trgu (Gradcu), din cele opt morminte de incineraţie descoperite în 1977, în M 1 erau trei monede de bronz (sec. I-II), iar în M 2, 7 şi 8 câte o monedă de bronz (sec. I-II d. Hr.)[86]. La Gradište (lângă Prilep), în 1972 s-au găsit 15 morminte de înhumaţie: în M 15 erau trei monede de bronz de la Constantin al II-lea (337-361) iar în M 17 – 8 monede de bronz de la Constantin al II-lea şi Iulian Apostata (361-363)[87]. Lângă lacul Balaton s-au descoperit până în 1955 48 de morminte romane din secolul al IV-lea d. Hr., din care 15 aveau monede. În M 13 erau şapte

80 R. Brulet, *La Nécropole gallo-romaine de la rue Perdue a Tournai*, Louvain, 1977, p. 18.

81 G. Clark, *The Roman Cemetery at Lankhils*, Oxford, 1979, p. 165-167.

82 C. Pilet, *op. cit.,* p. 1162.

83 M. Prevost, *La val de Loire et les pays de Loire a l'epoque romaine. Essai de synthese*, Paris, 1986, p. 510-511.

84 B. Young, *Paganisme, christianisation et rites funeraires mérovingienes*, în *Aheologie medievale*, 7, 1977, p. 41-42.

85 M. Urleb, *Antièno grobišče u Cerknici*, în *Arheološki Vestnik*, 34, 1983, p. 316.

86 M. Strmènik-Guliè, *Antièno grobišče u Stare Trgu pri Sloveny Graden,* în *Arheološki Vestnik*, 32, 1981, p. 350.

87 T. Koletyn, *Gradište (Debrešte, Prilep)*, în *Arheoloski Pregled*, 14, 1972, p. 84-86.

monede, în M 30 - cinci, M 39 – tot cinci și M 41 - patru monede de bronz[88]. La Dombóvár (Tolna) din cele șapte morminte descoperite în 1968, în M 5 erau șapte monede de bronz (sec. IV d. Hr.), în M 7 – trei monede de bronz și M 6 - nouă monede de bronz[89]. În necropola romană de lângă Pécs, din cele peste 300 de morminte s-au găsit 78 de monede, de obicei câte două sau trei într-un mormânt. În M 275 erau patru monede din secolul al IV-lea d. Hr., iar în M 273 – 13 monede de bronz din secolul al IV-lea d. Hr[90].

În Scythia Minor, în M 39 descoperit în 1959 la Constanța se aflau 11 monede romane de la sfârșitul sec. al III-lea d. Hr. În 1946, tot la Constanța s-a dezvelit un mormânt de piatră ce avea în interior 13 monede din secolul al IV-lea d. Hr[91]. Până în 1987 la Piatra Frecăței (Beroe) din cele 1139 de morminte descoperite, opt aveau câte o monedă depusă fie în gură, lângă cap sau mâini ori între picioare; M 76 avea două monede, M 84 – șapte monede de bronz, M 266 – 11 monede de bronz în interiorul tibiilor defunctului și M 279 – 12 monede de bronz depuse pe craniu și pe torace (din secolul al IV-lea)[92]. Numărul mare de monede descoperite într-un singur mormânt ar putea reliefa faptul că ofranda nu a fost făcută de o singură persoană, ci de mai multe, cu prilejul înhumării. Monedele nu puteau fi toate dedicate luntrașului Charon (cel mult una dintre ele), ci probabil erau menite să ajute defunctul să-și continue existența sub pământ și pe lumea cealaltă[93].

De altfel, din secolul al III-lea d. Hr., în toată zona Dunării s-au descoperit în morminte depozite monetare așezate de comunitatea celor vii alături de defuncți, monedele fiind fie proprietatea celor înhumați, fie adunate de la fiecare participant la ceremonie în scopul asigurării pentru defunct a unor resurse bănești care să-i faciliteze integrarea în "lumea cealaltă". Acest fel de depuneri monetare era cu siguranță într-un număr mult mai mare înainte de a fi jefuite numeroase morminte sau deranjate de orice altă intervenție ulterioară[94].

Prezența monedelor în mormintele de la sfârșitul Antichității din Africa se aseamănă cu situația generală din Europa. În secolul al V-lea d.Hr. și prima jumătate a secolului al VI-lea d.Hr. în necropola de lângă zidul theodosian al Carthaginei, 19% din morminte aveau monede, însă în doar 32% din ele se afla câte o singură monedă (doar 1/3 din acestea fiind în zona capului). Tot aici s-au descoprit 10 morminte cu un număr mare de monede, de la 10 la 153, învelite într-o pânză, inclusiv un mormânt cu patru monede de aur și 24 de monede mici de bronz[95].

Și pe teritoriul Asiei (în regiunea Caucazului), în necropola de la Amaziz-hevi ce datează din secolele I-III d. Hr. s-au găsit monede în mormintele aristocraților iberici. În aproape toate sepulturile se aflau fie aurei de la Augustus (probabil în mormintele celor mai bogați), fie monede de la reprezentanții dinastiei Antoninilor sau de la Gordianus (238-244) și

88 T. Pekáry, *Késörómai sírok Fenek pusztán*, în *Archaeologiai Értesitő*, 82, 1955, p. 20-26.

89 M. Albeker, *The ritual lament in Greek tradition*, Londra, 1974, p. 66.

90 F. Fülep, *Roman cemeteries on the teritory of Pécs,* Budapesta, 1977, p. 18-20.

91 G. Poenaru Bordea, R. Ocheșanu, *Câteva depozite monetare din Scythia Minor depuse ca ofrande funerare (sec. III-V e.n.),* în *Pontica*, 24, 1991, p. 349.

92 A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987, p. 11.

93 G. Poenaru-Bordea, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 197, p. 11.

94 J. Topál, *The Southern Cemetery Of Matrica (Szayhalombatta-Dumafüred)*, Budapesta, 1981, p. 95.

95 S. T. Stevens, *op. cit.,* p. 226.

Hostilianus (251 d. Hr.). Tot aici, acestă practică s-a menţinut şi în perioada medievală, aşa cum demonstrează cele două monede din secolul al VIII-lea d.Hr. aflate în necropolă[96].

În spaţiul mediteranean, în mormintele de la sfârşitul Antichităţii găsim fie câte o singură monedă, fie grupuri mici de monede, de obicei depuse în puşculiţe aflate lângă talia defuncţilor. În general, monedele din bronz sunt cele mai comune, dar în unele regiuni germanice, monedele sunt din aur sau argint şi mai rar din bronz, aşa cum era pe atunci moda barbară în privinţa înmormântării[97].

În zona Dunării de Jos, sub influenţa romanilor, sarmaţii au preluat şi ei practica depunerii de monede în morminte, însă nu este încă prea clar dacă ei cunoşteau sau nu mitul lui Charon. În Pannonia, foarte puţine cazuri sunt cele în care monedele au fost depuse lângă capul defunctului, cele mai multe fiind situaţiile în care monedele erau aşezate fie în mâna defunctului, fie în puşculiţe de piele prinse de centură[98].

Germanii au fost şi ei influenţaţi de acestă cutumă de origine greco-romană, aşa cum demonstrează descoperirile de monede din necropolele de la Bodrogköz (Zemplén), Bökeny-Mindszent (Csagrád) din Pannonia[99]. Pe teritoriul de la nordul Dunării cea mai relevantă descoperire este moneda romană găsită în mormântul germanic din sec. al V-lea d. Hr. de la Fântânele (Bistriţa Năsăud), fapt care relevă totodată cât de rar se practica acest obicei la germanici[100].

Războinicii avari din zona Dunării de Jos erau înmormântaţi uneori cu monede de aur bizantine, aşa cum rezultă din descoperirile de la Aradac-Mécka (Serbia), unde în M 2 era un *follis* de la Mauricius Tiberius (582-583); Krstur (Serbia), unde un mormânt avea o monedă de aur de la Heraclius (610-613); Lovèenac (Serbia), unde un mormânt descoperit în 1901 conţinea şi un *solidus* de la Heraclius şi Heraclius Konstantinos(615-625)[101]. La Kunagota (Békés,Ungaria), într-un mormânt avar era o monedă de aur de la Justinian I (545-565); la Szegvar (Ungaria), un alt mormânt avar avea o monedă de aur de la Mauricius Tiberius (582-602); la Kiskörös (Ungaria), M 53 avea un solidus de la Heraclius (610-640) şi un altul de la Konstantinos IV (674-681); iar la Sânpetru German (România), într-un mormânt avar s-a găsit un *solidus* de la Heraclius şi Heraclius Konstantinos (615-625)[102].

Scopul depunerilor monetare la germanici, la fel ca şi la avari, era probabil acela de a-i asigura defunctului resursele necesare pentru ajungerea şi integrarea în "lumea de dincolo" şi mai puţin de a reliefa statutul social al acestuia. Cert este faptul că descoperirile monetare de

96 A. M. Apakédze, G .F. Gobedjişvili, A. N. Kalandadze, G. A. Lomtatitze, *Myxema*, Tblisi, 1958, recenzie de D. Bordenache, în *SCIV*, 11, 1,1960, p. 206-208.

97 H. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, în *Münchener Beiträge zur vor und fruhgeschichte*, 19, 1974, p. 149-150; S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 226.

98 A. Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok...*, în *Antaeus*, 17-18, 1988-1989, Budapesta, 1989, recenzie de D. Benea, în *SCIVA*, 44, 1993, 2, p. 218.

99 L. Huszár, *Das münzmaterial in den funden der völker-wanderungszeit im mittleren Donaubecken*, în *Acta Archeologica*, 5, 1955, p. 67-86.

100 I. H. Crişan, C. Opreanu, *Un mormânt din secolul al V-lea de la Fântânele (jud.Bistriţa Năsăud)*, în *Ephemerides Napocensis*, 1, 1991, p.121-122.

101 P. Somogyi, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, Innsbruck, 1997, p. 23-58.

102 E. Garam, *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit*, în F. Daim ed., *Awarenforschungen*, I, Viena, 1992, p. 137-144.

acest fel ar fi trebuit să fie mai numeroase, dar, conform datelor arheologice din teritoriile de migrație germanică, violarea mormintelor de către hoți a fost constantă în perioada întunecată a Evului Mediu[103].

În epoca medievală, în perioada merovingiană a secolele V-VII, a fost folosită intens practica depunerii de monede în morminte. Probabil de la germani au fost influențați și avarii în acest sens, la fel ca și slavii. În necropolele slave din centrul Europei, de multe ori se puneau defuncților câte două sau trei monede, fapt care ar putea exclude funcția lor de obol al morții. Astfel, la Krasno (Moravia), monede germanice și maghiare se aflau fie în gura defuncților fie în mâna lor (în ultimul caz fiind de obicei câte două). La fel și la Mištrin, Halimba, Flur Kopáncs sau Vasas. La Nitra (Slovacia), într-un mormânt din secolul al XIII-lea, în gura unui defunct erau trei monede ungurești, la fel ca și la Hodonin (Moravia) sau Cáslav (Boemia)[104].

S-a presupus astfel că monedele urmau să faciliteze integrarea în "lumea de dincolo", fiind un mijloc pentru acumularea celor necesare acolo[105]. Obolul morții a apărut în mormintele medievale timpurii odată cu trecerea slavilor de la păgânism la creștinism, astfel încât monedele erau menite să înlocuiască celelalte sacrificii și mijloace de plată a defuncților proscrise de Biserică ca fiind rituri păgâne[106].

Sub influența creștinilor occidentali, ungurii au preluat și ei această cutumă, așa cum demonstrează numeroasele descoperiri monetare din mormintele maghiare. Exemple de acest fel provin de la Pusztaszentlászló (din sec. XI), unde până în 1974, din cele 108 morminte, 13 aveau monede de la Geza I (1074-1077) și Laszló I (1077-1095)[107]. La fel, în necropola de la Sárazsadány (Borșod), 11 morminte aveau monede de la regii Salamon și Ladislau (sec. XI)[108], iar în cimitirul de secol XI de la Kérpuszta (l. Balaton), din 388 de morminte, 15 aveau monede depuse majoritatea în gura defuncților sau lângă piept ori în mâna lor[109].

Probabil de la unguri, obiceiul s-a transmis și la sârbi, bulgari și români, care mai practicaseră acest obicei de-a lungul istoriei lor, dar din considerente materiale sau religioase renunțaseră la el pentru o vreme. Astfel, în Serbia, monede bizantine s-au descoperit în mormintele de la Trilj (Sinja), Biskupija (Knina), Nin sau Vukovar ș.a., monede franceze la Buzet-Mala Vrta (Istri) și Nin, dar mai ales monede ungurești la Dubravica, Batajnika, Bijelo Brdo, Lovcénac sau Svinjarevici[110].

În Bulgaria, monede bizantine se aflau în mormintele de la Kjulevèa, Ablanica II sau

103 E. Salin, *La civilisation merovingiene d'apres les sepultures, les textes et le laboratoire*, Paris, 1959, p. 262-267.

104 E. Kolnikova, *op. cit.*, p. 250-251.

105 *Ibidem*, p. 251.

106 *Ibidem*, p. 254.

107 B. M. Szöke, L. Vándor, *Das Gräberfeld von Pusztanszentlászló aus dem 11 Jahrhundert*, în *Mitteltungen der Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie*, 6, 1976, p. 104.

108 I. Bognár-Kutzian, *Sárazsadány (Bodrogszadány)*, în *Zehn Jahre Archäologischen Forschung (1958-68)*, Budapesta, 1970, p. 130.

109 J. Nemeskéri, P. Liptak, B. Szöke, *Le cemetiere du XI siecle de Kerepuszta*, în A*cta Archaeologica Hungarica*, 3, 1953, p. 214-270.

110 V. S. Jovanovič, *Prilozi hronologiji srednjovekovmih nekropola Jugoslavije i Bugarske (I)*, în *Balcanoslavica*, 6, 1977, p. 144-152.

Varna, la Bloskovo şi Loveè ş.a. Ele datează din secolele VIII-XIV şi reliefează legăturile constante cu Imperiul Bizantin[111]. În secolul al XIII-lea, monede ungureşti s-au depus în mormintele din necropolele de la Gradnica[112] şi Skravena (unde, în unele din ele, în mâna defuncţilor se aflau câte două-trei monede)[113], iar în cimitirul aflat lângă comuna Negovanovţi (din apropiere de Vidin), din 86 de morminte, 10 aveau monede emise aproape toate de Vladislav Vlaicu (1364-1372)[114].

La nordul Dunării, din cauza ruperii relaţiilor cu lumea bizantină datorită migraţiilor slave şi bulgare monedele au pătruns tot mai rar lăsând loc schimburilor în natură şi influenţând negativ practicarea depunerilor de monede în morminte. De aceea, monedele apar foarte rar în contexte funerare, excepţie făcând doar patru morminte din 344 descoperite în necropola de la Izvoru (jud. Giurgiu), datată în secolul al VIII-lea d. Hr[115]. sau M 81 de la Obârşia (jud. Olt) care conţinea o monedă de secol IV d. Hr. lângă craniul defunctului[116]. După ce în spaţiul românesc au pătruns monedele emise de regii maghiari, practica depunerilor monetare în morminte a fost reluată (şi sub influenţa maghiară), mai întâi în Transilvania, aşa cum demonstrează descoperirile de la Alba Iulia[117], Moreşti – "Chiftalău"[118], Dăbâca[119] sau Cluj-Mănăştur[120] şi mai apoi în Banat – la Cuptoare (Caraş-Severin[121]), Ilidia[122] sau Gornea – Ţârcheviştе[123]; în Muntenia, la Rodovanu (Călăraşi[124]), Coconi[125], Verbicioara

111 *Ibidem*, p. 144-147.

112 A. T. Micev, G. Kitov, *Tumulus thraces pres du village Gradnica, dep. de Gobrova*, în *Arheologia*, 1972, 14, 1, p. 60-61.

113 D. Agre, *Tumulus No 1, de la necropole pres du village Skravena, region de Butevgrad*, în *Arheologia*, 32, 1990, 3, p. 31.

114 T. Gherasimov, *Monede româneşti şi bulgare din necropola de lângă comuna Negovanovţi (reg. Vidin, Bulgaria)*, în *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 149.

115 B. Mitrea, *Decouvertes monetaire en Roumanie, 1978 (XXII)*, în *Dacia*, N.S., 1988, 32, p. 381-382.

116 Idem, *Monede romane imperiale în necropola din secolul VIII de la Izvoru (jud. Giurgiu)*, în *SCIV*, 39, 1988, 4, p. 383.

117 . M. Blăjan, E. Stoicovici, D. Botezatu, *Monedele descoperite în cimitirul feudal timpuriu (sec. XI) de la Alba Iulia, str. Vânătorilor (1979-1980). Studiu metalografic, numismatic şi etnologic*, în *Apulum*, 27-30, 1990-1993, p. 273-279.

118 K. Horedt, *Moreşti, Grabungen im einer mittelalterlichen Siedlungentin Siebenbürgen*, Bonn, 1984, p. 58-59.

119 S. Matei, I. Uzum, *Date noi asupra bisericii şi forticaţiei de la Ilida*, în *AMN*, 9, 1972, p. 557.

120 A. Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăştur,* în *AIIAC*, 18, 1975, p. 304.

121 D. Bălănescu, *Cu privire la semnificaţia monedei romane descoperite în unele aşezări şi necropole din Banat*, în *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 218-219.

122 D. Ţeicu, *Necropolele medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 237.

123 I. Uzum, C*imitirul medieval de la Gornea-Ţârcheviştе*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 136-137.

124 M. Comşa, *Monedele descoperite în cimitirul de la Rodovanu (jud. Călăraşi) şi semnificaţia lor simbolică*, în *CN*, 3, 1983, p. 153-1569.

125 N. Constantinescu, *Coconi, un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1972, p. 105.

(Dolj[126]) sau Cernica[127]; în Moldova – la Hudum (Botoșani[128]), Siret[129] sau Galați[130] și în Dobrogea, la Capidava[131], Dinogeția[132,] Nufăru[133] sau Isaccea[134] și Enisala[135].

La sfârșitul epocii medievale românești, practica depunerii de monede în mormintele creștine a fost menționată de unii călători străini ca: Nicoló Barsi (sec. XVI)[136], Erasmus Heinrick Schneider von Weismantel (sec. XVIII)[137] sau Marco Bandini[138].

În secolul al XVII-lea, Samuil Micu Clain nota faptul că "așa cum romanii puneau la mort un ban ca să poată plăti când vor trece Câmpurile Elisiacești, la fel pun și românii noștri încă și acum în multe locuri un ban în mâna mortului"[139.]

La începutul secolului al XIX-lea, Titu Maior menționa că "obolul nici nu se mai pune în mâna dreaptă, nici nu se mai îngroapă, se lipește de o cruce de ceară și se pune în sicriu, iar după ce toți au sărutat crucea, aceasta rămâne preotului"[140].

Simion Florea Marian afirma că "la începutul secolului al XX-lea, în Bucovina se puneau la capul mortului și în mână unul sau mai mulți crăițari pentru a plăti vămile văzduhului". În Moldova și în Transilvania, crăițarul se lega de cheutoarea cămășii pentru a-și plăti vămile defunctul, iar în Țara Românească se obișnuia să se pună "în sânul celui mort 24 de parale pentru a plăti cele 24 de vămi", iar, alteori, banul era așezat pe sicriu ori aruncat în groapă[141]. Tot el constata că, "atât în Moldova, cât și în Transilvania, banul se punea în gura mortului, fără ca cei ce făceau acest lucru să se mai gândească la antica obaolă a lui Charon"[142].

---

126 D. Berciu și colab., *Așezările și cimitirile din societatea primitivă în Oltenia, I, Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 106.

127 Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind așezarea de la Cernica*, în *SCIV*, 14, 1962, 2, p. 371-379.

128 V. Spinei, R. Popovici, *Cercetări arheologice în necropola medievală de la Hudum (jud. Botoșani)*, în *ArhMold*, 10, 1985, p. 76.

129 V. Spinei, E. Gherman, *Șantierul arheologic Siret*, în *ArhMold*, 18, 1995, p. 82.

130 A. Anghel, *Cercetări de salvare efectuate în necropola medievală- zona faleza Dunării – Galați (sec. XVI-XVIII)*, în *Danubius*, 13-14, 1992, p. 118.

131 G. R. Florescu, G. Ceacalopol, *Săpăturile de la Capidava*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 379.

132 I. Barnea și colab., *Pătrunderea slavilor la Dunărea de Jos – Rezultatul săpăturilor arheologice de la Dinogeția (com. Garvăn, jud. Tulcea)*, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, p. 72.

133 O. Damian, *O necropolă medievală timpurie descoperită la Nufăru, jud. Tulcea*, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, p. 105.

134 I. Vasiliu, *Cimitirul feudal timpuriu de la Isaccea*, în *Peuce*, 9, 1984, p. 111-123.

135 Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Necropola medievală de la Enisala*, în *Peuce*, 18, 1980, p. 476.

136 *Călători străini despre Țările Române*, V, p. 77.

137 *Ibidem*, VII, p. 363-364.

138 V. A. Urechia, *Codicele Bandinus*, în *AARMSI*, II, 16, 1885, p. 140-146.

139 I. Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, I, București, 1971, p. 10.

140 *Ibidem*.

141 S. Florea-Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, ediție critică de T. Teaha, I. Șerb și I. Ilușiu, text stabilit de T. Teaha, București, 1995, p. 55-57

142 *Ibidem*, p. 55.

Se poate constata astfel că, prin intermediul Bisericii creştine, accepţiunea acestui gest ritual a fost modificată iar pomana banilor se dădea fie pentru "trecerea apelor celor mari", pentru cumpărarea apei de către "dalbul călător", pentru "plata vămilor văzduhului", fie pentru "plata pământului" sau "plata locului"[143].

Aceeaşi situaţie privind schimbarea semnificaţiei depunerilor de monede în mormintele din epoca modernă se întâlneşte şi la grecii din secolul al XIX-lea din Asia Mică, din Macedonia şi Tracia, care "puneau la înmormântări câte o monedă în gura sau în mâna defuncţilor lor"[144]. La albanezi şi la bulgari celor decedaţi li se punea câte o monedă în gură "pentru a plăti vama la trecerea în lumea cealaltă" sau "pentru a-l plăti pe luntraşul ce trebuie să-i treacă peste râul morţilor[145]". La sârbi, ca şi la bulgari, pe ochii morţilor se puneau bani de aramă[146]. La armeni se puneau în mâna defuncţilor o lumânare de ceară şi un ban de argint[147]. Ungurii au depus şi ei lângă defuncţi monede până în epoca contemporană în ideea de a-i ajuta pe aceştia să ajungă mai uşor în "lumea de dincolo"[148].

În epoca modernă, francezii au continuat vechea practică antică (deşi cu gândul că banii vor folosi defuncţilor pe "lumea cealaltă") aşa cum demonstrează mărturiile etnologice de la Moissac, Thiers, Bugey, Gironda sau Berry[149]. Dar, la fel ca şi în Artois această practică se foloseşte tot mai rar în zilele noastre[150].

În Anglia, numeroase exemple de plasare a unei monede în gura defuncţilor se cunosc de la Borough Green, Newmarket, Cambridgeshire ş.a. La York, monedele se aşezau pe ochii morţilor, iar la Ilford (Essex) fiecare membru al familiei obişnuia să pună monede de aur sau de argint în sicriul defuncţilor în momentul înmormântării[151].

Aşadar, din aceste exemple am putut observa că există o mare variabilitate a practicii depunerilor de monede din perioada antică şi până în epoca contemporană pe un spaţiu geografic ce acoperă aproape toată suprafaţa globului. Complexitatea acestei cutume se datorează schimbărilor frecvente din dogma religioasă a unui popor, dar şi diferenţelor dintre religiile în care practica depunerii de monede în morminte a existat. De aceea, este clar faptul că monedele oferite morţilor în diversele religii ale lumii nu puteau îndeplini peste tot aceeaşi funcţie de "obol pentru Charon".

Tiparele şi variabilitatea existente în utilizarea funerară a monedelor contrazic modelul simplu al unui obicei unic, "plata lui Charon", cu origini în mitologia lumii subterane create de greci şi moştenită de romani, alături de popoarele pe care ei le-au influenţat. "Obolul lui Charon" a fost în epoca antică un elemnt de elenizare, apoi de romanizare şi de supravieţuire

143 I. H. Ciubotariu, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, cu un capitol de etnomuzeologie de F. Bucescu şi V. Bârleanu, Iaşi, 1986, p. 38.

144 J. P. Alcock, *op. cit.*, p. 57.

145 I. H. Ciauşanu, *Superstiţiile poporului române în asemănare cu ale altor popoare vechi şi nouă*, Bucureşti, 1914, p. 143.

146 F. Krauss, *Volks galube und religiöser Brauch der Süd-Slaven*, Münster, 1980, p. 140.

147 D. Dan, *Obiceiuri şi credinţe armene,* Cernăuţi, 1934, p. 18.

148 M. Paradi, *A Tiszanána – O nánai ásatás*, în *Folia Archeologica*, 44, 1995, p. 153, 173.

149 F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funeraire des romaines*, Paris, 1980, p. 382.

150 A. Van Gennep, *op. cit.*, Paris, 1980, p. 222.

151 J. P. Alcock, *op. cit.*, p. 57.

religioasă păgână în creștinism. Dar nu numai literatura, ci și dovezile arheologice ne demonstrează că "taxa pentru Charon" este diferită de alte practici funerare în care se folosesc monede[152].

De multă vreme, istoricii religiei grecești au observat că obiceiul de a înzestra morții cu monede precede apariția luntrașului Charon în mitologie. Practica de a depune în morminte obiecte cu valoare de schimb ca provizii pentru morți este chiar anterioară primelor monede. Astfel, unele morminte din perioada geometrică din Argos erau dotate cu "frigări (ostii) din fier sau din bronz care serveau drept forme primitive de bani"[153].

Aceste "frigări" (*obeloi*) au fost folosite ca unități de schimb încă din prima epocă a fierului în zona Greciei de astăzi, a nordului Italiei, a Germaniei meridionale, a Franței, Spaniei, Portugaliei și Angliei[154]. Depunerea lor în gura morților, la începutul epocii antice, era făcută probabil în scopul de a-l dota pe defunct cu resursele necesare asigurării traiului pe "lumea cealaltă", măcar până la integrarea deplină în noua comunitate.

În perioada arhaică din istoria grecilor, la Olbia, (pe literalul Pontului Euxin) în mâinile defuncților se puneau așa-numitele "monede-pești", după cum rezultă din descoperirile arheologice[155].

În secolul al V-lea d. Hr., lexicograful Hesychius vorbea despre faptul că punerea unei monede în gura celor morți era de origine persană și nu grecească. Chiar F. Cumont a observat că în timp ce practica depunerii de monede în mormintele romane era comună, Charon era străin de religia romană și probabil nu a fost niciodată asociat direct cu practica respectivă[156].

Dar, cu toate că depunerea de monede în mormintele romane ar putea fi cu mult anterioară apariției luntrașului Charon, în mitologia latină există totuși, așa cum dovedește literatura antică, o legătură strânsă între barcagiul Infernului și monedele puse în gura sau în mâna defuncților de la începutul Imperiului. Iar, dacă între semnificația magico-religioasă a monedelor și "lumea cealaltă" era o conexiune clară, atunci Charon avea un rol de intermediar între cele două lumi.

Depunerea monedelor în gura defuncților este un obicei ușor de înțeles dacă am cunoaște faptul că pentru oamenii obișnuiți din Grecia antică portmoneul obișnuit era gura, așa cum o dovedesc mai multe pasaje din Aristofan (*Viespile* 609, *Păsările* 503, *Adunarea femeilor* 818) sau următorul text al lui Teofrast: "Cinicul își vâră în gură banul pe care-l strânge din acest comerț"[157].

La fel și "frigarea" din gura morților poate explica practica depunerii monedelor în gură, pe când ar fi fost mai firesc să fie puse în mână, pentru că se știe că "frigarea" nu a servit de la început ca unitate de schimb ci ca unealtă pentru mâncare. Astfel, unele morminte preistorice

---

152 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 227.

153 *Ibidem*.

154 D. V. Rosetti, *Moneda și podoaba în ritualul funerar din Țara Românească în veacurile XII-XVI*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1971, p. 190.

155 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 227.

156 F. Cumont, *op. cit.*, p. 382.

157 *Caractere,* 6, *apud* R. Flaceliere, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, trad. L. Lupaș, Chișinău, 1991, p. 76.

au între maxilarele morţilor "frigări" (furculiţe) care poartă urmele unor bucăţi de carne[158].

Apoi, în Antichitatea greacă, proverbul "a avea un bou pe limbă" se explică prin faptul că pe atunci gura era folosită drept pungă (boul era, de altfel, figurat pe monedele grecilor)[159].

Tot din Antichitate se cunosc cazuri când, în gura morţilor se introducea o podoabă, probabil pentru a înlocui moneda. Astfel, la Schkenditz-Merseburg, într-un mormânt, în gura defunctului se afla o fibulă[160], la fel ca şi la Gamehl (lângă Wismar), unde s-a descoprit în gura unui schelet un obiect ce era atât fibulă cât şi monedă, un bracteat de aur[161]. La Cetăţeni, într-un mormânt din secolul al XIV-lea s-a descoperit un inel cu o monedă de argint de la Traian, iar la Câmpulung-Muscel, într-un mormânt de lângă biserica Sf. Gheorghe era alături de defunct un inel ce avea pe el o monedă de la Augustus[162].

La Hobaia-Suslăneşti, s-a găsit un inel în gura unui schelet. De altfel, tot aici, în M 3, 17, 18, 30 şi 33 s-a descoperit câte o monedă găurită pentru a fi legată cu o sfoară sau cu o sârmă la degetul morţilor pentru a nu se pierde în peregrinările lor din "lumea de dincolo". La Cetăţeni (Argeş) s-au descoperit în mormintele unor copii inele cu verigi mult prea mari pentru degetul lor, deci în aceste cazuri podoaba înlocuia moneda[163].

În necropola de la Göda (lângă Bautzen, Germania), la majoritatea craniilor, între maxilare, se afla câte un cuţit de fier sau o bucată de fier care probabil erau folosite ca unităţi de schimb[164].

La populaţia slavă din Moravia Mare, lipsa monedelor autohtone a împiedicat utilizarea pe larg a monedelor în ceremonialurile funebre. De aceea, bucăţi de metal nobil (aur sau fragmente de monede) îndeplineau funcţia de obol al morţii numai în mormintele aristocraţilor care-şi puteau permite acest "ritual luxos". Alteori, ca la Staré Miasto (Hradiste), în M 23, 124, 145, 189 şi altele, în mâna decedaţilor se afla câte un topor de fier (fără coadă) ce avea un rol foarte important în schimburile economice din Moravia Mare. La Vélky Grob s-a găsit, în M 5, sub maxilarele unui schelet, un mic cercel de bronz, iar în M 76 de la Nitra-Lupka un inel de bronz sub mandibulă. Probabil că şi alte obiecte: cuţite ori seceri, inele sau cercei erau depuse în morminte pentru a fi folosite la nevoie ca unităţi de schimb. Tot în Moravia Mare au apărut în gura defuncţilor câte două sau chiar câte trei monede (de exemplu la: Halimba, Nitra sau Hodonin), din secolele X-XIII, care aveau acelaşi rol ca şi o singură monedă destinată acumulării celor necesare pentru "lumea cealaltă"[165].

La români, ca şi la popoarele sud-slavice, până aproape de zilele noastre exista credinţa că trebuie să se pună în gura morţilor câte o monedă alături de usturoi şi pietre pentru a nu se face moroi[166].

Urmărind evoluţia cutumei depunerii de monede în morminte în diferitele sale accepţi-

158 D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 190.

159 Bernadakis, *apud* D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 190.

160 *Ibidem*.

161 *Ibidem*, p. 191.

162 *Ibidem*.

163 *Ibidem*, p. 192.

164 *Ibidem*, p. 191.

165 E. Kolnikova, *op. cit.*, p. 248-251.

166 I. H. Ciauşanu, *op. cit.*, p. 129-131.

uni care variază atât în timp cât și în spațiu, putem constata faptul că există o legătură strânsă între bani și "lumea cealaltă". De altfel, și în lumea pământeană o mare parte din acțiunile oamenilor se bazează pe relațiile financiare.

În lumea antică, la fel ca și acum, banii aveau o calitate aproape magică, pentru că puterea lor era abstractă și "invizibilă". În Dialogurile lui Platon, când se vorbește despre bogați se spune că "un om cu bani are garanția puterii lor de invizibilitate, are puterea de a face bine oricând sau de a face rău fără a se răni pe sine"[167]. Banii puteau garanta oamenilor achitarea diverselor datorii religioase: acte de pioșenie, de recunoștință sau rituri de mântuire. Monedele erau simboluri tangibile ale puterii abstracte a banilor. Cu ajutorul lor, cei vii aveau posibilitatea să atingă sau să influențeze lumea invizibilă a morților.

Această concepție nu era specifică doar lumii greco-romane. La celți, zeul lumii subterane Cerumnos era reprezentat adeseori alături de un sac plin cu monede[168]. Romanii obișnuiau să arunce în fiecare an monede în lacul Curtius, un loc care era recunoscut ca fiind o poartă spre lumea subterană. Monedele erau aruncate în speranța că acei care au făcut acest gest vor avea parte de bogății și sănătate, iar faptul că ofranda era făcută la un *mundus* (poartă de comunicare cu lumea cealaltă) relevă legătura obiceiului cu practica depunerii de monede pentru morți[169].

La începutul dogmatic al creștinismului, în anul 392 d. Hr., Sf. Augustin sugera episcopului Cartaginei să tolereze obiceiul ofrandelor de mâncare la înmormântări, afirmând și faptul că monedele sunt potrivite pentru pomana creștină dacă sunt împărțite săracilor imediat după înhumare. De fapt, prăznuirea creștină și oferirea pomenilor pentru participanții la ceremonie, cu toate că era o reminescență din Parentalia păgână, reprezenta un transfer de capital de la incertitudinile acestei lumi la securitatea (*securitas*) celei viitoare[170].

Lumea lui Augustin era mult diferită de cea din Antichitatea clasică, iar obiceiul oferirii de monede în contextul funeraliilor a supraviețuit sub o altă accepțiune. Banii împărțiți săracilor erau dedicați morților, dar și cei care ofereau pomana urmau să fie recompensați pe lumea cealaltă. Astfel, banii erau un mod simbolic de trasfer al puterii dintre cei vii și cei morți, reprezentau o modalitate pentru cei vii de a comunica cu "lumea de dincolo", prin intermediul pragului reprezentat de mormânt[171].

De-a lungul istoriei creștine, în absența unei "Cărți a morților" care să reglementeze desfășurarea ceremoniei funebre, s-au perpetuat numeroase practici și tradiții păgâne, între care depunerea de monede în morminte avea o importanță deosebită.

Schimbările culturale și religioase din lumea antică și până în zilele nostre au influențat practica depunerii de monede în morminte, iar ceea ce se poate deduce din această lungă experiență a obiceiului este rezistența lui în timp, varietatea și adaptabilitatea pe care a avut-o în cadrul marilor civilizații ale omenirii.

---

167 M. Shell, *The Economy of Literature*, Baltimore, 1978, p. 26.

168 A. Ross, *Pagan Celtic Britain*, Londra, 1976, p. 138-139.

169 G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1912, p. 234.

170 W. H. C. Frend, *The Rise of Christianity*, Philadelphia, 1984, p. 421, 509.

171 S. T. Stevens, *op. cit.*, p. 229.

Anexa 1
Izvoare literare / Ediţii citate în text

Apuleius Lucius, *Metamorfoze sau Măgarul de Aur*, traducere din limba latină şi note de I. Teodoreanu, ed. revăzută şi îngrijită de I. Acsan, introducere de E. Cizek, Bucureşti, 1996.

Aristofan, *Broaştele*, traducere, tabel cronologic, prefaţă, note şi bibliografie de A. Piatkovski, Bucureşti, 1974 .

Călători străini prin Ţările Române, vol. I, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.

Călători străini prin Ţările Române, vol. II, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1970.

Călători străini prin Ţările Române, vol. III, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1971.

Călători străini prin Ţările Române, vol. IV, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972.

Călători străini prin Ţările Române, vol. V, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972.

Călători străini prin Ţările Române, vol. VI, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1976.

Călători străini prin Ţările Române, vol. VII, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1980.

Călători străini prin Ţările Române, vol. VIII, ed. Maria Holban (coord.), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1981.

Lucian din Samosata, *Scrieri alese*, traducere şi note de R. Hâncu, cuvânt înainte de S. Diamandescu, Bucureşti, 1983.

Propertius, *Elegii*, XI, 7, *apud* Teodor T. Burada, *Opere*, III, ed. critică de V. Cosma, Bucureşti, 1978.

Vergilius, Publius Maro, *Eneida*, traducere, note şi prefaţă de T. Naum, Cluj-Napoca, 1979.

Considerations About The Coins Discoveries Found On Burial Sites

Abstract

All along the pagan or Christian history, in the absence of some "Books of the dead" which have agreed on the process of funerary rites and rituals numerous ceremonies and habits have been perpetuated among which the placement of coin tombs constituted an important thing.

The discovery of coins in funerary contexts is usually explained by archeologists as being the myth of Charon's mite. Nevertheless, if we observe the evolution of this habit of placing coins in tombs which has been present since ancient times till nowadays, we notice that the ritual appears in a remarcable diversity of manifestations and thus urges us to think more about its purpose.

Even in the Roman – Greek world, where the mythologic character Charon had been well-known by everybody, the coins were placed in tombs with diverse purposes, not necessarily being connected with facilitating the passage of the soul of the dead in the "world beyond " in Charon's boat. This supposition derives from the great number of coins found in ancient tombs and from the previousness of the practice of placing coins in funerary sites to the moment of Charon's innitial presence in the Greek mythology.

In their majority, archeologists who discover a coin or two in an ancient tomb consider that the money was due to Charon, but when the number of coins excedes three in the same tomb, we may assert that we are dealing with a "funerary deposit" offered to the dead person for the eventual expenses in "the after world".

In the contents of this approach I have analyzed the ancient literary mentionings that refer in "Charon's Myth" , some iconographic representations of this character and various discoveries (in time and space) of coins which, in principle, were considered to have placed in tombs for the imaginary payment for the traversing of Styx.

In this way, I concluded that this funerary habit (of placing coins in incineration or inhumation tombs) is also present beyond the Mediterranean world at primitive or civilized populations with diverse acceptions. It appears at the Celts, Slaves, Germanic peoples, Iranians, Vikings, Avars, Bulgarians, Romanians, Armenians, Indians, Chinese or Japonese etc. in various forms of manifestations in long periods of time which sometimes from ancient times to our days.

The complexity of this practice ows to the frequent changes in the religious dogma of a nation or to the differences between the religions in which the custom of coin placing in tombs existed. In this way, the patterns and variability existent in the funerary use of coins contradict the unique significance attributed to this custom (that of "mite for Charon"). The precise thing is the fact that there is a tight connection between money and "the world beyond", because money has an invisible abstract power with which the living could influence the intangible and invisible world of the dead.

Laurenţiu Rădvan

Moşiile oraşelor din Ţara Românească în secolele XIV-XVI

Fără o analiză riguroasă a complexelor forme de stăpânire a pământului întâlnită în oraşele medievale din spaţiul sud-carpatic nu putem înţelege raporturile dintre autoritatea centrală şi comunitatea urbană, temă ce nu prea a interesat în ultima vreme pe cercetători. În Evul Mediu, în ceea ce priveşte pământul, considerat în epocă cel mai preţios bun, proprietatea avea un sens diferit de cel modern, implicând o deţinere sau stăpânire condiţionată de îndeplinirea unor obligaţii, nefiind deplină, precum astăzi. În perioada medievală întâlnim de fapt o suprapunere a mai multor stăpâniri asupra aceleiaşi bucăţi de pământ. Ilustrativ este cazul viilor, multe dăruite de domnie mănăstirilor sau boierilor. Astfel, asupra aceleiaşi suprafeţe de vie se suprapuneau stăpânirea domniei, în virtutea dreptului acesteia asupra întregului pământ din ţară, stăpânirea mănăstirii sau boierului (care primise dania), precum şi stăpânirea celui care se ocupa de vie, care deţinea viţa[1]. O situaţie la fel de complexă întâlnim în oraşe, al căror teritoriu era considerat de domnie ca aparţinându-i, în virtutea principiului *dominium eminens*[2]; peste stăpânirea domnească se suprapunea stăpânirea comunităţii urbane. Teritoriul oraşului era împărţit în două mari părţi: vatra şi ocina, numită şi moşie sau hotar. Vatra era reprezentată de zona de locuit propriu-zisă, pe care se aflau construcţiile caselor, prăvăliilor, bisericilor, dar şi unele vii, grădini şi livezi. În perioada secolelor XIV-XVI, beneficiari ai acestor stăpâniri erau orăşenii, cărora li se adăugau în număr mai mic, mănăstirile, boierii şi domnia. Aceste proprietăţi erau depline, putând fi vândute, cumpărate, schimbate sau moştenite, fără încuviinţarea prealabilă a domnului[3], fiind necesar în schimb acordul comunităţii şi întărirea judeţului şi a celor 12 pârgari, lucru dovedit de documentele emise de aceştia. Această situaţie a proprietăţii în oraşele medievale din spaţiul românesc a cunoscut particularităţi în anumite centre urbane, evoluţia în timp fiind de asemenea diferită de la un centru la altul. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea - prima jumătate a secolului al XVII-lea se observă o creştere a numărului întăririlor domneşti, în ceea ce priveşte schimbările de statut ale stăpânirilor de pe vatra propriu-zisă a oraşului, judeţul rămânând cel căruia i se solicita mai întâi întărirea. Tot din această perioadă se observă că beneficiarii stăpânirilor în vatra oraşului sunt mai diverşi, tot mai mulţi boieri şi mănăstiri cumpărând locuri, case şi prăvălii. În această privinţă se remarcă unele diferenţe între oraşele mai vechi (Râmnicul Vâlcea,

1 Acesta este cazul viilor "dajnice" (Damaschin Mioc, *Despre vinărici şi vinăriceri în Ţara Românească*, în *SCIEGA*, 1980, p. 130; vezi mărturia banului Mihai Cantacuzino în *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774 dat mai întâiu la lumina în limba grecească la anul 1806 de fraţii Tunusli*, trad. de G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 36).

2 Dimitrie A. Sturdza, Ghenadie Petrescu, Dimitrie C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,* vol. I, partea I, Bucureşti, 1888, p. 15, nr. 7.

3 Ion Donat, *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV-XVI)*, Bucureşti, 1996, p. 121.

Târgoviște) și cele mai noi, înființate în secolul al XVI-lea, în primele numărul stăpânirilor orășenilor continuând să fie preponderent. În Câmpulung, numai orășenii aveau dreptul de a deține locuri în vatra orașului, drept reînnoit periodic de către domni[4]. În comunitatea orășenilor funcționa dreptul de protimisis, prin care o persoană aflată în anumite raporturi de solidaritate (rudenie, vecinătate, devălmășie etc.) cu o alta, silită să-și vândă anumite bunuri, avea prioritate la cumpărarea sau folosirea acestora[5]. Un astfel de caz întâlnim în Câmpulung unde, Oancea logofăt și Preda postelnic, frați din Lerești, cumpăraseră în 1630 părți dintr-un vad de moară. Preda mai cumpărase o altă jumătate de moară, fără știrea fratelui său, pe care însă a pierdut-o pentru că orășenii "nu l-au mai suferit" și pentru că nu respectase obligația înștiințării cumpărării în târg, prin pristavi, așa cum se făcuse la prima moară ("au pus pristavi la târg de au strigat cine se va afla să cumpere acel vad")[6].

Din secolul al XVI-lea, în orașele care jucau și rolul de principale reședințe domnești a crescut numărul boierilor care dețineau terenuri, pe care ridicau prăvălii și case. Procesul era firesc, din moment ce boierii, mai ales cei care aveau dregătorii în sfat, trebuiau să fie în preajma domniei. În timpul lui Neagoe Basarab, Dragomir mare sluger primea întărire pentru moșiile sale, printre care se aflau și casele din Râmnicul Vâlcea și locul din jurul orașului "oricât este împreună cu orășenii"[7]. Faptul că stăpânea case în oraș, care îi erau "veche ocină", îi dădea dreptul la parte din moșia orașului, pe care o ținea "cu orășenii". Dobromir banul avea casă în București[8] și loc de casă în Târgoviște[9], iar Mitrea, mare vornic, primea întărire în 1588, de la Tudoran județul Târgoviștei, pentru casele cumpărate aici cu 11500 aspri[10]. Tot în Târgoviște, Calotă banul făcea un schimb cu Avram postelnicul, oferind niște ocini în sate pentru un loc de casă[11]. În București, Dragomir, fost mare vornic, cumpăra locuri pentru prăvălii[12], pe care a ridicat 13 prăvălii, vândute apoi pentru 67000 de aspri, de Petru, mare spătar, fiul său; noul proprietar le revinde mănăstirii Sfânta Troița, cu 100000 de aspri[13]. Pe măsură ce boierii acumulau clădiri, terenuri și venituri în orașe, rolul lor crește, obținând și dregătorii în oraș, precum cele de pârcălab sau vornic al curții, implicându-se în negustorii și împrumutând bani.

În ceea ce privește atitudinea domniei față de moșia orașelor, aceasta a diferit de la o perioadă la alta. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, avem la dispoziție puține informații referitoare la moșiile centrelor urbane. Majoritatea datelor pe care le deținem s-au păstrat da-

4 Ioan Răuțescu, *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung-Muscel, 1943, p. 361; *DRH, B*, XXV, p. 262, nr. 250.

5 *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 390-392.

6 *DRH*, B, XXIII, p. 307, nr. 186; p. 604, nr. 401; XXV, p. 221, nr. 205; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II, Bucureşti, 1901, p. 275, nr. VI; p. 277, nr. IX.

7 *DRH*, B, II, p. 335, nr. 175.

8 *Ibidem*, VII, p. 10, nr. 9.

9 *Ibidem*, p. 34, nr. 24.

10 *DIR, XVI, B*, V, p 352, nr. 371.

11 *DRH, B,* XI, p. 511, nr. 363.

12 *Ibidem*, VIII, p. 471, nr. 288.

13 *DIR, XVI, B*, V, p. 319, nr. 334.

torită daniilor domneşti, unele din locuri care aparţineau efectiv domnului ("de moştenire", vaduri de mori, branişti)[14], altele din locuri alese domniei din ocina oraşului (mai puţine). În oraşe, domnia stăpânea curţile domneşti, construcţiile ridicate în folosul propriu[15], locurile domneşti[16], cele "pustii" şi cele care intrau sub incidenţa dreptului de prădalica[17]. Cunoaştem un singur caz în care autorităţile orăşeneşti au renunţat la aplicarea acestui din urmă drept, de care nu ştim în ce măsură beneficiau; în timpul lui Neagoe Basarab, la vânzarea unei case cu loc din Târgovişte, actul judeţului Târgovi̯stei preciza: "prădalica să nu fie"[18]. Este vorba probabil de o situaţie excepţională, renunţarea fiind în favoarea unui boier, Ratea postelnic. În Câmpulung, prădalica nu era valabilă; dacă vreun orăşean murea fără urmaşi, partea sa rămânea oraşului, iar dacă acesta murea cu datorii, creditorii erau obligaţi să vândă în contul datoriei numai orăşenilor[19]. De astfel de drepturi beneficiau numai orăşenii din centrele urbane vechi, care se bucurau de privilegii mai largi ce cuprindeau şi prevederi referitoare la stăpânirea pământului oraşului. Aceste oraşe au devenit "domneşti" fără ca domnul să deposedeze pe locuitori de stăpânirile lor (moşia oraşului)[20], situaţie pe care nu o întâlnim în cazul oraşelor ridicate mai târziu, cu sprijinul direct al puterii centrale. În Bucureşti, prădalica se aplica, după cum aflăm dintr-un act de la 21 iunie 1628. După moartea fără urmaşi a lui Stanciul mestegiul, locul său de casă "au căzut loc domnesc", fiind dăruit de domn lui Sava mare şetrar[21].

Bucureştii s-au dezvoltat în calitate de centru urban după creşterea în importanţă a curţii domneşti de aici, începând cu Vlad Ţepeş şi Radu cel Frumos. Oraşul se afla pe o moşie, domnească la origine, dată spre folosinţă comunităţii orăşenilor, pentru ca aceştia să aibă hrană şi apărare. Domnia s-a îngrijit ca şi oraşele mai noi să aibă moşie, fapt ce reiese din înzestrarea cu moşie de către Radu Şerban a orăşenilor şi slujitorilor de la Gherghiţa, mutaţi în alt loc, deoarece vechiul oraş fusese distrus de tătari[22]; domnul a dat locuitorilor o nouă moşie în folosinţă, ridicând şi o palancă în jurul noii aşezări ("de să se păzească orăşenii")[23].

În documente, **moşia oraşului**, cuprinzând terenurile pe care orăşenii practicau de regulă agricultura, purta în majoritatea situaţiilor numele de "ocină". Numele de "moşie" s-a impus mai târziu, iar cel de "hotar" era folosit în secolele XIV-XV doar cu sensul propriu,

14 *DRH, B*, XI, p. 131, nr. 96.

15 Precum băile, jitniţa, sulgeria etc. (*DIR, XVI, B*, V, p. 212, nr. 224; p. 458, nr. 474; *DRH, B*, XXIV, p. 427, nr. 323).

16 Grădinile şi livezile domneşti, Ciutăria etc. (*DIR, XVII, B*, I, p. 326, nr. 294; George Potra, *Tezaurul documentar al judeţului Dâmboviţa (1418-1800)*, Târgovişte, Muzeul Judeţean Dâmboviţa, 1972, p. 379, nr. 556).

17 Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XI, Iaşi, 1889, p. 255, 262-263.

18 *DRH, B*, II, p. 192, nr. 94.

19 Ioan Răuţescu, *op. cit.*, p. 361; *DRH, B*, XXV, p. 262, nr. 250.

20 Ion Donat, *op. cit.*, p. 122.

21 *DRH, B*, XXII, p. 248, nr. 112.

22 *DIR, XVII, B*, I, p. 85, nr. 98.

23 Este vorba de moşia Cuciul, considerată domnească, domnul cumpărând-o din banii săi (*Ibidem*, p. 173, nr. 169). Deoarece orăşenii s-au întors pe veche vatră a Gherghiţei, în 1611, moşia este dăruită lui Radu logofăt (*Ibidem*, II, p. 11, nr. 13).

de margine a unei ocini. Modul de stăpânire a locurilor de pe moșia orașului nu este foarte clar, datorită puținătății și impreciziei izvoarelor. Inițial, este posibil să fi existat o stăpânire în devălmășie a pământului, specifică lumii rurale, însă izvoarele arată că treptat s-a impus o delimitare a stăpânirilor în locuri individuale, care s-a definitivat în secolele XVII-XVIII. În Țara Moldovei, potrivit unei informații transmise de Niccolò Barsi, locurile de cultură de pe moșie erau repartizate anual, în mod proporțional de către șoltuz, pârgari și orășeni, în funcție de mărimea fiecărei familii[24]. O situație asemănătoare trebuie să fi fost și în orașele Țării Românești. Ca deținători de locuri pe moșie întâlnim aceleași categorii precum în cazul vetrei: negustori, meșteșugari, mănăstiri, boieri și domnia. Moșiile orașelor din Țara Românească cuprindeau rareori sate și ca întindere nu erau foarte mari. Excepție făceau moșiile orașelor vechi, precum Câmpulung[25] și Argeș. În ceea ce privește celelalte centre urbane, dintr-un act din 12 noiembrie 1700 aflăm că moșia Târgșorului avea o suprafață de 4000 stânjeni[26], în timp ce moșia Flocilor măsura puțin peste 4000 de stânjeni[27]. Suprafața exactă a altor moșii orășenești nu ne este cunoscută[28].

Originea moșiilor orașelor se ascunde în perioada începuturilor Țării Românești. Pentru centrele urbane vechi în care, înainte de definitivarea procesului de formare statală, se aflau curți voievodale sau cneziale, moșia reprezenta teritoriul din jur, care aparținea unui stăpânitor local. Acesta îngăduia locuitorilor din așezarea de lângă curte să se "hrănească", practicând agricultura, dând în schimb diferite dări. În momentul în care domnia s-a impus în fața acestor stăpânitori locali, a înglobat moșiile unora în ceea ce va deveni o parte importantă a domeniului domnesc. În momentul în care domnia a recunoscut unele privilegii comunităților orășenilor le-a acordat și dreptul de folosire a moșiei, păstrând un drept superior de stăpânire asupra acesteia, la care a apelat foarte rar, până la sfârșitul secolului al XVI-lea. În Țara Românească, un caz deosebit îl reprezintă moșia orașului **Câmpulung**, a cărei stăpânire face obiectul mai multor acte, separate de cele care cuprind privilegiul orașului (cu componentele fiscală și juridică). Conform documentelor păstrate de la Leon Tomșa (26 august 1630)[29] și Matei Basarab (6 decembrie 1636)[30], moșia Câmpulungului era una dintre cele mai întinse din Țara Românească, cuprinzând mai mulți munți și plaiuri.

Organizarea stăpânirii moșiei semăna cu cea a satelor de moșneni (actele amintite sunt adresate celor ce sunt "moșteni ai orașului"), folosirea acestui termen (**наслиадници**) trimițând la o formă de stăpânire deplină a moșiei de către orășeni, care aveau drepturi egale asupra

24 *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 80.

25 În secolul al XVIII-lea, moșia Câmpulungului măsura 14700 de pogoane (Ioan Răuțescu, *op. cit.*, p. 360).

26 George Potra, Nicolae Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632-1857),* f. a., l., p. 382, nr. 46.

27 În 1768, moșia Flocilor măsura 4167 de stânjeni (Al. T. Dumitrescu, *Despre orașul de Floci,* în *RIAF*, vol. XI (1910), partea a II-a, anexa A, nr. 1, p. 433 (1 august 1768); *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea,* vol. I, București, 1961, p. 651, nr. 504).

28 Pentru Buzău, la începutul secolului al XIX-lea, se estimează că moșia avea cca. 2500 de hectare (Dimitrie Gh. Ionescu, *Istoria orașului Buzău din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1979, p. 99).

29 Actul întărește "ocina numită ..., a orașului", numele lipsind (*DRH, B,* XXIII, p. 252, nr. 144).

30 *Ibidem*, XXV, p. 468, nr. 424.

acesteia. Moşia Câmpulungului reprezenta probabil o reminescenţă a vechiului "câmp" sau cnezat care a existat aici înainte de formarea Ţării Româneşti. Dovadă este folosirea în actele de întărire a formulelor "de la întemeierea ţării" şi "din şederea satului", formule care, deşi adăugate mai târziu, trimit indirect la o perioadă anterioară întemeierii Ţării, ştiind că aceasta a reprezentat de fapt cuprinderea unor formaţiuni preexistente într-o formă superioară, mai închegată, de stăpânire, situaţie care a inclus şi Câmpulungul. Referinţa la întemeiere era necesară pentru a da un reper originii stăpânirii pământului, indiferent că aceasta aparţinea unor orăşeni[31]. Actele de întărire a moşiei cuprind încă un termen care ilustrează particularitatea felului de stăpânire a moşiei Câmpulungului: "ohaba"[32], termen pe care îl mai întâlnim doar la Gherghiţa[33]. Ohaba poate fi interpretată în cele două sensuri ale sale: imunitate (scutire, interdicţie pentru slujitorii domnului de a pătrunde şi a-şi exercita atribuţiile pe moşie) şi stăpânire deplină, ultimul sens, definitivat după secolul al XVI-lea[34]. Cunoaştem din alte documente că orăşenii din Câmpulung beneficiau de scutiri pentru unele dări, precum găleata şi slujba domnească[35], dări care au legătură directă cu stăpânirea moşiei. Privilegiile acordate oraşului cuprindeau dreptul locuitorilor de a stăpâni deplin vatra şi moşia oraşului: "numai orăşanii să fie volnici să facă orice vor vrea ei cu aceste moşii, adică loc sau moşie în oraş, or casă sau loc la oraş, sau delniţă la câmp, sau măcar vie orăşenească". Nici domnia şi nici o altă categorie nu aveau drepturi de stăpânire, în afara orăşenilor[36], obicei respectat până în secolul al XVIII-lea, inclusiv[37].

O situaţie apropiată de cea a Câmpulungului întâlnim la moşia **Argeşului**. Lângă acest oraş, Neagoe Basarab a ridicat cunoscuta sa mănăstire, dăruindu-i satul şi moşia Flămânzeştilor, din apropiere[38]. Pentru a asigura venituri călugărilor, domnul a acordat egumenului dreptul de judecată[39], precum şi dreptul de a strânge vama târgului oraşului[40]. După domnia lui Neagoe, argeşenii au cerut permanent înapoi ocina Flămânzeştilor, care anterior

31 Şerban Papacostea, *Geneza statelor româneşti. Schiţă istoriografică şi istorică*, în *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, ed. a II-a, Bucureşti, 1999, p. 13.

32 "Şi am dat domnia mea oraşului Câmpulung, însă tuturor moştenilor oraşului, să le fie lor ocinile lor şi plaiurile [...], ocină, dedină şi de ohabă, lor şi fiilor <lor şi nepoţilor şi strănepoţilor>, şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele" (*DRH, B,* XXIII, p. 252, nr. 144).

33 *Ibidem*, III, p. 284, nr. 175.

34 Istoricii nu s-au pus de acord asupra sensului instituţiei ohabei; pentru o analiză sintetică vezi *Instituţii feudale. Dicţionar*, p. 339.

35 Ioan Răuţescu, *op. cit.*, p. 361; *DRH, B*, XXV, p. 262, nr. 250.

36 *Ibidem*.

37 George Georgescu, *Cronica franciscanilor din 1764, prima istorie a oraşului Câmpulung*, în *Verbum*, Bucureşti, V (1994), p. 335.

38 *DRH*, B, II, p. 464, nr. 249.

39 Acordarea de către Neagoe Basarab a dreptului de judecată şi de a lua vamă este pomenită într-o întărire a lui Alexandru Iliaş (*Ibidem*, XXII, p. 17, nr. 14). Fără a şti de existenţa acestui act, autorul capitolului despre economie şi societate din vol. IV al ultimului tratat de istoria românilor afirmă greşit că dreptul de judecată, ca şi venitul vămii, ar fi fost dat mănăstirii Argeşului în timpul lui Mihai Viteazul (*Istoria românilor*, vol. IV, capitol redactat de Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, 2001, p. 74).

40 *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, V, p. 70, nr. 128; p. 130, nr. 277 (în continuare: *CDTR*).

făcuseră parte din moșia Argeșului, declanșând o lungă dispută judiciară ce s-a întins și în secolul următor. Radu de la Afumați, în timpul căruia a avut loc o nouă hotărnicie a ocinii[41], Mircea Ciobanul[42], Pătrașcu cel Bun și Petru cel Tânăr[43] au reînnoit drepturile mănăstirii, cu toată opoziția orășenilor care, acuzați de încălcarea hotarelor și stricarea semnelor, solicitau măcar stăpânirea "pe din două". Noi verificări ale hotarelor s-au făcut în timpul lui Pătrașcu cel Bun[44], precum și sub Petru cel Tânăr; cei 24 de boieri, care au făcut hotărnicia, au jurat în favoarea mănăstirii Argeșului[45]. Actele date mănăstirii de către ultimul domn lămuresc în mare parte situația acestei moșii. În primul rând, în cazul daniei moșiei considerăm că nu avem de-a face cu un apel al domniei la drepturile dominiale pe care le deținea asupra teritoriului orașului. Orășenii acuzau că le-a fost luată moșia Flămânzeștilor de către Neagoe Basarab care "nu le-a plătit pentru această ocină nimic". La cercetarea făcută din porunca lui Petru cel Tânăr a reieșit însă că domnul "s-a tocmit de bunăvoie" cu orășenii, cărora le-a dat în compensație o altă ocină, Partea Sasului cu Mușcelul. Dintr-un alt act de la Radu Șerban aflăm că această parte, numită și "ocina Zigonenilor", fusese cumpărată de Neagoe de la fiii lui Cotescu cu 6000 de aspri[46]. Prin urmare, era invocat un schimb care ar fi avut loc între orășeni și domn ("și așa s-au înțeles ei"), fapt ilustrat și de folosirea termenilor "plată", "de bunăvoie" și "tocmeală", utilizați de obicei în acte de vânzare-cumpărare sau de schimb. În altă parte, se preciza că satul Flămânzești fusese dăruit mănăstirii Argeș "din agoniseala lui Basarab voievod"[47]. "Schimbul" sau "plata" nu se puteau face decât în condițiile în care orășenii erau stăpâni deplini ai moșiei lor, precum la Câmpulung, altfel domnul, în virtutea drepturilor sale, nu era obligat să le dea nimic. În alt mod nu se explică încăpățânarea argeșenilor în a revendica mai mult de un secol această ocină, îndârjire care nu se justifica dacă moșia era domnească.

Îndelungata opoziție a orășenilor a fost determinată probabil de vânzarea forțată a ocinii sau de nerespectarea termenilor înțelegerii inițiale. În toate celelalte cazuri de danii din ocinile orașelor din secolele XVI-XVII, nu mai întâlnim un exemplu de rezistență asemănătoare. Chiar dacă de la argeșeni nu s-a păstrat vreun act care să confirme această situație, modul în care a fost luat satul Flămânzești, precum și implicațiile acestui proces, furnizează dovezi suficiente pentru susținerea afirmațiilor de mai sus. În afara schimbului făcut cu Neagoe Basarab, nu avem informații despre vreo altă danie făcută de domni din ocina orașului Argeș, care a rămas astfel în stăpânirea locuitorilor.

Pe parcursul secolului al XIV-lea, Argeșul a fost prima reședință domnească a țării. Ridicarea unui locaș de cult de un asemenea nivel, precum a fost mănăstirea Argeșului,

41 Actul dat de Petru cel Tânăr amintește procesul din timpul lui Radu de la Afumați (*DRH, B,* V, p. 221, nr. 205).

42 *Ibidem,* p. 145, nr. 131.

43 *Ibidem,* p. 212, nr. 196.

44 *Ibidem*, p. 207, nr. 191.

45 *Ibidem*, p. 221, nr. 205.

46 La începutul secolului al XVII-lea, partea numită Mușcelul se afla în stăpânirea mănăstirii Argeș (*DIR, XVII, B*, I, p. 293, nr. 273).

47 Alt act confirmă schimbul de ocini care a avut loc între cele două părți: "au schimbat orășenii de bunăvoia lor" (*DRH, B*, V, p. 212, nr. 196).

credem că se integrează politicii de legitimare a obţinerii tronului de către Neagoe Basarab, cu susţinerea boierilor Craioveşti. Mănăstirea nu a fost ridicată întâmplător în Argeş; noul domn dorea realizarea unei legături între prima şi cea mai veche reşedinţă a ţării de aici şi mai noua reşedinţă, de la Târgovişte[48]. Precum lângă Târgovişte, unde se afla gropniţa domnească de la Dealul, lângă Argeş, Neagoe Basarab a ridicat o biserică cu rol asemănător, replică iniţiată de un domn care dorea să justifice luarea tronului[49]. Un alt motiv ţine de hotărârea lui Neagoe de a ridica un nou locaş Mitropoliei ţării, care se presupune de către unii istorici că îşi avusese sediul în biserica aflată anterior pe locul mănăstirii Argeşului[50]. Viaţa Sfântului Nifon, scrisă de Gavriil Protul, aminteşte dărâmarea "mitropoliei" din Argeş de către Neagoe Basarab şi ridicarea unei noi biserici, sediul Mitropoliei fiind mutat la Târgovişte[51]. Dorind să creeze condiţii favorabile de dezvoltare mănăstirii sale, domnul i-a dăruit moşia Flămânzeştilor, care se afla în jurul sfântului locaş, obicei frecvent în epocă, scopul fiind acela de a asigura "hrana" călugărilor, de a fi un venit sigur pentru aceştia[52]. Cazul nu este unul izolat. Alexandru Aldea făcea danie mănăstirii Dealul satele Alexani şi Răzvad, de lângă mănăstire[53]; Episcopia Buzăului primea locul din jur[54], la fel mănăstirile Sfântul Nicolae[55] şi Sfânta Troiţă din Bucureşti[56].

La Argeş, domnia a apelat la drepturile sale doar în cazul acordării către egumenul mănăstirii a puterii de a lua vamă şi de a face judecata. Acestea nu sunt amintite în actele care vizează moşia, fiind două chestiuni tratate diferit. Dreptul de a lua vamă se referea la una din atribuţiile pârcălabului, aceea de a lua vămile cuvenite domniei din mărfurile ce se comerci-

48 Documentul emis în 30 octombrie 1517 este scris de Florea în "scaunul vechilor domni, în Curtea de Argeş" (*Ibidem*, II, p. 310, nr. 163).

49 Răzvan Theodorescu, *Un model artistic în vechea cultură românească: oraşul reşedinţă domnească*, în *RdI*, XL (1987), nr. 3, p. 244-245.

50 Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în *BCMI*, X-XVI (1917-1923), p. 17; N. Constantinescu, *Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1984, p. 150; Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 2001, p. 212-213. O opinie mai nuanţată are Pavel Chihaia care propune următoarea evoluţie a sediului Mitropoliei: iniţial, acesta s-ar fi aflat în biserica domnească, de unde a fost mutată, în 1439, în biserica ridicată de Vlad Dracul pe locul viitoarei mănăstiri a lui Neagoe, (Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 46-47; Idem, *Cele două lăcaşuri ale Mitropoliei din Curtea de Argeş deduse din hrisoavele bisericii lui Neagoe Basarab*, în Idem, *Artă medievală*, vol. I, Bucureşti, 1998, p. 56-71; vezi şi Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (sec. X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 217, 285-286).

51 *Viaţa Sfântului Nifon* în *Literatura română veche*, ed. de G. Mihailă, Dan Zamfirescu, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 93-94; *Istoria Ţării Româneşti, 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960, p. 35.

52 Istrate Dabija dăruia mănăstirii Aron vodă un loc întins, luat din hotarul Iaşilor, pentru că aceasta nu avea "loc şi pământ hotărât pentru locuinţa şi hrana pe înprejurul sfintei mănăstiri" (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2000, p. 24, nr. 26).

53 *DRH, B*, I, p. 133, nr. 72.

54 *Ibidem*, II, p. 499, nr. 244; VII, p. 120, nr. 92.

55 *DIR, XVI, B*, V, p. 377, nr. 395.

56 *Ibidem, XVII, B*, II, p. 220, nr. 204.

alizau în târgul ținut în oraș. Probabil, orășenii încasau o parte din vama târgului, ipoteză sprijinită de o hotărâre dată în secolul al XVII-lea de Constantin Șerban. În timpul acestui domn, argeșenii au venit la judecată, cerând repunerea lor în drepturi în ceea ce privește moșia, vama și judecata din târg, fără ca de față să fie și egumenul mănăstirii. Domnul a fost de acord ca orășenii să ia o treime din vama târgului, județul orașului prezentând probabil în acest sens acte vechi care îi susțineau cererile. La reacția egumenului, ce s-a prezentat cu acte mai noi de întărire, drepturile cedate au fost luate imediat înapoi[57]. În ceea ce privește dreptul de judecată, am fi tentați să afirmăm că domnul a cedat din puterile juridice ale județului orașului, dar un act de la Radu Șerban ne lămurește și în această privință. Demnul urmaș al lui Mihai Viteazul a reînnoit mănăstirii Argeșului vama târgului și judecata din târg ("ca să-i fie vama târgului, să ia vama și să judece toată judecata din târg")[58], deci mănăstirea a preluat nu unul din drepturile județului, ci o atribuție a pârcălabului, aceea de a face judecata pricinilor apărute în târgul orașului. În toate actele în care se întăreau mănăstirii dreptul la vama și judecata din târg, se poruncea pârcălabilor și banilor de județ, și nu județului orașului (subl. ns.), să nu se amestece în această danie[59]. Vama și judecata din târg au fost dăruite fără intenția de a se limita autonomia orășenilor, ci pentru a se asigura o sursă de venituri sigură pentru mănăstire. Abuzuri au existat, determinând reacția locuitorilor. Județul a continuat să facă judecata pricinilor mărunte care vizau pe orășeni, dovadă fiind și faptul că instituția supraviețuiește până în secolul al XVIII-lea.

Dacă în centrele urbane care existau la începutul secolului al XIV-lea domnia a acceptat ca membrii comunității să păstreze o stăpânire cu un caracter deplin, în care nu se aplicau unele din drepturile domnești (în baza privilegiilor acordate de primii domni ai țării), în orașele ridicate după acest secol, situația este diferită, deoarece multe dintre acestea se dezvoltaseră din sate aflate pe moșii domnești. Moșiile acestor sate s-au păstrat, devenind moșiile viitoarelor orașe. Nici în acest caz, domnia nu a făcut danii moșii orășenești întregi, datorită importanței economice a centrelor urbane; a dăruit, în schimb, din sursele sale de venituri, din vadurile, morile și braniștile pe care le deținea aici. Statisticile făcute de Ion Donat arată că, în afara curților, **morile** reprezentau cele mai numeroase bunuri domnești din orașe[60], acestea fiind dăruite în special mănăstirilor, dar și unor boieri, constituind un venit apreciabil. Cu excepția Câmpulungului, danii de mori s-au făcut în toate celelalte orașe din țară. Dreptul de a face moară era acordat prin carte domnească[61], prin urmare domnia se folosea de acesta pentru a face danii, chiar dacă vadurile se aflau pe ocinile orașelor[62]. Un caz din 1647 ne lămurește în ceea ce privește modul în care se făceau și se alegeau vadurile domnești. Astfel, Matei Basarab dăruia lui Radu mare logofăt un vad de moară "pre ocina domnească la

57 Vezi I. Ionașcu, *Din relațiile mănăstirii Curtea de Argeș cu orășenii argeșeni,* în *RIR*, XIV (1945), fasc. IV, p. 459.

58 *DIR, XVII, B*, I, p. 488, nr. 430.

59 *DRH, B*, XI, p. 33, nr. 23; p. 49, nr. 34; p. 56, nr. 41; *DIR, XVII, B*, I, p. 488, nr. 430; *DRH*, B, XXII, p. 17, nr. 14.

60 Ion Donat, *op. cit.*, p. 116-120.

61 Emil Cernea, *Dreptul asupra vadului de moară*, în *AUBD*, XL (1991), p. 93-99.

62 Locul pe care se aflau morile purta în multe orașe numele de "Iazul morilor"; în Buzău, acesta poartă și numele de "gârla domnească" (*DIR, XVII, B*, I, p. 42, nr. 52; IV, p. 375, nr. 384; p. 530, nr. 550).

oraşul domnii mele, la Gherghiţa"; Radu era împuternicit să meargă cu cartea domnească "să caute unde va afla un vad de moară în apa Prahovei [...], ori dân sus veri dân jos, să-şi facă mori şi cu liveade şi loc de care împrejurul morilor"[63]. Doi ani mai târziu, domnul întărea vadul de moară ales de Radu, de această dată precizându-i locaţia[64]. Cel care primea de la domnie dreptul de a face moară putea să îşi aleagă oricare vad, dacă acesta nu era deja folosit, primind totodată şi dreptul de a-şi alege un loc împrejur. O situaţie asemănătoare cu morile întâlnim în cazul **braniştilor domneşti**[65]. În Ţara Românească, observăm că majoritatea braniştilor domneşti se aflau în preajma oraşelor, fiind iniţial ataşate moşiilor acestora, reprezentând partea de pădure rezervată folosinţei domniei. Aflate lângă oraş, braniştile erau mai uşor de administrat şi supravegheat de reprezentanţii puterii centrale în teritoriu. Ulterior, domnii, pentru a nu dărui mănăstirilor din părţile de moşie folosite de orăşeni, au făcut acest lucru din branişti[66]. Vlad Călugărul a dat mănăstirii Glavacioc braniştea domnească de la Slatina, punând acolo vătaf pe Tatul de la Hinţeşti, căruia îi cerea să "strige" în târg, să înştiinţeze de dania făcută ("să audă orice om, că am dat-o domnia mea sfintei mănăstiri"). Măsura era necesară deoarece intrarea în branişte era restricţionată, accesul de la acea dată urmând să se facă numai cu acordul egumenului mănăstirii[67]. Radu de la Afumaţi a făcut danie episcopiei ridicate în Buzău dreptul de a lua patru care de lemne din braniştea de lângă oraş[68], Radu Paisie dăruind întreaga branişte[69], iar Vlad Vintilă a întărit egumenului mănăstirii Argeşului dreptul de a-şi apăra braniştea de la Piatra, mai sus de Argeş, pe care o primise o dată cu ocina Flămânzeştilor[70].

În afara daniilor din moşie (mori, branişti sau ocini), domnia putea dărui părţi din **dările** pe care le strângea de la orăşeni. Cel mai des era dăruit vinăriciul domnesc, deoarece acesta constituia o sursă importantă de venituri. 200 de vedre din vinăriciul domnesc de la Râmnicul Vâlcea fuseseră dăruite mănăstirii Govora[71] şi tot atât, mănăstirii Ostrov[72]. Vinăriciul de la Ocna Mare fusese făcut danie mănăstirii Bistriţa[73], 200 de vedre din acesta mergând la mănăstirea Iezer[74]. În 1588, Mihnea Turcitul ceda mănăstirii Sfânta Troiţă dreptul de a lua de la

63 *DRH, B*, XXXII, p. 306, nr. 300.

64 *CDTR*, VI, p. 548, nr. 996.

65 Semnificaţia termenului de branişte era iniţial de loc de margine, fără stăpân, intrat apoi în domeniul domnesc; nu trebuie exclusă explicaţia originii unor branişti în locuri de margine ale moşiilor unor aşezări. Din secolul al XV-lea, în documente, principalul sens al braniştei era de pădure rezervată, în care exista interdicţie de intrare (*Instituţii feudale. Dicţionar*, p. 56).

66 În secolele XV-XVI, nu avem nici un izvor care să ateste dăruirea vreunei branişti domneşti de lângă un oraş unui boier.

67 *DRH, B*, I, p. 415, nr. 356.

68 *Ibidem,* II, p. 454, nr. 242.

69 *Ibidem*, IV, p. 11, nr. 9.

70 Braniştea se afla mai sus de Flămânzeşti, în hotar cu moşia Albeştilor (*Ibidem*, III, p. 245, nr. 153).

71 *Ibidem*, I, p. 457, nr. 280.

72 *Ibidem*, p. 491, nr. 300.

73 Confirmare de la Matei Basarab (*Ibidem*, XXIV, p. 145, nr. 110).

74 *Ibidem*, V, p. 364, nr. 326.

150 de case din Târgoviște gălețile de grâu și orz, fân, brânză, un cântar de ceară și 1000 de vedre de vinărici[75].

Viile aveau un statut aparte pe moșiile orașelor. În Țara Românească, locurile în care se aflau vii purtau de obicei denumirea de "deal", deoarece majoritatea viilor se aflau pe înălțimi (dealuri), în locuri bine expuse la soare[76]. Astfel de "dealuri" sunt menționate în strânsă legătură cu așezările urbane de care depindeau, fiind parte din moșia respectivelor orașe. În izvoare apar Dealul Târgoviștei, Bucureștilor, Piteștilor, Flocilor[77], nu însă și "Dealuri" în orașele submontane, Câmpulung și Argeș, ce erau într-o regiune nepropice cultivării viilor. Alegerea sau hotărnicia viilor din deal se făcea de către orășeni; un act de la Matei Basarab amintește pe "oamenii buni" din Târgoviște care au mers și au ales viile din Dealul Sătenilor ale unor frați, Dumitru și Coman, potrivind via bună cu cea rea[78]. Viile din "dealurile" de lângă orașe se aflau în stăpânirea orășenilor, dar și a mănăstirilor sau boierilor[79]. De-a lungul timpului, mănăstirile au primit foarte multe danii în vii dar, deoarece nu le puteau întreține, le încredințau orășenilor, care dădeau în schimb diferite dări. Deținerile de asemenea vii erau embaticare, cel care se ocupa de vie, de la cultivare până la strânsul recoltelor, având dreptul de a o vinde sau moșteni, neavând drept asupra pământului[80].

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, domnii au început să facă danii și din părți ale moșiilor orașelor. Moșia **Târgoviștei** se întindea pe partea dreaptă a Ialomiței, unde se afla orașul, precum și pe partea stângă a râului, fapt dovedit de acte de la sfârșitul secolului al XVI-lea prin care Mihai Viteazul întărea mănăstirii Golgota o parte din ocina orașului[81], orășenii fiind nevoiți să dea și ei un act de confirmare (pentru a evita încălcările de hotar)[82]. Această parte de ocină se afla în jurul mănăstirii amintite, fiind dăruită acesteia de către ctitorul locașului, Pătrașcu cel Bun. Informații despre danie s-au păstrat numai din timpul domniei lui Mihai Viteazul, dar datele cuprinse în documente sunt contradictorii. În primul act, emis la 7 iulie <1596> domnul întărea ocina și vecinii de lângă mănăstire, "pentru că am știut domnia mea că a miluit dinainte vreme părintele domniei mele, Io Petrașco voievod". Motivul întăririi era acela că "au venit tâlharii [turcii, în 1595, nota ns.] de au jefuit și au stricat sfânta mănăstire". Acum are loc și o nouă hotărnicire a ocinii, făcută de frații Buzești, Radu mare clucer și Preda mare postelnic, Nica vistier și alții. După un an, la 3 decembrie 1597, datorită plângerii egumenului Daniil că "nu pot [călugării, nota ns.] să dobândească locul de hrană", domnul a fost nevoit să emită un nou act de întărire. Dacă în primul document se vorbea de ocina de lângă mănăstire, acum se precizează: "ocină din ocina domniei

75 *DIR, XVI, B*, V, p. 376, nr. 394.

76 Vezi indicele *DRH, B*, I-VIII, XI și *DIR, B, Indicele numelor de locuri, veacurile XIII-XVI, veacul XVII*, întocmit de Ion Donat (responsabil), București, 1960.

77 *CDTR*, VI, p. 469, nr. 1238.

78 *DRH, B*, XXV, p. 80, nr. 63.

79 *Ibidem*, XXII, p. 284, nr. 130.

80 Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 130.

81 *DRH, B*, XI, p. 238, nr. 181, p. 358, nr. 270.

82 *Ibidem*, p. 355, nr. 268.

mele din Târgoviște"[83]. În aceeași zi, județul Chirfote, pârgarii și "oamenii buni și bătrâni" din oraș, au emis și ei un act privitor la această danie a unei părți din moșie, numită însă "ocină din ocina orașului din Târgoviște"[84]. Opiniile istoricilor referitor la această problemă sunt împărțite. Emil Vîrtosu considera că dania a fost făcută efectiv din ocina orașului în virtutea dreptului dominial. Orășenii, nemulțumiți că drepturile le-ar fi fost încălcate, i-ar fi împiedicat la rândul lor pe călugări să ia ocina în stăpânire, însă, până la urmă, hotărârea domnului s-a impus. Actul emis de județ și pârgari ar recunoaște stăpânirea mănăstirii, și deci puterea domnului de a dispune de moșia orașului[85]. Ion Donat credea în schimb că avem de fapt de-a face cu o danie dintr-o ocină domnească de la Târgoviște ("ocolul orașului"), ce putea fi parte componentă din moșia orașului[86]. În ceea ce ne privește, credem că cedarea acestei părți din moșia Târgoviștei către mănăstirea Golgota se încadrează în același obicei al înzestrării de către ctitori a locașurilor de cult pe care le ridicau, obicei amintit și la Argeș. Dintre cele două posibile explicații, anume că domnul a dăruit o parte din moșia orașului (Vîrtosu) sau a făcut danie dintr-o ocină a sa, aflată pe ocina Târgoviștei (Donat), înclinăm spre prima variantă. Analiza textului documentului emis de județ scoate în evidență, în numeroase locuri, copierea unor pasaje întregi din actul domnesc, modul de adresare fiind același: "pentru că s-a întâmplat domniei mele", "a văzut și domnia mea", "miluire de la răposatul părinte al domnie mele". Dania propriu-zisă este privită diferit de cele două părți, în actul domnesc: "ca să-i fie ocină din ocina domniei mele din Târgoviște", iar în actul orașului: "ca să-i fie ocină din ocina orașului din Târgoviște", prin urmare, orășenii puneau semnul egalității între ocina domnească și ocina orașului. Actul județului adăuga doar: "de aceea, am făcut județul și 12 pârgari această carte a noastră [...]", textul blestemului fiind mai redus decât cel din actul domnesc, pomenindu-i și pe orășeni în rândul celor cărora li se cerea să nu strice acea carte. Faptul că avem de-a face cu o situație excepțională reiese și din cuprinsul listei de martori din actul orașului, care cuprindea pe județ, pârgari, "toți oamenii buni și bătrâni orășeni", precum și patru foști județi, trei preoți, cel puțin trei negustori[87], un logofăt, un grec, un zugrav, 11 martori fără indicație și alții, al căror nume nu s-a dat. Numărul și importanța socială a acestora trimite la o adunare orășenească întrunită special pentru un astfel de eveniment. Modul în care este redactată cartea orașului, scrisă de același pisar ca și actul domnesc[88], trimite la o acceptare, mai degrabă forțată, de către orășeni a luării unei părți din moșia lor și cedarea acesteia către mănăstirea Golgota. Documentele, emise în aceeași zi, au fost publicate în colecția DRH, volumul al XI-lea, în ordinea considerată firească: mai întâi, actul orașului, apoi, actul domnesc[89]. Conținutul lor ne face să credem că prima scrisă a fost cartea domnească, apoi cea

83 *Ibidem*, p. 357, nr. 269.

84 *Ibidem*, p. 354, nr. 268.

85 Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *DIR*, *Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 452-454.

86 Ion Donat, *op. cit.*, p. 117-118.

87 Numai trei apar în act ca negustori, însă și o parte dintre ceilalți aveau o astfel de ocupație (*DRH, B*, XI, p. 354, nr. 268.).

88 Ivan logofătul din Floci, căruia i se adaugă Efrem logofăt (*Ibidem*).

89 În colecția *DIR, XVI, B*, vol. VI, actul orașului (p. 299, nr. 315) este așezat după întărirea domnească (p. 314, nr. 298); în colecția *DRH, B*, vol. XI, s-a procedat invers.

a orașului. În această situație, nu mai întâlnim nici un schimb sau compensație; domnul se folosește de drepturile sale, luând o parte din ocina folosită de orășeni.

În alte orașe, puterea centrală stăpânea mai multe locuri, separate de cele ale orășenilor, ca în **București**. Din documente, observăm că aici domnia a făcut numeroase danii, în special către mănăstiri (Radu-vodă, Mihai-vodă, Plumbuita și altele), din locurile pe care le deținea în oraș și în jurul acestuia. Izvoarele pomenesc în dese rânduri "locul" sau "ocina domnească", care cuprindea: "Ciutăria", grădini, vii, livezi, băi, toate însoțite în documente de apelativul "domnească". Majoritatea acestor stăpâniri erau grupate la sud de râul Dâmbovița, în vestul și sudul orașului, formând probabil inițial o singură ocină, fragmentată în timp prin diverse danii[90]. Din ocina mare domnească, la un moment greu de precizat cu datele pe care le deținem în prezent, domnia a lăsat locuitorilor târgului dezvoltat lângă curtea fortificată, dreptul de folosință al părții satului București[91] care, purtând apoi numele de "ocina orașului" sau "a orășenilor", se întindea la nord de curtea domnească, până la Colentina[92], precum și la răsărit de curte, în mare parte pe malul stâng al Dâmboviței. Cercetările arheologice au confirmat că vatra așezării dezvoltată în apropierea fortificației se afla la răsărit de aceasta, între albia Dâmboviței și a pârâului Bucureștioara; ulterior, orașul s-a extins spre curte și spre nord[93]. Faptul că la sud de Dâmbovița s-au aflat mai multe ocini domnești, din care s-au dăruit mănăstirilor diferite părți, a avut urmări și în modul de extindere a orașului. Potrivit hărții Bucureștilor din 1770, cea mai mare parte a orașului se afla la nord de râu, unde și terenul era mai bun pentru construcții; la sud de râu, Mitropolia era la marginea orașului[94].

Nu știm când a fost făcută prima hotărnicie a locului orășenilor, cunoaștem doar pe cele realizate în timpul lui Mircea Ciobanul, Radu Mihnea (în 1611-1612) și Matei Basarab (în 1636). Cel puțin din timpul lui Mircea Ciobanul, orășenii au primit drept de folosință și în "dealul" cu vii, aflat pe locul domnesc de la sud de Dâmbovița. Acest lucru îl aflăm din hotărnicia din 1636, când în urma încălcării ocinilor orășenilor, prin mutarea pietrelor de hotar de către un anume Sava, a avut loc o cercetare și o nouă stabilire a hotarului, la care a participat însuși domnul. Orășenii s-au plâns, afirmând că le-au fost împresurate moșiile, care sunt "locul domnesc pe ocina orașului"; în altă parte a documentului citat, se pomenește mutarea pietrei de hotar spre dealul orașului, "pe ocina domnească"[95]. La București întâlnim o stăpânire domnească de care orășenii au primit îngăduință să se folosească, la origine toată moșia fiind domnească. Momentul când s-a făcut separarea din cadrul ocinii domnești a părții locuitorilor așezării Bucureștilor, ține de începuturile orașului. Alexandru Coconul dăruia în 1626 un loc ce era "de moștenire loc domnesc, încă dinainte vreme, de la așezarea orașului"[96]. "Așezarea orașului" ("întemeierea"), pomenită în text credem că reprezintă mo-

90 *DIR, XVI, B*, V, p. 298, nr. 310; în ocina domnească intra bineînțeles și locul curții domnești.

91 Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a, București, 1979, p. 210.

92 *DIR, XVII, B*, IV, p. 252, nr. 268; *DRH, B*, XXII, p. 56, nr. 32.

93 Panait I. Panait, *Evoluția perimetrului Curții Vechi în lumina descoperirilor arheologice (sec. XVI-XVIII)*, în *BMIM*, VIII (1971), p. 82-83.

94 I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în *SRdI*, XII (1959) nr. 5, vezi planul anexat și explicațiile de la p. 127-129.

95 *DRH, B*, XXV, p. 423, nr. 377.

96 *Ibidem*, XXI, p. 295, nr. 158. Documentele amintesc numeroase locuri aflate la sud de Dâmbovița, pe

mentul în care Bucureștii au intrat în rândurile orașelor domnești (secolul al XV-lea), atunci când s-a stabilit și partea de care se puteau folosi orășenii; târgul de aici exista și înainte de acest moment, fiind o simplă stăpânire domnească. Pe parcursul secolelor XVI-XVIII, orașul s-a extins, cuprinzând și așezări din vecinătate, care și-au păstrat propriul statut, în privința proprietății. Astfel, după ce mănăstirea Radu vodă, aflată inițial "din jos de București", a fost inclusă în oraș, mahalaua acesteia, ce era scutită de dări, și-a menținut această situație, autoritățile orășenești și domnești neputând interveni aici[97].

Moșia **Gherghiței** a fost întărită orășenilor de către Vlad Vintilă în 1534, dată la care i s-au stabilit și hotarele, probabil în urma judecății cu satul vecin, Milești[98]; în 1560, în fața lui Petru cel Tânăr, gherghițenii au avut din nou judecată cu locuitorii din Milești, care pretindeau o parte din moșia Gherghiței pentru islaz[99]. Orășenii au câștigat judecata stăpânind în pace întreaga moșie, până la jumătatea secolului al XVIII-lea[100] când, la 19 mai 1765, Ștefan Racoviță o dăruiește Mitropoliei din București, declanșând un proces cu ultimii orășeni[101]. Izvoare din secolul al XVIII-lea amintesc și scutirile de dijmă, clacă și de dări pe băuturi pe care le aveau orășenii[102], despre care nu deținem informații în secolele anterioare. Actul lui Vlad Vintilă cuprindea hotărnicia "ocinii domnești", făcută de 12 boieri, moșia fiind dată gherghițenilor pentru ca "să le fie ocină și ohabă lor și de nimeni neatins". Spre deosebire de documentele de întărire a scutirilor unor moșii mănăstirești și boierești, acest act nu cuprinde porunca dată slujitorilor domnești de a nu interveni pe moșie; credem că orășenii beneficiau de scutiri parțiale de dări, scutiri la care face probabil referire termenul "ohaba" din text. În calitate de stăpână a moșiei orașului, domnia nu a permis orășenilor să se bucure de drept de stăpânire completă. Aici se observă diferența dintre Gherghița și Câmpulung și modul diferit în care s-au dezvoltat cele două centre urbane; Gherghița a devenit oraș după formarea Țării, Câmpulungul, în perioada anterioară. În documentul păstrat de la Petru cel Tânăr se întărea orășenilor din Gherghița "moșie bătrână și dreaptă moșie și de baștină", "cum au ținut de demult, din zilele bătrânilor domni, pă hotarele bătrâne". Folosirea în câteva rânduri a cuvântului "bătrân" trimite la începuturile acestei moșii, la origine în întregime domnească, apoi dată în folosința orășenilor, de unul dintre domnii Țării Românești de până la Dan al II-lea[103]. În 1605, Radu Șerban își întărea stăpânirea asupra moșiei satului Cuciul, cumpărată

"ocina domnească" (*DIR, XVII, B*, p. 470, nr. 485; *DRH, B*, XXII, p. 579, nr. 301; XXIII, p. 522, nr. 337; XXX, p. 308, nr. 253). Nu întâmplător, mai multe biserici (Radu-vodă, Sfânta Ecaterina, Mitropolia) au fost ridicate pe locuri care, la origine, țineau probabil de această ocină (*CDTR*, VII, p. 261, nr. 751).

97 *DIR, XVII, B,* II, p. 220, nr. 204; Ion Donat, *op. cit.*, p. 122-123.

98 *DRH, B,* III, p. 284, nr. 175. Textul are o adăugire din 1685 referitoare la Milești, acest sat ajungând în stăpânirea mănăstirii Tânganul.

99 *Ibidem,* V, p. 225, nr. 208.

100 La 13 iunie 1712, Constantin Brâncoveanu acorda întărire locuitorilor pentru moșia orașului (Aurelian Sacerdoțeanu, *Începuturile orașului Gherghița*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, anexa nr. 6, p. 47).

101 Gherasim Timuș, *Documente relative la Mitropolia din București,* în *BOR*, XVII (1894), p. 844.

102 Scutire de dijmă și clacă a fost acordată urmașilor vechilor orășeni și la 1786 (*Documente privind relațiile agrare*, I, p. 735, nr. 584).

103 Privilegiul dat de Dan al II-lea târgurilor din țară cuprinde și pe gherghițeni (*DRH, B,* I, p. 130, nr. 69).

cu 15000 aspri, pe care ridicase o palancă (întăritură) făcută "ca să se păzească orășenii ce sunt în Gherghiță pre dânșii"[104]. După câțiva ani, palanca, fiind părăsită de orășenii și slujitorii așezați acolo, este dăruită de domn lui Radu logofăt[105]. Faptul că domnul își întărește sieși moșia arată că întreaga moșie a Gherghiței era considerată domnească. În sprijinul acestei afirmații se află și daniile din vaduri de moară de pe moșie, făcute de domni[106].

Printr-o evoluție asemănătoare au trecut moșiile Târgșorului și Flocilor, dăruite unor mănăstiri în secolul al XVIII-lea. În cazul **Târgșorului**, puținii orășeni care se mai aflau aici la 1760 aveau scutire de dijmă[107], moșia fiind dăruită mănăstirii Târgșor, în timp ce la **Floci**, jumătate din moșie a fost dăruită mănăstirii Sfântului Spiridon în 1768[108], cealaltă parte fiind dată în 1779 mănăstirii Mărcuța[109].

La **Buzău**, din moșia domnească a orașului, o importantă parte (braniștea și locul din jurul bisericii) a revenit prin danii episcopiei înființată aici în timpul lui Radu cel Mare[110]. Faptul că restul moșiei și al vetrei era domnesc reiese din mai multe izvoare din secolele XVII-XVIII. Pe ocina episcopiei, datorită apropierii de oraș, mulți slujitori și orășeni și-au ridicat abuziv case, refuzând să plătească dări sau să presteze munci. În 1653, după ce aceste case au luat foc, Matei Basarab a poruncit ridicarea altora noi nu pe locul episcopiei ci pe locul orașului, căci era "destul loc domnesc al orașului"[111]. Câteva decenii mai târziu, în 1714, Ștefan Cantacuzino îngăduia episcopului Ioasaf să oblige pe locuitorii din mahalaua episcopiei să presteze munci, cei care refuzau trebuind să se mute pe "pământul domnesc, că multu loc iaste acolo"[112]. Asimilarea ocinii orașului cu locul domnesc arată că domnia considera partea care mai rămăsese din moșia Buzăului ca fiind în întregime domnească.

*

Situația teritorială a altor orașe din Țara Românească era mult mai complexă, datorită existenței pe moșia aceleiași așezări a mai multor stăpâniri. Precum existau moșii de sate cu mai mulți stăpâni, la fel existau și moșii de orașe, în care se aflau părți ce aveau alți stăpâni decât domnia. Între aceste părți, actele interne fac o diferențiere de statut, numai partea domnească fiind considerată oraș. Cazul **Piteștilor** este elocvent. Orașul este vechi, fiind atestat încă din secolul al XIV-lea[113]. În trei acte din 1528, Radu de la Afumați dăruia sau confirma mănăstirii Argeșului jumătate din "satul" Pitești, așezare identificată de către editorii colecției

104 *DIR, XVII*, B, I, p. 173, nr. 169.

105 *Ibidem*, II, p. 11, nr. 13.

106 *DRH, B,* VII, p. 5, nr. 6; XXXII, p. 306, nr. 300.

107 George Potra, Nicolae Simache, *op. cit.,* p. 439, nr. 90. În 12 noiembrie 1700, Constantin Brâncoveanu dăruiește mănăstirii din Târgșor un sfert din moșie (*ibidem,* p. 382, nr. 46).

108 Al. T. Dumitrescu, *op. cit.*, anexa A, nr. 1, p. 433 (1 august 1768).

109 *Ibidem,* anexa A, nr. 2, p. 434 (30 septembrie 1779).

110 *DRH, B,* II, p. 454, nr. 242; IV, p. 11, nr. 9; VII, p. 120, nr. 92.

111 *CDTR*, VII, p. 338, nr. 975.

112 *Documente privind relațiile agrare*, I, p. 270, nr. 79.

113 *DRH, B,* I, p. 25, nr. 9; *Călători străini*, vol. I, p. 19-20, 22, 24.

DRH cu Piteștii de astăzi[114]. Satul aparținuse lui Oancea vistier, care "s-a hiclenit" față de Neagoe Basarab, furând totodată din averea acestuia 30000 de aspri. Radu de la Afumați a confiscat averea lui Oancea, cea mai mare parte fiind lăsată moștenitorilor acestuia. Pentru banii luați de la Neagoe Basarab, "s-a ales" partea lui Oancea din Pitești, pentru care domnul a plătit cei 30000 de aspri doamnei Despina a lui Neagoe. Preluând acea parte, Radu de la Afumați a dăruit-o mănăstirii Argeșului[115]. Problema este aceea că Piteștii apar ca sat, cu un stăpân, în condițiile în care alte izvoare îl pomenesc ca oraș. Faptul că Piteștii funcționau în 1528 în calitate de centru urban este de netăgăduit, deoarece cu numele de oraș apare într-un act din 1510-1511[116], starea de oraș domnesc fiind confirmată și prin ridicarea aici de către Neagoe Basarab a unei noi curți, pe locul uneia mai vechi, curte ce nu putea fi construită decât pe pământ domnesc[117]. Aurelian Sacerdoțeanu afirma că târgul și satul Pitești se aflau în aceleași hotare, fără să existe între ele o delimitare teritorială precisă[118], în timp ce Ion Donat considera că partea lui Oancea reprezenta de fapt o altă așezare, aflată lângă oraș[119]. Faptul că Piteștii lui Oancea apar ca sat arată că domnia îl considera în primul rând o așezare cu un regim de stăpânire diferit, în toate actele domnești făcându-se o clară diferențiere între "orașul domniei mele" și sate. În al doilea rând, cele trei documente amintite precizează dăruirea către Argeș a numai jumătate din Pitești, "partea jupanului Oancea vistier", parte foarte valoroasă, de vreme ce acoperea paguba de 30000 de aspri făcută de Oancea. Dania către mănăstirea Argeșului cuprindea jumătate din vecini, câmp, mori și vămi, prezența vămilor în danie fiind mai puțin obișnuită (în daniile obișnuite din sate, stăpânirea era din cât "se va alege din câmp, pădure, apă, uscat"). În documentele interne ale Țării Românești, folosirea termenului vama pentru "vămi" o întâlnim de obicei în actele referitoare la târgurile din orașe. Probabil partea lui Oancea avea legătură fizică cu orașul, aici funcționând un loc de schimb periodic, din produsele vândute luându-se o vamă. Nu este exclus ca unul din domnii predecesori ai lui Radu de la Afumați și Neagoe Basarab să fi dăruit lui Oancea sau unui strămoș al său, jumătate din ocina Piteștilor, pentru slujba credincioasă a acestuia. Cealaltă jumătate, a cărei soartă izvoarele nu o dezvăluie, a rămas domnească (cu orașul și curtea).

Locația "satului" lui Oancea credem că se afla în partea de sud a orașului, într-o zonă unde erau concentrate mai multe danii (în special mori) ale mănăstirii Argeșului[120] și unde aceasta avea și un metoh ce luase numele Geamăna, după pârâul care se vărsa acolo în râul Argeș[121]. Într-un act de întărire de la Alexandru al II-lea Mircea se arată locul acestei moșii: "ocina sfintei mănăstiri de la Pitești, care este mai jos de Pitești, pe care au dat-o și au dăruit-o

114 *Ibidem,* III, p. 85-87, nr. 51-52. În aceste documente, Piteștii apar ca "sat".

115 *Ibidem*, p. 90, nr. 55.

116 *Ibidem*, II, p. 141, nr. 67.

117 "Noile curți din oraşul Piteşti" (*Ibidem*, p. 322, nr. 166); predecesorii lui Neagoe Basarab au emis acte din veche curte (*Ibidem*, I, p. 287, nr. 178; II, p. 116, nr. 54).

118 Aurelian Sacerdoțeanu, *Începuturile oraşului Pitești*, în *SCP*, III (1971), p. 198-200.

119 Ion Donat, *op. cit.*, p. 123.

120 Mori din ocina Piteștilor, "la gura Geamenei" (*DRH, B*, II, p. 408, nr. 213; p. 411, nr. 215).

121 *Ibidem*, III, p. 246, nr. 154.

sfintei mănăstiri bătrânii ctitori"[122]. Printre aceşti "bătrâni ctitori" putem situa şi pe Radu de la Afumaţi, care a terminat zugrăvirea interiorului amintitei mănăstiri[123]. Eugenia Greceanu plasează corect la sud de oraş ocina luată de la Oancea vistier, dar greşeşte când consideră că aceasta se afla la Prundu[124], deoarece acest toponim se afla în realitate la nord de oraş, în ocina satului Pouceşti[125]. În toate întăririle ulterioare pe care le-a primit mănăstirea Argeşului, la Piteşti este amintită numai ocina de la Gura Gemenei[126].

Alături de oraşele ridicate în secolele XIV-XV, Ţara Românească a cunoscut în secolul al XVI-lea fenomenul dezvoltării unor oraşe noi, din târguri periodice ce se ţineau pe moşii sub stăpânire boierească. În Muntenia, într-o astfel de situaţie s-a aflat **Cornăţelul**, menţionat ca sat în 1492, când este cumpărat de Staico mare logofăt şi fiii săi[127]. În 1526, Radu de la Afumaţi întărea satul fiilor lui Staico logofătul, Pârvu şi Staico, precum şi lui Neagoe vistier, soţul Caplei, sora lui Pârvu şi Staico (cei trei s-au înfrăţit pe toate averile lor)[128]. La Cornăţel funcţiona un târg, amintit într-un act emis aici de Radu Paisie (1538)[129], pentru ca în calitate de oraş, aşezarea să fie atestată în 1575[130]. Deşi pomenit ca oraş al domniei, în 20 iunie 1579, Mihnea Turcitul întărea satul Cornăţelul lui Staico postelnic, nepotul lui Staico mare logofăt[131]. Menţionarea în paralel a satului boieresc şi a oraşului se explică prin intrarea unei părţi a Cornăţelului în stăpânire domnească, fapt petrecut atunci când urmaşii lui Staico mare logofăt, Stana, şi fiul ei, Staico postelnic, au fost plecaţi din ţară, în pribegie. Soţul Stanei, Tudor logofăt, pribegise în timpul lui Mircea Ciobanul[132], fiind ucis, potrivit izvoarelor, la începutul domniei lui Alexandru al II-lea Mircea[133]. La acel moment, moşiile lor erau luate pe seama domnească, după cum aflăm că s-a întâmplat cu Bucovul, altă ocină a familiei[134]. Întors din exil, Staico postelnic s-a adresat lui Alexandru al II-lea Mircea solicitând întoarcerea averilor; o parte a acestora a fost dată înapoi, printre acestea aflându-se Bucovul

122 *Ibidem*, VII, p. 336, nr. 244.

123 Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeşului*, Bucureşti, 1967, p. 9. Radu de la Afumaţi a fost căsătorit cu Ruxanda, fiica lui Neagoe Basarab.

124 Eugenia Greceanu, *Ansamblul medieval Piteşti*, Bucureşti, 1982, p. 35.

125 Act din 1570 (*DRH, B*, VI, p. 223, nr. 179, vezi identificarea în ibidem, p. 345).

126 Vezi *DIR, XVII, B*, I, p. 293, nr. 273.

127 *DRH, B*, I, p. 374, nr. 234; III, p. 28, nr. 18. Staico logofăt din Bucov (sau Băjeşti) fusese principalul sfetnic al lui Vlad Călugărul şi Radu cel Mare, luând de soţie pe Caplea, fiica lui Vlad Călugărul (*DRH, B*, I, p. 374, nr. 234; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 24).

128 *DRH, B*, III, p. 28, nr. 18.

129 *Ibidem*, IV, p. 76, nr. 59.

130 *Ibidem*, VII, p. 351, nr. 257.

131 *Ibidem*, VIII, p. 351, nr. 224. Soţia lui Staico, mare logofăt, a fost Caplea, fiica lui Vlad Călugărul, sora lui Radu voievod cel Mare (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 24).

132 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 99.

133 *Istoria Ţării Româneşti*, p. 51.

134 *DRH, B*, VII, p. 293, nr. 219 (satul fusese cumpărat de Staico mare logofăt, *Ibidem*, I, p. 392, nr. 243).

(1575)[135], mai apoi și Cornățelul (1579)[136]. Din acesta din urmă credem că s-a dat înapoi numai o parte, deoarece în aceeași perioadă Cornățelul apare în izvoare ca oraș domnesc[137]. Probabil, Cornățelul a fost luat pe seama domnească pe vremea primei pribegii a familiei lui Staico postelnic, în timpul lui Mircea Ciobanul. Într-o judecată între Stan mare spătar și locuitorii Cornățelului (partea orașului), în care pricina era hotarul dintre cele două părți, este cuprinsă o frază care sugerează existența unei hotărnicii făcută sub Mircea Ciobanul: "au așezat iar hotarul pe unde au fost încă și în zilele răposatului Mircea voievod"[138]. Tatăl lui Staico, Tudor logofătul apare ca martor și în sfatul lui Mircea Ciobanul, ultima dată într-un act din 12 ianuarie 1548. După acest moment, el pleacă în pribegie; prin urmare, Cornățelul a fost confiscat după 1548, partea domnească[139] fiind încadrată în rândul orașelor. Nu știm dacă această situație a dăinuit sub Pătrașcu cel Bun, rudă a lui Tudor logofăt[140]; o dată cu venirea lui Alexandru al II-lea Mircea, după uciderea lui Tudor și pribegirea familiei sale, Cornățelul a redevenit oraș domnesc, de această dată nemaifiind întors în întregime la vechii săi stăpânitori. Dovada este dată de faptul că în 1579, când s-a întărit lui Staico postelnic partea sa din Cornățel, orașul cu același nume este pomenit în hotarul ocinii Chiseleţului, vândută de același Staico lui Mihnea Turcitul[141].

Alături de Cornățel, în categoria târgurilor situate pe moșii boierești, care au devenit orașe numai atunci când au fost luate pe seama domnească se încadrează mai multe așezări de la apus de Olt. Amintim aici **Târgul Jiului**, ai cărui locuitori, aflați pe moșia lui Tudor Negrul, probabil boier, au răscumpărat moșia de la acesta în timpul lui Neagoe Basarab, suma plătită fiind destul de mare pentru acea vreme, 100000 de aspri[142]. În timpul lui Petru cel Tânăr, locuitorii au avut judecată cu Vlad postelnicul pentru hotare, boierul pierzând, iar sub Mircea Ciobanul, Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea Turcitul, se judecă la domnie cu alți boieri pentru altă ocină, Frăsinetul[143]. O altă parte din Târgul Jiului aparținea boierilor Buzești. După slujba credincioasă făcută lui Radu Șerban, aceștia au obținut în 1604 confirmarea stăpânirii Târgu-Jiului, "sat vechi și de moștenire", pe care Mircea Ciobanul îl confiscase și îl făcuse bazar[144]. Facerea bazarului credem că reprezintă trecerea părții boierești pe seama domnească și recunoașterea ca oraș a așezării, dreptul de a ține sau de a face târg permanent aparținând implicit domniei[145]. Până în acel moment, târgul nu era domnesc

135 *Ibidem*, VII, p. 293, nr. 219.

136 *Ibidem*, VIII, p. 351, nr. 224.

137 *Ibidem*, VII, p. 351, nr. 257.

138 *Ibidem*, p. 351, nr. 257.

139 Probabil partea pe care se ținea târgul.

140 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 99.

141 Mihnea Turcitul a dăruit Chiseleţul mănăstirii Sfânta Troiță (*DRH, B*, VIII, p. 299, nr. 189); Menţiuni la hotar ale orașului Cornățel în 28 noiembrie și 4 decembrie 1579 (*Ibidem*, p. 422, nr. 263; p. 428, nr. 267).

142 Alexandru Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu-Jiu, 1906, p. 18-20.

143 *Ibidem*.

144 *DIR, XVII, B*, I, p. 132, nr. 137.

145 Ioan Donat, *op. cit.*, p. 73.

deoarece partea răscumpărată în timpul lui Neagoe Basarab era probabil considerată de către puterea centrală precum orice altă moșie nedomnească. Măsura de confiscare a părții Buzeștilor luată de Mircea Ciobanul reprezintă actul oficial de naștere al orașului; un târg, loc de schimb periodic pentru regiunea Jiului, exista acolo din vechime, dar nefiind domnesc nu era recunoscut ca oraș. Situația din timpul lui Mircea Ciobanul a dăinuit și sub Alexandru al II-lea Mircea care, după ce inițial dăduse Buzeștilor partea lor din Târgul Jiului, a reconfiscat-o după ce, la scurt timp, boierii au pribegit din nou[146]. În timpul lui Mihnea Turcitul, situația se repetă, Buzeștii se întorc, primesc înapoi ocina, dar cealaltă parte rămâne în rândul orașelor domnești, altfel, nu ne-am explica prezența județului și a celor 12 pârgari, precum și a pârcălabului, într-un act din octombrie 1591, precum și în izvoare din prima parte a secolului următor[147]. O altă variantă de interpretare ar fi ca moșia târgului să fi aparținut în întregime Buzeștilor, dar atunci nu se justifică menționarea răscumpărării orășenilor cu 100000 aspri în timpul lui Neagoe Basarab. Actul lui Radu Șerban și cel dat de Radu Mihnea tratează două chestiuni diferite, două moșii cu același nume, dovadă și faptul că datele cuprinse într-un act nu au nimic în comun cu cele amintite în celălalt.

În vecinătate, **Târgul Gilort**, era în întregime moșie boierească, în 1480, Basarab Țepeluș confirmând fraților Ticuci, Bran, Radu și Pătru această "veche ocină" a lor[148]; la începutul secolului al XVII-lea, moșia aparținea Bengeștilor[149]. Ca și târgul de la Tismana, stăpânire a mănăstirii cu același nume[150], Târgul Gilort nu a depășit niciodată faza de simplu loc de schimb, nefiind considerat "oraș domnesc" deoarece a rămas în stăpânire boierească. **Craiova** a fost la origine moșie a Craioveștilor[151]; în 1532, o parte a membrilor acestei familii a căzut în dizgrație, Vlad Înecatul dăruind Craiova și alte sate, mori, bălți și vii, unei rude a lor, lui Hamza, noul mare ban[152]. Redevenind între timp moșie domnească, în 1544, a patra parte din Craiova a fost întărită fraților Drăghici spătarul și Udrișteș mare vistier[153], dar pribegirea celor doi în Transilvania, la începutul domniei lui Mircea Ciobanul[154], a dus cu siguranță la confiscarea moșiei[155]. În 1589, când Mihnea Turcitul a întreprins cercetarea averilor Craioveștilor, a păstrat mai multe moșii la domeniul domnesc, printre care și Craiova[156], ce

146 *DIR, XVII, B*, I, p. 132, nr. 137.

147 *Ibidem*, XVI, B, VI, p. 22, nr. 26; XVII, B, IV, p. 426, nr. 437; *DRH*, B, XXI, p. 37, nr. 25.

148 *DRH, B*, I, p. 273, nr. 170.

149 *DIR, XVII, B*, I, p. 498, nr. 441 și II, p. 200, nr. 187.

150 *DRH, B,* I, p. 336, nr. 228; III, p. 313, nr. 188.

151 Numele Craiovei apare menționat prima dată la 1 iunie 1475 (jupan Neagoe de la Craiova) (*Ibidem*, I, p. 243, nr. 148).

152 *Ibidem*, III, p. 196, nr. 123.

153 *Ibidem*, IV, p. 195, nr. 159.

154 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 56, 101.

155 I. C. Filitti, *Banii și caimacamii Craiovei*, în *AO*, III (1924), p. 13.

156 *DIR, XVI, B*, V, p. 405, nr. 420 (act emis la 17 mai 1589). Domnia și-a păstrat "partea ce se cheamă lui Băsărab voievod", formulă care desemnează moșiile lui Neagoe Basarab din timpul cât acesta a fost pe tron (Ion Donat, *op. cit.*, p. 40-43).

devine oraș domnesc[157]. **Caracalul** se afla tot printre moșiile Craioveștilor, în 1589, în actul lui Mihnea Turcitul, fiind ales separat de partea domnească; la origine, aici și-a aflat moșia și curtea jupânița Marga, sora lui Neagoe Basarab[158]. Cel care a trecut Caracalul în rândul orașelor domnești a fost Mihai Viteazul[159]; în câteva rânduri, îl întâlnim pe acest domn în curtea ridicată aici (în 1598, este pomenit "scaunul Caracal")[160]. Circumstanțele în care s-a produs trecerea în rândul orașelor nu ne sunt dezvăluite de documente. Probabil acest lucru s-a petrecut precum la **Ploiești**, oraș ridicat tot datorită susținerii lui Mihai Viteazul, care îl ia în stăpânire în urma unui schimb cu boieri din Băicoi[161], ridicând aici o curte[162].

Originile acestor situații trebuie căutate în perioada de început a acestor așezări, în regimul teritoriului pe care se aflau. Nu toate târgurile din Țara Românească s-au aflat de la început pe pământ domnesc. Așezările în care s-au aflat curți locale, ce au fost integrate în stăpânirea domnească, au beneficiat de un alt cadru de evoluție și de un alt statut. În complexitatea de situații de dezvoltare urbană au existat și cazuri unde numai o parte din moșia pe care se ținea un târg era domnească, cealaltă parte aparținând unui boier.

Nu este exclusă posibilitatea ca, deși cu un regim de stăpânire diferit, târgul să se fi dezvoltat în ambele părți ale așezării. Diferența era în primul rând juridică, locuitorii așezărilor domnești, ce făceau parte din ceea ce domnia considera "orașele sale", erau liberi, în timp ce aceia care locuiau în părțile boierești erau asimilați oamenilor dependenți. În momentul în care au avut posibilitatea de a prelua părți de moșie sau moșii întregi, pe care se țineau târguri, domnii au extins aici regimul orașelor domnești (Târgul Jiului, Craiova, Cornățel) sau au făcut danii (Pitești). Acest lucru s-a realizat de obicei prin confiscări, în urma acuzelor de hiclenie aduse boierilor, sau prin păstrarea în domeniul domnesc a unor moșii care au aparținut unor foști domni (Craiova). Procesul este caracteristic secolului al XVI-lea când antagonismele dintre unele familii boierești și domni au îngăduit acestora din urmă consolidarea propriei puteri. Domnii au acționat în această direcție fiind interesați în creșterea autorității dar și în obținerea de mai multe venituri, în condițiile în care baza economică și socială a puterii domniei se îngustase[163].

Dezvoltarea a numeroase târguri pe moșii boierești în spațiul de la apus de Olt se explică și prin faptul că aici domnia a avut un domeniu mai restrâns decât în Muntenia, în schimb mari familii boierești, precum Craioveștii și Buzeștii, stăpâneau aici domenii întinse pe care firesc s-au ridicat târguri periodice, necesare pentru schimbul produselor din zonă, totodată

157 Vezi și *DIR, XVI, B*, V, p. 56, nr. 57.

158 *Ibidem*, p. 405, nr. 420.

159 Ion Donat, *op. cit.*, p. 202.

160 *DRH, B*, XI, p. 360, nr. 271; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, *Documente externe*, București, 1982, p. 214, nr. 70. În Caracal, Mihai Viteazul a ridicat curți domnești (*Călători străini*, vol. V, p. 208; Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească*, vol. I, București, 1970, p. 139).

161 Mihai Viteazul a dat lui Manole logofăt și lui Niculcea logofăt, jumătate din Băicoi, primind în schimb moșia Ploieștilor (M. Sevastos, *Monografia orașului Ploești*, București, 1937, p. 825-827).

162 *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, p. 205, nr. 64; *Călători străini*, vol. IV, p. 220, 224.

163 Vezi analiza lui Șerban Papacostea în *Istoria României*, redactată de M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, București, 1998, p. 210-211.

surse de venituri pentru familiile amintite.

*

Până în secolul al XVIII-lea, domnia a respectat drepturile orășenilor asupra moșiilor, situație ce a cunoscut unele transformări în perioada așa-zis fanariotă. Cauzele donării moșiilor unor orașe în această perioadă țin de mai mulți factori. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, domnia nu mai avea multe sate pentru a face danii. Deoarece nu mai exista altă sursă, s-a apelat la moșiile orașelor, în condițiile în care domnia putea face acest lucru datorită dreptului de stăpânire asupra acestora. La acea dată, moșiile Târgșorului, Gherghiței și Flocilor erau considerate "moșii slobode domnești", de care puterea centrală se putea dispensa.

Justificarea daniilor acestora s-a făcut prin trimiterea la acțiuni similare din trecut, la tradiția domnească de a dărui: "după puterea slobodă care o au domnii asupra lucrului scaunului, domnii orice ar vrea să facă iaste bine făcut, cum și alți frați răposați mai dinainte domni, unii au dat danie la mănăstiri, alții au dăruit la rudele lor și la boierii ce le-au slujit domnilor lor și țării cu credință, moșii ca acestea slobode și domnești"[164]. Fraza este exemplară pentru înțelegerea argumentației daniei moșiei unui oraș. În primul rând, se invoca puterea domnească, ce se afirma a fi de origine divină ("din mila lui Dumnezeu", formulă folosită în actele emise de domni până în zorii epocii moderne), prin care domnii puteau decide în orice chestiune ce ținea de "lucrul scaunului", de organizarea țării; orice hotărâre luau, domnii nu puteau să greșească. Apoi, dania era legitimată prin tradiție, de acest obicei folosindu-se toți predecesorii la tron pentru a dărui mănăstirilor, dar și rudelor și boierilor, ordinea nefiind întâmplătoare.

Pentru mănăstiri, dania se făcea din credință și din nevoia de a răscumpăra faptele, în timp ce pentru rude și boieri, aceasta era o recompensă pentru slujba credincioasă (rudele sunt trecute primele, deoarece fanarioții, majoritatea domni străini de țară, s-au bazat în guvernare, în mai mare măsură, pe membri ai familiei lor). În fine, felul moșiilor dăruite, "slobode și domnești", arată că puterea centrală făcea danii din bunurile funciare proprii. Prezența termenului "slobod" în referința la unele moșii orășenești se explică prin faptul că domnii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu au dăruit decât moșiile orașelor decăzute, precum Târgșorul, Gherghița și Floci. Dacă în celelalte orașe ale țării se mai aflau locuitori care să le folosească și care să aducă venituri domniei, cele trei amintite se "pustiiseră", se depopulaseră, datorită condițiilor istorice din acea perioadă. Deși, în secolele XV-XVII, aceste centre urbane au fost înfloritoare din punct de vedere economic, în secolul al XVIII-lea au decăzut, locuitorii preferând să se mute în orașele apropiate. Târgșorul și Gherghița au suferit și de pe urma ridicării Ploieștilor și a târgului de la Urlați, precum și datorită modificării rutelor comerciale[165], iar Flocii au fost puternic afectați de războaiele duse în zonă pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea. În actele de danie ale moșiilor acestor centre nu se precizează că sunt

164 I. N. Simache, *O străveche așezare din regiunea Ploiești: Târgșorul vechi,* în *Din activitatea muzeelor noastre. Studii, referate, dări de seamă, documente,* I, Ploiești, 1956, anexa nr. 1, p. 111.

165 Drumul Moldovei nu mai trece prin Gherghița, ci prin Urziceni (N. Stoicescu, Radu Lungu, *Din trecutul unui vechi oraș devenit sat - Gherghița*, în *RdI*, XXXIV (1981), nr. 12, p. 2290-2291); Târgșorul suferă datorită modificării traseului drumului Buzău-Târgoviște, care merge prin Ploiești (I. N. Simache, *op. cit.*, p. 107-108).

moşii orăşeneşti; în perspectiva domniei ele aveau acelaşi regim cu satele domneşti slobode. Se ţine totuşi cont de prezenţa unor urmaşi ai "vechilor oroşani", cărora li se garantează scutirile de care beneficiau înaintaşii lor (scutiri de dijmă şi clacă), unora acordându-li-se o bucată de moşie separată ca drept compensaţie[166].

Deşi a limitat continuu drepturile comunităţilor orăşeneşti, domnia nu a îndrăznit să intervină asupra moşiilor celorlalte oraşe, şi în special asupra oraşelor vechi, unde comunităţile au luptat pentru apărarea drepturilor lor, aducând drept argumente vechile hrisoave care cuprindeau privilegii fiscale şi juridice.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului următor, au existat şi abuzuri, tentative de dăruire a moşiilor Ploieştilor[167] şi Târgovişteі[168], dar orăşenii de aici s-au revoltat şi, în urma unor judecăţi îndelungate, au avut câştig de cauză. Diferenţa de statut juridic şi fiscal între oraşe şi sate încă exista; la plângerea ploieştenilor că fusese dăruită şi moşia lor alături de cea a Târgşorului, iar noul stăpân îi asimila cu clăcaşii, deşi ei aveau "sineturi domneşti" ce le garantau libertatea, Alexandru Ipsilanti este nevoit să confirme statutul de oameni liberi "pentru căci este şi se numeşte oraş care are osebire de sate"[169]. Cedarea moşiilor oraşelor nu a avut dimensiunile fenomenului similar din Ţara Moldovei, unde aceiaşi domni au cedat unor mari boieri sau unor locaşuri ecleziastice stăpânirea asupra moşiilor şi vetrelor centrelor urbane.

În Ţara Românească, cu toate că autoritatea domnească eliminase aproape toate elementele autonomiei comunităţii, întărind puterea propriilor dregători, în ceea ce priveşte stăpânirea moşiilor, locuitorii au dat dovadă de un remarcabil spirit de rezistenţă, apărându-se folosind vechile privilegii[170].

166 În Târgşor, numai patru oameni beneficiau de scutiri (George Potra, Nicolae Simache, *op. cit.,* p. 439, nr. 90), în Gherghiţa, se dă orăşenilor o bucată de moşie (Gherasim Timuş, *op. cit*, p. 844), 30 dintre ei fiind scutiţi (*Documente privind relaţiile agrare*, I, p. 735, nr. 584), în timp ce în Floci, orăşenii păstrează iniţial jumătate din moşie (Al. T. Dumitrescu, *op. cit.*, anexa A, nr. 1, p. 433), apoi au numai scutiri (*Documente privind relaţiile agrare*, I, p. 651, nr. 504).

167 În 1775, Alexandru Ipsilanti dăruise vărului său, fostul mare clucer Ianachi Moruzi, pe lângă moşia Târgşorului şi pe cea a Ploieştilor (I. N. Simache, *op. cit.*, anexa nr. 1, p. 111).

168 Alexandru Şuţu (1818-1821) a încercat luarea moşiei Târgovişteі, urmărind înzestrarea cu aceasta a fiicei sale, Catinca, ce urma să se căsătorească cu Manolache Băleanul (Radu Gioglovan, *Două procese pentru apărarea moşiei oraşului Târgovişte în sec. XIX,* în *SAI*, II (1957), p. 470-463). În sprijinul lor, orăşenii au adus şi acte false, precum unul prin care Matei Basarab le-ar fi întărit moşia din jurul oraşului (*CDTR*, V, p. 98, nr. 202).

169 I. N. Simache, *op. cit*, anexa nr. 2, p. 114.

170 Valentin Georgescu, *Le régime de la propriété dans les viles roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe - XVIIIe siècles - Valachie et Moldavie*, în *SB*, III (1970), p. 77.

Les domaines des villes en Valachie aux XIVe-XVIe siècles

Résume

L'étude concerne le statut des domaines des villes en Valachie et leur évolution à partir du XIVe siècle et jusqu'au XVIe siècle. Du point de vue juridique, mais également territorial, le pouvoir central considérait comme son droit le fait de détenir les domaines des villes du pays, mais les villes anciennes jouissaient d'un statut à part, garanti par des privilèges (Câmpulung, probablement Argeş). Dans les autres villes, le pouvoir central a permis aux habitants d'utiliser le domaine, tout en leur sollicitant en échange des impôts pour les produits obtenus suite aux diverses activités qu'ils avaient exercées.

Jusqu'au XVIe siècle il n'y a pas d'information concernant le renoncement des princes de certains domaines villageois ou de certaines parties de ceux-ci. Les statistiques montrent qu'on offrait le plus souvent des endroits propres à construire un moulin et des territoires réservés au prince pour la chasse (braniște), la majorité aux couvents, les droits de construire un moulin et de chasse étant réservés au prince. La situation a changé au XVIIIe siècle. Vu que l'autorité centrale ne détenait plus des villages pour des offres, elle a fait appel au don de certains domaines des villes, phénomène limité aux domaines des villes en décadence, comme Târgşor, Gherghiţa et Floci. Dans les autres cas où le pouvoir central a essayé de donner le domaine de la localité, on assiste à une puissante résistance des communautés locales (Ploieşti et Târgoviște), les abus respectifs étant voués finalement à l'échec.

Du point de vue économique les villageois pratiquaient l'agriculture sur les domaines qu'ils utilisés – la culture des plantes, de la vigne, l'élevage des animaux et des abeilles, la construction des moulins.

En ce qui concerne la surface, les domaines des villes de la Valachie n'étaient pas très étendues, vu qu'elles n'avaient pas en administration des villages (à l'exception de la ville Floci qui a eu un village pendant une période limitée).

Mihai-Bogdan Atanasiu

Activitatea politică a marelui vistiernic Iordache Cantacuzino

Iordache, cel cu care începe istoria propriu-zisă a Cantacuzinilor din Moldova, venit pe când era încă foarte tânăr, mai mult prin forța împrejurărilor în țara de la est de Carpați, a ajuns cu timpul, urmând un *cursus honorum* constant, să fie, dacă nu cel mai de seamă, cu siguranță unul dintre cei mai de importanți sfetnici ai lui Vasile Lupu, meritând din plin caracterizarea făcută de Miron Costin, lui și fratelui său Toma: „care capete de-abia de-au avut cândva această țară, sau de va mai avea”[1]. De-a lungul celor aproape 70 de ani a avut răgazul să treacă, atât prin momente frumoase, dar și prin unele de cumpănă, însă, a reușit să răzbată, ajungând la bătrânețe să-și vadă casa plină de copii și nepoți, cărora le-a lăsat, la moartea sa, nu numai o frumoasă avere, ci și un prestigiu demn de înaintașii săi bizantini.

Activitatea lui Iordache Cantacuzino până la începutul domniei lui Vasile Lupu.

Venit în Moldova pe la jumătatea anului 1616 odată cu strămutarea domniei lui Radu Mihnea, însă prima atestare a vreunei funcții îndeplinite de Iordache la Curte datează din a doua jumătate a lunii ianuarie 1618. Într-o primă fază găsim că la 8 ianuarie 1618 Andrei Stănislavici pârcălab vinde lui Toma postelnic și fratelui său Iordache seliștea Căucelești, pe Cracău[2], pentru ca la sfârșitul lunii, mai exact la 28 ianuarie 1618, Radu vodă Mihnea să întărească „slugilor sale Toma ureadnic de Piatra și fratelui său Iordache aprod” aceiași seliște Căuciulești[3]. Postelnicii mici (cum era cazul lui Toma Cantacuzino) sau aprozii, erau de obicei fiii marilor boieri sau protejați ai acestora și ai domnului[4], care de tineri erau ajutați să-si înceapă o carieră politică. Astfel au stat lucrurile și în cazul lui Iordache, care din 1618, deși nu cunoaștem pe lângă care mare boier, știm că a reușit să se amestece printre aprozii de la Curte. Aflat în această postură a înțeles că norocul în treburile politice stă în numărul moșiilor, astfel începe să cumpere, împreună cu fratele său Toma, sate și părți de sate, pentru a-și face o situație cât mai bună. La 6 aprilie 1623 Ștefan Tomșa dăruiește „boierului nostru credincios Toma postelnic al treilea” satul Tămăduiani și o parte din satul Pașcani, pe

1 Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice, și glosar de P. P. Panaintescu, București, 1958, p. 137.

2 *DIR, A, XVII*, IV, p. 219, nr. 278.

3 *CDM*, vol. I, p. 408, nr. 1814.

4 Nicolae Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV-mijlocul sec. XVIII)*, în *SMIM*, vol. VI, București, 1973, p. 69.

Siret, ținutul Suceava[5], pentru ca la 2 decembrie Radu Mihnea, ajuns în a doua sa domnie în Moldova, să întărească dania făcută de predecesorul său fraților Cantacuzino, însă funcția deținută de Iordache, care cu siguranță a existat, nu o putem identifica pentru că locul din document unde aceasta a fost scrisă este rupt[6].

La 20 martie 1627[7] Miron vodă Barnovschi întărește fraților Cantacuzino satele Murgucești, Verșești și Tămăduiani, însă din nou lui Iordache nu îi este alăturată nici o funcție, fiind menționat doar ca frate a lui Toma postelnic. Aceiași situație o întâlnim și la 11 iunie 1627, când același domn întărește „lui Toma postelnic și fratelui lui Iordache" jumătate din satul Cucuteni, ținutul Roman[8], sau la 6 februarie 1628 când „Toma sulger și fratele lui Iordache" cumpără de la Gheorghie Siminiceanu fost vornic, un loc de casă în același sat Cucuteni[9]. Tot fără funcție, Iordache apare la 7 martie 1628[10], când dă mărturie pentru o cumpărătură făcută de Ionașcu Prăjescu. Actul din 22 aprilie 1630 ne arată că drumurile celor doi frați se despart căci, la această dată „Toma sluger și fratele său Iordache [...], au împărțit împreună a lor drepte ocine și sate și părți de ocini, ce au avut ei împreună de danie și de miluire [...] și de cumpărătură"[11].

Din a doua domnie a lui Alexandru Iliaș, mai exact la 29 aprilie 1632, Iordache Cantacuzino apare în documente ca vistiernic, al doilea sau al treilea însă[12], căci vistiernici în această perioadă găsim atât pe Gheorghe Roșca cât și pe Istratie[13], mare vistiernic fiind Dumitrachi[14]. În această postură îl vom întâlni pe Iordache până în ianuarie 1633[15], însă este posibil să fi avut această funcție până la înlăturarea lui Iliaș. Nu se știe cum a procedat în timpul revoltei izbucnite în aprilie 1633, dar cu siguranță a fost înlocuit din dregătorie la venirea lui Miron Barnovschi în a doua sa domnie. Reapare ca vistier la 25 noiembrie 1633[16], repus deci de Moise vodă Movilă, funcție pe care o deține până spre sfârșitul anului 1634 când va fi numit mare vistiernic de către Vasile Lupu.

---

5 *DIR, A, XVII*, V, p. 207-208, nr. 279.

6 *Ibidem*, p. 249-250, nr. 333.

7 *DRH, A*, XIX, ed. Haralambie Chirica, București, 1669, p. 216, nr . 169.

8 *Ibidem*, p. 309-310, nr. 221. Satul este achiziționat în aceiași zi, iar cumpărători sunt tot „Toma postelnic și fratele lui Iordache" (*Ibidem*, p. 307-309, nr. 220).

9 *Ibidem*, p. 416, nr. 304.

10 *Ibidem*, p. 436, nr. 321.

11 C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, extras din *Anuarul liceului de băieți, Piatra-Neamț, pe anul 1934-1935*, p. 12-13, nr. XXIII. Vezi și I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor în Țerile Românești și înrudirea lor cu Vasilie Lupu*, în *Arhiva*, tom III, 1892, p. 41-43.

12 *DRH*, *A*, XXI, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, p. 45, nr. 42. La 28 mai 1632 *Iordache vistier al treilea* împreună cu alți boieri dau mărturie pentru cumpărătura făcută de Costin postelnic (*Ibidem*, p. 105, nr. 93).

13 *Ibidem*, p. 312, nr. 250.

14 *Ibidem*, p. 105, nr. 93.

15 Martor la 15 ianuarie 1633 (*Ibidem*, p. 342, nr. 270) și la 27 ianuarie 1633 *(Ibidem*, p. 354, nr. 278).

16 *Ibidem*, p. 522, nr. 416.

Activitatea politică a lui Iordache Cantacuzino în timpul domniei lui Vasile Lupu.

Posibil ajuns pe tron și cu ajutor Cantacuzinesc, Vasile Lupu va face, după cum era de așteptat, multe schimbări în divanul domnesc. Printre cei din domnia anterioară găsim pe Pătrașco Bașotă, Constantin Ciogolea, Pătrașco Ciogolea sau Dumitrașco Șoldan, toți aceștia fiind rude ale sale, însă, apar și nume noi, mai ales rude foarte apropiate cum sunt Gheorghe Coci și Gavril Coci, frații săi, iar mai târziu (1651) nepotul de frate Alexandru Coci[17]. Iordache Cantacuzino rămâne vistiernic (al doilea) până spre sfârșitul anului 1634, căci îl găsim în această funcție atât la 13 mai[18] cât și la 14 august[19]. Se pare că Iordache a fost cel care a negociat cu Poarta ca Vasile Lupu să nu plătească tribut timp de patru ani: între 1634-1637, iar datorită acestor tratative încheiate cu succes situația financiară a Țării Moldovei, și implicit a domnului, s-a stabilizat[20].

Înrudirea dintre Iordache Cantacuzino și domn, primul căsătorindu-se cu sora soției celui din urmă, devenind astfel cumnați[21], cu siguranță a făcut ca Iordache să fie numit mare vistiernic la sfârșitul anului 1634 sau la începutul anului următor, prima mențiune a deținerii acestei demnități de către Cantacuzin datând din 1 martie 1635[22]. Mare vistiernic va fi mulți ani de acum înainte, aceasta fiind funcția pe care o va deține, cu unele întreruperi, mai bine de 20 de ani. Încredințarea acestei dregătorii nu era ușor de făcut, domnul trebuind să aleagă un om foarte apropiat lui și nu în ultimul rând unul priceput în ale finanțelor, căci odată cu aceasta el dădea celui ales „cheia țărâi în mână"[23].

Iordache administrează necontenit vistieria Moldovei timp de trei ani de la numirea sa, fiind întâlnit frecvent în actele păstrate. Din ele am selectat câteva care îl înfățișează în această funcție pe parcursul perioadei martie 1635-aprilie 1638. Astfel, la 11 noiembrie 1635 Vasile Lupu îi întărește lui „Iordache mare vistiernic" 26 de pământuri cumpărate în satul Cârligi[24]; la 20 martie 1636 domnul îi întărește marelui vistiernic satul Popricani, cumpărat de la Coste vameș[25]; la 1 noiembrie 1636 „Iordache mare vistiernic și Mălai fost vistiernic"

17 Nicolae Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei (secolul XV- începutul secolului al XVIII-lea)*, în *Danubius*, vol. V, Galați, 1971, p. 132-133.

18 *DRH*, *A*, XXII, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, p. 136, nr. 126.

19 Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București, 1903, p. 22; *DRH*, *A*, XXII, p. 266, nr. 238; Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/1, Iași, 1909, p. 86-88, nr. 71.

20 Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani*, București, 1996, p. 135.

21 I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 28-29.

22 *DRH*, *A*, XXIII, ed. L. Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agachi, p. 44-45, nr. 46.

23 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice, și o introducere de Iorgu Iordan, Bucureșri, 1955, p. 177.

24 Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, Iași, 1895, p. 35-36.

25 *DRH*, *A*, XXIII, p. 409-412, nr. 365.

revendică un țigan pe care îl au de la socrul lor Băcioc[26]; la 26 ianuarie 1637[27] cât și la 11 iulie aceluiași an[28], marele vistiernic Iordache Cantacuzino este martor la vânzarea unor sate. La 8 mai 1638[29] încă deținea această funcție, însă la o lună după această dată, mai exact la 15 aprilie[30], îl găsim înlocuit cu Palade, Iordache semnând ca „fost mare vistiernic". Nu cunoaștem cauza, și nici împrejurările pentru care acesta a fost scos din slujbă, dar rămâne în această situație până la sfârșitul anului 1639[31], el reapărând ca mare vistiernic la 31 decembrie[32]. Această înlocuire ar putea avea legătură cu moartea Catrinei, prima soție a lui Iordache, care, a avut loc în această perioadă, însă lipsindu-ne o dovadă clară nu putem afirma sigur acest lucru. Nici de o supărare a domnului, care să ducă la o demitere, nu cred să fie vorba atâta timp cât la o perioadă relativ scurtă slujba îi este din nou încredințată, iar în intervalul în care Iordache este „fost vistiernic", primește în dar de la domn câteva proprietăți și întăriri pentru satele cumpărate[33].

Primind din nou administrarea finanțelor țării, Iordache va avea grijă de bunăstarea acestora încă aproape patru ani, adică, până la 27 septembrie 1643[34], când locul îi va fi luat de Iorga[35], vărul lui Vasile Lupu. Iordache Cantacuzino nu va părăsi însă divanul domnesc, căci imediat, chiar în ziua următoare (28 septembrie[36]), îl găsim semnând ca mare spătar, dând mărturie pentru o cumpărătură făcută de fratele său Toma. Din nou putem arăta că schimbarea nu a survenit în urma unor neînțelegeri dintre boier și domn și că motivul a fost cu totul altul. Astfel, coroborând informația oferită atât de Miron Costin, cât și de Dimitrie Cantemir, care ne spune că marele spătar beneficia de jumătate din veniturile stărostiei de Cernăuți[37], cu faptul că în această perioadă Iordache s-a căsătorit a doua oară, cu Alexandra fiica lui Gavrilaș Mateiaș, posesorul a celei mai mari parți din ținutul Cernăuți, din care, prin zestrea adusă de soție un procent considerabil va ajunge în stăpânirea Cantacuzinului, găsim

26 *Ibidem*, p. 597-598, nr. 548.

27 *DRH*, *A*, XXIV, ed. C. Cihodaru și I. Caproșu, , p. 19, nr. 21.

28 *Ibidem*, p. 140, nr. 149.

29 *Ibidem*, p. 39, nr. 345.

30 *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, ed. Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 2000, p. 354-358, nr. 273. (în continuare: Ioan Caproșu, *Documente Iași*, I).

31 Martor la 14 ianuarie 1639 (*DRH*, *A*, XXV, ed. Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, 2003, p. 9-10, nr. 9); la 11 martie 1639 (*Ibidem*, p. 61-62, nr. 55); la 10 aprilie 1639 (*Ibidem*, p. 101-105, nr. 97), etc. sau la 7 septembrie când Vasile Lupu dă acestuia o „bucată de șes ce se cheamă Răutul, pe Bahluieț" (*Ibidem*, p. 225-226, nr. 225).

32 *Ibidem*, p. 270-272, nr. 272.

33 La 16 februarie 1639 Vasile Lupu dă lui „Iordache fost mare vistiernic o bucată de șes ce să dzice Răutul, ce este pre Bahluieț, dreaptă ocină domnească" (*Ibidem*, p. 42-43, nr. 35).

34 Gheorghe Ghibănescu. *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, Iași, 1910, p. 48, nr. 27.

35 După data de 27 septembrie 1643, Iorga apare de mai multe ori având funcția de mare vistiernic: la 28 septembrie 1643 (*Ibidem*, p. 48-49, nr. 28) sau la 31 iulie 1644 (*Ibidem*, p. 69-70, nr. 40), acestea fiind doar câteva exemple.

36 *Ibidem*, p. 48-49, nr. 28.

37 Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova. (sec. XIV-XVII)*, București, 1968, p. 247.

că numirea nu a fost deloc întâmplătoare, și că, deși spătăria era inferioară în rang vistierniciei, aceasta îi va fi fost mai de folos pentru o perioadă boierului. În această perioadă Iordache semnează de mai multe ori ca mare spătar[38], și o va face până în primăvara anului 1645, când, la 12 martie[39], îl găsim din nou vistiernic.

În 1644 cneazul polonez Janusz Radziwiłł ceru mâna Mariei, fiica lui Vasile Lupu, proiectul stârnind controverse între boierii sfatului domnesc. Printre cei care s-au opus acestei alianțe erau și frații Cantacuzino, ei argumentând cu „legea rătăcită" a cneazului calvin, dar și că ar fi „un lucru nu fără grije despre Împărăţiia Turculuĭ"[40], ei cerând domnului ca această nuntă să nu se facă. Lupu a ascultat însă pe cei care erau interesați în înfăptuirea acesteia, printre care „Toderașco logofătul și Ureche vornicul"[41], astfel nunta avu loc în februarie 1645, în întâmpinarea mirelui fiind nevoit să meargă chiar unul din opozanții evenimentului, Toma Cantacuzino[42].

La 4 aprilie 1645 a fost redactat un act în care apare ca martor „Iordache Cantacuzino postelnic"[43], însă este singurul de acest fel, iar dacă aceasta nu a fost doar o greșeală a scriitorului actului, cu siguranță a fost o funcție deținută de boier o foarte scurtă perioadă.

După cum am văzut, din martie 1645 Iordache revine la funcția care l-a consacrat în viața politică, aceea de mare vistiernic, demnitate deținută și în octombrie-noiembrie 1648[44], când a avut loc atacul de la Brătuleni poruncit de Vasile Lupu, cu „grabă" și „fără sfat" împotriva tătarilor ce se întorceau „încărcați de robi și de plean den Țara Leșească"[45]. După această faptă, care arăta orientarea pro-polonă a politicii sale, Vasile Lupu, așteptând represalii pentru nesăbuința sa, face noi schimbări în divan, așezând în dregătoriile militare oameni de încredere[46], însă „remanierea" nu influențează cu nimic funcția Cantacuzinului. Acesta rămâne mare vistiernic și în tragicul an 1650[47], când în august, „oastea tătărască cu cazaci amestecată"[48], a invadat Moldova. Încă de la începutul acestei invazii Vasile Lupu trimite „pre doamna depreună cu casele boierilor pen frânturile codrilor, pe la Căpotești, spre Cetatea Neamțului"[49], iar printre boierii refugiați la Neamț, cu siguranță s-a aflat și Iordache cu „sama visteriei". În timpul acestui val nimicitor toată țara a avut de suferit, iar în Iași „unde și unde au rămas câte o dugheniță. Curtea cea domnească, casele boierilor [...], într-o mică de

38 Martor: la 15 iunie 1644 (Gheorghe Ghibănescu. *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 63-64, nr. 36) sau la 31 iulie 1644 (*Ibidem*, p. 69-70, nr. 40).

39 *CDM*, vol. II, p. 352, nr. 1763.

40 Miron Costin, *op. cit.*, p. 121.

41 *Ibidem*.

42 *Călători străini,* V, p. 646.

43 Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXIII, Iași, 1895, p. 188-193, nr. 65.

44 *CDM*, vol. II, *passim*.

45 Miron Costin, *op. cit.*, p. 131.

46 Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 54.

47 Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 363.

48 Miron Costin, *op. cit.*, p. 132.

49 *Ibidem*, p. 133.

ceas cenușă au stătut”[50]. Pentru a-i potoli pe invadatori Vasile Lupu a fost nevoit să plătească o sumă considerabilă tătarilor, 120 000-130 000 de taleri, iar cazacilor încă 10 000[51]. Pe lângă tributul anual plătit Porții, acum mare vistiernic trebuia să calculeze un altul, promis tătarilor[52], însă, ce era mai grav, consta în faptul că hatmanului cazac, Bogdan Hmelnițki, nu era mulțumit doar cu cei 10 000 de taleri, astfel, alături de alte multe daruri, Vasile Lupu trimite acestuia o scrisoare prin care făgăduiește fiului său, Timuș, mâna Ruxandrei, fiica cea mai mică a domnului moldovean[53]. După mai multe încercări de a evita această încuscrire nedorită, Vasile Lupu, ca urmare a insistențelor unor boieri care prevedeau o nouă invazie căzăcească, va fi nevoit să se supună, nunta fiind celebrată la 1 septembrie 1652. Printre cei care s-au împotrivit nunții au fost din nou boierii Cantacuzini, iar acest fapt îl aflăm dintr-o întâmplare ulterioară nunții, adică din aprilie-mai 1653, relatată de Miron Costin: „Și îmbla Timuș cu acela gându [să-i omoare] și pre Toma vornicul și pre Iordachie vistiernicul, tot dentr-aceia pricină, dzicându că acești doi cu Cotnarschii opriia pre Vasilie vodă să nu dea pre doamna Roxanda după dânsul”[54], ei scăpând abia după intervenția domnului, care arată încă odată atașamentul față de frații Cantacuzino.

Un alt episod care trebuie amintit s-a desfășurat înainte de înlăturarea lui Vasile Lupu, când, deși circulau zvonuri privind un posibil complot, acestea nu au fost crezute la timp, astfel, șezând la Sfat, marele vistiernic Iordache Cantacuzino, văzându-l pe Gheorghe Ștefan, marele logofăt și „capul complotiștilor”, cu toiagul la gură, îl întreabă: „Ce dzici în fluier, dumneata, logofete?”. Răspunsul a fost „în pildă”, însă în curând se dovedi că a fost adevărat: „Dzic în fluier, să mi să coboare caprile de la munte, și nu mai vin”[55], referindu-se la oștile ardelene care-l vor ajuta să ocupe tronul Moldovei.

La câteva zile după acest eveniment, Gheorghe Ștefan plecând să se întâlnească cu protectorii săi, din grabă nu a avut timp să-și anunțe colaboratorii, astfel frații Ciogolea, „cuprinși și lăsați de logofătul [...] s-au apucat de altă îndirepătură, scriindu un răvaș Ciogolea spătarul la Vasilie vodă”[56]. Acest răvaș trebuia să ajungă prin intermediul egumenului mănăstirii Aron Vodă, Ioasaf, întâi la Iordache Cantacuzino, care, cunoscut probabil ca un om cu suflet bun, va interveni pe lângă domn să fie iertați în caz că se vor descoperi autorii, apoi, la Vasile Lupu. Marele vistiernic a citit din această scrisoare următoarele: „Milostive doamne. Eu, unul den slujitorii cei streini, mâncându pânea și sarea măriei tale dentr-atâția ai, ferindumă de osândă, să nu-mi vie asupră, pentru pâinea și sarea măriei tale, îți facu știre pentru Ștefan logofătul cel mare, că-ți este adevărat hiclean și s-au ajiunsu cu Racoții și cu domnul muntenescu și sintu gata oștile și a lui Racoții și a lui Matei vodă, să vie asupra mării tale. De care lucru adevărat, adevărat să credzi măria ta, că nu este într-altu chip”[57], după care,

50 *Ibidem*.

51 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 72.

52 *Ibidem*, p. 73.

53 *Ibidem*.

54 Miron Costin, *op. cit.*, p. 148.

55 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 116 („cuvântul XXX”).

56 Miron Costin, *op. cit.*, p. 137.

57 *Ibidem*.

înțelegând gravitatea celor scrise, și dorind să evite furia domnului, cere egumenului „să dea [...] răvașul la domnie". Autorii scrisorii au fost deconspirați chiar de duhovnicul lor, care, căpătând dezlegare de la mitropolitul Varlaam, a spus „anume cine i-au dat răvașul"[58]. În ciuda insistențelor Cantacuzinului, frații Ciogolea, Ștefan serdarul și Alexandru Ciogolea, fiul unuia dintre frați[59], și-au pierdut capetele, regretul acestuia fiindu-ne împărtășit de Miron Costin care, în noaptea execuției, aducându-i la cunoștință vistiernicului cele întâmplate, ne spune că „au suspinat greu, dzicându: «Ah! Ce s-au făcut»"[60].

După câteva încercări de restabilire a situației, domnul își dă seama că este prea târziu și se pornește spre Hotin împreună „cu toată casa și curtea și cu boierii de curte"[61], printre care se aflau și boierii Cantacuzini, iar Iordache reușește chiar să-și salveze averea cu ajutorul celui pe care l-a crescut în casa sa, Miron Costin[62], care mărturisește că: „inima agonisitei lui am trecut-o la Camenița și am dat-o la un priiatin a tătâne-mieu, anume Mihai stegariul și deplin acele toate au venit apoi la mâna lui Iordachie vistiernicului".[63]

După ce noul domn, Gheorghe Ștefan, s-a instalat la Iași, Vasile Lupu, în zilele de 8 și 9 aprilie, însoțit de fiii, frații și nepoții săi, dar și de credincioșii boierii Toma și Iordache Cantacuzino, trece Nistrul spre Camenița[64]. La scurt timp însă, mai exact la 28 aprilie, cu ajutorul ginerelui său Timuș, Vasile Lupu intră din nou în Iași, reluându-și domnia pe care nu a putut să o păstreze decât trei luni și asta pentru că, ignorând iar sfatul boierilor săi, decide să-și împlinească visul care l-a frământat timp de 20 de ani, stăpânirea Țării Românești, mai ales că la curtea lui Matei Basarab și-a găsit refugiul Gheorghe Ștefan. Nu am găsit nici un document din această perioadă în care să figureze marele vistiernic. Dealtfel, nici nu prea a avut timp să depună mărturii, sau mai mult, să cumpere el ceva, căci campania din Muntenia dovedindu-se nu după mult timp un eșec, Iordache se vede din nou pornit, alături de domnul său, pe amarul drum al pribegiei.

Întoarcerea în Moldova a lui Gheorghe Ștefan a fost de această dată mai bine organizată, în timp ce Lupu, neprimind ajutor de nicăieri, caută prin orice mijloace să-și apere tronul, însă, întâi de toate își pune familia la adăpost, alegând de această dată Cetatea Sucevei.

După bătălia de la Sârca, din 6 iulie 1653[65], din care victorios a ieșit fostul logofăt, Vasile Lupu este nevoit să părăsească din nou Moldova, însă de data aceasta pentru totdeauna. La Suceava, în sprijinul „casei" lui Lupu a rămas „Toma vornicul den boieri, având 80 de seimeni și pușcași de loc și nemți 60 lefecii"[66]. Tot Miron Costin, care între timp trecuse de

58 *Ibidem*, p. 138.

59 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 123.

60 Miron Costin, *op. cit.*, p. 140.

61 *Ibidem*.

62 N. Grigoraș, *Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin*, în *SCȘI*, VII, 1956, fasc. 2, Iași, p. 177.

63 Miron Costin, *op. cit.*, p. 140-141.

64 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 128.

65 *Ibidem*, p. 162.

66 Miron Costin, *op. cit.*, p. 158.

partea lui Ștefan[67], ne spune că fostul domn „au trecut Nistru la Rașcov, și acolea petrecând câteva dzile s-au mutatu la Volodijin”[68] de unde l-a trimis pe Iordache Cantacuzino la cuscrul său, să-i ceară ajutor[69]. Deși Bogdan Hmelnițki va acorda ajutor doar după o întrevedere ulterioară cu Vasile Lupu, este important pentru studiul nostru să știm că lui Iordache i s-a dat o astfel de misiune, și că de el depindeau acum viața familiei sale rămasă în Moldova, precum și viețile celor care au rămas fideli fostului domn.

Activitatea lui Iordache Cantacuzino în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan.

Cu tot sprijinul acordat de cazaci, deși, după mai bine de două luni de asediu, în care însuși fiul hatmanului de la Cehrin, Timuș Hmelnițki și-a pierdut viața, Cetatea Sucevei a fost predată în mâinile noului domn, iar soția și fiul lui Vasile Lupu, precum și Toma Cantacuzino, au fost închiși la curțile lui vodă Ștefan de la Buciulești, pe apa Bistriței, sub pază severă, Paul de Alep spunându-ne că satul a fost „înconjurat cu strajă ca nimeni să nu poată intra nici ieși”[70]. În curând, în „închisoarea” de la Buciulești va ajunge și Iordache Cantacuzino, despre care Miron Costin ne relatează că „au venit singur de bunăvoie, ca un miel spre giunghiere”[71], asta pentru că nici nu prea avea alternative în momentul în care Vasile Lupu, înainte de a pleca de la Cehrin spre Baccisarai, și-a slobozit slugile, cărora le-a dat o scrisoare prin care cerea noului domn să-i primească în slujba sa[72]. La o slujbă nici nu putea spera când s-a întors, însă, decât să stea o viață printre străini, a preferat, cu riscul oricăror cazne, să se întoarcă „acasă”. Gheorghe Ștefan le-a luat Cantacuzinilor „tot ce-au avut, și sate, și haine, și odoară, și haine, și bucate, și bani gată noaodzăci de mii de galbeni de aur ungurești”[73], însă, pe lângă toate acestea, la Buciulești, „multă groază le făce, și îmbla noaptea cu luntrea pre apa Bistriței, de-i spărie că-i vor răsturna în Bistriță”[74].

Trebuie să fi suportat Iordache rigorile acestei „prinsori” vreo cinci-șase luni, în care se includ și cele din iarna anilor 1653-1654, mai ales că „porunca mergea una după alta să-i omoare”[75]. Cu toate acestea marele armaș „Hăbășescu nu s-au grăbit cu moartea. Și au scris în doao rânduri Gheorghie Ștefan-vodă numai să-i omoare, și tot n-au vrut să se grăbească să-i omoare. Iar al triile rând, scriind Gheorghii Ștefan-vodă la armașul Hăbășescu numai să-i omoară, și stând cărțile gata pre masă, întru acel ceas au sosit un căpitan din Țara Muntenească, anume Ușurelul, cu cărți de la Constantin-vodă Băsărabă, domnu nou, poftind

67 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 158.

68 Miron Costin, *op. cit.*, p. 158.

69 *Ibidem*.

70 *Călători străini*, VI, p. 101.

71 Miron Costin, *op. cit.*, p. 169.

72 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 196.

73 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 117 („cuvântul XXXIII”).

74 *Ibidem*.

75 Miron Costin, *op. cit.*, p. 169.

cu scrisoare pre Gheorghie Ștefan-vodă să-i sloboadă pre acei doi boieri, să nu-i omoară. Iar de-i va omorî strica prieteșugul, și să fie gata de războiu"[76]. Găsim astfel că ajuns Constantin Șerban[77] domn al Țării Românești, în primăvara anului 1654, rugat de cumnatul său, postelnicul Constantin Cantacuzino[78], intervine pentru eliberarea celor doi frați. Situația se pare că a fost mult mai complicată decât ne-o prezintă Neculce, astfel, pentru eliberarea Cantacuzinilor, prin vistiernicul Istratie Leurdeanu, s-a ajuns la principele Rákóczy. Primul, aflat la Constantinopol, intervine pe lângă Ferencz Thordaz, capuchehaia lui Rákóczy, care scrie principelui său la 19 mai 1654 următoarele: „domnul Strati mă roagă, mărite domn, să vă scriu, ca măria voastră să-i scrieți lui Ștefan voievod, iar el vă va sluji pe viață, despre doi cumnați din Moldova, unul Toma vornic, celălalt vistiernicul Iordache, pe care voievodul îi hărțuiește, iar ei se tem; el își pune capul la măria voastră pentru ei, căci ei sunt cinstiți voievodului, dar înaintea lui au trebuit să fie fideli domnilor. Soția lui Strati este <nepoată> unui «frate» al lor din Țara Românească, anume Constantin, și crede, mărite domn, că ar trebui să-și caute prieteni la Poartă, prin care să ajungă la Ștefan voievod, dar el spune că, chiar dacă are prieteni printre oamenii mari de aici, speră mai mult de la măria voastră și că mai degrabă s-ar bizui pe măria voastră în această treabă"[79]. Nu știm dacă Rákóczy a răspuns rugăminții adresată de marele postelnic muntean, dar găsim pe Iordache Cantacuzino la 22 mai 1654 în libertate, judecându-se cu pârcălabul de Dorohoi, Toader, din pricina unor sate, Gheorghe Ștefan dând dreptate fostului vistiernic[80], însă este foarte greu de crezut că scrisoarea, scrisă la 19 mai în Constantinopol, să fi ajuns la Rákóczy, la rugămintea căruia domnul de la Iași să-i fi eliberat pe Cantacuzini, și toate acestea în doar trei zile. Se pare că tot misiunea căpitanului muntean, zis Ușurelul, trimis de Constantin Șerban, ar fi fost decisivă în eliberarea celor doi frați, distanța străbătută de acesta, în a doua parte a lunii aprilie, de la București la Iași „untru o dzi și într-o noapte"[81], reprezentând un record pentru vremea aceea.

Dacă această problemă a fost în parte lămurită, s-ar mai putea pune totuși o întrebare: de ce Grigore Hăbășescu nu a răspuns poruncilor de execuție a Cantacuzinilor? Nu știm cât au plătit aceștia marelui armaș pentru a nu fi omorâți, însă este posibil ca Hăbășescu să-și fi amintit de binele pe care i l-a făcut cândva Iordache, „într-o cumpănă a vieții", când i-a împrumutat o sumă considerabilă de bani, 700 de lei, în schimbul căreia a lăsat zălog satul

76 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 117 („cuvântul XXXIII").

77 Constantin Șerban era rudă cu Gheorghe Ștefan, fiind căsătorit cu Bălașa, nepoata de soră a doamnei Moldovei, Safta (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 158).

78 Constantin Cantacuzino era căsătorit cu Elena, fiica lui Radu Șerban și soră a domnului Constantin Șerban (*Ibidem*, p. 135).

79 Sándor Szilágyi, *Transsylvania et Bellum Boreo-Orientale*, I, Budapesta, 1890, p. 349 *apud* Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 216.

80 *CDM*, III, p. 39, nr. 72. Două documente din același volum arată că încă din 18 martie 1654 Iordache era liber. În unul din acestea se judecă cu urmașii lui Gavril din Isnovăț pentru stăpânirea satului Păltiniș, ținutul Dorohoi, act în care pentru a se împăca cu jeluitorii, Iordache le plătește încă 80 de taleri (*Ibidem*, p. 35, nr. 56). Al doilea act, din aceiași zi, este întărirea domnească pentru stăpânirea satului Păltiniș de către Iordache (*Ibidem*, p. 35, nr. 57). Totuși este foarte posibil ca data actelor să fie greșită, mai ales că în martie 1654 domn în Țara Românească nu era ajuns încă Constantin Șerban, cel care s-a implicat în eliberarea Cantacuzinilor.

81 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 118 („cuvântul XXXIII").

Agiudeni[82].

Văzându-se liber, Iordache, care apare în toată perioada domniei lui Gheorghe Ștefan ca fost mare vistiernic, neprimind de la acesta, cum era de așteptat, nici o funcție, începe să-și revendice moșiile care i-au fost luate de domn. Ștefan vodă își răsplătise slujitorii credincioși cu moșiile luate de la Vasile Lupu și de la frații acestuia, însă și cu cele ale fraților Cantacuzino. Astfel s-a întâmplat în cazul satelor Vătămani și Căcăceni, care au aparținut lui Iordache și au fost date unuia dintre cei mai devotați boieri ai săi – Lupu Bogza[83]. Îl vedem pe Iordache încă din 1654 primind întăriri de la domn pentru fostele sale proprietăți, cum se întâmplă la 22 mai[84] sau la 12 august[85], însă procesele vor continua și după 1658[86].

Cu timpul atitudinea domnului față de Cantacuzini s-a schimbat. După ce în 1655 fiul lui Iordache, Toderașco, își găsește un loc printre micii dregători ai domnului, fiind numit postelnic[87], în 1656, la 25 februarie, Gheorghe Ștefan va întări lui Iordache Cantacuzino satele din ținuturile Suceava și Dorohoi a căror „dresuri și scrisori [...] s-au prăpădit de spre cazaci, când au venit în pământul nostru, al Moldovei, Timuș Hmelnițchi, feciorul lui Bogdan Hmelnițchi, hatmanul Zaporojănilor, până la orașul Sucevii, și au prădat toate mănăstirile carii au fost în cuprinsul orașului și, bătând, au agiunsu la sfânta mănăstire Dragomirna, și au răpit ei toate averile boierilor [...], și acele dresuri și scrisori ce au avut socrul său Gavrilaș logofătul de clironomie și răscumpărări, precum singură domnia mea știm și am văzut niște dresuri și scrisori de căzaci rupte"[88]. În ziua următoare, la 26 februarie, domnul le poruncește sătenilor din Avrămeni să asculte „de boiarinul nostru de Iordachie ce-au fostu vistiernic pentru căci domnia mea m-am milostivit și v-am dat iarăși lui cum ați fostu mainte [...], iar vornicelul carele l-am fost pus domnia mea acolo să naibă nici o treabă"[89]. La 1 octombrie 1656[90] Lupu Bogza, ajuns pârcălab, recunoaște, „după ce s-au împăcat toate vrăjbile și prepusurile", că a „băgat în foc" mai multe acte ale vistiernicului, fiind obligat să întoarcă acestuia satele primite de la domn.

Cu toate că relațiile dintre fostul vistiernic și domn s-au normalizat, în 1656 Iordache Cantacuzino trimite lui Vasile Lupu, care era închis de ceva vreme în Constantinopol la Edicule, o importantă sumă de bani[91], semn că nu l-a uitat pe cel căruia i-a fost fidel două decenii, și că încă mai spera la o revenire a acestuia pe tronul Moldovei.

La începutul anului 1658 a avut loc un eveniment care făcea ca apropierea dintre

82 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 444-445.

83 Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, Iași, 1908, p. 390, nr. CCLIV.

84 *CDM*, III, p. 39, nr. 72.

85 *Ibidem*, p. 42, nr. 89.

86 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 480, v. și nota 767.

87 Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 364.

88 Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, București, 1906, p. 51-52, nr. 20. Vezi și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 301-302, unde sunt prezentate întăririle domnești date lui Iordache pentru satele din ținuturile Hotin și Cernăuți.

89 Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 2, nr. III.

90 C. A. Stoide, *Documente din Ținutul Neamț (secolele XVI-XVIII)*, extras din *Anuarul Liceului «Petru Rareș» din Piatra Neamț*, 1936-1940, p. 6-7.

91 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 297.

Cantacuzin și Ștefan vodă să fie și mai strânsă. Este vorba de căsătoria fiului său din prima căsătorie, Toderașcu Iordache, cu Safta, fiica lui Ștefan Boul[92], cumnatul lui Gheorghe Ștefan, realizându-se astfel o legătură de rudenie între cei doi. Această înrudire nu le va mai fi de prea mult folos, fapt de care Ștefan vodă era conștient, căci nu demult primise poruncă să se prezinte la Poartă, ceea ce echivala de cele mai multe ori cu mazilirea, iar o recunoaștere indirectă a acestui situații se regăsește în cuvintele sale cuprinse în actul din 11 decembrie 1657, prin care restituie lui Iordache satul Popricani: „să-și ție satul, căci iaste dumisale dreaptă cumpărătură și destul i l-am ținut domnia mea pre sama noastră cu asupreală, căci să tâmplase vremile cu scârbă"[93]. Presimțirile sale au devenit în curând realitate căci, la 3 aprilie 1658, Gheorghe Ghica dădea primul său act în calitate de domn al Moldovei[94].

Activitatea politică a lui Iordache Cantacuzino în timpul domniilor lui Gheorghe Ghica, Ștefăniță Lupu și Eustratie Dabija.

La începutul domniei lui Gheorghe Ghica, îl întâlnim din nou pe Iordache Cantacuzino între membrii sfatului, numit însă în dregătoria de mare paharnic, înlocuindu-l pe Neculai Mogâldea[95]. Astfel, la 29 aprilie 1658, noul mare paharnic iese înaintea domnului și a Divanului cu o jalbă în care s-a plâns împotriva lui Gheorghe Ștefan, Ghica vodă făcându-i dreptate pentru că: „a avut un sat, anume Dumești pe Bârlăzăl, în ținutul Vasluiului, care sat i-au fost cumpărătură , două părți de la Gheorghie Ștefan vodă, încă din boierie, iar o parte i-au fost cumpărătură de la alți răzeși, carii au avut ocină acolo împreună cu Ștefan vodă; iar după aceea, tâmplându-să lui Ștefan vodă a hi domnul aceștii țări a Moldovei trimis-au pre Radu pitarul cel mare să hie capichihaie la Țarigrad, luata-au acel sat, Dumești de la Iordache paharnicul cu sila fără voia lui și l-au dat Radului pitarului și au lepădat patru sute de lei"[96]. În această dregătorie îl găsim pe Iordache atât la 24 mai[97] și 24 iunie 1658[98], cât și în anul următor, la 23 martie[99] sau 6 august[100] când, de cele mai multe ori se judecă pentru recuperarea moșiilor pierdute în timpul domniei anterioare. El va continua să participe la mesele solemne „îmbrăcat în caftan de brocart, încins cu brâu de mătase roșie", unde „umplea primul pahar al domnului"[101], până în noiembrie 1659, când Gheorghe Ghica este înlocuit cu fiul lui Vasile Lupu, Ștefăniță, Iordache reocupând acum funcția de mare vistiernic.

Ștefan Lupu face puține schimbări în divanul său, aducând totuși în marile dregăto-

92 Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 364.

93 Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 91-92, nr. 67.

94 Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 380.

95 *Ibidem*, p. 430.

96 I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor...*, p. 39-41.

97 Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuți, 1938, p. 184.

98 *CDM*, III, p. 97, nr. 364.

99 Ioan Caproșu, *Documente Iași*, I, p. 477-478, nr. 416.

100 Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 363.

101 Idem, *Sfatul domnesc...*, p. 277.

rii rudele și slujitorii credincioși ai tatălui său, astfel, pe lângă Iordache numit mare vistiernic mai apar Toma Cantacuzino în slujba de mare vornic al țării de jos, Ilie Șeptelici hatman și pârcălab al Sucevei, Grigore Hăbășescu mare paharnic sau Toderașco Iordache Cantacuzino pârcălab de Hotin[102]. Toate documentele din anul 1660 îl prezintă pe Iordache ca mare vistiernic, cu excepția celui din 11 mai, unde cu siguranță s-a strecurat o greșeală, Cantacuzinul apărând cu funcția de „postelnic"[103].

În evenimentele din ianuarie 1661 când domnul Țării Românești, Constantin Șerban, intră în Moldova pentru a lua tronul tânărului Ștefan, pe Iordache îl găsim alături de alți funcționari ai visteriei în Cetatea Neamțului. Acest lucru îl aflăm din documentul datat 20 ianuarie 1661, unde, pe lângă marele vistiernic sunt pomeniți Gavrilaș Neaniul vistier al treilea, Roșca și Rugină vornici de poartă, Miron Costin fost pârcălab sau Savin vătaf[104]. Tot aici îl găsim și la 8 februarie, într-un zapis prin care cumpără părți din satul Dușăști[105].

Frații Cantacuzino s-au aflat mereu în fruntea colaboratorilor apropiați ai lui Ștefan vodă Lupu, ei primind acum, în schimbul suferințelor îndurate în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, precum și a celor 90 000 de galbeni, moșiile acestuia și ale rudelor sale (neamul Ceaureștilor)[106], însă au avut demnitatea de a nu sărăci o familie care nu era cu nimic vinovată de felul în care reacționase unul din membrii ei.

Ion Neculce a reținut și a transmis un alt episod din timpul acestei domnii, în care frații Toma și Iordache Cantacuzino sunt eroi principali. Acesta s-a produs în momentul în care Ștefan vodă a vrut să mărească una din dările vremii – fumăritul, ei având curajul să i se opună. Mânios domnul „au scos hangeriul și s-au răpedzit să de într-înșii, și ei au fugit din casă afară"[107]. Astfel, găsim îndreptățită caracterizarea făcută acestor boieri de către Neculce: „Măcar că acei boieri erau greci, dar să punè tare pentru țară și pentru obicei nou să nu să facă, că obiceiele cele noao fac risipă țărilor și peire domnilor"[108].

Până la sfârșitul domniei lui Ștefan Lupu și apoi în vremea interimatului de la finele anului 1661, Iordache rămâne mare vistiernic. Documentul din 25 noiembrie 1661[109] încă-l menționează cu această funcție, însă, din timpul domniei lui Eustratie Dabija devine mare spătar, primul act în care îl găsim cu această demnitate fiind cel de la 22 ianuarie 1662[110]. Numirea lui Iordache în demnitatea de mare spătar a fost pusă de Ion Neculce pe seama încuscririi acestuia cu domnul, Safta, prima fiică a lui Iordache din cea de a doua sa căsătorie, măritându-se cu Lupașco Buhuș, fiul vitreg al lui Eustratie Dabija, născut dintr-o căsătorie

102 Constantin I. Andreescu, C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu domn al Moldovei (1659-1661)*, București, 1938, p. 69.

103 Pavel Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755)*, în *CercIst*, VIII-IX, Iași, 1932-1933, nr. 3, p. 51-54, nr. 32.

104 Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, Iași, 1895, p. 44-45.

105 *Ibidem*, p. 48.

106 Ștefan S. Gorovei, *Cantacuzinii moldoveni*, în MI, XVII, nr. 4, p. 15.

107 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 120 („cuvântul XXXIX").

108 *Ibidem*.

109 Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 194-195, nr. 139.

110 *Ibidem*, p. 195-196, nr. 140.

anterioară a doamnei Moldovei, Dafina (Ecaterina), cu Dumitru Buhuș[111]: „Și încuscrindu-să Dabije-vodă cu Iordachi, l-au pus spătaru mare"[112]. Nunta a avut loc la sfârșitul anului 1662, „izvodul de dzestre ce s-au dat [...] și cheltuiala ce s-au făcut la treabă" fiind scris la 2 noiembrie 1662[113]. Dacă este să dăm crezare spuselor cronicarului, și suntem îndreptățiți să o facem, putem admite că la 22 ianuarie nunta celor doi era proiectată, iar numirea lui Iordache în această funcție s-a datorat într-adevăr viitoarei încuscriri.

Un rol important pe care l-a avut de îndeplinit marele spătar a fost atunci când, împreună cu fratele său Toma și cu Duca vistiernicul, rămâne ispravnic al scaunul domnesc[114], dovadă a încrederii de care se bucura în fața lui Dabija vodă, acesta fiind nevoit să răspundă chemării vizirului lângă care avea să lupte în Ungaria.

Iordache apare în documente în toată această perioadă[115], ultima mențiune a sa în viață fiind cea de la 31 martie 1664, unde este menționat alături de soția sa Alexandra pe o inscripție de la biserica din Pașcani, ctitorie a sa, însă este posibil să fi murit pe la jumătatea acestui an. Dacă data morții sale este incertă, știm cu siguranță însă că a murit în vremea lui Eustratie vodă Dabija, când: „cu multă pofală și cu mare jele despre toți pemintenii l-au îngropat înu [mănăstirea] Barnovschi"[116].

După mulți ani, Nicolae Costin, aducând încă o dovadă a faptului că frații Cantacuzino erau oamenii de încredere ai domnului, spune că sfaturile bune a rămas să i le dea doar Toma lui Dabija vodă, căci „Iordache spătariul și-au fost dat datoria cea de obște a firii"[117].

111 Dumitru Velciu, *„Iordăchioaia visterniceasa"...*, p. 456.

112 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 124.

113 Petronel Zahariuc, *Două catastife Cantacuzinești*, în *Revista de Istorie Socială*, V-VII, 1999-2001, p. 47.

114 A. Veress, *Documente cu privire la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1639, p. 38-39, 40-41, 43-44.

115 La 4 februarie 1663 (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, București, 1913); la 5 august 1663 (Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 141-144, nr. 150); la 29 ianuarie 1664 (*CDM*, vol. III, p. 230, nr. 1033).

116 Ion Neculce, *op. cit.*, p. 124.

117 I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 20.

Dorin Dobrincu

Vămile și ocnele în Moldova epocii fanariote. Aspecte fiscale

Vămile și Ocnele au ocupat un loc deosebit de important în ansamblul veniturilor domniei. Ambele implicau realizarea unor câștiguri însemnate în bani, prin modalități diverse. Din vămi se realizau venituri atât prin taxele percepute la hotare sau în interior pentru mărfurile importate sau exportate, cât și prin taxele plătite pe circulația internă și pe comercializarea bunurilor. Din ocne se realizau câștiguri din vânzarea sării, principalului produs al subsolului Moldovei, precum și din taxele plătite la circulația și comercializarea acestui produs indispensabil consumului oamenilor și animalelor.

În paginile de față nu vom face o înregistrare amănunțită a vămilor și ocnelor, ci ne vom limita la reliefarea unor aspecte care considerăm că se pot dovedi utile pentru întregirea imaginii fiscalității în Moldova anilor 1711-1821.

1. Vămile

În linii generale, sistemul vamal în perioada fanariotă rămâne tot cel din veacurile anterioare. Se continuă vămuirea la hotare sau în apropierea lor, dar și în orașele din interior, la locul de desfacere[1]. Relațiile comerciale ale Moldovei, ca și ale Țării Românești, cu străinătatea și, prin urmare, politica lor vamală, erau reglementate pe de o parte de capitulațiile și tratatele comerciale încheiate de Poartă cu puterile străine, iar pe de alta de dispozițiile interne prin care Poarta își rezerva principalele produse agricole, forestiere și miniere ale țării, deci de monopolul otoman, care a determinat și condițiile comerțului intern. Dispozițiile capitulațiilor și tratatelor de comerț semnate de Poartă se aplicau și Principatelor Române. Vama, care se plătea o singură dată, la intrarea sau la ieșirea din țară, era de 3% *ad valorem*[2].

Exploatarea vămii la graniță se făcea în regie proprie sau prin arendarea la licitație[3], situație care se întâlnea și la încasarea dărilor din nomenclatorul fiscal al Moldovei.

Ca și în secolele anterioare, vămile au continuat să fie un venit al Cămării, deci al domnului, iar nu al Vistieriei. Încasările sunt în funcție de volumul importului și al exportului, ele cresc în epocile de liniște, pentru a scădea vertical în timpul războaielor[4], de care epoca a avut mai mereu parte. Dimitrie Cantemir scria la începutul secolului al XVIII-lea că "din dăjdii

1 Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, București, 1946, p. 707.

2 *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 649-650.

3 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 491.

4 Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 710.

și vămi se strâng cam treizeci de mii de imperiali"[5], dar la sfârșitul aceluiași veac și începutul celui următor sumele încasate din vămi sunt cu mult mai mari. Astfel, potrivit lui Stephen Raicevich din vămi se strângeau 200.000 de lei[6], aceeași sumă întâlnindu-se și la Andreas Wolf[7]. În *Anaforaua Obștești Adunări către domnul Moldovei Scarlat Al. Callimachi vv. pentru înstrăinarea Basarabiei*, din 2 octombrie 1812, se arată că se strângeau 200.000 de lei din vânzarea vămilor țării, dintre care 100.000 din partea răpită a Țării Moldovei[8].

Documentele din perioada fanariotă amintesc existența *vămii domnești*[9] sau *vama cea mare*[10], care era vama încasată la hotare, precum și unele vămi interne, percepute pe circulația și pe comercializarea bunurilor, asupra cărora ne vom îndrepta atenția în continuare.

1.1. Pârcălăbia

I. C. Filitti definea *pârcălăbia* ca pe o taxă percepută pe marfa vândută în târguri, considerând că a apărut în secolul al XVI-lea[11]. Const. C. Giurescu aprecia și el că pârcălăbia era o taxă care se lua pe mărfurile vândute în târguri, iar pârcălabii, conducătorilor ținuturilor, beneficiau de o parte a acestei taxe, de nu vor fi primit-o chiar în totalitate[12].

Pârcălăbia continuă să fie prezentă în documentele din secolul al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea, fiind o taxă care greva asupra mărfurilor ce treceau sau se negociau într-un târg, fiind un venit al târgului, care însă putea fi atribuit de domn ca havaet boierilor dregători sau dăruit mănăstirilor. În hrisovul din 23 noiembrie 1754, prin care se stabileau veniturile boierilor dregători, se prevedea ca marele postelnic să încaseze venitul său, "pârcălăbiile după obiceiu", exceptând pârcălăbia Galaților, care era atribuită marelui jitnicer și marelui pitar, deși înainte și jumătate din această pârcălăbie era tot a marelui postelnic. Tot din acest hrisov aflăm că valoare pârcălăbiei Galaților era de 1.000 de lei pe an, pe care marele jitnicer și marele pitar trebuiau să și-o împartă în mod egal[13]. Domnii dăruiau și unor mănăstiri venituri din pârcălăbii. De pildă, mănăstirea Galata a avut ca danie pârcălăbia

5 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 265.

6 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediția îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1982, p. 390.

7 *Ibidem*, p. 475.

8 T. Codrescu, *Uricariul sau Colecțiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. IV, Iași, 1857, p. 352.

9 *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuit de Corneliu Istrati, vol. III, Iași, 1987, p. 92-93, 229-230 (în continuare se va cita *Condica*).

10 *Ibidem*, p. 20-21, 120, 155-156.

11 I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul Organic*, extras din *Analele Economice și Statistice*, 1935, nr. 1-3, p. 18.

12 Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 680.

13 T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 271-273.

obișnuită a Târgușorului[14].

În unele privilegii acordate de domnii moldoveni se prevedea și scutirea de pârcălăbie. Astfel de scutiri au fost acordate unor sate mănăstirești[15], locuitorilor din Câmpulungul Moldovenesc[16], bârsanilor stabiliți la Putna și Bacău[17], unor meseriași[18] etc.

Tot *pârcălăbie* se numea, în unele cazuri, amenda de 1 leu de boul rătăcit de cireadă, încasat "pe obiceiul țării", după cum se menționează într-un document din 11 aprilie 1739[19].

1.2. Mortasipia

Prin mortasipie s-a desemnat taxa care se aplica în legătură cu vinderea vitelor în târguri, dar care s-a extins apoi și asupra altor produse și mărfuri, devenind un fel de taxă asupra vânzării[20]. În ceea ce privește etimologia s-au emis două ipoteze: prima, a lui Constantin C. Giurescu, care vede o influență a limbii arabe prin cea turcă, de la cuvântul *muhtesib* = socotitor[21]; a doua ipoteză, a lui Teodor Bălan, potrivit căreia ar fi vorba de cuvântul neogrecesc *murtasipes*, adică încasator public[22].

S-a considerat mult timp că mortasipia a fost introdusă de Gheorghe Duca în cea de-a treia domnie în Moldova (1678-1684)[23]. Însă, după cele relatate de Ion Neculce, mortasipia se încasa în timpul lui Vasile Lupu (1634-1653). Acesta a obținut din partea turcilor, pentru trei ani, amânarea achitării birului, iar la sfârșit să încaseze birul odată; în tot acest timp domnul nu a perceput nimic altceva, "numai din desetină și din *mortasipii* (s.n.), din gorștină și din vamă ce lua să chivernisie"[24]. Mențiunile despre mortasipie sunt numeroase în perioada fanariotă, fiind, la fel ca și pârcălăbia, un venit al târgului, care însă putea fi vândut[25], atribuit de domn ca havaet boierilor dregători[26] sau dăruit unor mănăstiri, episcopii sau biserici. Cele mai multe dintre mențiunile documentare despre mortasipie se referă tocmai la

14 *Condica*, vol. II, p. 174, vol. III, p. 243-245.

15 *Ibidem*, vol. III, p. 10-11, 373.

16 Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 295-296, 297-298, 299, 303, 304-308.

17 *Condica*, vol. III, p. 119.

18 *Ibidem*, p. 203.

19 *Ibidem*, p. 201.

20 Const. C Giurescu, *op. cit.*, p. 654.

21 *Ibidem*.

22 Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 114, nota 67.

23 Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117.

24 Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 177-178.

25 *Condica*, vol. II, p. 440.

26 T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 271.

donarea acestui venit din diferite târguri către unele lăcașuri de cult. Edificator este cazul bisericii Sf. Gheorghe din Herța, închinată bisericii de la Curu-Cești, căreia între 1794-1795 i s-au acordat mortasipiile din târgurile Focșani[27], Tuzăra[28], Folești[29], Fălticeni[30], Dorohoi[31], Stroești[32] și Chișinău[33]. Cuantumul varia în funcție de natura și importanța produsului. Un exemplu în acest sens îl avem din documentul pe care Grigore al II-lea Ghica o acorda, la leat 7249 (fără lună și zi) slujbașilor care strângeau mortasipia la Iași. Aceștia erau împuterniciți să încasese mortasipia potrivit obiceiului: "2 zloți de car sau de poloboc cu horilcă și 2 oca horilcă de tot carul ce intră în târg, la vamă, 2 potronici și 2 zloți de rachiu ce ar veni din altă țară și 2 oca rachiu; 2 potronici de carul de pește sărat sau proaspăt și 2 oca pește, 2 potronici de polobocul cu miere ce vinde cu bani gata la turci, 1 potronic de putina cu miere (...), 4 bani de carul cu cofe și 2 cofe" etc.[34]. Pentru vitele vândute în târg se stabilise, în 1776, să se încaseze câte 24 de bani noi de vită, jumătate de la cumpărător și jumătate de la vânzător[35]. Domnii Țării Moldovei au acordat scutiri de mortasipie unor mănăstiri[36], episcopiei Romanului[37], locuitorilor din Câmpulungul Moldovenesc[38], târgoveților din Vaslui[39], unor sate mănăstirești[40], bârsanilor așezați la Putna și Bacău[41] etc.

1. 3. Brudina

Brudina era o taxă plătită la trecerea podurilor și vadurilor, făcând parte din categoria mare a "vămilor dinlăuntru"[42].

---

27 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, XII, Iași-Huși, 1924, p. 72-73.

28 *Ibidem*, p. 73.

29 *Ibidem*, p. 73-74.

30 *Ibidem*, p. 77-78.

31 *Ibidem*, p. 78.

32 *Ibidem*, p. 80.

33 *Ibidem*, p. 79-80.

34 *Condica*, vol. III, p. 111-112.

35 P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document de la Grigorie Al. Ghica vv.*, Iași, 1887, p. 38.

36 *Condica*, vol. III, p. 235.

37 Melchisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea a doua, *De la anulu 1714 până în zilele noastre*, București, 1875, p. 21.

38 Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 293, 295-296, 299, 303, 304-308.

39 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 152.

40 *Condica*, vol. III, p. 373-374.

41 *Ibidem*, p. 119.

42 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 60.

Sunt menționate documentar brudinile principalelor ape curgătoare din Moldova: Dunăre, Nistru, Prut, Siret, Moldova, Bistrița și Trotuș. Brudina se plătea pe carele și vitele încărcate sau slobode și chiar pentru oameni. Cuantumul brudinei nu a fost unitar în toată țara, fiind stabilit în funcție de importanța apelor peste care se trecea. La 1 septembrie 1776 s-au fixat tarifele care trebuiau plătite la principalele ape ale Moldovei. Brudina Dunării era de 20 de bani "de cal, bou, la car și căruță încărcată; iar de vor trece caii sau boii înot să de pe jumătate pentru povară"; brudina Nistrului era de 15 bani sau jumătate din această sumă, după cum treceau animalele pe pod sau înot; brudina Prutului, Siretului, Moldovei, Bistriței și Trotușului era de 6 bani "de cal, bou, la car și căruță încărcată" sau jumătate din sumă dacă animalele treceau înot[43].

Brudina a constituit inițial un venit al domnului, care însă putea să-l doneze mănăstirilor sau boierilor[44]. La 8 octombrie 1728 Grigore al II-lea dădea mănăstirea Cetățuia dreptul de a lua brudina la Tabără, pe Prut, unde era un pod pe dubase[45]. La 10 aprilie 1781, Constantin Moruzi dăruia ginerelui său, hatmanul Scarlat Sturza, dreptul de a lua brudina Nistrului de pe podurile și luntrile sale, "care vor umbla pe moșie târgului Soroca"[46].

2. Ocnele

Ca și vămile, ocnele au constituit un apanaj al domniei, venitul lor mergând la Cămară și reprezentând un coeficient important din totalul încasărilor acesteia[47]. Spre a-și asigura această ramură de venit, domnia a instituit de timpuriu la ocne o administrație deosebită, numită *cămară*, prin numirea a doi boieri, *cămărașii de ocnă*[48]. Este foarte probabil că abuzurile la care s-au dedat cămărașii, abuzuri înlesnite de multitudinea daniilor în sare făcute boierilor sau mănăstirilor, de risipa incomensurabilă de la groapa ocnei, din vânzările neînregistrate făcute direct de la ocne ș. a., i-au determinat pe domni să renunțe uneori la serviciile cămărașilor și să utilizeze un alt procedeu de exploatare, arendarea.

Sistemul arendării avea să devină preferat de domnie de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, de când, documentar, se constată prezența mai multor arendași (companii sau tovărășii) decât cămărașii domnești în afacerea ocnelor[49]. Din ocne se obțineau venituri importante, după cum o dovedesc izvoarele narative și documentare. Dimitrie Cantemir scria că din ocnele de sare se încasau 10.000 de imperiali [50], o cifră pe care însă o considerăm sub nivelul real. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sumele care

43 P. Răscanu, *op. cit.*, p. 71.

44 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 60.

45 Paul Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (urmare și sfârșit)*, în *CercIst* X-XII, nr. 1, 1934-1936, p. 113-114.

46 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, VI/1, Iași-Huși, 1931 p. 143-144.

47 Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 710.

48 Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987, p. 29-30.

49 *Ibidem*, p. 30.

50 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 265.

proveneau din ocne sunt consemnate de călătorii străini. Stephen Raicevich arăta că se realizau din ocne 300.000 de lei[51], iar Andreas Wolf aprecia că sumele se situau între 200.000 și 400.000 de lei[52]. În anaforaua pe care boierii moldoveni o prezentau lui Scarlat Callimachi, la 2 octombrie 1812, în legătură cu pierderea Basarabiei, se preciza că din vânzarea ocnelor se realizau 160.000 de lei anual[53].

2. 1. Solăritul

Unii cercetători au văzut în solărit o dare care se încasa de la cei care luau sare pentru nevoile lor din malurile de sare existente la suprafață[54], în timp ce alții au considerat că darea era percepută de la locuitorii care nu dovedeau că foloseau pentru consum sare de la ocnă[55].

Solăritul este menționat mai întâi în ținutul Cernăuți (5 decembrie 1681), mai târziu și în ținuturile Suceava și Vrancea[56]. În perioada fanariotă, solăritul este semnalat mai ales în legătură cu localitățile din ținuturile amintite, existând totuși atestări documentare despre perceperea solăritului și în alte ținuturi. Un exemplu în acest sens îl reprezintă cele patru documente date, la 30 noiembrie 1741, lui Nictarie, egumenul mănăstirii Galata, prin care se acorda scutire de solărit satelor mănăstirii: Belcești din ținutul Hârlău, Tămășeni în ținutul Roman, Volcești în ținutul Suceava și Teișoara din ocolul Botoșanilor[57].

Cuantumul solăritului era de 35 de bani "de casă, de fum", după cum se preciza într-un document din 18 iulie 1723, acordat vrâncenilor de Mihai Racoviță[58].

Domnii au alcătuit venituri din solărit unor boieri, cum a fost cazul marelui logofăt, care lua anual câte 500 de lei din solăritul ținutului Cernăuți[59]. Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași încasa solăritul Vrancei, "după așezarea ce se va face cu vrâncenii pentru sarea măruntă din Vrancea"[60].

Din cauza abuzurilor care se petreceau la strângerea banilor solăritului în ținutul Suceava, precum și ca urmare a plângerilor locuitorilor ținutului, Mihai Racoviță desființa solăritul

---

51 N. Iorga, *op. cit.*, p. 390.

52 *Ibidem*, p. 465.

53 T. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 352-353.

54 Valeria Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 390-391; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 422. Ambele lucrări fac referire mai ales la corespondentul muntean al solăritului, *sărăritul*.

55 Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 672; N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, în *CercIst*, an XI, 1980, p. 301.

56 *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 422.

57 *Condica*, vol. III, p. 43.

58 *Ibidem*, p. 290-291.

59 Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, p. 187-189.

60 P. Rășcanu, *op. cit.*, p. 66; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 86.

Sucevei la 24 aprilie 1718[61].

Scutiri de solărit au fost acordate aproape numai pentru satele mănăstirești[62], rareori întâlnindu-se târgoveți[63] sau preoți, diaconi și țârcovnici[64] care să beneficieze de scutiri.

2.2. Alte venituri din exploatarea subsolului

În afară de câștigurile obținute de pe urma exploatării și comercializării sării, se mai realizau venituri și din exploatarea *aurului*, însă nici pe de parte nu se compară cu acelea încasate de pe urma sării. Aurul era obținut prin spălarea nisipului unor râuri de munte, cantitatea astfel dobândită fiind un drept al domniei[65]. Dimitrie Cantemir relatează că țiganii aurari trebuiau să dea "pe fiecare an soției domnitorului, drept bir, chiar și patru ocale de aur, care fac 1.600 de drahme"[66].

Există mențiuni din secolul al XVIII-lea despre exploatarea *silitrei*. Tot Dimitrie Cantemir scria că silitra "se găsește aproape peste tot, fiindcă mai toate câmpiile Moldovei au un pământ negru, bogat în silitră"[67]. Potrivit unui cronicar turc, în trecere pe la noi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, exploatarea silitrei în Moldova era un monopol al Porții, făcându-se de către un întreprinzător otoman. El avea în subordinea sa nu mai puțin de "3.000 de oameni care atârnă exclusiv de dânsul, nu plătesc voevodului Moldovei nici o dare și sapă după silitră ori unde pot, chiar dacă ar fi să scormonească pentru acest scop temelia unei biserici. Domnii moldoveni sunt altmintrelea vrăjmașii declarați ai acestui privilegiu fiscal, ce nu-s în stare a-l înlătura". Cantitatea de silitră extrasă era atât de însemnată, adăuga cronicarul turc, încât Poarta nu mai trebuia să caute în altă parte, înregistrându-se chiar și un surplus[68].

Se poate conchide că veniturile obținute din vămi și ocne au deținut un loc major în cadrul Cămării domnești pe tot parcursul epocii fanariote. Aceste câștiguri creșteau în epocile de liniște sau scădeau în timpul deselor războaie purtate pe teritoriul Moldovei.

---

61 T. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 254-255.

62 Teodor Bălan, *op. cit.*, vol. IV, p. 79, 209, vol. V, p. 28; *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, ed. Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, București, 1983, p. 339, 356, 360.

63 Teodor Bălan, *op. cit.*, vol. V, p. 69.

64 *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 221-222.

65 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 102.

66 *Ibidem*, p. 103.

67 *Ibidem*, p. 105.

68 Lazăr Șăineanu, *Starea Țărilor Române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. După un cronicar turc, contemporan cu Cantemir*, în *Revista nouă*, anul III, nr. 1, 1890, p. 22.

Les péages et les bagnes dans la moldavie de l'époque phanariote. Aspects fiscaux

Résume

Les péages et les bagnes ont détenu une place très importante parmi les revenus du pouvoir. Le système des péages de la période phanariote reste, toujours, celui des siècles précédents. On faisait la perception des droits de douane aux frontières et dans les villes de l'intérieur, aussi, sur les lieux de vente. Les péages constituaient un revenu de la Resserre princière non pas de la Trésorerie. Les encaissements dépendaient du volume de l'exportation et de l'importation qui augmentaient pendant les périodes de paix et diminuaient pendant les nombreuses guerres qui sillonnaient l'époque. Au XVIIIe siècle, les documents mentionnent vama domnească (le péage princier), ou vama cea mare (le grand péage) qui était encaissé à la frontière.

Mais, il y en avait encore quelques péages internes perçus sur la circulation et la commercialisation des biens; pârcălăbia était une taxe qui grevait sur les marchandises qui passaient ou qu'on négociait dans une foire, étant un revenu du bourg, qu'on attribuait, pourtant, parfois, aux monastères ou aux boyards; mortasipia a été, au début, appliquée sur la commercialisation du bétail, dans les foires, mais elle est arrivée à désigner une taxe sur la vente de tous les biens, le quantum variant en fonction du produit commercialisé; brudina était une taxe payée au passage des ponts et des qués, tant pour les moyens de transport, que pour les animaux et pour les gens.

Ocnele (les bagnes) ont, toujours, représenté une source de revenus de la Resserre princière. Les sommes encaissées des bagnes ont été toujours appréciables, ce qui explique l'intérêt des princes pour les richesses du sous-sol. En dehors du monopole princier sur l'exploitation du sel, la principale richesse minérale de la Moldavie, il y a eu, encore, une taxe sur le sel nommée solărit. Cette taxe était encaissée des habitants de certaines régions montagnardes étant, probablement, perçue par ceux qui prenaient du sel pour leurs propres besoins, pas pour la commercialisation, des ravins de sel, existants à la surface, ou de ceux qui ne faisaient pas la preuve de l'utilisation du sel des bagnes. Le Pouvoir encaissait encore certains revenus de l'exploitation de l'or dans les rivières des montagnes par les tziganes orpailleurs. Mais, le gains à la suite de l'exploitation de l'or étaient très petits en comparaison avec ceux qu'on obtenait des bagnes.

Valentin A. Constantinov

Posteritatea lui Radu Mihnea (Moldova și Țara Românească între 1626 și 1633. Confruntări interne și externe)

Domniile lui Radu Mihnea din Țara Românească și Moldova au lăsat o impresie puternică în epocă. Personalitatea puternică a acestui voievod, realizarea pe cale diplomatică a uniunii dinastice a celor două țări române extracarpatice reprezenta o confirmare a pretențiilor domnului român de mare suveran, iar realizările lui deschideau un nou capitol în istoria Țărilor Române.

Schimbările de pe eșichierul politic sud-est european, disputele marilor puteri pentru deținerea autorității în acest spațiu au impus alinierea politicii românești la exigențele timpului. De aceea, prin acțiunile sale, Radu Mihnea a fost nevoit să respecte regulile jocului impuse de mai marii timpului și să se racordeze principiilor dictate de diferitele conjuncturi din această perioadă. De remarcat că acest lucru i-a reușit deplin. Totodată, este importantă și moștenirea politică a acestui domn, care a ajuns, la un moment dat, să-și impună autoritatea sa deplină în Moldova și Țara Românească. Or, din mai multe puncte de vedere, personalitatea lui poate fi înțeleasă mai bine dacă se ia în considerare posteritatea lui. Mai multe dintre aspectele societății românești de după domniile lui Radu Mihnea se leagă, în mod nemijlocit, de moștenirea acestui domn și de măsurile care au fost întreprinse în timpul lui. Astfel, vom putea remarca imitarea de către titularii scaunelor domnești ale Moldovei și Țării Românești a unor modele promovate de către Radu Mihnea. Un aspect important al posterității lui Radu Mihnea îl reprezintă continuitatea liniilor politice și ideologice promovate de către acesta în timpul domniilor sale din Moldova și Țara Românească. Nu în ultimul rând, posteritatea domnului român poate fi apreciată și prin colaboratorii apropiați ai lui, care se vor manifesta pe deplin în perioada următoare. Aceștia, precum și urmașii lor, se vor situa în prim-planul vieții politice, economice și culturale din Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea, contribuind pe deplin la marile realizări din acest veac. Toate cele menționate mai sus, precum și memoria colectivă a unui domn cultivat și înțelept „monarh" autentic, reprezintă un aport pentru definitivarea tabloului personalității complexe a lui Radu Mihnea, precum și pentru stabilirea rolului pe care el l-a jucat în istoria românilor.

Radu Mihnea a murit la începutul anului 1626, la Hârlău. Iată ce relata Miron Costin: "Omu boleac fiindu Radul vodă și de mâini și de picioare, care boală podagră și hidagră să dzice, n-au trăgănatu multu viiața și acolea la Hîrlău s-au sfârșit viața, în anul 7134 <1626 n.ns.> în dzile..."[1]. Cronicile muntene menționează și ele acest fapt: "Deci preste puținea vreme murind Radul vodă în Moldova, trimise fie-său, Alexandru, de i-au adus oasele aici în

1 Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 92.

țară, de l-au îngropat la mănăstirea lui, unde iaste hramul Sfetaia Troiță, din jos de București"[2] și "dar și el ca un om au murit, în tîrg, în Hîrlău și fie-său Alixandru vodă au trimis de i-au adus trupul și l-au îngropat la mănăstirea lui la Sfînta Troiță"[3]. Cronicarul moldovean ne dă detalii referitoare la suita care a însoțit corpul lui Radu Mihnea în Țara Românească: "Oasele Radului vodă cu cinste mare s-au pornitu de la Hîrlău în Țara Muntenească, la mănăstirea făcută de dânsul în București, cu Hrizea visternicul și cu Trufanda postelnicul și cu Costin postelnicul al doile pe acele vremi"[4]. Adus la București, corpul lui Radu Mihnea a fost îngropat de către fiul său, domn pe atunci în Țara Românească, în mănăstirea Radu Vodă. Piatra de mormânt, frumos ornamentată de Alexandru Coconul, conține în partea de jos stemele Moldovei și Țării Românești. Inscripția conține data când a murit Radu Mihnea la Hârlău și când a fost îngropat la București: "și acolo se-u pristăvit în cetate în Hârlău, în luna lu ghenarie 13 zil(e), sâmbăta; și cu mare cinste l-au adus trupul dumnealui și l-au îngrupat în luna lu feurarie în 5 zil(e), duminecă"[5]. Până în momentul de față nu s-a observat că piatra de mormânt a lui Radu Mihnea conține o greșeală – 5 februarie 1626 într-adevăr a fost prima duminică din februarie 1626. Ziua de 13 ianuarie a fost nu sâmbătă, așa cum menționează piatra de mormânt, ci vineri[6]. În acest caz, cel care a scris piatra de mormânt avea în gând fie ziua săptămânii (sâmbătă) în care a murit Radu Mihnea, fie data din luna precedentă (13 ianuarie). Astfel, data morții lui Radu Mihnea trebuie stabilită între 13 și 14 ianuarie 1626. Poate acest aspect l-a și determinat pe Miron Costin să nu indice în letopisețul lui data morții domnului român, ci să arate doar anul: „în anul 7134 <1626 n.ns.> în dzile..."[7].

După moartea lui Radu Mihnea, boierii moldoveni au recurs imediat la alegerea noului domn, pentru a evita imixtiunile externe, care, de cele mai multe ori, aduceau numai necazuri țării. "După moartea Radului vodă celui Mare, boierii și țara văzându pre Barnovschi hatmanul omu de țară fără cuconi și cunoscut împărăției cu slujbele ce făcusă la Hotin[8], la sultan Osman și cunoscut și căpeteniilor tătărăști, ales lui Cantemir, cu carile legasă priiteșug ... au ales cu glasurile tuturora pre Barnovschi hatmanul de domnie și au mărsu o samă de boieri la împărăție, de i-au adus steag de domnie"[9]. Rapiditatea cu care boierii moldoveni au acționat i-a pus pe funcționarii turci în fața faptului împlinit. Aceștia din urmă n-au mai cutezat să intervină, cel puțin pe moment, în treburile interne ale Moldovei și astfel au acceptat instalarea în scaun a lui Miron Barnovschi[10]. Radu Mihnea se numără printre puținii domni

2 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, p. 95.

3 *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, București, 1963, p. 92.

4 Miron Costin, *op. cit.*, p. 92.

5 *Inscripții medievale ale României, vol. I (1395-1800). Orașul București*, Alexandru Elian (red. responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, 1965, p. 346, nr. 318.

6 Pentru aspectele cronologice din diplomatica românească vezi N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele românești*, în *AARMSI*, Seria II, tomul XXXII (1909-1910), p. 353-402.

7 Miron Costin, *op. cit.,* p. 92.

8 Este vorba de conflictul din anul 1621.

9 Miron Costin, *op. cit*., p. 92-93.

10 Despre personalitatea acestui domn, vezi: Aurel H. Golimas, *Un domnitor - O epocă. Vremea lui Miron*

români din secolul al XVII-lea care a murit în scaun. Din inscripția de pe mormântul său din București rezultă că el a murit la 13-14 ianuarie 1626. Din această perioadă, însă, datează un caz rar întâlnit în diplomatica românească. Sunt cunoscute câteva documente emise în numele lui Radu Mihnea între 14 și 20 ianuarie 1626, când acesta era deja mort[11]. În plus, de la 17 ianuarie 1626, cunoaștem un act emis de Miron Barnovschi, în calitate de domn, la Iași[12]. Prin acesta el întărea mănăstirii Hlincea un loc domnesc din hotarul târgului Iași odată cu stabilirea acolo a călugărilor scoși de la mănăstirea Aron Vodă[13]. Editorul volumului precizează că actul este autentic, iar cifra este scrisă clar[14]. În acest caz, ar rezulta că în același timp au fost emise acte atât în numele domnului decedat, Radu Mihnea, cât și în numele celui nou, Miron Barnovschi. Acest fapt s-ar putea explica prin tendința de a asigura continuitatea domniei. Dacă s-ar fi procedat altfel, ar fi existat neșansa intervențiilor din exterior în favoarea unor pretendenți care n-au lipsit niciodată din jocurile marilor puteri. Or, prin alegerea rapidă și de comun acord a lui Miron Barnovschi se excludea această posibilitate și se asigura funcționarea fără întrerupere a aparatului de stat.

Dintre motivele evocate de Miron Costin în alegerea lui Miron Barnovschi merită să atragem atenția asupra unora. În general, istoriografia românească recunoaște că prin formula "Omu de țară fără cuconi" s-a încercat o lovitură dată tradiției dinastice. S-a mers, chiar, mai departe afirmându-se că din relatarea lui Miron Costin ar rezulta consolidarea regimului nobiliar în Moldova[15]. N-am fi chiar atât de categorici în acest sens și am dori să facem unele considerații în acest sens. În primul rând, trebuie de menționat că aspectele legate de instituirea unui regim nobiliar în Țările Române sunt complexe și fără o analiză a tuturor fenomenelor de natură externă și internă nu se poate ajunge la rezolvarea lor. Revolta Țărilor Române de la sfârșitul secolului al XVI-lea a avut cauze concrete și scopuri bine definite. Printre rezultatele

Barnovschi voievod al Moldovei, București, 1980, *passim*.

11 Un document a fost emis la 13 ianuarie 1626. Prin acest act lui Gavril Capșa i se întărea a treia parte din satul Stroiești, *DRH, A, Moldova*, XIX (1626-1628), p. 8-10, nr. 5. Printr-un alt act, din 14 ianuarie 1620, lui Gheorghiță Jorea i se întărea jumătate din satul Bleșcinăuți și a patra parte din Zubriceni, cumpărate de la călugării mănăstirii Sf. Sava din Iași (*Ibidem*, p. 10-11, nr. 6). Printr-un act emis în numele lui Radu Mihnea, la 18 ianuarie 1626, lui Toma postelnic îi era întărit satul Bădeni (Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol (1596 -- 1860) IV*, în *AIIAI*, XII (1975), p. 238 - 241), iar la 20 ianuarie 1626, tot în numele lui Radu Mihnea, lui Pătrașco diac îi sunt întărite mai multe ogoare la Zăbrăuți (*DRH, A*, XIX, p. 11-13, nr. 7). De remarcat că, în afară de documentul publicat de Paul Mihail care este o copie din 1779, toate celelalte acte sunt originale. Mai cunoaștem un rezumat al unui act, pretins de la Radu Mihnea, datat cu 21 ianuarie 1626 (D. Agache, *Adenda et corrigenda*, în *AIIAI*, 1983, p. 433) referitor la o parte din Brăteni cu moară, care este menționat în condica lui M.Sturza, dar posibil să se fi greșit în acest caz data, deoarece în aceeași condică, la 11 ianuarie este menționat un alt act referitor la Brăteni tot de la Radu Mihnea (*Ibidem*, p. 433).

12 Autorul monografiei lui Miron Barnovschi, Aurel H. Golimas, admite că primul act emis de Miron Barnovschi datează "probabil din 17 ianuarie 1626" (Aurel H. Golimas, *op. cit.*, p. 49), totuși spune că "ultimul document al lui Radu Mihnea se pare a fi din 7134 <1626 *n.n.*> ianuarie 20" (*Ibidem*, p. 52, nota 4), fără a încerca însă o explicație a acestei situații destul de ciudate.

13 *DRH, A*, XIX, p. 14-15, nr. 9.

14 *Ibidem*, p. 15.

15 P. P. Paniatescu, *Regimul nobiliar în Moldova (1621-1629)*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 133-137.

obținute s-a numărat și renunțarea la pretendenții din dinastiile tradiționale ale Moldovei și Țării Românești, care se aflau la diferite curți și de unde urmăreau instalarea lor în scaun. În locul lor s-au ales domni "de țară", care cunoșteau obiceiurile și tradițiile țării lor. Totuși, alegerea acestora nu s-a făcut ținându-se cont doar de competență și avere. Atât opțiunea pentru Ieremia Movilă în Moldova, cât și cea pentru Radu Șerban în Țara Românească avea să rezolve și problema tradiției dinastice. Ambii, pe linie maternă, aveau legături de rudenie cu vechile dinastii ale țărilor sale. În înșiruirea motivelor pentru care alegerea noului domn a căzut pe Miron Barnovschi, Miron Costin nu amintește că acesta era rudă cu Movileștii[16], iar în documentele epocii se va intitula "Miron Barnovschi Moghila". În acest fel, atunci când boierii moldoveni au optat pentru instalarea în scaun a lui Miron Barnovschi, pe lângă meritele enumerate de Miron Costin, s-a ținut cont și de descendența domnească a acestuia. Iar dacă lucrurile stau așa, atunci este clar că nu s-a renunțat nici la tradiția dinastică. În orice caz evoluția ulterioară a vieții politice din Moldova și Țara Românească arată că tradiția dinastică va supraviețui. Așadar lucrurile trebuie privite nuanțat, ținându-se cont de toate realitățile existente la un moment dat în societatea românească. În cazul lui Miron Barnovschi sunt însă și alte aspecte demne de remarcat.

Un raport, din 21 februarie 1626, al bailului Veneției de la Constantinopol, bun cunoscător al realităților românești, oferă informații despre starea Țărilor Române după moartea lui Radu Mihnea. El pretinde că Radu Mihnea, când era pe moarte, "a înlocuit în acel guvern pe un Primoschi <Miron Barnovschi, n. n.> de origine poloneză, dar din neam vechi polonez și destinat a-i fi ginere <s. n.>, căruia i-a lăsat o sută de mii de țechini, cincizeci <de mii, n. n.> ca moștenire, iar ceilalți <bani, n. n.> pentru a obține de la Poartă Principatul, cum s-a și întâmplat"[17]. Iar dacă lucrurile stau așa, înseamnă că Radu Mihnea, aflat pe patul de moarte, împreună cu fruntașii țării, a desemnat pe acel care avea să-i urmeze la tron și totodată să-i fie și ginere. Alianța matrimonială trebuia să asigura continuitate, dar și o mai mare legitimitate domniei, astfel apăruse ideea căsătoriei fiicei lui Radu Mihnea, Ecaterina, cu Miron Barnovschi. În acest caz, expresia „fără coconi" din cronica lui Miron Costin, pusă de istoriografia românească pe seama triumfului regimului nobiliar în Moldova, trebuie privită mult mai nuanțat cu atât mai mult că marele cronicar și-a scris letopisețul mult mai târziu decât evenimentele descrise de el. Proiectul acesta, eșuat în cazul lui Miron Barnovschi, avea să fie realizat mai târziu în cazul unui alt descendent al Movileștilor, Moise Movilă. Radu Mihnea a fost cunoscut ca un domn bogat. De aceea, nu este de mirare nici faptul că el a lăsat predecesorului său o sumă importantă de bani pentru a cumpăra bunăvoința sultanului și pentru a-i asigura o rezervă de bani atât de importantă în acele vremi. Gesturi asemănătoare sunt rar întâlnite de-a lungul istoriei. Pentru asigurarea bunului mers al lucrurilor, domnul, aflat pe patul de moarte, aranjează toate treburile țării așa cum ar trebui ele să meargă în continuare, după trecerea lui în neființă. Și dacă s-a reușit aplanarea marilor probleme care ar fi apărut imediat după moartea lui Radu Mihnea, aceasta se datorează, credem, și măsurilor care au fost luate chiar de către acesta înaintea morții sale.

Alegerea lui Miron Barnovschi ca domn a ținut cont, așa cum am văzut, și de faptul că

16 Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 343.

17 *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, volumul IV, partea 2 (1600-1650), București, 1884, p. 413, nr. CCCCLXIV (în continuare: *Hurmuzaki*, IV/2).

acesta era un om "cunoscut împărăției" turcești. În acest fel, se îndeplinea un motiv serios pentru acceptarea noului domn de către otomani. În plus, nici tătarii, care în acea perioadă ieșiseră de sub controlul efectiv al turcilor, nu trebuiau neglijați. Or, și în acest caz Miron Barnovschi era alegerea potrivită pentru a trata cu aceștia. Iar tătarii, într-adevăr, reprezentau la acel moment un pericol atât pentru Moldova, cât și pentru celelalte țări creștine, Polonia, Transilvania și Țara Românească. Să ne amintim, în acest sens, de incursiunea tătărească din anul 1624, în timpul domniei lui Radu Mihnea, care a pricinuit multe pagube atât Moldovei cât și Țării Românești[18]. La începutul anului 1626, tătarii erau o mare problemă în această zonă. O dată cu moartea lui Radu Mihnea, ei erau gata să intervină în disputa pentru succesiunea la tronul Moldovei. Astfel, la 31 ianuarie 1626, la puțină vreme de la moartea lui Radu Mihnea, Ștefan Erdély se adresa către bistrițeni, aducând vești rele din Moldova și insistând să se asigure paza granițelor de tătari - "Am înțeles din scrisoarea cinstită a dumitale ce vești au mai pătruns în Moldova, și e destul de jalnic, căci când arde casa vecinului, e în primejdie și casa noastră"[19]. Temerile boierilor moldoveni despre ingerințele externe odată cu moartea lui Radu Mihnea aveau să prindă contur cât se poate de repede. În raportul amintit din 21 februarie 1626, Zorzi Giustiniani raporta dogelui despre posibilitatea impunerii pe tronul Moldovei a unui favorit al hanului: "Girai voia să-l aducă <în scaun n.ns.> prin forța armelor pe unul Roditi, favoritul său, care fugise anul trecut și se adăpostise la acesta"[20]. Eventualitatea punerii în practică a acestui proiect era destul de mare deoarece, la 7 martie 1626, Zorzi Giustinian, bailul Veneției la Constantinopol, raporta că spre Moldova a plecat un călăreț care duce bereta și stindardul noului domn al Moldovei, dar dacă Sain Ghirai ar încerca să-l impună cu forța pe Roditi, "în acest caz, să-i dea lui însemnele amintite, caimacamul arătându-se lipsit de intenția de a avea cu tătarii ceartă"[21]. Într-o altă scrisoare de la 22 martie 1626, același Zorzi Giustinian expune aceleași temeri ale moldovenilor din partea tătarilor: "După moartea principelui Radu mulți au fugit din Moldova, temându-se că Saim Ghirai nu va reuși să-l pună în scaun pe Roditi și primul ales <Miron Barnovschi n. n.> de sultan strânge o sumă de bani pentru a-l opri". Exista deci posibilitatea izbucnirii unui conflict pentru scaunul Țării Moldovei[22]. În același timp și ardelenii acordau o atenție sporită asupra evenimentelor din Moldova și în special celor legate de implicarea activă a tătarilor în treburile țarii de la est de Carpați[23].

La 5 aprilie 1626, Zorzi Giustinian raporta dogelui Veneției de la Constantinopol că tătarii au suferit o înfrângere în Polonia și s-au retras prin Moldova. Miron Barnovschi i-a

18 Miron Costin, *op. cit*.., p. 91; *Istoria Țării românești 1290-1260,* p. 95; *Istoriile domnilor Țării Românești,* p. 91.

19 *Hurmuzaki - Iorga*, partea II (1601-1825), București, 1913, p. 950-951, nr. MDCCCXXX, (în continuare: *Hurmuzaki - Iorga*, XV/2).

20 *Ibidem*, vol. IV/2, p. 413, nr. CCCCLXIV.

21 *Ibidem*, p. 413, nr. CCCLXV.

22 *Ibidem*, p. 413-414, nr. CCCCLXVI.

23 Vezi scrisorile către bistrițeni ale lui Pavel Urgon din 7 martie 1626 (*Hurmuzaki - Iorga*, XV/2, p. 951-952, nr. MDCCCXXXI) și Toma Debreczeny din 11 martie 1626 (*Ibidem*, p. 952-953, nr. MDCCCXXXII) și 26 martie 1626 (*Ibidem*, p. 953-954, nr. MDCCCXXXIII). Iată ce se spunea în scrisoarea din 7 martie 1626, se spunea că "Pe aici oamenii de pe acolo și cei care de la noi trec prin părțile acelea zic și ne mărturisesc că mulțimea tătărească a năpădit de la Nistru până la munți întreaga Moldovă".

dat acestuia cinci mii de țechini și alte daruri pentru a se pune la adăpost de pericolele ce ar fi putut veni din partea lor. Aceeași relatare precizează că hanul a primit de la Alexandru Coconul 20 de mii de taleri[24]. La 10 aprilie 1626, bailul Veneției la Constantinopol scria dogelui despre temerea care exista la Poartă ca nu cumva hanul să pună un favorit al său în scaunul Moldovei[25].

Până la urmă însă acțiunile hotărâte ale fostului domn și ale boierilor moldoveni și nedorința demnitarilor otomani de a da curs insistențelor candidatului la scaunul Moldovei care se adăpostea la tătari au făcut posibilă confirmarea lui Miron Barnovschi în scaunul Țării Moldovei.

Noul domn a fost considerat un continuator al politicii promovate de înaintașul lui. Aurel H. Golimas, în monografia sa referitoare al domnia lui Miron Barnovschi, spunea că acesta conducea "după stilul lui Radu Mihnea"[26] și că a "lăsat pe toți sfetnicii înaintașului său la dregătoriile lor", singura schimbare fiind bineînțeles cea a hatmanului[27], dregătorie pe care Miron Barnovschi a deținut-o în timpul lui Radu Mihnea. După cum se știe, o dată cu instalarea lui Radu Mihnea pe tronul Moldovei, au venit aici mai mulți dregători din Țara Românească[28]. Dintre aceștia mulți erau greci. Prin cooptarea în sfatul său domnesc a celor mai importanți boieri moldoveni și includerea colaboratorilor săi apropiați din rândul grecilor Radu Mihnea a reușit formarea unui sistem al sfetnicilor bine pus la punct, care i-a asigurat promovarea unei politici active în exterior, precum și sprijinul din interior. Fără aceste două componente, Radu Mihnea n-ar fi reușit realizarea planurilor sale de anvergură.

Primul document cunoscut care este datat sigur și unde apare Sfatul domnesc de la Miron Barnovschi datează de la 1 martie 1627[29], iar primul Divan desfășurat, care să cuprindă și pârcălabii îl avem de la 16 martie 1627[30]. Iată și dregătorii din sfatul domnesc: Dumitrașco Ștefan mare logofăt, Ghenghea mare vornic al Țării de Jos, Lupul mare vornic al Țării de Sus, Nicoară hatman, Gavrilaș pârcălab de Hotin, Gheorghe pârcălab de Neamț, Savin și Blendea pârcălabi de Roman, Necula Catargiul postelnic, Lupul Coci spătar, Costantin Cantacuzino paharnic, Mihalache Cantacuzino vistiernic, Grama stolnic. Majoritatea acestora au deținut mari dregătorii în timpul domniei lui Radu Mihnea. La 1 iunie 1625, Radu Mihnea a întărit lui Cîrstian logofăt satul Lămășeni din ținutul Suceava în pricina cu mănăstirea Solca. Iată și sfatul domnesc: Dumitrașco Ștefan mare logofăt Aslan mare vornic al Țării de Jos, Nicoară

24 *Hurmuzaki*, IV/2, p. 414, nr. CDLXVII.

25 *Ibidem*, p. 415, nr. CDLXVIII.

26 Aurel H. Golimas, *op. cit.*, p. 240.

27 *Ibidem*, p. 49.

28 N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, extras din *AIIAI*, XI (1974), p. 252-255; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*, în *SCȘI, Istorie*, XIII (1962), p. 16-17.

29 Act prin care Miron Barnovschi dăruiește mănăstirii Sfântul Sava din Iași satul Uricani (*DRH, A,* XIX, p. 190-192, nr. 158).

30 La acea dată Miron Barnovschi dăruia mănăstirii Dragomirna două sate: Salcea din ținSuceava și Fărceni din ținDorohoi (*Ibidem*, p. 206-209, nr. 165). Vezi și documentul prin care Miron Barnovschi întărea aceleiași mănăstiri satul Necșeni, care nu poate fi datat cu certitudine (*Ibidem*, p. 43-46, nr. 32).

mare vornic al Țării de Sus, Ghica[31] pârcălab de Hotin, Miron Barnosvchi hatman, Mihalachi Cantacuzino postelnic, Gorgan spătar, Constantin Cantacuzino paharnic, Neculachi Catargiul stolnic, Hrizea vistier, Mihai Furtună comis[32].

Se pot observa câteva schimbări, dar, în ansamblul lor, ele sunt neesențiale. Componența sfatului domnesc al lui Miron Barnovschi confirmă așadar continuitatea în ceea ce privește aparatul administrativ al statului.

Așa cum am menționat mai sus, Radu Mihnea a dus o politică abilă în materie de politică internă prin cooptarea sub aceeași autoritate a colaboratorilor săi apropiați cu care el a venit din Țara Românească și a familiilor boierești tradiționale din Moldova. Astfel, Miron Barnovschi a moștenit nu numai membrii sfatului domnesc ai predecesorului său, dar și o anumită concepție asupra funcționării aparatului administrativ. De amintit, aici, că dregătorii de origine străină aveau numeroase legături în străinătate, fără de care nu se putea închipui promovarea unei politici pe plan extern.

Radu Mihnea a restabilit în drepturile lor pe partizanii Movileștilor, pozițiile cărora au fost grav afectate de domnia lui Ștefan II Tomșa. Acești boieri repuși în drepturi de către Radu Mihnea vor fi regăsiți și în sfatul domnesc al lui Miron Barnovschi, care pe lângă faptul că era un descendent al Movileștilor, era înrudit cu cei mai mulți dintre ei[33]. Miron Barnovschi a moștenit de la înaintașul lui și pe dregătorii de origine străină, pe care Radu Mihnea i-a adus în Moldova. Aceștia erau deja împământeniți și la rândul lor înrudiți cu familiile boierești de seamă din Moldova sau Țara Românească[34].

Miron Barnovschi se pare că l-a imitat pe înaintașul său și în ceea ce privește luxul și fastul de la curte. După afirmația lui Miron Costin "era la hirea sa Barnovschi vodă foarte trufaș și la portul hainelor mîndru"[35].

Dacă după moartea lui Radu Mihnea situația din Moldova era oarecum liniștită, iar domnia consolidată, situația din Țara Românească avea să fie alta. Atunci când a trecut în

---

31 Cel de-al doilea pârcălab nu este arătat la fel ca și pârcălabii de Neamț și de Roman. În virtutea prerogativelor militare pe care ei le dețineau, lipsa lor din sfatul domnesc s-ar fi datorat situației nu tocmai prielnice din acea vreme. Să nu uităm că la finele anului 1624 a avut loc incursiunea pustiitoare a tătarilor. Situația aceasta este întâlnită frecvent în timpul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea. Astfel un pârcălab de Neamț și ambii pârcălabi de Roman vor lipsi din divanul domnesc la 27 marite 1624 (*DIR, XVII, A,* V (1621-1625), p. 280-282, nr. 367). Un pârcălab de Hotin, unul de Neamț și unul de Roman vor lipsi din divanul domnesc la 12 noiembrie 1624 (*Ibidem*, p. 306, nr. 403) ș. a.

32 *DIR, XVII, A,* V (1621-1625), p. 347-349.

33 Ionașcu Ghenghea, care a fost mare logofăt în timpul primei domnii a lui Radu Mihnea și mare vornic în timpul celei de-a doua, era căsătorit cu fiica lui Luca Stroici și prin aceasta era înrudit cu Movileștii (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 400-401). Nicoară hatman era căsătorit cu sora lui Miron Barnovschi (*Ibidem*, p. 421). Mateiaș Gavrilaș era căsătorit cu sora lui Miron Barnovschi (*Ibidem*, p. 413-414). Savin Prăjescu (*Ibidem*, p. 428) prin familia sa era înrudit cu Movileștii (era fiul lui Ion Prăjescu și al Greacăi, fiica lui Ion Movilă, tatăl lui Ieremia și Simion Movilă, *Ibidem*, p. 317, 426-428).

34 Așa de exemplu Necula Catargiul mare postelnic în sfatul domnesc al lui Miron Barnovschi era căsătorit cu Despa, fiica lui Vasile mare vistier în Țara Românească (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 369), Lupu Coci viitorul domn al Moldovei era căsătorit cu Todosia, fiica lui Coste Bâcioc mare vornic (*Ibidem*, p. 377-378), iar Grama căsătorit cu o nepoată a lui Oräș hatman (*Ibidem*, p. 404), care a fost dregător în timpul domniei lui Constantin Movilă (*Ibidem*, p. 422).

35 Miron Costin, *op. cit.*, p. 103.

anul 1623 de pe scaunul Țării Românești pe cel al Moldovei, Radu Mihnea lăsa în scaunul țării de la sud de Carpați pe fiul său, Alexandru, aflat sub tutela mamei sale și a boierilor credincioși. Iată cum redau cronicile muntene această situație: "Rămâind Alixandru vodă în domnie, cocon tînăr, cu mumă-sa, au lăsat Radu vodă boiari înțelepți de căuta trebile țării"[36]. "Deci fiind prea tînăr, avea boiari foarte credincioși de căutau toate trebile domniei și ale țării, și toate judecățile era asupra lor. Și domniia foarte bine și cu pace"[37]. Sunt cunoscute, însă, unele cazuri când, în situații greu de soluționat, Radu Mihnea, în calitatea sa de domn al Moldovei, judeca procese și pentru Țara Românească[38]. Atâta timp cât Radu Mihnea era în viață, tronul fiului său, Alexandru, nu putea fi amenințat sub nici o formă și din nici o parte. Odată, însă, cu moartea lui Radu Mihnea, lucrurile se schimbă și domnia acestuia devine foarte șubredă. Din relatarea bailului Veneției, din 7 martie 1626, amintită mai sus, reiese că probabil Radu Mihnea i-ar lăsat fiului său cinci sute de mii de țechini, din care sultanul turc i-a cerut o sută de mii pentru confirmarea domniei[39].

Până la înmormântarea părintelui său, Alexandru emitea documente ca fiul "marelui și preabunului și milostivului Io Radu voievod"[40], iar în Divanul său erau prezenți colaboratori apropiați ai lui Radu Mihnea, pe care acesta i-a orânduit pentru administrarea afacerilor Țării Românești. În documentele din această perioadă, în Sfatul domnesc apar persoane deja cunoscute din perioada anterioară și care vor ocupa poziții importante și în continuare. Iată-i pe aceștia, în ordinea în care apar în sfatul domnesc: Papa din Greci mare vornic[41], Fiera Leurdeanu mare logofăt[42], Buzinca mare vistier, Miho Racotă mare spătar[43], Bartolomeo Mineti mare stolnic[44], Bratul mare comis[45], Apostol Catargi mare paharnic[46], Constantin Cantacuzino mare postelnic[47]. Prima remaniere a divanului se produce în luna mai 1626, când în locul lui Fiera Leurdeanu mare logofăt, care mai era la 13 mai 1626 în această cali-

36 *Istoriile domnilor Țării Românești,* p. 90.

37 *Istoria Țării Românești 1290-1690,* p. 94.

38 Vezi în acest sens exemplele oferite de Vitalie Stănică, *Radu Mihnea voievod Corvinul, stăpân al Moldovei și Țării Românești (1623-1626),* în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 263-268.

39 "E'voce che Radulo habbia lassato cinquecento mille Cechini in contanti al Principe di Valachia suo figliuolo, al quale il Gran Signor domanda centomille scudi dritto di tal heredita" (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 413, nr. CCCCLXV).

40 Sunt cunoscute câteva documente din timpul când Radu Mihnea era deja mort, iar fiul său păstra în titulatură această formulă (Vezi documentele emise la 16, 20, 25 și 26 ianuarie 1626, *DRH, B,* XXI (1626-1627), p. 9-10, nr. 7; p. 10, nr. 8; p. 11, nr. 9; p. 10-11, nr. 10).

41 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 192-193.

42 *Ibidem*, p. 203-204.

43 *Ibidem*, p. 233.

44 *Ibidem*, p. 417.

45 *Ibidem*, p. 120.

46 *Ibidem*, p. 370.

47 *Ibidem*, p. 135-136.

tate[48], apare, la 19 mai 1626[49], Hrizea din Bălteni, care a mai deținut dregătorii importante în timpul domniilor precedente ale lui Radu Mihnea[50]. Totuși Fiera va mai apare în divan în calitate de fost mare logofăt și ispravnic al scaunului Craiovei[51]. La 3 iunie 1626[52], Buzinca[53] este înlocuit în dregătoria de mare vistier de Trufanda[54]. Acesta din urmă, împreună cu Hrizea și cu Costin postelnic al doilea, au adus, cum am arătat mai sus, corpul lui Radu Mihnea la București[55]. Pentru acest serviciu adus familiei fostului stăpân al Moldovei și Țării Românești, Alexandru Coconul i-a dat câștig de cauză într-un proces și în consecință l-a dăruit cu satul Deduleşti[56]. Mai târziu, Trufanda va fi schimbat în divan cu Dumitrache, ginerele lui Hrizea, care va deține această dregătorie până spre sfârșitul domniei lui Alexandru Coconul din Țara Românească. Pavlache[57] îl va înlocui pe Bratu, o rudă a familiei domnitoare[58], în dregătoria de mare comis[59]. La 10 octombrie 1627[60], mare comis era deja Gligorie[61].

Acestea erau condițiile în care Miron Barnovschi își începea domnia, iar Alexandru Coconul își continua domnia. Și cu toate că existau toate premizele pentru niște domnii trainice, în curând vor apărea forțe, atât în interior cât și în exterior, care vor dori să-i detroneze; începea, altfel spus, lupta pentru moștenirea lui Radu Mihnea. Situația lui Miron Barnovschi era, însă, mult mai bună decât aceea a lui Alexandru. Ales domn cu asentimentul majorității boierilor, Miron Barnovschi avea în urmă o experiență importantă, pe care o va pune în practică în timpul domniei. Miron Costin are numai cuvinte de laudă la adresa acestui domn[62]. De partea cealaltă, însă, Alexandru, fiind încă minor, n-a reușit să facă față avalanșei care avea să vină asupra lui[63]. Aparent el avea sprijin atât în țară, fiind tutelat de unchiul său, Bartolomeo

48 *DRH, B*, XXI, p. 117-119, nr. 66.

49 *Ibidem*, p. 122-125, nr. 70.

50 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 195-196.

51 Pentru prima dată, în această calitate, va apărea în actul din 2 iunie 1626, iar pentru ultima oară, din câte cunoaștem, la 5 septembrie 1626 (*DRH, B,* XXI, p. 261-265).

52 *Ibidem*, p. 151-157, nr. 79.

53 Ultima dată el apare ca mare vistier la 2 iunie 1626 (*Ibidem*, p. 148-150, nr. 78).

54 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 249.

55 Miron Costin, *op. cit.*, p.92.

56 *DRH, B,* XXI, p. 239, nr. 119.

57 Era fiul lui Ianache Caragea și frate cu Apostol (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 145).

58 I. C. Filitti, *Neamul doamnei Neaga și mănăstirea Aninoasa (azi Buda) din Buzău*, București, f. a., p. 9

59 Pavlache este întâlnit în dregătoria de mare comis pentru prima oară la 10 noiembrie 1626 (*DRH, B,* XXI, p. 294-295, nr. 158), totuși în următorul divan, la 23 noiembrie 1626, această dregătorie este ocupată din nou de către Bratu. Începând cu 8-9 ianuarie 1627 (*DRH, B,* XXI, p. 316-318, nr. 173-174), Pavlache va ocupa din nou această dregătorie.

60 Din această zi sunt cunoscute mai multe acte (*DRH, B,* XXI, p. 436-447, nr. 271-273).

61 N. Stoicescu îl identifică pe acesta cu marele comis din timpul domniei lui Radu Șerban (*op. cit.,* p. 194-195).

62 Miron Costin, *op. cit.*, p. 93.

63 De altfel, moartea lui Radu Mihnea și imediat după aceasta a Arghirei, mamei sale, l-a pus într-o situație extrem de delicată pe tânărul domn. Despre dificultatea situației în care se afla Alexandru se spune într-o

Mineti, cât și la Constantinopol, unde se afla socrul lui, Scarlat saegiul. Totuși, evoluția ulterioară avea să infirme aceste așteptări. Primele semne de neliniște au apărut în toamna anului 1626. Astfel, la 15 noiembrie 1626, Toma Borsos scria lui Ștefan Bethlen despre uneltirile vistiernicului Nicola de a-l înlătura pe Alexandru din scaun. El, deocamdată, însă era întărit în scaun de către sultan[64]. Evident că, încă de pe atunci el aștepta să fie înlocuit. Situația lui se va agrava în continuare. La 16 iulie 1627, sultanul turc îi poruncea lui Alexandru să trimită grabnic la Vozia restul banilor din haraci ai țării și banii pe care domnul îi luase cu împrumut din "visteria dinăuntru" a Porții otomane[65]. Faptul că fiul lui Radu Mihnea se împrumutase de la visteria otomană, denotă cum nu se poate mai bine dificultățile majore prin care acesta trecea la numai un an de la moartea tatălui său, care-i lăsase sume importante de bani. Era evident că persoane din anturajul domnului au folosit aceste bunuri. În această ordine de idei, printr-un firman al sultanului Murad, din 13 septembrie 1627, se poruncea ca boierii care au irosit lucrurile lăsate moștenire de către părinții lui Alexandru Coconul să fie pedepsiți pentru aceasta[66]. Situația ieșise de sub control, iar numeroși demnitari săvârșeau abuzuri pricinuind numeroase prejudicii, pe care tânărul domn nu le putea contracara. Deși, în luna septembrie 1627, atât Miron Barnovschi, cât și Alexandru Coconul primeau asigurări de reîntărire a domniei pentru "bunele cârmuiri" și meritele pe care le obținuseră în "ridicarea unor fortificații în părțile Voziei"[67], soarta domniei lui Alexandru Coconul era practic pecetluită. La 13 noiembrie 1627, bailul Sebastiano Vernier raporta dogelui Veneției despre mazilirea lui Alexandru Coconul și înlocuirea lui cu Alexandru Iliaș. Interesant este că principalul protagonist al acestei destituiri pare a fi fost chiar socrul lui Alexandru, Scarlat saegiul. Iată relatarea bailului Veneției: "A fost în cele din urmă destituit principele Valahiei, fiul răposatului Radu...principala cauză <a acestei destituiri> este socrul lui, un anumit beco zis Scarlat, om de mare pătrundere, care cu pretenția de a se pune la adăpost de pericolele, față de care el susținea că este supus și care i se părea că se trag întregii provincii de la principele tânăr, se spune că a făcut din motive particulare ca și cu intenția ca destituitul să poată fi absolut dependent de voința lui. I-a dat bani succesorului, care este un anumit Alexandru, care a mai fost de două ori principe și de amândouă ori alungat datorită stoarcerilor care sub el au fost făcute poporului"[68]. Așadar, spre sfârșitul anului 1627, Alexandru Coconul rămâne fără principalul său sprijinitor de la Constantinopol. Motivele care l-au determinat pe Scarlat saegiul, om cu foarte mare trecere în cercurile conducătoare otomane, reies din relatarea pe care am amintit-o mai sus. Atâta timp cât Radu Mihnea mai era în viață el putea supraveghea, prin persoanele sale de încredere, activitatea administrației din Țara Românească. Atunci

scrisoare adresată, la 2 mai 1626, ambasadorului francez de Cesy (N. Iorga, *O scrisoare a lui Alexandru – Vodă Coconul către ambasadorul francez Cesy*, în *RI*, VII (1921), nr. 10-12, p. 215-217; Al. Ciorănescu, *O scrisoare a lui Alexandru Coconul*, în *RI,* XXI (1935), nr. 4-6, p. 109-110).

64 *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614-1636), Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, 1936, p. 278-280, nr. 222 (în continuare: *Veress*).

65 Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 197-198, nr. 80.

66 *Ibidem*, p. 201-202, nr. 83.

67 *Ibidem*, p. 207-208, nr. 88.

68 *Hurmuzaki*, IV/2, p. 418-419, nr. CCCCLXXV.

când el a murit, tânărul domn, să nu uităm că la 1627 Alexandru Coconul nu avea decât vreo 16 ani, n-a reușit să facă față situației și să prevină numeroasele abuzuri care s-au produs atunci în sistemul administrativ al Țării Românești. Într-un timp foarte scurt s-au irosit și fondurile pe care Radu Mihnea i le lăsase la moarte. Astfel putem explica de ce a fost nevoie ca Alexandru Coconul să se împrumute de la visterie otomană. Or, toate aceste lucruri le știa foarte bine Scarlat și drept consecință l-a dezavuat pe ginerele său. În plus, este posibil ca între socru și ginere într-adevăr să fi izbucnit un conflict de interese în urma căruia Scarlat să fi făcut demersurile necesare pentru destituirea lui Alexandru Coconul. Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se instituise practica patronării domniilor din Țările Române de către oameni influenți de la Constantinopol. În schimbul susținerii acordate unor pretendenți, patronii constantinopolitani obțineau niște dividende o dată cu instalarea favoriților în scaun. Nu este exclus ca Scarlat să fi dorit același lucru și în privința ginerelui său. Scos din domnie, Alexandru pleca la Constantinopol, sperând că va putea să revină în scaunul uneia din cele două țări române, asupra cărora avea drept deplin ca urmaș al lui Radu vodă Mihnea "cel Mare".

Locul lui Alexandru Coconul în scaunul Țării Românești va fi luat, în luna noiembrie 1627, de către Alexandru Iliaș. Așa cum precizează și scrisoarea bailului venețian, acesta a mai domnit până atunci de două ori. În ambele cazuri, însă, domniile lui s-au sfârșit lamentabil. Prima oară, după ce a fost numit domn în Țara Românească, a fost scos din țară de răscoala lui Lupu Mehedințeanu[69], iar a doua oară scos din domnia Moldovei[70], nemulțumind profund pe sultan[71]. Exemplul scoaterii din domnie a lui Alexandru Coconul și numirea în scaun a unui domn compromis în ambele domnii anterioare ne duce la gândul că în această perioadă s-a încercat restabilirea sistemului clientelar de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cu partide de susținere și favoriții lor din capitala Imperiului Otoman. Acest lucru s-a produs în condițiile în care nu existau pretendenți cu o personalitate atât de puternică precum a lui Radu Mihnea, care să reducă la maxim ingerințele patronilor constantinopolitani în treburile interne ale Țărilor Române și care, totodată, să se bucure și de încrederea deplină a funcționarilor otomani. Așa s-ar explica faptul de ce, într-un timp relativ scurt, în scaunele Țării Românești și a Moldovei s-au succedat mai multe persoane care au avut domnii efemere. Totodată, un cuvânt important în stoparea fenomenului, care începea să recapete amploare, l-au avut forțele politice locale, care prin acțiunile lor au pus capăt, la fel ca și câteva decenii mai înainte, acestei stări.

Cronicile Țării Românești acordă foarte puțin spațiu celei de-a doua domnii a lui Alexandru Iliaș în Țara Românească, producând chiar și unele confuzii în legătură cu aceas-

69 Cea mai amplă descriere a acestei revolte a fost oferită de Matei al Mirelor în *Istoria celor petrecute în Țara Românească începând de la Șerban voievod până la Gavriil voievod*, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom I, 1861, p. 345-352.

70 Iată ce spune Miron Costin despre acea domnie a lui Alexandru Iliaș din Moldova: "Domniia era aceasta foarte slabă și cu purtatul trebilor peste obiceiurile țării" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 76).

71 Tot Miron Costin spune că după bătălia de la Hotin, turcii au lăsat cetatea pe seama lui Radu Mihnea, deoarece "Alexandru vodă, precum sau pomenit mai sus, viindu la Hotin împărăția, n-au aflatu nemică grijit, nice poduri, nice conace și țara aflîndu-se fugită și stricată de leși, s-au scârbitu pre Alexandru vodă așea de rău, cît numai era să-l omoară. Ce l-au scos de la moarte veziriul, iară de urgie mare n-au hălăduit, că pînă la Hotin, tot au fostu legatu la pușci în obezi toată vremea aceia, cît au fostu împărăția la Hotin, tot au fostu la închisoare până la întorsul împărăției spre Țarigrad." (*Ibidem*, p. 85).

ta[72]. Cu puțin timp înaintea schimbării lui din scaunul Țării Românești, George Apafi scria principelui Gabriel Bethlen, la 16 octombrie 1629, că Alexandru Iliaș "este acum fără supărare în țara sa, dar țara i se pustiește foarte din pricina dării celei mari"[73].

În cazul Moldovei, o dată cu moartea lui Radu Mihnea, erau să reizbucnească disputele între Imperiul Otoman și Polonia pentru desemnarea pretendentului propriu în scaunul țării. Radu Mihnea a știut să păstreze distanța între cele două mari puteri și, prin acțiunile sale, să inspire încredere atât otomanilor cât polonezilor. Or, starea de calm menținută puțin timp după urcarea lui Miron Barnovschi pe tron avea să fie tulburată o dată cu primirea de către domnul Moldovei a indigenatului polon și semnarea tratatului între acesta și trimișii regelui polon. Iar la acel moment erau destui aceia care doreau destituirea lui Miron Barnovschi, atât în interiorul țării, cât și în exteriorul ei. Repetarea scenariului confruntărilor otomano-polone din perioada anterioară era nedorită de Constantinopol și asta în condițiile când disputa pentru supremație în acest spațiu nu era deocamdată încheiată. Inițial domnul Moldovei, asemeni predecesorului său, Radu Mihnea, și-a asumat rolul de mediator între Polonia și Imperiul Otoman[74], ulterior însă simpatiile față de Polonia aveau să-i aducă scoaterea din scaun[75]. Mai târziu, în 1629, în prima jumătate a anului, Miron Barnovschi va depune jurământul față de regele Poloniei, Sigismund al III-lea, cu prilejul obținerii cetățeniei nobiliare polone[76]. Prin scrisoarea din 3 iulie 1629, domnul Moldovei îl asigura pe Ștefan Liubomirski, voievodul Rusiei, de atașamentul său față de Polonia[77]. Înclinarea evidentă a lui Miron Barnovschi spre Polonia a alarmat pe o parte din boierii moldoveni, care l-au denunțat pe domn la Poartă, cerând sultanului înlocuirea lui Miron Barnovschi. Motivele invocate au fost înțelegerile lui Miron Barnovschi cu polonezii precum și căsătoria acestuia cu fiica guvernatorului Cameniței[78] și nu cu Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea. Evident că gruparea care l-a denunțat pe Miron Barnovschi la sultan, cu argumente imbatabile, era reprezentată din persoane care nu împărtășeau linia politică promovată de domn, iar aceștia nu puteau

72 Așa de exemplu în *Istoria domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*... p. 92 se spune că Alexandru Iliaș a venit în scaunul Țării Românești din Moldova, lăsându-i acolo locul lui Miron Barnovschi. Acesta din urmă într-adevăr l-a înlocuit pe Alexandru Iliaș în scaunul Moldovei numai că ceva mai târziu, în anul 1633, în urma răscoalei produse împotriva lui Alexandru Iliaș. În *Istoria Țării Românești 1290-1260. Letopisețul cantacuzinesc*..., p. 95, doar se precizează că "Alexandru vodă Iliiaș iar au venit al doile rînd domn de la Poartă. Și iar l-au mazilit. Domnit-au ani 2, 7138".

73 *Veress*, IX, p. 296-297, nr. 236.

74 După cum se știe la sfârșitul anului 1627 Miron Barnovschi a intermediat încheierea păcii între turci și polonezi (*Hurmuzaki-Bogdan*, p. 574-575, nr. CCLIX.)

75 Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, 1994, p. 215.

76 Ilie Corfus, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 126-127, nr. 67.

77 *Hurmuzaki,* supl. II, vol. II, p. 584-586, nr. CCLXIII.

78 La 8 iulie 1629, Cesy scria regelui francez despre scoaterea lui Miron Barnovschi din domnie la cererea boierilor moldoveni ("Les Moldaves quy estoient a cette defaytte ont donné suiect au Grand Seigneur de changer le prince de Moldavie nommé Bernolsky, pour estre soupçonné d'avoir trop d'intelligence avec les Polonnois, et pour l'estre marié avec la fille d'un Seigneur de Pologne, gouverneur de Camenits", în *Hurmuzaki, supl. I, vol. I (1518-1750), documente culese de Gr. G. Tocilescu și A. I. Odobescu*, București, 1886, p. 230, nr. CCCXXXIV - în continuare *Hurmuzaki*, supl. I, vol. I).

fi decât dregătorii pe care Radu Mihnea i-a adus cu el în Moldova și care, înrudindu-se cu familiile boierești autohtone, au început să joace un rol important în viața politică a țării. Ei nu puteau vedea cu ochi buni politica de apropiere a domnului Moldovei față de Polonia și abandonarea politicii de echidistanță, promovată de înaintașul lui Miron Barnovschi. Cu atât mai mult că ei știau că, la Istanbul așteaptă reașezarea pe unul dintre scaunele țărilor românești de la sud ori de la est de Carpați fiul lui Radu Mihnea, favoritul lor. Astfel, în locul lui Miron Barnovschi sultanul a numit domn în Moldova pe Alexandru Coconul[79]. Despre același lucru Sebastian Vernier raporta dogelui la 7 iulie 1629[80]. Instalarea lui Alexandru Coconul însă a întârziat un timp. Miron Costin ne oferă un tablou oarecum diferit de cel prezentat mai sus. Conform cronicii sale, vizirul i-ar fi cerut lui Miron Barnovschi 40 de pungi, iar acesta nevrând să le dea "i-au venit mazilie, neîmplându bine patru ani de domnie"[81]. Posibil că acești bani i-au fost ceruți lui Miron Barnovschi pentru a nu da curs acuzațiilor de infidelitate față de Poartă venite din partea adversarilor lui. De-abia la 15 august 1629, Ioan Dzik scria lui Ioan Jwaszkowicz că turcii aduc în scaun pe Alexandru[82], iar la 18 august 1629, ambasadorul Veneției la Viena raporta dogelui că Husain pașa stă la hotarele Moldovei, hotărât să gonească pe principele de acolo, care era bănuit că are o înțelegere cu tătarii și polonezii[83]. La 1 septembrie 1629, Sebastiano Vernier raporta de la Constantinopol despre o întâlnire a sa cu Alexandru Coconul, care n-a vrut să pornească spre Moldova înainte de a sta de vorbă cu dânsul, asigurându-l de ataşamentul lui față de "Serenisima Republică"[84]. La 28 septembrie 1629, fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul, comunica lui Gabriel Bethlen că a preluat scaunul Moldovei la 22 septembrie 1629[85]. Această scrisoare este sugestivă din mai multe puncte de vedere. Tronul Moldovei este numit "al iubitului nostru tată răposat în Domnul", iar Dumnezeu "ne-a putut așeza cu noroc în țara noastră". Se revendica, deci, dreptul de moștenire asupra domniei în Moldova. În aceeași scrisoare se spune că vistiernicul Lupu, împresurând armata care se afla pe lângă Miron Barnovschi a învins-o și că toți cei care se aflau cu fostul domn, în afara hatmanului Nicoriță, au trecut de partea lui. Miron Costin ne informează și el de o bătălie, la Toporăuți, care a avut loc între hatmanul Nicoriță de-o parte și vornicul Vasile Lupu și stolnicul Grama, pe de altă parte, în urma căreia "l-au împensu pre Nicoriță de la marginile țării"[86]. Avem știri de atunci din care rezultă că numirea lui Alexandru Coconul domn al Țării Moldovei a fost primită cu mare bucurie de către moldoveni, care sperau că așa vor avea în sfârșit liniște[87]. Iar această stare de spirit și așteptările moldovenilor erau alimentate de memoria unui domn drept și înțelept, precum a fost Radu

79 "seluy quy a esté mis en sa place s'apelle Alexandre, fils de Radulo prince de Vallacquye, lequel doit partir d'icy dans peu de jours", *Ibidem*, p. 230, nr. CCCXXXIV.

80 *Hurmuzaki*, IV/2, p. 427, nr. CCCCLXXXVI.

81 Miron Costin, *op. cit.*, p. 94.

82 Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 128, nr. 68.

83 *Veress*, IX, p. 291, nr. 233.

84 *Hurmuzaki*, IV/2, p. 433, nr. CCCCXCI.

85 *Veress*, IX, p. 292, nr. 234.

86 Miron Costin, *op. cit.*, p. 95.

87 N. Iorga, *"Coconul" lui Radu Mihnea și capuchehaiaua Curt Celebi - cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul*, în *RI*, XVIII (1932), nr.4-6, p. 97-102, p. 99.

Mihnea. Sugestive sunt și alte mențiuni din referitoare la personalitatea și autoritatea domnului decedat. Așa, la 16 octombrie 1629, senatorul George Apafi scria lui Gabriel Bethlen din București despre știrile pe care le avea din Moldova: "Voievodul cel nou <Alexandru Coconul n.ns.> e în scaun, celălalt vodă s-a dus la Hotin cu o sută de ai săi, dar nu ca dușman ci așteaptă - așa e vestea aici - ca tătarii să plece din Polonia; așa a spus că pleacă, nu atacă niciodată pe fiul Domnului său" [88].

Cu toate că moldovenii și-au pus speranțe mari în noul domn, domnia lui Alexandru nu a reușit să pacifice această țară. Incursiunile tătărești au produs mari pagube, iar fostul domn nu era deloc încântat de posibilitatea ca altcineva să fie stăpân în Țara Moldovei, chiar dacă acesta era fiul "Domnului său". La 20 octombrie 1629, Miron Barnovschi scria lui Toma Zamoyski, vicecancelarul regatului polon, cerând permisiunea de a-și forma o trupă de mercenari în Polonia pentru a reocupa tronul[89]. Demers pe care Toma îl sprijină în fața regelui ca să "binevoiască să-i dea ajutor pentru ca republica să nu se înșele în așteptările ei"[90]. Luna octombrie a anului 1629 este dominată de incursiuni pustiitoare tătărești, care țin toată luna producând numeroase pagube[91]. Și Miron Costin descrie în culori sumbre această domnie, dar și pe fiul lui Radu Mihnea. Din relatarea cronicarului moldovean, auzită de la boierii moldoveni mai în vârstă ca el[92], rezultă că Alexandru a primit domnia datorită renumelui pe care tatăl său, Radu Mihnea, îl avea la împărăție. Totuși calitățile lui erau departe de a se apropia de cele ale părintelui său: "Deci, după ieșitul lui Barnovschi vodă în Țara Leșască au venit domnu în țară Alexandru vodă, feciorul Radului vodă celui Mare. În vestea tătîne-său, ce avea la împărăție, i să dideasă domniia ce cu cît ceriul de la pământu, cu atîta hirea tătîne-său departe, om și de trup și de hire slabu și boliacu"[93].

El era înconjurat de boieri credincioși, majoritatea dintre ei slujindu-l încă pe părintele lui[94]. În divanul pe care îl cunoaștem de la Alexandru Coconul întâlnim un caz deosebit în lista dregătorilor divanului[95]. Așa, în capul listei apare capuchehaia Curt Celebi. Această prezență așa cum a remarcat și N. Iorga poate fi explicată doar prin importanța pe care o juca la acel moment acel personaj în destinul Țărilor Române[96], fiind un nou făcător și des-

88 *Veress*, IX, p. 296-297, nr. 236.

89 *Hurmuzaki*, supl. II, vol. II, p. 588-590, nr. CCLXVI.

90 Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 129, nr. 70.

91 N. Iorga, *op. cit.*, p. 99-100.

92 Miron Costin, *op. cit.*., p. 95: "Ce cît am pututu înțelege den boieri bătrîni den dzilele lor".

93 *Ibidem*, p. 95.

94 În una dintre scrisori adresate lui Gabriel Bethlen la 26 octombrie 1629, Dumitrașco Ștefan marele logofăt începând cu cea de-a doua domnie a lui Radu Mihnea până în luna octombrie 1630 (N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldova (sec. XIV-XVII),* în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 401-423), regretând disensiunile care au existat între Miron Barnovschi precizează că "Fiind ocupat de la început cu slujba principilor de aici și la tatăl, adormit în bunul Dumnezeu, al milostivului meu domn de acum am fost în această slujbă, după adormirea sa".

95 N. Iorga îl numește "cas unic în istoria țărilor noastre", în N. Iorga, *op. cit.*, p. 98.

96 *Ibidem*, p. 98-99. Un personaj cu acest nume întâlnim în Sfatul domnesc al lui Ștefan II Tomșa, la 6 aprilie 1623 (*DIR, XVII, A,* V (1620-1625), p. 207-208, nr. 279), pe care Nicolae Stoicescu îl credea a fi tot Curt Celebi (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 401-423).

făcător de domnii[97]. Pe lângă nume deja consacrate, cunoscute din perioada anterioară, cum ar fi Dumitrașco Ștefan mare logofăt, Gheanghea mare vornic al Țării de Jos, Lupul mare vornic al Țării de Sus, Lupul Coci hatman și pârcălab al Sucevii, Iurașco Bașotă pârcălab al Neamțului, întâlnim și nume noi care probabil au fost ridicați dregătorii o dată cu venirea lui Alexandru Coconul în scaunul Moldovei: Tudori și Marco pârcălabi ai Hotinului, Radul pârcălab al Romanului, Ivan postelnic, Hrisoscul spătar, Neculachi stolnic, Iancul vistiernic, Dumitrașco comis[98].

Domnia lui Alexandru Coconul în Moldova a durat aproape jumătate de an. Povara domniei într-o țară ca Moldova a fost mult prea mare pentru tânărul domn, chiar dacă el era fiul lui Radu Mihnea. Miron Costin afirmă că decizia de a-l înlocui pe Alexandru a fost determinată de convingerea otomanilor că această țară "de margine" nu poate fi guvernată de el[99]. La 28 aprilie 1630, ambasadorul Mihai Tholdalagi scria principelui Ștefan Bethlen că în locul lui Alexandru Coconul domn al Moldovei a fost numit Moise Movilă. Fiul lui Radu Mihnea, conform informației furnizate de ambasadorul amintit, a fost învinuit că "șade acolo în scaun ca un fier și alții, unii greci, unii români, pustiesc țara"[100]. La 30 aprilie 1630, același lucru îl comunica ambasadorul francez, Cesy[101]. Alexandru a fost depus la intervenția regelui polon. Acest lucru rezultă dintr-un raport al lui Giovanni Capello către doge, din 4 mai 1630[102]. În raport se mai spune că această alegere s-a făcut pentru o sumă foarte mare de aur care va trebui să fie întoarsă din taxele populației. Se deplânge starea "provinciei" care "acum este depopulată din cauza acestor schimbări dese de principi, care sunt o povară pentru populație", totodată se afirmă că "o parte din populație a încercat să-i omoare pe creditorii principelui ca să nu mai întoarcă banii pe care i-a luat". Alegerea lui Moise Movilă s-a produs prin implicarea capitan pașei, împotriva voinței caimacamului de Casă. Între acei doi exista o stare de tensiune și căpitan pașa având o putere mai mare și-a impus voința în fața caimacamului care n-are nici o putere[103].

Descrierea de mai sus reprezintă cum nu se poate mai bine starea deplorabilă în care a ajuns Moldova după moartea lui Radu Mihnea și după schimbările repetate de domnie. Starea Țării Românești nu era cu mult diferită. Miron Costin spune despre prima domnie a lui Moise Movilă din Moldova că deși acesta era "om blîndu, un mielu la hire, nelacom, nemăruia rău" și că avea pace din toate părțile totuși avea "de datornicii turci mare strînsori și

97 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, volum îngrijit de Ștefan Andreescu, București, 2000, p. 18, 35. Roluri asemănătoare de-a lungul istoriei le-au mai jucat celebrii Mihai Cantacuzino Șaitonoglu și Scarlat saegiul, socrul lui Alexandru Coconul.

98 Componența sfatului domnesc în actul din 15 martie 1630, prin care Alexandru Coconul întărește lui Toderașco pârcălabul Sorocii satul Hrestișcea în N. Iorga, *op. cit.,* 1932, p. 97. Vezi și fotocopia actului inserată în volumul dat; Idem, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 18.

99 "Care lucru înțelegându împărăția că nu este de domniia țării de margine ca aceasta neîmplîndu bine giumătate de anu, i-au venit maziliia" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 95).

100 *Veress*, IX, p. 306-307, nr. 242.

101 *Hurmuzaki*, supl. I, vol.I, p. 231, nr. CCCXXXV.

102 "În sfârșit a precumpănit voința regelui pentru depunerea principelui Moldova, care a fost încercată, așa cum am mai scris, și în locul lui a fost ales Moise, fiul lui Simion care a fost principele provinciei de care am vorbit și Valahiei" (*Hurmuzaki,* IV/2, p. 445, nr. DV).

103 *Ibidem*, p. 445, nr. DV.

sile și așea să împlusă țara și de oameni răi, cît a vedere cu buclucuri umbla de prăda și jecuiia oamenii și pre lîngă orașu"[104].

Pentru a se asigura din partea noului domn, Poarta a pretins ca din Transilvania să vină la Constantinopol Ion Movilă[105]. Nu cu mult timp după urcarea lui Moise Movilă, în scaunul Moldovei, de la Constantinopol a survenit o știre despre o răscoală a moldovenilor[106]. Totodată, la 30 iunie 1630, din capitala Imperiului Otoman venea știrea despre sosirea la Constantinopol a lui Alexandru Coconul, cumnatul celui care a fost numit în locul său[107].

Din cele arătate mai sus, rezultă clar că după moartea lui Radu Mihnea în Țările Române se crease un vid de putere și de autoritate. Numeroșii candidați la domnie, care nu au lipsit niciodată din spectrul politic, au început o luptă acerbă pentru scaunele românești extracarpatice. Totuși, niciunul dintre ei nu avea nici autoritatea, nici prestigiul, nici relațiile și nici puterea lui Radu Mihnea. Totodată, în capitala Imperiului Otoman s-a refăcut sistemul clientelar de sprijinire a candidaților pentru tronurile Moldovei și Țării Românești. Diferitele partide care se dușmăneau între ele susțineau propriul candidat, iar scaunul uneia dintre țări îi era acordat candidatului partidei care avea influență mai mare la un anumit moment. Când situația se schimba și cealaltă partidă câștiga pozițiile pierdute, printre consecințele previzibile era și schimbarea domnului uneia dintre Țările Române. Iar așa cum sprijinirea unui candidat era însoțită de un întreg sistem de creditori, care urmăreau obținerea dividendelor în urma acestor tranzacții, consecințele erau oarecum previzibile - sporirea impozitelor și taxelor plătite de către birnici, ceea ce, în mod evident, ducea la depopularea țării, deoarece țăranii fugeau spre alte părți mai puțin împovărătoare și totodată mult mai liniștite.

Din această perioadă avem numeroase știri despre cei implicați în disputele pentru scaunele domnești din Moldova și Țara Românească. În timp ce Moise Movilă, domnul Moldovei, prelua prerogativele înaintașilor săi de mediere a relațiilor între Polonia și Imperiul Otoman[108], cumnatul său, Alexandru Coconul, era interesat de recuperarea banilor depuși de tatăl lui, Radu Mihnea, în banca Veneției[109]. În același timp, Alexandru Iliaș făcea demersuri pentru a redobândi unul dintre scaunele domnești[110].

Desele schimbări de domnie, îndatorarea pretendenților la tronul celor două țări române au creat o situație insuportabilă pentru păturile impozabile. În Moldova, așa cum am văzut mai sus, o dată cu instalarea în scaun al lui Moise Movilă creditorii au început să recupereze banii împrumutați domnului, pricinuind multe pagube populației. În Țara Românească si-

104 Miron Costin, *op. cit.*, p.96.

105 Vezi în acest sens scrisoarea lui Ioan Hazi către Ștefan Bethlen, din 28 mai 1630, în care îi comunica guvernatorului că Poarta ar dori ca Ion Movilă să vină la Poartă spre mai mare chezășie a fratelui său, Moise Movilă (*Veress*, IX, p. 308, nr. 244).

106 *Hurmuzaki*, VI/2, p. 445-446, nr. DVI.

107 *Ibidem*, p. 446-447, nr. DVIII.

108 Scrisoarea lui Cesy către regele Franței din 14 și 30 iulie 1630 (*Ibidem*, supl. I, vol. I, p. 231, nr. CCCXXXVI-CCCXXXVII).

109 Despre lungul șir de procese legate de depozitul lui Radu Mihnea de la banca Veneției vezi Cristian Luca, *Depozitul lui Radu Mihnea la Zecca Veneției*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 189-195.

110 După cum reiese din raportul lui Giovanni Capello către dogele Veneției din 28 septembrie 1630 (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 449-450, nr. DXII).

tuația nu era cu mult diferită. Acolo, după depunerea lui Alexandru Iliaș în toamna anului 1629[111], scaunul domnesc a fost ocupat de către Leon Tomșa[112]. Pe acest domn, care pretindea că era fiul lui Ștefan II Tomșa, N. Iorga îl numește "fals moldovean" deoarece "Ștefan Tomșa nu-și pomenește fiul"[113]. Ceea ce nu pare chiar atât de departe de adevăr, cu atât mai mult că ne aflăm într-o perioadă când impostorii și aventurierii dornici de afirmare și câștig apar de pretutindeni[114], la fel ca și cei care erau gata să-i sprijine și să le acorde asistența necesară. Venit de la Constantinopol, cu datoriile aferente și firești pentru acea perioadă, Leon Tomșa a început să-și recupereze creditele pe care le-a luat ceea ce a trezit nemulțumirea boierilor munteni, care nu mai puteau tolera această stare de fapt. Muntenii au mai trecut la sfârșitul secolului al XVI-lea printr-o astfel de situație, de aceea orice tentativă de a restabili practici asemănătoare trebuia curmată din start pentru a readuce lucrurile pe făgașul lor normal și pentru a face tot posibilul ca să nu se mai repete experiența tristă de atunci. Astfel, la aproape un an de la urcarea pe scaunul Țării Românești a lui Leon Tomșa, la 1 decembrie 1630, ne survine o știre despre răscoala muntenilor împotriva domnului lor[115].

Cronicile muntene descriu cu amănuntul mersul acestei acțiuni a unei părți boierilor munteni împotriva lui Leon Tomșa și a partizanilor săi. Pentru tema noastră ne interesează mai mult componența celor două grupări. Important este că pe ambele părți ale baricadei îi vom găsi pe foștii colaboratori ai lui Radu Mihnea. Cauza principală a acestei revolte a reprezentat-o presiunea fiscală, care a căzut asupra țării și dregătorilor care erau împuterniciți cu strângerea dărilor. "Deci pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputând să mai biruiască, spartu s-au toate județele de peste Olt, fugind care încotro au putut. Iar boiarii carii țineа județele pățea mare nevoie de la domnie să-i punea să plătească județele cu sila. Și ce avură deteră tot și să îndatoriră pre la turci și pre la balgii"[116]. Același letopiseț face precizarea că revolta a izbucnit la 17 octombrie 1630: "Iar când au fost la octombrie 17 dni 7138[117], văzînd acei boieri că nu mai pot birui, se sculară toți de pribegiră în Țara Ungurească"[118]. Un document din epocă vine să confirme această datare. La 20 octombrie 1630, un oarecare slujitor, Vasile, scria logofetului Paraschiva despre evenimentele petrecute într-o luni 18

111 Ultimul document intern cunoscut emis de Alexandru Iliaș în această domnie datează din 6 octombrie 1629 (*DRH, B*, XXII (1628-1629), p. 685-68, nr. 369), iar primul document al lui Leon Tomșa datează din 14 decembrie 1629 (*Ibidem*, p. 696-697, nr. 381).

112 La 1629 octombrie 27, Sebastiano Vernier raporta dogelui despre o schimbare de domn în Muntenia. (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 434-435, nr. CCCCXCIII).

113 N. Iorga, *op. cit.*, p. 21.

114 Așa de exemplu, la 13 octombrie 1630, bailul Veneției la Constantinopol scria dogelui despre stăruințele lui Don Carlo Cigala de a-și pune un fecior pe unul din scaunele țărilor române (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 451-452, nr. DXIV).

115 *Ibidem*, p. 452, nr. DXVI.

116 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc...*, p. 95-96. Vezi și descrierea din *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul...*, p. 93-95.

117 Normal trebuia să fie indicat văletul 7139, ca să avem anul 1630, deoarece după data de 1 septembrie se scade 5509 pentru a se afla anul de la nașterea lui Hristos, iar în acest caz avem anul de la nașterea lui Hristos 1629, când încă nu domnea Leon Tomșa.

118 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc...,* p. 96.

octombrie 1630: "cînd au fostu luni în prânzu, în 18 zile,[119]... scris-au vornicul cărți la vodă și la vornicul și la toți boiarii cum au fugit Aslan vornic cu feciorul lui, și Gorgan spătar, și aga Mateiu, și Barbu Brădescul, și lu Mihai clucer, și Barbu din Poiană, și feciorii Iscrului, și Barbu de Frătoștilă, și feciorul lui Malcoci și alții mulți de la Olt, și de la Romanați, și de la Jiul de Jos, și de la Mehedinți"[120]. Aceștia i-au alertat pe toți "că le-au zis acei boieri țerăi: "fugiți toți după noi, nu mai dați nemic" ce acum nu mai rămâne nime". Situația era destul de alarmantă deoarece "rumânii nu vor să dea nemic, ci bat feciorii și le iau banii și trăsurile și zic că le-a zis boiarii să nu dea nemic, că le vine alt domnu"[121]. Retrași în Transilvania, boierii fugari recurg la desemnarea noului domn. Alegerea a căzut asupra agăi Matei din Brâncoveni "fecior Danciului vornecul[122] care să trăgea din neamul băsărăbesc"[123]. Danciul vornic era strănepotul Margăi, sora lui Neagoe Basarab și a lui Preda Craiovescu[124]. Prin urmare alegerea lui Matei nu era deloc întâmplătoare. El era singurul care putea revendica o descendență domnească[125].

Din desfășurarea ulterioară a evenimentelor rezultă că Leon Tomșa a reușit să tempereze acțiunea și s-o anihileze chiar, iar acest lucru n-ar fi fost posibil fără sprijinul acordat de colaboratorii săi apropiați, iar mulți dintre aceștia l-au slujit încă pe Radu Mihnea și pe fiul acestuia, Alexandru Coconul[126]. Este totuși adevărat că și în tabăra adversă se găseau colaboratori apropiați ai lui Radu Mihnea, cum ar fi Aslan și Gorgan, cunoscuți după Sfatul domnesc al lui Radu Mihnea din Moldova[127]. Opțiunea acestora din urmă poate fi explicată prin faptul că, întorcându-se în Țara Românească, au rămas fără dregătorii, iar presiunea fiscală exercitată de Leon Tomșa a fost un bun prilej pentru a reintra în acțiune și a încerca schimbarea situației în favoarea proprie.

Pus într-o situație delicată, Leon Tomșa a încercat să repare situația făcând numeroase concesii celor care îi contestau domnia. În acest context se încadrează și așezământul lui Leon Tomșa, din 15 iulie 1631, dat "la mîna boiarilor țerîi domnii mele, mari și mici și boiarilor mazîli și roșiilor și logofeților domnești... pentru niște lucrure și obiceiure rele ce au fost adaos de oameni striini în țeara domnii mele"[128]. În plus, așa cum menționează cronicile țării, el a trimis în Transilvania numeroase solii pentru a-i convinge pe boierii fugari să revină în țară[129]. Aceștia, însă nu numai că refuză să se întoarcă, dar și încearcă schimbarea în forță a domnului.

---

119 În acel moment revolta era deja declanșată, ceea ce înseamnă că începutul ei a avut loc cu o zi înainte, adică duminică, 17 octombrie 1630.

120 Lista boierilor care s-au răsculat și s-au refugiat peste munți vezi și în *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc...*p. 96; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul...*, p. 93.

121 *DRH, B*, XXIII (1630-1632), p. 284-285, nr. 168.

122 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 208-209.

123 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc...*, p. 95.

124 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 49-50.

125 În actele din timpul domniei sale el se va numi "nepotul lui Basarab".

126 Primul sfat domnesc de la Leon Tomșa vezi în *DRH, B*, XXIII, p. 6-7, nr. 41.

127 Vezi *supra*, nota 31.

128 *DRH,* B, vol. XXIII, p. 406-409, nr. 255.

129 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc...*, p. 98-99.

În luna august ei au venit în țară cu o armată și la 23 august 1631, lângă București, se va da o luptă între boierii răsculați și forțele conduse de Leon Tomșa. Această bătălie se va termina cu înfrângerea răsculaților, care se vor refugia din nou în Transilvania[130].

Revolta boierilor munteni poate fi împărțită în două faze: cea a domniei lui Leon Tomșa, urmată de cea de după mazilirea lui Leon Tomșa și numirea fiului lui Alexandru Iliaș, Radu, în scaunul Țării Românești. Alexandru Iliaș pe atunci domnea în Moldova, înlocuindu-l în scaun pe Moise Movilă. Acesta din urmă, deși a preluat de la înaintașii săi rolul de mediator între Poartă și Polonia, n-a reușit totuși să-i convingă pe otomani de loialitatea sa, fiind acuzat de simpatii față de Polonia[131]. De aici încolo evenimentele din Moldova și Țara Românească se vor derula, a câta oară, în strictă interdependență, completându-se și determinându-se reciproc. Știrea despre numirea lui Alexandru Iliaș în scaunul Moldovei a nemulțumit profund pe boierii moldoveni[132]. Ei au creat o delegație pe care au trimis-o la Constantinopol să-i convingă pe demnitarii otomani să renunțe la intenția numirii lui Alexandru Iliaș ca domn al Țării Moldovei. Miron Costin relata că delegația era formată din 50 de boieri, dintre care: Vasile Lupu pe atunci vornic, Cehan vornic, Savin hatmanul, postelnicul Costin, Ureche spătarul, Buhuș vistiernicul, Furtuna comisul, Bașotă logofătul și alții; Gheanghea logofăt și Enache postelnicul au rămas caimacamii scaunului[133]. După cum se poate observa, între boierii care au făcut acest demers la Poartă întâlnim și pe colaboratorii apropiați ai lui Radu Mihnea, fie dintre boierimea locală, fie din acei cu care el a venit în scaunul Moldovei.

De remarcat, că o dată cu instalarea lui Miron Barnovschi în scaun, boierimea moldovenească s-a divizat în două tabere: una susținătoare a lui Miron Barnovschi, formată cu precădere din boierimea locală, cea de-a doua formată, în special, din acei pe care Radu Mihnea i-a adus în Moldova și care s-au împământenit aici. Această divizare, așa cum vom arăta mai jos, se va manifesta și mai târziu, dar, deocamdată, numirea lui Alexandru Iliaș ca domn al Moldova a nemulțumit pe toată lumea și reprezentanții celor două grupări au format un front comun în acțiunea lor împotriva lui Alexandru Iliaș.

Până la urmă, numirea lui Alexandru Iliaș domn al Moldovei s-a produs, în pofida numeroaselor proteste ale boierilor moldoveni, iar între el și boierii moldoveni s-a instaurat o stare tensionată, care mai târziu avea să genereze o răscoală. Primul sfetnic al lui Alexandru Iliaș era Batiște Veveli[134], cel care a negociat, din numele lui Radu Mihnea, pacea între turci

130 La 5 septembrie 1631, Leon Tomșa întărește mănăstirii Sfânta Troiță (Radu Vodă) satul Betejanii, din județul Romanați, luat pe seama domniei de la Matei aga din Brîncoveni, care l-a hiclenit. Interesante sunt mărturiile lui Leon referitoare la bătălia de lîngă București care a avut loc doar cu mai puțin de două săptămâni în urmă: "...Iar după aceea, cînd a fost acum, în zilele <domniei mele>, iar Matei aga, el s-a ridicat asupra domniei mele în chip de domn cu oaste din Țara Ungurească și cu războiu" (*DRH, B*, XXIII, p. 434-437, nr. 272). Din această expunere rezultă că Matei era deja investit de către boierii fugari în Trasilvania ca domn.

131 Miron Costin despre mazilirea lui Moise Movilă: "Iară cum toate domniile nu sintu fără nepriieteni și mai ales domnii mai mulți nepriietini au... așea și Moysei vodă avîndu nepriietini la împărăție îi scornisă cum va să fugă în Țara Leșască pre urma lui Barnovschi vodă" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 96).

132 "Cum au venit știre de domniia lui Alexandru vodă la boieri, mare mîhniciune și voie rea în toată curtea, mai ales în boieri, știindu cu toții hirea acelui domnu" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 96).

133 *Ibidem*, p. 96.

134 "Dacă s-au așezat Alexandru vodă în scaun (lupul pâru schimbă, iară nu hirea), tot pre aceia cale ca și la domnia dentîiu au purces lucrurile. Ce cîrpia boierii cum putea trebile țării, iară domniia mai multu își

și polonezi la 1621 și cunoscut încă din timpul domniei acestuia[135].

Conflictul din Țara Românească între domnul Leon Tomșa și boierii refugiați în Transilvania a făcut posibilă implicarea lui Alexandru Iliaș în treburile Țării Românești. Făcând demersuri pe lângă persoanele influente de la Constantinopol, în primul rând Curt Celebi care-i era cuscru[136], Alexandru Iliaș obține tronul Țării Românești pentru fiul său, Radu. Prin obținerea tronului Țării Românești pentru Radu Iliaș, domnul Moldovei încerca repetarea performanței lui Radu Mihnea. "Se va urma astfel exemplul lui Radu Mihnea cu aceeași familie în fruntea amânduror țărilor"[137]. Numai că această soluție nu prea era convenabilă boierilor munteni, care s-au revoltat împotriva lui Leon Tomșa și care au ales domn pe aga Matei. În acest fel, revolta boierilor munteni intra în cea de-a doua fază - anularea deciziei de instalare a lui Radu Iliaș și confirmarea în scaun a lui Matei Basarab.

Cronicile muntene ne vorbesc despre o adunare a țării în care s-a hotărât să se opună numirii lui Radu Iliaș domn al Țării Românești[138]. Dar nu toți boierii munteni l-au acceptat pe Matei Basarab. În special aceștia erau foștii partizani ai lui Radu Leon: Papa din Greci și Hrizea din Bălteni fiind cei mai cunoscuți dintre aceștia[139]. Cei doi, precum și catargiești, și ei ostili lui Matei Basarab[140], au fost și colaboratori apropiați ai lui Radu Mihnea și ai fiului acestuia, Alexandru Coconul.

Se poate observa, așadar, și în Țara Românească, la fel ca și în Moldova, divizarea sfetnicilor lui Radu Mihnea în două grupări, care vor susține în perioada următoare domniilor acestuia pe diferiți pretendenți la scaunul țărilor amintite. Iar acest fapt nu putea să constituie decât un element în plus de instabilitate politică din acea perioadă. Rezultatul confruntării între partizanii fiului lui Alexandru Iliaș, Radu, și cei ai lui Matei Basarab se cunoaște - cel din urmă a fost instalat în scaun și apoi confirmat pentru o sumă importantă de bani de către sultan. Astfel, pentru țara de la sud de Carpați începea o epocă plină de realizări sub domnia lui Matei Basarab, care pretindea că este "nepotul lui Basarab".

Insuccesul lui Alexandru Iliaș din toamna anului 1632, când a vrut să-l impună pe fiul său domn al Țării Românești și astfel să repete performanța lui Radu Mihnea, a fost urmat de un altul și mai mare, în urma căruia el însuși și-a pierdut scaunul Moldovei. Deși după moartea lui Radu Mihnea, în Moldova se constituise două grupări ostile, care susțineau diferite direcții în materie de politică externă și care în fond au susținut instabilitatea politică din țară, vestea despre numirea lui Alexandru Iliaș domn al Moldovei a nemulțumit ambele grupări și, drept urmare, ele s-au unit în eforturile lor împotriva domnului, care nu era dorit de niciuna

petrecea cu Batiște Veveli" (*Ibidem*, p. 97).

135 Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 45-49.

136 Fiul lui Alexandru Iliaș, Radu, s-a căsătorit cu fiica lui Curt Celebi.

137 N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 25.

138 "... și făcură mare sfat, socotind cum iaste țara pierită și mîncată de streini și mai vârtos de greci și cum nu vor mai putea aștepta pre Radu vodă cu atîta datorie" (*Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p. 100). Vezi și *Istoriile domnilor Țării Românești...*, p. 95-96.

139 *Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p. 100. După bătălia de la Plumbuita, din octombrie 1632, Hrizea fuge în Moldova (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p.195-196), iar Papa este omorât în timpul bătăliei (*Ibidem*, p. 192-193).

140 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, 1971, p.369.

dintre ele.

Starea conflictuală dintre domn și marea boierime moldovenească avea să iasă destul de repede la suprafață. Eșecul lui Alexandru Iliaș din toamna anului 1632 din Țara Românească a amplificat, probabil, această situație conflictuală. După cum afirmă Miron Costin, la sfatul lui Batiște Veveli, Alexandru Iliaș a plănuit să-i omoare pe Vasile Lupu, Cehan vornicul, Savin hatmanul, Buhuș vistiernic, Ureche spătarul și pe alții. Acest fapt a fost divulgat de un om din casa lui Alexandru, Costantin Arseni. De aceea au dat știre țării și "atîta mulțime s-au strânsu den toate părțile cît nu încăpea în tîrgu, ce să împlusă locul pe supt Miroslava petutinderea, strîngîndu pen toate ulițele pre greci"[141]. Conducătorul revoltei era Lupu Coci, viitorul domn, iar scopul declarat al revoltei îl reprezentau grecii, pentru Alexandru Iliaș însă lucrurile devenise clare încă de pe atunci el declarând că "dacă să rădică pre greci pre mine să rădică"[142].

Izgonindu-l pe Alexandru Iliaș din țară, boierii au trecut la alegerea noului domn. Deși „unii strigau ca să fie Lupu domn", aceștia probabil reprezentând gruparea pe care Radu Mihnea a adus-o în țară odată cu el și care s-au împământenit în Moldova, a precumpănit opțiunea celor care au dorit ca domn al Moldovei să redevină Miron Barnovschi[143].

O dată cu izgonirea din domnie a lui Alexandru Iliaș, conflictul între cele două grupări boierești din Moldova a reizbucnit. Miron Barnovschi, obligat să meargă la Constantinopol pentru a fi confirmat în domnie de către sultan, în urma intrigilor lui Vasile Lupu, a fost spânzurat[144]. În locul lui a fost numit Moise Movilă, care înțelegând de la cine vine pericolul și pentru domnia lui a trimis în țară pe Cehan vornicul, Roșca vistiernicul și pe Banul ca să-l prindă pe Vasile Lupu. Acesta, însă, se pregătise din timp de această eventualitate și prin Țara Românească a ajuns la Constantinopol, continuând de aici demersurile pentru obținerea tronului Moldovei.

Astfel, în urma campaniei nereușite a lui Abaza pașa din Polonia, dar și a intrigilor lui Vasile Lupu și a susținătorilor săi atât din țară cât și de la Constantinopol, Moise Movilă, ginerile lui Radu Mihnea, a fost depus din domnie, iar în locul lui a fost numit Vasile Lupu. Astfel, la 2 mai 1634, Piero Foscarini scria de la Constantinopol despre retragerea în Polonia a lui Moise Movilă[145]. Din dată ce a obținut scaunul Moldovei, Vasile Lupu a purces la persecutarea adversarilor săi politici. Așa logofătul Ghenghea, care a deținut această dregătorie încă din timpul primei domnii a lui Radu Mihnea[146], a fost trimis la mănăstire[147].

---

141 Miron Costin, *op. cit.*., p.98.

142 *Ibidem*, p.99.

143 "Și așea mîntuiți boierii și țara de domnia lui Alexandru vodă Iliaș, au stătut cu toții la alegerea domnului nou. Striga cu toții să fie Lupul vornicul, însă îi da și legături, ce va lua den țară ce s-ari lega pentru dări, atuncea la acel ales mai multu să nu ia din țară. Ce acele legături vădzindu Lupul vornicul, ori că vedea pre cîțiva den capete că trag spre Barnovschi vodă n-au priimitu într-aceia dată domnia, ce au stătutu și el la sfatul acela, să să trimață în Țara Leșască la Barnovschi vodă să vină în scaunul țării" (*Ibidem*, p. 100).

144 *Ibidem*, p. 103.

145 *Hurmuzaki*, IV/2, p. 477, nr. DXLIII.

146 În timpul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea, Gheanghea a ocupat dregătoria de mare vornic. A revenit în dregătoria de mare logofăt după moartea lui Dumitrașco Ștefan.

147 Vezi în acest sens scrisoarea lui Mihai Igyarti Besztercei către Martin Deiprano primarul Bistriței, din

După cum se știe, Vasile Lupu, fost copil de casă a lui Radu Mihnea, a fost adus în Moldova de către acesta și a urcat rapid treptele ierarhiei boierești, devenind ginerele lui Coste Bâcioc[148]. De aceea nu este greu să ne închipuim că fastul de la curtea lui Vasile Lupu, care avea o "hire împărătească mai mult decît domnească"[149], după expresia plastică a lui Miron Costin, aspectele legate de politica internă și externă au avut drept model domniile lui Radu Mihnea. De altfel, așa cum remarca N. Iorga, "cei mai mulți dintre contemporanii săi <ai lui Radu Mihnea n.n.> caută să-l imite"[150]. De amintit, aici, intenția lui Vasile Lupu de a-l înscăuna pe fiul său pe tronul Țării Românești, după modelul lui Radu Mihnea[151]. Condițiile diferite de cele din timpul domniilor lui Radu Mihnea, prosperitatea atât a Moldovei cât și a Țării Românești[152] vor crea posibilități pentru marile realizări pe toate planurile vieții economice, politice și culturale.

Un mare aport la aceste realizări l-au avut sfetnicii celor doi domni, mulți dintre ei ridicați în dregătorii de Radu Mihnea. În Moldova, Vasile Lupu a beneficiat de susținerea celor doi frați Cantacuzino[153], Toma și Iordache, stâlpii domniei lui Vasile Lupu, a lui Grama, ori a lui Mihail Fortuna.

Miron Costin, care a fost crescut în familia lui Iordache Cantacuzino[154], are cuvinte bune de spus la adresa celor doi frați: "care capete de abia de au avut cîndva această țară sau de va mai avea"[155], sau "Singur Dumnedzău, preste nedejdea omenească fereşte pe acei direpți de primejdii, că ce oameni au fostu acești doi aicea în țara aceasta, ales Iordachie vistiernicul, fără scrisoarea mea credzu că va trăi numele lor în veci într-această țară de pomenirea oameniloru, den omu în omu"[156]. De la acești doi dregători va porni ramura moldovenească a Cantacuzinilor, care va juca un rol extrem de important în viața politică, economică și culturală a Moldovei[157]. În același timp, când în Moldova, sub Radu Mihnea, își începeau activi-

9 mai 1634, în care se spune că Vasile Lupu a tăiat pe mulți dintre boieri, pe Gheanghea logofătul l-a trimis la mănăstire, iar la mulți alții le-a tăiat nasul și urechile zicând că au fost tâlharii țării (*Veress*, IX, p. 335-337, nr. 260).

148 Despre cariera de dregător al lui Vasile Lupu vezi, Ion Zaborovschi, *Vasile Lupu ca dregător înainte de domnie*, în *RIR*, XV, 1945, fasc. II, p. 157-170.

149 Miron Costin, *op. cit.*, p. 113.

150 N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, traducere de Liliana Iorga - Pippidi, București, 1972, p. 162.

151 Despre încercările lui Vasile Lupu de a ocupa tronul Țării Românești vezi: Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 145-178.

152 Iată cum descrie Miron Costin situația țării din timpul domniei lui Vasile Lupu - "Fericită domniia lui Vasilie vodă, în care, de au fostu cîndva în această țară în tot binele și bivșug și plină avuție, cu mare fericire și trăgănată până la 19 ani, în dzilele aceștii domnii au fostu" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 108).

153 Așa cum am arătat mai sus și alți reprezentanți ai Cantacuzinilor vor ocupa, în perioada domniilor lui Radu Mihnea și apoi în timpul urmașilor acestuia, dregătorii importante.

154 Chiar el spune acest lucru "Eram pururea în casă eu la Iordachie vistiernicul" (Miron Costin, *op. cit.,* p. 140-141);

155 *Ibidem*, p. 121.

156 *Ibidem*, p. 169.

157 Despre ramura moldovenească a Cantacuzinilor, descendenți din Iordache Cantacuzino vezi, Gh. Ghibănescu, *Pomelnicul Cantacuzinilor*, în *ArhGen*, I (1912), nr. 2-3, p. 39-41; Idem, *Despre genealogia*

tatea lor de mici dregători cei doi frați Cantacuzino, în Țara Românească, dar și în Moldova, ocupa dregătorii importante un alt reprezentant al acestei familii de la care va porni ramura munteană a Cantacuzinilor. Este vorba de Constantin Cantacuzino, care a ocupat pentru prima oară dregătorii importante în timpul domniei lui Radu Mihnea[158]. Și dacă Toma și Iordahce Cantacuzino au fost stâlpii domniei lui Vasile Lupu[159], Constantin Cantacuzino a fost unul dintre cei mai apropiați dregători ai lui Matei Basarab[160]. Este cunoscut locul pe care Cantacuzinii munteni îl vor ocupa în viața politică, economică și culturală a Țării Românești în perioada imediat următoare.

În acest sens este de apreciat felul în care Radu Mihnea a știut să-și aleagă dregătorii. Având o proiecție foarte bună, fiind un mare cunoscător al firii omenești, el a promovat în fruntea Moldovei și Țării Românești oameni de o certă valoare, pe care s-au pus bazele societății românești din perioada următoare domniilor lui, precum și bazele progreselor pe care le-a realizat societatea românească în secolul al XVII-lea.

Faima lui Radu Mihnea avea să lase urme în epocă. Și deși așa cum se știe, a avut un singur fiu, Alexandru, care a și murit în anul 1632[161], au existat foarte mulți dornici să-și revendice descendența lui. În acest sens, merită de amintit implicarea unui pretins fiu al lui Radu Mihnea, Nicolachi, în afacerea banilor depuși de domnul român la banca Veneției[162]. Un alt pretins fiu al lui Radu Mihnea a ajuns să fie chiar domn al Țării Românești. Este vorba de Mihnea III Radu[163], care și-a luat acest nume nu în cinstea lui Mihai Viteazul, opinie care s-a încetățenit în istoriografia românească, ci în cinstea tatălui lui Radu Mihnea, Mihnea II Turcitul.

Văduva lui Alexandru Coconul, nora lui Radu Mihnea, doamna Ruxanda avea mai târziu să se căsătorească cu Nicolae Mavrocordat. Din această căsătorie s-au născut doi fii, dintre care unul era Alexandru Mavrocordat Exaporitul[164], viitorul mare dragoman al Porții. De la el se trag Mavrocordații, care au în secolul al XVIII-lea au ocupat în nenumărate rânduri scaunele Moldovei și Țării Românești, iar prin reformele lor au adus contribuții importante moder-

Cantacuzinilor, în *ArhGen*, I (1912), nr. 7-8, p. 97-98; și *Note cu privire la "Pomelnicul Cantacuzinilor"*, în *ArhGen*, I (1912), nr. 11, p. 163-166.

158 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 135-136.

159 Vezi, în acest sens, și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p.35.

160 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 135-136.

161 La 18 octombrie 1632, Giovanni Capelo raporta dogelui despre moartea lui Alexandru Coconul (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 454-460, nr. DXX).

162 Cristian Luca, *op. cit.,* p. 193; *Hurmuzaki*, IV/2, p. 477-478, nr. DXLIV; p. 481-482, nr. DL; p. 482-483, nr. DLII.

163 Iată ce spune cronica țării referitor la acest personaj: "Mihnea acesta au fost de neamul lui grec cămătar. Tat-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dînsul l-au chemat din botez Franți. Deci izvodindu-se de mic a urma lui Izmail, feciorul Agarii, fugit-au de la părinții lui de s-au dus la Țarigrad și s-au curtenit la Kinan - pașa zicînd că iaste fecior Radului vodă, nepot Mihnii vodă" (*Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p. 131). Paul de Alep, care în acele vremuri trecea prin țările noastre, îl știa ca "fiul lui Radu voievod" (*Călătoria lui Paul de Alep*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, București, 1976, p. 244).

164 Alexandru Papadopol Calimah, *Despre Alexandru Mavrocordat Exaporitul și despre activitatea sa politică și literară*, în *AARMSI*, seria II, tom.VI, secția II, București, 1884, p. 2-4.

nizării societății românești din secolul al XVII-lea. Indirect, prin filieră feminină, ei puteau pretinde descendența domnească din ultimul mare reprezentant al dinastiei Basarabilor.

Calitățile intelectuale ale lui Radu Mihnea au impresionat foarte mult pe contemporani. Astfel el a rămas și în memoria posterității[165]. Actele interne, posterioare domniei lui, oferă imaginea unui domn care în timpul domniei a făcut dreptate, iar deciziile pe care el le-a luat la judecăți au fost corecte. Astfel de formule ca "domnia lui <adică Radu Mihnea n.ns.> a cercetat și a judecat după dreptate" se întâlnesc foarte des în anii imediat următori morții lui, în timpul domniilor lui Alexandru Coconul[166], Alexandru Iliaș[167] ori Leon Tomșa[168]. Aceste acte, care erau citite în fața divanului și apoi recitite în fața martorilor, completau imaginea lui Radu Mihnea de domn înțelept și învățat, bun judecător și apărător al dreptății.

În acest fel, calitățile acestui domn, recunoscute în timpul vieții lui, au continuat să fie apreciate și după moarte. Cei care i-au urmat în domniile din Țara Românească și Moldova l-au avut drept model de guvernare. Iar realizările din perioada ulterioară au fost posibile și datorită acestor direcții trasate de cel, care a avut o domnie "împărăției sămănătoare" și căruia "pentru lucrurile și tocmelile casei lui i-au dzis Radul vodă cel Mare".

165 Vezi descrierile personalității lui oferite de cronicile muntene ori Miron Costin, de care am amintit mai sus.

166 Vezi actele din 15 martie 1626, prin care Alexandru Coconul întărește lui Damian căpitan de sârbi satul Sălcia (*DRH, B,* XXI, p. 47, nr. 29), 5 aprilie 1627 prin care fiul lui Radu Mihnea întărește jupaniței Chiajna vorniceasa un loc de șapte prăvălii în București (*Ibidem*, p. 359, nr. 205).

167 *DRH, B,* XXII, p. 38, nr. 26. Act prin care Alexandru Iliaș întărește lui Stoica spătar ocină în Cepturile în urma unei judecăți. Vezi și un alt act de la același domn, din 6 martie 1628, prin care lui Hrizea i se întăresc niște ocine la București și niște vaduri de moară în urma unor judecăți (*Ibidem*, p. 49, nr. 30).

168 *DRH, B,* XXIII, p. 449, nr. 278. Act prin care Leon Tomșa întărește lui Necula fost mare vistier satul Pleașovul din județul Olt: "Astfel întru aceea, Radu voievod, domnia lui a cercetat și a judecat după dreptate și după lege și bine a adeverit domnia lui...". Vezi un alt act în cazul aceluiași sat (*Ibidem*, p. 456, nr. 279), ori actul de întărire a unor bălți de la Vărăști și Gurguiați mănăstirii Vihorăști în urma unor judecăți (*Ibidem*, p. 463, nr. 283).

Zamfira Pungă

Informații cu privire la proprietăți ale familiei boierilor Palade din Moldova (sec. al XVII-lea –prima jumătate a sec. al XVIII-lea.)

Numărul însemnat de izvoare care conțin informații privitoare la proprietăți ale familiei Palade precum și lipsa unui material al cărui conținut să se ocupe exclusiv de constituirea și dezvoltarea marii proprietăți aflate în stăpânirea ei în secolul al XVIII-lea a fost motivul apariției acestui material. Baza documentară a articolului nostru o constituie în principal volumele publicate de I. Antonovici[1] Gh. Ghibănescu[2], N. Iorga[3], Teodor Bălan[4], Sava[5], volumul XXIV al colecției *Documenta Romaniae Historica* și *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1408-1660), vol. I*, precum și un material arhivistic inedit aflat la Arhivele Naționale Iași.

Articolul a fost structurat astfel: o primă parte a urmărit o prezentare generală a bunurilor care se aflau în proprietatea Pălădeștilor, precum și căile de acumula, iar o a doua parte conține o prezentare a moșiilor deținute de cei mai reprezentativi membri ai familiei. Numărul mare al satelor pe care ajung să le stăpânească boierii Palade la mijlocul secolului al XVIII-lea ne-a determinat să optăm pentru o structurare a lor pe ținuturi[6], iar la ținuturi pe moșii întregi și apoi pe bucăți de moșii. De aceea am folosit ca termeni de evaluare a acumulărilor pe aceia de: "sate întregi", jumătățile de sat, iar uneori "a patra parte". Aceste fracționări uzitate în documentele vremii, determinate de stăpânirea în devălmășie a satelor, sunt ușor de asimilat și răspund intenției textului nostru (în cea de a doua sa parte) de a demonstra creșterea cantitativă a proprietății private a boierilor Palade. Fracționarea pe "bătrâni", "pământuri" sau

---

1 I. Antonovici, *Documente bârlădene,* vol. I- IV, Bârlad, 1911- 1924.

2 Gh. Ghibănescu*, Surete și izvoade*, vol. III, Iași, 1907; vol. IV-VI, Iași, 1908-1909; vol. VIII, Iași, 1911; vol. IX, Iași, 1914; vol. X, Iași, 1921; vol. XII, Iași, 1924; vol. XIV, Iași, 1926; vol. XXI-XXII, Iași, 1929-1931.

3 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, București.

4 Teodor Bălan, *Documente bucovinene,* vol. I-IV, Cernăuți, 1933-1938.

5 D*ocumente privitoare la târgul și ținutul Orheiului,*

6 Împărțirile administrative din secolele XVII-XVIII nu au afectat major structura folosită de noi. Prezența în documente a unor sate din proprietatea familiei Palade, cum este cazul seliștii Cetățuia, atât în ținutul Bârlad cât și în al Tutovei (I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol III p. 1, 7), la date foarte apropiate, a fost abordată de istoricii care s-au ocupat de studiul ținuturilor Moldovei. Pe lista lui Miron Costin din *Cronica moldo- polonă* din 1564- 1565, ediția din 1895, a lui Ioan Bogdan, între cele 24 de ținuturi există și Bârlad și Tutova (cf. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII*), în *AIIAI*, II, 1965, p. 143-236). Ținutul Bârlad, care s-a contopit în vremea lui Vasile Lupu cu ținutul Tutova, nu mai apare în lista lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 73-91 ; vezi și: Constantin Burac, *Ținuturile Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002.

"pași", întâlnită la alte moșii, mai cu seamă cele răzețești unde boierii au fost coproprietari, devine copleșitoare și greu de deslușit de aceea a fost evitată[7]. Singurele suprafețe certe care pot fi cât de cât cuantificate, ele fiind măsurate în pogoane sau fălcii, au fost viile.

Constituirea și creșterea marii proprietăți a familiei Palade a urmat, sub aspectul metodelor de creștere folosite, cursul celorlalte domenii boierești și mânăstirești: cumpărări de terenuri, danii de la apropiați sau bunuri primite ca zestre, punerea în valoare a unor noi suprafețe de teren prin defrișări, desțeleniri, popularea unor seliști, restrângerea dreptului de folosință a țăranilor precum și luarea în stăpânire a pământurilor deținute de țăranime etc.[8]

Marea majoritate a proprietăților familiei au fost cumpărate. Dregătoria care aducea cele mai mari venituri permițând acumularea unei mari averi a fost cea de vistiernic[9]. Într-adevăr, în această slujbă îi întîlnim pe mulți membri ai familie, începând cu bătrânul Palade[10] vistiernic al lui Vasile Lupu. Deținerea acestei importante dregătorii vreme îndelungată precum și celelalte demnități deținute în divan, care aduceau și ele posesorului mari foloase materiale[11] explică cumpărările masive de proprietăți ale neamului Palade de la sfârșitul secolului al XVII-lea până la jumătatea secolul al XVIII-lea, perioadă de care se ocupă analiza noastră. Pământurile achiziționate de Pălădești au fost vândute de foștii proprietari din diverse motive. Cauza principală în cazul țăranilor răzeși, potrivit informației documentare referitoarer la familia Palade, o constituia situația financiară extrem de dificilă cu care se confruntau aceștia. Un astfel de caz este cel al lui Miereuță, feciorul popii din Voinești care arăta, în zapisul din 15 mai 1704: "precum căzând la mare scăpăciune și împresurare de multe nevoi a țării și neavând altă putință, am căzut cu mare rugăminte și am zălogit la d-lui vistiernicul Ion Palade" dreapta sa ocină, părțile din Lipova, Bobești, Spineni și Cristeștii din deal de apa Tutovii, precum și alte părți de moșie pe care le avea pe apa Smilii[12]. La fel și Roxanda, femeia lui Negruț și cu fii săi vindeau, în 1722 (7230) 5 iunie, partea lor de moșie din Susăni lui Ion Palade biv vel spătar pentru că având "multe grele și nevoi și la vreme foamiții ni-am rugat d-sali de ni-au luat bani de la Turci și ne-au făcut bine" iar pentru datorie au fost nevoiți a-i

---

7 Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, vol. III, București, 1965, passim, precum și dificultatea unei astfel de analize, p. 168-169; 174.

8 *Ibidem*, p.165.

9 V. Mihondrea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 67-68. Pentru vistiernicul Toader Palade citează *Catastihul* de moșii al acestuia, datat 1 septembrie 1745 al cărui manuscris se află la Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, 1855, publicat parțial de noi în *CI* (serie nouă), XVIII-XX, 1999-2001, p.231-260. Alături de el sunt date exemplele boierilor Iordache Ruset și Gheorghe Ursache și ei mari vistiernici și deținătorii unor întinse domenii. Aceleași nume la care se adaugă și numărul moșiilor: Iordache Ruset (167 de moșii și părți de moșii), vistiernicul Gheorghe Ursache (104 sate, seliști și părți de sate), Nistor Ureche (cu 97 de sate și părți de sate, Miron Costin (89 sate), le găsim și la V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală din Țara Românească și Moldova sec. XIV- XVII,* București, 1957, p. 252.

10 Bătrânul Palade deținuse, înainte de a fi vistiernic și slujbele de cămăraș (care a fost multă vreme sinonimă la noi cu cea de mare vameș- N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea,* București, 1971, p. 270-271).

11 Nicolae Stoicescu*, Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XVI-XVII),* București, 1968, p. 131-152.

12 I. Antonovici, *Doumente bârlădene,* vol. III, doc. LXXI, p. 90.

vinde pământurile[13]. În aceeași situație s-au aflat Ștefan și Postolachi, feciorii lui Constantin Gherghescul care "încăpând ...la robie la Liași, și nevând ce face într-alt chip" și-au scos la vânzare moșiile pe care le aveau la ținutul Tutovei. Iar pentru că "altu nimi nu s-au aflat să le cumperi" l-au rugat pe vel spătarul Ion Palade[14]. Dar și boierii sau feciorii de boieri erau nevoiți a vinde pentru că se aflau în dificultăți financiare. De pildă, Simina vistierniceasa zălogea la ginerele său, vel spătarul Ion Palade, moșia pe care o avea la Rădăești, de pe apa Bogdanei, pentru o sumă de bani cu care era datoare unui negustor turc, Mehmet[15]. Tot astfel feciorii lui Pătrășcan Tăutul puneau zălog la marele spătar Ion Palade (la 17 aprilie 1718) jumătate din satul Grămești de la ținutul Sucevei, pentru a-și putea plăti o datorie mai veche către turcul Mahmut[16]. Aceste vânzări "de voie" făcute de țărani, alături de vânzările forțate la care erau siliți și care se ascundeau sub formula "pentru mult bine ce mi-au făcut d-lui"[17], precum și respingerii dreptului lor de folosință asupra pământului au dus la creșterea masivă a marii proprietăți boierești[18].

Multe din moșiile Pălădeștilor au fost dăruite, fie de domni, fie de rude sau apropiați. Daniile domnești ale lui Vasile Lupu sau Mihai Racoviță, care au răsplătit credința, și slujbele făcute atât țării cât și domniei, potrivit obiceiului vremii[19], nu au fost puține. Părți importante din hotarul târgului Bârlad au ajuns astfel în stăpânirea boierilor Palade în urma daniilor din anii 1641[20] și 1708[21]. Aveau a se adăuga apoi părți din hotarul târgului Ștefănești care cuprindeau și helești domnesc, pe care le primise vel vistiernicul Toader Palade[22], ginerele lui Antioh Cantemir. Referindu-ne la daniile unor oameni apropiați familiei documentele consemnează multe astfel de situații. De pildă, preotul Gavril și soția sa Irina dăruiau lui Enache Palade, pe "care ....l-am fost iubit fiu" spune documentul, partea lor de moșie din satul Suseni[23], iar după moartea acestuia lăsa locul "fiului nostru, lui Ion Paladi biv vtori logofăt ...ca să-i fie dumisale, pomană.". În acest caz trebuie să fi fost o legătură sufletească între preot, probabil în vârstă și fără urmași, și fii lui Toader Palade. În același fel Ursul din satul Zmeiani "dă moșie în acest sat din Români, din Strâmba, dumniilor sale Enachi i lui Gavrilu Păladi și dumisale Toaderu Păladi, pentru sufletulu celor ce li-au agonisitu aciaste moșii și pentru

13 *Ibidem*, doc. LXXV, p. 93.

14 *Ibidem*, doc. CCV, p. 186-187.

15 *Ibidem*, doc. CCIII, p. 185

16 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, doc. 72, p. 299.

17 *Ibidem*, p. 113 doc. C.

18 Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în *SAI*, V, 1963, p. 201-242.

19 Ioan C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Unite până la 1864*, București, f.a., p. 81, 190-199. Donațiile din proprietatea domnească au dus la scăderea autorității domnului, *Istoria românilor. O epocă de înoiri în spirit etropean (1601-1711/1716),* vol. V, București, 2003 , p. 55.

20 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, p. 39-41.

21 *Ibidem*, doc. XII, p. 17-28. Aici este și hotarnica locului.

22 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p.70 r.

23 I. Antonovici*, Documente bârlădene,* vol. III, doc. LX, p. 80-81.

sufletulu nostru" la 8 februarie 1651 (7159[24]). Dania era întărită de Vasile Lupu la 5 iulie 1651 (7159). La fel s-a întâmplat și în cazul lui Ilie Enache vel stolnic, fiul lui Enachi biv vel clucer, nepotului lui Gheuca care dăruia părțile sale din Mânzați finei sale Maria, fiica lui Ion Palade vel sulger, la data de 20 iulie 1700 (7208[25]). Și Ileana, fiica cuparului Lupul, nepoata lui Vasile Orăș hatman, dăruia, la 16 iulie 1671 (7191), lui Toader Palade mare vistier și soției sale Aspra, jumătate din satul Orășeni, pe Prut, ținutul Cernăuți, împreună cu vecinii, pentru a-i purta de grijă până la moartea sa. Cealaltă jumătate o dăruia aceluia care avea să o înmormânteze și să-i facă slujbele la mănăstiri[26]. Alteori au fost făcute danii de către răzeși sau boieri ca recunoștință pentru un ajutor pe care îl primiseră la nevoie. Un astfel de caz este cel al lui Cole Bou care, la 18 septembrie 1697 (7206) pe lângă o parte de pământ din Suseni pe care-l vinde lui Ion Palade vtori logofăt, îi mai dăruia acestuia partea sa de moșie din Mânzați și din Bicani pentru că "fiindu-mi mare nevoie și greu de datorii ce-am fost pe la turci, băgându-mă pen temniță", găsise doar la Ion Palade ajutor pentru a se răscumpăra[27].

Căsătoriile încheiate de boierii Palade au adăugat la patrimoniul familiei un număr însemnat de moșii și alte bunuri primite ca zestre. Averea cu care erau înzestrate fetele de boier cu care s-au căsătorit băieții familiei Palade a fost, așa cum se și cădea la fete de neam, substanțială[28]. Aliațele matrimoniale le-au oferit în același timp și posibilitatea de a se folosi de dreptul de protimisis în virtutea căruia ei ajung la acumulări masive de proprietăți. Mare parte din moșiile cumpărate de Toader Palade vistiernicul, soțul domniței Anița, fuseseră în stăpânirea rudelor acesteia, Stamate postelnicul și Tudosca din familia Boul, Vasile Ceaurul și Cantemireștii. El a intrat însă și în stăpânirea unor proprietăți avute de rudele sale, Tăutuleștii, sau cei din neamul lui Scărlet Dabija. În acest fel ginerele lui Antioh Cantemir ajunsese să stăpânească peste 12 moșii și părți de sate, numai de pe urma înrudirii cu bătrânul Constantin Cantemir Vodă, bunicul Aniței.

Regula stăpânirii în indivizie[29], întâlnită în documente sub formula "moșii împreună de împărțală"[30] îi desemnau pe Pălădeștii ca stăpâni de ocine alături de numeroși alți proprietari, fie ei răzeși sau boieri[31]. Acesta a fost, de altfel, cazul mai tuturor moșiilor. Uneori acest statut îl găsim recunoscut în documente. Astfel, cel din 18 septembrie 1697 (7206), referindu-se la motivul vânzării moșiei Suseni de către Cole Bou se preciza că lui Ion Palade,"fiind dumnealui megieaș și moșan cu noi dimpreună și țiind dumnialui și alte părți a fraților noștri cu zapise de danie și de cumpărături", urmau a i se vinde și alte părți din această moșie[32]. Familia

24 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 191- 192; Arhivele Naționale Iași, fond *Documente*, pachet 608/27. Proprietățile aflate la gura Jijiei.

25 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, CLXI, p. 149-150.

26 *CDM Supliment I, 1403-1700*. București, 1975, doc. 913, p. 293.

27 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, doc. LXV, p. 85.

28 Arhivele Naționale Iași, *Documente*, doc. 23-la 4 martie 1683 (7191) Aspra , jupâneasa lui Toader Palade mare spătar, fiind bolnavă și temându-se de moarte grabnică, lăsa moșiile sale fiului său Constantin iar de avea să moară și el ele urmau să-i rămână soțului său.

29 Ioan C. Filitti, *op.cit*. p. 78.

30 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, p. 150.

31 *Ibidem*, p. 41-42, cazul părților de moșie din Păulești, Zmeeni p. 60.

32 *Ibidem*, doc. LXV, p. 85.

Palade a cumpărat apoi bucată cu bucată de la cei cu care se învecina, ajungând să stăpânească la un moment dat întreaga moșie. Acumulările au parcurs două sau chiar trei generații. Bucăți din moșia Suseni, de exemplu, au fost cumpărate între 5 iulie 1671 (7179[33]) și 5 iunie 1722 (7230). Prima cumpărătură fusese făcută de Toader Palade mare vistiernic, iar cealaltă de nepotul său, Ion Palade biv vel spătar[34]. Un alt exemplu este consemnat într-un document din 13 martie 1783, dat la Cernăuți, când Ioniță Sturza, Dumitraș Sturza și Constantin Palade declarau prin vechilul lor, Ioniță Strișcă, că stăpânesc „pro indiviso" jumătate din Vijnița, moștenită de la părinți. Mama celor doi Sturzești, Safta, soția lui Sandu Sturza și sora lui Constantin Palade, tatăl celui pomenit în document, cumpărase acea jumătate de sat de la mitropolitul Antonie. Coproprietari cu mănăstiri sau alte familii boierești ei își împărțeau cu aceștia dreptul seniorial de stăpânire asupra pământului "de peste tot hotarul", "din tot satul", sau "de pretutindeni"[35]. Acest tip de stăpânire a generat neînțelegeri. Așa s-a întâmplat în anul 1669, când Gheorghe Duca vv, trimitea pe Gh. Șeptilici să cerceteze conflictul ivit între Toader Paladi stolnicul și Poholcești pentru jumătate de sat din Călinești, ținutul Cernăuți. Partea de sat, pe care o stăpânea Palade stolnicul, a fost primită ca zestre de la soția lui, Todosia, fiica logofătului Tăutu. În document se precizează că Palade știa de faptul că Poholcești dețineau cu multă vreme în urmă a opta parte din acest sat, aflată mai înainte, probabil în proprietatea logofătului Tăutu. Poholcești nu putuseră proba cu martori, iar la data emiterii documentului domnul cerea iarăși câte 12 jurători de fiecare parte care să jure cui a aparținut satul[36]. Tot astfel, la data de 15 decembrie 1725 (7234) Ion Palade solicita îndreptarea hotarului din partea sa de moșie, cea a Tătărașilor, care fusese împresurată de egumenul mănăstirii Dobrovăț, precum și cea dinspre hotarul târgului Bârlad[37]. Au fost și situații când boierii Palade au fost ei înșiși acuzați de împresurare silită, de către răzeșii din Bicani și Balasânești, Nicolai, ficiorul lui Ionașco Scânteie, vărul său Manolachi, feciorul lui Iftodie și cu Toader Malăș și Ursu Malăș. Aceștia s-au plâns la divan că fiul vornicului Ion Palade, Ioniță le-ar fi împresurat părțile lor de ocină[38]. Judecata cu Andrei, Antohi și Vasâli Malăș a primit rezolvarea abia în 10 aprilie 1766, când i se dădea dreptate, de către divanul lui Grigorie Alexandru Ghica, vornicului Ioniță Palade, iar cei trei răzeși erau "dați rămași[39]".

Marea proprietate a boierilor Palade avea în cuprinsul său pământ arabil, locuri de fânaț, vite, vii, pometi, mori, poieni pentru stupi, prisăci, pământ arabil, curături, vecini și robi, precum și case sau curți. Suprafețele folosite de boierii Palade pentru cultivarea cu cereale, „locurile din țarină sau din vatra satului, din câmp „sau „pământuri în țarină și cu ... săpături„ sunt greu de cuantificat. Măsurate în pământuri, stânjeni sau palme[40], suprafețele cultivabile reprezentau o parte însemnată din patrimoniul boieresc, aflat mereu în creștere către sfârșitul

33 *Ibidem*, doc. LVIII, p. 78.

34 *Ibidem*, doc. LXXV, p. 93.

35 Henri H. Stahl, *op. cit*., p.167.

36 Teodor Bălan, *Documente bucovinene (1573-1720)*, vol. III, Cernăuți, 1937, doc. 32, p. 42.

37 Gh. Ghibănescu, *Vasluiul. Studiu și document,* Iași, 1920, p. 130-131, 133.

38 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III„ doc. CXII, p. 122-124.

39 *Ibidem*, p. 124-125.

40 Nicolae Stoicescu*, Cum măsurau strămoșii*, București, 1971; "pământul"= de regulă 20 pași; "pasul"=1,67 m; "stânjenul" =1,96 m.; p. 114-115, 43, 47.

secolului al XVIII când cerințele pieței devin tot mai însemnate.

Terenurile afectate creșterii de vite apar în documentele privitoare la proprietățile boierilor Palade sub termeni diferiți, precum cei de: „loc de fânaț", "loc de coasă", sau altele care desemnează locuri mai statornice unei astel de activități, cuprinzând chiar unele instalații: odaia, metocuri pentru vite, văcăritul, locurile pentru oi, sau termenul braniștii, care desemnează drastic un spațiu rezervat acestei practici[41]. Vitele și ovinele se pășteau însă și pe terenuri stăpânite în devălmășie, pe toloaca satului, la rediu, în țarină etc. Boierii Palade erau proprietari pe bogate zone de pășunat cu ierburi sărate, cu fir gras și subțire din zonele Bașeului (Ștefănești) sau ale Cernăuților, renumite ca locuri unde se creșteau mari cirezi de boi[42]. Stăpâneau de asemenea, suprafețe întinse de pășune în zonele de șes unde se creșteau de regulă, cai "mari, falnici, renumiți prin frumusețea armonioasă a fățurii, prin iuțeala și prin rezistența lor și foarte lăudați nu numai de poloni și de unguri, dar chiar și de turci"[43].

Viile erau o parte însemnată a averii Pălădeștilor care poate fi cuantificată cu mai multă precizie. Acestea fuseseră cumpărate sau primite ca danie în pogoane sau fălcii. Din catastiful vel vornicului Ion Palade de la 1727 (7235)- 1733 (7241) aflăm că boierul lăsa copiilor săi peste 79 de pogoane de vie și 27 de fălcii în zone cu podgorii renumite ca cele de la Odobești, Nicorești, Lieşti, Dealul- Mare (Bârlad), Dric (Huși), Copou și Șorogari (Iași[44]).

Pălădeștii stăpâneau un număr mare de vaduri de mori, localizate în majoritate pe firul unor ape importante precum Bârlad, Smila, Tutova sau Zeletin. Enumerarea lor în documente era de cele mai multe ori aproximativă: „...și dintr-apă cu vaduri de moară", sau „un hăleșteu și cu vad de moară de la siliște(a)" etc., de aceea numărul nu poate fi precizat cu exactitate. Morile constituiau și ele o parte a patrimoniului, constituind un element foarte important în exploatarea economică[45] a satelor unde erau construite și ale celor din împrejurimi.

Prisăcile, locurile de pomeți, pădurile, poienile apar consemnate în cuprinsul documentelor într-o înșiruire care, deși imprecisă, are darul de a sugera bogăția unor astfel de proprietăți. Ele sunt, de altfel, nelipsite din cuprinsul actelor de danie sau de cumpărare privitoare la familie. Aceeași situație o întâlnim și în cazul iazurilor și al heleșteelor. Pot fi însă enumerate câteva din cele mai importante precum cele de la Zmeeni[46], Portărești[47], iazul lui Gavril[48], o vreme iazul Bistricenilor[49], cel de la Băcani[50], sau parte din heleșteul domnesc de la Ștefănești[51].

Ca toți boierii vremii, Pălădeștii erau stăpânii unui număr însemnat de vecini. Aceștia fie

41 Henri H. Stahl, *op. cit*., p.309.

42 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 115.

43 *Ibidem*, p. 117.

44 I. Antonovici, *Documente bârlădene,* vol. III, doc. CCCLXVI, p. 327-328.

45 Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 294.

46 I. Antonovici, *op. cit.,* p. 43, 73, cel din apa Bogdanii este cumpărat (a patra parte) la 26 octombrie 1720 (7229) de biv vel spătarul Ion Palade.

47 *Ibidem*, vol. III, p. 43, 45.

48 *Ibidem,* vol. III, p. 23, era la 11 iunie 1708 (7216) al biv vel spătarului Ion Palade.

49 *Ibidem*, vol. III, p. 28-29.

50 *Ibidem*, doc. LII, p. 71.

51 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p.70 r.

că se vânduseră de bună voie, neavând mijloace de trai, fie fuseseră din tată în fiu locuitori ai satelor aservite și făceau, în mod obișnuit, parte din tranzacțiile cu moșii. Documentele privitoare la familia Palade consemnează situații în care satele aservite erau vândute cu tot cu țărani. Astfel, la 22 februarie 1660 (7168) Toader Palade vindea fratelui său Gavril Palade fost sulger partea din sat din Cetățuia „cu vecini cu tot" pentru suma de 200 de lei (probabil a patra parte). Fostă seliște, a făcut parte din ocolul târgului Bârlad aflat în proprietate domnească. Moșia dăruită de Vasile Lupu, la 1637, bătrânului dregător Palade a fost populată probabil pentru a putea fi lucrată, iar țăranii aduși au căpătat statutul de țărani aserviți. La data daniei nu există în document precizarea referitoare la existența vecinilor. Numărul lor era prea puțin însemnat pentru a fi consemnat. Abia după 23 de ani, satul a devenit pentru familia Palade o puternică și înfloritoare proprietate, cu un număr important de țărani dependenți care, într-o astfel de tranzacție trebuiau amintiți ca făcând parte din inventarul moșiei[52]. La fel se întâmpla la 1 mai 1713 (7221) când Agafița, jupâneasa lui Preda Palade, vindea vel vistiernicului Ion Palade jumătate din satul Portărești „cu Drujăști de pe Smila ... cu vecini câți s-ar afla, însă fără cei iertați, ce vor avea scrisori de ertare de la dumnialui stolnicul"[53]. Satul Tătărași de la ținutul Vaslui a fost cumpărat și el de vel spătarul Ion Palade, „cu vecini", alături de „vatra satului, den câmpu și dintr-apă, și cu vad de moară dintr-apa Bârladului, și den pădure cu locuri de prisăci, și cu tot vinitul și cu tot hotarul"[54]. Și tot astfel a fost și cazul satelor Șerbănești, pe care vistiernicul Toader Palade l-a avut „cu vecini"[55], Vertiporul, „sat întreg cu vecini"[56] la ținutul Hotin, sau Manova[57]. Parte importantă a patrimoniului boieresc, vecinii erau lăsați moștenire din tată în fiu. În Catastiful lui Ion Palade vel vornic din anii 1727 (7235) martie - 1733 (7241) 2 august, vecinii pe care-i lăsa moștenire copiilor săi sunt consemnați separat de restul veniturilor, numele lor fiind înșiruit la fel ca și cel al robilor[58]. El preciza, referindu-se la vecini, pe cei „ce știu drept și ce am cumpăratu, fără de pe la moșiile din sus, ce or hi"[59]. Robii constituiau și ei o parte importantă a patrimoniului boieresc[60]. Folosiți de stăpâni în gospodăria proprie pentru priceperea lor de meșteșugari dar și la munca câmpului[61] ei erau vânduți sau lăsați moștenire în foile de zestre.

O parte importantă a averii Pălădeștilor era formată din case și curți boierești. Nu cunoaștem exact care a fost prima curte boierească a vistiernicului Palade. Găsim însă însemnări privitoare la casa de pe moșia Cetățuia, unde a fost una din reședințele importante ale familiei. Va fi stat bătrânul boier cu treburi însemnate la curte, chiar în preajma domnului,

52 I. Antonovici, *op. cit.*, p. 42.

53 *Ibidem,* p. 44-45, doc XXXII.

54 *Ibidem*, doc. CCLI, p. 212-213.

55 Arhivele Naționale Iași, Fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 92 r.

56 *Ibidem*, p.93 r.

57 *Ibidem*.

58 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, doc.CCCLXVI, p. 329-400.

59 *Ibidem*.

60 cf. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998.

61 Dimitrie Cantemir, *op. cit*., p. 299; _Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara românească (1684*), traducere P.P. Panaitescu, Bucureșri, 1929, p.108.

cum era obiceiul, la palatul domnesc din Iași. Avea însă curte și la Trestiana pentru că există documente târzii care confirmă, prin mărturia răzeșilor, stăpânirea îndelungată a Pălădeștilor asupra moșiei Cetățuia, numită și Trestiana[62]. Unul din răzeșii chemați să depună mărturie în anul 1793 își amintea că apucase a vedea "în gura Trestienii, din sus de pârâul Trestienii ... curte unui boier, Curci, undi ar fi fost și biserică, și pivniți cu hrube, și fântâni, numindu-să ace moșie tot a Pălădeștilor ... [63]", o moșie mare. De aceea nu excludem posibilitatea ca bătrânul vistiernic al lui Vasile Lupu să fi rezidat și acolo, când nu era la Iași. Una din cele mai valoroase proprietățile pe care le-a deținut Toader Palade vel spătar a fost satul Băcanii. La data cumpărării de la Măriuca Gheuca, 8 iulie 1651 (7159), satul cuprindea, pe lângă „heleșteu și cu moară ce iaste în mijlocul satului[64] „curțile ... și cu biserică în satu". La 25 mai 1704 (7212), când a fost moștenit de Enache și apoi de Constanti[65]n, satul avea „casă gata". Acolo s-au nuntit boierii și au pus la cale complotul de la Băcani[66]. Curțile boierești sunt pomenite de documente și la Portărești, veche proprietate a Pălădeștilor[67], la Ștefănești[68], Stroiești (ținutul Suceava[69]), pentru a enumera doar câteva astfel de proprietăți. Curțile boierești din secolul al XVII-lea până către a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au avut, în Moldova, un caracter preponderent rural. Și așa trebuie să fi arătat și cele ale Pălădeștilor. Casa construită din piatră avea ca model arhitectura obișnuitelor locuințe rurale, cu o tindă cu două sau patru odăi unde locuia boierul și familia sa, precum și dependințele pentru slujitorii casei, bucătării, grajduri, hambare, cotețe etc. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea boierii își vor ridica locuințe cu un etaj unde accesul se făcea pe o scară exterioară, cunoscute sub denumirea de conace. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea acestea vor începe a fi înconjurate și cu ziduri de piatră. Curtea avea în cuprinderea sa și biserica satului ctitorită de multe ori de boierii Palade, cum a fost cea de la Susăni, sau refăcută de aceștia, precum a fost cea de la Ștefănești- Botoșani. În acest mod autoritatea laică, cea a boierului, a cărui curte gravita în jurul lăcașului de cult, era dublată de cea religioasă, a bisericii[70]. Fii săi, Enache și Toader și-au cumpărat și în Iași locuri pe care au ridicat case, cunoscut find faptul că din secolul al XVII-lea boierii, după exemplul lui Vasile Lupu, începură a-și construi locuințe pe lângă curtea domnească, dregătoriile reclamând tot mai mult prezența lor aproape de domn. Astfel, pe Enache Palade postelnic îl găsim proprietar al unui loc de casă în Iași, pe care-l cumpărase în timpul domniei lui Vasile Lupu cu

62 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol II, p. 146-148.

63 *Ibidem*, vol. II, p. 142-149, informații despre Cetățuia.

64 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, 1909, p. 189; Satul a fost revendicat de urmașii lui Simion Gheuca, de pe urma căruia nu rămăseseră moștenitori. Astfel, Bejan Gheuca va pârâ, la 8 ianuarie 1653 (7161), pe Toader Păladie pitarul cu privire la Băcani, ținutul Tutovei, motivând că satul i-ar fi fost lăsat de unchiul său ca moștenire (p. 192).

65 I. Antonovici, *Documente bârlădene,* vol. III, doc. LII, 1704 (7212) maiu 25, p. 70- 71.

66 Ion Neculce, *op. cit*, p. 333.

67 I. Antonovici, *op. cit.*, p. 45.

68 Gh. Pungă, *Un catastih de venituri și cheltuieli al târgului Ștefănești (1793 - 1819)*, în *"Ioan Neculce" Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei- Iași*, VIII-IX, 2002-2003.

69 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 93 r.

70 I*storia românilor. Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, vol. VI, București, 2002, p. 127-131.

„30 de lei bătuți și un postav de două haine[71] „pe Ulița Piciorogoaie. Locul avea să fie moștenit de Preda Palade și apoi de ginerele acestuia, Ștefan Cerchez, în anul 1668, 14 noiembrie[72]. Fratele său, Toader își făcea și el casă în Iași[73], în Târgul de sus "din dosul Târgului Hagi(a)iei". Casa a fost moștenită de Enache, fiul său cel mare. După moartea acestuia, a ajuns în proprietatea celui de-al doilea fiu, Ion[74]. Ion Palade a avut și o curte[75], unde, spune Letopisețul, s-a adăpostit Vodă după ce focul a cuprins curtea domnească[76]. Nu este exclus ca el să fi avut însă și alte case în Iași. Tot astfel, Toader Palade, mare ban, la 9 ianuarie 1731 (7239) cumpăra și el o casă cu loc pe Ulița Mare, "în fața uliței despre răsărit în preajma Mitropoliei Vechi", de la Toma spițerul "drept 220 lei cu zapis din l(ea)t 7240". Tot el, mare vistier la 1735 (7244) sept. 16, achiziționa un loc de casă lângă Mitropolie. Casele au fost moștenite de unicul său fiu, Constantin, de la care ajunseră la nepotul lui Constantinică Bogdan Palade și arseră până în temelii în urma focului din anul 1827. La toate acestea se adăugau dughenele din Iași de pe Ulița cizmăriei[77], Ulița schimbătorilor[78] pe care le dețineau Pălădeștii.

Prețul moșiilor era variabil, în funcție de mărimea, calitatea câmpului, existența în cuprinsul lor a vadurilor de moară, heleșteelor, morilor, locurilor de fânaț, prisăcilor, livezi, vii, păduri, etc. De exemplu, Păuleștii și Portărești fuseseră cumpărate la 1637 cu 350 de taleri de argint[79]. Pe data de 1 mai 1713 (7221) jupâneasa lui Preda Palade vindea lui Ion Palade, vel vistiernic „giumătate din satul Portărești, cu Drujești cu casă și cu vecini și cu tot heleșteu și cu vad de moară și din siliști și din țarină și dintr-apă și din pădure și cu tot hotarul și cu tot venitul" la prețul de 330 lei bătuți[80]. Moșia Cetățuia valora la moartea vistiernicului lui Vasile Lupu aproximativ 600 de lei. Satul Tătărași de la ținutul Vaslui, cumpărat de vel spătarul Ion Palade pe 20 aprilie 1716 (7224) de la Maria jupâneasa sărdarului Ștefan Miclescu, costa, la 30 aprilie 1661 (7169), aproximativ 1100 lei[81]. Moșia Băcani, cumpărată de Toader Palade de la Măriuca Gheuca la data de 8 iulie 1651 (7159) și care cuprindea, pe lângă „heleșteu și cu moară ce iaste în mijlocul satului[82]", „curțile ... și cu biserică în satu", trebuie să fi fost la fel de valoroasă, cu toate că suma cu care a fost cumpărată nu apare consemnată în document. Pot fi exemplificate și alte astfel de sume: jumătate din moșia Pârtănoși era cumpărată de vel vornicul Ion Palade drept 300 lei noi, la data de 4 iulie 1766 , satul Români valora 750

71 C*DM*, vol. II, București, 1968, p. 364-365, doc. 1705.

72 *Ibidem*, vol. III, București., 1968, doc. 1705.

73 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 98 r.

74 I. Antonovici, *op. cit.*, p. 71.

75 Ion Neculce, *op.cit,*, p. 468.

76 *Ibidem*, p. 686.

77 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise,* nr. 1855, p. 96 r.

78 *Ibidem*, p. 97.

79 *DRH, A*, vol. XXIV, doc. 20, p. 17- 19.

80 I. Antonovici, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 44-45.

81 *Ibidem*, doc. CCXXXVII, CCXXXVIII, p. 199-200.

82 vezi *supra*, nota 64.

zloți tătărești[83], iar a patra parte din Zmeiani valora 200 zloți. Alte două sate mari care valorau 2000 de lei fuseseră cumpărate de Toader Palade de la Neculai Feștilă postelnic și de la fii săi, Ionuț comisul, Ștefan și Constantin. Satele, spun zapisele, erau: „anume Bârleștii pe apa Bârladului cu vad de moară și cu mori gata cu veceni și cu casă gata ce iaste la ținutul Hârlăului și cu satul Gârțeștii ce să ține de hotarul Bârleștilor în malul Bahluiului de ceea parte despre Cârlegătură ...[84]".

Familia a primit danii și a cumpărat proprietăți cu intenția de a le comasa pentru a putea fi mai ușor supravegheate, lucrate și exploatate. Potrivit documentului din 16 august 1641 (7149) Vasile Lupu dăruia credinciosului său boier, vistiernicul Palade, o bucată de loc din hotarul târgului Bîrlad, având grijă să o măsoare spre hotarul târgului Portărești, proprietate a boierului[85], iar în sus de Băcani erau părți din Susăni, pe valea Ibăneștilor, tot în ținutul Tutova[86]. Și astfel de exemple sunt întâlnite des și în alte zapise. Această tendință de comasare a moșiilor a avut drept urmare constituirea în partea sudică a Moldovei a unui adevărat domeniului al familiei. De-a lungul anilor familia Palade a cumpărat, a vândut sau a făcut schimb de mai multe proprietăți ceea ce face dificilă urmărirea în amănunt a unor astfel de tranzacții. De aceea expunerea noastră se oprește doar asupra proprietăților de mai mare importanță. Este de remarcat faptul că documentele nu consemnează între frații Palade sau rudele lor foarte apropiate certuri de la moșii sau de la alte bunuri.

Procesul de constituire a domeniului familiei Palade a început în secolul al XVII-lea[87]. Nucleul acestuia a fost zona sudică a Moldovei, în ținutul Tutovei și zona Bârladului, de unde provenea și soția vistiernicului Palade, Axinița, fiica negustorului Matei Roșca. Moșiile se concentrau pe apele Smila, Bogdana, Tutova, valea Ibăneștilor și pe Bârlad. Acolo avea să primească danie și să cumpere moșii bătrânul vistiernic. Prima informație sigură privitoare la o proprietate a familiei Palade în Moldova este un act de cumpărare a unei moșii de către vistiernicul Palade[88]. Astfel, din documentul datat 25 ianuarie 1637 (7145[89]) aflăm că marele medelnicer Simion Gheuca vindea de bună voie jitnicerului Palade ocina sa, satul Portărești pe pârâul Simila, în ținutul Tutovei, cu loc de iaz și de moară, precum și o parte de ocină din satul Păulești, tot la ținutul Tutovei cu suma de 350 de taleri. Cumpărătura era întărită de divanul lui Vasile Lupu la 26 ianuarie 1637 (7145[90]). O altă ocină, Cetățuia, cu vad de moară

83 I. Antonovici *Documente bârlădene,* vol. II, p. 345.

84 *Ibidem*, vol III, p.46.

85 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 66r-66v. –pagini cu hotarele satelor.

86 I. Antonovici, *Documene bârlădene,* vol. III, p. 40.

87 *Ibidem,* p. 86.

88 Nu avem suficiente probe pentru a ne lega de numele unui Palade, proprietar la Fundeni, pe Bârlad, în Tăuți și Rujeni Bârlad, atestat în vremea lui Ștefan cel Mare. Dar putem presupune că Palade vistiernicul este acel Păladie din târgul Iașilor care, împreună cu Călinig, vărul său și cu sora sa, Vasca se judecă pentru o moșie la Băloșeni, în anul 1637, aprilie 20, în *DRH*, *A*, vol. XXIV, doc 70.

89 Dacă socotim că venirea sa în Moldova s-a petrecut cel mai tîrziu odată cu urcarea pe tronul de la Iași (1616) a lui Radu Mihnea este foarte probabil ca acestea să nu fi fost singurele moșii pe care boierul, sol și al lui Barnovschi vodă, să le fi stăpânit la 1637. Prezența sa ca membru al unor solii însemnate, înainte de urcarea pe tron a lui VasileLupu necesitau, cum bine este știut, o anumită putere financiară. De aceea credem că spusele nostre sunt foarte aproape de adevăr.

90 *DRH*, *A,* vol. XXIV, doc. 20, p. 17- 19; Simion Gheuca cumpărase satul Portărești de la cneaghina lui

pe râul Bârlad și cu loc de iaz la gura pârâului Trestianei, din Bârlad, îi era dăruită vel vameșului Palade, în anul 1637 la 7 aprilie, de Vasile Lupu pentru dreaptă și credincioasă slujbă către domnie și țară. Satul era ascultător de ocolul Bârladului, și se aflase în proprietate domnească. În 16 august 1641 (7149) vistiernicul Păladie, la acea dată capuchehaie la Țarigrad, primea de la domnitor, pentru slujbă îndelungată "din tinerețea lui, tot la curtea Domnului, chiar înainte de urcarea acestuia la tronul Moldovei", un loc domnesc, o bucată de loc din târgului Bârlad, care avea hotar comun cu satul său, Portărești. Logofătul Racoviță Cehan și alți boieri au fost trimiși să stâlpească locul dăruit astfel: "... se începe hotarul acelei bucăți de loc din hotarul târgului Bârlad, dintr-un stâlp care este în malul apei Bârladului despre apus, și la deal, la gura văii țarinei la alt stâlp, ... și alt stâlp în capul văii Smilei, la Dumbrăvița, așișderea alt stâlp prin mijlocul văii Smilei despre apus în mal, ... în matca Sohodolului, alt stâlp în vârful dealului dinspre Saca, unde merge drumul la deal despre apus, acela este capătul hotarului acelei bucăți de loc din hotarul târgulu[91]". După moartea marelui vistiernic Palade, survenită înainte de 17 iunie 1642 (7150), averea, care se ridica la suma de 950 de zloți, fără partea ce o avea din târgul Bârlad, se împărțea între cei șase copii ai săi, fetele[92] făcând parte egală la moștenire cu frații lor[93]. Astfel, părți din Cetățuia vor fi moștenite de trei dintre fii săi, Enache, Gavril și Toader, precum și de una din fete, Maria, cea căsătorită cu Gheorghe Bogdan comisul. Mai apoi toți trei renunțat la această moșie și au vândut Alexandrei sulgeroaia. Soția lui Gavril sulgerul, dorind să-și înzestreze fiica, pe Vasilca, cu o nouă proprietate, cumpăra cu 100 de lei partea lui Enache postelnicul care rămăsese după moartea acestuia Vasilcăi, soția sa. Apoi, Toader jitnicerul îi vindea și el, la 1660 (7168), 22 februarie, partea pe care o avea din aceeași moșie, cu suma de 200 de lei[94]. La fel va proceda și Anița, nevasta lui Gheorghe Bogdan biv comis care avea să vândă "a patra parte din sat din tot (locul) cu tot venitul, din țarină, și din locu cu fânaț și cu vadu de moară în apa Bârladului", în 10 aprilie 1671 (7179), cu suma de 150 lei bătuți[95]. Adăugând-o la moștenirea pe care o avusese Gavril Palade, Alexandra reușea să dea de zestre fiicei sale, care se căsătorise a doua oară cu vornicul Gavriliță Costache, întreg satul Cetățuia, cu vad de moară în apa Bârladului,"cu tot locul și cu tot venitul[96]". Moșia valora 600 de lei bătuți.

Informațiile documentare privitoare la alte proprietăți pe care le-au avut în stăpânire Enache și Gavril, doi dintre feciorii marelui vistiernic, sunt puține, iar pentru Iorga acestea lipsesc complet. Astfel pe Enache îl găsim cumpărând un loc de prisacă cu pomet numit Hodorești[97], aflat la ținutul Cârligăturii, un loc de casă la Iași, pe ulița Piciorogoae[98], părți de

Crăescu, Parasca și de la fii ei, Gheorghie, Pătrașcu și alți fii, iar partea de ocină din Păulești o avea danie de la cneaghina Stanca Murgocioaia și de la nepoții panului ei, Murgoci vornicul, anume Isac, fratele acestuia, Constantin, și sora lor Avghenia.

91 *DRH, A*, vol. XXIV, doc 20, p. 17- 19.

92 *Ibidem*.

93 *Ibidem*, doc. II, p. 3-4.

94 Ioan C. Filitti, *op. cit.,* p. 92.

95 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, doc. XXIX, p. 42- 43.

96 *Ibidem*, doc. CCCLXIV, p. 292.

97 *Ibidem*, doc. II, p. 4-5.

98 *Ibidem*, CCXXII, p. 194.

ocină din moșia Grierști de la ținutul Vaslui[99] și este stăpân peste o parte din moșiile Români și Strâmba. Pe ultimele aflate la gura Jijiei, le stăpânea împreună cu fratele său Gavril, așa cum scria dania de la Ursu din Zmeeni[100].

Documentele care se referă însă la averea boierului Toader Palade s-au păstrat în mare parte, făcând posibilă reconstituirea celor mai valoroase proprietăți ale sale. La moșiile primite moștenire după moartea tatălui său el a adăugat pe cele date ca zestre Teodorei Tăutu și Asprei, nepoata clucerului Statie, apoi altele, cumpărate sau primite ca danie. În acest fel ajungea să fie stăpânul unui număr însemnat de moșii din ținuturile Tutova, Suceava, Cernăuți, Hotin și Roman[101]. La sfârșitul secolului al XVII-lea el avea astfel în proprietate două sate întregi, Băcanii la ținutul Tutova și Orășenii din ținutul Cernăuți. De asemenea stăpânea 1/2 din satul Grămești, 1/2 din satul Calafindești, 1/4 din Rugășești, 1/4 din Românești, 1/4 din Rudești, 1/4 din Câmpulungul Rusesc și satul întreg Călinești, fără a patra parte ce revenea răzeșilor, toate în ținutul Suceava. Mai deținea 1/2 din satul Ispas, ținutul Cernăuți, părți din satul Maxinești pe pârâul Alba, din ținutul Romanului[102] și părți din Zmeeni, Susăni și Mânzați[103], Dragsini, Corobonești, Mănoi[104], Portărești și Susăni aflate la ținutul Tutova. Cei patru copii ai săi își vor împărți la rândul lor, în bună învoială, moșiile enumerate mai sus. Enache, fiul cel mare primea una din cele mai mari și bogate proprietăți, moșia Băcanii[105]. Constantin le primea pe cele pe care i le lăsase moștenire mama sa de când era în viață, apoi ca frate mai mic primea, după moartea lui Enache, alături de 1/3 din Băcani, și casele de acolo[106]. Fiica lui Toader, Anița, rămânea stăpână pe părți din Băcani și Orășeni, proprietăți la care va renunța vânzându-le lui Ion[107]. Al doilea fiu al lui Toader, Ion, ginere al lui Vasile Gheuca și cumnat al lui Velicico Costin și Mihai Racoviță, a fost unul din cei mai bogați membri ai familiei Palade. Acumulările masive de proprietăți făcute de el la ținuturile Putna, Tutova, Fălciu, Tecuci, Vaslui, Iași și Orhei formau un aevărat domeniu.

La ținutul Vaslui Ion Palade era interesat să aibă mai multe locuri de prisaci. Unul îl primea danie la 1 septembrie 1689 (7198), „pe apa Racovii ... cu pomeți și cu loc de fânaț și de arat și loc de casă cu pomeți[108]", de la Cristina fata stolnicului Grama. Alte două locuri, tot pentru prisăci "cu pomăt cu tot", la Rădiul lui Barbă, în gura Racovei, erau vândute tot lui Ion

99 CD*M*, vol II, p. 364-365, doc. 1705.

100 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, p. 322.

101 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 191- 192; Arhivele Naționale Iași, fond *Documente*, pachet 608/27.

102 Teodor Bălan*, Documente bucovinene*, vol. IV, doc. 11, p. 16.

103 *Ibidem*.

104 *Ibidem*.

105 La 1668 (7176), în ziua de 30 mai, Toader Găidarul și cu fratele său Mirăuți și cu sora lor Maria și cu nepoții Samson și Maria și cu Anghelina, fata Todosăi, vând stolnicului Palade o moșie din sat din Corobănești și din Mănoi, drept niște vite și bani, I. Antonovici, *Documente bârlădene*, III, CCXIII.p 190-191.

106 *Ibidem*, doc. LII, p. 70-71.

107 *Ibidem*.

108 *Ibidem.*

vel sulger,de către târgoveții vasluieni, la 12 septembrie 1701 (7209[109]). Un alt loc de prisacă „cu pomăt", din poiana Onicenilor, de pe Bârlăzel, îl primea danie de la Andrieș fiul lui Vasile Oatul din Gârce[110], iar pentru cel pe care-l stăpânise tatăl său, Palade vornicul, pe Sohulin, primit de la Iurașco și femeia lui, Chindia, Mihai Racoviță îi dădea întărire la 26 noiembrie 1705 (7213[111]). De asemenea tot către vel vistiernicul Ion Palade făceau danie și Andronic și cu fratele său Dragul, feciorii lui Ioan Râciul, la 26 mai 1704 (7212), „partea de ocină și moșie ce să va alege din sat din Băliținі, ce sunt pe apa Telejnii, ... cu loc de prisacă și cu loc de țarină în câmpu și cu fânață și cu vad de moară și cu tot venitul[112]". La acestea se adăugau, pe data de 24 ianuarie 1708 (7216), de la biv postelnicul Panaiotachi și soția sa "a lor dreaptă ocină și moșie, o bucată de loc din hotarul târgului Vasluiului, ... adică, una sută de pământuri[113] ce le-au avut danie de la Constantin Duca Voevod ... și arată două vaduri de moară în Bârlad, însă un vad de moară arată că iaste lângă târgul Vasluiului[114]". Câteva luni mai târziu, la 7 martie același an, Mihai Racoviță întărea lui Ion Palade mare vistiernic cumpărătura de la Panaiotachi[115]. La data de 20 aprilie 1716 (7224) boierul mai cumpăra "un sat întreg anumi Tătărașii, la ținutul Vasluiului, pre apa Bârladului, cu vecini și din vatra satului, și din câmpu, și dintr-apă și cu vad de moară într-apa Bârladului și den pădure cu locuri de prisăci și cu tot venitul și cu tot hotarul", de la Maria, jupâneasa răposatului serdar Ștefan Miclescu și cu fiul său Frangole[116]. Pentru o parte de "sălișteˮ de la Tătărași vel spătarul Ioan Palade se certa cu călugării de la mănăstirea Dobrovăț, care primiseră și ei danie în apropiere, dar din "loc gospod" și nu din cel boieresc, spunea Mihai Racoviță. Prin urmare, boierii rânduiți de Vodă dau la 13 decembrie 1725 (7234) o mărturie hotarnică, pe care, la 16 septembrie același an, 1725 (7235), o întărea Mihai Racoviță. Tot în acest ținut „Ioan mare sluger„ avusese până la 1699 "jumătate din satul Negrești, partea de sus, cu vecini și curțile și cu vaduri de moară pe Bârlad, precum și satul Sinești, (Linești), pe Vilna, cu vaduri de moară pe Vilna", pe care le cumpărase de la Matei Sturza, ruda sa. Cum însă cumpărătura se făcuse fără știrea lui Manolache Hrisoverghi mare clucer, vânzarea se anulează iar Ion Palade își primește înapoi contravaloarea moșiilor, care ajungea la 600 de galbeni[117].

În ținutul Putnei Ion Palade cumpăra părți de moșie din Bătinești de la Pătrășcan căpitanul care avusese o datorie de 11 lei de plătit lui Hage Timir și neavând bani roagă pe vel vistiernic să-i cumpere câteva mori din gura Putnei, la 17 august 1709 (7217). Tot astfel achiziționau și de la Vasilachi, fiul lui Ianole și a Grecei, ai căror părinți vânduseră pământuri în Bătinești și Cirbești la care ei adaugă, tot acolo, cinci pogoane de vie aflată în paragină și livadă, precum

109 Gh. Ghibănescu, *Vasluiul*.., doc. CXX, p. 115.

110 I. Antonovici, *Documente bârlădene,* vol. III, doc. CCXXVII, p. 195-196.

111 *Ibidem*, doc. CCXXIX, p. 197.

112 *Ibidem*, doc. CCXXX.

113 *Ibidem*, doc. CCXXVIII.

114 Care făceau aproximativ 3340 m. Nicolae Stoicescu*, Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, "pământul"= de regulă 20 pași; "pasul"=1,67 m.

115 Gh. Ghibănescu, *Vasluiul*..., 1926, doc. CXXIX, p. 124.; *Surete*, ms. XII ,p. 215.

116 *Ibidem.*

117 I. Antonovici, *Documente bârlădene*. vol. III, doc. CCLI, p. 212-213.

și alte două pogoane date de alte rude ale lor[118]. În anul 1716 (7224) Acsița, soția răposatului Ștefan Cerchez, fostul comis mare, dăruia vărilor săi, Toderașco și Ion Păladie vel spătar precum și m-rii Grăjdenilor, lui Vasilie Costachi vel vornic și lui Lupu Codreanu diferite moșii sau părți de moșii. Spune documentul că lui Ion Palade "însă de la Tupilați, de pre apa Elanului, din ținut. Fălciului, au dat d-lui comisul, D-zeu să-l erte, o parte de loc d-sale lui Iordachi Rosăt vornicul, când era visternic mari, cu zapis care cât îi scrie zapisul nostru, câte iaste iscălit de d-lui comisul și mine; ce aceste părți numai pre cât scrie zapisul nostru să ție d-lui vornicul, măcar de scrie într-une(le) zapise și cu vad de moară în Elan, iar noi n-am dat pentru căci am ținut noi mori pără ce au vinit Moscalii și li-au ars Tătarii, ce d-lui în vaduri să n-aibă treabă, că nu i s-au dat; iar d-lui spătariul Ion Păladie să aibă a-și face mori în vadu, precum am avut noi și am ținut, neavând cu nime a împărți, nici în iaz nici în mori. [...] Așișderea, osăbit locurile de prisăci, carile le arată ispisocul, care unde sânt și de la cine iaste și pe care apă și la ce sâliște sau hotar și în ce ținut, toate acele li-am dat danie nepotului Toderașco, fiiul d-sale spatariului, la acestea să nu aibă d-lui spatariul triabă sau alți fii a d-sale, căci aceste locuri de prisăci li-am dat numai nepotului Toderașco[119]".

Pentru ținutul Tecuci avem pomenite în documente părți din moșiile de la Nicorești de Jos și din Dobrinești, „a trie parte, din tot locul, în câmp, într-apa Tecucelului, cumpărate de la Ion Mihu fiul lui Vasile Hânsaru. Mai avea tot la acest ținut „un loc de prisacă cu pomăt la Popești în Gura-Văii", precum și un vad de moară în apa Bârladului, la Lieşti, cumpărat de la Tudosâica, fiica lui Miron Costin vel vornic[120].

La ținutul Orhei biv vel spătarul stăpânea la data de 20 februarie 1722 moșia Vovinești[121], iar pe 1 mai 1724 Pălade vornicul se pârăște în fața domniei împreună cu Sturza vornicul pentru moșia de la Sămărcani[122]. Tot la acest ținut cumpărase întreg satul Cogeico de pe Nistru, de la Ranit zet Carpu spătar[123] și satul Trifeștii pe Cogâlnic și avea și o danie de la Pavăl Ciocârlan vel vornic pentru părți în satul Ovinești pe care acesta din urmă le stăpânise împreună cu Carpuzu și cu feciorii lui Vlasău și cu neamurile lor[124].

Stăpânirea lui Ion Palade în ținutul Iașului se întindea asupra satului întreg Mârzăștii, cu două heleștee pe apa Cacainei, moșia Perienii și părți din satul Onceni, pe apa Jijiei „cu podu în dubas în Prut și în Jijia".

Mai avea boierul un zapis de la Toader Lupul pentru partea acestuia din satul Liveni, pe Prut, la ținutul Dorohoiului, precum și satul Macsinești pe pârâul Alba, de la ținutul Romanului[125].

---

118 C*atalogul documentelor vasluiene*, 1986, doc. 140, p. 60.

119 I. Antonovici, *Documente bârlădene*. vol. III, doc. CCCLVII, p. 284-285.

120 *Ibidem*, CLLLLVIII, p. 166-167.

121 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 321- 322.

122 A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, doc. nr. 188. p. 180, 20 februarie 1722, primește de la Mihai Racoviță o moșie din zapis de danie.

123 *Ibidem*.

124 I. Antonovici, *Documente bârlădene*. vol. III, doc. CCCLXVI, p. 320.

125 *Ibidem*.

La ținutul Hotin[126] Ion Palade stăpânea „a patra parte de sat de Vancecăuți, pe Prut, cu helești mare în câmp, pe o vale", pe care o luase de la unchiul său Pătrășcan Tăutul, căruia îi dăduse părți din satul Ispas de la ținutul Cernăuților. O altă a patra parte din același sat a fost cumpărat de la fetele Pelinoaei cu vecini și cu parte din helești, precum și partea lui Gligore Ropzanul zet Drăgoesei[127]. Aceste moșii rămăseseră la turci după luarea cetății Hotinului. De aceea în catastiful de la 1727- 1733 Ion Palade scria cu amar că numai dacă „Aceste moșii di a da Dumnezău să iasă de la turci, ci să-și înpartă" între ei copiii „cui a fi parte mai slabă[128]".

Marea majoritate a moșiilor familiei Palade se concentra, cum aminteam mai sus, în ținutul Tutova. Unul din satele la care boierul Ion Palade a ținut foarte mult fiind moștenire de familie, a fost Cetățuia. Satul care se afla în hotar cu târgul Bârladului, „din sus, despre soare răsare, i cu vecinii și cu hălăștei, pe vale satului, și cu vaduri de mori într-apa Bârladului, precum arată zapisăle de cumpărături și mărtiria hotarnicilor, tot cu semne înpregiur și ispisoace Domnești[129]", ajunsese la 15 martie 1707 în proprietatea medelnicerului Iordache Toma Cantacuzino, nepotul de fată al lui Gavril Palade. Pentru că avea nevoie de bani acesta vânduse mănăstirii Bursuci o parte de sat, cealaltă dăruind-o pentru sufletul fratelui vitreg, al mamei sale și al bunicii, Alexandra sulgeroaia. Pentru că la acea dată Ion Palade era fugit din țară, la Brâncoveanu, probabil în urma conflictului de la Bacani, din 1699, sau a neânțelegerilor avute cu Antioh Cantemir el nu a putut cumpăra proprietatea. La 15 martie, 1707 (7215) biv vel medelnicerul Iordache Cantacuzino, făcea danie mănăstirii Bursuci o jumătate din satul Trestiana (Cetățuia) pentru sufletul fratelui său Toader, a mamei sale Vasilca și a bunicii sale, Alexandra sulgeroaia, îngropați toți la această ctitorie a Costăcheștilor[130]. Cealaltă jumătate o vindea aceleiași mănăstiri cu prețul de 200 de lei, pentru a putea plăti datoriile care rămăseseră de la Toader și care trebuiau achitate. Un an mai târziu, la 5 mai 1708 (7216) vel vistiernicul Ion Palade, vărul drept al mamei lui Iordache Toma Cantacuzino, fiul lui Toader Palade, avea să răscumpăre moșia de la egumenul mănăstirii Bursuci, Afanasie[131]. Egumenul Sfintei mănăstiri mărturisea că la data când se făcuse vânzarea moșiei Ion nu se găsea în țară și nu putuse participa, așa cum o cerea obiceiul, la cumpărare. Revenit și aflând că moșia strămoșilor lui a fost înstrăinată, dorește să o răscumpere și cere dreptate la Divan. Egumenul recunoaște dreptul vistiernicului Ion Palade de a redobândi moșia ca "fiind sămințe și neam de aproape lui Gavril Paladi, ce au fost sulgeriu mare". Astfel, ei se învoiesc de bună voie, fără judecată, "după lege țărei"ca Ion Paladi să-i plătească " capetele și cu dobânda, cu tot 205 lei, 10 pot(ronici), bani gata". Peste trei zile, la 7 mai 1708 (7216[132]), domnitorul Mihai Racoviță întărea lui Ion Palade vel vistiernic stăpânirea asupra seliștii Cetățuia, "însă cu toată apa Bârladului cât cuprinde această moșie, pre de ambe părțile apei" pe care o răscumpărase de la

126 *Ibidem*, p. 324-325; Teodor Bălan, *Documente bucovinene, 1720-1745,* vol. IV, Cernăuți, 1938, doc. 11, p. 16.

127 cf. și Ion Gumenâi, *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806,* Chișinău, 2002.

128 I. Antonovici, *Documente bârlădene*. vol. III, doc. CCCLXVI, p. 325.

129 *Ibidem*, p. 325-326.

130 *Ibidem*, p. 301.

131 *Ibidem*, doc. IV, p. 5-6, mânăstirea se află în satul Epureni, plasa Târgu, județul Tutova.

132 *Ibidem*, doc. V, p. 6-7.

Afanasie[133]. Alte două sate stăpânite de Ion Palade la același ținut au fost Zorlenii și Bălăcenii cumpărate de la feciorii vel paharnicului, Scărlet Dabija. Centrul domeniului boierului Ioan Palade a fost, ca și pe vremea tatălui său, moșia Băcanii. Aceasta cuprinea „... heleșteu mare cu pește, cu tot hotarul, precum arată uricul și ispisoacele și sămile"[134], și era una din proprietățile cele mai valoroase pe care le-a avut Toader Palade vel spătar, și urmații săi[135]. Ea fusese cumpărată în anul 1651 (7159), iulie 8 de la Măriuca Gheuca care dădea Băcanii "și curțile noastre și cu biserică în satu și cu heleșteu și cu moară ce iaste în mijlocul satului lui Toader Palade sân Păladi vistiernicul pentru sufletul ei și a jupânului ei[136]. Pentru că nu avuseseră urmași Toderașco urma să aibă grijă pe mai departe de Măricuța iar după moartea ei avea a se îngriji de cele necesare și cuvenite: înmormântarea și pomenile. Satul a fost revendicat de urmașii lui Simion Gheuca, de pe urma căruia nu rămăseseră moștenitori încă din timpul vieții Măricuței[137]. Mai târziu, nepotul lui Simion Gheuca, fiul lui Dumitru, Bejan Gheuca avea a pârî, la 8 ianuarie 1653 (7161), pe Toader Pălade pitarul cu privire la Băcani, ținutul Tutovei, motivând că satul i-ar fi fost lăsat de unchiul său ca moștenire . În anul 1668 (7176) iulie 11 Toader Palade ce-au fost stolnic, se învoiește cu Bejan Gheuca ce-au fost pitar și cu fratele acestuia, Enache paharnicul, pentru satul Băcanii și dă celui dintâi „100 stupi întrales", iar celui de al doilea îi dă toate părțile de ocină ce-au avut Gheuca spătariul și jupâneasa lui, Marica, la sat la Mânzați și la sat la Hălărești, făgăduind „a rade și scoate aceste părți de ocine de uricele și dresele ce vor fi la dânsul", cu toate că documentele anterioare dovedeau că el era adevăratul stăpân al satului. Moșia Băcanii „cu casă gata" va fi moștenită de fiul cel mare al lui Palade, fratele lui Ion, Enache, iar după moartea acestuia moșia s-a împărțit între frații săi, rămași în viață, Ion și Constantin, parte egală revenindu-i bineînțeles și Aniței[138]. Casele de la Băcani au rămas ale lui Constantin[139] iar după moartea acestuia, împreună cu partea sa de sat, lui Ion Palade[140]. Pentru o datorie de bani și "nește brățări de aur" pe care le avea de returnat către fratele său Ion, Anița, jupâneasa lui Velișco Costin va da acestuia "a treia parte, din tot satul, din vatra satului și din heleșteu și din tot locul" la 25 mai 1704 (7212[141]).

O altă importantă proprietate, aflată în vecinătatea Băcanilor pe care a stăpânit-o Ion Palade a fost satul Suseni, pe valea Ibăneștilor. O parte din moșie fusese dăruită tatălui său, pe atunci stolnc, în anul 1669 (7177) martie 25, de Bucioc, fiul Crețului, la moartea lui, cu "un loc de grădină... și o prisacă cu pomăt din deal[142]". Bucăți din moșie îi fuseseră dăruite de

133 *Ibidem*, doc. VI, p. 7-9.

134 *Ibidem*, doc. VII, p. 9. Spusele erau reconfirmate de documentele din 18 mai 1712 (7220), (doc.VII, p. 9-12) și 15 februarie 1722 (7230) (doc. IX, p. 12).

135 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 313, îl lăsa moștenire lui Nicolae.

136 Teodor Bălan, *Documente bucovinene, 1720-1745*, vol. IV, Cernăuți, 1938, doc. 11, p. 16.

137 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 190.

138 *Ibidem*, p. 187-188.

139 *Ibidem,* p. 192.

140 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, III, doc. LII.

141 *Ibidem*, 1704 (7212) maiu 25, p. 70- 71.

142 Averea lui Constantin avea să-i rămână soției sale, Aneta. Pentru că cei doi nu au avut copii frații au încercat în anii următori să obțină o parte din moșiile lui Constantin.

preotul Gavril și de soția sa, Irina, fata Crețului din Suseni. Și spune documentul că partea cumpărată cuprindea: „dintr-un bătrân și giumătate..am dat aceste doaă părți.. din vatra satului, și din câmp, și din pădure, și din hăleșteu, și din tot locul cu tot venitul; așișdere... un loc de prisacă, carele au fost bătrân din dial, și hăleșteul cel bătrân, giupânului Enachi, fiul dumisale lui Toader Pălade ce au fost visternic mare, ca să-i fie dumisale driaptă ocină, danie neclintită în veci[143]. Dintr-un adaos târziu la document., datat după Antonovici, "în sau după anul 1685" aflăm precum că "Tâmplându-se moartea fiiului nostru, lui Enachi Paladi, carile de a noastră bună voe l-am fost iubit fiiu și i-am fost dat a noastră driaptâ ocină și moșie[144]. iată cu această scrisoare am înoit și am întărit de iznoavă zapisul și am dat dumisale fiiului nostru, lui Ion Palladi biv vtori logofăt și giupânesăi dumisale, Nastasăi și cuconilor dumisale, ca să-i fie dumisale pomană de la noi și moșie în veci, precum scrie zapisul ce am făcut răposatului Enachi[145]". Mai apoi, în anul 1669 (7177) în ziua de 25 martie, Ilinca cu fratele său Gligorașco și cu mama sa, Marica, adeveresc că Bucioc sân Crețului, la moartea lui, a dăruit un loc de grădină și un loc de prisacă „cu pomăt din deal" lui Toader Păladie stolnicul . La 1685 (7193), pe 18 iulie, Nicolai feciorul lui Necoară, nepotul lui Gâneci din Suseni, vindea și el lui Ion Palade, „drept 15 lei buni", o parte din satul Suseni[146]. Cealaltă parte era vândută lui Negrul și fraților lui, feciorii căpitanului Neculai. Vânzarea era făcută de Afteni sin Simeon[147]. În ziua de 18 septembrie 1697 (7206) Cole Boul se hotăra și el să vândă partea sa de moșie din Suseni „dintr-un bătrân și jumătate, toată partea mâni-sa Tofanii, fata Crețului, lui Ion Pălade vtori logofăt, drept 25 lei bătuți; ... căci fiindu-mi mare nevoe și greu de datorii ce am fost pe la Turci, bogându-mă pen temniță, mers-am pre la toți oamenii miei să le vând să es de la închisoare ce fiind eu greu și nevoie ca aceia, mers-am și la dumnialui logofăt Ion Palade, fiind dumnialui megieș și și moșan cu noi dinpreună și țiind dumnialui și alte părți a fraților noștri cu zapise de danie și cumpărături, am căzut cu mare rugăminte să ia dumnealui și partea mea, să mă scoată dintr-această nevoe și dumnealui văzând greu mieu și eu rugându-mă dumisale mi-au făcut dumnialui plată deplin..". Un an mai târziu, pe 24 februarie 1698 (7206), Vasilachi Bocioc, nepotul Crețului, dăruia părțile sale de moșie din Suseni, "ce să va alege ... cu tot locul și cu tot venitul din câmp și din vatra satului și din iaz" lui Ion Palade[148]. Astfel că, la 4 iulie 1698 (7206), Ilie Enachi vel stolnic și Dabija Scărlet vel clucer, din poruncă domnească mergeau să alegă, să hotărnicească și să stâlpescă toate părțile care i se cuveneau lui Ion Păladie biv vtori logofăt din moșia aflată pe valea Ibăneștilor, mai sus de Băcani[149]. Apoi, la data de 20 iunie 1704 Ion Palade primea în dar partea pe care o avea Irina, femeia răposatului Necolai căpitanul, feciorul lui Ifrim din Zmeiani, împreună cu feciorii săi, Grigorie și Ioan[150]. Pe 19 octombrie 1708 (7217) Grigoraș, băiatul Nastacului,

143 *Ibidem*.

144 *Ibidem*, CXLVI, p. 14.

145 *Ibidem*, doc. LX, p. 79-80.

146 *Ibidem*.

147 *Ibidem*.

148 *Ibidem*, CXLVI, p. 14.

149 *Ibidem*, LXI, p. 81.

150 *Ibidem*.

nepotul popii lui Pavel ot Suseni și cu feciorul său, Ștefan, vindeau a lor parte de ocină și moșie și anume bucata "din sat din Suseni pe apa Ibănii, în ținutul Tutovii, din a doaă parte, ce s-au înpărțit pe doi frați..[151]". Și în anul 1721 (7229), 8 februarie, Roxana, fata lui Bucioc din Suseni, preuteasa lui popa Ștefan Bolcos, vindea biv vel spătarului Ion Păladi partea sa de mo;ie din Suseni, „drept 10 lei". Tot Roxana femeia lui Negruț și fii săi, vindeau partea lor de moșie din Suseni lui Ion Palade biv vel spătar pentru o datorie de 27 lei pe care o făcuse la vremea foametei, în anul 1722 (7230), pe 5 iunie. . În aceast mod boierul Ion Palade a ajuns stăpânul întregului sat care se întindea „din hotarul Băcanilor în sus, pe valea Ibănei, pără în hotarul Ibăneștilor, pără în Gura Văii pe din sus de casăle ciobanilor". Moșia a rămas prin testament în stăpânirea fiului său, Toader[152].

Între anii 1687 și 1702 părți din satul Mânzați, moșie aflată tot pe valea Ibanei, aveau să intre în proprietatea boierului Ioan Palade și aveau să se adauge la cele pe care le avusese deja în proprietate tatăl său[153]. Toader Palade cumpărase, începând cu 1665 12 martie (7173), părți din moșia Mânzați de la Hinchichim, feciorul lui Grăjdianu cupeț din Bârlad, după care avea a primi danie alte părți de la răzeșii din sat. Astfel, în 1668 7176), 3 mai, Ilie și alte rude ale sale dăruiseră lui Toader Păladie biv stolnic toată partea de moșie ce o aveau în Mânzați[154]. La fel se întâmpla în anul 1668 (7176), la data de 24 mai, când Toader Găidariul și rude ale lui dăruiau stolnicului Păladie partea lor de moșie din Mânzați, „ce li se va alege partea mamei lor, Ana, fata lui Dragotă[155]". Alte părți le vindeau boierului Palade, în anul 1669 (7177) august 24, Toader și cu fratele său, Tiron, feciorii Anei, fata lui Gligori sân Fodor ot Mânzați,"partea de sus", drept 12 lei[156]. Iar Bejan și Constantin și Vasilie fiii Maricăi, nepoți lui Dragotă din Mânzați dădeau a lor „dreaptă moșie din acest sat, partea ce li se va alege din bătrânul Dragotă", lui Toader Păladie fostul vistiernic mare, "ca să-i fie danie în veci[157]".

Enache postelnicul, feciorul spătarului Palade avea să fie și el interesat de bucăți din Mânzați pe care le primise danie, pe 15 iulie 1682 (7190), de la Vasile feciorul lui Iacov, nepotul Anei din Mânzați "ce este pe heleștiu, din giumătatea de bătrân a șasa parte[158]" și pe 7 februarie 1685 (7193) de la Grigore Bole călugărul și feciorii acestuia[159]. Fratele lui Enache, Ioan Palade avea să cumpere și el părți de moșie de la răzeșii din Mânzați începând cu anul 1687 (7195) februarie, când Tironeasa din Mânzați vindea postelnicului Ion Păladi „o viișoară de acolo", pe care o avea de la bărbatu-său, Tiron[160]. Au urmat alte nouă bucăți luate

151 *Ibidem*, doc. LXVII, p. 86- 87.

152 *Ibidem*, doc LXIX, p. 88-89.

153 *Ibidem*, doc. LXX. p. 89.

154 *Ibidem*, LXXII, p. 91.

155 *Ibidem* LXXV, p. 93 foamete a fost în 1718, I. Antonovici, *Istoria comunei Bogdana,* p. XXVII.

156 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 313.

157 *Ibidem*, doc. XLII, p. 58. La 5 iulie 1651 (7159) Vasile Lupu întărea stăpânirea Pălădeștilor asupra unor părți de moșie din Zmeeni; Români, Strâmba și Mânzați la ținutul Tutova, pe care le primiseră în dar de la aprodul Ursu din Zmeeni pentru sufletul părinților săi.

158 *Ibidem* CXLIV, p. 144.

159 *Ibidem*, CXLV, p. 144-145.

160 *Ibidem,*CXLVII, p. 146.

în stăpânire de marele boier pe parcursul anilor 1688 (7197), la 21 noembrie, când Toader feciorul lui Vartic din Mânzați, cu soția sa, Anghelina, dăruiau „cu limbă de moarte vtori postelnicului Ion Păladi a lor dreaptă ocină și moșie, partea ce li se va alege din Mânzați asemine îi dăruiesc și partea lui Bucium câtă i s-a vini din Mânzați[161]". În anul 1695 (7203) martie 1 Vasile Vartic, din Mânzaț, învinuit fiind pentru o „pagubă ce s-a făcut de niște hoți" lui Ion Păladie vtori logofăt și neavând cu ce plăti își punea zălog partea sa de moșie, din Mânzați pentru 12 lei, „cu cât i s-a învoit să plătească acea pagubă[162]". Anul următor, 1696 (7204), în ziua de 5 mai, feciorii lui Ignat Babiș, Gavril Halib și Trifăilă, vândeau a lor moșie din Mânzați "ce se va alege, partea tatălui lor, din bătrânul lui Fodor, d-sale Ion Palade vtori logofăt, drept un bou[163]". În anul următor, 1697 (7205) iulie 25 Andonie croitorul împreună cu femeia sa, Antonie, fata Drăgălinii, nepoată lui Gligorie Ciorneiu din Mânzați, vindeau și ei moșia lor care se afla "din partea din sus, din înfundătură, și din helești, ce se va alegi partea femeii sale, Antonie, d-sali logofătului Ion Păladie[164]"

La sfârșitul anului 1697 (7206), pe 30 decembrie, Ionașco feciorul Anghelinii, fata lui Vartic din Mânzați, "dă a sa moșie din bătrânul moșului său Vartic, partea ce i se va alegi, d-sale lui Ion Păladie vtori logofăt[165]". În ziua de 13 septembrie 1698 (7207) Gavril Borș și cu femeia sa Gherghina, fata lui Dumitru din Pâncești, își vindeau moșia, „câtă se va alege din Mânzați, d-sale lui Ilie Enachi marele stolnic....care parte îi era cumpărătură de la Filip, feciorul Sorii de Coroești[166]". Răzeș și el în Mânzați, Ilie Enachi biv vel clucer dăruia, prin documentul datat 20 iulie 1700 (7208), "toate părțile sale de moșie din Mânzați unele vechi de la moșu-său, Gheuca, altele cumpărături ale tatălui său, Enachi cluceriul și altele cumpărături ale sale.. hinii sale Marii, cucoanei(copilei)d-sale cumnatului său, Ioan Păladie vel sulgeriu[167]". La data de 14 iunie 1702 (7210) Stratul, feciorul Chiricii de Idrici, vindea și el părțile sale de moșie din Mânzați lui Ion Păladie fost sulgeriu, cu suma de 9 lei," din tot locul și cu tot venitul, din vatra satului, și din câmp și din țarini, cu săpături, loc de fânaț și din păduri[168]". Iar fiul său, Necula avea să rămână stăpânul satului Mânzați „din hotarul Ibăneștilor în sus[169]".

Pe apa Smilii, tot la ținutul Tutovei, Ion Palade era stăpân pe părți din "sat din Bicani, Balosinești și Pleșăști de pe apa Smilii, în ținutul Tutovii". Astfel, prin dania făcută la data de 13 martie 1704 (7212) de Sandu armașul, feciorul lui Lupu Diaconu, Ion primea părțile de ocină și moșie din Bicani, Balasânești și în Pleșești pe care acesta le avea de la mama sa, Velica. Au urmat cumpărăturile de la Simeon din Călimănești pe Tutova și Iftodie, ginerile lui Dumitrașco Bălțăgel, care se rugase de Ion Păladi vistiernicul ca să cumpere de la ei moșia

161 *Ibidem,* CXLVIII.

162 *Ibidem*, doc. CLII, p. 147.

163 *Ibidem*, doc. CLIII.

164 *Ibidem*, doc. CLI.

165 *Ibidem*, doc. CLVp. 147.

166 *Ibidem,* doc. CLVI, p. 148.

167 *Ibidem*, doc. CLVII, p. 149.

168 *Ibidem*, doc. CLVIII.

169 *Ibidem,* doc. CLIX.

pe care o stăpâneau în Bicani și Balasănești, "care iaste alături cu Bicanii pre apa Smilii". În urma cumpărării primul primește „10 ughi 12 potronici și cel al doilea 10 lei până își vor alege părțile de moșie, și de nu va voi atunci să cumpere dânșii să-i întoarcă banii cu baș"-16 octombrie 1708 (7217[170]). Silion din Călimănești, ginerele lui Dumitrașco Scântee, „căzând la mare datorie la turci" își vinde părțile de moșie din Bicani, Balasănești, "din tot locul în preț pământul de țarină câte 2 orți; așișderea și Iftodie, cumnatul său, primește arvonă pentru părțile sale din aceleași moșii, vistiernicului Palade". Documentul care consemnează această vânzare este datat-12 septembrie 1709 (7218[171]). Au urmat apoi părțile lui Ștefan, feciorul Angheluții, fetei lui Băltag, nepoată lui Nicoriță hatmanul, din "sat Bicani de pe apa Smilii, în ținutul Tutovii, cari iaste danie moșului nostru lui Băltag de la Nicoriță hatmanul. Așișdere și din cumpărături ce sânt a moșului„ lui Băltag, ce să va alegi, a triea parte" din dania moșului său și „din cumpărături, din tot locul și cu tot venitul, din câmp, din țarini, și în pădure și din delniți de fânaț și din iazuri cu vaduri de moară și din vatra satului" și părțile din Pleșăști Stângăceni și Balasănești. Toate aceste bucăți de sat intrau în proprietatea boierilor Palade la 16 apilie 1711 (7219[172]). S-au adăugat în anul 1715 (7223), pe 24 august, acele părți ocină și moșie din Ghicani și Balasănești ale lui Chiriac, feciorul lui Dumitrașco Scâtee, care vindea și el, vel spătarului Ion Palade „cu tocmeală, câte 2 orți pământul[173]". Și de la Ionașco Scântee cumpăra „jupânul" Ion Palade vel spătarul părțile sale de moșie din Bicani și Balasănești, "din vatra satului și din câmp și dintr-apă cu vad de moară și din pădure cu săpături și cu locuri de prisaci, și cu tot venitul cu tot hotarul cât mi s-ar alegi partea mea, ce iaste în ținutul Tutovei pre apa Smilii, însă pământul am tocmit câte 2 orți" Vânzarea se facea la data de 4 mai 1716 (7224) "drept 13 lei[174]".

Se ajungea astfel, ca la data de 3 februarie 1720 (7228), când se facea un raport către domnul țării de cum s-au măsurat și s-au ales toate părțile de danie și cumpărătură a biv vel spătarului Ion Păladi, din Bicani, Balasănești, Stângăceni și Pleșești care sunt pe apa Smilii în ținutul Tutovei, ca hotarele moșiei să fie următoarele: "tot locul Bicanilor și a Balasăneștilor, care sânt amândouă într-un hotar, din câmp, și din siliști și din locuri de heleșteu, și din păduri, și din poiani, tot locul din hotarul Hulpășenilor, din sus, până în hotarul Stângăcenilor, din gios, și s-au aflat în tot locul, într-amândouă silișteli, (Bicani- Balasănești și Hulpășeni) 242 pământuri 15 pași, a dumisali spătariului, danii și cumpărături; și 40 pământuri 13 pași, rămân a răzășilor, care fac peste tot 282 pământuri, precum scrie izvodul cel din părțală... așișdere... și la hotarul Stângăcenilor ..și s-au aflat în tot locul 58 pământuri și s-au venit d-sali spătariului 38 pământuri, 16 pași din danii și din cumpărături, și au rămas răzășilor 19 pământuri, 8 pași, cum arată izvodul tot anume. Și s-au mai aflat o hliză osăbită a Scântieștilor, 12 pământuri, între Stângăceni și între Pleșăști...la hotarul Pleșăștilor ...s-au măsurat și s-au aflat 93 pământuri și tot hotarul, precum scrie izvodul...; și s-au venit și dintr-acest hotar 10 pământuri 12 pași, danie și cumpărături spătariului". Un izvod din 4 februarie 1720 (7228) preciza că cele două seliști, Bicani și Balasinești cuprindeau un total de 283 pământuri, iar

170 *Ibidem*, doc. CLX.

171 *Ibidem*, doc. CLXI.

172 *Ibidem*, doc. CLXII.

173 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 314-316.

174 *Ibidem*, doc. CII, p. 113- 114.

dimensiunia funiei era de 24 de pași[175]. Ioan Palade a continuat să cumpere pământuri în Bicani, Balasânești și Stângaci pentru a-și mări moșia. Asfel, în anul 1720, pe 9 mai, Andriiu Pârlici și cu ai lui vindeau biv vel spătarului Ion Palade dreapta lor ocină și moșie din Bicani, Balasănești Stângăceni- "ce ni s-au ales la hotărât, ce sânt acește siliște pe apa Smilii, ce ni s-au venit 26 pământuri din Bicani și Balasănești și 13 pământuri, ce ni s-au venit din Stângăceni, cari să fac piste tot peste tot 40 pământuri", în care intră și partea rudei lor, Lavric, în valoare de 20 de lei[176]. De asemenea, la 28 iunie 1721 (7229), Vasilie și Toader, feciorii popii Gheorghiță Grecul, fost protopop de Vaslui și a Grozavei, fata Ancuței Scânteoae, vând a lor ocină și moșie din Bicani și Balasănești, spătarului Ion Palade[177].

Ion Palade biv vel spătar a cumpărat, la 1720 (7229) octombrie, 26, jmătate din sat din Români, care se afla pe apa Smilei, din jos de Băcani, „ot Tutova ...cari înblă acest pol satu pe a cinci bătrâni, diaci 3 bătrâni" și jumătate din sat din Zmeiani de pe apa Smilei, „despre răsărit, ce trece peste apa Bogdănii și a parte din helești, din Zmeeni, din apa Bogdanii", de la Stamati pârcălabul, feciorul lui Gavril vornic glotii ot Rusi[178]". În acest fel, la 1727 (7235)-1733 (7241), hotarele din Zmeeni peste care stăpânea Ion Palade și pe care le lăsa moștenire fiului său Toader erau următoarele: "purcede din hotarul Băcanilor în gios pără în hotarul Păuleștilor, care să înpreună hotarăle într-un părău cu podu ce vine de la dial dintr-un șipot despre apus și dă în părăul Smilii și peste apa Smilii nu trece hotarul, numai pără în Smila cade și spre soare-apune merge. Și este și hălășteul Băcanilor cu mori, care s-au cumpărt de la Buciumaș cel bătrân pol hălășteu din partea românilor, iar pol hălășteu din partea Zmienilor că cade hotarul Zmienilor în Smila și să împreună cu hotarul Românilor și hălești tot deplin[179]".

Tot apa Smilii, ținutul Tutovei Enache Palade, fratele mai mare a lui Ion, primise danie bucăți din moșiile Hulpășeni și din Ibănești, în anul 1682 (7190), pe 18 martie și 15 iulie de la Postolachi Topală și cu femeia sa, Maria, fata lui Corjăl și de la Tacul, feciorul Dumitrei[180]. Alte două părți din această moșie vor fi primite ca danie de Ion, soția sa, Nastasia și de cuconii lor, în ziua de 16 august 1695 (7203), de la Neculai și Todosie, feciorii Bolii care fusese dăruită de dânșii lui Enachi Păladie postelnicul înainte ca acesta să se fi „săvârșit din viață[181]". Tot cu titlul de danie au fost primite și bucățile stăpânite de Pavăl sân Ionașco Scurtu, la data de 26 februarie 1699 (7207[182]).

Mai apoi, în ziua de 9 februarie 1708 (7216), Ion cumpăra de la Chiriac Stegariu, "din tot hotarul a șasa parte, din partea Vitoleștilor, ocină și moșie de pe maica sa Maria, fata lui Ion

175 *Ibidem*, doc. CIII, p. 114- 115.

176 *Ibidem*, doc. CIV, 115-116.

177 *Ibidem*, doc. CV. p. 116. Numele Bicani a început a se pronunța Ghicani fie de pe la 1715, fie de la 1767, data transcrierii în condică.

178 *Ibidem*, doc. CVII, p. 117.

179 *Ibidem,* doc. CIX, p. 119-121.

180 *Ibidem*, doc. CX, p. 121-122.

181 *Ibidem*, doc. CXI.

182 N. Iorga, *Studii și documente,* vol. VII, p. 114.

Bole; așișderea vinde și o parte de pe moșul său, Ion Bole[183]". Acestora aveau să li se adauge părțile cumpărate de la Marica și cu fiul său, Neculai, vând a lor moșie din satul Hulpășeni, pe apa Smilii, ținutul Tutovei, vel spătarului Ion Păladie, partea moșului lor Simeon Lehaciu, din bătrânul Boleștilor, asemine părțile lor din Suceveni și Vlamnic, de pe apa Bogdanii... cu tot locul și cu tot venitul, din câmp și din pădure, din vatra satului, într-apă cu iaz, cu locuri de prisăci, cu pămeți și alte venituri, la același ținut, în anul 1716 (7224), 25 februarie[184].

Și moșia Greci, de pe Bogdana, și-a lărgit-o Ion Palade. La locurile primite danie de Toader Palade vistiernicul în anul 1677 (7185), pe 27 august, de la Ion și cu femeia sa, Angheliță, precum și partea cumpărată cu 70 lei de la Pavăl Bâtcă, Bejan și surorile lor, Trofina și Iliana[185]. Apoi altă parte a Marii, femeia lui Tudosă grecul și cu nepotul său, Gavril, feciorul fratelui său, Pavăl Bâlcovici, din Hulpășeni pe care a cumpărat-o pentru doi boi în noiembrie 1677 (7186[186]). Ion avea să alipească mulți ani mai târziu, potrivit zapisului din 20 iulie 1686 (7164) și partea lui Hilip, fiul lui Pătrășcan din Coroești, „dintre Greci și dintre Cernați, ce i se va alegi din bătrânul Cepeștilor"[187]. și apoi ocina pe care o avusese Nastasia Buciumășoaia și feciorii săi, care cuprindea "6 pământuri[188]" .

Tot pe apa Bogdanei Ion Palade ajunge să aibă în stăpânire părți din Tomcești, și anume- „giumătate din bătrânul Verdeș", cumpărate de vel spătarul Ion Palade pe 1 octombrie 1691 (7200[189]), precum și din săliștile Șerbănești, Băloșăști și Davidești „cu vatră de sat, cu câmpu, cu țarină și dintr-apă cu vaduri de moară și din pădure cu locuri de prisăci, cu pometi și cu fânaț și din tot locul și cu tot vinitul[190]", pe care i le dăruia, pe 5 februarie 1708 (7216), Lupu și Toader, feciorii lui Vasili, nepoții Gafiei. În anul 1715 (7224) cumpără alte părți de moșii din Șerbănești, Băloșăști și Tomcești, numite și Tunsăști, „din tot locul și cu tot venitul, din câmp și din șăsuri de fânaț, dintr-apă cu iaz, cu vad de moară, din vatra satului, din pădure cu locuri de prisăci, cu pometi..", pe 10 septembrie, de la Vasilie și Alexandru, feciorii lui Ștefan Șălariul. Iar în octombrie, pe 11 cumpăra de la fetele lui Constantin, fiul Gafiei și soții lor a „lor dreaptă ocină și moșie" din Șerbănești, Băloșăști și Tomcești cu tot venitul, cu câmpuri, locuri de fânaț, mori, prisăci, livezi și păduri[191]. Și pentru că aveau nevoie de bani, alți răzeși precum Vasile Sitariul și fratele său Alexandru, precum și Ion Mijloc își zălogeu moșiile pentru bani la Ion Palade, iar în cazul în care nu puteau plăti vel vistiernicul rămânea stăpân al acestor locuri. Așa s-a și întâmplat, de altfel, pe 10 septembrie 1716 (7224[192]).

De la Simina vistierniceasa (Gheuca), soacra sa avea să rămână cu moșia pe care acasta o stăpânise în satul Rădești, pe Bogdana, „din sus de Cernați". Pământul fusese pus zălog

183 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, Vol. III, doc. CCCLXVI, p. 313.

184 *Ibidem*, doc. CXXVII, CXXVIII, p. 133.

185 *Ibidem*, p. 165-166, CLIIIVII, CXXIX.

186 *Ibidem*, doc. CXXX, p. 134.

187 *Ibidem*.

188 *Ibidem*, doc. CXXXIII, p. 135.

189 *Ibidem*, doc. CXXIII, p. 131, CXVIII, p. 130.

190 *Ibidem*, doc. CXXV, p. 132.

191 *Ibidem*.

192 *Ibidem,* doc. CXXVI, p. 123; doc. CCCLXVI, p. 307- rămâneau lui Toader.

de vistierniceasă, în anul 1716 (7224) aprilie 20, la ginerele său, spătarul Ion Palade, care-i preluase o datorie către negustorul turc Mehmed[193]. La acestă proprietate boierul avea să alipescă, în anii 1723 (7231), februarie 1[194] și 1726 (7234), ianuarie 8[195], alte parți din satele Rădești, Vlădești, Visteleşti, Coroești(20 de pământuri[196]) și Negrilești cumpărate de la Toader Bujoranul biv vornic glotnii și fiul său Constantin, precum și de la cuscra sa, Maria, jupâneasa lui Costachi sărdariul și nepoata vel logofătului Nicolae Buhuș și de la feciorii ei. Tot astfel, avea să cumpere, pe 17 iunie 1725 (7233), foste proprietăți răzășești, achiziționate de Vasile Pleșca fost logofăt și care rămăseseră moștenire nepoatei sale Iliana, „fata Alexandrei stolnicesăi Musteţoaia[197]", părțile din Suceveni, Băloșăști, Horgești și Tunsăști[198]. Tot la ținutul Tutovei, mai jos de moșia Greci, pe Bogdana, Pălădeștii stăpâneau părți din Hulpești, toate dăruite lui Toader Palade de foștii proprietari. O parte de către Ionașco Biliș, cele aflate „din gios de Greci, ce i se va alege din a celor 2 frați a lui, Neculai și Simeon" (1669 (7177), martie 24[199]. O altă parte de moșie de la fiul lui Ionașco Beliș, Toader, tot din Greci -„partea din gios, ce se chiamă Hulpești, din giumătate de bătrân, din bătrânul lui Hulpe, a treia parte[200]. Câteva zile mai târziu, pe 1 aprilie același an, 1677 (7185), „Ionașco sân popa Nichita, din sat din Costești ot Horiiata, nepot Rusului ot Greci, cu femeia și feciorul său", dăruiau partea lor de ocină din Hulpești, mai gios de Greci, pe Bogdana, „ce se va alegi, unde au dat și Ionașco Biliș" tot d-sale lui Toader Palade[201]. În anul 1712 (7221), 31 decembrie, feciorii lui Constantin Gherghescul încăpând în robie la nişte Leși, pentru a se putea răscumpăra vindeau o parte de moșie lui Ion Păladie vel spătar, „drept o bute de 100 vedre vin și vadra câte un tult care se fac 33 lei 4 potronici[202]" ...și pentru acești bani să avem a-i da dumisali moșie din Gherghești, sau din Manoi, ori din Dragsini, ori din Bogdana, pământul căte doi orți". Părțile din Gherghești și Dragomănești aveau să intre în proprietatea vel spătarului Ion Palade la 12 martie 1714 (7222) când cumpăra dela Constantin, feciorul lui Mirăuță din Gherghești partea sa de moșie cu prețul de 30 de lei[203]. O altă parte din Dragsini, moștenire a preotului Ștefan Bostaca, nepot al lui Lupan, era cumpărată de spătarului Păladie în anul 1726 (7235), noiembrie 28[204].

La același ținut boierul primea danie, la 8 noiembrie 1712 (7221), de la Ion Solomon, partea din satul Cursăci (Cursăști) -"din vatra satului și cu tot vinitul, cu vad de moară, cu loc

193 *Ibidem*, doc. CLXXVI, p. 161.

194 *Ibidem*.

195 *Ibidem*, doc. CLXXXIV, p. 163; CCI, p. 184.

196 *Ibidem*, doc. CLXXXV p. 163; CLXXXXVI, p. 165

197 *Ibidem*, doc. CLXXXVII.

198 *Ibidem*, doc. CCIII, p. 185, doc. CCCLXVI, p. 307.

199 *Ibidem*, doc. CXL, p. 139.

200 *Ibidem*, doc. CXC, p. 169-170.

201 *Ibidem*, doc. CXL, p. 139, doc. CCCLXVI, p. 307, 308.

202 *Ibidem*, p. 168.

203 *Ibidem*, doc. CLXXXIX.

204 *Ibidem*, doc. CXIX.

de prisacă, cu fînaț și cu țarină[205]". Și tot danie era un bătrân din Bujoreni, pe care-l primise de la soacra sa, vorniceasa Safta Racoviță, care se afla în hotar cu Zorlenii, "pe din sus și un bătrân a lui Lupan, tij ce mi-i danie și cumpărătură cu casă și din tot locul, precum scriu zapisâle, cu vaduri de mori într-apa Bârladului, într-amândouă malurile, că trec hotarâle și piste Bârladu despre apus și cu vecini ce s-or afla[206]". Alte proprietăți cumpărate de Ion Palade la același ținut, au fost părțile de moșie din Pungești, pe Racova, "cu vad de moară și cu locuri de prisăci și cu pomeți și cu cureți turi" dăruite marelui vistiernic Ion Palade de popa Alixandru din Pungești, în anul 1705 (7213), în ziua de 2 decembrie. De asemenea, vel vistiernicul cumpăra pe 1 mai 1713 jumătate de sat din Portărești, cu Drujeștii de pe Smila ,"cu casă de cum au rămas stricată și cu vecini din câți s-ar afla, însă fără cei ertați, ce vor avea scrisori de ertare de la dumnialui stolnicul și cu tot heleșteu întrg și cuvadu de moară[207]". La acestea se adăugau „părțile din sat din Păulești, din sus de Portărești[208] și părțile de sat din Zmeeeni, din sus de Păulești[209].

În anul 1704 (7213), pe 7 noiembrie, vel vistirnicul Ion Palade devenea stăpânul unei părți din hotarul târgului Bârlad[210] pentru că slujise pe domn și țara cu mare credință. Și spune documentul cum că a fost recompensat: "pentru mulți bani ce am cheltuit la Visterie pe trebile țării, la 27 pungi de bani, precum arată sama iscălită de toți boieii și de g(ospo)d. Și tâmplându-se vremeli cu primejdei și cu fortuni, n-au luoatu; și mai așăsându-să vremeli și viindu Mărie sa Neculai Vodă mi-au făcut întăritură"[211]. Hotarele stabilite în 1704 erau următoarele: "din gios de gura Smilei și din gios de un iaz ce să chiamă a lui Gavril Covrig, ce au fost vornic în Bârlad... și de acolo pe șes înr-o movilă lângă drumul cel mare, din gios de podul ce iaste peste Smila, lângă o crâșmă ... ; și de acolo la apus drept la dial și în costișă, despre Sohodăiaș". Și daniea era întărită de hrisovul din 3 decembrie același an[212]. Sprijinul acordat cumnatului său îi pricinui neajunsuri. Așa că în timpul domniei lui Antioh Cantemir, viitorul său cuscru, părțile din Bârlad i-au fost luate și abia în a doua domnie a lui Mihai Racoviță, la 11 iunie 1708[213], potrivit obiceiului țării, le redobândi, înlăturând astfel nedreptarea ce i se făcuse, tot după obicei. La 18 septembrie 1710 (7219) Nicolae Alexandru voievod avea să întărească vel vistiernicului dania asupra locului[214], iar sfatul domnesc din 1 septembrie 1714

205 *Ibidem*, doc. CXX.

206 *Ibidem*, doc. CXXI, p. 130-131.

207 *Ibidem*, doc. CCV, p.186- 187.

208 *Ibidem*, doc. CCXIV, p. 191.

209 *Ibidem*, doc. CCVI, p. 187.

210 *Ibidem*, doc. CCXIX, p. 193.

211 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 302.

212 *Ibidem*, doc. XXXII, p. 44-45; CCCLXVI, p. 303- pe care le lăsa moștenire lui Nicolae.

213 *Ibidem*, doc. XXXII; CCCLXVI, p. 303-305, lăsate lui Constantin.

214 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 305; jumătate din satul Zmeeeni de pe apa Smilei, la țin Tutovei fusese dăruit de aprodul Ursu din Zmeeni, familiei Palade, la 5 iulie 1651 (7159), cu iaz și cu moară (*Ibidem*, p. 58) care-i vor rămâne lui Constantin.

(7223[215]) dădea zapis de mărturie pentru dreptul de stăpânire asupra aceluiași loc[216].

În Ținutul Cernăuților Ion Palade stăpânea o bogată moșie cea a Orășenilor „suptu Slelin, unde să fac olaci pe Prut, cu vecini și stâlpită înprijiur cu hotarnici[217]". Primise o parte moștenire de la tatăl său , iar o alta, fusese partea Aniței, soră-sa, care i-o dădu pentru o datorie pe care o avusese la el și pe care nu a putut să o restituie.

Și în ținutul Suceava se aflau proprietăți însemnate ale acestui mare boier. Întreg satul Grămești, pe Siret, jumătate moștenit de la tatăl său din înrudirea cu familia Tăutu, împreună cu a patra parte din satul Rugășești, iar cealaltă jumătate cumpărată de la un văr al său, feciorul unchiului Pătrășcan Tăutul[218]. De asemenea "pol satu de Rudești, tij cu vecini", și trei părți din satul Rugișești, pe Siret, care se învecinau cu Cândeștii lui Mihai Vodă și cu Grămeștii (la Apus). Restul satului rămânea în stăpânirea verilor săi, Tăutuleștii. Tot la acest ținut primise moștenire de la tatăl său a patra parte din sat din Românești[219]. Până la data de 8 martie 1731 (7239) vel vornicul stăpânise părți din moșia Rotumpănești, la același ținut, pe care o vindea lui Șerban Cantacuzino[220]. O proprietate importantă a fost jumătatea din satul Calafindești, ținutul Sucevii, pe care Ion o cumpărase, de la jupâneasa Agafița, fiica lui Boul și nevasta lui Preda Palade. Aceasta trebuia să-și mărite fata, pe Safta și avea nevoie de bani. Așa că, împreună cu ginerele său, Ioan Nichiu, îl rugă pe Ioan Palade să-i găsească suma necesară. Acesta căută pe la negustori turci și împrumută de la ei 156 de lei. Într-un târziu, neavând ai restitui banii Agafița îi dă lui Ion jumătate din Calafindești, pe Horaeț, ținut. Suceava. Ea moștenise moșia de la mătușa sa, Ciogoloaia, sora mamei sale[221]. Cealaltă jumătate de sat o cumpărase Ion Palade de la Neagoe Ciudin fost comis II, fiul acestuia Ilie și soția acestuia Lupa[222].

Iată deci că Ion Palade stăpânea, puțin după anul 1733, peste 26 de sate întregi, trei sate pe jumătate și alte părți din peste 37 de sate, în 12 din ținuturile Moldovei. După moartea sa averea se împarte între fii și ficele sale. Safta a primit moștenire satul Calafindeștii de la ținutul Suceava. Maria primea satul Tupilați de la ținutul Fălciu iar la ținutul Tecuci primea satul Liești, pe Bârlad, Nicorești de jos și părți din Dobrinești. Tofana rămânea stăpână peste satul Trifești pe Cogâlnic de la ținutul Orhei. Ion Palade lăsa fiilor săi următoarele moșii: lui Toader: Zmeeni, Români și Băcani de la ținutul Tutovei și satul Orășeni din ținutul Cernăuți; Nicolae-Cetățuia, Hulpășeni, Ibănești, Mânzați, Corobănești, Mănoi, Strâmba, Dragsini toate la ținutul Tutovei, Pungeștii în ținutul Vaslui, Mârzeștii cu două heleștee pe apa Cacainei de la ținutul Iași; Constantin satul Ovinești la ținutul Orhei, Grămești, Rădești Ruginești, părți din Botoșinți pe Horaeț la ținutul Suceava Bălești la ținutul Vaslui, Drujești și Portărești la ținutul Tutova; Dumitrașco primea Zorleni, Bălăceni, Bujorăni, Bălițești, Perieni; Ioniță,

215 *Ibidem*, doc. XII, p. 17-20. Aici este și hotarnica locului.

216 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 302.

217 *Ibidem*, doc. XIV, p. 20-21.

218 *Ibidem*, doc. XV. p. 21-26. O altă hotarnică a locului prin care avea să stăpânească și iazul lui Gavril Covrig și „..toată apa Bârladului, din acea parte".

219 *Ibidem*, doc. XVI, p. 26.

220 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 323.

221 *Ibidem*, doc. XVII, p. 26.

222 *Ibidem*, doc. CCCLXVI, p. 323.; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, Vol. IV, Cernăuți, 1938, doc, 11, p. 15, 17.

satele Greci, Rădești, Bicani, Balasânești, Tătărași, Cogeico și părți din Tomcești cu Tunsășți, Suceveni și Vlamnic, Șerbănești, Băloșășți, Viștilești, Davidești, Negrești, Pleșești, Stângaci. Bucata de loc din târgul Bârladului era lăsată moștenire lui Nicolae și Ioniță.

Precizam la începutul articolului că sursele documentare sunt mai generoase atunci când cercetăm averea lui Toader Palade, ginerele lui Antioh Cantemir, unul din cei mai bogați boieri moldoveni ai veacului al XVIII-lea. El a acumulat o consistentă avere pe care o lăsa fiicelor sale și singurului fecior, Constantin. Potrivit informației din Catastih ... fiul său primea la ținutul Tecuciului satul Beneștii, sat care fusese cumpărat în mare parte de membri ai familiei Boul și ajunsese în stăpânirea lui Toader ca danie de la vel postelnicul Stamate și de la jupâneasa acestuia Tudosca, fata „Boului[223]". Satul fusese cumpărat, în mare parte, de părintele Tudoscăi. Moșia s-a împărțit între frați care au dăruit sau au vândut la rândul lor bucățile moștenite și mărite prin cumpărături ulterioare, surorii și cumnatului lor, post. Stamate. De pildă, Iacob Boul cupar vindea „ a patra parte din sat și o vie" lui Stamate cu prețul de 100 de lei, așa cum arăta un zapis din 2 aprilie 1664 (7172[224]). O altă jumătate de sat fusese a lui Ștefan Boul vel șătrar și a lui Gheorghiță, fiul spătarului Dumitru Boul. Alte părți din moșie fuseseră cumpărate de Gheorghiță Boul Cupar de la Sava, fiul Nastasiei, nepotul lui Ilie din Benești, în anul 1657-1658 (7166[225]); sau de la Gligorie „sin Vasile Troicii", în decembrie 1657 (7166); partea lui Macovei fiul lui Costeș, a fraților și surorilor lui-„ce-i despre soare apuni cu parte din vad de moară.. și cu șese săpături și giumătate și loc de viia cu noâzăci de meri", cu suma de 12 lei în 23 decembrie 1660 (7169); și o parte de la Vasile Barbălată în anul 1662 (71721), februarie, 25[226] . Celelalte bucăți de sat au fost cumărate de Samatie postelnicul și soția sa între anii 1663 (7171), iunie 26-5 februarie 1671 (7179) de la Apostol Chiliaș și feciorii săi, Lazăr căpitan de Tecuci și de la Sofica, nevasta lui Vasili Barbălată. A treia parte din jumătate de sat a fost cumpărată Toader Palade de la Constantin fiul popei Brăescu din Cârlomănești. Împreună cu acestă parte Brăescu videa și a treia parte din satul Țigănești[227], de pe valea Dobrotforului. La această bucată se adăugase în 4 decembrie 1665 (7174) o altă a treia parte din Țigănești cumpărată cu suma de 100 de lei de Stamate postelnicul de la Ștefan Boul vornicul. Toader Palade își mărea moșia Țigăneștilor cumpărând și el o altă a treia parte de sat de la Constantin, fiul popii Brăescu din Cârlomănești[228], ajungând să stăpânească întregul sat.

De la Gheorghiță Boul, Stamatie și Tudosca primiseră și jumătate din satul Oprișești, situat aproape de Ciorăști, care a ajuns în stăpânirea vistiernicului Palade și apoi a fiului său[229].

Potrivit catastifului din 1 septembrie 1745 Toader Palade mai stăpânea la același ținut:

---

223 I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, doc. CCCLXVI, p. 323; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, doc. 11, p. 16.

224 Teodor Bălan, *Documente bucovinene,* vol. IV, p. 16.

225 N. Iorga, *Studii și documente*, VII, doc. nr. 43, p. 114; I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, doc. CCCLXVI.

226 Teodor Bălan, *Documente bucovinene,* vol. IV, p. 18.

227 *Ibidem*.

228 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 32.

229 *Ibidem*, p. 4v.

jumătate de sat numit Lighidișăni, „cu prisăci și cu săpături și cu tot venitul"; părți din Glăvănești[230], bucăți de ocină din satul Crăești, ale lui Ursu Brahniță; părți din Băicani, unele cumpărate de Ghorghiță Boul, altele de Stamatie postelnic[231]; satul Cozminți[232]; părți de sat din Năfordești cumpărate de la Costandi<na>, fiica lui Ion Negru, de la Toader și Gheorghiță Graur, a lui Manciu, de la Adam Luca sulgeriul care vindea o parte din Gologești[233] sau Bologești; O altă moșie Colonești cu loc de moară pe Zeletin și cu locuri de prisacă și pomeți fusese primită danie de vistiernicul Toader Palade în februarie 1735 (7243) de la Constantin medelnicerul[234].

Un sat întreg, de pe apa Zeletinului, Dâncenii, cumpărase Toader Palade de la biv vel sulgerul Adam Luca la data de 12 mai 1740, cu 200 de lei[235]. Iar în anul 1745 devenea și stăpânul satului Șăndreni[236].

Pe apa Berheciului cumpăra moșia Cucuteni, care cuprindea nouă bătrâni. Șase alcătuiau un total de 2270 stânjeni, egali cu 110 funii[237], iar trei 1108 stânjeni. În același zapis de cumpărătură, data de 1 septembrie1741-31 august 1742 (7249), era inclusă și selișteа Broșteni cu heleșteu și vad de moară. Proprietățile fuseseră ale lui Lupul, feciorul lui Iordache și nepot lui Iacomache șetrar și ale surorii lui, Maria. Ei erau stănepoții lui Pătrașco Danovici tretii logofătul[238].

În ținutul Covurlui Toader Palade a stăpânit, la 1745, parte din satul Lehanii, primită danie de la Gligoraș, feciorul lui Cârstian și de la soția sa Tofana" pentru multă stânjăneală ce-au avut de cătră dumn<ea>lui", spune zapisul din 16 martie 1746 (7254[239]).

În ținutul Tutova Toader Palade era proprietar al moșiei Măciucașii. O parte de sat îi fusese dată de călugării de la Răchitoasa pentru o reparație la acoperișul mănăstirii pe care vel vistiernicul o făcuse cheltuind 300 de lei[240]. Satul fusese în proprietatea doamnei lui Gheorghe Ștefan care îl miluise pe Darie Cărăbaș cu el pentru "slujba sa". Fiul lui Darie, Iancu mare spătar a fost nevoit să-l vîndă, „căzând la mare nevoie și robie pentru niște oi turcești", lui Ilie Stamate, cu zapis din 2 martie 1752 (7260). Și probabil de la acesta a fost cumpărat de Toader Palade. Întreg satul îi rămânea moștenire lui Constantin[241]. Satul Tâmpești a fost și el proprietate a lui Toader Palade[242].

230 *Ibidem*, p. 4 r.

231 *Ibidem*.

232 *Ibidem,* p. 5 v.

233 *Ibidem*, p. 6 r.- 6 v.

234 *Ibidem*.

235 *Ibidem*, p. 7 r.

236 *Ibidem*, p. 7 r.

237 *Ibidem*, p. 7 v.

238 *Ibidem*, p. 7 v.-8v.

239 *Ibidem*, p. 9 r.

240 *Ibidem*, p. 9 v. – 12 r.

241 *Ibidem*, p. 12 r.

242 *Ibidem,* p. 13 r. -14 v. Un stânjen era egal cu 8 palme.

Alte două sate dobândite prin cumpărare de Toader Palade au fost Costeștii, "ce să chiamă și Coliceștii[243]" și Chișul sau Chioșul de pe apa Bârladului[244].

O mare și importantă proprietate lăsată ca moștenire de vel vistiernic fiului său a fost moșia Ciorăști. Potrivit unui zapis datat 7 iulie (7237) aflăm că moșia a fost vândută de Paisie arhimandritul și Neofit egumenul de Răchitoasa care au decis să vândă satul vel banului Toader Palade, "pentru multă datorie ce-au fost asupra mănăstirii făcut de spătăroae Tofana cu zidul și cu chiliile". Satul valora 800 de lei și 100 de stupi. Satul fusese răzășesc[245] și fusese cumpărat de Ilie spătarul, rămânând după moartea acestuia, soției sale Tofana. Cum urmașul de drept al celor doi, Gavril, fiul lor, muri, epitrop al mănăstirii rămase, la dorința Saftei, vorniceasa lui Ion Racoviță și mama Tofanei, nepotului Toader Palade vel vistiernic . Toader Palade avea să continue să cumpere sau să facă schimburi pentru a întregi stăpânirea sa asupra moșiei Ciorăștii.

Tot la ținutul Tutovei stăpânea Toader Palade întreg satul Pudrenii, pe apa Pereschivului. Aceasta era o moștenire lăsată de bunicul său, Toader Palade „vornicul cel bărtân", fiului său mai mic, Constantin. De la acesta a rămas Anetei, soția sa, de unde l-a cumpărat Toader Palade la 20 martie 1737 (7245[246]). Și satul Pătrășcanii îi avea întreg și-i era dăruit de Gheorghieș fiul lui Vasile jitnicerul, nepotul de fată a Marii Gheuculeasa vistierniceasa[247]. Mai avea tot la acest ținut părți din moșia Mărășeștilor și jumătate din satul Coropcești, jumătate din hotarul Negoeștilor, pe apa Bârladului, „a patra parte din bătrânul lui Maftei ce-l avea din satul Stângaci[248]. Urmau apoi, părți din satul Lungenii și două părți din bătrânul lui Dineș, care valorau 40 de lei și se afla în satul Plotunești[249]. Hotarnica Plotunștilor preciza că pământul cuprindea: „Doâzăci și șepte de pământuri și giumătate și pământul de 40 de pași" ai lui Savin, care valorau șase lei, precum și „doâzăci și șepte de pământuri și giumătate și pământul de 40 de pași" de la Gligorie Țifurdei, a treia parte din bătrânul Beazăghene dreptu șăse galbeni cu zapis din leat fev 2", cumpărate de bătrânul Cantemir voievod[250] și ajunseseră apoi în stăpânirea lui Toader Palade fără a fi însă zestrea domniței sale, Anița. Tot foste pământuri cumpărate de Constantin Cantemir erau cele din satul Frunchișăni unde stăpâneau „Doâ sute șăsăzăci și opt de stânjăni cumpărătură lui Cantemir Vodă de la Toader a Frontii de Urlații", la care se adăugau „O sută șeptezăci și cinci de stânjăni ce-au vândut Glăgico mai pe urmă alte părți a lui[251]", precum și „Opt funi și dintr-altă fune a trea parte ce s-au ales parte lui Gheorghiță și frate-său Agapie ficiori popii Treli" plus „trei funi și trei fărtaia și fune 12 stânjăni cumpărătură lui Cantemir Vodă de la Toader, ficiorul lui Gligorie văr

243 *Ibidem*.

244 *Ibidem*, p. 16 r.

245 *Ibidem*, p. 17 r.

246 *Ibidem*, p. 17 r.- 17 v.

247 *Ibidem*, p.22 v.

248 *Ibidem*, p. 18 v.

249 *Ibidem*, p. 20 r.- 23 v.

250 *Ibidem*, p. 24 r.-28 v.

251 *Ibidem*. p. 24 r.

primar lui Gheorghiță și lui Agapie", deci un total de 150 de stânjeni[252], din seliștea Tabăra. Vodă Cantemir cumpărase și tot satul Frijănii, cu vad de moară în Sărata[253]. De asemenea fusese stăpân pe părțile lui Toader și Ion fii Ursăi din Plotunești și de la Chiriac feciorul popei Pirciu, Ștefana Antimia și Tudora, fetele lui Ion Moraru din Urlați și de la Ion Horeico și nevasta lui, pe care le aveau în satul Urlați[254].

În zapisul din 12 ianuarie 1733 (7241) Constantin Cantemir vel comis și Dimitrie Cantemir, fii răposatului Antioh Cantemir, dădeau surorii lor Anița partea de moștenire care i se cuvenea , din averea părităească. Reparau în acest fel o nedreptate care i se făcuse Aniței căreia, la căsătoria cu Toader Palade vistiernicul nu a primit nici o zestre. Nu cunoaștem motivul care a dus la o astfel de „pedeapsă" a fetei, dar cel mai probabil a fost vorba de vechea rivalitate între Ion Palade, tatăl lui Toader, cumnat cu Velicico Costin, și Cantemireștii[255]. Probabil că Anița a nesocotit vrerea părintelui său care nu l-a vrut de ginere pe fiul dușmanului familiei sale. Așadar frații „i-au ales și i-au dat satul Urlații cu toate siliștele ce sint prin pregiur care săntu arătate mai sus ce săntu la țănutul Fălciului ca să fie moșia vecinică, neavând nici un cuvăntu a mai pomeni căt vrăind sora lor a-și ceari parte ce i să căde după dieata părințască. Mai mult decât atâta i s-ar fi vinit ce după învoiala frățască s-au primit și dumneaei afară din moșii și de pe țigani ce i s-au vini de pre ceaureași parte maicii lor doamna Ecaterinei dintr-acele să aibă a-și ceari și a-și lua dreaptă parte ce i s-ar vini. Precum și din țiganii părinților lor de s-ar afla unii de a-și lua part<ea>. Anița făcea parte și la casele pe care le avea familia în Țarigrad[256].

Satul Silișteni fusese tot al lui Cantemir Vodă cel bătrân care a stăpânit, de pe când era răzeș un bătrân din sat, iar ceilalți doi bătrâni i-a cumpărat de la răzeșii din Silișteni: de la Onciul morarul, Gheorghiță feciorul Cocii din Sileșteni, Alexandru Ramandi și de la Pavel, Costantin, Savin și Necula Dieanăș.

Din satul Glodeni stăpânise Cantemir și apoi de Toader Palade, acea parte care „începe de la un stâlăpu vechi din gura Bearihoiași peaste Saca dreptu la deal la alt stâlpu vechi. Și de acolo drept la vale, pără în Saca, și din Saca în gios la un stâlpu ce s-au pus la mijlocul locului și de acolo la deal spre Sărata la drumul vechi ce merge în curmezișul locului iar s-au pus o păiatră și de acolo drept în Sărata s-au pus alt stâlpu de piatră la giumătate de loc. Care hotărâtură iaste întărită cu ispisoc de la toată boiarime din l<ea>t 71 ....niem<brie> 2n", fiind în fapt proprietarul întregului sat.

Alte sate întregi ce fuseseră tot ale lui Cantemir erau după catastiful marelui boier scris la 1 septembrie 1745[257] următoarele: satul Berhoești cumpărat de Cantemir Vodă de la Șăngheni fiul Ruscăi și cu soțul ei Costanda și de la Gligori feciorul lui Luca și cu femeia sa Dumitra, cu feciorii lor, așa cum arăta zapisul făcut înaintea a toată boierimea din anul 1642 (7150), pe 23 iulie[258]; satul Plăvățeni, care „s-au numit a popii lui Platon" cumpărat tot de

252 *Ibidem*, p. 31 r.

253 *Ibidem*, p. 33 r.

254 *Ibidem*, p. 32 r. – 33 r.

255 *Ibidem*, p. 38 r.

256 *Ibidem*, p 38 r. 39 r.

257 *Ibidem*, p. 40 r.

258 *Ibidem*, p. 38 v.

vodă Cantemir cel bătrân[259]; satul Tămârlenii, din care o mare parte fusese dăruit de Miron Costin lui Cantemir, iar o altă parte o cumpărase Vodă de la „Irina giupâneasa lui Contăș cu fii săi la Pașco și Solomon și Iordachi lui Cantemir Vodă, hotărâtă și stâlpită cu zapis" din 28 august 1690 (7198) al cărei hotar „să începe din matca văii Tămârlenilor în capul hotarului din sus...de acolo drept la deal pe-napui ponorălor pe din sus și păr în drumul cel mare vechiu a Hușilor unde s-au pus altă piatră despre răsărit din drum pără unde s-au plinit 25 de funi... Și de la această piatră în gios pe deasupra ponoarelor ce sântu despre Sărata pe un drum vechi și tot pe muche dealului Sărățenii în gios pără unde au mărturisit oamenii carii au fost srânși că au fost o piatră și acmu nu s-au aflat și s-au pus altă piatră care s-au făcut lungul hotarului de funi, păr în hliza popii lui Sămion și de acolo de la acea piatră în curmeazâș pe un hat mare și iar păr în matca vii și de acolo tot vale în sus pără unde s-au început hotarul dintâi."

O importantă moșie a Pălădeștilor venită prin filiera familiei Cantemir a fost satul Ceucanii care se numise și Hândțești, locul de baștină al Cubâiei, a patra soție a lui Constantin Cantemir[260]. Satul se împărțea astfel: „Din giumătate de sat ce să împarte în trii bătrâni, doi bătrâni au cumpărat Cantemir Vodă de la Ion ficiorul Portărescului și de la soru-sa Gafiea și de la Sămion, ginerile Zbărcii cu femeea sa Dochița, fata Zbărcii, nepoata Portărescului, strănepot Stanciului și Mușii și de la Margine feciorrul Florii Ciocan, nepot lui Ignat și a Cerneii drept lei cu zapis din l<ea> t 7199 (1691) mart<ie> 5". Altă parte a fost cumpărată de Antioh în anul 7214 (1706), la 20 iunie și anume: „Un bătrân întregu ce să cheamă bătrânul lui Cojoc din sat din Ceoucani ce iast între Bujor și între Saca, care cuprind din jiumătate de sat din parte din sus a treia parte" de la nemurile lui Constantin Șotropa, cu 40 de lei[261].

Mai avusese Cantemir părți din satul Plăvățeni[262], și părți din Gorunești la care Toader Palade adăugase altele cumpărate de el de la săteni lărgindu-și moșia[263] și stăpânind-o în anul 1745 în întregime. O parte din Plopeni a fost „cumpărătură lui Antiohiea Vodă de la Gliținco ficiorul lui Fronea aleasă de Amvrosiea egumenul de Sileșteni cu alți răzăși care parte din gios să hotărăște cu locul Dăneștilor iar din sus să hotărăște cu locul Siliștenii și s-au aflat în frunte locului 10 funi căte de 20 de pași fune iar în dealul Elanului despre răsărit s-au aflat iar 10 funi și despre apus iar 10 funi care fac doâzăci de pământuri căte de triizăci de paș pământul cu vad de moară în apa Elanului din gios de gura văii Grumezoaii și s-au hotărât numai cu măsura funilor ce arată mai sus cu zapis din l<ea>t 7214 (1706) iuli<e> 15. Sileștea Călșăști este cumpărată cu zapis din „l<ea>t 7150 (1642) iunie 19" și mai apoi cel din 22 februarie același an. Apoi a avut părți din satele Chircani[264] și Plopeni[265] precum și jumătate din satul Dănești care se numise și Băneștii[266] ce fusese cumpărat de Antioh Cantemir de la

259 *Ibidem*, p. 40 v.

260 *Ibidem*, p. 41 r.

261 Gândim că cei doi tineri nu au vrut a lua în seamă ura dintre cele două familii și s-au căsătorit fără acordul părinților.

262 *Ibidem,* p. 49 r.

263 *Ibidem,* p. 44. r.

264 *Ibidem*.

265 *Ibidem*.

266 Amintim doar câteva din lucrările scrise cu privire la acest enigmatic personaj și familia Cantemir: I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velișco Costin*, în *AARMSI*, seria II, tom.

<seminția lui Nicoară paharnicul, cu „zapis de vânzare din l<ea>t 7214 (1706) apr<ilie> 10", și o „mărturie de așăzământul răzășilor iscălit de boiearii cei mari din l<ea> t 7214 (1706) ap<rilie> 23[267]".

Un alt ținut în care Toader Palade a avut importante moșii a fost cel al Lăpușnei. Acolo a fost stăpân marele vistiernic pe jumătăți de sat din Șurăști pe care postelnicul Stamatie îl primise de la Enache Barbu din Druleşti și de la feciorii săi pentru "mult bine și sprejeneală l-iau făcut de nevoile lor", așa cum arăta zapisul din „l<ea>t 7104 (1596) ap<rilie> e[268]". A mai avut boierul întreg satul Șoricei situat pe Bacî, primit de zestre de Maria, fiica Tudoscăi și a lui Stamate postelnicul[269].

În ținutul Orhei a avut în proprietate satul întreg Cimișănii, care fusese al lui Ursache vistiernicul, apoi al urmașilor lui, iar mai apoi cumpărat de Toader Palade de la Scărlet Șerbul cu zapis din anul l<ea>t 72me iuli<e> 2[270]. Un alt sat Ceucanii cumpărat la data de din 7246 iuni<e> 24, de la Apostol Mihuleț cu suma de 200 de lei. Odată cu satul acesta Apostol Mihuleț căpitan vindea vel vistiernicului și jumătate din Spărcocenii. Cealaltă jumătate fusese cumpărată de Toader Palade de la nepotul Aniții Băișătoaia[271]. Satele Șerpeni și Pohoceni au fost cumpărate tot de vistiernicul Palade de la nepotul postelnicului Stamate, Ion biv căpitan, fiul lui Ilie Stamate biv paharnic[272]. În anul 1736 (7245), în ziua de 22 septembrie, Dănilă Giurgiuveanul și soția sa Maria, fiica lui Moțoc, vindeau vel vistiernicului Toader Palade satul Șolcanii de la ținutul Soroca, cu 150 de lei[273], Vânzarea era întărită cu ispisoc de Grigore Vodă la 4 iulie 7245[274]. Pentru satul Racovățul, avută de pe urma înrudirii cu neamul Ceureștilor, Toader Palade avea să ceară domnului și boierilor hotarnici să meargă și să hotărnicească partea cuvenită lui, pe care mănăstirea Golia o împresurase aducînd drept dovadă spusele lui Ion vornicul de Vasăncău. Cum însă vornicul refuză „nevrând să ea brazda în cap", nici să jure după obicei, se horărâ de către boieri că Toader Palade avea dreptate[275] „și s-au pus hotar deasupra Nistrului, în deal și de acolo la vale în malul Nistrului la un ulmu care s-au și însămnat atâta east hotarul". Un alt sat Glăvăneștii, tot de pe Ceaurești, ce este „din Ciorna în sus" este consemnat în catadtiful de moșii de la 1 septembrie 1745[276] printre proprietățile

XXXII, p. 808-844; Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în *Revista Arhivelor*, 1/I, 1924, p. 61-72; 2/1, 1925 p. 204 209; 3/1, 1926, p. 316-327, reluat în *"Ioan Neculce", Buletinul Muzeului Municipal, Iași*, V, 1921, p. 205- 214; Nicolae Docan, *„Cubâia"- soția lui Constantin Vodă Cantemir*, în *AIIAI*, XXVIII, 1991, p. 353-376; Ștefan Sorin Gorovei, Gorovei, *Cantemireștii. Eseu genealogic*, în *Revista Arhivelor*, 50, 1973, 3, p. 481-512.

267 Arhivele Naționale Iași, fond *Manuscrise*, nr. 1855, p. 45 r.

268 *Ibidem*, p. 44 v.

269 *Ibidem*, p.45 v.- 46 r.

270 *Ibidem*, p. 47 v.

271 *Ibidem*, p. 48 r.

272 *Ibidem*, p. 48 v.

273 *Ibidem.* În document și o hotarnică a locului.

274 *Ibidem,* 50 r.

275 *Ibidem*, p. 92 r.

276 *Ibidem*, p. 50 v.

lui Toader Palade.

Cea mai importantă moșie a familiei Palade la ținutul Cernăuți a fost Orășenii. Moșie părintească ea fusese moștenită de Toader Palade de la tatăl său Toader Palade vel vistiernic a cumpărat împreună cu ruda sa, Sandul Sturzea vel logofăt pentru a le stăpâni din jumătate următoarele moșii: „Giumătat de sat din Cămpulungu Rusăsc; și Giumătat din a patra part din Putila; și Giumătat din a șăsă patr din Răstoace cumpărătură dumnilor sale de la niamul său, de la Safta fata Predii stol, iar Safta i-au fost de la părinții săi; A opta parte din giumătate de sat de Cămpulungu Rusăsc cumpărătură dum lor sale de la Petre Giurgiuveanul ginerile lui Gheorghie Moțoc, care moșiea i-au fost lui zăstri de la socru său Moțoc; Giumătat de sat de Văjnăți cumpărătură tij de la Safta fata Predii stol; Gimătat de sat de Milie cumpărătură tij de la Safta fata Predii stol care această moșie au răscumpărat ea împreună cu bărbatul ei Mihai de la Gheorghie Turculeț post; Giumătat de sat de Milia cumpărătură de la Dumitrașco Baealsci[277]". Potrivit dorinței vistiernicului și aceste proprietăți au rămas în moștenirea lui Constantin.

La ținutul Suceava avea moștenire domnița Anița satul Pogonești (în catastif apare și cu numele de Potonești), de la Vasile Ceaur vornicul[278]. O altă moștenire dar din care o parte o avea vel vistiernicul moștenire de la rudele mamei sale, din familia Tăutu, a fost moșia Băleleștii. A para parte din sat a fost luată de Toader Palade de la Vasile Macrii pentru o datorie pe care acesta o avea, de 130 de lei și pe care neputând sau nevrând să o plătească a rămas la schimb moșia[279]. În acest ținut mai cumpărase și satul Stroești, „cu curți cu pivniți de piatră cu bisărică de piatră în îngrădite cu grajd și delăt cu livezi în siliști", cumpărat de la Alexandru, fiul lui Stamate postelnicul, ca primise moșia ca zestre la nunta sa de la mama lui Tudosca[280].

În ținutul Nemțului, pe apa Moldovei era un sat mare, „cu biserică de piatră, cu pivniță de piatră, cu vaduri de moară, și cu locuri de prisăci, cu lăvezi și cu poeani de fănești și cu tot hotarul și cu tot venitul și cu vecini" pe care-l cumpărase Toader Palade de la Dănilă Giurgiuveanul și de la soția acestuia, Maria fiica lui Gheorghe Moțoc, cei fusese dat de zestre la 7234 mai 25, era satul Davidenii. Satul valorase 500 de lei și doi cai[281].

Satul Buciuleștii care fusese al lui Vasile Ceaur ajunsese pe nedrept, sau din neștiință, „la vremea cătanelor", în proprietatea hatmanului Dumitru. La venirea lui Grigore Ghica pe tron Toader Palade cerea restituirea satului, ca fiind moștenire după soția sa Anița. Și cum domnul avea cunoștință că fata lui Antioh Vodă se măritase „făr de nici o zăstre", iar mai târziu, partea din zestre „gătită pentru domnița giupânesa dumisale Toader Palade vel vist" fusese făcută „cu amăgeală și cu strâmbătate" dă poruncă să-i fie restituită lui Toader Palade moșia[282].

Alte două sate mari care valorau 2000 de lei fuseseră cumpărate de Toader Palade de la Neculai Feștilă postelnic și de la fii săi, Ionuț comisul, Ștefan și Constantin la ținutul Hărlăului. Ele erau, spun zapisele: „anume Bărleștii pe apa Bârladului cu vad de moară și

277 *Ibidem*, p. 51 r.-51 v.

278 *Ibidem*, p. 52v- 55 r.

279 *Ibidem*, p. 56 r.

280 *Ibidem*, p. 56 r.

281 *Ibidem*, p. 57 r. -57 v.

282 *Ibidem*, p. 58 r.

cu mori gata cu veceni și cu casă gata" și cu satul Gărțeștii, „ce să ține de hotarul Bârleștilor în malul Bahluiului de ceea parte despre Cărlegătură....În care zapis arată că giumătat<e> de sat de Bârlești și giumătat<e> de sat de Gărțiști i-au fost lui date de zăstre de la soru-sa Anița ce-au fost nepoată de fată lui Bucioc stolnicul, iar giumătate de sat de Bârlești i-au fost lui Neculai post<elnicul> cumpărătură de la Costantin ficiorul lui Scărlet comis care și lui Scărlet i-au fost această moșie de pre maică-sa, Safta ce-au fost sor<ă> cu muma soacrăi lui Neculai post<elnicul> fetii lui Bucioc stolni<cul>. Iar giumătate de sat de Gărțești i-au fost lui Neculai post<elnicul> cumpărătură de la Axintie Hăbășasca ce-au fost sor<ă> cu soacră-sa Anița[283]".

O altă mare moșie, Spinoasa, era stăpânită de vistiernicul Toader Palade și lăsată ca moștenire fiului său Constantin[284]. Aceasta, fostă proprietate a lui Vasile Ceaur, confiscată de Mihai Racoviță pentru că stăpânul ei „s-au închinat la nemți ce ieșia din țară ungurească în pământul Moldovii de jăfuie pre pământeni", la vremea cătanelor, a fost dăruită de domnitor lui Constantin Costachi vel vistiernic „ pentru mare slojbă ce-au făcut la aceli cumlite vremi domnii și țării". După moartea lui Constantin Costache soția acestuia, Catrina logofeteasa vinde lui Toader Palade moșia precizând în zapis și faptul că că domnița Anița era rudă cu Vasile Ceaurul[285].

Precum fuseseră răsplătiți de către domni strămoșii săi, și lui Toader Palade i se dărui de către domn un loc din hotarul târgului Ștefănești cu „heleșteul cel domnesc de acolo pentru "slujba ce cu credință ce-au slujit domniei sali și țării[286]". Pentru danie era emis un ispisoc de către domnul Ioan Neculai Mavrocordat în anul 1745 (7253), la 20 mai.

În ținutul Cârligăturii avea Toader Palade părți din „sat din Varteci", care fusese cumpărat de spătarul Dumitru Boul și dat de zestre ficei sale Tudosca care se căsătorise cu postelnicul Stamate[287]. Alte părți de moșie le stăpânise Toader Palade din seliștea Citireni, aflată pe apa Bahluiului pe care o cumpărase de la un nepot al lui Stamare postelnicul, Ioniță căpitanul. Acesta venise din Țara Românească în Moldova și căsătorindu-se fusese nevoit „având multe trebuințe de îmbrăcăminte lui și de chivernisala casăi", să vândă aceată moștenire de la bunicul său[288], lui Toader Palade vel vistiernic. Tot în proprietatea lui Stamate postelnicul fusese și întreg satul Brăești, ce era pe Sârca și care, mai apoi, va intra în stăpînirea lui Toader Palade[289]. Jumătate îi fusese dat de zestre Tudăscăi nevasta lui Stamatie postelnicul iar cealaltă jumătate fusese cumpărată de Stamate de la nepoții lui Pătrașco Dragotă, Vasile și Gheorghe Ciolpan[290]. Tot dinspre Stamate postelnicul, mai precis de la strănepoții săi, Ilie și Postolachi, fii Saftei, una din ficele sale, a avut vel vistiernicul moșiile Hoisăști, cu heleșteu și cu vad de

283 *Ibidem*, p. 60 r. -60 v.

284 *Ibidem*, p. 60 v.-61 r.

285 *Ibidem*, p.61 v.

286 *Ibidem*, p. 93 r.

287 *Ibidem*, p. 62 r.-64 r. Catastiful cuprinde hotarnica satului.

288 *Ibidem,* p. 64 v. 65 r.

289 *Ibidem*, p. 66r-66v. – pagini cu hotarele satelor.

290 *Ibidem*, p. 67 v,-68 r.

moară în Bahlui și Manova cu tot cu vecini[291].

În hotar cu Beneștii era seliștea Sârbi pe care, la 1 septembrie 1745 Toader Palade o stăpânea în întregime. Jumătate din a șasea parte preferase a o lua Stamate postelnicul de la Bejan și Ionașco Bîrcă, cu care făcuse schimb de moșii dîndu-le a șasea parte din Cinceștii; alte părți fuseseră cumpărate de la răzeșii din Sîrbi; iar jumătate de sat o cumpărase de la Vasile Ureche, feciorul lui Gligore Ureche, care moștenise pământul de la tatăl său, vornicul Nistor Ureche[292]. Lângă Sârbi și Brăești era moșia Cincești al cărui stăpân ajunge a fi Toader Palade care o cumpărase, în cea mai mare parte, de la unul din urmașii lui Stamate postelnicul, Ioniță căpitan și de la soția acestuia precum și de la fii lor, Bejan și Barbul[293]. O altă moșie, care valorase 250 de lei și fusese în proprietatea lui Alexandru comisul, iar după moartea acestuia Toader Palade în calitate de rudă apropiată l-a cumpărat de la soția acestuia, Tofana și de la cei nouă copii ai săi[294], a fost Scorțeștii. La ținutul Cârligăturii avea Toader Palade și părți de moșie, tot cumpărate, din Străviceni, foste proprietăți ale lui Vasile Ceaurul[295].

Beneficiind de același drept de protimissis Toader Palade cumăra un „sat întreg, anume Brătulei pre apa Bahluiului care din sus să hotărăști cu satul Mihăilești și din gios cu Uricanii". Toader Palade vel vistiernicul „încăpând (dumnealui) a cumpăra de pe neam", fiind rudă cu Șerban feciorul lui Scărlet și de la nevasta sa, Maria. Ispisocul de la Mihai Racoviță arăta că la vreme de necaz Șerbul a trăit „supt sprijineala dumnealui" (Toader Palade), îngrijindu-se boierul și de cele cuvenite pentru moartea rudei sale[296].

După ce mănăstirea Humorului a fost prădată de „oștile moschițești", Mitropolitul țării încuviință egumenului Tofan și întregului sobor al mănăstirii, vânzarea către vel vistiernicul Palade a satului Mihăilești. Moșia, care se numise și Drăguțești, se afla, "pe din gios", hotar în hotar cu Brătulenii cuprinzând „amândoâ părțile apa Bahluiului cu vad de moară în Bahlui", cam prea departe de mănăstire așa că aceasta beneficia cu greu de veniturile ei[297].

Două sate întregi, anume Durjinenii și Flocenii precum și o parte din Pohrebeni, "ce sânt pe apa Prutului", la ținutul Iașilor, cumpărase Toader Pălade vel vist de la Ion biv vel căpitan, feciorul lui Ilie Stamati biv vel paharnic, nepotul lui Stamate postelnic, de la jupâneasa lui Catrina și cu fii lor, Barbul și Șărban. Pentru că avuseseră nevoie de bani nepoții lui Stamatie postelnicul vânduseră tot la „neamul lor precum i s-au și căzut dum-sale a le cumpăra fiind giupâneasa dumsale vel vist neam cu dânși[298]". Pe apa Jijiei, sub stâncă era satul Iosipeni[299]. El aparținuse vistienicului Duca ce-l vînduse lui Ioniță căpitanul, fiul lui Ilie Stamate și ajunse mai apoi la vel vistiernicul Toader Palade. În hotar cu Iosipenii a cumpărat Toader Palade

291 *Ibidem*, p. 68 r.

292 *Ibidem*, p. 70 r.

293 *Ibidem*, p.71 r. -71 v.

294 *Ibidem*, p. 72 r. -72 v. și hotarele locului.

295 *Ibidem*, p. 73 v.

296 *Ibidem*.

297 *Ibidem*, p. 92 v.

298 *Ibidem*, p. 74 r.

299 *Ibidem*, p. 75 r. -77 v. O hotarnică a locului.

și părți de moșie din Chișărăi[300]. Un sat pe care Toader Palade vel vistiernicul a ținut să-l cumpere de la ruda sa Catrina Merișoaea, nevasta lui Ioniță căpitan, ce moștenise în Moldova proprietăți după Ilieș paharnicul și Stamatie postelnicul, a fost Roșieștii ce se chemase și Borzeștii, de pe Prut. Catrina ar fi vrut să păstreze Roșieștii, dar cum Palade condiționase cumpărarea altor proprietăți ale sale de vinderea acestui sat, ea fu nevoită să i-l dea[301]. Tot la ținutul Iași a cumpărat Toader Palade de la ruda soției sale, Alexandru comisul, fiul lui Stamate postelnicul, satul Bursuceni[302]. În „Țara de Gios", la Vaslui, avea satele Drăgeștii și Glăvineștii cumpărate de la moștenitorii Saftei, fiica lui Stamate postelnicul[303].

În ținutul Hotinului era stăpânul satului Vertiporul, cu tot cu vecini[304]. Astfel, vistiernicul Toader Palade era la 1 sept. 1745 proprietar a peste 60 de sate întregi, mai mult de zece sate, pe jumătate, și alte părți din 17 moșii, mare parte din ele erau lăsate ca moștenire singurului său fecior, Constantin. La acestea se pot adăuga numeroase pogoane de vie, prisăci, mori și vaduri de mori, vite, odoare, veșminte case și dughene precum și alte moșii date de zestre ficelor sale. Dacă luăm în calcul documentul din martie 1766[305] când copiii săi își împărțeau moștenirea, averea vistiernicului depășea cu mult suma de 100 000 lei[306]. Zoiții îi rămâneau moșiile Holboca de la ținutul Lăpușna, Glăvănești de la Soroca și Racovățul, valorând fiecare câte 300 lei, la care se adăugau 1 100 lei datorie de la fratele său, Constantin și de la sora sa Maria, precum și suma de 16 500 lei în odoare, haine și bani. Zmaranda devenea stăpână la câteva moșii din ținutul Cârligătura-Hoisăști, Cilireni, Vartici și alte părți de moșii din împrejurimi , în valoare de 2000 lei, precum și 16 500 lei în odoare haine și "altele". Maria primea Bârleștii de pe apa Bahluiului, în ținutul Hârlău –moșie în valoare de 1500 lei, Băcanii care valora 1000 de lei cu tot cu moara de pe Bârlad, Urlații care valora tot 1000 lei, pivnița de la Iași în valoare de 700 lei, pivnița de la Galați, valorând 100 lei, 15 pogoane de vie de la Nicorești care făceau 600 lei, 1000 stupi a 1 750 lei, 500 de oi-750 lei, 40 iepe, 4 vaci, 30 boi al căror preț era de 1 726 lei, și 300 lei reprezentând valoarea țiganilor. La toate acestea se adăugau 1 240 lei o sumă ce rămăsese datorie. Fiului său îi erau date moșiile Putidrenii(Pudrenii) de la ținutul Tutova (valora 20 lei), Dâncenii-ținutul Tecuci (200 lei), Șerbăneștii (200 lei), parte din moșia Nacului- țin. Tutova (100 lei), Ciorăștii (300 lei) Grecii (300 lei), moșia Brăeștii de la ținutul Cârligătura (1500 lei), Spinoasa din Soroca (1500 lei, Orășenii - ținutul Cernăuți (2000 lei), casele din Iași (4000 lei), 2 pivniți în Iași (1400 lei), o pivniță la Bârlad (500 lei), 28 pogoane de vii la Triponești și Cuciu (1120 lei), 7 sălașe de țigani (700 lei), 40 epe, 40 vaci, 30 boi, 7 vase cu vin (1726 lei). Pentru o parte din moșii a căror situație era „întunecată" aflându-se în litigiu cu alți stăpâni, urmau a se continua acțiunea pentru câștigarea lor și apoi a se împărți și ele frățește. De asemenea urma să fie recuperată din datorii suma de 17 888 lei și pentru a se evita neânțelegerile se împărțea și ea "frățește": câte 4000 Zoița și Zmaranda, și câte 4944, Constantin și Maria. Soția sa domnița Anița moștenea din averea soțului „pentru

300 *Ibidem,* p. 93. v.

301 *Ibidem*, p. 80 r.-80 v.

302 *Ibidem.*

303 *Ibidem*, p. 81 v.

304 *Ibidem*, p. 84 r.-84 v.

305 *Ibidem*, p. 86 v.-87 r.

306 *Ibidem,* p. 87 v.-90 v.

chivernisala vieții și a grijilor Mării sale" următoarele bunuri: moșia Ștefănești de la ținutul Dorohoi, 11 pogoane de vie la Cucoșu, 15 epe, 11 cai telegari, 150 stupi, alte vite de la Ciorăști, 6 vase cu vin, 60 de sălașe de țigani și alte bunuri[307].

In concluzie, proprietățile boierilor Palade sunt atestate documentar în secolul al XVII-lea prin cele patru moșii ale boierului vistiernic al lui Vasile Lupu. Acumulările făcute de urmașii săi pe parcursul a 100 de ani au dus la formarea unui întins domeniu al cărui nucleu a fost zona sudică a Moldovei, în principal ținuturile Tutova, Covurlui și Tecuci. Numai un singur membru al familiei, vistiernicul Toader Palade avea în stăpânire, la 1 septembrie 1745, peste 60 de sate întregi, mai mult de 10 sate, pe jumătate, și alte părți din 17 moșii. Cumpărările, daniile sau schimburile de moșii, restrângerea dreptului de folosință al țăranilor precum și acapararea pământurilor țărănimii libere, defrișările, desțelenirile, comasările, au fost principalele modalități de constituire și dezvoltare a marii proprietăți stăpânite de boierii Palade, căi identice cu cele întâlnite la formarea ceolalte domenii boierești sau mânăstirești din Țările Române. În perioda următoare incluzând și prima jumătate a secolui al XIX-lea familia a continuat să acumuleze bunuri astfel încât în jurul anului 1831 se număra printre cele 28 de mari familii boierești ale Moldovei proprietare de moșii.

Informații cu privire la proprietăți ale familiei boierilor Palade din Moldova (sec. al XVII-lea –prima jumătate a sec. al XVIII-lea.)

Resumé

L'attention de l'auteur est concentrée sur la présentation de nombreuses propriétés que la famille des boyards Palade a détenues vers le milieu du XVIIIème siècle, justifiant de cette manière aussi sa présence parmi les grandes familles nobiliaires de la Moldavie pendant la période des XVIIème – première moitié du XIXème siècles. Par des acquisitions, dots, dons de la part soit des parents, soit des princes, les échanges de domaines, la restriction du droit d'utilisation des paysans tout comme l'accaparation des terres des paysans libres, les défrichements, essartements, fusions, la famille est arrivée à constituer et développer l'une des plus grandes fortunes. Les accumulations le long de plus de 100 années ont mené à la création d'un vaste domaine dont le nucléus a été la zone de sud de la Moldavie, surtout les régions Tutova, Covurlui et Tecuci. Nous constatons que, pendant la seconde moitié du XVIIIème siècle, le domaine des boyards Palade était composé de zones considérables des bourgs Bârlad, Vaslui et Ștefănești, plus de 86 villages entiers, plus de 18 moitiés d'autres villages, et aussi des parties d'autres domaines, sans considérer les biens meubles qui incluaient les esclaves gytans, joyaux, meubles, etc. Le processus de constitution de la grande propriété de la famille Palade, commencé pendant le XVIIème siècle, a continué pendant les XVIIIème et XIXème siècles. La thématique abordé, le vaste contenu d'informations, comme résultat d'une recherche exhaustive, mais aussi les modalités de structuration utilisées transforment l'étude dans un moment inédit de l'historiographie roumaine, une importante contribution à l'étude du domaine des boyards Palade pendant le XVIIème siècle et la première moitié du XVIIIème.

307 *Ibidem,* p. 91 r.-91v.

Gheorghe Cliveti

Problema deschiderii formale a Congresului de la Viena: Noi observații asupra desfășurării negocierilor diplomatice la cancelaria imperială a Austriei în septembrie-octombrie 1814

În cuprinsul literaturii de specialitate și-au făcut loc, pe durata a aproape două secole, opinii deosebit de controversate asupra primei faze a congresului de pace desfășurat la Viena în consecința victoriei puterilor aliate contra imperiului napoleonian. Prima fază, inaugurală, și nu preliminară, cum s-a dat uneori de înțeles[1] în privința întrunirilor reprezentanților marilor puteri în lunile septembrie-octombrie 1814. Un argument întemeiat în favoarea expresiei de prima fază sau a celei de fază inaugurală ar fi că, după "formele" în care deliberările diplomatice vizând realizarea ordinii europene au primit apelativul de congres, a variat stabilirea datei de început a acestuia, în condițiile în care cea de 1 august, preconizată de tratatul de la Paris din 30 mai 1814, a fost rectificată, iar cea de 1 octombrie, fruct al rectificării, n-a mai putut fi respectată. În accepțiunea de "for al tuturor statelor", ce au fost antrenate "de o parte și de alta" în războiul încheiat în aprilie 1814, congresul nu s-a înscris nici o clipă în parametrii realității[2]. O dată pentru un anumit început al congresului a fost considerată întrunirea din 30 septembrie a plenipotențiarilor "celor șase" (Austria, Marea Britanie, Rusia, Prusia, Franța și Suedia), din inițiativa celor patru puteri aliate[3]. O altă dată ar fi reprezentat-o prima întrunire, la 8 octombrie, a plenipotențiarilor "celor opt părți contractante ale tratatului din 30 mai 1814, de la Paris"[4]. După cum ar fi reprezentat-o prima întrunire, la 24 decembrie 1814, a plenipotențiarilor "celor cinci" (Austria, Marea Britanie, Rusia, Prusia și Franța), ce și-au rezervat responsabilitatea "reușitei aranjamentului politico-teritorial european"[5]. Ținând cont că tratativele de pace din "marea capitală dunăreană" s-au desfășurat sub incidența

1 A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I, *La Sainte-Alliance*, Paris, f. a., pp. 28 şi urm.; R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy, 1815-1914*, Londra, 1927, pp. 4-8; Jacques-Henri Pirenne, *La Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I, Neuchâtel-Paris, 1946, pp. 112-122; Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, pp. 279 şi urm.

2 "Le congrès, comme tel, n'a jamais été réuni". *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I, Paris, 1876, p. 158 (*Tableau des diverses actes et des divers résultats du Congrès de Vienne*, Viena, 26 iunie 1815).

3 *Ibidem*, p. 108 (Gentz către I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814).

4 *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires...*), publiées par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, pp. 317 şi urm. (Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

5 R.B. Mowat, *op. cit.*, pp. 7 şi urm.

(presiunea!) promisiunii, ce și-au făcut-o între ele "părțile deliberante", că avea să fie convocat un congres general (un plen al statelor suverane), am putea admite, fără o forțare exagerată a lucrurilor, că au vădit un caracter preliminar mai toate întrunirile din "forul marii politici" la 1814-1815. Caracter obnubilat însă de Actul final din iunie 1815, care obligă să fie evaluate într-un singur curs, la semnificația unui congres de pace, cu o desfășurare foarte elastică, toate deliberările diplomatice ce au avut loc la Viena, în scopul consacrării ordinii europene.

Începutul deliberărilor asupra ordinii europene l-au constituit "conferințele" ("ședințe curente", asimilabile desfășurării generale a congresului, nu "foruri de sine stătătoare") onorate, "la Metternich", de "principalii miniștrii" ai celor patru puteri aliate. În opinia lui Gentz, din postura, pentru care "l-a recomandat și l-a susținut Metternich", de "secretar al alianței"[6], ar fi avut loc "cinci sau șase conferințe"[7], iar în aceea a lui Castlereagh doar patru[8]. Făcând "trimiteri" la corespondența secretarului de stat britanic, Charles K. Webster a apreciat "conferințele celor patru" ca "întruniri cu caracter informal" ("informal meetings")[9]. Același renumit istoric le-a recunoscut și un "caracter preparatoriu pentru bunul mers al lucrărilor congresului", așa cum le-a fost atribuit, la chiar timpul lor, și de Castlereagh[10]. Un caracter pretins, de Gentz[11], pro forma, în perspectiva congresului, dar, de facto, în cea a "stratagemei" ca "cei patru" să se pună de acord între ei, înainte de "negocierile cu plenipotențiarul francez", fiindcă numai lor, în virtutea articolului secret al tratatului din 30 mai 1814, le revenea dreptul de a decide soarta "teritoriilor foste cucerite de Napoleon" și situate "în afara frontierelor de la 1792 ale Franței"[12]. "Stratagemă" care nu a reușit, încât cele patru, cinci sau șase "conferințe la Metternich" și-au pierdut mult din caracterul "preparatoriu", ca să nu spunem

6 Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 54 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 5 februarie 1814).

7 *Ibidem*, vol. I, p. 97 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

8 C. K. Webster, *The Congress of Vienna. 1814-1815*, Londra, 1919 (?), p. 149 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 24 septembrie 1814; *Appendix* I).

9 *Ibidem*, p. 60.

10 "The Ministers of the Allied Powers have had four conferences, which have been principally occupied in discussing the form and course of our future proceedings". *Ibidem*, p. 149 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 24 septembrie 1814).

11 "Dans les... conférences... on ne s'est absolument occupé que de la forme à donner aux délibérations"; Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 97 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814). "Quoique les conférences préparatoires entre les principaux ministres soient en train depuis le 18 septembre, que les souverains étrangers se trouvent ici depuis 25, et que l'ouverture du congrès ait été assez positivement annoncée pour le 1-er octobre, le congrès n'est pas encore formé à l'heure qu'il est, et l'on peut même, au moins dans un certain sens, mettre en doute s'il le sera du tout". *Ibidem*, p. 107 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814).

12 "Les quatre Puissances alliées avaient incontestablement le droit de prendre l'initiative dans cet examen. Le congrès n'aurait jamais pu marcher si l'on avait voulu réunir dès le commencement tous les plénipotentiaires grands et petits"; *Ibidem*, p. 97 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814). "Les ministres d'Autriche, de Russie, d'Angleterre et de Prusse avaient arrêté entre eux que les affaires de premier ordre, les divisions territoriales, les fixations des frontières, et le sort définitif des pays provisoirement occupés par les armées alliées, seraient traitées d'abord dans un *comité* composé des plénipotentiaires des quatre Puissances susdites...". *Ibidem*, p. 107 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814); v. și C. K. Webster, *op. cit.*, pp. 149 și urm. (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 24 septembrie 1814).

"preliminar", fiind asimilabile, cum rezultă dintr-un "bilanț" întocmit de același Gentz[13], desfășurării propriu-zise a congresului. Desfășurare în cuprinderea căreia "întrevederile celor patru", demarate, după estimările lui C. K. Webster, la 13 septembrie[14] sau la 15 ale aceleiași luni[15], după cele ale lui G.A. Kuznețov, la 16 septembrie[16], iar după consemnările lui Gentz[17], la 18 septembrie 1814, au căpătat o semnificație deosebită. Cu ocazia respectivelor întrevederi sau "conferințe" s-a încercat să se determine maniera deliberărilor marii politici, marcată de ideea de concert. Din actele marii alianțe, semnate până atunci la Chaumont, la Paris și la Londra, distincția între "puterile principale" ("cu interese generale") și "puterile cu interese particulare" ("limitate") reieșea cu mai multă sau mai puțină claritate. La Viena, printr-un protocol din 22 septembrie 1814, aceeași distincție era în mod expres formulată și justificată într-un document oficial[18]. S-a convenit ca în "orientarea afacerilor" inițiativa (decizia!) să aparțină "marilor puteri" ("to the leading Powers"), dispuse în cercuri concentrice, primul, de cea mai autoritară competență deliberativă, fiind al puterilor alianței de la Chaumont, iar un altul, în ipostaza unui "comitet de șase puteri" ("the effective/congressional Cabinet"), "completat", prin consensul prealabil al "celor patru", cu Franța și Spania, având de asumat responsabilități "procedurale" în abordarea "chestiunilor de interes general"[19]. Deliberările "în afacerile Germaniei" reveneau unui "consiliu auxiliar", ce avea însă să fie unul de sine stătător, compus din "cinci state germane", între care, în mod obligatoriu, Austria și Prusia[20], instanțe deliberative asemănătoare, adaptate "specificului realităților", fiind de înțeles a opera și în alte "afaceri speciale". Asemenea "consilii" urmau a fi supervizate de "comitetul celor șase", "soluție" scontată de natură a împăca "autoritatea celor patru puteri aliate" cu prevederile tratatului din 30 mai, de la Paris, asupra congresului de pace, "soluție" avansată, se pare, de Castlereagh[21] și care, exceptând creșterea după aprinse "conferințe cu Talleyrand" a număru-

13 Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, pp. 152-169 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

14 C. K. Webster, *op. cit.*, p. 60.

15 Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 337.

16 G. A. Kuznețov, *Venskii Kongress*, în *Istorija vneshnei politiki Rossii. Pervaja polovina XIX veka* (otv. Redactory A. N. Saharov), Moscova, 1995, p. 119.

17 Friedrich von Gentz, *op. cit.*, p. 107 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814).

18 D'Angeberg, Comte... (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. II, Paris, 1864, pp. 249 și urm.; C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, pp. 60 și urm.; Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815*, p. 338.

19 "There has been but one opinion on the point, «that the conduct of the business must practically rest with the leading Powers»... We are agreed that the effective Cabinet should not be carried beyond the six Powers of the first order... The Allied Powers have deemed it necessary to preserve the initiative in their own hands". C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 149 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 24 septembrie 1814); v. și Idem (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, p. 193 (același document).

20 "... an auxiliary Council of the five principal States of Germany for the special concerns of Germany". *Ibidem*.

21 "On a cependant bientôt reconnu, dans ces conférences ("chez... Metternich"), qu'il ne serait ni juste ni convenable d'exclure la France d'aucune partie essentielle de la négociation; et, ce qui est bien remarquable, c'est que *lord Castlereagh ait été un des premiers à insister* sur la nécessité de son intervention...

lui de puteri membre ale "comitetului supervizant", de la șase la opt, a rămas valabilă pentru mai toată durata congresului[22]. Intenția a fost ca "cele șase mari puteri" să ilustreze un deplin concert asupra măsurilor generale și, după "aranjarea între ele a obiectivelor ce le priveau direct", să permită abordarea "altora, cu puterile... interesate"[23]. Iar toate acestea în condițiile când, în chiar interiorul "comitetului de șase", inițiativa (i.e. decizia) țineau să și-o păstreze cele patru puteri aliate. Acestea își reafirmau calitatea de principali interpreți ai concertului, în versiunea unui deja exersat concerto di quatro, cu acompaniament asigurat, deocamdată, de Franța și de Spania, în aplauzele galeriei celorlalte state suverane, aspirante la a avea loc într-un eventual plen al congresului de pace.

Bine inițiat sau versat în teoria și practica politicii moderne, Castlereagh admitea dispunerea statelor – factori de putere în treptele sistemului reprezentativ. În două Projets asupra "manierei de deschidere a congresului"[24], secretarul de stat britanic demonstra preocuparea ca cele "șase puteri conducătoare" să facă cunoscut "celorlalte", printr-un memorandum, concepția lor asupra "forului european al păcii", să dețină, astfel, "prin concert și management..., puterea", încât, asigurându-și "suportul statelor mici", să-și permită antrenarea și a unora dintre acestea, după caz și numai pe cale consultativă, în rezolvarea "diverselor probleme" presupuse de stabilirea ordinii generale, pentru a fi prevenite "aparențele" nedreptățirii vreunei "părți direct interesate"[25]. Reușita "fericită" a unei asemenea "expedieri a afacerilor" ("a despatch of business") depindea de subzistența unui "spirit de dreptate și de moderație" în raporturile antrenând "cele șase puteri conducătoare", fiind de aceea imperios necesar ca "prealabilul consens al celor patru" să dea impresia plenipotențiarilor Franței și Spaniei că aliații doreau "să acționeze cordial și cu înțelegere în numele interesului comun", dar și că, în eventualitatea vreunei "tentative... de a perturba cursul politicii asupra căreia ei (aliații) s-au pus (deja) de acord", numai ei patru să se considere "confederați spre a asigura punerea cuvenitelor măsuri în execuție". Erau condițiile prestabilite pentru acceptarea Franței și a Spaniei – cu timpul, și a altor puteri – în concert, fără ca "cei patru aliați" să riște întărirea impresiei că perseverau

---

La même résolution a été prise relativement à l'Espagne; mais on a cru ne devoir pas aller plus loin". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 98 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

22 C. K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815*, pp. 338 și urm.

23 "Par conséquent, les quatre Puissances alliées, et avec elles la France et l'Espagne, se trouveront, par le fait, à la tête du congrès, *se concerteront* sur les mesures générales, prépareront les discussions, et, après avoir arrangé entre elles les objets qui les regardent directement, discuteront *les autres* avec les Puissances qui y sont intéressées". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 98 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

24 C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, pp. 152-154; 154 și urm. (*Two* ***Projets*** *of Castlereagh on the Method of Opening Congress*, Viena, septembrie 1814; *Appendix* III).

25 "The *memorandum* in question, being previously approved by the six Powers, it would be for them to communicate it privately and confidentially to such of the other plenipotentiaries now at Vienna..., so as to secure their support of its contents at the intended meeting... The advantage of this mode of proceeding is that you treat the plenipotentiaries as a body with early and becoming respect. You keep the power by concert and management in your own hands, but without openly assuming authority to their exclusion... You entitle yourselves, without disrespect to them, to meet together for despatch of business for an indefinite time to their exclusion, having at the same time the option to confer with any of the plenipotentiaries separately upon the points in which they are more immediately interested". *Ibidem*, pp. 153 și urm. (doc. cit.).

deliberat într-o politică de dictat[26]. Un concert cu o dispunere a interpreților după rigorile sistemului reprezentativ de putere și nu după cele ale sistemului eminamente ierarhic ce să fi presupus adjudecarea ostentativă de "cei mari" a exercițiului în sine de putere, cum indicau (sugerau) "proiectele prusiene de deschidere a congresului", elaborate, într-un proverbial spirit metodic german, de baronul Humboldt.

În primul său *Projet*, semnificând un veritabil regulament de funcționare a "forului european", diplomatul prusian plusa premisa conform căreia Congresul de la Viena nu avea cum să fie "un clar definibil congres de pace", fiindcă "pacea – opina el – era deja făcută", prin tratatul cu Franța. "Forul vienez" nu se putea erija într-o "adunare deliberativă a Europei", fiindcă "Europa nu forma un ansamblu constituțional", presupunând "fixarea... părții pe care fiecare putere avea să o dețină în deciziile... de interes general"[27]. Congresul nu putea fi "explicat" decât "istoricește"[28], el fiind necesitat de "completarea... pacificațiunii generale", în sensul lichidării complete a "uzurpațiunilor napoleoniene". Miza de căpetenie o reprezenta "distribuirea provinciilor (teritoriilor) care, în urma războiului și a păcii de la Paris, erau încă disponibile". "Logica prusiană" a raportului dinamic între "interesul general" și "interesele particulare", a "raportului de forțe", în ultimă instanță, indica, în problema "distribuirii teritoriilor", rolul decizional al "puterilor coalizate contra Franței, care le-au și cucerit". Franța și statele "neutre" erau excluse (de la rolul decizional). Acestora li se permitea doar "să solicite să fie ascultate", după "titlurile de drept ce le aveau"[29]. Dincolo de asemenea "precondiții", voite de Humboldt "imuabile", era admisă "chestiunea eminamente europeană", asupra căreia competența revenea congresului. Dar, cum nu era posibil ca "toate puterile să delibereze deodată... cu o egalitate perfectă", se cuvenea "să fie abandonată discuția asupra acestui punct și să

26 "As the happy result of the Congress will depend on the spirit of justice, moderation and accomodation which shall really subsist among the leading Powers toward each other, it is submitted that all definitions which seem at the outset to draw a distinction between them should be avoided. That the four Powers which have hitherto acted together should, upon the first meeting, endeavour to impress the two others with a conviction that they desire to act cordially and confidentially with them for the common interest, and anything marking a different sentiment can only be justified by some attempt on the part of the latter to disturb the course of policy on which the Allies were agreed, and which they still consider themselves as confederated to carry into execution... Such meeting will afford them (France and Spain) a facility for *concert* without appearing to act upon a principle of dictation". *Ibidem*, pp. 154 și urm. Considerații asemănătoare și într-un *Memorandum upon the Measures to be adopted Preparatory to the Meeting of the Congress in Form for the Despatch of Business*, Viena, septembrie 1814; *cf. Ibidem*, pp. 151 și urm. (*Appendix* II).

27 "Le Congrès de Vienne n'est pas un Congrès de paix, car la paix est faite... Le Congrès de Vienne n'est point une assemblée délibérante de l'Europe. Car l'Europe ne forme pas un ensemble constitutionnel, et, pour qu'il pût y avoir une pareille assemblée, la part que chaque Puissance devrait y prendre à la décision devrait être fixée, ce qui n'est, ni ne saurait être le cas". *Ibidem*, pp. 156 (*Baron Humboldt's* ***Projet*** *for the Regulations of the Congress*, Viena, septembrie 1814; *Appendix* IV, pp. 155-164, pentru întregul document).

28 "Qu'est-ce donc le Congrès de Vienne? Ceci ne peut s'expliquer qu'historiquement". *Ibidem*.

29 "La discussion sur la distribution... des provinces qui par suite de la guerre et de la paix de Paris sont devenues disponibles et la conclusion des traités, qui la règleront appartiennent exclusivement aux Puissances coalisées contre la France, qui en ont fait la conquête. Ce sont leurs plénipotentiaires seuls qui peuvent se réunir aux conférences sur cet objet. La France et les Etats neutres en restent exclus". *Ibidem*, p. 157 (doc. cit.)

fie lăsată fixarea principiilor în seama marilor puteri" ("a celor șase"), care să asculte (să consulte) apoi pe celelalte în legătură cu respectivele principii, deja preconizate. De aici decurgea necesitatea unui comitet dirigent ("comité dirigeant"), ce să decidă "chestiunea europeană", congresul însuși fiind "o afacere europeană, una dintre cele mai importante". Comitetul să formeze "centrul congresului", acesta neexistând decât în măsura în care "comitetul era constituit" și încheindu-se în același timp "cu dizolvarea lui". Toate "negocierile particulare și tratatele rezultând din acestea să fie asimilate responsabilităților comitetului dirigent, numai prin consensul membrilor săi putând fi supuse discuției generale a tuturor puterilor" în drept de "a accede" la o atare "procedură"[30]. Un drept refuzat celor ce nu recunoșteau preeminența în materie congresională a comitetului dirigent, ca și celor fără o suveranitate "clar recunoscută", un congres cu menirea consacrării ordinii generale neputând reuni, după estimările lui Humboldt, mai mult de 16 state: Austria, Marea Britanie, Franța, Prusia, Rusia, Spania, Portugalia, Suedia, Bavaria, Würtemberg, Olanda, Elveția, Sardinia, Statul Papal, Sicilia, Danemarca[31]. Dintre aceste state, cele cu interese speciale, cu drepturi observate, aveau să constituie diversele comisii, însă sub condiția că tot ce ar cădea în competența fiecăreia dintre ele ținea de supervizarea comitetului dirigent, fapt subliniat și de proiectul unei declarații a "celor șase" pentru deschiderea congresului[32]. Un document semnificând o reafirmare a preeminenței marilor puteri în deliberările asupra ordinii generale, în actele interpretative de concert presupuse de responsabilitățile menținerii aranjamentului politico-teritorial european. Era simulat "dezideratul deplinei concordii și al egalei îndreptățiri" între partenerii "clubului deliberativ al marii politici". Realitatea o constituia însă acerba lor confruntare (dispută) pentru supremația în viața internațională.

Numai printr-o evaluare superficială "de gesturi și de cuvinte" s-ar putea admite ca merit covârșitor, dacă nu chiar exclusiv, al "conferințelor... la Metternich" (la cancelaria Imperiului Austriei) stabilirea unor reguli și proceduri de urmat întru buna desfășurare a congresului de pace. Adevăratul și esențialul merit, fie el și într-o proiecție negativă față de intențiile afișate sau de declarațiile de circumstanță ale plenipotențiarilor "celor patru", l-a constituit edificarea acestora asupra extremei dificultăți de a demonstra consensul lor real – și, prin el, disponibilitățile lor reale de concert – asupra "configurației politico-teritoriale europene", înainte de "întrevederile" cu Talleyrand[33]. Mai mult decât corespondența lui Castlereagh cu Liverpool, decât consemnările lui Metternich și ale lui Gentz, decât aplombul cu care diplomații prusieni s-au dedicat "procedurilor congresionale", documentele diplomatice ruse permit constatarea că "cele cinci-șase conferințe" s-au situat sub semnul unor dispute acerbe

30 "Il faut en conséquence au Congrès un *Comité dirigeant*, et ce comité doit être formé par les mêmes Puissances qui décident la question éminemment européenne... Car le Congrès lui-même est une affaire européenne et une des plus importantes. Ce comité forme le centre du Congrès; le Congrès n'existe qu'en autant que ce comité s'est constitué; il est terminé lorsqu'il se dissout. Toutes les négociations particulières et les traités qui en résultent doivent rentrer dans lui, et c'est lui qui doit les proposer à la discussion générale de toutes les Puissances, et y soigner leur accesion". *Ibidem*, p. 161.

31 *Ibidem*, pp. 161 și urm.

32 *Ibidem*, pp. 162-164 (*Proposal of Baron Humboldt to Publish a Declaration*, Viena, septembrie 1814; *Appendix* V) și pp. 164 și urm. (*Projet of Baron Humboldt: Mode of Publishing the Declaration of the Opening of Congress*).

33 A. Debidour, *op. cit.*, vol. I, p. 28; C. K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815*, p. 338.

pe tema "redistribuirii teritoriilor foste sub dominația lui Napoleon", că ideea amânării "deschiderii congresului", cu presupunerea "chestiunilor procedurale", a servit de supapă pentru detensionarea "întregii împrejurări". Nesselrode a insistat mult în sensul determinării imediate a aranjamentului teritorial european, din convingerea "suveranului său" că numai astfel Rusia avea "șanse" de a-și adjudeca hegemonia continentală și, prin ascendența acesteia față de "echilibrul maritim", chiar mondială[34].

Într-un raport prezentat lui Alexandru I la sosirea acestuia în capitala austriacă, plenipotențiarul rus releva cu lux de amănunte "manevrele sale de conferință" în numele "marilor interese" ale Imperiului de Romanov, dar și reacțiile reprezentanților "celorlalte trei curți aliate"[35]. Principala sa preocupare a fost de a provoca "precizări ale pozițiilor" ("explicații") din partea interlocutorilor săi asupra tuturor obiectivelor ("chestiunilor") care priveau direct interesele ruse. Toate celelalte "aranjamente", insista el, depindeau de satisfacerea intereselor puterii ce o reprezenta. "Piatra de încercare" ("la pierre de touche") pentru prevenirea discuțiilor incomode asupra "achizițiilor teritoriale" și a pozițiilor strategice deținute de Rusia "după marile eforturi pe care ea le-a consacrat eliberării Europei" o constituia "chestiunea polonă". Nesselrode a și pretins, la o "conferință" din 19 septembrie, într-un limbaj trădând rațiuni ale "dreptului forței", că "Ducatul Varșoviei era o cucerire făcută de Rusia singură și înainte ca ea să fie aliată a altor puteri", încât împăratului ei i se părea "natural... să vadă în posesiunea acestei țări (a Ducatului Varșoviei – n. ns., G. C.) o compensație pentu toate sacrificiile sale"[36].

Era clar că, în viziunea "curții de Romanov", consensul puterilor aliate, principiile legitimismului monarhic și al echilibrului de forțe, angajamentele subsumabile ordinii generale aveau valoare numai în condițiile satisfacerii depline și prealabile a "intereselor ruse". Insistențele diplomației ruse, urmând o atare viziune, comportau riscul "aruncării în aer" a deliberărilor de la Viena asupra (re)construcției Europei. Aceleași insistențe demonstrau accentuarea incompatibilității între "obiectivele politice" ale Rusiei și edificarea ordinii europene în conformitate cu principii și norme de drept concentrând recunoașterea prevalenței interesului general în raport cu cele "particulare" ale statelor. Nici nu s-au lăsat așteptate, de aceea, reacțiile față de "pledoaria" lui Nesselrode la "conferința" din 19 septembrie în numele "dreptului de cucerire", chiar dacă plenipotențiarul rus a încercat să-și mai liniștească interlocutorii prin unele "concesii" însemnând salinele de la Wilicka pentru Austria, "un teritoriu de legătură... cu Silezia" pentru Prusia, admiterea "achizițiilor și măririlor teritoriale" dorite

34 *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo, ambassadeur de Russie en France, et du comte de Nesselrode depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la Chapelle, 1814-1818* (în continuare: Pozzo di Borgo, *Correspondance diplomatique...*), publ. ... par Charles Pozzo di Borgo, vol. I, Paris, 1890, pp. 75 și urm. (Nesselrode c. Pozzo di Borgo, Viena, 7/19 septembrie 1814).

35 *Vneshnjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del.* Serija pervaja. *1801-1815* (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I), vol. VIII, Moscova, 1972, pp. 103-106 (Nesselrode c. Alexandru I, Viena, 13/25 septembrie 1814).

36 "Mon premier soin a été de provoquer des explications sur tous les objets qui concernent plus directement les intérêts de V.M.I., tous les autres arrangements devant plus ou moins en dependre... En conséquence ..., j'ai ouvert la conférence en représentant... sur les acquisitions à faire par la Russie ... après les grands efforts qu'elle a consacrés à la délivrance de l'Europe, que le duché de Varsovie étant une conquête qu'elle avait faite seule et avant qu'elle ne fut alliée aux autres puissances, il était naturel qu'elle cherchât dans la possession de ce pays une compensation pour tous ses sacrifices". *Ibidem*, p. 103.

de "curțile" de Habsburg și de Hohenzollern în Italia și în Germania[37].

Însă nu ideea în sine de "achiziții și măriri", la care aspira fiecare aliat, ci plusarea de diplomația rusă a unei anumite căi de adjudecare a unui teritoriu "de interes strategic european" a atras reacții, mai cu seamă din partea lui Metternich. Acesta a combătut cu vehemență "opinia" conform căreia "cucerirea Ducatului Varșoviei a fost făcută de Rusia fără concursul vreuneia dintre puterile aliate", ca respectiva "țară cucerită" să fie sustrasă "din categoria celor a căror soartă urma să fie decisă de un comun acord... al părților deliberante"[38]. Considerând că, în virtutea "armistițiului încheiat de Schwarzenberg", Austria era aliată de fapt cu Rusia când trupele acesteia pătrunseseră în Ducatul Varșoviei[39], Metternich consimțea la "dreptul Rusiei... la achiziții teritoriale", spre a fi compensate "sacrificiile ei", dar nu până acolo încât "marea curte nordică" să pericliteze raportul de forțe în Europa Centrală și să submineze "resorturile echilibrului general". Cancelarul Imperiului de Habsburg amintea că Imperiul de Romanov, prin "achiziționarea" Finlandei și Basarabiei, "ieșea deja din toate proporțiile stabilite între marile puteri pentru echilibrul Europei"[40]. Nu putea fi trecut cu vederea faptul că "pretențiile" Rusiei de a-și înscrie între "achizițiile teritoriale poloneze" Cracovia și Zamosz amenințau direct securitatea Austriei, situație întreținând posibilitatea unui război între cele două imperii[41].

"Curtea de la Viena" considera "o reală primejdie" pentru integritatea ei statală "intenția" împăratului Alexandru "de a se preta la ideea unor polonezi" vizând aplicarea denumirii de Polonia teritoriilor cuprinse de Ducatul Varșoviei[42]. Amenințătoare era considerată și ideea atribuită lui Adam Czartoryski ca denumirea de Polonia să o poarte fiecare dintre "celei trei zone polone" de sub stăpânire austriacă, rusă sau prusiană[43], idee din care "curtea de Romanov" părea să-și fi făcut un instrument de presiune asupra unui imperiu multinațional, cum era Austria. "Cei de la curtea imperiului euro-asiatic", în stare să reprime orice tendință emancipatoare de sub "dreapta oblăduire a împăratului autocrat", intuiau implicațiile internaționale ale unor "chestiuni naționale" din "imperiul euro-central", implicații interferabile celor ale "cauzei creștinilor din Imperiul Otoman", căreia "curtea de la Petersburg" i se dedica deja cu multă "fervoare ortodoxă"[44]. Pentru a contracara revigorarea pozițiilor Austriei, Rusia

37 *Ibidem*.

38 "Je ne puis m'accorder sur l'opinion que la conquête du duché de Varsovie ait été faite sans le concours des puissances alliées et que par conséquent ce pays puisse sortir de la catégorie de ceux don't le sort doit être décidé d'un commun accord". *Ibidem*, p. 103.

39 "L'Autriche était alliée de fait avec la Russie lorsque les troupes de celle-ci y pénétrérent". *Ibidem*.

40 "La Russie par l'acquisition de la Finlande et celle de la Bessarabie sorte déjà de toutes les proportions qu'il serait utile d'établir entre les grandes puissances pour l'équilibre de l'Europe". *Ibidem*, p. 104.

41 "Certainement..., l'Empereur d'Autriche ne fera pas pour cela la guerre à la Russie dans ce moment, mais il lui serait impossible de répondre que les suites qui résulteraient de cette manière de décider l'affaire du duché de Varsovie ne l'amenât dans quelques années". *Ibidem*.

42 "L'Empereur (Alexandre) avait l'intention de se prêter à l'idée de quelques Polonais en donnant à ces nouvelles acquisitions le nom de Pologne et cette question est ainsi encore plus importante que la question territoriale". *Ibidem*.

43 *Ibidem*.

44 *Ibidem*, p. 103 (M. Minciaki c. G. Stackelberg, Patras, 11/23 septembrie 1814); v. și A. Fournier, *Die Geheimepolizei auf dem Wiener Kongress. Eine Auswahl aus ihren Papieren*, Viena-Leipzig, 1913, p. 136.

căuta, printr-un abil joc al aparențelor, să fie promotoarea "renașterii Regatului Poloniei", sub girul suveran al Romanovilor.

Succesul deplin al Rusiei în "chestiunea polonă" depindea însă, dacă nu de colaborarea, măcar de asentimentul Prusiei, în baza aprofundării unor clauze ale tratatului de la Breslau-Kalisch. Numai că, un succes de felul celui arătat implica și diminuarea unor poziții strategice prusiene, fapt a cărui virtualitate o acuza, cumva voalat, Hardenberg, acesta pretinzând ca "suveranul său" să păstreze, din rațiuni demografice, orașul Thorn, a cărui așezare geografică făcea să fie subînțelese și rațiuni strategice, de prevenire a "pericolului" ce-l prezenta, pentru securitatea frontierelor estice ale Prusiei, "ideea de a se da denumirea de Polonia... achizițiilor teritoriale ale Rusiei pe seama Ducatului Varșoviei"[45]. Marcată, fără îndoială, de "resentimente istorice prusiano-polone", intervenția lui Hardenberg, deși nu la fel de amplă și de percutantă ca a lui Metternich, a avut darul de a evidenția divergențe profunde între "curțile nordice" asupra unor aspecte esențiale ale reconstrucției Europei. Divergențe sesizate de Castlereagh, odată cu faptul că partenerii din marea alianță au subscris la "clauzele teritoriale" ale tratatelor de la Chaumont și Paris nu ca la "soluții definitive", ci doar ca la "o schiță..., o bază pentru confruntări fără menajamente"[46]. Deși restabilirea unei Polonii independente avea mulți partizani în Marea Britanie, exponentul Foreign Office-ului s-a văzut nevoit să se mărginească la "propunerea împăciuitoare" ca, "în situația dată", cele trei puteri, cu merite incontestabile în victoria "coaliției", să se mențină, asupra "chestiunii polone", "în sistemul de partaj", favorabil totuși Rusiei, deținătoare a celei mai mari părți din "vechea Polonie" (nu din Ducatul Varșoviei!)[47]. Și fiindcă Nesselrode insista cu obstinație să pledeze în favoarea "dreptului" împăratului Rusiei de a denumi "provinciile aflate sub suveranitatea și protecția sa"[48], discuțiile relative la aranjamentul teritorial european au ajuns într-un sever impas, singura posibilitate de a nu fi complet blocate suscitând aspectele "procedurale" ale congresului.

A fost, așadar, suficientă abordarea unei "chestiuni delicate", cum era cea polonă, pentru a se constata dificultatea consensului puterilor aliate. Ele pretindeau a executa, pe mai departe, un *concerto di quatro*, fiecare dintre ele interpretând însă, într-o anumită cheie și în sonuri distincte, responsabilități de politică generală.

Atitudinile "celor patru" se dispuneau numai în aparență paradoxal, reflectând, pe de o parte, rațiunea marii alianțe, iar pe de altă parte, disensiuni profunde asupra aranjamentului teritorial european; pe de o parte, excluderea Franței din cercul deliberativ asupra "chestiunilor teritoriale", iar pe de altă parte, încercarea de fiecare putere aliată a unor "combinații"

45 "Le chancelier Hardenberg... s'étendit surtout sur le danger que présentait également pour la Prusse l'idée de donner le nom de Pologne aux acquisitions que ferait la Russie sur le duché de Varsovie et énonca l'espoir que V.M.I. se rendrait aux représentations de ses alliés". *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 105 (Nesselrode c. Alexandru I, Viena, 13/25 septembrie 1814).

46 C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, pp. 60 și urm.; Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815*, pp. 377 și urm.

47 "Lord Castlereagh... prétendit que dans aucun pays peut-être le rétablissement d'une Pologne indépendante ne trouverait plus de partisans qu'en Angleterre..., que dans la situation actuelle de l'Europe le seul moyen de prévenir de nouveaux troubles serait de persévérer dans le système de partage..., que la Russie possédait la majeure partie de l'ancienne Pologne". *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 105 (Nesselrode c. Alexandru I, Viena, 13/25 septembrie 1814).

48 *Ibidem*.

cu ea. Încercări de "combinații" privite ca "o mare șansă de conferință" de "multversatul" Talleyrand, sosit la Viena pe 23 septembrie seara, cum notase el[49], sau pe 24, "într-o sâmbătă", cum reținuse Gentz[50]. "Conferințele particulare cu fiecare dintre principalii miniștri ai puterilor aliate", în special cele în care i-a avut interlocutori pe Metternich și pe Castlereagh[51], l-a făcut "să înțeleagă multe". Mai întâi, că "miniștrii aliați..., după ce au condus războiul, fiind deja încercați de regrete ("căinându-se") în privința păcii", voiau să-și recapete "avantajele (unul față de altul) la congres"[52]. Fiecare reproșa atitudinile celorlalți, "unul din miniștrii Rusiei" (?) acuzând "nerecunoștința" unora dintre "aliați" față de "politica generoasă" a lui Alexandru I; "ingrații aliați" voiau să facă din Rusia "o putere asiatică", pe când Polonia "o făcea europeană"![53]. Împăratul Rusiei dorea să resuscite, pe seama Poloniei și a altor "chestiuni", până și impresia "solidarității sale intime" cu împăratul Austriei și cu regele Prusiei, văzuți de Talleyrand intrând împreună în Viena; în locul unei protocolare recepții "a unui suveran de alt suveran", Alexandru I a pretins "une entrée... à cheval"[54], într-un "trio de frați monarhi, cavaleri ai păcii".

Mai mult decât gesturile, contau cuvintele. Suveranul rus aprofunda "substanța noțiunilor cele mai autentice..., relative la chestiunea polonă", întru susținerea "proiectului de a stabili un regat constituțional al Poloniei, sub suveranitatea sa", cum i-a fost dat și lui Gentz a ști, "par un canal particulier et très-sur"[55]. În "noțiuni aprofundate" se încerca a fi pusă și "chestiunea saxonă", un protocol ruso-prusian din 28 septembrie reconfirmând "perfectul acord de la Breslau-Kalisch" în sensul atribuirii întregii Saxonii regelui Prusiei, "sub forma unui regat distinct"[56]. În "proiectele" privind Polonia și, respectiv, Saxonia, practici amintind de "dreptul de cucerire" erau îmbrăcate în "noi cuvinte... ale emancipării popoarelor". Dacă acestea din urmă, pentru a fi "eliberate" de sub "monstruosul opresor" ("imperiul napoleonian"), au luptat sub egida "monarhilor coalizați", nu aveau cum să fie decât "fericite" asigurându-li-se o "viață constituțională", ca uzufruct ce le era acordat de monarhi reconfirmați sau nou-consacrați în drepturile lor de suveranitate absolută. Un "expedient constituțional" care era de neînțeles pentru britanici, punea pe gânduri pe Metternich și ținea, în opinia lui Talleyrand, de formule statale revolute. "Întâiul plenipotențiar francez" devenea tot mai edificat asupra faptului că nu doar "chestiunile teritoriale", reduse la ele însele, ci și implicațiile politice ale

49 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 277.

50 Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 99 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

51 *Ibidem*.

52 "Les ministres qui, après avoir dirigé la guerre, se repentant de la paix, voulaient reprendre leurs avantages au congrès". Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 277.

53 "Un des ministres de Russie nous dissait hier: <<On a voulu faire de nous un puissance asiatique; la Pologne nous fera européens>>". *Ibidem*, p. 301 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 25 septembrie 1814).

54 *Ibidem*, p. 302 (doc. cit.).

55 "Sur les dispositions de l'Empereur de Russie, relativement aux affaires de la Pologne, est la substance *des notions les plus authentiques* que j'avais recueillies pendant les premiers jours que l'Empereur avait passé à Vienne. Je viens cependant d'apprendre, par un canal particulier et très-sur..., que l'Empereur tient encore et très-fortement au projet d'établir un royaume constitutionnel de Pologne, sous sa souveraineté". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 106 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 28 septembrie 1814).

56 Emile Bourgeois, *Manuel historique du politique étrangère*, vol. II, Paris, 1931, p. 559.

reconstrucției Europei alimentau disensiunile între aliați. Simțul realităților, înnăscut și îndelung exersat, l-a făcut să orienteze, pentru început, discuțiile cu fiecare dintre "miniștrii aliați" spre "chestiuni de principiu", atacându-le "sans parler d'affaires", mai ales despre cele care știa că făcuseră și făceau obiectul aranjamentelor "între învingători"[57]. Pentru a diminua sau a stinge asemenea aranjamente, "avea mai mult de înfruntat decât prevenţiuni, de combătut mai mult decât pretenții, de reprimat mai mult decât ambiții"; avea "de anulat ceea ce... aliații... au făcut fără Franța"[58]. O conduită diplomatică ce a produs lui Gentz impresia că "demersul francez" la Congresul de la Viena era "cel mai simplu și mai frumos dintre toate"[59]. Talleyrand îl dorea însă mai ales eficient.

Discuțiile provocate de omul de stat francez la "conferințele de la cancelaria Imperiului Austriei" ("chez Metternich"), cu deosebire la cele din 30 septembrie, 5 şi 8 octombrie 1814, s-au constituit în cea mai interesantă, mai plină de idei şi mai spectaculoasă parte a lucrărilor congresului de pace. Prin abordarea unor aspecte de "procedură congresională" a fost întinsă mult coarda disponibilităților de concert ale marilor puteri. Ceea ce s-a petrecut atunci "în arena diplomatică" și a fost comentat, ca de nimeni altcineva, de Talleyrand a reprezentat, în aprecierile lui Charles K. Webster, "una dintre cele mai memorabile pagini ale istoriei marii politici"[60]. În întreg decursul secolului XIX, până la 1918, mai bine zis, n-a mai fost pusă, cu atâta acuratețe, într-un "for diplomatic de mare anvergură", problema raporturilor interstatale în cuprinsul ordinii politice generale, fie într-un sistem de reprezentare a puterilor, cu preeminența "celor mari", fie în cel de participare directă sau efectivă a tuturor entităților statale suverane, împărtășind drepturi, obligații și responsabilități în numele "interesului comun", toate sub auspiciile (în maniera) concertului european. Pretextul de "a ataca" o atare problemă i-a fost inspirat lui Talleyrand de chiar felul în care "a fost invitat" la "conferința" din 30 septembrie. În acea zi, "între orele nouă și zece ale dimineții", el a primit de la Metternich "o scrisoare în cinci rânduri"[61] – "un bilet", după alte comentarii[62] -, "cu data de ajun" ("datée à la veille"; i.e. 29 septembrie), prin care "cancelarul imperial... îl invita în numele său ("en

57 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, pp. 277 şi urm.

58 "Pour parvenir à modifier ces arrangements... faits précédemment..., il y avait bien plus que des préventions à effacer, bien plus que des prétentions à combattre, bien plus que des ambitions à réprimer; il fallait faire annuler ce que l'on avait fait sans la France". *Ibidem*.

59 "Le rôle des ministres de France à ce Congrès était au fond le plus simple et plus beau de tous. Tout ce qui regardait la France se trouvant réglé par le traité de Paris, ils n'avaient rien à demander pour eux-mêmes, et pouvaient se borner à surveiller la conduite des autres, à défendre les faibles contre les forts, à contenir chaque puissance dans ses justes bornes, et à travailler de bonne foi au rétablissement de l'équilibre politique". *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare: Metternich, *Mémoires...*), publ. par... Richard de Metternich, vol. II, Paris, 1881, p. 280 (Gentz, *Mémoire*, pentru Metternich, 12 februarie 1815).

60 C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 65.

61 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, pp. 317 şi urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

62 *Ibidem*, p. 314 (Ambasadorii Regelui la Congres c. Jaucourt, 4 octombrie 1814). Interesantă şi utilă am considerat parcurgerea "în paralel" a *rapoartelor* celor patru "ambasadori" sau reprezentanți diplomatici (Talleyrand, Dalberg, Latour du Pin şi A. de Noailles) pentru contele Jaucourt, deținătorul portofoliului Externelor, acte oficiale "strict comunicative", şi a rapoartelor (scrisorilor) lui Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea, mult mai pline de observații, detalii şi comentarii.

son nom seul") să vină... la ora două p. m. să asiste la o conferință preliminară, unde avea să afle reuniți... miniștrii Rusiei, Angliei și Prusiei"[63]. Cuvintele (expresiile) care indicau "o distanță" de neacceptat pentru "invitat" erau acelea de a asista, în cazul său, și de a fi prealabil reuniți, în cel al "miniștrilor aliați". Cuvinte ce se regăseau și în scrisoarea adresată contelui Labrador, însă, remarca Talleyrand din textul ce "i-a fost arătat" de ambasadorul spaniol, "invitația" acestuia a fost făcută "à la troisième personne, et... au nom de M. de Metternich et de ses collègues"[64]. Consultându-se cu "binevoitorul spaniol"[65], Talleyrand s-a decis să atace frontal "cartelul celor patru". La ora anunțată, el afla "miniștrii principalelor puteri... reuniți... în jurul unei mese lungi", cu lordul Castlereagh "la o extremitate a ei" și cu Gentz "la cealaltă" ("un homme que M. de Metternich me présenta comme tenant la plume dans les conférences")[66]. Așezat pe un loc "lăsat vacant", între Castlereagh și Metternich[67], Talleyrand observa, de la bun început, că nu toate "părțile negociante" erau reprezentate la fel, Prusia având doi reprezentanți, iar Spania unul, cu un nivel de reprezentare non-comparabil cu al celorlalți interlocutori[68]. Observația esențială avea să țintească protocolul din 22 septembrie, act în care "cuvântul aliați se găsea în fiecare paragraf", ceea ce-l punea pe Talleyrand să întrebe retoric dacă "cei de față" se aflau încă la Chaumont sau la Laon[69], dacă pacea (cu Franța) mai era o realitate, dacă era stare de război, rămânând atunci de precizat contra cui și de cine era dus[70]. Pe firul încălzit de sinele său din *Mémoires*, într-o exprimare oricum mai liberă, dar nu și mai credibilă decât cea din corespondența oficială, Talleyrand plusa demersul său interogativ asupra relevării inconvenientelor "cuvântului aliați", susținând că acesta nu mai avea cum să vizeze pe Napoleon: el era pe insula Elba, nici Franța: pacea cu ea era făcută, nici pe regele ei, garant al păcii și a cărui reprezentare la congres consacra principiul fundamental al ordinii sociale, principiul legitimității (legitimismului), opus celui al cuceririi și, prin el însuși, asiguratoriu ordinii și stabilității generale[71].

63 *Ibidem*, p. 317 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

64 *Ibidem*, p. 318 (doc.cit.).

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*.

67 În textul propriu-zis din *Mémoires*, Talleyrand notase că se așezase "à côté de M. de Hardenberg". *Ibidem*, p. 280.

68 Justificarea "excepției prusiene" (cu doi reprezentanți) prin infirmitatea lui Hardenberg (acesta era surd) ar fi determinant "picanta replică" a lui Talleyrand: "S'il ne s'agit que d'infirmités, chacun peut avoir les siens, et a le même droit de les faire valoir". *Ibidem*, p. 318 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

69 La 25 martie 1814, suveranii aliați, după ruptura negocierilor de la Châtillon, semnaseră la Laon o *declarație* prin care erau făcute cunoscute angajamentele lor din tratatul de la Chaumont. *Ibidem*, p. 320 (nota ed.).

70 "Je dis qu'il me mettait dans la nécessité de demander où nous étions, si c'était encore à Chaumont ou à Laon, si la paix n'était pas faite, s'il y avait guerre et contre qui?". *Ibidem*, p. 320 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

71 "Je répétai avec un peu d'étonnement et même de chaleur le mot de puissances alliées... <<Alliées>>..., et contre qui? Ce n'est plus contre Napoleon: il est à l'île d'Elbe..., ce n'est plus contre la France: la paix est faite..., ce n'est sûrement pas contre le roi de France: il est garant de la durée de cette paix... La présence d'un ministre de Louis XVIII consacre ici le principe sur lequel repose tout l'ordre social.

Sesizând scăderea din fermitatea inițială[72] a reprezentanților "curților" ce se credeau "privilegiate"[73], Talleyrand a focalizat "punctul nevralgic" al întregii dezbateri, avertizând că, dacă ei insistau asupra condiției lor de aliați, el, reprezentantul Franței, nu mai vedea vreun motiv să participe la negocieri, fiindcă, după litera tratatului de la Paris, erau "două date" între care nu era de admis că s-ar fi putut întâmpla ceva de natură a marca mersul "afacerilor generale", prima dată calendaristică fiind cea de 30 mai, când, în actul păcii cu Franța, întrunirea congresului a fost preconizată, iar cea de-a doua fiind ziua de 1 octombrie, când congresul se cuvenea să înceapă[74]. Avertisment al cărui efect a fost extraordinar, semnatarii protocolului din 22 septembrie simțindu-se "datori" să declare că nu atașau cuvântului aliați un înțeles contrar raporturilor în desfășurare cu Franța, că nu l-au utilizat decât pentru a prescurta relatarea poziției lor, că erau dispuși să retragă documentul contestat[75]. Rămânea astfel deschisă și posibilitatea atacării "proiectului humboldtian" referitor la "declarația de deschidere a congresului", document pe care Talleyrand pretindea că Gentz l-ar fi "distrus", odată cu protocolul din 22 septembrie, sub impresia produsă de obiecțiile (observațiile) formulate de "reprezentantul Franței"[76]. Fapt interesant, Talleyrand a ținut să obiecteze (să observe) nu atât "schema în sine" a deliberărilor "în comitete și comisii" cât maniera de a-și califica atribuțiile "cei patru" și de a le preconiza pe cele ale "comitetului de șase" sau pe cele ale "comisiei (comitetului) pentru Germania". Celor ce-și arogau "un rol dictatorial"[77] li se reproșa că în loc să răspundă imperativului "capital" de a fi respectate drepturile fiecărei părți în cauză la congres debutau prin a le viola; că au recurs la procedeul de "a aranja totul înainte de a fi asamblat congresul"; că s-a preconizat terminarea acestuia cu ceea ce s-ar fi cuvenit să înceapă; că nici un "comitet" și nici o "comisie" nu era în drept să lucreze fără prealabila validare a fiecăruia și a fiecăreia în parte de congres[78]. Era, în fine, atinsă problema responsabilităților în asumarea reprezentării intereselor generale, prin invocarea diferenței între "miniștrii" Rusiei, Austriei și Prusiei, aceștia nefiind cu totul "în temă" cu exercițiul "responsabilităților

Le premier besoin de l'Europe est de bannir à jamais l'opinion qu'on peut acquérir des droits par la seule conquête, et de faire revivre le principe sacré de la légitimité d'où découlent l'ordre et la stabilité. *Ibidem*, pp. 320 și urm.

72 La începutul discuțiilor, Castlereagh precizase lui Talleyrand că "L'objet de la conférence… est de vous donner connaissance de ce que les quatre cours ont fait depuis que nous sommes ici". *Ibidem*, p. 320.

73 *Ibidem*, p. 280 (text de *Mémoires*).

74 *Ibidem*, p. 321 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

75 "Tous me répondirent qu'ils n'attachaient point au mot d'*alliés* un sens contraire à l'état de nos rapports actuels, et qu'ils ne l'avaient employée que pour abrèger…, qu'ils tenaient peu à cette pièce et qu'ils ne demandaient pas mieux que de la retirer". *Ibidem*.

76 *Ibidem*, p. 282 (text de *Mémoires*).

77 *Ibidem*, pp. 280 și urm.

78 "Je déclarai… que nous étions venus pour consacrer et garantir les droits de chacun, et qu'il serait trop malheureux que nous débutassions par les violer; que l'idée de tout arranger avant d'assembler le congrès était pour moi une idée nouvelle; qu'on proposait de finir par où j'avais cru qu'il était nécessaire de commencer; que peut être le pouvoir qu'on proposait d'attribuer aux six puissances, ne pouvait leur être donné que par le congrès". *Ibidem*, p. 322 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

specifice", și cei ai Marii Britanii și Franței[79], prima diferențiere, se pare, la nivelul marii politici, pe considerente "constituționale", între "curțile nordice" și "puterile occidentale". Fără să fi indicat în mod explicit o reprezentare de interese prin delegarea (mandatarea) marilor puteri de celelalte state suverane, Talleyrand semnala doar că nu era normal să fie abordate de cele dintâi drepturile celorlalte, înainte de a se avea, în acest sens, avizul congresului general. Un congres al tuturor statelor suverane ce ar fi semnificat un concert general european.

Asentimentul măcar de principiu al lui Castlereagh, "încurcăturile teoretice" ale lui Metternich și admirația nedisimulată a lui Gentz față de obiecțiile sau observațiile lui Talleyrand au demonstrat, cu toate "contra-obiecțiile" lui Hardenberg, după care "prinții de Leyen și de Lichtenstein nu aveau cum să intervină în afacerile generale ale Europei"[80], că relansarea deliberărilor asupra ordinii și păcii europene presupunea revizuirea "schemei procedurale" propusă de baronul Humboldt. Supunând atenției participanților la "conferința" din 30 septembrie "o scrisoare revendicativă" din partea contelui Palmella, ca Portugalia să fie admisă "în comitetul dirigent", secretarul de stat britanic a propus fiecăruia dintre cei prezenți (la "conferință") să formuleze "un expedient" în scopul evitării unui "inextricabil impas" pentru tratative[81].

Șansa unei spectaculoase reveniri între "principalii negociatori" i-a surâs lui Talleyrand. Acesta, la 1 octombrie, parcă dintr-un intim imbold de a salva "menirea istorică" a acelei date, remitea "miniștrilor celorlalte cinci puteri", participanți la "conferința" din ziua precedentă, o notă, în care se susținea că "cele opt puteri" semnatare ale tratatului din 30 mai de la Paris erau, "prin acea singură circumstanță, deplin calificate pentru a forma o comisie ce să pregătească, spre a fi supuse deciziei congresului, toate chestiunile și să propună (acestuia) formarea comitetelor... și numele celor considerați cei mai nimeriți de a le alcătui". Competența "celor opt" era plasată sub cea a congresului, "comisia" lor nefiind decât "o parte din acesta". Ele ("cele opt") nu aveau cum să-și atribuie, prin proprie voință, "o putere" ce revenea de drept congresului.

Justificarea "comisiei" ținea de realitatea că "micile state" nu aveau capacitatea "de a se amesteca în aranjamentele generale ale Europei", că ele nici n-ar avea o atare "dorință", a cărei exprimare n-ar constitui decât un impediment ("un embarras") în calea preocupărilor "celor opt puteri" de a stabili "chestiunile" urmând a fi decise de congresul scontat încă a se reuni[82].

---

79 "Qu'il y avait des mesures que des ministres sans responsabilité pouvaient facilement adopter, mais que lord Castlereagh et moi nous étions dans un cas tout différent". *Ibidem*.

80 *Ibidem*, p. 323.

81 *Ibidem*; v. și C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 197 și 199 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 2 octombrie 1814).

82 "Que les huit puissances qui avaient signé le traité du 30 mai, me paraissaient, par cette circonstance seule, pleinement qualifiées pour former une commission qui preparaît pour la décision du congrès les questions qu'il devait avant tout décider et lui proposât la formation des comités qu'il aurait été jugé expédient d'établir, et les noms de ceux que l'on jugerait les plus propres à les former; mais que leur compétence n'allant point au delà, que n'étant point le congrès, mais une partie seulement du congrès, si elles s'attribuaient d'elles-mêmes un pouvoir qui ne peut appartenir qu'à lui, il y aurait une usurpation...; que les petits Etats ne devaient pas, sans doute, se mêler des arrangements généraux de l'Europe, mais qu'ils n'en auraient pas même le désir, et ne seraient conséquement point un embarras..., que les huit puissances s'occupassent sans délai des questions préliminaires à décider par le congrès, pour que l'on pût promptement le réunir et les lui soumettre". Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, pp. 324 și

Deplin edificat asupra resorturilor raportului de forțe în viața internațională, Talleyrand recunoștea, fără "divagații inutile", că sistemul de reprezentare a intereselor europene era unul "în scara de putere" și nu unul al directei participări a tuturor statelor la deliberări privind acele "mari interese". O recunoaștere ce a satisfăcut așteptările destinatarilor notei din 1 octombrie. Însă nu același lucru s-a întâmplat și cu propunerea "comisiei de opt" sau, mai puțin, cu propunerea ca în deliberările relative la aranjamentul politico-teritorial european să prevaleze dreptul de decizie al congresului general. Rigorile concertului marii politici refuzau un "concert în aer liber" al tuturor entităților statale suverane europene.

"Resortul antifrancez... al alianței celor patru" funcționa din plin. Un resort ce n-ar fi avut atâta forță și atâtea implicații în timp[83] dacă nu ar fi fost necesar presupus, la 1814-1815, de consensul "celor patru" de a decide configurația politico-teritorială a Europei. Accesul Franței în "cercul decizional al marii politici" ar fi subminat nu numai consensul "celor patru", ci și planurile fiecărei puteri aliate, mai ales ale Rusiei și chiar ale Austriei, țintind supremația continentală. Planurile Marii Britanii sunau cumva altfel. Din poziția ei de superputere maritimă, ea era realmente preocupată să prevină hegemonia pe continent a Rusiei, dar și "pericolul deocamdată ascuns" reprezentat de Franța, care, prin "vocea" lui Talleyrand, dădea de înțeles că nu mai avea nimic de revendicat pentru ea, sub aspect teritorial, cel puțin, însă tindea a redeveni precumpănitoare prin ceea ce ea putea exprima "în viața Europei"[84]. De renașterea puterii Franței se simțea serios amenințată Austria, doritoare de a fi mare într-o politică de echilibru, degajată de porniri vindicative ca ale prusienilor, întreținute de amintirea umilințelor la care i-au supus "excesele francezilor" în anii de glorie ai imperiului napoleonian. Dintre "curțile continentale", Rusia acuza, în cel mai înalt grad, periclitarea "planurilor sale" de accesul Franței în "cercul puterilor deliberante în chestiuni de interes general". În timpul "audienței particulare" ce i-a "anunțat-o" (?) lui Talleyrand, împăratul Alexandru, mai puțin "afectuos" ca altădată, la Paris, a incriminat "tactica de conferință" a ministrului francez, văzând "un subterfugiu" în ideea "comitetului/comisiei de opt" și a prevalenței consacrării de plenul congresului, unul al tuturor statelor suverane, a oricărui "aranjament"; a pledat, cu strictețe, în numele "dreptului de cucerire" ("je garderai ce que j'occupe"), permis de "convenience" ("Il faut que chacun y trouve ses convenances"). Față de replica lui Talleyrand, cu trimitere la drepturi conforme principiului legitimității ("Votre Majesté ne voudra garder que ce qui sera légitimement à elle"), Alexandru I, iritat la culme, a încercat o punere autoritară a lucrurilor la punct, invocând "consensul puterilor aliate" ("Je suis d'accord avec les grandes puissances"), amenințând cu războiul ca Rusia să păstreze ceea ce ea ocupa ("Plutôt la guerre, que de renoncer à ce que j'occupe") și strigând, de o manieră amintind de un pasaj celebru al elogiului pentru Marcus Aurelius că "marele spectacol" avea

urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814; *extrase* din textul *notei* cu data de 1 octombrie 1814).

83 Până spre 1870, toate regimurile care s-au succedat în Franța au acuzat "clauzele antifranceze", "dictatul", cum s-a mai spus, de la 1814-1815. Pierre de la Gorce, *Napoléon III et sa politique*, Paris, 1933 (?), pp. 71-73; Paul Henry, *Napoléon III et les peuples. A propos d'un aspect de la politique extérieure du Second Empire*, Clermont-Ferrand, 1943, pp. 12-16, 43 și urm., 112 și urm.

84 *Supplementary Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field-Marshal Arthur Duke of Wellington* (în continuare: Wellington, *Supplementary Despatches...*), edited by... the Duke of Wellington, vol. IX, Londra, 1864, p. 301 (Castlereagh c. Wellington, Viena, 2 octombrie 1814).

să înceapă ("Voilà l'heure du spectacle!")[85].

Partea de adevăr ce i-a fost la îndemână lui Alexandru I să o releve consta în consensul aliaților pentru a sancționa tentativa Franței de a juca, la congres, un rol de prim plan. Partea cea mai mare și mai profundă de adevăr consta însă în tensiunile deosebite vădite de raporturile între aceiași aliați. Despre această parte de adevăr Talleyrand a avut mult de înțeles din atitudinea lui Castlereagh. Într-un proiect de declarație asupra modului de a fi constituit congresul, secretarul de stat britanic sublinia apăsat oportunitatea salutară a Quadruplei Alianțe pentru pacea Europei, admitea constituirea "comitetului de opt" și a altor "comisii de lucru", dar respingea deducția oricărei deliberațiuni, a valabilității oricărui "aranjament" din preeminența decizională a unui "congres al tuturor statelor suverane"[86]. Sublinierea oportunității alianței celor patru s-a făcut și prin gestul, sugerat de Castlereagh, ca "proiectul său" să fie remis lui Talleyrand de Metternich ("au soir... chez la duchesse de Sagan")[87]. De asemenea, prin reacții vehemente față de nota plenipotențiarului francez din 1 octombrie, proferate de Humboldt ("Cette note... est un brandon jeté parmi nous!") sau de Nesselrode ("On veut... nous désunir; on n'y parviendra pas!")[88], ce demonstrau în fond resimțirea de "învingătorii lui Napoleon" a pericolului ca Franța, fie ea și a "regelui legitim", să-și apropie inițiativa "de a forma un dig opus debordării forțelor amenințând Europa"[89]. Ce-i drept, intervențiile lui Castlereagh vădeau, dincolo de "reproșul" făcut lui Talleyrand că ar fi forțat prezentarea în scris a notei din 1 octombrie, un ton ceva mai diminuat ("un ton plus doux")[90] decât cel probat de reacțiile celorlalți miniștri ai puterilor aliate. Situația dată a incitat protestul lui Talleyrand, ce și l-a explicat într-o "scrisoare particulară" adresată lui Castlereagh[91], cu intenția, bine calculată, ca acesta să-și dezvăluie, în cuvenitul răspuns, preocuparea de căpetenie față de tensiunile în creștere, între aliați, din cauza "ambițiilor nemăsurate" ale Rusiei[92]. Mizând pe "promisiunea" din 28 septembrie a lui Talleyrand de a-l susține în "afacerea Poloniei"[93], "promițând", la rându-i, francezilor "o colonie în Indiile Occidentale" și "o indemnizație pecuniară în schimbul subscrierii Franței la abolirea comerțului cu negri"[94],

85 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 327 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 4 octombrie 1814).

86 *Proiectul* lua ca bază ideea că "les quatre puissances alliées veulent, conformément à leurs arrangements, continuer à suivre un système de convenance arrêté pour le cas où Bonaparte serait resté sur le trône de France". D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 254 şi urm. (*Projet de déclaration... proposé par Castlereagh*, Viena, 3 octombrie 1814); v. şi Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 331 (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 8 octombrie 1814).

87 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 336 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 9 octombrie 1814).

88 *Ibidem*, p. 335.

89 *Ibidem*, p. 330 (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 8 octombrie 1814).

90 *Ibidem*, p. 335 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 8 octombrie 1814).

91 D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, p. 264 (Talleyrand c. Castlereagh, Viena, 3 octombrie 1814).

92 *Ibidem*, p. 273 (Castlereagh c. Talleyrand, Viena, 8 octombrie 1814).

93 Jacques Droz, în *op. cit.*, p. 279, susținea că Talleyrand ar fi făcut o atare "promisiune" printr-o notă adresată lui Castlereagh la 28 septembrie 1814.

94 *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare: Castlereagh, *Correspondence...*), edited by... Charles William Vane..., vol. X, Londra, 1852, p. 141 (Wellington c. Liverpool, 29 septembrie 1814); Wellington, *op. cit.*, vol. IX, p. 301 (Castlereagh

exponentul Foreign Office-ului, scontând și "un sprijin pe față" din partea lui Metternich[95], a recurs, spre a înfrâna "proiectele lui Alexandru I de anexiuni teritoriale", la Memorandum-ul din 4 octombrie[96], act ce combătea "pur și simpla acceptare a unor aranjamente" de felul celui ruso-prusian de la Breslau-Kalisch.

Încrezător că mai avea șansa unor "combinații de conferință", Talleyrand s-a declarat de acord cu "proiectul" lui Castlereagh relativ la "modul de a fi constituit congresul". El consimțea astfel la anularea caracterului oficial al notei sale din 1 octombrie pentru a întări justificarea avertismentului său că, în condițiile când "puterile semnatare ale tratatului din 30 mai ar regla totul și ar decide totul dinainte" și n-ar lăsa congresului altceva de făcut "decât de a aproba ceea ce ar fi deja stabilit", s-ar consacra situația ca patru puteri să formeze "o majoritate deliberantă constantă", încât voința lor singură să devină "legea Europei", iar eventualitatea unui "for realmente european", sub auspicii subînțelese de concert general, să fie mult îndepărtată[97]. Formulat și adresat înainte de a începe o nouă "conferință la Metternich", tot a "celor șase", cu obiectivul de a valida "proiectul britanic", avertismentul lui Talleyrand a făcut valuri în apele tulburi ale deliberărilor diplomatice, el promovând, cu insistență, ideea ca orice reprezentare de interese să survină nu doar în scara de putere, cu preeminența "puterilor învingătoare în război", ci și în virtutea unor principii și drepturi observate. Era o provocare a "regulii istorice" conform căreia învingătorii decid pacea. Era ceea ce "învingătorii" nu puteau ierta "părții învinse". De aceea "conferința" din 5 octombrie a și fost "una lungă și furtunoasă"[98]. S-a ajuns la o stare de lucruri care, deși "nu conducea direct la război", i se părea lui Gentz "mai rea decât războiul deschis". "O stare de nemulțumire reciprocă, de resentiment comprimat, de agitație surdă, de proiecte ostile..., o situație când fiecare dintre marile puteri nu avea curajul să dezarmeze... și când fiecare se credea și se simțea... în ajun de război general"[99]. Într-un for menit a consacra pacea generală răsufla rece riscul războiului general, un alt concept de mare perspectivă "în viața Europei". Pentru prevenirea "gravelor eventualități", s-a impus ca Talleyrand să fie "convins" în privința amânării "deschiderii formale" a congresului, în caz contrar "miniștrii aliați" amenințând, "mai mult de o dată", pe timpul întrunirii din 5

c. Wellington, Viena, 2 octombrie 1814); D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, p. 273 (Castlereagh c. Talleyrand, Viena, 8 octombrie 1814).

95 C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 199 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 2 octombrie 1814).

96 D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 265-270 (Castlereagh, *Memorandum... au sujet des traités entre les alliés relatifs au duché de Varsovie*, Viena, 4 octombrie 1814).

97 "Si les puissances signataires du traité du 30 mai réglaient tout et décidaient tout d'avance, et ne laissaient au Congres autre chose à faire que d'approuver, il y en avait quatre qui... formaient une majorité constante..., de sorte que c'était leur volonté particulière seule qui était devenue la loi de l'Europe. On vous accuserait sûrement à tort de l'avoir voulu; l'on nous accuserait, nous, d'y avoir donné les mains; et l'Europe, qui doit être constituée d'une manière durable, ne le serait pas". *Ibidem*, pp. 270 și urm. (Talleyrand c. Castlereagh, Viena, 5 octombrie 1814).

98 Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 110 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 6 octombrie 1814).

99 "Il ne nous conduira pas directement à la guerre, car tout le monde la craint en ce moment..., mais il nous conduira... à un état de choses pire que la guerre ouverte, à un état, où de mécontentement réciproque, de ressentiment comprimé, d'agitation sourde, de projets hostiles ajournés mais prêts à éclater à la première occasion favorable, à une situation où chacune des grandes puissances n'aura le courage de désarmer de bonne foi et où chacun se croira et se sentira, pour ainsi dire, *à la veille d'une guerre général*". *Ibidem*, pp. 115 și urm.

octombrie, cu propunerea dizolvării "sur-le-champ" a "forului păcii"[100]. Singurele concesii făcute "părții franceze" au fost, mai întâi, admiterea ideii ca "deschiderea formală" să suporte o amânare pentru o dată de fixat ("un ajournement à terme fixe") printr-o declarație elaborată de Gentz în numele "comitetului de opt puteri" (semnatare ale tratatului din 30 mai 1814), nu o amânare indefinită ("un ajournement indéfini"), cum propuse Castlereagh[101], iar apoi, stabilirea procedurii după care să fie admiși plenipotențiarii statelor suverane la congres[102]. La un congres general, care, se știe, nu a mai putut fi reunit. Presiuni în vederea întrunirii lui s-au făcut însă simțite, și nu numai din partea Franței, ci, ca însemn că "puterile secundare... începeau să murmure", și din cea a "miniștrilor" (reprezentanților) Bavariei, Danemarcei, Sardiniei, în virtutea principiului legitimismului, ce-l excludea pe Murat și-l configura în dreptul de a fi reprezentat pe Friedrich-August al Saxoniei[103]. Franța avea, de aceea, motive să nu se teamă că i se închidea complet aspirația de a fi diriguitoarea unor evenimente viitoare. Și aceasta chiar dacă, pe moment, înfrunta invective sau suspiciuni că ar viza "războiul pentru întregul mal stâng al Rhinului"[104], amenințări cu ruperea tratativelor de pace, amenințări proferate de Metternich și mai ales de Nesselrode[105], ultimul până și sub invocarea "hotărârii" lui Alexandru I de a nu-și prelungi "sejurul la Viena" peste data de 25 octombrie 1814.

În concentrice cercuri deliberative – "cei opt", "comisii"/"comitete speciale" – diplomația "de conferință" a continuat, s-a amplificat și a trecut prin situații deosebit de tensionate, iar suveranii și miniștrii și-au prelungit pentru nu puțin timp "sejurul la Viena". O nouă "conferință la Metternich" era necesară fie și numai spre a adopta declarația privind amânarea "deschiderii formale" a congresului. După o așteptare îndurată de Talleyrand și respirată de "miniștrii aliați, fascinați de festinul suveranilor" ("Un fête un jour, une chasse l'autre...")[106], "conferința" (ședința) sortită a răspunde "aux voeux d'Europe"[107] s-a reunit pe 8 octombrie, prima a "comitetului celor opt puteri". Solicitat "par un billet" de Metternich pentru o prealabilă "întrevedere particulară... asupra unor obiective importante", Talleyrand a căutat "să prindă noua ocazie" de a-și convinge unul din principalii interlocutori asupra teoriei sale relative la congres. Intuind așteptările "cancelarului imperial", Talleyrand i-a declarat că Franța avea "interesul" ca Luxemburg să fie dat Olandei, Mainz să revină Bavariei, Saxonia să fie menținută "în limitele suveranității și teritoriului ei", Austria să fie asigurată "în posesiunile sale de drept". Răspunsul "încălzit" al lui Metternich, că în atare eventualități el nu se mai raporta la alianță ("Ne parlez plus d'alliés..., il n'y en a plus!")[108], i-a realimentat diplomatului francez speranța că "ceilalți miniștri... aveau să gândească în aceeași manieră..., chiar fără a se considera dinainte concertați", să se dezică de "o putere... pe care Europa nu le-a dat-o", să nu

100 *Ibidem*, p. 110.

101 *Ibidem*.

102 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 339 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 9 octombrie 1814).

103 *Ibidem*, pp. 332 și urm. (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 8 octombrie 1814).

104 *Ibidem*, pp. 336-338 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 9 octombrie 1814).

105 *Ibidem*.

106 *Ibidem*, p. 340.

107 *Ibidem*.

108 *Ibidem*, p. 342.

se simtă singurii în drept "de a scrie și de a semna" actele de întemeiere a ordinii europene[109]. Afirmații antrenante, în spiritul diplomației, dar care n-au condus la un acord real între cei doi oameni de stat.

În ale sale *Mémoires*, Metternich n-a făcut referiri elucidante despre "întrevederea particulară", comparabile cu rapoartele "ambasadorilor francezi la congres" și, mai puțin, cu relatările lui Talleyrand însuși pentru regele Ludovic al XVIII-lea[110]. În "comitetul celor opt", cancelarul Austriei, prezidând întrunirile, s-a conformat rațiunii "alianței celor patru" și a prezentat, în numele acestora, o declarație, preferată celei propuse de Talleyrand, cu privire la amânarea "deschiderii formale a congresului". S-a convenit de a se amâna deschiderea congresului până la 1 noiembrie și de a se încerca, între timp, "să avanseze afacerile în forma unor comunicații confidențiale ... cu emisarii diferitelor puteri", evitându-se, astfel, "prejudicierea tratativelor prin vreun principiu inflexibil și înalt pronunțat"[111].

În opinia lui Talleyrand, declarația, redactată de Gentz și prezentată de Metternich, "nu făcea decât să amâne o dificultate, fără să o rezolve", semnificând "un acte de complaisance" pe care s-a arătat dispus să-l accepte sub condiția "ca propunerile înaintate congresului să fie conforme dreptului public și justei așteptări a Europei", să corespundă "principiilor rațiunii și dreptății, care fondau... dreptul public în Europa"[112]. Condiție care a fost trecută prin votul tuturor plenipotențiarilor prezenți și a fost cuprinsă în textul declarației[113]. Succesul "de conferință" al lui Talleyrand a fost unul incontestabil[114]. El s-a răsfrânt asupra desfășurării pe mai departe a deliberărilor diplomatice din capitala Austriei. Finalizarea "de urgență" a acestora nu a mai fost posibilă. Interferarea dreptului și convenienței a dus la trenarea lor și, prin necesară consecință, la lărgirea evantaiului de "chestiuni abordate în comitete și comisii".

Până la 1 noiembrie, "ambasadorii francezi", Talleyrand, înainte de toți, au sperat într-o revigorare a "misiunii" lor cu ocazia deschiderii congresului, ocazie pe care o refuzau să le apară doar ipotetică. Ei acuzau faptul că în tranșarea "afacerilor" cele patru puteri aliate urmăreau să-și adjudece "partea leului", creând impresia că, între ele, "și-au dat cuvântul una alteia" ca nimic să nu scape deciziei lor, în virtutea unui principiu pretins a fi de neatacat[115].

---

109 *Ibidem*, pp. 335, 337, 342-344.

110 *Ibidem*, pp. 333 și urm. (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 8 octombrie 1814) și pp. 342-344 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 9 octombrie 1814).

111 *Ibidem*, p. 344 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 9 octombrie 1814).

112 "Que les propositions à faire au congrès seraient conformes au droit public et à la juste attente de l'Europe". *Ibidem*, pp. 344 și urm. La întrebarea "strigată" de Hardenberg: "Que fait ici le droit public?", Talleyrand a răspuns într-o expresie rămasă celebră: "Il fait que vous y êtes!". *Ibidem*, p. 346.

113 Declarația reda decizia "de suspendre la réunion générale... jusqu'à l'époque où les questions sur lesquelles on devra prononcer, seront parvenues à un degré de maturité suffisant pour que le résultat répondre au principe du droit public, aux stipulations du traité de Paris et à la juste attention des contemporains". D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 272 și urm. (*Déclaration pour ajourner l'ouverture formelle du Congrès de Vienne au 1-er novembre 1814*, 8 octombrie 1814).

114 C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 204 și urm. (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 9 octombrie 1814).

115 "Nous cherchons à sauver autant d'intérêts... que cela nous est possible. Mais cette affaire est placée sous l'influence de l'alliance contractée par les alliés à Chaumont. Une puissance paraît avoir donné la parole à l'autre de ne rien accorder, et répond que le principe ne peut plus être ataqué". Talleyrand, *op. cit.*, vol.

Atitudinile "miniștrilor aliați" probau că toți aceștia au fost puși serios pe gânduri de excesul de zel al lui Talleyrand în problema "deschiderii formale a congresului". Dar, cu excepția "celor doi prusieni" (Hardenberg și Humboldt), fiecare dintre aceiași miniștri manifesta predispoziții, uneori nedisimulate, de a intra în combinații politico-diplomatice cu "întâiul plenipotențiar francez". Predispoziții dezvăluind atât tensiunile "între aliați" cât și faptul că aceștia demaraseră, în cercul lor, deliberările asupra aranjamentului politico-teritorial european. Metternich și mai ales Castlereagh îl țineau "la curent" pe Talleyrand, prin "întrevederi particulare" cu acesta, despre mersul "afacerilor", despre ambițiile Rusiei, promotoare a "dreptului de cucerire", despre pericolul ce-l reprezentau la adresa "păcii și echilibrului general" pozițiile ruso-prusiene în "chestiunile polonă și saxonă". Talleyrand însuși acuza ambițiile Rusiei, o întrevedere a sa cu Alexandru I evidențiind modalitățile total opuse în care vedeau "curțile" de Bourbon și de Romanov abordarea "chestiunilor" amintite, a altora sau raportarea "tuturor afacerilor" la dreptul public[116]. Și fiindcă "pretențiile" Prusiei asupra Saxoniei erau susținute, din considerente radical diferite față de cele ale Rusiei, și de Marea Britanie, Alexandru I, voind să-l izoleze complet pe Talleyrand, a crezut de cuviință să facă cunoscută lui Castlereagh obstinația cu care plenipotențiarul francez pleda în favoarea drepturilor legitime ale regelui saxon Friedrich-August, căruia autocratul de Romanov nu omitea posibilitatea de a-i rezerva "soarta" lui Stanislav al II-lea Poniatowski[117]. Previziunile împăratului Rusiei despre tensionarea raporturilor franco-britanice s-au dovedit însă eronate, Castlereagh făcând cunoscut lui Talleyrand textul unui memorandum adresat lui Alexandru I, cu referire la "chestiunea Poloniei"[118]. Secretarul de stat britanic i-ar fi propus lui Talleyrand nici mai mult nici mai puțin decât să elaboreze "în doi" un nou proiect (o nouă declarație) de convocare a congresului![119]. Nu a fost însă greu lui Talleyrand să înțeleagă că ideea convocării congresului constituia, de pe poziția lui Castlereagh, doar un element de presiune asupra Rusiei, al cărei împărat a și fost întrebat, de plenipotențiarul britanic, dacă "forul diplomatic" la Viena avea să fie "o binecuvântare pentru omenire sau numai exhibiția unei scene de intrigă discordantă, a unui lipsit de lege joc de putere"[120]. Un element de presiune demonstrat și de instrucțiunile pentru Wellington de a contracara, la Paris, "manevrele" lui Pozzo di Borgo și de a insista, prin contele Blacas, "favoritul" lui Ludovic al XVIII-lea, asupra cointeresării

II, p. 349 (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 12 octombrie 1814).

116 Alexandru I i-a reproșat lui Talleyrand persistența acestuia în invocarea *principiului legitimității* (cu referire expresă la Saxonia) sau a *dreptului public*: "Vous me parlez toujours de principes. Votre droit public n'est rien pour moi. Que cas croyez-vous que je fasse de tous vos parchemins et de vos traités?" *Ibidem*, p. 393 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 25 octombrie 1814).

117 Ultimul rege al Poloniei, "exilat forțat", la 1796, în Rusia, unde va muri. *Ibidem*.

118 D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 291-293 (Castlereagh, *Memorandum* pentru Alexandru I, Viena, 14 octombrie 1814).

119 Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, pp. 364-366 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 17 octombrie 1814).

120 Wellington, *op. cit.*, vol. IX, p. 329 (Castlereagh c. Alexandru I, Viena, 12 octombrie 1814). Castlereagh făcea clar cunoscut lui Liverpool motivul pentru care înclinase să susțină ideea convocării congresului: "The several Powers of Europe should be invited to support the said ouverture and to declare to the Emperor of Russia to what extent and upon what conditions Europe in Congress can or cannot admite this Imperial Majesty's pretentions to an aggrandizement in Poland". C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 212 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 24 octombrie 1814).

Franței în vederea unei "uniuni generale a statelor europene", opusă ambițiilor Rusiei[121]. De pe poziția sa, Talleyrand vedea în convocarea congresului general o chestiune de principiu. El lucra cu asiduitate, în acest sens, la propriul său proiect.

Diferențele de opinie între Talleyrand și "miniștrii aliați", cu referire la problema deschiderii congresului, au ieșit pregnant în lumină la "conferința (ședința) comitetului celor opt" din 30 octombrie. O întrunire la care au participat plenipotențiarii (nu doar primii !) celor opt puteri semnatare ale tratatului din 30 mai, de la Paris. De la început, Metternich, într-un "discurs difuz", a făcut cunoscut că asupra "afacerilor", în speță asupra "chestiunii Poloniei", nu s-a putut ajunge, pe calea "comunicațiunilor confidențiale", la rezultate notabile, că în 14 octombrie și-a început lucrările "comitetul pentru afacerile Germaniei", reprezentanții Austriei, Prusiei, Bavariei, Hanovrei și Würtembergului preferând denumirea de comitet celei de comisie, din intenția de a exclude chiar și impresia subordonării competenței reuniunii lor "comitetului celor opt"[122]. Cancelarul Austriei observa cum, în acea stare de lucruri, nu mai era oportun să fie repusă problema amânării congresului general, ci "să fie căutată o formă", care să permită "celor patru" să termine "discuțiile" față de care "alte puteri... erau străine"[123]. Simțindu-se vizat, ca reprezentant al Franței și ca susținător al "drepturilor altor puteri" de a se implica în deliberările asupra ordinii europene, Talleyrand și-a exprimat uimirea "că, de la o conferință la alta, se schimbau intențiile și chiar cuvintele căpătau alte sensuri", că la Paris, în mai, s-a voit un congres, ce nu mai avea loc, nemaifiind vorba de un adevărat congres, cu deschidere formală stabilită pentru 1 noiembrie, "deschidere ce nu mai avea de ce să fie o deschidere..."[124]. Un "bilanț al situației congresionale" confirmat de Metternich în "conferința comitetului de opt puteri" din 1 noiembrie, în viziunea omului de stat austriac "afacerile având două fețe", fiindcă "nici comisiile nu mai erau comisii" (cea pentru Germania își și luase titulatura de comitet!), ele fiind privite "ca șanse de negocieri" ("des chances de négociations"), de moment ce, "în reuniunea puterilor la Viena, nu era necesar să se considere decât avantajul unei Europe fără distanțe"[125]. În loc de a se fi admis primordialitatea determinării de congresul general a capacității "comitetelor și comisiilor", a oricărei "forme deliberatorii", s-a recurs la maniera conform căreia "fiecare putere avea să-și regleze cu celelalte ceea ce o intere-

121 Castlereagh, *op. cit.*, vol. X, pp. 182 și urm. (Wellington c. Castlereagh, Paris, 1 noiembrie 1814).

122 D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, p. 289 (primul *protocol* al "comitetului pentru afacerile Germaniei", Viena, 14 octombrie 1814).

123 "... Que, dans cet état de choses, il n'était pas d'avis d'ajourner le congrès, mais de chercher une forme qui laissât le temps de terminer ces discussions auxquelles les autres puissances étaient étrangères...". Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 401 (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 31 octombrie 1814).

124 "Il paraissait extraordinaire que, d'une conférence à l'autre, on changeât d'intention et que les mots mêmes changeassent de sens; qu'à Paris on a voulu un congrès; qu'à présent ce congrès, ce congrès qu'on avait voulu, ne devait plus avoir lieu, et ne dévait pas être un congrès; qu'on a dû ensuite se réunir au 1-er novembre, mais cet appel, dit-on, n'a pas été fait avec les formalités nécessaires; que l'ouverture ne devait plus être une ouverture...". *Ibidem*, pp. 401 și urm.

125 "Que toutes les affaires avaient deux faces; que ce congrès n'était pas un congrès; que son ouverture n'était pas proprement une ouverture; que les commissions n'étaient pas des commissions; que dans la réunion des puissances à Vienne, il ne fallait considérer que l'avantage d'une Europe sans distances; qu'on resterait d'accord, ou qu'on ne le serait pas". *Ibidem*, p. 420 (Ambasadorii Regelui... c. Jaucourt, Viena, 6 noiembrie 1814).

sa direct"[126]. Talleyrand propusese, pentru "direcționarea" congresului, un "comitet general", compus din reprezentanții tuturor suveranilor, inclusiv ai Papei, "comitet" ce să supervizeze patru "subcomitete", cu specializarea fiecăruia în una dintre următoarele "chestiuni": polonă, saxonă, elvețiană și italiană, în cea germană "comitetul de cinci" (Austria, Prusia, Bavaria, Würtemberg și Hanovra) întrunindu-se deja. "Subcomitetele" ar fi raportat despre activitatea lor "comitetului general", iar acesta plenului congresului când ar fi fost reunit[127]. Reușita unor atare propuneri ar fi condus la răsturnarea *de plano* a manierei de abordare a "afacerilor generale". Dintre propunerile lui Talleyrand a fost luată în considerare doar aceea de a se activa comisia pentru validarea împuternicirilor reprezentanților la congres. Eșecul propunerilor "întâiului plenipotențiar francez" închideaa discuțiile din septembrie-octombrie 1814, de la cancelaria imperială a Austriei, pe tema "deschiderii formale a congresului general". Un eșec ce semnifica și închiderea perspectivei unui concert al tuturor statelor suverane europene.

126 "Qu'il fallait, avant de procéder à la formation des comités et des commissions, s'être entendu, et que chaque puissance ait réglé avec les autres ce qui l'interesse directement". *Ibidem*, p. 419.

127 *Cf.* C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 70 (*protocolul* ședinței "comitetului celor opt" din 1 noiembrie 1814).

Traian Bița

"Bokdan et filiis suis"

Sărăcia documentelor a făcut ca o perioadă din istoria de început a Moldovei să fie incertă în ceea ce privește datarea evenimentelor și filiația voievozilor; este vorba de acea perioadă cuprinsă între domnia lui Bogdan I (1363-1365)[1] și cea a lui Petru I (1375-1391). Din această cauză, interpretarea evenimentelor și succesiunea la tronul Moldovei mai ridică încă semne de întrebare, și deși istoricii au "consumat multă cerneală în această direcție", concluziile au rămas, și în prezent, de domeniul presupunerilor.

Principala problemă controversată care rămâne încă, sub semnul incertitudinii, este în legătură cu filiația Margaretei-Mușata. S-a crezut, la un moment dat, că Margareta-Mușata ar fi fost două persoane diferite, însă menționarea acestor două nume în două acte emise la un scurt interval de timp unul față de celălalt de către frații Petru I (1375-1391) și Roman I (1391-1394) a constituit principalul argument care a îndreptățit să se creadă că Margareta-Mușata este una și aceeași persoană, mama voievozilor Petru I și Roman I. În primul act, redactat în latină de către Petru I, la 1 mai 1384[2], apare menționată ca: "doamna Mărgărita, mama noastră". În al doilea act, redactat în slavonă de către Roman I, la data de 18 noiembrie 1392[3], apare menționată ca "mamei noastre, cneaghina Mușata".

Nu mai puțin controversată este și identitatea soțului Mușatei, tatăl voievozilor Petru I și Roman I. De acest personaj s-a ocupat, în mod deosebit, istoricul Șt. Gorovei, despre care credea la un moment dat, că: "e clar că avem de-a face cu un personaj inexistent ca atare, fabricat"[4]. Ulterior și-a schimbat părerea, ajungînd la concluzia: "Cred azi că unul din fiii lui Bogdan I s-a numit Costea; el ar fi trebuit să fie soțul Margaretei-Mușata, tatăl fraților Petru I și Roman I"[5].

Nici această concluzie nu depășește domeniul presupunerilor. Despre identitatea și proveniența Margaretei-Mușata istoricii au păreri diferite. Spre exemplificare, A. D. Xenopol credea că: "Moldovenii găsiră o viță de domn pentru scaunul Moldovei, de astă dată la frații lor din Muntenia de unde aduse dinastia Mușătești"[6].

Opusă acestei păreri este cea a lui Șt. Gorovei potrivit căreia: "termenul de Mușatin nu înseamnă decât al Mușatei"[7]. Același autor, referindu-se la un document mai vechi, arată că: "În letopisețul anonim al Moldovei, Petru I este arătat ca fiu al Mușatei. S-a crezut, o vreme, că această formulă ar putea indica originea drepturilor domnești ale lui Petru. În acest caz,

1 Șt. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 2.

2 *DRH, A*, I, p. 1, nr. 1.

3 *Ibidem*, p. 5, nr. 4.

4 Șt. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976,p. 29.

5 Idem, *Probleme controversate...*, p. 123.

6 A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, București, 1986, p. 124.

7 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 1976, p. 29.

Mușata ar fi trebuit să fie fiica lui Bogdan, or întreaga noastră istorie dovedește după cum am arătat, că în veacurile XIV-XVI drepturile la domnie nu s-au transmis niciodată prin femei"[8].

Istoricul C. Gane este de părere că: "... în 1373, voievodul Lațcu își dădu obștescul sfârșit fără a lăsa în urma–i alt moștenitor decât fiica sa, Anastasia. Obiceiurile de atunci nu îngăduiau ca o femeie să se urce pe tron, dar nici ca moștenirea acestuia să treacă în mâini străine, atât timp cât mai curge în vinele cuiva sângele foștilor stăpânitori", că, în aceste condiții "În anul 1375 Petru I, fiul Mușatei, s-a urcat pe scaunul Moldovei" și că "Vestita Mușată era nici mai mult nici mai puțin decât fata lui Bogdan, descălecătorul, soră cu Lațcu"[9]. La rândul său C. Cihodaru, a crezut, la un moment dat, că: "Mușata a fost cneaghină indigenă al cărei nume a fost tradus prin Margareta"[10].

În ultimul său studiu, Șt. Gorovei ia în discuție, printre altele, și pe"Margareta-Mușata și legenda ei", arătând că: "Bogdan și fiii săi erau deja căsătoriți la vremea trecerii lor în Moldova (1363) ..., de unde rezultă că Mușata era o cneaghină maramureșeană aparținând, probabil, unei familii cneziale din acel colț de țară ori vreunei familii de nobili români din Transilvania propriu-zisă"[11].

Dacă admitem părerea lui C. Gane, potrivit căreia "Mușata era fata lui Bogdan", precum și cea a lui Șt. Gorovei, care-l desemnează pe Costea ca soț al Mușatei, putem admite, și pentru Costea, o origine asemănătoare cu a Mușatei, din "os domnesc", întrucât este greu de crezut că Bogdan I, voievod al Maramureșului, și-a căsătorit fiica (înainte de venirea lor în Moldova) cu un om de rând. Ceea ce ne împiedică să admitem că Mușata a fost fiica lui Bogdan, printre altele, este tocmai mențiunea din diploma regelui maghiar Ludovic I (1342-1382), din 2 februarie 1365 "Bokdan et filiis suis", tradusă, în aparență fără nici o problemă, ca fiind "Bogdan și fiii săi", interpretată în sensul că Bogdan a avut mai mulți fii, adică numai băieți. Astfel, C. Cihodaru spune: "el (Bogdan) avea, așa cum arată documentul, mai mulți fii ... Ștefan, fiul lui Bogdan, care deținuse, pentru scurt interval de timp, domnia Moldovei, ... un fiu Lațcu, cunoscut pentru aplecarea lui spre catolicism ... și Giurgiu, fiu sau nepot al lui Bogdan"[12].

Mai recent, Șt. Gorovei spunea: "... în fond, documentul din 2 februarie 1365 arată că Bogdan avea cel puțin doi fii (*Bogdan et suis filii*) ... unul a fost - o știm sigur - Lațcu Vodă, celălalt nu poate fi decât veriga de legătură, tatăl lui Petru I și al lui Roman I"[13], verigă în care autorul îl vede, până la urmă, pe "Costea ... soțul Margaretei-Mușata"[14]. De fapt, mențiunea din diploma amintită nu spune altceva decât "Bogdan și fiii săi", nicidecum nu arată, în mod explicit, că Bogdan a avut mai mulți fii și nici că avea cel puțin doi fii. Aceasta este deducția autorilor, care, la prima vedere, pare a fi logică și de nezdruncinat.

Noi însă am văzut că în interpretarea acestei traduceri s-a strecurat o eroare. Eroare pe care toți autorii care s-au ocupat de această problemă au preluat-o mecanic, încă de la primul

8 *Ibidem*, p. 28-29.

9 C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Iași, 1971, p. 10-12.

10 C. Cihodaru, *Observații cu privire la formarea statului feudal Moldova*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 135.

11 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 1997, p. 119.

12 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 133, 137.

13 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 1997, p. 110-111.

14 *Ibidem*, p. 123.

care a tradus această informație. Consultarea unui dicționar latin ne va lămuri că *filius* (*feilius*) = "fiu de orice vârstă", care la început a însemnat "prunc", "copil de țâță", iar la plural *filiis*, *filii* înseamnă "copii de ambele părți (ambele sexe)", "băieți și fete", "descendenți"[15]. Același înțeles s-a păstrat și în limba română pentru „filiație" (fr., lat.) – "Raport de rudenie între copii și părinte, descendență"[16].

În această situație ne gândim că poate, istoricii de azi își vor revizui părerile în legătură cu o posibilă filiație a Mușatei, ca fiică a lui Bogdan, chiar dacă există un punct de vedere care pledează astfel: "Elasticul sistem de succesiune ereditară - electiv permitea alegerea chiar a bastarzilor, dar niciodată a unui fiu de domniță, și că trebuie părăsită ideea că Doamna Mușata era fiica lui Bogdan"[17].

După părerea noastră, dreptul la domnie care nu s-a transmis niciodată prin femei, trebuie văzut, mai degrabă, așa cum îl explica mai sus, istoricul C. Gane: "că nu era îngăduit ca o femeie să se urce pe tron". Să ne gândim că aproape întotdeauna, și mai ales în cazuri deosebite, orice regulă are și câte o excepție.

Un fapt din acea perioadă a istoriei Moldovei, de la sfârșitul veacului al XIV-lea, căruia noi credem că i s-a acordat prea puțină atenție și asupra căruia vrem să ne oprim, este controversata domnie a lui Iurie Koriatovici. Acel Iurie (Jurg) pe care unii autori l-au „moldovenizat", numindu-l Iuga I, pentru ca, mai târziu, să fie confundat cu Iuga al II-lea, cel de la 1400, confundat într-o singură persoană, sau a cărei domnie a fost socotită inexistentă. Asupra acestei domnii s-au pronunțat istorici de prestigiu, dintre care îi vom aminti pe următorii:

A. D. Xenopol: "Murind Lațcu, rămâne după el numai o fată, Anastasia, întrucât dinastia lui Bogdan se stinsese pe linie bărbătească, chiar în doua generație. Pe atunci era urmat principiul că nu putea fi dată domnia decât unei vițe de domn. Moldovenii, negăsind o asemenea viță în țara lor, chemară la ei un domn litvan ... acesta este Iuga Koriatovici(1374-1375) ... deși cronicarii nu cunosc doi Iuga și-l confundă în unul singur ... acești domni cu aceleași nume nu au fost una și aceeași persoană"[18].

N. Iorga: "Jurg se așează domn în locul lui Lațcu care-și încheiase prin moarte naturală stăpânirea"[19].

C. Gane: "Așadar, la moartea tatălui său, Anastasia (fiica lui Lațcu) trebuia măritată pe dată, pentru a da Moldovei un domn ... mama sa, doamna văduvă, ... își alesese ginerele, după credința ei ... creștin pravoslavnic ... și peți, ca să zicem așa, pentru fata ei, pe Iuga Coriatovici, fiul ducelui Lituaniei"[20].

C. Cihodaru a negat existența unei domnii a lui Iuga I, asimilându-l cu Iuga al II-lea: "într-adevăr (cneazul litvan) a murit în Moldova, chemat să sprijine pe un candidat la domnie, în anul 1401, și nu ca să fie domn"[21].

---

15 Ioan Nădejde, *Dicționar Latin-Român*, ediția a –III-a, Iași, 1928, p. 257-258; G. Guțu, *Dicționar Latin-Român*, București, 1983, p. 479.

16 *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, p. 365.

17 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 1997, p. 108.

18 A. D. Xenopol, *op. cit.*,p. 122.

19 N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu Românesc*, București, 1984, p. 109.

20 C. Gane, *op. cit.*, p. 10.

21 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 138.

Șt. Gorovei, în această privință, își păstrează opiniile exprimate mai întâi; într-un studiu mai vechi arată că "vechea cronică lituaniană ne informează că unul din ducii lituanieni ... anume Iurie Koriatovici a fost chemat de moldoveni să le fie domn, și apoi otrăvit (în altă variantă, omorât)", văzând în această mențiune "o suzeranitate formală ... căci mențiunea cronicii lituaniene nu poate fi negată sau respinsă"[22].

În amplul și documentatul studiu dedicat problemelor controversate ale istoriei întemeierii Moldovei, Șt. Gorovei se oprește și asupra controversatei domnii ale lui Iurie Koriatovici. Deși nu-i acordă prea mult spațiu în materialul publicat, își spune, totuși, punctul de vedere, considerându-l până la urmă, așa cum au făcut și alți istorici, "un dosar care nu se lasă închis"[23].

Autorul se apropie, totuși, cu prudență parcă, de părerea celor care-l socotesc pe Iurie Koriatovici un personaj real pe scena politică a Moldovei de sfârșit de veac XIV: "În ceea ce mă privește, cred că este vorba despre o regență sau de o coregență, sau de acceptarea unei suzeranități lituaniene la 1375, când Lațcu Vodă a murit fără urmași bărbătești, lăsând moștenitor pe Petru I, nepot de frate, în condițiile în care extinderea posesiunilor angevine amenința cu restaurarea suzeranității Coroanei Ungariei"[24].

Ce trebuie anume să înțelegem, în cazul de față, prin regență, nu se explică. O regență presupune "un organ colegial care exercită prerogativele monarhului lipsit de capacitatea de a guverna", incapacitate care poate fi cauzată ca urmare a unei vârste fragede a monarhului (minor), a unei cauze patologice, sau a vârstei înaintate, dublată de senilitate.

Se pune întrebarea, fiind vorba de regență, dacă la moartea lui Lațcu, succesorul lui - Petru I - s-a găsit într-una din astfel de situații. În lumina celor cunoscute până în prezent se poate spune un nu categoric. După cum arată și St. Gorovei: "Lațcu l-a lăsat moștenitor pe Petru I", dar nu știm în ce împrejurări interne, acesta, în 1375, a luat domnia; nu se cunoaște, ci "putem doar bănui că tânărul prinț, născut pe la 1350, așa cum rezultă din simple calcule genealogice și cronologice, a trăit la curte, deprinzând în cei opt ani ai domniei lui Lațcu câte ceva din secretele guvernării"[25].

Dacă așa s-au petrecut lucrurile în realitate, rezultă că în 1375 Petru I era în "floarea vârstei", nefiind vorba de un monarh minor, ori de vreun defect fizic care să-l împiedice să domnească sau să i se instituie o regență.

Faptul că în 1375 el urcă pe tronul Moldovei și că în cursul celor 16 ani de domnie a înfăptuit atâtea lucruri, constituie cu prisosință, un argument în acest sens. Mai mult chiar, el a trăit la curtea voievodului Lațcu, ceea ce înseamnă că acesta l-a pregătit și desemnat ca succesor. Un argument în plus care presupune legitimitatea ocupării tronului de către Petru I, dacă așa a fost în realitate, este și, conform părerii istoricului Șt. Gorovei că "unul din fiii lui Bogdan I s-a numit Costea, el ar fi trebuit să fie soțul Margaretei-Mușata, tatăl fraților Petru I și Roman I. Aceasta mi se pare, în stadiul actual al informațiilor și al interpretărilor, singura concluzie acceptabilă"[26]. Dacă așa se prezintă lucrurile, înseamnă că venirea la tronul

22 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 1976, p. 29-30.

23 Idem, *Probleme controversate...*, p. 169.

24 *Ibidem*, p. 136.

25 Idem, *Mușatinii*, p. 28.

26 Idem, *Probleme controversate...*, p. 123.

Moldovei a lui Petru I nu ar fi trebuit să fi întâmpinat nici o piedică majoră.

Ceea ce complică însă lucrurile și creează o stare de incertitudine este tocmai acea mențiune din vechea Cronică lituaniană care "nu poate fi negată sau respinsă"[27], potrivit căreia "Iurie Koriatovici a fost chemat de moldoveni să le fie domn"[28], mențiune care în nici un caz, nu a fost consemnată intenționat - ca să încurce opiniile istoricilor "viitorimii". După cum s-a văzut, problema instituirii unei regențe nu-și găsește justificarea în cazul de față. De asemenea, argumentele invocate în favoarea unei suzeranități lituaniene, puse față în față cu mențiunea din cronica amintită, nu au tăria să o combată.

Dacă totuși se admite existența unei domnii efective, de scurtă durată, chiar și de o singură zi, evenimentul în sine contează, nu durata lui. Această situație capătă o importanță deosebită, prin aceea că într-un fel, poate constitui un indiciu în sensul explicării filiației Mușatei. Se pune întrebarea firească, de altfel: "Care este, de fapt, motivația potrivit căreia moldovenii au adus să le fie domn un prinț străin, când aveau deja în țară un tânăr prinț în jur de 25 de ani, pregătit de predecesorul său să-i urmeze la tron, și care se încadra perfect și în continuitatea dinastiei voievodului Bogdan I?"; deoarece Petru I, conform părerii lui Șt. Gorovei, era fiul lui Costea, care, la rândul său era fiul lui Bogdan.

În aparență totul pare a fi în regulă, mai ales dacă admitem părerea istoricului Șt. Gorovei potrivit căruia: "Elasticul sistem al succesiunii ereditaro-elective permitea alegerea chiar și a bastarzilor, dar niciodată a unui fiu de domniță"[29].

Probabil că moldovenii, o parte din ei, credincioși acestui principiu, nu l-au acceptat la început pe Petru I, fiindcă el era "fiul Mușatei"; atunci, probabil, "Iurie Koriatovici a fost luat de moldoveni să le fie domn"[30].

Cum se întâmplă de obicei, în asemenea situații, au existat atât adepți ai ideii aducerii unui domn străin, cât și cei care au rămas fideli voinței voievodului Lațcu, prin care era desemnat la domnie Petru I.

Și, așa cum rezultă din cronică, până la urmă au avut câștig de cauză adepții principiului succesiunii la tron pe linie paternă, cei care l-au adus ca domn pe Iurie Koriatovici. După un timp, însă, probabil domnia acestui voievod nu a fost la înălțimea așteptărilor și s-au ivit nemulțumiri în sânul boierilor moldoveni, din cauză că: "Iuga Koriatovici adusese cu el din Litvania, mai mulți conaționali pe care îi pusese în dregătoriile țării ... Din aceasta s-ar explica ura boierilor contra lui, care îi împinge să pună capăt zilelor sale"[31], vina căzând pe "... moldoveni ... deoarece la dânșii era născută nestatornicia și deasa schimbare a stăpânilor, l-au otrăvit ... și a fost înmormântat la Vaslui, o mânăstire zidită la o jumătate de zi de drum de Bîrlad"[32].

Nu este exclus ca la săvârșirea acestui sfârșit tragic să-și fi avut partea ei de contribuție și "Doamna Moldovei - vestita Mușată", despre care sunt indicii că, ulterior "a stat pe lângă

27 Idem, *Mușatinii*, p. 30.

28 *Ibidem*.

29 Idem, *Probleme controversate...*, p. 108.

30 *Ibidem*, p.136.

31 A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 123.

32 *Ibidem*, p. 136.

tronul celor doi fii ai ei, Petru și Roman, așa că era figura proeminentă a familiei"[33].

Se poate trage concluzia că moldovenii n-au adus domn pe Iurie Koriatovici de dragul schimbării și nici nu l-au ucis din același considerent; aici a avut loc un conflict de interese care a pus în joc, pe de o parte, principiul succesiunii la tron pe linie maternă și, pe de altă parte, lezarea și pierderea demnităților boierilor autohtoni. În cele din urmă boierii moldoveni, care, printre altele, aveau și prerogativa desemnării ereditar–elective a domnului, fiind și la ei "înnăscută nestatornicia", au considerat, probabil și pe bună dreptate, că este mai înțelept, pe de o parte, pentru ei să-și păstreze privilegiile, și pe de altă parte, pentru țară, să mențină continuitatea dinastiei lui Bogdan, decât să rămână fideli unui principiu care, în acea situație, se dovedea a fi păgubos. Astfel că, până la urmă, au admis, probabil, ca domn pe Petru I "fiul Muşatei", un "fiu de domniță".

Așa se pare că stau lucrurile, numai că în legătură cu domnia lui Iurie Koriatovici, există și o altă părere, cea a istoricului V. Spinei: "Potrivit letopisețelor ruso-lituaniene, românii l-au ales voievod pe Iurie Koriatovici, ca mai târziu să-l otrăvească" și "În pofida suspiciunilor manifestate de unii istorici nu sunt motive ca pasajul unde se relatează aceste evenimente să fie etichetat drept o interpolare târzie" și că "există temeiuri care să admită că el nu a ajuns să guverneze asupra Moldovei întregi, ci numai în regiunile ei din sud-est"[34], părere care pare a fi întărită, dacă admitem "eventualitatea ca locul de veci a principelui lituanian să se fi aflat la Vaslui"[35]. Există și un document datat 1374, atribuit cneazului litvan Iurg Koriatovici, publicat de B. P. Hașdeu[36] ca fiind emis la Bîrlad, act care l-a făcut pe A. D. Xenopol să creadă că Iurg Koriatovici "se afla sau poate chiar ședea la Bîrlad"[37]. S-a dovedit, însă, că acest act nu este decât un "fals patriotic"[38], atribuit lui B. P. Hașdeu.

Lui Iurie Koriatovici îi este pusă în discuție și atribuirea unei monede "presupusă moldovenească, aflată în colecția dr. Ignás Dobóczy la Muzeul Național din Budapesta și care a suscitat multe discuții și interpretări"[39]. Imaginea acestei monede o găsim publicată într-un desen a cărui fidelitate este discutabilă; ea prezintă și un grad sporit de dificultate în ceea ce privește atribuirea ei, datorită faptului că, din lectura legendelor prezente pe această monedă, așa cum apare ea redată în publicația amintită, nu rezultă nici numele lui Iurie Koriatovici și nici cel al Moldovei. În schimb, reprezentările heraldice par a fi mai explicite astfel: pe avers (pl. I fig. 1a) apare un cal și călăreț spre stânga, în aceeași atitudine pe care o găsim și pe monedele lituaniene, reprezentare care ar putea foarte bine să fie pusă în legătură cu "fiul ducelui Lituaniei care a murit în Moldova"; pe revers (pl. I fig. 1b), se reprezintă un scut triunghiular, în formă de inimă "despicat". Primul cartier al scutului este fasciat, iar în al doilea cartier sunt prezente un număr de șapte flori de crin "deasupra scutului și în părți câte

33 Șt. Gorovei, *op. cit.*, 197, p. 108.

34 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ediția a II-a, Chișinău, 1994, p. 381.

35 *Ibidem*.

36 *DRH, A,* I, Documente false, p. 416-417, nr. I, 1374 (6882), iunie, Bîrlad.

37 A. D. Xenopol*, op. cit*., p. 123.

38 P. P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374, Falsurile patriotice ale lui B.P. Hașdeu*, în *RIR*, II, 1932, p. 51-57.

39 G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 57.

o floare de crin degenerată (steluțe ?)"[40]. Acest scut este identic cu scutul prezent pe reversul primelor monede emise în Moldova în vremea domniei lui Petru I Mușat (pl. I fig. 2b), scut care la vremea aceea, reprezenta stema Moldovei[41].

În consecință, se poate admite că atât moneda presupusă ca fiind emisă de Iurie Koriatovici, cât și primele monede moldovenești emise de Petru I Mușat au pe revers un element comun, de mare importanță pentru tema pusă în discuție, și anume stema Moldovei: scutul cu fascii și flori de crin; ceea ce le deosebește este tocmai elementul care se referă la persoana emitentului, respectiv călărețul lituanian, pe moneda presupusă a fi emisă de Iurie Koriatovici (pl. I fig. 1a) și capul de bour, pentru monedele lui Petru I (pl. I fig. 2a), mobile heraldice care desemnează dinastia cărora le aparține fiecare. Prezența scutului cu fascii și flori de crin de pe ambele monede se referă, după toate probabilitățile, la același teritoriu -Moldova- caz în care, dacă admitem că moneda aparține lui Iurie Koriatovici, poate fi pusă sub semnul întrebării părerea potrivit căreia Iurie Koriatovici, nu a ajuns să guverneze asupra Moldovei întregi, ci numai în regiunile ei de sud-est.

Se poate spune deci, că Iurie Koriatovici a fost totuși un personaj real pe scena politică a Moldovei la sfârșit de veac XIV, chiar dacă a avut o scurtă domnie, el ar trebui să-și găsească locul în cronologia voievozilor moldoveni. Teritoriul însă, asupra căruia și-a exercitat domnia rămâne în continuare o problemă controversată care-și așteaptă rezolvarea. După părerea noastră, putem admite posibilitatea ca moneda pusă în discuție ca „presupusă moldovenească" să-i aparțină.

În incertitudine rămâne încă și filiația Margaretei-Mușata, mama voievozilor Petru I și Roman I, soția lui Costea, formă sub care a „întregit" familia, Ștefan Gorovei[42].

Filiația lui Costea, ca descendent direct a lui Bogdan I, pare mai greu de acceptat, și înclinăm să credem că au dreptate acei istorici care o consideră pe Margareta- Mușata ca fiică a lui Bogdan I: argumentul principal ni se pare a fi denumirea dinastiei „Mușatinilor" care a fost dată după numele ei.

În această situație, ordinea lucrurilor stabilită nu se schimbă prea mult: Margareta-Mușata poate fi socotită în continuare soția lui Costea, dar ea poate, foarte bine, să-și găsească locul între „fiii lui Bogdan", deci și în cazul în care Bogdan a venit din Maramureș numai cu feciorul său Lațcu, și fiica sa, Mușata. Acest lucru nu contrazice cu nimic mențiunea de pe diploma din 2 feb. 1365 „Bokdan et filiis suis".

40 *Ibidem*, nr. 350a.

41 Tr. Bița, *Când a devenit capul de bour stemă a Moldovei*, în *ArhMold*, XX, 1999, p. 187-202.

42 Șt. Gorovei, *op. cit.*, p. 123.

"Bokdan et filiis suis"

Resumé

L'un des problèmes les plus controversés de l'histoire de la Moldavie de la deuxième moitié du XIVe siècle, c'est la filiation de Marguerite (Margareta) Muşata. Plusieurs avis ont été donnés concernant ce problème. L'un d'eux fait de Margareta Muşata la fille de Bogdan I (1363-1365). Récemment, l'historien Stefan Gorovei fait la supposition comme quoi elle serait la femme de Costea, le fils de Bogdan I. Il paraît que l'argument essentiel qui a été pris en compte pour aboutir à une conclusion pareille, c'est le diplôme du roi magyar Louis I (1342-1382), du 2 février 1365, lequel fait référence à la fixation de Bogdan I en Moldavie, venant du Maramureş, et où apparaît, en latin, la mention «Bokdan et filiis suis», traduite en roumain par «Bogdan şi fiii săi» (Bogdan et ses fils) et interprétée en ce sens que Bodgan serait venu en Moldavie accompagné d'au moins deux fils. Le premier, on le sait déjà, a été le prince Laţcu (1367-1375), qui a suivi au trône à son père, Bogdan I, tandis que le deuxième n'a pas été identifié avec certitude. Stefan Gorovei voit en celui-ci Costea, le mari de Muşata, la mère des princes Petru I (1375-1391) et Roman I (1391-1394). D'après notre opinion, la traduction du mot latin «filius» signifie «fils/fille de tout âge», «descendant», cas où la mention reste valable, même si Bogdan I est venu en Moldavie accompagné de son fils, Laţcu, et de sa fille, Margareta Muşata.

On connaît qu'en Moldavie des XIVe et XVIe siècles, autant que l'on sache jusqu'à présent, la succession au trône ne s'est jamais faite par des femmes. Conformément à ce principe, après la mort de Laţcu, qui n'a eu qu'une seule fille, Anastasia, le trône de la Moldavie aurait dû être occupé, sans nul problème, par l'un des deux fils de Costea, Petru et Roman, vu que Costea est pris pour un fils de Bogdan I. Seulement qu'il n'en fut pas ainsi, car, à la mort de Laţcu, le prince lituanien Iurii Koriatovici a été prié par les Moldaves d'être leur prince, après quoi il a été tué. Ce ne fut qu'après cet épisode que Petru I est devenu prince de la Moldavie. On a attribué, à un moment donné, au même Koriatovici, un document émis à Bârlad, document qui s'est montré être un faux. On met, aussi, sur son compte, une pièce de monnaie qu'il aurait émise à l'époque où il était prince de la Moldavie (voir les illustrations). Cette pièce de monnaie a, sur son verso, les mêmes armoiries: l'écu à faisceaux et fleurs de lys, identiques avec celles se trouvant sur les pièces de monnaie de Petru I Muşat – armoiries qui, à cette époque-là, témoignaient de la Moldavie. Si l'on admet que la pièce de monnaie mise en discussion appartient à Koriatovici et qu'elle représente les armoiries de la Moldavie, cela pourrait devenir un argument en faveur duquel les deux pièces de monnaie renvoient au même territoire et mettent en doute l'avis d'après lequel Iurii Koriatovici aurait régné au sud-est de la Moldavie seulement.

La question qui se pose est pourquoi les Moldaves ont été obligés de faire venir un prince étranger, lorsque, en Moldavie, Petru I existait déjà. Notre opinion est que cela a été possible seulement à cause de cette clause-là qui n'admettait pas la succession au trône par filiation maternelle: ainsi peut-on supposer que Margareta Muşata a été, en fait, la fille de Bogdan – Costea étant, probablement son mari – et que l'avènement au trône de Petru I a été, pourtant, une exception admise par les boyards qui jouissaient des prérogatives des élections héréditaires: donc, ceux-là ont admis, en fin de compte, comme prince Petru I, qui lui aussi, était «de souche princière», et ont assuré, ainsi, la continuité de la dynastie, celle des Muşatini (ainsi qu'elle allait se nommer, par la suite).

Lucian Valeriu Lefter

12 APRILIE 1457: O PROBLEMĂ DE LOGICĂ ISTORICĂ*

"...orice domnie vine de la Dumnezeu,
şi împăraţii pe pământ nu sunt decât
umbrele lui Dumnezeu..."

"Întrucât orice domnie vine de la Dumnezeu, şi împăraţii pe pământ nu sunt decât umbrele lui Dumnezeu, cei ce se pun în capul cârmuirii renunţând nu numai la casă, la femeie, la copii şi la prieteni, ci şi (ceea ce e mai greu decât toate) lepădându-se de sine, se cuvine poate fără greş să fie numiţi nişte bărbaţi politici sfinţi şi viteji luptători cari aproape se jertfesc pentru mântuirea semenilor lor"; această cugetare, ce aparţine lui Nicolae vodă Mavrocordat[1], redă sugestiv imaginea domnului în Ţările Române, ca un vrednic reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, cu o misiune mântuitoare comparabilă cu a unui sfânt.

***

Începutul domniei lui Ştefan cel Mare, în lipsa unor documente concludente, nu poate fi privit decât prin prisma imaginarului istoriografic, ai cărui germeni, aşa cum a sugerat Nicolae Iorga, au fost sădiţi încă din veacul al XVI-lea de călugării mănăstirii Putna. Letopiseţele scrise aici, la Putna[2], zugrăvesc preluarea domniei de către Ştefan cel Mare astfel: "în Joia Mare, Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a venit de la munteni şi a dobândit întâia biruinţă asupra lui Aron voievod, pe Siret, la tină, la Doljeşti [...]. După aceea, s-a adunat toată ţara, cu preasfinţitul mitropolit, chir Teoctist, şi l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Dereptate până în ziua aceasta. Şi a luat schiptrul Ţării Moldovei". În veacul următor, aşa-numitul letopiseţ al lui Grigore Ureche[3] nu face decât să preia această informaţie şi să amplifice scenariul la proporţii maxime, creându-se chiar un nou capitol: "Cându s-au strânsu ţara la Direptate". S-a dezvoltat în secolul al XVII-lea o imagine care prinsese contur în secolul precedent: "Deciia Ştefan vodă strâns-au boierii ţării şi mari şi mici şi altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu şi cu mulţi călugări, la locul ce se cheamă Direptate şi i-au întrebatu pe toţi: ieste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toţii au strigat într-un glas: «În mulţi ani de la Dumnezeu să domneşti». Şi decii cu toţii l-au rădicatu domnu şi l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctisu. Şi de acolo luo Ştefan vodă steagul ţărâi Moldovei şi să duse la scaunul Sucevii". Însă cum acest scenariu istoric, aşa cum răsare din izvoarele narative, este creat cel devreme în secolul al XVI-lea, iar cronicarul din veacul al

---

1 Hurmuzaki, *Documente,* XIII, 2, Bucureşti, 1914 (*Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria românilor* [...] culese şi publicate [...] de A. Papadopulos-Kerameus, traduse de G. Murnu şi C. Litzica), p. 445.

2 *Letopiseţul de la Putna nr. I,* în *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Putna, 2004, p. 29 (în continuare: *Portret în cronică*); *Letopiseţul de la Putna nr. II,* în *Portret în cronică*, p. 33.

3 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* în *Portret în cronică*, p. 46.

XVII-lea l-a recreat dându-i forma finală care a ajuns până la noi; prin urmare, o revizuire a opiniilor istoriografice este necesară.

Cel mai vechi izvor, *Letopiseţul anonim al Moldovei*[4], (numit şi *Letopiseţul de la Bistriţa*) este cât se poate de lapidar: "La anul 6965 <1457>, luna aprilie 12, Marţea Mare, a venit Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, la locul numit Hreasca, la Dolješti şi a biruit Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu şi a luat schiptrul Moldovei". Un alt izvor, socotit a fi cât mai aproape de realitate, neretuşat ulterior, *Cronica moldo-germană*[5], evocă mai plastic evenimentele şi dă noi amănunte, însă cu data de 11 aprilie 1457[6], arătând că "într-o marţi, în Săptămâna Mare, înaintea Paştilor, atunci a venit Ştefan voievod, un fiu al lui Bogdan voievod, care a venit cu putere mică, cu munteni, cu ţările de jos, ca la 6 mii de oameni"[7], la un loc numit Hreasca, lângă Dolješti, unde, în urma luptei, Ştefan "a rămas cu putere". Numai aceste două cronici, *Letopiseţul anonim* şi *Cronica moldo-germană*, dau data corectă: lupta a avut loc în Marţea Mare şi nicidecum în Joia Mare. Atât letopiseţele de la Putna cât şi cronicile ulterioare, din veacul al XVII-lea, menţionează data eronată a zilei, joi, însă 12 aprilie 1457 a căzut într-o zi de marţi[8].

---

4 *Letopiseţul anonim al Moldovei,* în *Portret în cronică*, p. 14.

5 *Cronica moldo-germană,* în *Portret în cronică*, p. 22. Referitor la munteni, şi *Cronica moldo-polonă,* (în *Portret în cronică*, p. 41), menţionează că "în Joia Mare, a venit din Ţara Muntenească Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod".

6 Este posibil ca lupta să se fi dat în noaptea de 11 spre 12 aprilie 1457.

7 Referitor la cei care au ajutat la obţinerea domniei, au scris mai mulţi istorici. Încă din prima parte a secolului al XX-lea Mihai Costăchescu emisese ideea că Oltea şi Bogdan al II-lea, părinţii lui Ştefan cel Mare, ar fi fost originari din părţile Borzeştiului, Trotuşului şi Bacăului, unde va fi trăit în primii ani ai vieţii. După Constantin Rezachevici, familia Oltei "trebuie să fi stat aşadar, [...], în fruntea moldovenilor din Ţara de Jos care, alături de Vlad Ţepeş, l-au ajutat pe Ştefan cel Mare în aprilie 1457 să obţină domnia Moldovei"(C. Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului*, în *Revista arhivelor*, an. LIX, vol. XLIV, 2/1982, p. 122). Opinia o găsim adoptată şi în noul tratat de istorie, potrivit căruia Ştefan s-ar fi născut pe la 1434 la Borzeşti. Mama sa, Maria, numită şi Oltea, ar fi, probabil, descendenta unei familii boiereşti din zona Bacăului, deşi numele Vlaicu, al tatălui ei, ar indica o origine munteană. Cu ajutorul forţelor din Ţara de Jos Ştefan obţine victoria de la Dolješti (*Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa "patriilor"*, comitetul de redacţie: Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşan şi Tudor Teoteoi, Bucureşti, 2001, p. 364). Recent, cercetătorul ieşean Sorin Iftimi a readus această problemă în discuţie. Cercetând documentele de proprietate ale satelor cu care Ştefan şi-a înzestrat ctitoria, autorul menţionat ajunge la concluzia că acestea nu erau moştenire de familie, ci erau cumpărate; pot fi regăsiţi, în baza documentelor, vechii stăpâni ai satelor care le-au vândut. (Sorin Iftimi, *Ştefan cel Mare şi Borzeştii. Dincolo de legendă*, în *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, ed. de Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Iaşi, 2004, p. 34). Prin urmare, nu este nici pe departe certă originea lui Ştefan cel Mare în această zonă, iar aici nu găsim urmele vreunui "domeniu" al familiei.

8 Ceea ce i-a determinat, în mod eronat, pe C. C. Giurescu şi N. Iorga să presupună că de fapt a doua luptă, de la Orbic, dintre Petru Aron şi Ştefan s-ar fi dat la 14 aprilie 1457, adică joi, corespunzând datei cronistice. (N. Iorga, *Istoria românilor,* IV, *Cavalerii,* vol. îngrijit de Stela Cheptea şi Vasile Neamţu, Bucureşti, 1996, p. 90: "poate 14 aprilie"; C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* II, 1, *De la Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul,* ediţia a III-a, Bucureşti, 1940, p. 51, unde se arată că după lupta de Dolješti, din 12 aprilie, a urmat cea de la Orbic, din 14 aprilie, din Joia Mare). Însă ulterior s-a dovedit că lupta de la Orbic a avut loc abia la 1470, octombrie 14, într-o zi de vineri (C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între 1467-1474,* în *SCŞI,* Istorie, an. VIII, fasc. 1, 1957, p. 15).

Amplul scenariu creat de cronicari în secolele XVI-XVII nu se regăseşte în cronica oficială, de curte. Abia din secolul al XVI-lea, odată cu accentuarea suzeranității otomane, prinde contur obiceiul învestirii domnului în câmp. La 16 martie 1562 Despot vodă trebuia să fie investit "în câmp" cu caftan şi steag "precum e obiceiu în Moldova"[9], potrivit unui martor italian, însă un obicei care presupunea investirea domnului de către sultan, căci ulterior același domn a fost încoronat la Suceava în ziua Sfântului Gheorghe, adică pe 23 aprilie[10], potrivit ceremonialului bizantin, în mitropolia țării. Deşi exemplul lui Despot vodă nu poate constitui unul întru totul demn de încredere, rămâne cel puțin faptul încoronării, chiar dacă personajul nostru având gustul teatralității a repetat gestul. Pornind de aici, s-a propus un scenariu[11] potrivit căruia la români prima etapă a investirii se petrecea totdeauna în câmp, precum în Bizanț în secolele IV-V, când momentul aclamării împăratului de către armată îl precedea pe cel religios. De unde decurge şi analogia cu pretinsa alegere în câmp la Direptate a lui Ştefan cel Mare. Reconstituirea scenariului de către istoricul Constantin Rezachevici reiterează ceremonialul bizantin vechi de o mie ani, cu cele trei etape ale sale: întâmpinarea-închinarea țării, ungerea-încoronarea şi investirea cu simbolurile puterii. În viziunea acestuia, Ştefan voievod "învingător asupra lui Petru Aron la 12 aprilie 1457 la Dolješti, în apropierea Sucevei, întâmpinat şi primind închinarea boierilor şi a altor categorii sociale, după obicei [...], în tabăra sa de lângă satul Direptate [...], la sud de locul luptei, uns la domnie de către mitropolitul Teoctist în biserica satului Direptate, şi fiind investit cu "schiptrul" (steagul cel mare al țării) înainte de a-şi face intrarea triumfală în cetatea Sucevei, aceasta trebuie să fi fost desfăşurarea reală a înălțării la domnie a lui Ştefan cel Mare"[12]. Același istoric mai observă că

9 Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Românești*, I, *Acte şi scrisori (1527-1572),* București, 1929, p. 264; la 24 aprilie 1562 Andrea Dandolo informa pe dogele Veneției asupra investirii lui Despot vodă de către Ferhat Aga potrivit obiceiului țării: "per far questa cerimonia **in campagna**, com' è l'usanza din quel paese". La 8 aprilie 1562 raportul lui Belsius şi Bergowicz către împăratul Maximilian descria ceremonia încoronării aceluiași domn; astfel, la 16 martie Ferhat Aga a sosit la Iaşi şi "fără nici o zăbavă a dat lui Despot steagul sultanului pe care îl numesc Sangeac şi l-a îmbrăcat cu caftanul sultanului cu mari strigăte de bucurie", apoi "i-a pus pe cap în tabără surgiucul cu pene, şi i-a dat două securi de ale ienicerilor şi multe alte lucruri", după care "l-a pus să facă jurământ de credință sultanului" (*Călători străini,* II p. 132-133). Acest raport a fost publicat inițial de Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* II, 1 *(1451-1575),* București, 1891, p. 404-406, nr. CCCLXXIX.

10 *Ibidem,* p. 174. Același Belsius raporta la 6 iunie 1562, că "lipseşte coroana – căci sunt două coroane, anume diadema țării sale de Jos, şi cealaltă a domnului țării – de asemenea crucea care obişnuieşte să fie dată spre a fi sărutată la încoronare şi pe care o numeşte stema şi veşmântul domnesc țesut cu aur"; cu toate acestea, ne spune Belsius, Despot "în locul coroanei s-a încoronat cu una nouă acum, la 24 aprilie". De fapt, 23 aprilie, întrucât 24 aprilie e ziua Sfântului Gheorghe la catolici (vezi nota 72).

11 Corina Nicolescu, *La courennement – "Încoronația". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în *RESEE*, XIV, 4/1976, p. 654-657. De asemenea, Dan Alexandru-Popescu, *Dei gratia... Sacre et courennement medieval. Moyen Age en France et Moyen Age dans les Principates Roumaine (VIIIe – XVIIIe siecle),* Avant Propos par Bernard Merdrignac, Sibiu, 2002, p. 83-84; însă autorul nu aduce nimic nou, ba dimpotrivă, reproduce mai vechile opinii, potrivit căreia prima ceremonie atestată de documente este cea "din câmp", invocând în acest caz, evident, pe Grigore Ureche. Or, precum am arătat, acesta este un document târziu, care nu reflectă decât realitatea secolului al XVII-lea.

12 Constantin Rezachevici, *A fost Ştefan cel Mare "ales" domn în aprilie 1457? Un vechi "scenariu istoric": de la "tradiția" imaginară la realitate,* în *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Putna, 2003, p. 332 (studiul a apărut inițial în *AIIAI*, XXIX, 1992, p. 19-33).

ceremonialul încoronării a fost hotărât "cu oarecare grabă", motivat, în viziunea sa, de "raţiuni strategice personale". Radu G. Păun admite, precum şi Corina Nicolescu, pe baza aceluiaşi izvor din veacul al XVII-lea, că la noi se întâlneşte accidental ceremonia ridicării pe scut, precum la Bizanţ, dând ca exemple tocmai alegerea "în câmp", la Direptate, a lui Ştefan cel Mare şi apoi a lui Despot vodă[13]. Fapt exemplificat, aşa cum arătam mai sus, în baza unei surse narative care nu este nici pe departe contemporană evenimentului. Învestirea domnului cu simbolurile puterii, ca şi a împăratului, ceremonia încoronării, nu putea avea loc decât numai într-un spaţiu sacru, în biserică, şi toate documentele evocă tocmai acest fapt.

Referitor la evenimentele de la 12 aprilie 1457, observam mai sus, lupta are loc în Marţea din Săptămâna Patimilor, înainte de Paşte. Or, sărbătoarea Învierii Domnului pentru oamenii acelei vremi reprezenta apogeul calendaristic. Vedem şi astăzi, într-o lume modernă, cum toate activităţile umane sunt, pur şi simplu perturbate în perioada Sfintelor Paşti! Şi aceasta cu atât mai mult în sânul Bisericii, când pregătirile pentru sărbătoarea Învierii Domnului sunt de prim plan în Săptămâna Mare. Oamenii de atunci erau, cu precădere, nişte oameni religioşi, care credeau şi chiar vedeau sau citeau "semne şi minuni"[14]. În acest context, ceremonia încoronării era una în esenţă iniţiatică, care presupunea desfăşurarea acesteia într-un spaţiu specific, un loc sacru, prin excelenţă al ritualului. Domnii odată unşi cu Sfântul Mir deveneau persoane sacre, intangibile, având capacitatea să primească şi să "citească" semnele divine. Miruirea este un sacrament "ce nu se repetă a doua oară"[15]. O asemenea transmutare a condiţiei umane nu se putea face, decât într-un spaţiu ritual însemnat[16]. Şi acesta nu era nici pe câmpul de bătălie, şi nici chiar într-un sat oarecare, precum Direptate, (care poate că nici nu avea biserică!), şi cu atât mai mult în Săptămâna Mare; încoronarea nu se putea face în pripă din "raţiuni strategice personale", ci numai respectând fastuosul ceremonial bizantin, în toate etapele sale, în una din cele două mitropolii ale ţării: Suceava sau Roman. Nu era o slujbă oarecare, ci una prin care un om era sanctificat; întocmai ca la Bizanţ, unde "orice împărat era indirect sanctificat prin cultul oficial datorat de Biserica ortodoxă lui Constantin I, prototip cvasi -"mitic" al împăratului ideal"[17]. În urma mirungerii domnul, ca şi "sfântul împărat" de la Bizanţ, intra în altar pe uşa împărătească, într-un loc rezervat numai iniţiaţilor. Domnul era *imitatio Cristi* în ipostaza de împărat al acestuia; era, ca şi împăratul de la Bizanţ, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, care, singur între laici, se bucura de privilegii în sânul Bisericii Ortodoxe în urma mirungerii divine[18]. Ritul mirungerii era, de fapt, un rit de trecere[19], ce-l făcea pe cel uns să trăiască o viaţă nouă, cu un nou nume şi un nou chip.

---

13 Radu G. Păun, *Încoronarea în Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea. Principii, atitudini, simboluri,* în *RI*, V, 7-8, 1994, p. 748.

14 Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei*, "Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală,* în *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, p. 67-68.

15 Vasile Mitrofanovici, *Liturgica bisericei ortodoxe*. Cursuri universitare, prelucrate, completate şi editate de Teodor Tarnavschi şi Nectarie Nicolae Cotlariuc, Cernăuţi, 1929, p. 754 şi 834.

16 *Ibidem.* Locul hirotoniei, respectiv al miruirii, se face în biserica catedrală sau o "biserică mai aleasă".

17 Michael McCormick, *Împăratul,* în Guglielmo Cavallo (coord.), *Omul bizantin*, trad. Ion Mircea, Iaşi, 2000, p. 265.

18 *Ibidem.*

19 R. Mousnier, *apud* Radu G. Păun, *op. cit.*, p. 747.

Investitura transforma pe un individ oarecare într-un personaj singular, era creat un om nou, "un om într-adevăr sacru"[20]; întronarea este similară unei a doua naşteri, acum având loc o reînnoire a timpului[21]. Aşa cum afirmă Jean-Paul Roux despre rege, "încoronarea este considerată a fi efectuată de Dumnezeu însuşi"; prin urmare, regele uns este un *rex Christus*[22]. De aceea, în Bizanţ identificarea dintre preot şi împărat era aproape perfectă încât mergea până la confuzia dintre Dumnezeul invizibil şi cel vizibil, împăratul, care-l reprezintă pe Hristos în mijlocul curţii sale[23].

Ritualul încoronării, în esenţă, era identic în cadrul celor două Biserici, Apuseană şi Răsăriteană, fiind anterior scindării acestora[24]. Trebuie să ne imaginăm şi încoronarea lui Ştefan cel Mare în spiritul înfăţişării de către Nicolae Costin[25] a ritualului "coronaţiei" regilor poloni din sânul Bisericii Romano-Catolice. Descrierile contemporanilor cronicarului: Axinte Uricariul care copia, la 1705, Rânduiala ce se face la încoronaţia domnului[26], descrierea ceremoniei încoronării de către Dimitrie Cantemir la 1716[27] sau cea a lui Gheorghe Papadopol din aceeaşi vreme[28], se aseamănă "până la suprapunere" cu tratatul de ceremonii al lui Pseudo-Kodinos[29] din secolul al XIV-lea, "care relatează ritualul de încoronare al lui Manuel Paleologul la 1391"[30]. Acelaşi ritual, mai pe scurt, este descris şi de Gheorgachi în condica sa de ceremonii, la 1762, ca desfăşurându-se în biserica Sf. Nicolae-Domnesc de la Iaşi[31]. Ritualul "coronaţiei", aşa cum este descris de Nicolae Costin, nu putea fi efectuat în grabă la Doljeşti. "Craiul ales" ca un om ce urma să fie sanctificat, se pregăteşte în prealabil,

20 Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri şi simboluri,* trad. Andrei Miculescu, Bucureşti, 1998, p. 175.

21 *Ibidem,* p. 177.

22 *Ibidem,* p. 289-290.

23 *Ibidem,* p. 306.

24 Încoronarea în biserică devine obligatorie începând cu împăratul Leon I, în anul 457. Ritualul era complet în secolul al VIII-lea, cu excepţia oncţiunii, care este introdusă sub influenţă occidentală la sfârşitul secolului la XII-lea sau după 1204 (Corina Nicolescu, *op. cit,* p. 655).

25 Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711,* în Idem, *Opere*, I, Iaşi, 1976, p. 138-142.

26 Paul Mihail, I. Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc,* în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 397.

27 Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, trad. Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu şi notă asupra ediţiei de D. M. Pippidi, Bucureşti, 1973, p. 155.

28 Hurmuzaki, *Documente,* XIII, 2, Bucureşti, 1914 (*Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria românilor* [...] culese şi publicate [...] de A. Papadopulos-Kerameus, traduse de G. Murnu şi C. Litzica), p. 481-482.

29 Capitolul XVII din tratatul de ceremonii al acestui autor a fost publicat de Ghenadie Enăceanu, sub titlul: *Incoronarea Imperatorilor Bizantini,* în *BOR*, V, 7/1881, p. 471-480. Republicat recent de Violeta Barbu şi Gheorghe Lazăr, *Coronatio. Tradiţia liturgică în ţările române,* în *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 77-78.

30 Radu G. Păun, *op. cit*, p. 744.

31 Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762,* Bucureşti, 1939, p. 264-266.

cu o zi înainte, de "svânta ispovedanie, cu pocăință, cu milostenie"[32]. Abia a doua zi este condus la biserică înveşmântat în "haine episcopeşti", cu alai, de însuşi arhiereul cu tot soborul preoțesc. Are loc un întreg ritual identic celui al hirotonisirii preoților, căci regele era un om sanctificat, dintre laici fiind singurul uns de două ori cu Sfântul Mir (o dată la naştere şi a doua oară la încoronare). Se constată o oarecare similitudine cu ceremonialul descris de Nicolae Costin şi la Bizanț. Împăratul bizantin trebuia cu o zi înainte să se pregătească pentru investitură: "imperatorul, ce are să se încoroneze, intră în palatul cel mare din seara ajunului zilei de încoronare cu boerii şi cu toți casnicii săi şi rămâne aici până a doa zi"[33], când pleacă dimineața spre Sfânta Sofia pentru celebrarea ritualului. Faptul că împăratul este sanctificat este scos în evidență. Patriarhul unge cruciş capul împăratului cu Sfântul Mir, pronunțând cu voce "mare" «Sfânt». Corul din amvon răspunde de trei ori: «Sfânt». De asemenea şi mulțimea poporului pronunță de trei ori acelaşi cuvânt, astfel încât patriarhul arhidiaconul, poporul repetă de câteva ori această cerință[34].

Pe Ştefan, fără îndoială, trebuie să ni-l închipuim celebrând ritualul mirungerii precum împărații bizantini sau regii poloni, urmând perceptele ritualului descris de Axinte Uricariul: "intrând în biserică şi închinându-să, sărută sfintile icoane"; după aceea intră pe uşile împărăteşti în "sfântul oltariu" şi îngenunchează în fața "sfântului prestol", şi între timp arhiereul citeşte molitva, invocând, precum şi la împărații bizantini, modelul biblic, pe David împăratul[35]. După săvârşirea molitvei arhiereul ia coroana de pe prestol, o blagosloveşte şi o

32 N. Costin, *op. cit.,* p. 138. A doua zi, după ce *craiul* s-a spovedit, se adună preoții în biserică, iar arhiereul cu tot soborul merg la curtea *craiului* cu alai şi-l iau să-l ducă la biserică îmbrăcat "în haine episcopeşti" stropindu-l cu aghiazmă. Apoi îl duc pe rege la biserică doi preoți "mai de cinste" ținându-l de mâini, unul de-a dreapta şi altul de-a stânga, iar înaintea lui un sfetnic duce cele patru simboluri ale puterii : coroana, sceptrul, mărul de aur şi sabia scoasă din teacă, care, sosind la biserică, sunt aşezate pe pristol, în altar. Iar regele este dus la tronul său din biserică în timpul cât este săvârşită molifta şi va presta jurământul de credință punându-şi ambele mâini pe evanghelie, timp în care arhiepiscopul spune rugăciunea invocând modele regalității din Vechiul Testament: Avraam, Moise, Iosua Navi, David şi Solomon. După sfârşirea moliftelor arhiereul îngenunchează cu toți preoții, în timp ce craiul este culcat pe cruce asupra căruia se rostesc rugăciuni. După aceasta craiul îngenunchează în fața arhiereului şi se dezbracă de "hainele preoțăşti", iar arhiereul îi unge cu mir mâna dreaptă "de la palmă până la cot", apoi între umeri şi umărul drept cu degetul cel mic rostind: "Te ungu pre tine întru craiu, den untul svinţăniei în numele Tatălui şi a Fiiului şi a Svântului Duh. Pace cu tine!" Şi apoi se citeşte molifta precum este "pomăzuit" crai. Urmează învestirea cu semnele puterii, la predarea fiecăruia fiind rostite formulele rituale. După ce a fost înveşmântat craiul este condus la tronul din biserică, unde i de predau însemnele puterii, care sunt luate de pe masa altarului : întâi sabia cu care este încins peste mijloc, apoi îi este aşezată coroana pe cap, şi în cele din urmă îi sunt înmânate mărul de aur "rătundirea lumii închipuind", în mâna stângă, şi sceptrul "toiagul crăiesc", în mâna dreaptă. După aceasta, craiul este dus iarăşi în altar pentru a primi sfânta împărtăşanie; este descins de sabie. După liturghie este aşezat iarăşi în tronul său şi arhiereul abia atunci "îl înalță la crăie şi orânduiala crăiască îi dă, dzicând: Şedzi şi ține acmu locul ție dat de Dumnedzău". Fiind săvârşit ritualul religios noul rege încoronat se îndreaptă spre curtea sa (*Ibidem,* p. 138-142).

33 Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 472.

34 *Ibidem,* p. 475; Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, *op. cit.* Sfântul Mir se pregăteşte cu rânduială solemnă în primele trei zile din Săptămâna Patimilor şi se sfințeşte de sinodul arhiereilor în frunte cu patriarhul în joia aceleiaşi săptămâni, la Liturghia Sf. Vasile, fiind împărțit ulterior tuturor bisericilor (Ene Braniște, *Liturgica specială pentru institutele teologice*, București, 1985, p. 419).

35 Paul Mihail, I. Caproşu, *op. cit.,* p. 398; "D<oa>mne Dumnezeul nostru, împăratul împăraților, şi

aşează pe capul domnului, zicând: "Mărire lui Dumnezău dentru înălțime, şi pre pământ pace şi întru oameni bunăvoire". După aceasta, domnul se ridică şi îl iau doi episcopi de "suptsusiori" şi-l conduc la jilțul domnesc din biserică "de-l sue în scaun". Axinte Uricariul, evident, a reprodus un ritual care se practica de secole. Textul molitvei, cu mici modificări, se regăseşte în textul liturgic oficiat la încoronarea împăratului Manuel al II-lea Paleologul la 1391[36], relatat de Pseudo-Kodinos. Dimitrie Cantemir relata că, în vremea sa, la Constantinopol, patriarhul rostea noului domn care şedea îngenuncheat cu capul rezemat de prestol "acele rugăciuni care se citeau altădată la încoronarea împăraților"[37], după care îl ungea cu sfântul mir; acelaşi ritual era efectuat la întoarcerea domnului în Moldova, ca şi odinioară, ne spune Dimitrie Cantemir, când mitropolitul la ceremonia încoronării "citea cu glas mare rugăciunile care se citesc de obicei la încoronarea împăraților ortodocşi şi-l ungea pe frunte cu sfântul mir"[38].

Scenariul încoronării lui Ştefan cel Mare este creat în veacul al XVI-lea, tocmai de către călugării mănăstirii Putna, care proslăveau în persoana lui Ştefan pe sfântul împărat. Potrivit lui Nicolae Iorga[39], "putnenii subliniază legătura cu Vlădica şi pomenesc întâia suire în Scaun cu forme bisericeşti bizantine, ca şi cum acolo, la Suceava, după dispariția Împăratului creştin al lumii răsăritene, s-ar fi reluat solemn sacrele lui tradiții". Marele istoric evidențiază faptul preluării atributelor imperiale de către Ştefan, însă e greu de crezut că atunci, la început de domnie, el va fi avut asemenea pretenții. Călugării putneni creează legenda unui Ştefan mitic născut pentru a domni ca vrednic urmaş al împăratului bizantin. Ştefan este, într-adevăr, primul domn despre care avem informații privitoare la înscăunare, dar este greu de crezut că la acea vreme preluarea puterii şi, mai cu seamă, deținerea acesteia se putea face fără un ceremonial aidoma celui bizantin. Cu siguranță, ritualul a fost celebrat, căci altfel domnul nu ar fi fost recunoscut legitim. Există în acest sens un precedent ilustru în epocă. Constantin al XI-lea Paleologul, ultimul împărat de la Constantinopol, n-a fost niciodată recunoscut ca atare; deşi titlul de împărat al romanilor i-a fost conferit într-o ceremonie civilă, la Mistra, la 6 ianuarie 1449, totuşi cronicarul Ducas, spre exemplu, susține că acesta n-a fost niciodată încoronat ca împărat, întrucât ritualul religios al încoronării n-a fost celebrat pentru ca împăratul să fie uns şi sanctificat astfel[40]. De aceea, s-a considerat că, de fapt, Ioan al VIII-lea

d<o>mnul domnilor, carele prin Samuil pr<o>rocul ai ales pre D<a>vid sluga ta, și l-ai unsu pre el a fi înpărat preste norodul tău Israil. Însuți și acum auzi rugăciunea noastră [...]. Învrednicește-l pre el a să unge cu untul de lemnu al bucuriei. Îmbracă-l pre el cu putere de sus. Pune pe capul lui cunună de piatră scumpă. [...] Dă-i în dreapta lui schiptrul mântuirii. Întărește-l pe el cu scaunul dreptății".

36 Radu G. Păun, *op. cit.*, p. 745.

37 Dimitrie Cantemir, *op. cit.,* p. 161.

38 *Ibidem,* p. 155. Varianta în limba latină: "ubi Metropolita imposita eius capiti homophoro preces in coronatione orthotdoxorum imperatorum legi solitas clara voce recitabat, euisque frontem sacro chrysmate inungebat" (*Ibidem,* p. 154).

39 N. Iorga, *op. cit.* Andrei Pippidi crede că, începând din secolul al XVI-lea, încoronarea oficiată de arhierei la Constatinopol și București este de fapt o mirungere episcopală adaptată unei consacrări de suveran. Spre deosebire, numai în Moldova ritualul imperial de încoronare ar fi fost utilizat încă înainte de a se face încoronarea la Constantinopol (Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie,* în *Național și universal în istoria românilor,* p. 91.

40 Donald M. Nicol, *Împăratul fără de moarte. Viața și legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor,* trad., note și comentarii de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Iași, 2003, p. 52.

Paleologul a fost ultimul împărat[41]. La 1457, dat fiind precedentul, nu cred să-şi fi permis cineva să nu respecte ritualul încoronării. Este greu de crezut că primul domn moldovean uns a fost Ştefan cel Mare, cum afirmă Andrei Pippidi[42], actul ungerii de la 1457 fiind considerat inovaţie, atâta vreme cât în Ţara Românească încă de la 1417-1418 Mihail I era considerat domn "uns de Dumnezeu", iar mai apoi Vlad Dracul la 1440[43]. În Moldova, ca şi în Ţara Românească, încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea domnii sunt "din mila lui Dumnezeu" ai Ţării Moldovei, deci miruiţi. Domn din mila lui Dumnezeu putea fi numai cel uns, căci încă de la Vladislav I domnia era considerată ca fiind "dăruită de Dumnezeu"[44].

Un asemenea ceremonial complex ca cel al încoronării nu putea fi efectuat la Direptate din raţiuni religioase; poate, ceea ce este îndoielnic, va fi avut loc un "prescenariu" în mitropolia de la Roman, apropiată de locul luptei (căci Dolješţii se aflau în apropiere de Roman[45]), întrucât era în ajunul Învierii şi ritualul nu putea fi celebrat cum se cuvine. Mitropolitul nu avea cum să vină în aceeaşi zi, de la Suceava tocmai la Dolješti şi tocmai în Săptămâna Patimilor! Ca el să-l fi încoronat pe Ştefan ar fi trebuit să fie lângă el, în oaste; or, acest lucru era imposibil. La vremea aceea Ştefan nu era decât un pretendent care râvnea la tronul ţării. Mitropolitul ţării nu avea de unde să ştie cine va câştiga lupta ca să fie pregătit pentru o încoronare în "regim de urgenţă" a noului domn, lucru care era de neconceput. Prin urmare, el nu putea părăsi un domn legitim, consacrat de biserică, el fiind păstorul spiritual al ţării, care nu avea nimic de-a face cu lupta politică a numeroşilor pretendenţi la domnie. Şi, mai mult de atât, cum îşi imaginează cineva că tocmai în Săptămâna Mare se deplasează mitropolitul în urma oştilor?

Însăşi închinarea ţării, a boierimii, aşa cum este evocată în aşa-numita cronică a lui Grigore Ureche, tocmai în ziua de 12 aprilie 1457, era un fapt imposibil. După cum îşi dă oricine seama, trebuia timp până să afle toţi dregătorii şi boierii din ţinuturi că a venit un domn nou, ţinând cont de mijloacele şi căile de comunicaţie din epocă. Şi până să vină toţi să se închine înaintea noului domn la Suceava trebuie să fi trecut câteva luni. Probabil, abia în toamna anului 1457 vestea că s-a început o nouă domnie era răspândită în toate ţinuturile

41 O însemnare din 13 septembrie 1452, ce aparţine lui Teodor Agallianos, jurist din Constantinopol, explică oarecum situaţia: "S-a scris în cel de-al treilea an al domniei lui Constantin Paleologul, care rămâne neîncoronat pentru că Biserica nu are conducător şi este foarte în neorânduială din pricina dezordinii şi a tulburării stârnite de greşit numita unire" (Donald M. Nicol, *op. cit.,* p. 73).

42 Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 2001, p. 51. Autorul consideră că miruirea lui Ştefăniţă vodă la 1517 şi a lui Petru Rareş la 1527 este sigură, despre Bogdan cel Orb nu este sigur că ar fi fost miruit (*Ibidem,* p. 52). Trebuie să menţionăm însă că prima atestare a miruirii nu este neapărat şi prima faptică. Doar întâmplător cronicarii vorbesc abia la 1517 despre miruire. Faptul trebuie să fie cu mult mai vechi, astfel încât aceasta este o atestare întâmplătoare, târzie.

43 *DRH, B,* I (1247-1500), p. 17-82 (19 documente folosesc această formulă) şi p. 157; Mircea cel Bătrân, precum se ştie, încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea era numit domn din mila lui Dumnezeu, iubitor de Hristos etc.

44 *Ibidem*, p. 16.

45 Maria Magdalena Székely, *"Pe Siret, pe Tină, la Dolješti",* în *AIIAI*, XXXI, 1994, p. 513; în virtutea argumentelor prezentate, se poate presupune că "bătălia din 12 aprilie 1457 a avut loc în Ţara de Jos, în preajma Romanului".

Ţării Moldovei[46].

Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, la 1583, când are loc încoronarea lui Petru Cercel, în Ţara Românească, cu mare fast "după cum e obiceiul ţării", închinarea boierilor de la curte, ne spune Franco Sivori[47], s-a derulat "în vreme de 15 sau 20 zile, [când] s-au înfăţişat toţi ceilalţi nobili pentru a face aceeaşi supunere". De asemenea, la încoronarea lui Constantin Şerban din 9 aprilie 1654, în Ţara Românească, dregătorii au prestat jurământul cu mâinile pe Evanghelie, apoi au sărutat mâna dreaptă a domnului şi poala vesmântului său, procesiune care a durat "până către amiază", încât, ne spune arhidiaconul Paul de Alep[48]: "noi ne plictisisem şi ostenisem să stăm în picioare". Cei rămaşi au fost amânaţi pe a doua zi şi în zilele următoare. După înscăunarea domnului, au fost "trimişi călăraşi, adică curieri pentru a vesti în toată ţara ridicarea sa în scaun", încât "puteai să vezi alergând în fiecare zi, timp de patruzeci de zile, mii de oameni"; "multă vreme ostaşi au continuat să vină să presteze jurământul. La sfârşit toată lumea se plictisise", şi domnul a trimis pe noul serdar în ţară pentru "a primi jurământul întregului norod". Având înaintea ochilor acest tablou al prestării jurământului, cu atât mai puţin vom putea accepta ideea închinării ţării, adunate în pripă pe câmpul de la Direptate. Este straniu să se accepte o asemenea idee, aflată în contradicţie cu logica istorică, tocmai în recentul tratat de istorie a românilor al Academiei Române, potrivit căruia Ştefan "a fost proclamat domn legiuit al ţării de către stările întrunite" pe câmpul de la Direptate, luând "schiptrul" după ce primise ungerea de la mitropolitul Teoctist[49]!

O ceremonie a preluării "schiptrului" în câmp ca moment hotărâtor al preluării puterii nu poate fi posibilă decât din secolul al XVI-lea, când s-a accentuat dominaţia otomană. Sultanul înmâna noului domn "schiptrul", adică steagul[50], ca semn al investirii, aşa cum s-a procedat

46 *DRH, A, II,* (1449-1486), p. 94 şi urm. De altfel, există doar trei documente emise de Ştefan cel Mare în 1457: primul, păstrat însă într-o copie în limba germană, este din 12 august 1457 (nr. 64), astfel că primul document original despre care avem ştiinţă este din 8 septembrie 1457 (nr. 65); al treilea document este din 13 septembrie 1457 (nr. 66).

47 *Călători străini,* III, p. 9.

48 *Călători străini*, VI, p. 134-137. Domnul este încoronat potrivit ritualului bizantin, fiind dus "în altarul divin" unde îngenunchează iar mitropolitul citeşte rugăciunea mirungerii, după care, întocmai ca la hirotonosire, preoţii zic de trei ori: Vrednic este! Fiind îmbrăcat în haine domneşti este condus la jilţul domnesc din biserică, unde toţi începând cu mitropolitul, egumenii şi dregătorii îi sărută mâna dreaptă.

49 *Istoria românilor,* IV, p. 364.

50 Marcel Romanescu, *Despre schiptru*, în *RIR*, XVI, fasc. III, 1946, p. 294. Autorul studiului neagă aşadar existenţa sceptrului, însă Ilie Minea descrie, după o cronică germană, preluarea puterii de către Vlad Dracul, domnul Ţării Româneşti, care a mers la Nürnberg, la 1431, fiind învestit domn printr-o ceremonie, unde "între sunete de surle şi trâmbiţe i s-a dat de împărat toiagul, ca semn de domnie asupra Ţării Româneşti". Cronicarul german, Eberhard Windecke, pretinde că o delegaţie boierească sosise tocmai în acest scop la Nürnberg, să aducă sceptrul, pentru ca împăratul Sigismund să-l acorde noului domn. Însă Ilie Minea ţine să precizeze: "n-avem nici un motiv să admitem că o solie anume de boieri munteni a adus toiagul ţării" tocmai la Nürnberg: "Socotim însă că toiagul oferit lui Vlad Dracul era insigna investiturii obicinuită în lumea occidentală la instalare unui vasal". El mai observă existenţa sceptrului la Dimitrie Cantemir, care la 16 iulie 1711 părăsea Iaşii luând cu el toiagul de argint al domniei. (I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, extras din *CercIst*, IV, 1928, p. 38-39 şi nota 2. Radu G. Păun admite existenţa sceptrului aurit la Mihnea al III-lea, de când avem şi primul text autohton al ceremoniei încoronării, fiind scris la 1532, la mănăstirea Zografu, de călugărul Visarion (Radu G. Păun, *Si Deus nobiscum, quis*

la 1562 în cazul lui Despot vodă. Acesta era unul dintre însemnele puterii, alături de coroană şi hlamidă[51]. Preluarea steagului cel mare de către Ştefan la 12 aprilie 1457, la Dolješti, nu a putut constitui la acea vreme momentul hotărâtor al preluării puterii; era doar una din etapele accederii la tron. Legitimarea domnului avea loc numai în urma preluării depline a puterii, adică în urma ceremoniei de ungere din mitropolia ţării; abia atunci domnul era recunoscut ca atare. Fără această ceremonie domnul nu exista. Avem precedentul: Constantin al XI-lea Paleolog, împăratul nerecunoscut al Bizanţului întrucât nu se efectuase ceremonia religioasă a ungerii datorită împrejurărilor politice şi religioase nefavorabile. Expresia: "şi a luat schiptrul Moldovei", întâlnită în letopisețul de curte, tocmai acest lucru statuează, şi este ulterioară evenimentului, din ultima parte a veacului al XV-lea, când, cu siguranţă, din porunca domnului s-a rescris scenariul preluării puterii dintr-o nouă viziune, a unui Ştefan împărat investit cu un simbol al puterii de bun început. Dar la 1457 el nu era decât un pretendent care-şi încerca sorţii de izbândă. Un scenariu conceput ulterior evenimentelor, într-o cronică oficială, întocmită din poruncă domnească, nu putea să arate decât veleităţile imperiale ale lui Ştefan. La 1457 cine să înmâneze steagul către noul domn? Scenariul preluării "schiptrului" de către Ştefan, văzut simbolic ca o preluare a puterii, este ulterior evenimentului, iar în veacurile XVI-XVII cronicarii şi-au imaginat evenimentul în viziunea epocii lor, când sultanul înmâna steagul sau sangeacul ca semn al puterii pentru noul domn. În veacul al XVII-lea cronicarul a amplificat la maxim amploarea evenimentului, pentru că nu era vorba de un domn oarecare, ci de "Sveti" Ştefan vodă, intrat în categoria eroilor mitici încă din veacul al XVI-lea, probabil după moartea sa. La 1573, ne spune Maciej Stryjkowski, "moldovenii şi muntenii cântă mereu, la toate adunările lor, pe scripci sârbeşti, rostind în limba lor: Ştefan, Ştefan voievod, Ştefan, Ştefan voievod a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri, pe ruşi şi pe poloni"[52]; Ştefan era deja un erou civilizator.

Istoriografia românească şi-a adus obolul la crearea imaginii de erou mitic a lui Ştefan cel Mare. Nicolae Iorga făcea analogia dintre Ştefan şi locul de la Direptate, care ar fi primit acest nume tocmai din cauza marelui act de domnie "dreaptă"[53], ignorând părerea lui Mihai Costăchescu întemeiată pe o cercetare serioasă, care arăta că, de fapt, era vorba despre satele stăpânite de Luca Direptate. Iorga a creat, prin urmare, un scenariu comparabil celui din secolul al XVII-lea.

Vechile scenarii ale istoriografiei naţionale, printre care şi cel propus de Constantin Rezachevici, trebuie revizuite din perspectiva logicii istorice. Întrucât Dolješti se aflau în apropiere de Roman[54], iar ceremonia încoronării nu se putea celebra decât de Sfintele Paşte,

contra nos? Mihnea III: note de teologie politică, în *Naţional şi universal în istoria românilor,* p. 70-73). Acest lucru nu cred însă că ar trebui să presupună inexistenţa unor texte anterioare.

51 Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain,* în *RESEE*, XV, 2, 1977, p. 233, 236.

52 *Kronika Polska,* în *Portret în cronică*, p. 195.

53 N. Iorga. *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român,* Bucureşti, 1966, p. 59.

54 Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 516; în concluzie, lupta a avut loc "pe Siret, în Ţara de Jos, în satul Dolješti de lângă Roman". Scenariul propus este următorul: s-a trimis vestea victoriei la Suceava iar la aflarea acesteia mitropolitul Teoctist i-a ieşit în întâmpinare pe drumul Sucevii şi "în locul în care s-au întâlnit, l-a uns domn. Adică la biserica satului Cozmeşti, sat care mai târziu avea să se cheme «La Direptate»", (după numele stăpânului, Direptate). La ceremonie trebuie să fi participat şi episcopul de

aceasta trebuie să se fi desfăşurat la Suceava, la 17 aprilie 1457, aşa cum presupunea C. Cihodaru[55], sau poate imediat după Paşte. Domnul, alesul lui Dumnezeu pe pământ, era un om sanctificat în urma unui ritual care putea avea loc numai într-un spațiu sacru. Să ne gândim că procesiunea care avea loc după încoronarea acestuia în câmp avea tocmai rolul de a invoca divinitatea pentru belşug în roade. Despot vodă a participat la o asemenea procesiune "pentru bucatele câmpului" chiar în ziua încoronării, de Sfântul Gheorghe[56]. O asemenea procesiune impresionantă, a fost cea a lui Constantin Şerban, în joia de după încoronare. Imaginea înfățișată de Paul de Alep este comparabilă cu Intrarea Mântuitorului în Ierusalim: "femeile veneau să-i întindă în fața domnului pânze de in pe care aruncau boabe de grâu, de orz şi alte grâne, potrivit datinei lor, pentru că era anul nou şi un domn nou". Altele "ofereau spice vechi, altele mere, altele pere, altele flori albe, altele ramuri de copac înverzite, [...], altele ouă, altele peşte, altele găini, gâşte, rațe, altele miei, altele iezi, altele împingeau înaintea lui o oaie" [57]. N. Iorga, pe bună dreptate, observa că poporul "aduce [lui Constantin Şerban] un fel de prinos ca la regii patriarhali din antichitate"[58]. Se întrevede în cele scrise de Paul de Alep rolul providențial de regenerator al naturii pe care-l are domnul. Odată cu începerea domniei timpul se reînnoieşte iar roadele câmpului vor fi îmbelşugate. Timpul era perceput ca fiind într-o perpetuă regenerare, ciclică, în culturile arhaice. Creştinismul nu a făcut decât să-şi substituie această percepție.

Aşadar, este de mirare faptul că istoricii cu imaginație, precum Nicolae Iorga, nu au legat încoronarea lui Ştefan cel Mare de Paştele anului 1457! Imaginea de erou mitic[59] a domnului nu ar fi avut decât de câştigat, iar în acest context încoronarea ar fi fost asociată imaginii christice, a timpului înnoitor, a regenerării lumii după o lungă perioadă întunecată de haos creat de luptele fratricide între urmaşii lui Alexandru cel Bun.

Roman, ceea ce ar explica proporțiile daniei de la 12 aprilie 1458.

55 C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani,* în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 628. "Ceremonia ungerii nu a putut avea loc chiar imediat după victorie, ci cu câteva zile mai târziu, și aceasta din motive religioase. Ea s-a putut săvârşi abia la 17 aprilie 1457, dată la care cădea Paştele în acel an".

56 *Călători străini,* II, p. 155.

57 *Călători străini,* VI, p. 141.

58 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 242-243.

59 Încă de la 1758 cuvântul de îngropare rostit de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu de la Putna, la dezgroparea osemintelor marelui voievod, contura imaginea unui erou mitic, desprins din vechile legende: "somnul nu-l ținea, odihna nu-l încâlcia, zbura ca pasărea [...] viața nu cruța, cu sabia în mână pe însăşi moartea înfrunta! Aşadar, cu picioarele de-a pururi pe piatra ajutorului de sus, măselele vrăjmaşilor săi zdrobia". "Care voevod mai multe războaie a avut? Care domn mai mari biruințe a făcut, și aceste în deosebite vremi și locuri, cu deosebite neamuri? Ca fulgerul de la Răsărit la Apus a străluminat; [...] Marturi sunt toate neamurile de prin prejur, care ascuțișul sabiei lui au cercat! Întru aceste cuvinte ce am zis, nu ați cunoscut chipul viteazului ce plângem?" (N. Iorga, *Cuvântări de înmormântare şi pomenire (din veacul al XVI-lea până la 1850)*, Vălenii de Munte, 1909, p. 30 şi 35).

12 AVRIL 1457 : UN PROBLÈME DE LOGIQUE HISTORIQUE

Résumé

Le couronnement d'Etienne le Grand dans la plaine de Direptate pendant le printemps de l'année 1457, le 12 avril, constitue un leit-motif de l'historiographie roumaine. L'image du couronnement apparaît dans les chroniques du XVIème siècle, et dans la chronique attribuée à Grigore Ureche, datant du XVIIème siècle. Pénétrant pourtant dans la mentalité de l'époque médiévale, nous nous interrogeons : est-il possible de couronner, d'effectuer la cérémonie d'onction, d'investissement d'un Prince régnant, c'est-à-dire une cérémonie tout-à-fait religieuse en plein air ? Evidemment non. Le rituel religieux du couronnement ne pouvait avoir lieu qu'à l'intérieur de l'église. Constantin Cihodaru montrait dès 1982 que toujours pour des motifs religieux, un tel cérémonial aurait pu être organisé seulement après la lutte de Doljesti, c'est-à-dire lors des Pâques, le 17 avril 1457. Pourtant, dans le « nouveau » traité d'histoire de l'Académie Roumaine, paru en 2001, ce cliché, déjà ancien, concernant le couronnement d'Etienne le Grand en plein air, acclamé par les boyards, s'est perpétué, la nouvelle vision mentale sur le Moyen Age - en tant que complètement religieux à l'intérieur duquel chaque geste constituait un rituel, étant apparemment étrangère aux auteurs du traité. Confrontant le problème du couronnement à d'autres sources documentaires, nous arrivons, inévitablement, à la conclusion de C. Cihodaru : le couronnement ne saurait être effectué qu'à l'intérieur de l'église, éventuellement le jour de la célébration de la Résurrection de Jésus Christ, le dimanche d'après le 12 avril 1457.

* La baza acestui material se află discuțiile pe marginea studiului lui Constantin Rezachevici, publicat în 1992 (*A fost Ștefan cel Mare "ales" domn în aprilie 1457? Un vechi "scenariu istoric": de la "tradiția" imaginară la realitate*), într-un seminar al d-lui Ștefan S. Gorovei, din cadrul masteratului despre ideologia puterii în Evul Mediu împreună cu colegii Constantin Crăescu și Leonard Dragomir.

Liviu Pilat

Doljești – 12 aprilie 1457

La 12 aprilie 1457, în urma bătăliei de la Doljești, Ștefan cel Mare devenea domn al Moldovei. Asupra acestui moment s-au aplecat, de-a lungul timpului, numeroși istorici, interpretările oferite fiind dintre cele mai diverse, aceasta pentru că episodul de la Doljești nu a fost văzut ca o simplă luptă între doi pretendenți, urmărindu-se, în special, reliefarea unor aspecte ideologice legate de alegerea domnului și de rolul adunării de stări. S-a vorbit astfel despre ceremonia întronării domnului în cîmp[1], de alegerea sa de o mare adunare a țării, teorii care au influențat pe numeroși istorici și care își mai găsesc încă susținători[2], deși, într-un amplu studiu dedicat acestui subiect, Constantin Rezachevici distrugea temeliile acestor teorii, prin analiza riguroasă a surselor documentare, care au stat la baza lor: "Încercările ulterioare, pornind de la ceremonialul prezentat de Grigore Ureche în secolul XVII (fără a se observa până acum că în realitate acesta doar detaliază știrile unui letopiseț de la Putna), de a transforma cele trei momente obișnuite ale înălțării în scaun a unui domn în secolul XV într-un "scenariu" grandios, implicând o așa-zisă "mare adunare a țării", eventual însoțită de "comedia alegerii", prin "unanimitatea impusă de învingător, sau chiar un fantezist și inexistent vreodată ceremonial al alegerii domnilor, chipurile "în câmp" (!), doar pentru că se refereau la persoana celui care a devenit ulterior Ștefan cel Mare, față de care ceremonia tradițională reală părea prea simplă, nu au nici un temei istoric și, în lumina adevărului, trebuie părăsite"[3].

Controversele nu s-au limitat doar la aceste probleme, ele persistând și în ceea ce privește localizarea bătăliei de la Doljești și a locului cu fascinantul nume Direptate. Pentru istoricii de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, localizarea acestei bătălii nu a fost deloc o controversă, fiind unanim acceptat, ca loc de desfășurare, satul Doljești de lângă Roman[4]. A urmat, apoi, o tendință tot mai evident manifestată de istorici de a aduce locul bătăliei cât mai aproape de Suceava, prima încercare aparținându-i istoricului polonez Olgierd Górka, care considera că bătălia s-a dat la Doljoc, pârâu și deal, situat aproape de Cernăuți[5]. În 1957, N. Grigoraș propune localizarea bătăliei în apropiere de Dolhești și indică ca loc al desfă-

1 Aurel C. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova; ceremonia întronării domnilor în câmp*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 271-275.

2 Marcela Ifrim, *Statutul dinastic în Țara Moldovei (prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în *AIIAI*, XXXIV, 1997, p. 13.

3 Constantin Rezachevici, *A fost Ștefan cel Mare "ales" domn în aprilie 1457?*, în *AIIAI*, XXIX, 1992, p. 32.

4 R. Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor de la Doljești, Vaslui și Șcheia*, în AARMSI, s. 3, t. XV, București, 1933, p. 3-4; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, ediția a II-a, vol. îngrijit de Stela Cheptea și Vasile Neamțu, București, 1996, p. 90; M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 4-6.

5 O. Gorka, *Cronica lui Ștefan cel Mare (1458-1499)*, București, 1937, p. 110, nota 5.

șurării satul Hreasca și Pârâul Glodului, ambele pe Șomuzul Mic, ținutul Suceava[6]. După acest moment, plasarea bătăliei, în acest spațiu geografic, a devenit aproape unanimă, controversele consumându-se în identificarea locului de desfășurare. Alexandru I. Gonța, într-un studiu dedicat special acestui subiect, plasa locul bătăliei la confluența Șomuzului Mocirlos cu Siretul[7], iar Constantin Cihodaru acceptă, în linii mari, această identificare[8]. În studiul amintit, publicat în 1992, Constantin Rezachevici subscrie și el acestei localizări[9], refăcând scenariul începutului domniei lui Ștefan cel Mare pe această bază, ce părea unanim acceptată, însă, peste numai doi ani, Maria Magdalena Székely relansează discuția, concluzionând, pe baza unor argumente noi, revenirea la vechea localizare, lângă Roman[10]. Deși s-ar fi părut că asistăm la o răsturnare de situație și la o revenire la un vechi punct de vedere, nu s-a întâmplat așa. Într-o apariție recentă, Constantin Rezachevici rămâne la punctul de vedere pe care îl susținuse și anterior, respingând cu destul ușurință opinia autoarei citate, fără însă a aduce nici un contra-argument convingător[11].

Această situație impune reanalizarea tuturor probelor pentru a vedea cât de întemeiate sunt cele două localizări propuse. Trecând peste părerea șovăitoare a lui N. Grigoraș, mă voi opri asupra studiului lui Alexandru I. Gonța, dedicat special acestei probleme, și care a avut contribuția cea mai importantă în schimbarea vechii localizări. Gonța face un adevărat tur de forță, analizând toate variantele de localizare propuse anterior, inclusiv pe cea a lui N. Grigoraș, respingându-le pe toate. Spre deosebire de el, Constantin Cihodaru încearcă să concilieze două păreri, fără să facă o analiză temeinică a tuturor punctelor de vedere.

Însă, ceea ce se observă, cu ușurință, la acești ultimi istorici citați este subiectivismul de care dau dovadă, pentru o anumită localizare, agățându-se cu cerbicie de tot felul de argumente firave și tratând cu superficialitate elementele defavorabile ipotezei lor, ceea ce scoate în evidență tendința de a reliefa noutatea, fapt ce conduce la defavorizarea intenționată a opiniei mai vechi în favoarea celei noi. În aceste condiții, chiar și o analiză riguroasă va conține numeroase scăpări, care nu fac decât să fisureze întrega argumentație. Astfel, în argumentația lui Gonța se observă disproporția spațiului alocat, autorul acordând localizării bătăliei la Doljești-Roman doar câteva rânduri. Deși precizează că această așezare este atestată documentar pentru perioada lui Ștefan cel Mare, el conchide că acest sat nu poate fi locul bătăliei, pentru că nu se află pe drumul spre Suceava de pe dreapta Siretului și nu are un pârâu cu numele de Hreasca[12]. În schimb, în spațiul alocat demonstrației pentru localizarea bătăliei la confluența Șomuzului Mocirlos cu Siretul, autorul citat ne informează că "Hreasca" din

6 N. Grigoraș, *Începuturile domnie lui Ștefan cel Mare (1457-1459)*, în *SCȘI*, VIII (1957), p. 49.

7 Alexandru I. Gonța, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron*, în Idem, *Studii de istorie medievală*, ediție alcătuită de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Iași, 1998, p. 307.

8 Constantin Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna și Roșcani*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 627.

9 Const. Rezachevici, *A fost Ștefan cel Mare "ales" domn*, p. 21.

10 Maria Magdalena Székely,, *"Pe Siret, pe tină, la Dolești"*, în *AIIAI*, XXXI, 1994, p. 503-516.

11 Const. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, I, București, 2001, p. 533.

12 Alexandru I. Gonța, *op. cit*, p. 300.

Letopisețul zis de la Bistrița și Cronica moldo-germană corespunde cuvântului "tină" din Analele putnene și Letopisețul lui Ureche, care, în fond, și una și alta înseamnă mocirlă sau mlaștină în limba slavă[13]. Dacă luăm în calcul acest element și privim la felul în care arăta, la sfârșitul secolului XVIII, rețeaua hidrografică a Siretului compusă din numeroase izvoare și pâraie, brațe și meandre părăsite și terenuri inundabile înțesate cu bălți[14], am putea plasa bătălia oriunde pe cursul mijlociu al acestui râu și, totuși, identificarea terenului mocirlos este punctul central al demonstrației lui Gonța. Concentrându-și întreaga atenție pe detaliile de ordin geografic, el pierde aproape total legătura cu faptul istoric, prezentat succint și într-o formă aproape literară, rezultat, mai degrabă, al imaginației decât al cercetării. Pentru autor este "limpede" că Ștefan s-a oprit la Dolhești pentru că "era în satul surorii sale", și-a așezat "tabăra cu fața spre Suceava", iar "victoria a fost smulsă ușor"[15].

Nici Constantin Cihodaru nu manifestă mai multă rigoare în această privință. El respinge localizarea bătăliei la Doljești-Roman, fără a invoca vreun motiv, raliindu-se ultimelor opinii, fără însă a aduce nimic nou în sprijinul acestora, ci, pornind de la ele, identifică locul numit Direptate. Totuși, autorul menționează faptul că: "un teritoriu mai întins cunoscut sub numele "la Direptate" este menționat în unele documente de pe la începutul secolului al XVII. Acolo erau satele Mircești și Cozmești. Acestea erau situate tot pe Siret, mai la sud de actualul oraș Pașcani. Cel de al doilea este satul lui Vasile Alecsandri. Aici în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea boierii Cozma și Luca Direptate își alcătuiseră prin cumpărături și danii un domeniu feudal cuprinzând mai multe sate cunoscute sub denumirea colectivă <la Direptate>"[16]. Lipsește, însă, orice comentariu, pro sau contra, referitor la acest aspect. Motivația istorică, pe care autorul o găsește pentru desfășurarea bătăliei la Dolhești, este diametral opusă celei a lui Gonța: "Alegerea de către Petru Aron a satului Dolhești ca loc pentru luptă a fost determinată și de existența în această regiune a unor sate stăpânite de logofătul Mihu, principalul său sprijinitor. Domnul și sfetnicul său contau pe o rezistență a populației locale"[17].

La o analiză atentă se poate observă că localizarea bătăliei dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron ține mai mult de un capriciu istoriografic, decât de rezultatul unei analize temeinice a tuturor posibilităților de localizare, pe baza izvoarelor istorice. Maria Magdalena Székely a analizat și ea toate opiniile exprimate - în centrul atenției sale aflându-se punctele forte ale argumentațiilor și nu elementele de fisură - ajungând la concluzia că localizarea bătăliei la Dolhești și, în apropierea acestuia, a satului Direptate, nu poate fi viabilă. Având în vedere poziția geografică a satului Direptate, aceasta ar fi impus întoarcerea lui Ștefan, după victoria de la Dolhești, pe cursul Șomuzului Mocirlos, înapoi spre sud, de-a lungul Siretului, ceea ce

13 *Ibidem*, p. 302.

14 Vasile Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996, p. 41. Pentru zona Romanului vezi și p. 42 fig. 2.

15 Al. Gonța, *op. cit.*, p. 307.

16 Const. Cihodaru, *op. cit.*, p. 629. Vezi și nota 30. "Aici, deci în apropiere de Doljești (Roman), considerau unii istorici că s-a încoronat Ștefan cel Mare". C. Cihodaru nu combate însă această teorie, rezumându-se doar la această constatare.

17 *Ibidem,* p. 628, nota 25.

constituie un scenariu extrem de complicat[18]. În concluzie, autoarea consideră că se impune revenirea la vechea localizare, cea de la Doljești-Roman, aducând în sprijinul afirmației sale un document din 12 aprilie 1458, emis la exact un an de la data bătăliei, prin care Ștefan cel Mare întărea Mitropoliei de Roman două sate și îi acorda privilegii fiscale și jurisdicționale[19]. Deși argumentația pare temeinică și convingătoare, Constantin Rezachevici nu este de aceeași părere, considerând că Maria Magdalen Székely revine la localizarea luptei la Doljești-Roman ținând seama de tot felul de împrejurări în afara celor militare. "Fiind însă vorba tocmai de un eveniment militar, menționez că la români o bătălie de acest fel s-a dat întotdeauna în preajma reședinței domnești"[20].

Evident, această afirmație nu este un argument și ea nu este nici măcar veridică. Însă, ea atrage atenția asupra faptului că localizarea bătăliei din 1457 trebuie privită sub toate aspectele sale, fapt care mă determină să reiau, în cele ce urmează, întreg dosarul, inclusiv unele aspecte ce țin de mentalitățile politice ale veacului XV. Altfel spus, ne întoarcem acolo de unde am plecat: primăvara anului 1457, aprilie 12, în marțea dinaintea Paștelui. Constantin Rezachevici observa că Petru Aron cunoștea acțiunile pretendentului Ștefan și îl aștepta[21], întrebarea este, însă, unde anume îl aștepta? Judecând după cirmustanțe asemănătoare din secolele XV și XVI, aș înclina să răspund la Roman și asta pentru că Romanul a jucat, în această perioadă, rolul unui adevărat centru de concentrare al forțelor militare. Situat la confluența Moldovei cu Siretul, pe a căror văi erau și două importante drumuri, Romanul era punctul ideal unde putea fi așteptat inamicul venit din sud[22]. Pentru a ajunge la Suceava, adversarul trebuia să treacă unul din cele două râuri, situație care putea fi extrem de dificilă, în condițiile în care mișcările îi erau urmărite de pe celălalt mal, cel care deținea controlul punctelor de trecere fiind net avantajat.

Chiar și în cazul în care adversarul ar fi trecut pe la Roman, avantajul apărătorilor nu era anihilat, aspect ce reiese foarte bine din desfășurarea campaniei lui Matei Corvin din 1467. Deși Romanul a fost cucerit pe 29 noiembrie, oștile maghiare au rămas aici până la 7 decembrie, perioadă în care s-au dus discuții pentru încheierea păcii. Interesant este că regele Ungariei, alături de care se afla și Petru Aron, a preferat să înainteze pe valea Moldovei și nu pe cea a Siretului, loc în care, probabil, aștepta Ștefan cel Mare. Însă, alegând acest traseu, regele maghiar își lăsa spatele descoperit, iar consecința avea să se facă simțită, în noaptea de 14 decembrie, la Baia[23].

Dacă ținem seama de aceste aspecte, localizarea bătăliei la Doljești-Roman pare destul de verosimilă, ea înscriindu-se într-un șir de bătălii, date în preajma unor puncte de trecere.

18 M. M. Székely, *op. cit.*, p. 511.

19 *Ibidem*, p. 511-512.

20 Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 533.

21 Idem, *A fost Ștefan cel Mare "ales" domn ...*, p. 20.

22 Romanul era locul de adunare al oștirii chiar și în cazul în care amenințarea nu venea dinspre sud. În 1497, cu ocazia expediției lui Ioan Albert, Ștefan cel Mare părăsește Suceava și își stabilește tabăra la Roman. "Și atunci văzând Ștefan voievod că a fost înșelat de leși și a poruncit apoi să se adune toată oastea sa la târgul Romanului" (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 20).

23 Al. I. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, în Idem, *Studii de istorie medievală*, ed. cit., p. 314-315.

Dintre acestea, o amintim doar pe cea de la "Tămășani, lângă târgul Romanului"[24], din 1449, dintre Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, și Alexăndrel. Judecând după aspecte de natură tactică, ambele bătălii au un punct comun și acesta este vadul Siretului de la Agiudeni, sat situat pe malul drept al Siretului, unde exista și un pod mobil[25], trecerea făcându-se în dreptul satului Dolești.

Aceste elemente, conduc spre concluzia că bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron a avut loc la Dolești, lângă Roman, și nu la Dolhești, în apropiere de Suceava. Este greu de crezut, în aceste condiții, că Petru Aron și-a așteptat adversarul la Suceava, dând bătălia în apropierea capitalei, asta în pofida imaginii "uzurpatorului" Petru Aron, imortalizat de istoriografie ca un asasin și un domn slab. Dimpotrivă, prin acțiunile pe care le întreprinde, Petru Aron ne apare ca un domn foarte abil. Faptul că a emis la 1 aprilie 1457, un document cu caracter reparatoriu, în favoarea fraților Buczacki[26], arată că a știut să-și asigure spatele ca și posibilitatea unei eventuale retrageri. Primul care a atras atenția asupra acestui document a fost Constantin Rezachevici, însă pentru a sugera faptul că Petru Aron a fost luat prin surprindere și că nu se aștepta la venirea lui Ștefan înainte de 1 mai[27]. În opinia mea, documentul sugerează exact contrariul, pentru că, asigurându-și bunăvoința adevăraților stăpâni ai Podoliei și Pocuției, Petru Aron putea pleca liniștit din Suceava, spre Roman. Iar dacă luăm în calcul intervalul scurs între emiterea acestui document și ziua bătăliei, observăm că Petru Aron avea timp suficient, nu doar pentru a ajunge la Roman ci chiar până în Țara Românească.

Doar pe baza laconicelor informații despre bătălia de la Dolești nu putem reconstitui desfășurarea luptei. Cronica moldo-germană ne lasă să înțelegem că, în prima fază, inițiativa i-a aparținut lui Petru Aron: "și au venit asupra lui [Ștefan] Aaron voievod"[28]. Asta ar însemna că el a părăsit malul stâng al Siretului, pentru a trece pe partea adversarului. Un alt indiciu, privind desfășurarea luptei, provine din analiza datei de zi pe care o oferă cronicile: 11 aprilie în Cronica moldo-germană și 12 în celelalte letopisețe. Această diferență indică faptul că bătălia a avut loc noaptea[29] și ea provine din două maniere diferite de a înregistra sfârșitul zilei. Să fi intenționat oare Petru Aron ca printr-un atac nocturn să redeiteze succesul obținut la Reuseni? Din păcate, nu vom ști niciodată ce l-a determinat să facă această mișcare. Este foarte posibil ca el să fi dorit să încheie cât mai repede socotelile, înainte de sărbătoarea Paștelui, ceea ce s-a și întâmplat, însă nu cu rezultatul pe care îl sconta.

Însă, dincolo de localizarea luptei, mai important este modul în care s-a făcut transferul puterii. Cronica moldo-germană, sursa cea mai apropiată de evenimente, ne informează că, după încheierea bătăliei, Ștefan a rămas "stăpân cu putere"[30]. O altă sursă de mare importanță, Letopisețul anonim, ne informează că „a biruit Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu

24 *Cronicile slavo-române*, p. 15.

25 ASB, *Manuscrise*, nr. 578, f. 247, 248-248v.

26 Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 808-814.

27 Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 20, nota 7.

28 *Cronicile slavo-române*, p. 28.

29 Mulțumesc, pe această cale, regretatului Leon Șimanschi pentru această sugestie.

30 *Ibidem*.

și a luat schiptrul Moldovei"[31]. Din analiza acestor informații, rezultă că transferul puterii s-a făcut în baza dreptului de cucerire, verbul „a lua" fiind sinonim cu „a cuceri". Altfel spus, victoria obținută la Doljești, lângă Roman, a avut darul de a conferi legitimitate puterii lui Ștefan, pe câmpul de luptă îndeplinindu-se voința divină. Dreptul de cucerire a avut o mare putere de legitimare chiar și în Occident, el fiind, îndeosebi, apanajul bastarzilor[32], legitimitatea puterii astfel obținută fiind recunoscută chiar și de autoritatea pontificală[33]. În Moldova, nu avem teoretizări ale acestui drept, dar acest lucru se datorează și faptului că nu era necesară existența lor. Nici Ștefan cel Mare și nici antecesorul său, Petru Aron, nu au fost nevoiți să producă asemenea justificări pentru că lungul șir de lupte pentru tron, inaugurat de către "descălecători", transformaseră dreptul de cucerire în tradiție. Cu totul altfel stau lucrurile atunci când este vorba de aplicarea acestui drept în afara spațiului cutumiar. Vom găsi, într-un astfel de caz, o invocare a a sa, care îi aparține chiar lui Ștefan cel Mare și care, în pofida laconicității ei, prezintă importanța incontestabilă a dreptului de cuceritor în concepția domnului moldovean: "Să-mi spui mie pricina pentru care ar trebui să las această țară [Pocuția] pe care eu am luat-o cu sabia. Am luat această bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie!"[34].

Există însă și o altă sursă, potrivit căreia transferul puterii s-ar fi făcut prin ungerea domnului de către mitropolit. "După aceea s-a adunat toată țara cu preasfințitul mitropolit, chir Theoctist și l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numește Dereptate până în ziua aceasta"[35]. Informațiile despre acest moment sunt cuprinse doar în Letopisețele de la Putna și, așa cum arăta C. Rezachevici, ele apar datorită puternicei legături dintre acest mediu monahal și personalitatea ctitorului, însă ele nu reprezintă altceva decât amplificarea unor informații transmise oral, cu toate dezavantajele acestui mod de comunicare[36]. Dar, în pofida acestui fapt, fragmentului în cauză i s-a acordat maximă credibilitate din partea istoricilor, fără a se ține seama de inexactitățile pe care el le conține. Astfel, letopisețele putnene plasează bătălia în Joia Mare, în loc de Marțea Mare, iar menționarea luptei de la Orbic ar plasa evenimentul de la Direptate, în succesiune cronologică, după 1470. Pe baza acestei surse, ulterior amplificată de Grigore Ureche, Andrei Pippidi considera că, probabil, Ștefan cel Mare a fost primul domn moldovean uns. "Semnificația inovației din 1457 este limpede: legitimarea domnească pe urmele ritualului imperial. Venind după un lung șir de uzurpări sângeroase, noul domn își începe acțiunea de consolidare a autorității printr-un act extraordinar"[37]. Argumentul nu este deloc convingător pentru că "lungul șir de uzurpări sângeroase" erau acțiuni cât se poate de legitime și, la 1457, Ștefan nu era încă cel Mare ci un pretendent ca oricare altul.

---

31 *Ibidem*, p. 15.

32 Jacques Le Goff, *Le roi dans l'Occident médiéval: caracteres originaux*, în *Kings and Kingship in Medieval Europe*, ed. Anne J. Duggan, London, 1993, p. 9.

33 Kornél Szovák, *The image of the ideal King in twelfth-century Hungary*, în *Kings and Kingship* ..., p. 242.

34 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 476. Cf. Maria Magdalena Székely, "*Dixit Waywoda*", în *AIIAI*, XXIX (1992), p. 45.

35 *Cronicile slavo-române*, p. 49, 61.

36 Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 22.

37 Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, ediție revăzută și adăugită, București, 2001, p. 51.

Însă, pentru a vedea în ce măsură acest act putea reprezenta o consolidare a autorității, trebuie să cunoaștem, în primul rând, importanța și semnificațiile ungerii. Spre deosebire de spațiul catolic, unde ritualul oncțiunii a cunoscut o anumită stratificare și a fost folosit ca mijloc de legitimare a puterii[38] - simpla ungere aducându-i regelui Franței titlul oficial de *christianissimus*[39] - în Biserica răsăriteană, așa cum observa Janet M. Nelson, oncțiunea a devenit un simbol general, pus la dispoziția tuturor creștinilor[40]. Gilbert Dagron a arătat că, abia în 1208, după cucerirea Constantinopolului de către latini, se produce prima ungere efectivă a unui împărat bizantin, fapt ce se datorează atât influenței occidentale cât și dorinței Bisericii de a revigora puterea împăratului din exil[41]. Dacă ținem seama de aceste observații, putem afirma că Ștefan cel Mare a putut fi uns de nenumărate ori, de-a lungul domniei sale, în calitate de creștin ortodox, însă nu avem nici o dovadă că legitimitatea puterii sale se baza pe un asemenea act.

Acest aspect reiese și din analiza modului în care cronicile noastre descriu transferul puterii, după moartea lui Ștefan cel Mare. Astfel, dacă marele voievod „a luat schiptrul Moldovei", fiul său, Bogdan, „a primit schiptrul domniei"[42], în acest caz fiind vorda de dreptul de succesiune. Urmașul său, Ștefăniță, a beneficiat de același drept, dar „fiind acesta atunci de nouă ani și a primit binecuvântarea ungerii cu mâna preasfințitului mitropolit chir Theoctist în cetatea cea preaslăvită a Sucevii"[43]. Succesorul său, Petru Rareș, a fost ales prin revelația divină și „sfințit cu untdelemnul binecuvântării"[44]. Radu G. Păun, mergând pe urma observațiilor făcute de Gilbert Dagron, observa că oncțiunea apare în momentul existenței unei anumite „crize de legitimitate" și atunci când Biserica acceptă să joace rolul de intercesor între suveran și divinitate[45]. Intercesiunea este cu atât mai importantă dacă ea este exercitată de un „om sfânt", un specialist al supranaturalului[46], capabil să exercite o mediație politică.

Un astfel de om a fost, după toate probabilitățile, mitropolitul Theoctist al II-lea, capabil să introducă o asemenea „inovație". Poziția de „om sfânt" a mitropolitului Theoctist al II-lea, în stare să exercite o influență politică deosebită, este confirmată nu numai de faptul că

38 Vezi Jean Sainsaulieu, *De Jérusalem à Reims. Origines et évolution des sacres royaux*, în *Le sacre des rois*, Paris, 1985, p. 17-25; Alphonse Dupront, *Sacre, autorité, pouvoir: profil d'anthropologie historique*, în *Le sacre des rois*, Paris, 1985, p. 17-25, p. 315-341.

39 Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 5.

40 Janet L. Nelson, *Politics and ritual in Early Medieval Europe*, London, 1986, p. 277.

41 Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le „césaropapisme" byzantin*, Paris, 1996, p. 282-283.

42 *Cronicile slavo-române*, p. 91. Dan Ioan Mureșan a afirmat că Bogdan ar fi primit o ungere necanonică și că aceasta este explicația absenței referirilor în cronici privitoare la ungerea sa (D. I. Mureșan, *Réver Byzance. Le dessein du prince Pierre Rares de Moldavie pour libérer Constantinople*, în *Études byzantines et post-byzantines*, IV, studii publicate de E. Popescu și T. Teoteoi, Iași, 2001, p. 228, nota 38 și p. 245). Afirmația este însă fantezistă și lipsită de orice temei documentar, fiind de fapt o supoziție a autorului, la fel ca și multe altele din acest studiu, pe care însă el le prezintă cu titlu de certitudini.

43 *Ibidem*, p. 92.

44 *Ibidem*, p. 95.

45 Radu G. Păun, *Les fondements liturgiques du „constitutionnalisme" roumain entre le Seconde et la Troisième Rome (XVIe – XVIIIe siècles). Premieres résultats*, în *RRH*, XXXVII, 1998, nr. 3-4, p. 188.

46 Petre Guran, *La légitimation du pouvoir princier dans les hagiographies slavo-byzantines (XIe – XVIe siècles),* în *Archæus*, IV, 2000, fasc. 1-2, p. 269.

„și-a schimbat numele în marele chip îngeresc, numindu-se Teodor”[47]. O însemnare de pe o Psaltire, care a aparținut mitropolitului, vine să aducă noi informații în acest sens. Manuscrisul fusese copiat de episcopul Macarie pentru dascălul său, iar după moartea acestuia scrierea a revenit Mănăstirii Neamț. Macarie va dori să-și însușească această carte, nu pentru faptul că fusese scrisă de el, ci pentru că aparținuse mitropolitului Theoctist. Pentru a intra în posesia ei, el negociază cu egumenul și soborul Mănăstirii Neamț, oferind în schimb o altă psaltire și adăugând suma de 30 de taleri de argint. Această carte era considerată o adevărată relicvă, fapt ilustrat și de destinația sa ulterioară. Macarie o va dărui ctitoriei sale, Mănăstirea Râșca, cu mențiunea explicită ca această Psaltire să fie folosită doar în Postul Mare, „iar într-alte dzile de peste an să nu o poarte nici în biserică, nici prin chilii”[48]. Dacă această carte ar fi fost o remarcabilă operă artistică, am fi putut interpreta altfel grija donatorului, dar ea nu se evidențiază față de alte manuscrise decât prin valoarea sa simbolică.

Prin actul ungerii, mitropolitul Theoctist al II-lea conferea legitimitate și protecție sacră copilului de nouă ani, urcat pe tron, caz unic în istoria Moldovei până la acel moment, și tot el pare să fi jucat rolul hotărâtor în înscăunarea lui Petru Rareș[49]. Spre o asemenea idee trimit și cuvintele episcopului Macarie, referitoarea la personalitatea mitropolitului: „a adormit întru Domnul, la adânci bătrânețe, cel care ungea pe domni și învățătorul Moldovei, mitropolitul chir Theoctist”[50]. Mă întreb, ce sens ar mai fi avut o asemenea mențiune, dacă toți mitropoliții Moldovei, începând cu Iosif I, i-ar fi uns pe domni? Este evident că Macarie nu-și putea elogia dascălul înșirând banalități, iar faptul că acesta introdusese anumite „inovații” este confirmat și de un alt pasaj: „Era bărbat învățat ca nimeni altul, cele vechi și cele noi le-a învățat până la capăt și a îndeplinit multe înainte de plecarea lui către Dumnezeu”[51]. Dar, mai există un element care pledează în favoarea introducerii oncțiunii domnului de către Theoctist al II-lea. Așa cum s-a observat, nu putem vorbi de ungerea efectivă, care să asigure transmiterea grației divine, fără a avea fundamentul liturgic al acestui ritual[52]. Or, cel mai vechi manuscris păstrat, ce cuprinde ritualul de încoronare, a fost copiat în 1532, la Mănăstirea Zografu, din porunca mitropolitului Theofan[53]. De vreme ce a dat o asemenea dispoziție, este limpede că mitropolitul cunoștea funcționalitatea unei asemenea scrieri și că avea deja cunoștință de ea.

---

47 *Cronicile slavo-române*, p. 95.

48 P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, II, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, București, 2003, p. 343.

49 Nicolae Costin, *Scrieri*, I, ed. Svetlana Korolevschi, Chișinău, 1990, p. 191. „Ce întrebând și iscodind unul de altul, s-au aflat unul de au mărturisit că au înțelesu dentru mitropolitul Theoctist, ce să prestăvisă nainte de Ștefan vodă, că, fiind bolnav Ștefan vodă la Hotin, au lăsat cuvânt, de i să va tâmpla moarte, să nu pue la domnie pre altul, ce pe Petre Măjerul”.

50 *Cronicile slavo-române*, p. 95.

51 *Ibidem.*

52 Radu G. Păun, *op. cit.,* p. 181.

53 Ivan Biliarsky, *Le rite de couronnement des tsars dans les pays slaves et promotion d'autres "axiai"*, în *Orientalia Christiana Periodica*, LIX (1993), p. 91-139. Vezi și Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, vol. îngrijit de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 271-276. Traducerea românească a textului la Radu G. Păun, *Si Deus nobiscum, quis contra nos? Mihnea III: note de teologie politică*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 73-76.

Faptul denotă interesul tot mai evident pentru actul ungerii ca sursă de legitimare a puterii, fapt vizibil și în relatările cronicarilor. După Ștefaniță, toți domnii considerați legitimi apar ca unși, în vreme ce, în cazul uzurpatorilor, nu se pomenește niciodată acest lucru.

Aceste aspecte mă determină să cred că teoriile conform cărora legitimarea puterii prin ungere s-ar fi făcut începând cu întemeierea Mitropoliei Moldovei, sau începând cu Ștefan cel Mare, trebuie abandonate. Acest act, pentru perioada post-bizantină, se înscrie într-un proces de acumulare ideologică, ce presupune un interval de timp semnificativ. La o privire comparativă, observăm că prima ungere efectivă în Rusia a avut loc abia în 1547, odată cu urcarea pe tron a tânărului Ivan al IV-lea[54]. Avantajul pe care îl are Moldova nu trebuie însă să ne surprindă. Dacă ne gândim la scrierea lui Ivan Perestov și la Învățăturile lui Neagoe Basarab transformate în Învățăturile lui Varlaam către fiul său Ivan, înțelegem că spațiul cultural românesc a fost unul de influență pentru Rusia și nu invers. De asemenea, este greu de precizat ce influență au avut patriarhii ecumenici în introducerea, în Moldova, a acestui ritual, pentru că, tot în perioada lui Theoctist al II-lea, sunt reluate legăturile cu Patriarhia de la Constantinopol iar patriarhul ecumenic este primit în Moldova. Or, se știe faptul că doar patriarhii aveau dreptul de a fabrica Sfântul Mir.

Revenind la tradiția consemnată de letopisețele putnene, ea trebuie privită prin prisma observației lui Gilbert Dagron, ce atrăgea atenția asupra faptului că sursele relativ târzii au tendința de a proiecta în trecut habitudinile timpurilor lor[55]. Or, pasajul în care este descrisă înscăunarea lui Ștefan cel Mare, greșit plasat din punct de vedere cronologic, seamănă mai degrabă cu înscăunarea lui Petru Rareș. Singura informație viabilă este legată de faptul că s-a petrecut ceva la Direptate. Însă, prezența aici a mitropolitului, pe 12 aprilie 1457, este neverosimilă, pentru că, este greu să ni-l imaginăm pe Theoctist I umblând aiurea prin țară în Săptămâna Mare. Cel mult, a putut fi prezent episcopul de Roman, venit să-l binecuvânteze pe noul domn. Prezența acestuia din urmă pare a fi confirmată și de dania pe care Ștefan cel Mare o face, la 12 aprilie 1458, Episcopiei de Roman, semnificativă mai ales prin perspectiva privilegiilor juridice[56]. Însă această danie, pare a face parte dintr-un cadru mai larg, legat de pomenirea de un an a celor căzuți în bătălie. În acest sens, pledează prezența domnului la Roman, pe 7 aprilie 1458, și dania pentru Mănăstirea Bistrița din aceeași zi[57].

În fine, trebuie spus că, pe baza analizei surselor celor mai apropiate de eveniment, ceea ce s-a petrecut la Direptate, pare a fi mai degrabă acel moment al „amnistiei generale"[58], susținătorii și foștii adversari venind să se supună noului domn și să-i închine steagul Moldovei. Din păcate, aceste surse au fost neglijate, sau tratate cu superficialitate, asta și din dorința de a crea un scenariu cât mai frumos pentru domnul ce avea să fie supranumit „cel Mare". Însă, cum nu tot ceea ce este frumos este și adevărat, trebuie să acceptăm faptul că Ștefan nu și-a legitimat puterea prin ungere, asta pentru că, la 1457, nu exista cadrul ideologic necesar, pentru a aduce o asemenea „inovație" în sprijinul monarhiei. Abia în timpul domniei sale se va crea acest cadru, ce va implica o anumită durată și transformări importante la nivelul mentalului

54 Radu G. Păun, *op. cit.*, p. 184.

55 Gilbert Dagron, *op. cit.*, p. 102.

56 *DRH, A,* II, p. 104, nr. 70.

57 *Ibidem*, p. 102, nr. 69.

58 Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț*, București, 2001, p. 54.

colectiv, fapt vizibil în cadrul surselor pe care le-am adus în discuție. Astfel, diferența de mentalitate între autorul Letopisețului de la Putna, și în general toți cronicarii din veacul XVI, și autorul Letopisețului de curte din vremea lui Ștefan cel Mare este cât se poate de elocventă.

Dan Floareș

Asediul Cetății Neamțului (1691). Observații

Împrejurările asediului Cetății Neamțului au fost cunoscute inițial din relatările lui Dimitrie Cantemir. După descrierea primei etape a campaniei lui Ioan Sobieski în Moldova, din anul 1691, conținând replirea spre vest a armatei polone, se arată în continuare:

Regele, după ce și-a urnit tabăra de la Cotnari, trecând apa Siretului, ca să nu pară că se întoarce în Polonia fără vreun laur de biruință, își îndreaptă tabăra către Neamț; iar Neamțul este o cetate foarte veche și foarte puternică. Dar, fiindcă domnilor nu le este îngăduit să întărească cu oșteni și cu strajă asemenea cetăți, în cetățuie locuiau doar nouă vânători (căci târgul de sub cetate se află la șes); pe aceasta regele se apucă să o cucerească. Vânătorii se îngrijesc de apărare, închid porțile cetățuii, se rânduiesc câte doi la fiecare parte a cetățuii, în timp ce mai marele lor le pune bărbătește la îndemână praf și plumbi. Regele mai întâi se mânie, apoi pune la bătaie balimezurile și bombardele, dar cum așa era făcută cetățuia să nu pățească nici o stricăciune, îl întârzie pe rege patru zile la împresurare; el pierde 50 de oșteni, împreună cu comandantul artileriei; în cele din urmă, trimițând un mijlocitor, le poruncește să iasă, scăpându-și sufletele și armele, și să predea cetățuia. Ei rămăseseră doar șase, trei fiind uciși; răspundeau că nu pot să predea cetatea fără porunca voievodului. Regele prin niște dieci moldoveni, plăsmuiește o scrisoare a lui vodă și, ca și cum solul ar fi fost din porunca lui domnului, li se dă poruncă să predea regelui cetățuia. Vânătorii, oameni neprefăcuți, socotind că omul care venea a fost trimis de domn și că scrisoarea este cu adevărat a lui vodă predau cetățuia[1].

În continuare, se arată mânia regelui la vederea celor (doar) șase supraviețuitori și intervenția salvatoare a hatmanului Iablonovski, ce a determinat eliberarea vânătorilor[2]. Același episod a fost redat de Cantemir și în *Istoria Imperiului Otoman*, dar evenimentele au fost plasate în 1686:

Regele Poloniei, după ce a scăpat de tătari (căci turcii încă nu veniseră peste Prut), pentru ca să nu se pară că el a consumat banii de la Papă și nu a făcut nimic, la întoarcerea către casă a ocupat cetatea Neamț (Nemez), dar nu fără dificultate, deși era golită de locuitori; căci din întâmplare rămaseră acolo 19 vânători moldoveni; aceștia închid porțile, trag podurile și refuză regelui intrarea. Acesta, neștiind ce garnizoană puțină este în cetate, o bombardează patru zile incontinuu. Vânătorii noștri se apără cu bravură și ucid 50 de poloni împreună cu comandantul artileriei. În fine, în a cincea zi, văzând că zece camarazi ai lor au căzut morți, capitulează și predau cetatea sub condiția ca garnizoana să se poată depărta unde-i va place. Regele le acordă condițiunea; dar când a văzut că nu mai mult de șase vânători ies din cetate, aducând în spate pe alți trei camarazi ai lor răniți, cuprins de admirație, furie și rușine, dă ordin a-i spânzura imediat; Iablonovski însă se interpune și-i aduse aminte că le-a promis a-i lăsa liberi; așa i-a lăsat să meargă unde le place. După aceea pune 200 de călăreți aleși în cetate, și cu restul armatei

1 Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir, zis cel Bătrân, domnul Moldovei*, în *Opere complete*, VI, I, ed. crt., trad. și anexe Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu, București, 1996, p. 165.

2 *Ibidem*, p. 165-166.

merge la Suceava, vechea reședință a principilor Moldovei; și fiindcă nu erau nici locuitori, nici soldați în ea, să-i facă rezistență, i-a fost ușor să o ocupe și să pună garnizoană din trupele sale[3].

După cum se poate observa, aici Cantemir a urcat numărul apărătorilor la 19 vânători.

O relatare mai puțin precisă aflăm din jurnalul francez *La Gazette*, la rândul ei preluată dintr-un buletin militar polonez:

De Varsovie, le 2 novembre 1691...Les lettres de l'armée polonoise du 8 de ce mois portent que le Roy a pris la ville de Nimiecz, sur la frontiere de Transylvanie ou le hospodar de Moldavie avoit mis une petite garnison qui s'est rendue à discrètion"[4].

Episodul a putut fi reconstituit cu o mai mare precizie după ce Ilie Corfus a pus în circuitul istoriografic jurnalul de campanie al unui participant la evenimente, respectiv, Cazimir Sarnecki[5]. Asediul, care a durat câteva ore, este descris sub data de 14 octombrie 1691:

Am stat în același loc o milă departare de Neamț, căci până la el trebuia să înconjori, trecând printr-o pădure de fag. Între timp, domnul voievod de Kiev, pregătindu-și un drum prin tăierea copacilor sub cetate, s-a apropiat de ea pentru operații și a început s-o atace cu mortiere și tunurile mici, căci cele mari n-au putut să le aducă atât de repede prin munți. La jumătatea după-amiezii o grenată de a lor a căzut în cetate, a smuls mâna unui bulucbașă, locotenent, și a ucis câțiva oameni; îndată s-au predat și au dat drumul la alor noștri la cetățuia și la portița cetății, au lăsat să intre din afară garda noastră pentru a hotărî măria sa regele, la a cărui discreție s-au predat. Au ucis câțiva oameni de-ai noștri cu archebuzile cu cârlig și cu pușile lor de mână ienicerești"[6].

În privința garnizoanei, Sarnecki a mai notat:

Au fost acolo șase căpitani comandanți sau bulucbași, unul dintre ei frumos, cu barbă; un număr de 12 archebuze cu cârlig și 90 de puști ienicerești de mână...Comandanții din această cetate au salutat pe măria sa regele, care ședea în cort. Măria sa le-a declarat iertare și libertate, ca să meargă unde li-i voia, ca să știe că un domn creștin nu vrea sânge creștinesc. Și așa toți oamenii s-au dus la domn. Ceilalți oameni erau din Cotnari și din Târgul Nou și din acest orășel Neamț, precum și din locurile sale mai apropiate[7].

Ilie Corfus și, după el Constantin Rezachevici, au văzut aici sfârșitul unei legende lansate de Dimitrie Cantemir, după care cetatea ar fi rezistat patru zile cu un număr infim de apărători (nouă vânători)[8]. Referitor la garnizoană, Ilie Corfus concluziona că cetatea *„a fost apărată de un număr corespunzător de oameni, de vreme ce erau echipați cu 12 archebuze și cu 90 de puști de mână și din moment ce erau comandați de șase ofițeri"*[9]. La fel, Constantin Rezachevici a conchis că garnizoana era formată din 100 de pușcași[10].

---

3 Idem, *Istoria imperiului otoman*, trad. I. Hodosiu, București, 1876, p. 544.

4 V. Mihordea, *Les Principautés Roumaines dans la presse française au XVIIe siecle (1680-1699). Extrait de „La Gazette"*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1932, p. 127-128.

5 Ilie Corfus, *Asediul Cetății Neamțului din 1691. Sfârșitul unei legende*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 549-552.

6 *Ibidem*, p. 551.

7 *Ibidem*, p. 551-552.

8 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 165.

9 Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 552.

10 Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 209.

Să observăm, pentru început, că istoricii citați au combătut un izvor tendențios, pe Cantemir, cu un altul, având același defect, Sarnecki făcând parte din tabăra polonă. De asemenea, s-a echivalat numărul armelor cu acela al apărătorilor, deși lucru curios, până și Sarnecki evită acest lucru, oferind doar numărul căpeteniilor. În sfârșit, cei șase comandanți ai lui Sarnecki coincid curios, ca număr, cu cei șase supraviețuitori dintre vânătorii de la Cantemir. Referitor la „ceilalți oameni" din localități învecinate, pomeniți de Sarnecki, un studiu recent referitor la un episod petrecut la 1674, tot în legătură cu Cetatea Neamțului, a demonstrat că, pe timp de pace, cetatea a jucat rol de depozit de mărfuri[11]. La apropierea nemților aflați în serviciul polonilor, mai marii cetății *„au pus de au strigat crainicul în târg în Neamț trei zile, ca să meargă tot omul cine ce are pus în cetate Neamțului să-și scoată, dând știre că vin nemții să prinză cetatea"*, prilejuind autorului studiului, Sorin Iftimi, constatarea că *„dacă cetatea era considerată un depozit sigur în vreme de pace, ea nu mai prezenta aceeași garanție pe timp de război"*[12]. Cu atât mai mult nu va mai fi prezentat garanții de securitate pentru oameni. Dacă asociem tuturor acestor lucruri și observația integral adevărată a lui Cantemir, după care *„domnilor nu le este îngăduit să întărească asemenea cetăți cu oaste și strajă"*[13], nu este exclus ca „legenda" să fie, până la urmă, cât se poate de adevărată.

Ceea ce a uimit în relatarea principelui moldovean a fost așadar numărul infim de apărători ai cetății. Se poate demonstra însă că cei nouă vânători reprezintă un număr rezonabil pentru o garnizoană este drept în timp de pace, pentru sfârșitul secolului al XVII-lea. Anterior, împrejurările debarcării lui Despot stârniseră un mare interes printre contemporani. Aflăm de la Sommer că, imediat după revolta împotriva domnului, în vara anului 1563, primul lucru pe care l-au încercat moldovenii conduși de Tomșa a fost ocuparea cetăților *„în care erau străji"*. Cărturarul a relatat masacrarea garnizoanei de la Cetatea Neamțului, formată din 10 germani; dacă îi mai adăugăm pe cei câțiva care îl vor fi însoțit pe Ioachim Prudentius, comandantul lor, ce lipsise în acel moment, putem avea o idee despre numărul de oșteni afectat în timp de pace străjuirii cetății[14]. Cam același număr, oscilând între 10-30 de apărători îl aveau garnizoanele cetăților transilvane în secolele XVI-XVII[15]. Astfel, cetatea Aradului, ocupată la 1550 de către turci, avea la 1590, o garnizoană de 32 de oameni[16]; cetatea Șoimuș avea la începutul secolului al XVI-lea 12 apărători în timp de pace[17]; Lipova - 20 plus doi bucătari și doi zidari[18]; castelul Bran, de asemenea, la începutul secolului al XVI-lea - doi castelani, doi vicecastelani, doi străjeri, o bucătăreasă și un pivnicer[19]; este drept, fortificația

11 Sorin Iftimi, *Un episod necunoscut din istoria Cetății Neamțului (1674-1681)*, în *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, 2003, p. 30-40.

12 *Ibidem*, p. 40.

13 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 165.

14 Johannes Sommer Pirnensis, *Viața lui Iacob Despot, domnitorul moldovenilor*, în *Viața lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998, p. 69.

15 Uneori și mai puțini, *cf.* Gheorghe Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986, p. 63.

16 Adrian Andrei Rusu, George Pascu-Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 35.

17 *Ibidem*, p. 77; 14 la Gheorghe Anghel, *op. cit*., p. 63.

18 Gheorghe Anghel, *op. cit*., p. 63.

19 *Ibidem*.

Ciala, astăzi cartier al Aradului, adăpostea în timp de pace 100 de soldați[20], iar Oradea sau Făgărașul puteau adăposti, spre sfârșitul secolului până la 500 de apărători[21]. Însă, referitor la cazul discutat aici, acela al cetății Neamțului, el este unul special: țara se afla, într-adevăr, în plin război, dar decizia lui Sobieski de a ataca cetatea a fost una surprinzătoare, el aflându-se în plină retragere. Chiar și Cantemir notează că vânătorii se aflau acolo „din întâmplare".

În concluzie, neobișnuit ar fi fost nu atât ca cetatea să fi fost apărată de cei nouă (sau 19) vânători ai lui Cantemir, ci de cei 100 de pușcari ai istoriografiei recente.

Le siege de Citadelle de Neamț (1691). Oservations

Résumé

L'article reprend, de manière très succincte, les circonstances du siège de la Forteresse de Neamt de 1691, par les troupes polonaises à la commande desquelles se trouvait le Roi Jan Sobieski. On a utilisé peu de sources directes, dues principalement à Dimitrie Cantemir, fils du prince régnant de l'époque, Constantin Cantemir (1685-1693). La discussion est concentrée moins sur le siège en tant que tel que sur l'effectif de la Forteresse, plus exactement sur le personnel de celle-ci. L'argumentation, s'appuyant aussi bien sur des sources, que sur certaines analogies, surtout du milieu transylvanien, a configuré l'image d'un effectif relativement réduit de soldats.

20 Adrian Andrei Rusu, George Pascu-Hurezan, *op. cit.*,, p. 43.

21 Gheorghe Anghel, *op. cit.*, p. 63.

Sorin Iftimi

Pe urmele lui Daniil Philippidis (1755-1832)

Pentru români, Daniel (Dimitrios) Philippidis este cunoscut drept cel dintâi care a folosit în scris, într-o lucrare științifică, numele de „România" (1816), cu jumătate de secol înainte ca statul pe care îl denumea astfel să existe efectiv pe hartă. Grecii îl cinstesc, la rândul lor, pe acest cărturar iluminist apreciind contribuția sa la modelarea limbii grecești moderne și la pregătirea spirituală a generației care avea să înfăptuiască mișcarea de eliberare națională (1821).

Date biografice privitoare la acest însemnat cărturar sunt sumare și adesea contradictorii[1]. În istoriografia română, primele contribuții privitoare la viața și opera sa sunt datorate lui Constantin Erbiceanu, care a făcut din acest subiect o preocupare constantă[2]. Filologul Alexandru Philippide a scris, în 1893, un articol prin care dorea să îndrepte câteva inexactități și să acopere unele lacune de informare, oferind informații cât mai exacte despre acest subiect[3]. El scrie că Daniil Philippidis, fusese „unchi după frate al bunicul său" Nicolae Philippidis, ceea ce explică de ce în familie nu se cunoșteau prea multe detalii despre sfârșitul acestuia; fiind călugăr încă din tinerețe, el nu a avut urmași direcți care să îi păstreze memoria. În vara anului 1888, Al. Philippide a făcut o vizită Tesalia, în satul Milies de pe muntele Pelion, la 26 km de orașul Volos, unde se născuse Daniil, încercând să culeagă date cât mai corecte despre ilustrul său înaintaș. Al. Philippide nota că Daniil era fiul lui Philippos Argyriu și că a fost cel dintâi din familie care și-a luat numele de *Philippidis*.

Data nașterii cărturarului s-a dovedit a fi un subiect foarte disputat, anii propuși prezentând diferențe cronologice foarte mari. Grigorie Costandas, vărul său, dă anul 1758, cel mai uzitat; Al. Philippide propune 1770, în timp ce Cath. Koumarianou coboară la 1750-1755. Ariadna Camarano-Cioran subscrie la această din urmă opinie, bazându-se pe o faptul că, într-o scrisoare din 1818 el afirma că se află pe punctul de a deveni septuagenar. În registrul

---

1 O fișă biografică la Elena Lazăr, *Panorama literaturii neoelene*, București, 1987, p. 73-74; ed. II, cuvânt înainte de K. Mitsakis, București, 2001, p. 103-104. Menționăm și studiul lui Demetrius Pantelodimos, *Demetrios-Daniel Philippides*, publicat în volumul *Personalities of Magnesia*, Volos, 1973, p. 115-145, (care nu ne-a fost însă accesibil).

2 C. Erbiceanu, *Fragment pentru istoria națională (Filipid Dimitrie. Istoria Românilor)*, în *Revista Teologică*, IV, 1886, 10; *Istoria veche a Românilor de la Traian până la al II-lea descălecat, cum și existența românilor în permanență în Dacia traiană, de D. Philippide, la 1816, în limba greacă*, în *BOR*, XXVII, 1903-4, p. 964-976; vezi și p. 1085-96; *Câteva cuvinte despre Filipid*, *loc. cit.*, p. 1096-1100; *Despre români din scrierea lui Daniil Filipid (Istoria și Geografia românilor)*, în *BOR*, XXX, 1906-07, p. 922-9 și 967-980; *Studiu asupra Istoriei României, scris de Demetre Filipide și tipărită în Lipsca, la 1816 (tom I, partea I)*, în *Arhiva*, Iași, 1892.

3 Alexandru Philippide, *Notiță bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în *Arhiva*, tom IV, 1893, p. 162-165;

care consemnează decesul său se arată că la 1832 avea 97 de ani, vârstă ce pare exagerată; printr-un calcul simplu, se ajunge la anul nașterii 1755, ceea ce face ca această cifră să fie mai plauzibilă decât pare la prima vedere.

Dimitrios Philippidis și-a început studiile în localitatea natală, continuând apoi la Școala din insula Chios. La 1779 era călugăr la Muntele Athos, sub numele de "Daniil". Pe la 1780-1781 îl întâlnim ca student al Academiei din București. Trece apoi în Moldova, devenind profesor la Academia Domnească din Iași, pe la 1784. În 1787 își continuă studiile la Viena, unde a devenit colaborator al marelui cărturar Anthim Gazis (vărul său)[4]. Pe la 1790 studia matematica, fizica, astronomia și geografia la Paris, frecventând pe savanții Lalande și Barbié du Bocange[5]. În această perioadă a redactat, împreună cu vărul său, Gregorias Konstandas, *Neoterike Geografia* ("Geografia modernă"), dedicată cneazului Potemkin, tipărită la Viena, 1791. Această scriere este recunoscută ca una din primele încercări de folosire a limbii populare (neogreaca) în științele exacte.

Nostalgia față de locurile natale îl determină să revină în Grecia, la Milies, 1795. Alexandru Philippide scria că, și în vremea sa (1888) "se arată călătorului scaunul de piatră de pe care, la umbra unui platan, acest om vorbea copiilor uimiți, fără plată, despre gloria trecută a Eladei". După șase luni Daniil s-a mutat la Constantinopol, unde a poposit doar un an. Aici, un incendiu devastator l-a ruinat complet, pierzând obiecte prețioase pentru el: manuscrise ale propriei opere, instrumentele de fizică ș.a. În plus, o epidemie ce i-a pus viața în pericol l-a făcut să renunțe la șederea în capitala Imperiului otoman și să revină în Moldova (1796).

La Iași a fost angajat de marele vistier Iordache Balș ca profesor particular pentru fiii săi (1796-1803)[6]. Aici el n-a întrerupt contactele cu Occidentul, purtând corespondență cu diverse personalități și comandând cărți, inclusiv lucrări ținând de "științele pozitive". Printre autorii preferați se numără: Voltaire, Rousseau, Condillac, Kant, Bossuet și Malby. Pentru

4 Despre Antihim Gazis, Philippidis își exprima o părere nu prea bună, în corespondența sa către Barbie. Într-o scrisoare (redactată în franceză) descoperită de Mircea Filip, acesta afirma următoarele (1816?): „Am scris domnului Gazi acum 11 luni, ca să definitiveze și să graveze harta nordului Asiei și a României... Este atâta imprudență, atâta stângăcie, atâta pungășie, atâta ticăloșie în înapoierea (...) în sfârșit, după 8 luni, a originalului hărții cu gurile și a celor două gravuri ale nordului [Asiei] și ale României, destul de rău executate și eu m-am chinuit tare mult să le rectific atât cât e posibil..." (...) „Sunt hărți destul de bune făcute de austrieci, dar el, Gazis, plin de capricii, n-a vrut să le consulte. El își închipuie că este geograf fără a ști alfabetul geografiei, după cum își închipuie că este mare elenist și începe dicționare fără a fi capabil să traducă o pagină din Demostene sau Tucidide, sau să scrie în elenă patru-cinci rânduri. El îmi reține de 4-5 luni, mai bine de 1 500 de cărți, pe care i le-am împrumutat pentru 4 luni. Drept orice răspuns el îmi spune că eu trăncănesc" (*apud* Nicos Gaidagis, *Catalogul cărților grecești din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași* , vol. III (1801-1821), Iași, 1978, nr. 238).

5 Vezi *Correspondance de Daniel Demetrius Philippides et de I.D. Barbie du Bocange (1795-1819), publice avec une introduction et des notes par Alexandre Cioranescu*, Salonique, Institute for Balkan Studies, 1965. Pentru această perioadă (1790-1794), vezi și Anna Tabaki, *Les intellectuals grecs a Paris (fin du XVIII*[e] *– début du XIX*[e] *siècles)*, în *Buletinul Societății Române de Studii Neoelene*, 1999 (*Corneliae Papacostea Danielopolu in memoriam*), p. 78-79.

6 Recent, pe fațada clădirii în care rezida marele dregător (azi Palatul Poștei, de pe str. Cuza Vodă nr. 3) a fost dezvelită o placă de marmură ce amintește perioada petrecută de Philippidis sub acest acoperiș. Iată textul inscripției: „În această casă a locuit și a lucrat, între 1796-1803, cărturarul grec Dimitrie Philippide (†1832), mare prieten al poporului român care, vizionar, a utilizat în cărțile lui termenul de România pentru a desemna unitatea teritorială și comunitatea spirituală a românilor din cele trei țări românești în viitor reunute. ACREMIS Martie 2004. Comunitatea Elenă Iași".

fiii familiei Balș a comandat *Dicționarul Academiei Franceze* precum și celebra *Enciclopedie Franceză*. Mai mult, a amenajat în locuința arătată și un laborator pentru experiențe, dotat cu cele mai moderne instrumente didactice, comandate în Franța.

În această perioadă el a tradus mai multe manuale: *Logica* lui Condillac (tipărită în 1801, la Viena), *Aritmetica* și *Geometria* profesorului francez Mauduit (1801), *Astronomia* lui Lalande (apărută la Viena, în 1803), ultima dedicată domnului Moldovei, Alexandru Moruzi. Au urmat *Fizica*, de Brisson, precum și *Chimia* lui Froureroy. Astfel a contribuit la introducerea manualelor franțuzești, moderne atât prin viziunea iluministă cât și prin metoda pedagogică, la Academia din Iași. El a militat pentru introducerea limbii populare (neogreaca) în învățământ, aducându-și o contribuție esențială la formarea terminologiei științifice în fizică și astronomie. A tradus din operele lui Iustin și Florus.

În 1803, când domnul Alexandru Callimachi decisese reorganizarea Academiei Domnești, l-a invitat pe Daniel Philippidis pentru a preda științele pozitive: matematica și fizica. Această Academie funcționa într-o clădire (astăzi dispărută) ce se afla în fața actualei Catedralei Mitropolitane din Iași. Formalitățile numirii oficiale s-au prelungit în urma acuzațiilor de ateism care au fost aduse scrierilor sale, considerate rodul studiilor de la Paris în primii ani după Revoluția Franceză[7]. La Academie avea să organizeze un alt Laborator pentru experimente de fizică și chimie, atrăgând interesul domnului Callimachi, cu care purta lungi discuții pe teme științifice. După 1805, o boală îndelungată i-a afectat activitatea de profesor, Philippidis fiind nevoit în cele din urmă să predea îndatoririle de profesor către tânărul, pe atunci, Dimitrie Govdelas.

*

În memoriile sale Radu Rosetti face o referire care ar putea interesa subiectul de față, chiar dacă este mai greu de plasat cronologic: „Câțiva ani de la așezarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoștință cu un iezuit lepădat de călugărie, pe care îl numea *le père Daniel*. Îi atribuia tot ce știa (...) și-l descria ca pe un bărbat deosebit de învățat. Povestea cum petrecea cu dânsul ceasuri întregi, ascultând câte i le spunea despre diverse religii și sisteme de filozofie, despre legile naturii și trecutul omenirii; bineînțeles că și fostul iezuit era un ateu convins..."[8]. Această bunică a sa era Eufrosina Manu, crescută în Fanar, descendentă din Mihail Manu, marele logofăt al Patriarhiei din Constantinopol (m. 1754). Ea se născuse la 1790, în Constantinopol. Era fiica lui Dimitrie Manu (n. 1755) și a domniței Măriora, fiica lui Nicolae Caragea vodă. Tatăl ei a fost, pentru doar câteva luni (1782), mare dragoman al Porții Otomane (echivalentul ministrului de externe). La Istanbul, acesta se ocupa de opere

7 Aflându-se la Paris în anii Teroarei, Philippides a fost nevoit să renunțe, pentru o vreme, la veșmintele de călugăr, „trăind ca un laic". A avut și o anumită atitudine anticlericală, atribuind căderea Constantinopolului înmulțirii exagerate a mănăstirilor, precum și modului de trai îmbelșugat și parazitar al călugărilor. El afirma că „în mănăstiri sunt oameni leneși, care, în loc să își salveze sufletele, își salvează trupurile". „Din nebunie și superstiție, regii au făcut să crească numărul mănăstirilor, făcând, în felul acesta, să crească prostia, inconștiența și ipocrizia în regatele lor". Referitor la noile idei, scria, la adresa contestatarilor cu vederi înguste: „Prevăd că broaștele infecte vor ridica capetele lor impure din noroiul în care zac, pentru a se revolta împotriva necredinței! Trebuie să fim curajoși și să nu ne temem de vociferările lor infernale" (Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, p. 112-113, 121).

8 Radu Rosetti, *Amintiri. I. Ce am auzit de la alții*, București, 1996, p. 49, text și nota.

literare și poseda cea mai bogată bibliotecă din acea epocă, după aprecierea marchizului de Rivière, ambasadorul Franței la Constantinopol. Este probabil că acesta, prin preocupările sale cărturărești, l-a cunoscut pe Daniil Philippidis în timpul scurtei ședere a acestuia în capitala otomană, pe la 1795. Dimitrie Manu a revenit în Țările Române după 1792, ocupând succesiv dregătoriile de mare postelnic, mare spătar, și chiar de caimacan (locțiitor de domn în perioadă de interimat), mai întâi la București, iar apoi la Iași. Dimitrie Manu este cel care l-a angajat pe Daniil Philippidis ca profesor pentru copii săi: Constantin Manu (autor al mai multor scrieri), căsătorit cu Sevastia, fiica lui Iacob Arghiropol, mare dragoman al Porții; Nicolae Mano, care a fost ambasadorul Imperiului Otoman la Paris, pe lângă Ludovic al XVIII-lea (1816-1821), în preajma revoluției grecești[9]. Nu faptul că Philippidis a contribuit la educația unor domnișoare din familia Manu este important, ci realitatea că el l-a format pe diplomatul *Nicolae Manu* (m.1824), pe care ambasadorul Franței la Constantinopol îl recomanda ca fiind un om foarte instruit, inițiat în diverse științe foarte bun vorbitor de franceză, limbă în care se exprima cu ușurință și eleganță. Au rămas de la el scrisori politice interesante, adresate din Paris, în vremea Eteriei, mamei sale, domnița Mărioara Manu (născută Caragea). Urmașii direcți ai lui Dimitrie Manu și Mariei Caragea s-au stabilit ulterior la Atena[10].

Principala reședință din Iași a familiei Manu s-a aflat pe locul actualei case Anastasie Bașotă, de unde începe strada Sărărie, binecunoscută din documente[11]. Aceasta pare să fi aparținut însă unei alte ramuri a familiei decât cea din care făcea parte Eufrosina Manu[12]. Întâmplarea face ca această casă să intre, ulterior, în proprietatea unui Iordache Catargi[13]. Genealogia familiei Catargi nu este însă suficient de bine lămurită pentru a putea stabili dacă

9 Acestora li se adaugă încă o soră, Tarsița, căsătorită cu marele vornic Grigore C. Filipescu din Muntenia. Eufrosina a fost căsătorită, pentru scurtă vreme, cu marele vornic Iordache Golescu, din Muntenia, iar a doua oara a fost maritată cu hatmanul Răducanu Roset din Moldova, bunicul lui Radu Rosetii istoricul. Constantin George Mano, *Documente din secolele al XV-lea – al XIX-lea privitoare la familia Mano*, pastrat în familia lui Radu Roseti, este publicat în această lucrare, planșa 13 (între p. 316-317).

10 Pe la 1900, "șeful casei" Manu de la Atena era generalul Trasybul Manu, ce s-a distins în războiul Greciei cu Turcia; acesta a fost căsătorit cu o reprezentantă a familiei Mavromihali (vezi *loc. cit.*). Pentru familia Manu vezi și recenziile publicate de Const. Giurescu, din „Convorbiri literare", XLII, 2, 1908, p. 292-295; Elie Nicolescu, *Familia Mano – câteva cuvinte asupra Monografiei acestei familii*, în „Literatura și arta română", XII, 1908, p. 271-279. Vezi și N. Moțoc-Epureanu, *Genealogia familiei Manu*, București, 1904, 1. tab.

11 Gh. Ghibănescu, *Documentele caselor Bașotă*, în *IN*, 1926-1927, p. 112-166. Era o casă de piatră „cu trei rânduri, la înălțime, în capul uliții Târgului de Sus". Încă din 1809 Ecaterina Suțu, văduva lui Scarlat Manu, având în întreținere șase copii nevârstnici, se vede nevoită să o vândă la sultan-mezat, deoarece neavând surse suficiente de venit, nu-și putea permite să locuiască în aceast impozant imobil, și nici să acopere „cheltuiala ce trebuie la o așa casă, și *pentru a ține dascăli spre procopseala copiilor ce au rămas*". Banii rezultați din vânzarea casei urmau sa fie puși cu dobândă, iar câștigul rezultat trebuia să acopere cheltuielile familiei și cele necesare pentru creșterea și educația copiilor.

12 Este vorba de ramura marelui logofăt Manuel Manu, căsătorit cu Zamfira Caragea (vezi, George Manu, *op. cit.*, p. XXIII-XXIV).

13 *Ibidem*, p. 163, nr. XCVIII. Documentul din 1 iunie 1838 vorbește despre casa logofătului Iordache Catargi: „casele mele cele arse, de aice din orașul Iași, din capătul uliței Târgul de Sus, lângă cișmeaua de lângă Cizmărie, *numite a Manului*, cu toate binalele de pe locul cuprins împregiur cu zid de piatră stricat, așa cum se găsește astăzi (...), ce am de la fiii răposatului logofăt Manu". Aceste case arse le-a vândut acum hatmanului Anastasie Bașotă, cu 1800 de galbeni blanci împărătești.

este vorba despre același Iordache Catargi care a fost bunicul istoricului Radu Roseti[14].

*

Din 1808, Moldova se pregătea să devină câmp de bătălie într-un nou război ruso-otoman, așa încât Philippidis s-a hotărât să părăsească acest teren ce se anunța primejdios. S-a decis pentru o nouă călătorie la Paris, unde îl întâlnim în anii 1810-1812. În acest ultim an, a vizitat Strasburgul și Viena.

După liniștirea apelor, îl aflăm din nou în Moldova, iar în 1814-1815 chiar peste Prut (devenită gubernie rusească sub numele de Basarabia). A petrecut o vreme la Chișinău, unde a avut probabil, un serviciu pe lângă nou întemeiata Mitropolie. Șederea sa în acest oraș trebuie pusă în timpul păstoririi mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni, pentru a cărui bună gospodărire are cuvinte de laudă, în câteva rânduri. În acest timp a străbătut diverse regiuni ale Basarabiei, realizând la fața locului documentația pentru viitoarele sale lucrări. În 1815 vizita Cetatea Albă de pe țărmul Mării Negre, despre care ne-a lăsat o descriere detaliată[15].

În *Geografia României* (1818) arată că în grădina Mitropoliei de la Chișinău s-au sădit, prin îngrijirea sa, cinci platani, aduși de la Constantinopol. El avea o mare predilecție pentru această specie de arbori mediteraneeni, podoaba vechilor piețe din Grecia, în prezența cărora retrăia iluzoriul sentiment de "acasă". Nu mai văzuse acest arbore în Moldova, dar l-a întâlnit în orașele Europei, unde n-avea, totuși, măreția celor din Grecia.

Dintre acești bătrâni platani, care ar fi trebuit să aibă vârsta de aproape două secole, credem că mai există astăzi doi sau chiar trei. Unul se află chiar lângă clădirea Guvernului, pe colț, fiind însoțit și de o plăcuță care atesta că este monument al naturii, fiind protejat de lege[16]. Tot în Piața Marii Adunări Naționale, dar vizavi de Guvern, între arcul de triumf și clopotnița Catedralei, cam pe același aliniament cu cel semnalat mai sus, se află un al doilea platan venerabil, care deși pare de aceeași vârstă, nu este marcat ca monument al naturii. Un al treilea platan se află în fața clădirii Președinției Republicii Moldova. Pe acest întins loc a fost cândva grădina Mitropoliei[17]. Credem că acești platani sunt supraviețuitorii celor cinci pe care i-a plantat Daniil Philippidis, pe la 1814.

*

Deosebit de însemnate pentru noi sunt două din lucrările lui Philippidis: *Istoria României*, tipărită în limba neogreacă la Leipzig[18], în 1816 și scrierea complementară, *Geografia*

14 Acest Iordache Catargiu era fiul vornicului Constantin Catargiu (care a locuit în clădirea Muzeului Unirii de pe str. Lăpușneanu), nepotul banului Ștefan Catargiu și strănepotul logofătului Ilie Catargiu. La 1822, hotărându-se să se stabilească la dreapta Prutului, în noua gubernie rusească Basarabia (unde își avea și majoritatea moșiilor), cerea un atestat de noblețe, iscălit de marii boieri moldoveni, care i-a și fost acordat, la Chișinău (Arhivele Naționale Iași, fond Documente, P. 171/2, copie).

15 N. Bănulescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, București, 1924 (extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1923, p. 121, 125.

16 Inscripția, astăzi dispărută, arăta (nu știm pe ce bază) că acest platan ar fi fost plantat la 1825.

17 Mulțumesc și pe această cale colegei Ludmila Bacumenco, doctor în istorie, pentru verificările pe care le-a făcut la fața locului, în 2005.

18 Lucrarea a fost tipărită recent, în ediție românească integrală: Daniél Philippidés, *Istoria României*, tom I, partea 1, traducere de Olga Cicanci, București, 2004, 467 p.

României, apărută în 1818. Pe lângă faptul că folosește pentru prima dată într-o lucrare științifică numele modern al statului român, autorul combate, de pe poziții iluministe, teoriile ce contestau originea latină și continuitatea românilor. Prin termenul de "România" el desemna teritoriul Daciei antice "într-un timp în care orice alt învățat, român sau străin, știa să vorbească numai de o Moldovă și de o Muntenie"[19]. Această atitudine liberală și dezinteresată merită a fi în mod deosebit apreciată[20].

În 1820, plănuia să redacteze o *Enciclopedie* în 12 volume, în greaca "vulgară" (neogreacă), dar nu a mai avut timpul și condițiile pentru a duce la bun sfârșit acest proiect.

Biblioteca Centrală Universitară "Mihai Eminescu" din Iași, moștenitoarea vechii biblioteci a Academiei Domnești din secolul XVIII, mai deține astăzi mai multe titluri din scrierile lui Daniil Philippidis.

*

După revoluția elenă de la 1821, deși nu se implicase atât de mult în evenimente pentru ca Înalta Poartă să-i poată aduce vreo acuză însemnată, a considerat că este mai prudent să părăsească teritoriile aflate sub suzeranitate otomană, reluând drumurile Apusului. Rizo Nerulos, care l-a cunoscut, îl credea prea bătrân și slăbit pentru a reveni în Grecia natală, încă neașezată, dar nici el nu era prea informat, presupunând că Philippidis „se va fi întors în Moldova, liniștită acum, unde câțiva ani mai în urmă avea să-și încheie zbuciumata viață de neastâmpăr, înmormântat undeva acolo". Mai apropiat de el a fost Neofit Ducas, care îi scria, în ultimii ani, că dorea să-l aibă tovarăș de drum la întoarcerea în patrie, „la mama Hellada", căci „ce mai pot ei spera acum, niște bieți moșnegi fără putere"[21].

În anii următori, Daniil Philippidis a cerut protecția țarului, căruia îi și dedicase lucrarea *Istoria românilor* (1816), pentru a se refugia peste Prut, în gubernia Basarabia. Din acest moment, biografia cărturarului a intrat într-un con de umbră, datele fiind puține și nesigure. Miliarkis[22] scria că Philippidis a murit în Basarabia, la 1833, „după cum însemna *Chronologia* lui Chiriac Melirrhytos", fără a se cunoaște orașul sau satul unde odihnesc oasele sale. Al. Philippide afirmă că Daniil „a fost numit egumen la o mănăstire din Bălți și aici, în acest oraș, a încetat din viață, la *9 noiembrie 1832*".

În 1924, N. Bănescu își exprima îndoiala față de data atât de exactă a decesului, avansată de Al. Philippide, dată a cărei sursă nu era precizată. Socotind-o contestabilă, el a avansat o nouă ipoteză: „Dintr-un pasagiu al cărții lui Rizo Nerulos, rezultă că Daniel Philippide a murit *înainte de 1826* (s.n.). Fostul său discipol își încheie astfel paginile pe care i le închină: «Deși lucrările sale științifice și literare sunt de ajuns pentru renumele său, mă simt fericit a însemna aici aceste puține rânduri, *în memoria sa* și a-i plăti, ca discipol, datoria sfântă a recunoștinței». Înțelesul celor din urmă cuvinte nu lasă, credem, nici o îndoială în această privință. Data tipăririi prelegerilor ținute de I. Rizo Nerulos, la Geneva, este 1826. Înainte de această dată trebuie pusă, prin urmare, moartea lui Daniel Philippide, la vârsta de aproape

19 Alexandru Philippides, *op. cit.*, p. 163.

20 Contemporanii greci nu au avut o atitudine la fel de generoasă. Ei îi reproșau: la ce folosește această operă cauzei elenismului? Probabil din aceasta cauza lucrarea s-a oprit la volumul I, neexistând suficient interes pentru continuarea ei.

21 N. Bănescu, *op. cit.*

22 Miliarkis, în *Εστία*, XIX, 1885, nr. 476.

60 de ani"[23]. Deși pare convingătoare la prima vedere, această ipoteză punea în circuit un an terminus diferit al vieții cărturarului, care avea să încurce stabilirea adevărului vreme de câteva decenii. Ariadna Camariano-Cioran semnala că în Arhivele Statului din Chișinău se păstrează Registrul de stare civilă a bisericii din Bălți, în care, sub data de *6 noiembrie 1832*, a fost înregistrat, decesul marelui cărturar, care ar fi survenit la vârsta de 97 de ani, vârstă considerată de autoare ca fiind nerealistă[24].

*

Interesul special pentru aflarea datei și locului unde a fost înmormântat Daniel Philippidis a apărut în urma solicitării primite din partea *Comunității Elene* din Iași. Investigațiile aveau să urmeze două căi: spre orașul Bălți și spre Chișinău, unde existau indicii că s-a putea afla elemente legate de biografia marelui cărturar[25].

O documentare prealabilă asupra orașului Bălți arată că biserica Sf. Nicolae, ar fi fost ctitorită de negustorul grec Gheorghios Panaiotis[26], la 1790. În realitate, acesta nu mai era în viață la acea dată, biserica fiind construită de către fiul acestuia, comisul Alexandru Panaite (m. 1819, fără urmași), potrivit inscripției ce se afla, în exterior, pe monumentul din colțul de sud-est al bisericii[27]. Potrivit testamentului lui Alexandru, în 1823 s-au împărțit proprietățile acestuia. Moșia târgului Bălți urma sa fie moștenită și stăpânită, în indiviziune, de mama lui Alexandru, Maria Panaite (n. Costache, soția negustorului Gheorghe Panaite) și de sora

23 N. Bănescu, *op. cit.*, p. 119-128);

24 Cornelia Papacostea Danielopolu, *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leur professeurs*, Institute de Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 612-627. Medalionul bio-bibliografic prezentat aici reprezintă sursa cea mai documentată cu privire la Daniil Filippidis.

25 În acest demers m-am bucurat de sprijinul prietenesc al mai multor istorici de la Chișinău, precum acad. Andrei Eșanu și soția sa Valentina, Vlad Ghimpu, director adjunct la Muzeul Național de Istorie, cărora le mulțumesc și pe această cale. Rezultatele acestei căutări au fost comunicate în ședința din 24 noiembrie 2004 a Institutului de Filologie Română "A. Philippide", fiind apoi tipărite, într-o formă rezumată, în *Buletinul* informativ al Institutului, anul V, nr. 4, oct.- dec., 2004, p. 10-11.

26 Svetlana Grișina, *Bălți*, Chișinău, 2006, p. 32. Se menține informația că Gheorghe Panaite ar fi ctitorit biserica din Bălți, la 1791. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 4. Pentru negustorul Gheorghe Panaiotis și fiii săi vezi p. 16-23. Se știe că a fost casătorit cu Maria Costachi, dintr-un influent neam de boieri moldoveni. El era mort la 1766 (soția murise mult mai înainte). Avusese casă cu pivniță lângă zidul mănăstirii Golia, „din poarta mănăstirii alăturea cu zidul în lung, până în gardul ogrăzii lui Enache neguțător și până în ulița ce merge la Târgul Făinii" (*Ibidem*, p. 19). Când s-a amenajat haznaua din fața mănăstirii, fiind scoasă în afara zidului, domnul a luat teren de la fiii lui Gheorghe Panaite și l-a dat mănăstirii. In compensație, domnul a dăruit lui Alexandru Panaite și fraților săi jumătate din moșia Bălților, partea dinspre apus, jumătatea de răsărit aflându-se în stăpânirea mănăstirii Sf. Spiridon din Iași (*Ibidem*, p. 19, 22). Se pare că familia Catargi a stăpânit, la un moment dat, chiar și trei sferturi din orașul Bălți (Svetlana Grișina, *op. cit.*, Chișinău, 2006, p. 36).

27 Alexandru Panaite și frații săi făceau întinse afaceri comerciale cu Imperiul Otoman, ocupându-se cu aprovizionarea cu carne a Istambulului. Doar în anul 1775, ei trebuiau să asigure capitalei otomane un număr de 50 000 de oi (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 23). Au avut ca fii pe comisul Alexandru Panaite, baș a Constantin lipscanul și pe paharnicul Iordache Panaite. La aceștia se adauga trei fete: Catrina, măritată cu paharnicul Petrache Cartargiul; Zoița, măritată cu căminarul Iordache Jorj; Elena, căsătorită cu banul Gheorghe Donici (*Ibidem*, p. 18, cu o spiță de neam). Gheorghe Panait se înrudea cu boierii Costăchești nu doar prin soție, ci și prin unul dintre gineri.

lui, Caterina, soția lui Petrache Catargiu[28]. Aceasta trebuie să fi rămas situația în ultimii ani de viață al lui Philippidis. Fiind singura biserică existentă în localitate la 1832, am presupus că în incinta acestei biserici a putut să fie înhumat Daniil Philippidis. Gh. Ghibănescu și apoi Ștefan Gr. Berechet au publicat inscripțiile care se aflau acolo la 1928 (pe monumentul ctitorilor). Este vorba de cinci inscripții datând dintre anii 1707-1819[29]. Nici una dintre ele nu se referă la Philippidis. Exista însă posibilitatea ca, la fața locului, să se afle o piatră pe care să se descifreze doar "monah Daniil" sau data de "9 noiembrie 1832", indicii că ar putea fi ceea ce căutam.

Am verificat și informația oferită de Al. Philippide, potrivit căreia Daniil ar fi murit ca egumen la o mănăstire din Bălți sau din apropiere. În zonă nu a existat, în vremea lui Daniil nici o mănăstire la care el să fi fost egumen și unde să mai poată fi căutat mormântul acestui cărturar[30]. Domnul Gheorghe Duca, președinte al Academiei de Științe din Republica Moldova (și consul onorific al Republicii Elene la Chișinău) ne-a semnalat că la mănăstirea Hârjauca ar exista o tradiție orală despre prezența lui Philippidis acolo. Din investigațiile noastre, am aflat că la această mănăstire din județul Orhei a existat un stareț cu nume asemănător: Spiridon Filipovici (1819-1846). A fost un cărturar cam de aceeași de factură cu Philippides. A călătorit mult prin Europa, dobândind cunoștințe deosebite pentru acele vremuri. A ridicat schitul de la Hârjauca, până atunci ruinat de vitregia vremurilor, la o stare de înflorire. El a construit aici, la 1836, o biserică de zid (folosită iarna), și chilii pentru monahi. Aceasta a primit hramul protectorului său spiritual, "Sf. Spiridon". Tot el a început zidirea bisericii mari, cu haramul "Înălțarea", prin mijloacele proprii ale mănăstirii[31]. Deși anumite detalii biografice par a se potrivi, altele împiedică o echivalare a celor doi. Dacă a decedat la 1832, Philpides nu putea zidi o biserică la 1836. Prenumele de Spiridon nu pare a fi o greșeală, din moment ce a fost transformat și în hramul bisericii; purtătorul acestui prenume credem că a și fost înhumat în biserica ce a fost ctitorită de el. Philippidis a fost înmormântat însă, cu siguranță, la Bălți.

În baza acestor informații, am efectuat o deplasare la Bălți, în septembrie 2004, pentru a verifica dacă, la a biserica Sf. Nicolae se mai păstrează vreo urmă a mormântului lui Daniel Philippidis. Am constatat că nici în interiorul lăcașului și nici în jurul acesteia nu se mai află pietre de mormânt cu inscripții. Nici monumentul ctitorilor, ce se afla la sud-est de biserică, nu mai pastrează inscripțiile publicate pe la începutul secolului XX. Părintele Mihail, parohul bisericii Sf. Nicolae, ne-a precizat că cimitirul bisericii se întindea mult spre est, dar

28 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 17.

29 Gh. Ghibănescu, *La Bălți*, în *IN*, fasc. VI, 1926, p. 333-335 (14 inscripții și însemnări de pe cărți); autorul mai publicase aceste inscripții în ziarul ieșean „Opinia", nr. 1681, din 5 septembrie 1912; tot el le-a reluiat în studiul introductiv din *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea II,.p. 3-4. Ștefan Gr. Berechet, *Inscripții și însemnări*, în *Analele Comisiunii Monumentelor Istorice. Basarabia*, tom II, 1928, p. 137.

30 Cf. Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, în *Revista de Istorie și Arheologie Bisericească*, XI, 1919. Singurul așezământ monahal cunoscut din județul Bălți a fost schitul Galița, întemeiat la 1801, de un călugăr de la schitul Călărașauca, ieromonahul Anatolie, trimis să slujească la un pustie, la biserica având hramul Sf. Gheorghe, fiind însoțit doar de încă doi călugări; schitul a fost desființat la scurtă vreme, la 1809, de către mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni, neavând ființă legală, precum și pentru rele purtări. Localitatea unde a fost acest schit s-a numit ulterior Galata sau Călugăra. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI/2 (*Bălți)*, studiul introductiv.

31 Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 49-50 (citând pe P. Crușevan, *Bessarabia*, Moscova, 1893, p. 159-161).

prin 1965 el a fost dezafectat, iar incinta mult îngustată. Nu are idee dacă vechile inscripții s-au mai păstrat până în acel an și nici unde au putut fi duse. De foarte buna calitate este pictura catapetesmei; potrivit lui Zamfir Arbure, cneazul Potemkin ar fi poruncit ca să fie adus pentru această lucrare Eustatie Altini, cel mai bun pictor din Principatele romane la acea epocă (provenit dintr-o familie de origine greacă)[32].

Am căutat apoi *Muzeul de Istorie și Etnografie* din localitate (str. Păcii, nr. 35) unde am discutat cu doamna muzeograf Lucia Neagu. Prin profesie, ea este persoana cea mai avizată privitoare la obiectele istorice aflate pe teritoriul orașului Bălți, fiind la Muzeu de mulți ani. Un cimitir civil, mai vechi, în care ar fi putut fi eventual îngropat, a existat în zona bisericii Sf. Petru și Pavel, dar acesta a fost dezafectat în urmă cu mai mulți ani, pentru a se construi un pavilion administrativ al Întreprinderii "Răutul". Doamna muzeograf a fost chemată atunci de față și nu știe să se fi găsit un asemenea mormânt. Nu s-a păstrat, la Muzeu sau în altă parte, nici o piesă din acest cimitir.

*

Cea de-a doua urmă ne îndrepta spre Arhivele Naționale ale Republicii Moldova. Ariadna Camariano-Cioran nu indica însă o cotă de arhivă exactă. La rugămintea noastră, doamna dr. Silvia Corlăteanu a depistat această însemnare în Arhivele Statului de la Chișinău[33]. Scurta însemnare din acest registru – scrisă în limba română, dar cu grafia chirilică a vremii – aduce câteva date noi și de o precizie mult mai mare față de alte categorii de izvoare.

La rubrica numită „când și cine au murit" este consemnat, în luna noiembrie 1832 "*la zăci zâle, profesorul grecescul Daniil sân (fiul) lui Vasile Philippidis*"; vârsta indicată este de *97* de ani; la rubrica „din ce pricină s-au întâmplat moartea" este trecut *de bătrânețe*; la rubrica „de cine s-au mărturisit și s-au împărtășit" aflăm că acesta a fost *„preotul Procopie Timofeevici Fronea"*, iar în ultima rubrică („unde și de cine s-au îngropat") se precizează că *„în țântirimul orașului Bălțile de protoiereul Avramie Antonovski cu soboru"*[34].

Deși sumară, însemnarea din registru arată o considerație specială pentru cel decedat, acesta fiind tratat individual în cuprinsul paginii registrului amintit. Pentru ceilalți 10 decedați de pe aceeași filă există o însemnare comună, în care se arată că li s-a asigurat ultima spovedanie și împărtășanie *„de preoții acestui popor, Procopie Timofeevici Fronea și Costantin Nicolaevici Moșan"*, iar în privința îngropării se indică: *„în țântirimul orașului Bălțile, de pre-*

32 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 3. Eustatie Altini a mai pictat icoane pentru bisericile ieșene: Sf. Gheorghe (Mitropolia Veche), Sf. Spiridon, Banu și 40 de Mucenici (existente și astăzi).

33 Mulțumim și pe această cale doamnei dr. Silvia Corlăteanu cât și acad. Andrei Eșanu (și soției sale Valentina), care au făcut serviciile amicale de mediere și expediție.

34 Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 211, *Registrele metricale ale guberniei Basarabia*, Inventar 1, *Registrele metricale ale parohiilor jud. Iași/Bălți*, u. p. 54, vol. I, fila 27. Protoiereul Avramie Antonovici a trăit 67 de ani, până la 1862 după cum arată piatra sa de mormânt ce se păstra (la 1926) în cimitirul bisericii Sf. Neculai din Bălți. Avea doar 37 de ani la oficierea înmormântării lui Daniil Philippidis, dar deținea deja rangul arătat. Soborul amintit trebuie să fie cel al preoților de mir pe care protopopul Antonovici îi păstorea și nu soborul călugăresc al unei mănăstiri. Inscripția de pe mormântul său se numără printre cele publicate și avea următorul conținut: "Aici odihnesc rămășițele protoiereului Avraam Antonovici, care a trecut din viață la 1862 ianuarie 17, având de la nașterea sa 67 de ani. Odihnește neprețuitele rămășiți până la dimineața bucuriei" (Gh. Ghibănescu, *La Bălți*, în *IN*, fasc. VI, 1926, p. 334).

oții acestui popor Costantin Moșan și Procopie Fronea".

Observăm că data oferită de registrul deceselor diferă doar o zi față de cea consemnată de Al. Philippide (9 noiembrie). Nu știm de unde provine data de 6 noiembrie, indicată de Ariadna Camariano-Cioran.

Numele tatălui lui Daniil, *Vasile*, consemnat în acest registru, este diferit de cel cunoscut anterior: *Arghirie*. El este însă mai puțin sigur față celelalte date oferite de registru. Probabil s-a făcut o întregire după inițiala tatălui, în scrierea chirilică literele "A" și "V" putând fi uneori confundate.

Însemnarea infirmă afirmația mai veche potrivit căreia Daniil era egumen al vreunei mănăstiri în momentul decesului, deoarece o asemenea calitate ar fi fost consemnată, credem, în registrul amintit. Nu e menționat nici măcar ca monah, ci ca *profesor*. În registru nu se spune că Daniil ar fost înhumat în incinta bisericii Sf. Nicolae, cum am presupus inițial, ci că a fost înmormântat *în cimitirul orașului*. Nu știm dacă acest cimitir al urbei era identic cu cel format în jurul bisericii amintite, sau dacă este vorba de o necropolă civilă, creată probabil după ce împăratul Alexandru I al Rusiei a înălțat localitatea la rangul de oraș (1828). Asemenea cimitire, potrivit normelor de prevenire a epidemiilor, în vigoare în epoca modernă, erau amenajate în afara localității. Deși la Bălți a existat cel puțin o asemenea necropolă, ea a fost dezafectată, ștergându-se orice urmă de existență.

*

Radu Rosetti relata în memoriile sale că a dat de urmele lui „*le père Daniel*" în Basarabia. În 1908, făcându-i o vizită doamnei Olga Catargiu (născută tot Catargiu) la moșia acesteia de la Cobâlnea, gazda i-a spus că acest Daniil este înmormântat la Bălți și că îi fusese profesor și tatălui său[35]. Mărturia aceasta s-ar putea dovedi foarte însemnată; potrivit ei, Daniil ar trebui căutat în anturajul ramurii basarabene a familiei Catargi, nefiind exclus ca el să se fi bucurat de protecția Catargeștilor și poate chiar să fi locuit, pentru o vreme, sub acoperișul acestora. Tatăl doamnei Olga era Nicolae Catargiu. Aceasta înseamnă că cel care l-a angajat pe Daniil Philippidis ca profesor pentru fiii săi este bunicul acesteia, paharnicul Petrache Catargiu (1770-1832) căsătorit cu Ecaterina, fiica paharnicului Iordache Panait. Acest Iordache nu era altul decât Gheorghios Panaiotis, tatăl lui Alexandru Panaite, care a ctitorit vechea catedrală din orașul Bălți.

Este posibil ca atașamentul lui Philippidis să fi fost către familia Panaiotis și nu către familia Catargi în ansamblul ei. Asta ar explica stabilirea (și înmormântarea) sa la Bălți, fără a fi semnalat în anturajul Catargeștilor stabiliți în capitala provinciei, la Chișinău.

Petrache Catargiu a fost deputat în Sfatul Suprem al Basarabiei (1822-1825). Coincidența face ca protectorul Petrache Catargi sa fi murit în același an cu protejatul sau, profesorul Philippidis, pe 16 februarie 1832[36].

De învățătura acestui dascăl au beneficiat amândoi fiii lui Petrache, Iordache și Nicolae.

---

35 Radu Rosetti, *Amintiri. I. Ce am auzit de la alții*, București, 1996, p. 49, text și nota.

36 Gheorghe Bezviconi, *Boierii Catargi*, în *Din trecutul nostru*, Chișinău, IV, nr. 36-39, 1936, p. 113. Petrache Catargiu a mai avut și trei fete, despre care nu știm dacă au beneficiat de învățătura lui Dimitrie Philippidis: Smaranda (1805-1848), măritată cu Grigore Krupenski (fratele vice-guvernatorului Matei Krupenski), Profira, căsătorită în 1823 cu generalul Petru Ugrimov și Elena (1802-1872), măritată în 1826 cu polcovnicul Karl Iosif Osmotovscki.

În 1814, când Philippidis se afla sigur în Basarabia, cei doi fiii aveau 17 respectiv 15 ani. Nu este exclus ca de lecțiile sale să fi avut parte și cele trei fiice ale familiei Catargi, care erau de vârste mai mici, având, la anul de referință, între 9 și 12 ani. Iordache Catargiu (1797-1871) și-a continuat studiile, începute cu Philippidis, la Leipzig. Revenit în Basarabia, el a devenit mareșal al nobilimii din ținuturile Bălți (Iași) și Soroca (1834-1837, 1841-1847)[37]. El a fost căsătorit cu frumoasa Anica, fiica lui Sandu Feodosiu, cunoscută ca „muză" al lui Pușkin în perioada exilului basarabean a poetului[38].

Tatăl Olgăi, stolnicul Nicolae Catargi (1799-1853), era cel de-al doilea fiu al lui Petrache. Acesta era cunoscut, la Leipzig, drept un foarte bun jucător de șah[39]. Nu știm dacă performanța sa se datorează tot profesorului Philippidis. El este cel care și-a înmormântat doi copii la biserica din Bălți[40].

*

În afară de reședința de la Bălți, familia Catargiu a avut o reședință și în capitala guberniei, la Chișinău. Rămâne de stabilit dacă Philippidis a predat lecții copiilor acestei familii la Bălți sau la Chișinău. Palatul Catargi din Chișinău, unde locuia Olga Catargi, era recunoscut, la vremea înălțării sale, drept cea mai frumoasă și mai impunătoare clădire din capitala Basarabiei. Este vorba de un edificiu între ale cărui decorațiuni se remarcau elemente ale unui stil *empire* de coloratură otomană. El a fost construit la 1854, de către arhitectul E. Gasket. Palatul se păstra, până de curând, ca proprietate a Primăriei, fiind amplasat la intersecția bulevardului Renașterii cu strada Columna[41]. Anul construcției, 1854, este imediat următor morții lui Nicolae Catargi, tatăl prințesei Olga Catargi, ceea ce arată că nu a fost construit și nici locuit de către acesta, ci de fiica sa, împreună cu soțul ei[42].

Astfel stând lucrurile, nu putem spune că Daniil Philippidis a fost locatar al clădirii care a ajuns până în zilele noastre. Putem presupune doar că profesorul Philippidis a locuit, ca preceptor al copiilor, în vechea casa a lui Petrache Catargiu. Nu știm însă dacă aceasta a existat anterior pe același loc sau într-o altă zonă a Chișinăului. Doar faptul că palatul a fost construit în anul imediat următor morții lui Nicolae Catargi sugerează ideea că înălțarea sa s-a făcut pe locul unei mai vechi case Catargești, moștenită și demolată de Olga Catargi. Este posibil ca cel mai mic dintre cei doi fii să fi moștenit, prin dreptul mezinului, vechea casă părintească de la Petrache Catargi. Dacă această ipoteză se va adeveri, am putea stabili cel puțin locul casei în care este posibil să fi predat lecții și să fi locuit, pentru o vreme, Daniil Philippidis, la Chișinău.

37 *Ibidem*, p. 114-115 (cu un portret foto).

38 Svetlana Grișina, *op. cit.*, p. 37.

39 Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 117.

40 Pe o latură a monumentului ce marchează locul unde au fost reîmhumați ctitorii bisericii din Bălți se afla inscripția: "Copii pameșnicului Nicolae Catargiul, Ivan de 4 luni și cu Neculai de 14 ani de la naștere" (Gh. Ghibănescu, în *IN*, 1926, fasc. 6, p. 334).

41 Într-o scurtă vizită făcută la Chișinău în 2006, am încercat să identific palatul Catargi din Chișinău, dar nu am reușit. Domnul Gheorghe Duca mi-a spus că este posibil ca această clădire să fi fost demolată de curând.

42 Având în vedere că Olga era născută Catargi și căsătorită tot Catargi, ar trebui verificat de pe ce ramură genealogică a moștenit locul pe care a ridicat această clădire.

ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Destinul ingrat al rămășițelor sale pământești face ca inițiativa cinstirii personalității lui Daniil Philippidis să nu se poată sprijini pe suportul material obișnuit, al unei pietre de mormânt, a unei locuințe personale și cu atât mai puțin a unui muzeu care să îi păstreze memoria. Locurile din Iași pe unde a trecut umbra sa luminoasă, platanii din centrul Chișinăului, sădiți din inițiativa sa și poate palatul Catargi din Chișinău, ar putea juca rolul de locuri ale memoriei. La Milies, localitatea natală, a fost dezvelit, în septembrie 2005, un monument dedicat cărturarilor Anthimos Gazis, Grigoras Kostandas și Daniel Philippidis, veri între ei și născuți în această localitate. Anvergura culturală cu totul remarcabilă a lui Daniil Philippidis, spiritul său generos, ne obligă la recunoștință și neuitare.

Resume

Ruxandra Alaiba

Vasile Christescu,
o personalite a arheologiei românești interbelice

Ca multe din marile personalități interbelice din domeniul istoriei V. Christescu a urmat cursurile Facultății de filosofie și litere, secția istorie, la Universitatea București (1920-1924). Aici s-a format sub îndrumarea lui Vasile Pârvan, în cadrul «Seminarului» de istorie veche și epigrafie. Și-a susținut licența cu lucrarea Eléments orientaux en Thrace.

Primele sale cercetări arheologice se leagă de preistoria României. Astfel, în 1925 a întreprins cunoscutele săpături arheologice de la Boian, Ialomița, apoi, în 1926 pe cele de la Vădastra. Prin publicara lor în *Dacia*: *Les stations préhistoriques du lac de Boian* (II, 1925, p. 249-303) și *Les stations préhistoriques de Vădastra* (III-IV, 1933, p. 167-225) a contribuit la cunoașterea acestor importante perioade ale preistoriei.

Cele două studii sunt frecvent citate astăzi. După cercetările perioadei eneolitice s-a dedicat doar arheologiei clasice, căreia i-a consacrat restul vieții. În țară s-a preocupat de problema limes-ului roman, fapt pentru care a săpat la Frumoasa, Teleorman (*Il castro romano di Frumoasa*, în *Bulletino della Commissione di Roma*, 1933, XI, și în *Bulletino del Museo dell'Impero Romano*, III, p. 35-46) și Săpata de Jos, Argeș (*Le trésor de monnaies de Săpata de Jos et la date du limes romain de la Valachie*, în *Istros* I, 1924, p. 73-80; *Le «castellum» romain de Săpata de Jos*, în *Dacia*, V-VI, 1937, p. 435-447), a prezentat Turtucaia : *Quelques monuments inédits de Turtucaia (Transmarisca)*, în *Dacia*, V-VI, 1937, p. 451-452. A cunoscut antichitățile greco-romane și prin călătoriile realizate pe valea Rinului, în perioada când a studiat la Universitatea din Berlin, între 1927 – 1928, în vederea definitivării tezei de doctorat.

A vizitat Grecia, ca membru al Școlii române de la Roma, între 1930-1931 și cu ocazia unui voiaj de studii în 1937. Este anul în care a văzut lumina tiparului la București, Istoria militară a Daciei romane, 269 p., ce reprezină și ultimul său volum și acesta rămas până astăzi unica lucrare de sinteză. Firește, arheologul bucureștean s-a preocupat și de publicarea inscripțiilor romane, de la Drobeta, articol apărut tot la Pitești, în 1929, a unei stele funerare de la Cășei (*Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 267-288) și a altor monumente de la Apulum (*Dacia* III-IV, 1933, p. 620-625). Pe drept Vl. Dumitrescu în necrologul publicat în revista *Dacia* îl caracteriza: "un de ses plus brillants éléments, et notre publication, un de ses plus constants et compétents collaborateurs" (VII-VIII, 1941, p. 447).

Pe data de 6 decembrie 2004 l-am vizitat pe profesorul Nicolae Ursulescu, să-i transmit urări de bine de ziua sa. Nici nu am început să vorbesc și în birou au intrat, cum am aflat mai târziu Claudiu Christescu, cel care s-a ocupat de editare și din Iași Adrian Christescu, cum am precizat deja unul din urmașii autorului ce a avut inițiativa republicării volumului. Aveau aceeași alură ușor încruntată, dar deschisă, precum V. Christescu din fotografia necrologului semnat de Vl. Dumitrescu, încât păreau cunoscuți. Ei au adus la Seminarul de arheologie, din cadrul Universității "Al. I. Cuza", un număr apreciabil de volume, fiecare pus într-un plic

alb. Au luat unul dintre ele și mi l-au dăruit. Le mulțumesc lor pentru simplitatea gestului, pentru volum, dar mai ales pentru efortul de restituire impecabilă a lucrărilor ilustrului lor înaintaș – Vasile Christescu.

Recenzii. Note de lectură

Nicolae Ursulescu, Sorin Ignătescu, *Preuteşti-Haltă. O aşezare cucuteniană pe Valea Şomuzului Mare*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2003, 157 p. + 43 fig.

Preocupările pentru studiul culturii Cucuteni s-au extins în ultima perioadă ca urmare a sprijinului acordat atât de către instituţii ale statului cât şi de cele private. Una dintre cele mai importante instituţii particulare implicate în acest demers este cea înfiinţată şi condusă de către dr. Romeo Dumitrescu, preşedintele Fundaţiei „Cucuteni pentru mileniul III".

Profesorul Nicolae Ursulescu de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi este unul dintre cei mai activi şi prolifici cercetători ai culturilor Precucuteni şi Cucuteni din România. Domnia sa se remarcă prin numeroase articole publicate şi comunicări susţinute atât în ţară cât şi în străinătate. Această activitate nu are doar rolul de a prezenta comunităţii ştiinţifice stadiul actual al cercetărilor celor două culturi ci şi de a expune şi a face cunoscută frumuseţea enigmatică a culturii Cucuteni. Profesorul Nicolae Ursulescu, prin natura activităţii sale, are sub directa coordonare două şantiere arheologice-şcoală, unul la Târgu Frumos-Baza Pătule, unde este cercetată cea mai întinsă aşezare Precucuteni III din România şi celălalt la Isaiia-Balta Popii. Rezultatele acestor cercetări au îmbogăţit informaţiile legate de cultura Precucuteni.

Din dorinţa de a colabora şi împărtăşi cunoştinţele dobândite de-a lungul timpului, profesorul Nicolae Ursulescu a format şi iniţiat tineri arheologi precum Sorin Ignătescu de la Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava care a avut rolul "redescoperirii" unui lot important de materiale arheologice. Colaborarea dintre cei doi a avut drept rezultat apariţia sub egida Centrului interdisciplinar de studii arheoistorice, în seria *Archaeologia Interdisciplinaris*, a volumului *Preuteşti-Haltă. O aşezare cucuteniană pe Valea Şomuzului Mare*, lucrarea editată de Casa editorială „Demiurg", Iaşi, 2003. Cartea a fost realizată în cadrul grantului „Viaţa şi ambientul comunităţilor eneolitice de la est de Carpaţi (cercetări interdisciplinare) finanţat de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior. Editarea acestui volum a fost finanţată de către Fundaţia „Cucuteni pentru mileniul III" din Bucureşti. Lucrarea este structurată în 8 capitole, are 157 de pagini, 43 de figuri, 3 tabele şi un catalog selectiv al descoperirilor. O primă menţiune poate fi făcută în legătură cu facilitarea "citirii" ilustraţiei care este inserată în text, fapt care dă o anumită fluenţă şi parcurgerii textului.

Capitolul întâi, intitulat *Probleme introductive* (p. 5-22), cuprinde câteva date referitoare la istoricul cercetărilor, cadrul geografic, descrierea săpăturii şi stratigrafia aşezării neolitice de la Preuteşti-Haltă. Scopul acestei lucrări este, conform celor afirmate de către cei doi cercetători în *Introducere*, de a oferi date noi privind evoluţia culturii Cucuteni în podişul Fălticenilor. Prelevarea acestor date precum şi cercetarea materialului s-a realizat în manieră interdisciplinară. Imaginea oferită de materialul arheologic descoperit în timpul săpăturilor a fost completată de datele oferite de analizele efectuate de către prof. dr. Sergiu Haimovici, care a cercetat materialul arheozoologic şi prof. dr. Constantin Catană care a oferit ajutor în identificarea pieselor litice. Aşezarea a fost descoperită în 1974 iar, conform informaţiilor oferite de către autori în subcapitolul *Istoricul cercetărilor*, cercetările au fost întrerupte după

șase ani și reluate abia la începutul anilor '90. Datele legate de spațiu, climă și vegetație sunt prezentate într-un capitol special, autorii punând accent pe caracteristicile climaterice existente în perioada de manifestare a culturii Cucuteni. În ultimul subcapitol dedicat descrierii săpăturilor și stratigrafiei autorii prezintă metodele de săpătură utilizate precum și stratigrafia întâlnită în cadrul așezării.

În capitolul intitulat *Habitatul* (p. 23-37) cei doi cercetători fac o amplă prezentare a complexelor de tipul locuințelor și anexelor, a gropilor menajare descoperite în timpul săpăturilor. În perioada 1974-1979 au fost cercetate trei locuințe și trei gropi menajere, degajându-se în total, pe întrega perioadă a săpăturilor, 6 locuințe și 5 gropi menajere. Autorii prezintă detaliile referitoare la planurile, dimensiunile, structura și conținutul acestora.

Capitolul *Unelte și arme* (p. 37-48) este, în fapt, o prezentare a materialului litic, a obiectelor de os și corn precum și a obiectelor de lut descoperite, considerate ca artefacte cu un rol important în reconstitutirea imaginii acestei comunități. În analiza inventarului litic au fost respectate criteriile cunoscute deja în literatura de specialitate precum: materia primă, tehnologia utilizată și funcționalitate. Pentru ceea ce privește materia primă se observă o interdependență între aceasta și tehnica de făurire. Astfel, s-a constatat că pentru utilajul litic cioplit a fost folosit cu predilecție silexul (49% din această categorie este prelucrată din silex de Prut) în timp ce pentru utilajul litic șlefuit și pentru utilajul litic neprelucrat a fost folosită materia primă locală.

Spațiul alocat descrierii ceramicii, *Ceramica* (p. 50-85), este divizat de cei doi autori în două subcapitole. Primul are menirea de a face cunoscută starea de conservare a acesteia iar al doilea prezintă categoriile, formele și decorurile. Ceramica este prezentată în funcție de trei criterii, cea de tradiție precucuteniană, cea pictată și ceramica de uz comun. Cantitatea de ceramică de tradiție precucuteniană de la Preuteşti este destul de mică în comparație cu așezările de la Cucuteni sau Hăbășești, aceasta având analogii și în alte așezări cucuteniene. Cea mai bine reprezentată este ceramica pictată (81%) care, din nefericire, doar o mică parte și-a păstrat pictura. Formele ceramice sunt destul de diverse fiind întâlnite vase bitronconice cu gât lung sau scurt, vase piriforme, pahare, străchini, capace, vase cu picior înalt etc.

Capitolul V, intitulat *Plastica* (p. 85-94), prezintă, în două etape, aceste tipuri de descoperiri. Au fost descoperite 8 exemplare ale plasticii antropomorfe și 9 statuete zoomorfe. În secțiunea dedicată unor tipuri diferite de obiecte de lut, autorii prezintă cele 5 conuri de lut ars precum și teoriile legate de utilitatea și simbolistica acestora, raliindu-se opiniei lui Mircea Petrescu-Dâmbovița care consideră aceste obiecte reprezentări antropomorfe stilizate

Capitolul *Ocupații* (p. 94-107) reprezintă un capitol de valorificare interdisciplinară cuprinzând patru subcapitole. Primul, *Cultivarea plantelor*, explică în mod indirect, prin analogie cu așezarea-pereche (s. n.) de la Preuteşti-Cetate, utilizarea în cadrul alimentației a grâului, orzului și ovăzului de comunitățile cucuteniene de la Preuteşti-Haltă. Analiza materialului osteologic a dovedit consumarea atât a animalelor domestice (71% din resturile osteologice), în care taurinele au frecvența cea mai mare, cât și a vânatului după cum afirmă cei doi cercetători în subcapitolul *Creştere animalelor și vânătoarea*. Analiza materialului arheozoologic realizată de prof. dr. Sergiu Haimovici este însoțită de trei tabele statistice. O observație se impune în legătură cu folosirea eronată a procentelor de animale domestice folosite de către această comunitate. Astfel, din text rezultă că frecvența cea mai mare o au "bovideele sălbatice (*Bos taurus*) care reprezin-

tă 30% din totalul materialului osteologic" (p. 94). Însă, din tabelul statistic nr. 2 de la pagina 104 rezultă că specia *Sus domesticus* reprezintă 25,28 din total. Credem că ar fi fost necesară și pentru cititorul mai puțin avizat o explicare a manierei de interpretare a acestor date. În ultimul subcapitol, *Meșteșuguri*, cei doi fac o scurtă prezentare a olăritului, a prelucrării pietrei precum și a modalităților de construire a locuințelor. Cercetătorii consideră că prezența unor trăsături comune în modul de ridicare a locuințelor poate atesta existența unor meșteri specializați care aveau mai multe soluții constructive.

În penultimul capitol, *Încadrarea cronologică-culturală* (p. 107-109), autorii includ așezarea de la Preutești-Haltă la sfârșitul subfazei A3a și începutul subfazei A3b, mai târziu decât așezările de la Trușești, Hăbășești, Cucuteni-Cetățuia dar mai timpurie decât cele de la Ruginoasa sau Scânteia. Drept argument este folosită și analiza C^{14} a unei mostre de os din nivelul al treilea cucutenian de la Preutești-Haltă pentru care s-a obținut următoarea dată: Hd-14817-5423±26 b. p. (3473±26 b. c. necalibrat, sau calibrat 1σ 4342-4243, calibrat 2σ 4350-4235). Rezultatele acestei analize plasează așezarea de aici printre cele mai timpurii dintre toate așezările Cucuteni A3 care au beneficiat de probe C^{14}, rezultate care contravin analizei tipologico-stilistice dar care s-ar explica, în opinia autorilor, prin natura mostrei.

Lucrarea se încheie cu un capitol de *Concluzii* (p. 109), în care cei doi cercetători menționează neajunsurile datorate cercetării a doar a 30% din suprafața considerată locuibilă și a imposibilității determinării caracteristicilor ceramicii ce a aparținut fiecăreia dintre cele patru etape demonstrate stratigrafic. Deși este o așezare „de vale" cele trei pante care o delimitează îi oferă aspectul „clasic de «cetățuie» atât de tipic stațiunilor cucuteniene" (p. 109).

În cea de a doua parte a lucrării prof. Nicolae Ursulescu și Sorin Ignătescu introduc un amplu și extrem de util catalog selectiv al descoperirilor.

În consecință, lucrarea monografică *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe Valea Șomuzului Mare* reușește să ofere o imagine unitară a acestui sit. În contextul mai larg al problematicii culturii Cucuteni acestă lucrare se înscrie, ca tematică, alături de o lucrare mai veche care tratează o altă perioadă (Mircea D. Matei, Emil I. Emandi *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare. Secolele XI-XVII*, București, 1982) în eforturile realizării unui cadru monografic microregional. Realizată în manieră interdisciplinară, lucrarea prezentată poate constitui un reper de analiză și prezentare a unui sit arheologic.

Claudia Craiu

A. Nour, *Cultul lui Zalmoxis*, Filipeștii de Târg, f. a., 104 p.

O nouă (și în același timp veche) carte despre religia geto-dacilor centrată pe cultul lui Zalmoxis, a apărut la o editură prahoveană, care intenționat sau nu a omis să menționeze în pagina de titlu anul publicării (care putem noi să deducem după grafica coperții că este – cândva - după 2000). Este vorba de lucrarea de doctorat a unui cunoscut etnograf și în același timp istoric român – A. Nour – teză care putem deduce (din introducerea lucrării și din urmărirea anilor apariției surselor bibliografice citate) că a fost susținută la începutul anilor '40. Fiind de formație folclorist și adunând în decursul a peste 20 de ani de cercetare directă sau indirectă îndeosebi elemente folclorice care aveau un filon de tradiție păgân, dar îmbrăcate în haine creștine, autorul, după ce le-a publicat în „revistele de folclor ale vremii", a intenționat să deslușească fondul primitiv religios pe care „se altoise" creștinismul,

să identifice formele religioase primite sau tolerate de Biserică, care își au originea în „întunericul păgânismului roman și autohton".
Această temerară încercare de a explica izvoarele folclorului românesc printr-un amplu excurs în domeniul spiritualității antice desfășurate în spațiul nord-danubian nu s-a concretizat încă decât în studii de mică amploare (excepții notabile fiind realizate de cercetători ca R. Vulcănescu, I. Ghinoiu sau N. Zugravu ș. a.). De altfel, chiar și intenția autorului de a realiza un astfel de studiu nu s-a concretizat decât parțial prin reducerea cercetării la cultul lui Zalmoxis, dar chiar și așa încercarea lui este de apreciat, îndeosebi din perspectiva exprimată în prefață. Asupra lui Zalmoxis s-au emis teorii diverse și adeseori contradictorii generate chiar de inconsecvența și de variabilitatea izvoarelor literare antice, astfel încât este încă dificil de afirmat care a fost ipostaza cea mai sigură a acestei figuri mitologice: aceea de zeu, rege, profet, sclav, medic sau magician. Ceea ce susține autorul este că, nicăieri în scrierile antice, de la Herodot la Iulian Apostatul, nu se constată nici o îndoială că Zalmoxis a fost zeul dacilor, spre care credincioșii își îndreptau speranțele lor supreme, dincolo de existența grea pământeană. Lucrarea prezintă și o tipică de acum trecere în revistă a scrierilor antice care fac referiri la activitatea și la mitul lui Zalmoxis (chiar și o anexă cu textele originale ale scriitorilor antici studiați, care se referă la religia geților), subliniindu-se faptul că în afară de ceea ce ne oferă Herodot și Strabon, toți ceilalți scriitori antici nu fac decât să repete informațiile lor. Referitor la lunga discuție din istoriografia română privitoare la valențele uraniene sau htoniene ale lui Zalmoxis, A. Nour se încadrează categoric pe direcția fundamentată de V. Pârvan, argumentând cu numeroase elemente simbolico-mitologice faptul că Zalmoxis însumează elemente de pură esență uraniană. Referitor la problema nemuririi dacilor, autorul susține (prin comparații cu elementele mitologice mediteraneene) esența divină a acesteia și ideea că sufletele, ridicându-se la Zalmoxis deveneau spirite libere, dobândind o identitate cu zeul și având atribuții zeiești, fiind ocrotitoare sau dușmane celor rămași în viața pământeană. O afirmație interesantă e și aceea că, spre deosebire de greci, care, ca orice popor de religie htoniană, dobândeau nemurirea la capătul unui lung șir de practici, atât în viața pământească, cât și după moarte, la geto-daci nemurirea nu era condiționată de nimic (doar faptele obișnuite, cotidiene fiind luate în calcul de „balanța lui Zalmoxis"). Spre finalul lucrării este realizată și o paralelă între cultul lui Zalmoxis și orfism sau cultul lui Dionysos, ajungându-se la concluzia că nu există nici o înrudire între cultul zeului geto-dacic și celelalte culte tracice și grecești. Așa cum și-a exprimat cu destulă modestie intenția autorul, lucrarea sa nu este nici pe departe o rezolvare definitivă și completă a necunoscutelor care țin de cultul lui Zalmoxis, dar reprezintă o importantă contribuție la rezolvarea multiplelor probleme care sunt ridicate încă de reconstituirea religiei geto-dacilor.

Codrin Bența

D. Cristev, *Idei și rituri funerare în lumea greco-romană*, București, 2003, 168 p.

Vom încerca în rândurile ce urmează să facem mai bine cunoscută o nouă lucrare din sfera destul de atractivă pentru istorici și arheologi a domeniului funerar.
Autoarea studiului, beneficiind de o importantă formare teologică la Assisi, unde s-a familiarizat cu noua bibliografie din domeniul religiilor antice, și-a propus să îmbine cele două direcții ale cercetării spiritualității antice mediteraneene (valorificarea rezultatelor cercetărilor arheologice cu interpretarea textelor epigrafice, literare și filosofice), pentru a urma calea deschisă de Herodot (încă din

sec. V î. Hr.), aceea a studiului comparativ al religiilor din zona mediteraneană. Dorința de a surprinde și releva sursa concepțiilor eshatologice comune din civilizația greco-romană a necesitat o amplă și deloc ușoară tendință de a stabili mai întâi conținutul dogmatic din sfera funerară a spiritualităților Orientului Apropiat (unde s-au remarcat în Antichitate civilizațiile: persană, iudaică, libiană, feniciană, sumeriană, hitită, babiloniană și egipteană), spațiul occidental al Mediteranei nefiind, probabil, considerat capabil să influențeze în vreun fel geneza ideologiei funerare clasice greco-romane. S-a realizat astfel un studiu comparativ axat pe relevarea numeroaselor influențe dinspre o civilizație spre alta, aproape de fiecare dată mișcarea ideologică urmând o direcție est-vestică, fenomen care pentru un neavizat în cultura antică ar părea ciudat, știindu-se faptul că în vremea noastră civilizația occidentală este un pol de influență pentru spațiul Orientului Apropiat și în numeroase cazuri și a celui Îndepărtat. Ceea ce rezultă dintr-o studiere a acestui fenomen de schimbare în timp a polilor de iradiere culturală este chiar faptul destul de firesc, potrivit căruia, mișcarea oamenilor dintr-un spațiu într-altul a antrenat după ea și o mișcare a ideilor culturale și spirituale nu numai pe o direcție clar stabilită, ci pe direcții diferite.

Dintr-o inițială privire asupra cuprinsului, putem constata intenția autoarei de a depăși enunțul din titlul cărții, studiul din primul capitol fiind dedicat metamorfozelor spirituale din spațiul Mediteranei Orientale. Constatăm astfel că, pentru a surprinde resorturile gândirii religioase, cercetarea s-a extins și asupra contactelor comerciale și culturale cu lumea orientală, realizate prin „aventurile feniciene și grecești". O privire succintă acordată evenimentelor istorice majore din Orientul Apropiat era necesară pentru a oferi posibile explicații și asupra schimbărilor de ordin economico-cultural, care au avut repercusiuni majore în planul relațiilor cu lumea greco-romană. De aici s-a putut constata marea eterogenitate etnică și culturală care a dominat secole de-a rândul zona orientală a Mediteranei, regiune considerată un punct de tranzit între „semiluna fertilă", Anatolia și Grecia, teritorii reprezentative (dar nu și singurele, așa cum deducem din text) ale Orientului și Occidentului lumii antice.

Încă din preistorie, Mediterana orientală a fost un centru de interferență economică, culturală și religioasă, autoarea subliniind aici rolul navigației de vehicul principal al multiplelor contacte, care legau cetățile-state orientale cu numeroasele emporii existente din insulele Mării Egee și de pe coastele anatolice până pe țărmurile occidentale ale Mediteranei. Iar, dincolo de specificul diverselor culturi (fiecare cu o multitudine de aspecte mai mult sau mai puțin complexe) manifestate în acest spațiu de convergență s-a creat în timp un fond comun de gândire, pe baza căruia s-a constituit și ideologia funerară greco-romană.

Prin intermediul unei bogate documentații arheologice, filologice și iconografice, care a fost bine asimilată în sinteza autoarei, s-au putut identifica o serie de permanențe, reminiscențe și corespondențe între practicile funerare din aria răsăriteană (și nu întreagă, cum am putea deduce din text, comparație ce ar fi necesitat și analiza imaginarului funerar al ibericilor, celților sau al germanilor) a Mediteranei, semnalându-se multiple - și în același timp - surprinzătoare analogii între tradițiile medio-orientale și cele greco-romane (ca de exemplu: reprezentările celor patru părți ale anului, figurate atât în mormintele din Argolida și Pylos, cât și în cele din Fenicia sau în Mesopotamia; poeme ce relatează coborâri ale unor divinități în Infern, prezente frecvent în ambele spații culturale sau diverse asemănări din planul riturilor și ritualurilor funerare).

Al doilea capitol se referă la aspirația bine-

cunoscută a spiritului grec spre nemurire, tendință surprinsă începând cu scrierile lui Homer, continuând cu cele ale lui Hesiod, ale tragicilor și marilor filosofi greci și până la relevarea - prin intermediul descoperirilor arheologice – concepțiilor despre „lumea de dincolo" ale oamenilor de rând, o atenție deosebită fiind acordată rolului religiilor misterice în acest domeniu. Tot aici se realizează o detaliată descriere a geografiei Infernului, a divinităților ce-si aveau sălașul aici (potrivit imaginației poetice sau populare) și a ceremoniilor ce se derulau cu prilejul funeraliilor din lumea greacă.

Partea a treia a lucrării atribuie un spațiu larg de cercetare concepțiilor eshatologice etrusce, etruscii fiind o veritabilă punte de legătură între spiritualitatea greco-orientală și lumea romană aflată la începuturile sintezei și afirmării sale. Disciplina etrusca (care încerca să reglementeze raporturile dintre oameni și divinități) a constituit un punct de reper în viața spirituală republicană romană, iar numeroase aspecte ritualice din sfera funerară etruscă au fost integrate fondului tradițional roman. Ideologia funerară romană a fost sectorul cel mai conservator al religiozității romane în tot decursul evoluției sale (nu numai în perioada arhaică cum se exprimă la începutul capitolului dedicat concepțiilor funerare romane), iar rezumarea destul de plastică, după care „filosofia lui Trimalchio" este emblematică pentru ideologia funerară romană pare forțată numai dacă ne gândim la marea variabilitate a concepțiilor din acest domeniu, fapt destul de bine relevat de sinteza desfășurată în paginile următoare (unde sunt prezentate, la fel ca și în lumea greacă, opiniile marilor poeți, prozatori și filosofi romani, alături de ideile funerare ale societății romane, care sunt reconstituite pe baza descoperirile arheologice).

În finalul studiului, care cu siguranță ar fi căpătat o valoare științifică mai mare dacă ar fi fost însoțit de note infrapaginale mai bogate și nu atât de sporadice, autoarea exprimă din nou faptul că studierea fenomenului morții ca eveniment existențial trebuie să antreneze dezbaterea unui întreg complex de probleme esențiale privind condiția umană și încearcă să clasifice factorii modelatori și catalizatori ai preluărilor constructive creștine din cadrul moștenirilor spirituale păgâne (factorul instructiv, perspectiva antropo-cosmică, unitatea divino-umană, schemele inițiatice, limbajul simbolic și timpul individului).

S-a ajuns astfel la ideea că, la întâlnirea civilizațiilor produsă de impactul dintre Orient și Occident și de interferențele culturale care i-au urmat, tradiția funerară păgână a furnizat lumii occidentale creștine din epocile ulterioare o serie de obiceiuri și mentalități cuprinse în cultul morților, manifestat în trei direcții de referință: ca îndatorire familială, ca omagiere eroică a strămoșilor iluștri și ca mistică a nemuririi într-o „lume de dincolo" autonomă dar nu și independentă de „lumea de aici".

Fiind conștientă de existența unor inevitabile limite ale cercetării acestui domeniu funerar, care deși este destul de bine documentat arheologic (și chiar literar), încă mai are multe probleme de rezolvat de către specialiști, D. Cristev și-a asumat o sarcină dificilă, aceea de a realiza un amplu studiu comparativ al ideilor și practicilor funerare din spațiul răsăritean al Mediteranei, o încercare fără precedent în istoriografia română. Cu un real talent literar, ea a reușit să identifice multiple moșteniri și influențe dintr-o civilizație antică într-alta, pentru a le sublinia în final și contribuția lor la fundamentarea dogmatică a creștinismului, drept pentru care lucrarea depășește stadiul de încercare de popularizare a unor aspecte istorico-culturale și se încadrează în seria studiilor reprezentative dedicate spiritualității lumii antice.

Codrin Bența

Vasile Christescu, *Viața economică a Daciei Romane (Contribuții la o reconstituire istorică)*, ed. îngrijită de Claudiu Christescu și Constantin C. Petolescu, reactualizare bibliografică și postfață de Constantin C. Petolescu, Editura Ars Docendi, 2004, 171 p., 10 fig. + VII pl.

Prima editare a volumului *Viața economică a Daciei Romane*, cu un rezumat în franceză: *La vie économique de la Dacie romaine*, 1929, 176 p. + VIII planșe și 2 hărți, semnat de Vasile Christescu, unul dintre cei mai importanți arheologi și istorici români din perioada interbelică, s-a realizat la tipografia artistică P. Mitu, din Pitești, unde funcționase o vreme ca profesor la Școala normală de băieți. *Viața economică a Daciei Romane* a fost pregătită de V. Christescu ca lucrare de doctorat sub îndrumarea profesorului Vasile Pârvan dar a fost susținută după moartea neașteptată a magistrului, în primăvara anului 1927, la Facultatea de litere a Universității din București, în cadrul unei comisii mixte, alcătuite din D. Gusti, președinte, I. Andrieșescu, G. Murnu, primul și al doilea referent, S. Mehedinți și C. C. Giurescu, cum a menționat C. C. Petolescu (2004, p. 7).

A trecut examenul obținând cel mai înalt titlu, ca și în cazul licenței. Ulterior a mai adăugat, într-un Appendice, o nouă inscripție cu informații asupra sistemului vamal din provinciile de la Dunărea de jos, ce va fi retipărit tot la sfârșitul volumului (p. 134).

Unul din urmașii autorului, Adrian Christescu, de la Iași, a avut inițiativa republicării ei, întreprindere pe care a reușit să o realizeze cu sprijinul cunoscutului epigrafist și istoric bucureștean C. C. Petolescu, la prestigioasa editură Ars Docendi a Universității din București și sub auspiciile Academiei Române, a Institutului de Arheologie și al Universității din București, Seminarul de Arheologie «Vasile Pârvan».

În noul volum, apărut după trei sferturi de veac de la prima ediție, C. C. Petolescu a reactualizat bibliografia, a raportat vechiul text stadiului actual al cercetărilor, a păstrat rezumatul francez, figurile și planșele. El menționa, "Cu toate descoperirile arheologice și epigrafice copleșitoare făcute în cele trei sferturi de secol de la realizarea lucrării, cartea lui V. Cristescu și-a păstrat utilitatea și valoarea de referință. Noile cercetări nu au facut decât să îmbogățească informația, nuanțând sau completând afirmațiile autorului.

Aceste considerente ne-au determinat a ceda îndemnurilor de a publica o nouă ediție a cărții. Avem în vedere și faptul că lucrarea a devenit o raritate, citarea ei lipsind din acest motiv din multe studii și articole tratând diferite aspecte ale vieții romane în Dacia" (p. 7).

Inițial volumul a fost structurat în șase capitole: *Minele* – de aur, argint și fier; *Carierele*, *Salinele*, *Agricultura* cu vitele, cerealele, vița de vie și pădurile, *Industria* cu olăria, cărămidăriile, metalurgia, colegiile industriale și *Comerțul* cu drumurile comerciale ale Daciei, vămile (portoria) și negustorii. Introducerea și încheierea întregesc volumul care "rămâne deocamdată singura sinteză din istoriografia noastră consacrată acestui vast subiect privitor la antichitatea daco-romană", deși problematica a fost reluată pe capitole, pentru areale geografice mai restrânse (*Ibidem*, notele 1-5). Volumul poate fi utilizat și cu ajutorul Indexului cu indici întocmiți de V. Christescu, dar completați cu termenii și notele editorului (p. 151-171).

În paralel, în postfață, *Integrare economică și romanizare* (p. 135-150), C. C. Petolescu a găsit o formă actualizată "de a prezenta nu numai stadiul civilizației romane într-o provincie de la marginea Imperiului, ci și urmările ei: impunerea sistemului economic roman și în paralel un lexic eminamente latin – componente esențiale ale fenomenului de romanizare." (p. 8).

În câteva pagini, el surprinde stadiul atins de

cercetarea de la începutul de secol XXI, cu privire la diferitele ocupații prezentate în 1929. Cu o acribie greu de egalat, C. C. Petolescu, cu aceeași meticulozitate ca și a înaintașului său V. Christescu, surprinde în cadrul economiei din Dacia romană o structură mai amplă și mai bine documentată: agricultura (p. 135-139), cu proprietatea mică și mijlocie, cu ferme destinate consumului propriu, pentru cultivarea cerealelor, creșterea vitelor, livezi cu pomi fructiferi și vie, grădini de legume, desfășurată și în villae rusticae – ferme, multe din ele cercetate recent (p. 136, notele 5, 7-18), în care se practica morăritul sau albinăritul; exploatarea bogățiilor subsolului (p. 139-140), a aurului și al altor metale neferoase, argint, cupru, uneori și plumb; salinele (p. 140) și carierele de piatră (p. 141), meșteșugurile cu repertoriul de meserii atestat de inscripțiile din Dacia (*lapidarii* – meșteri pietrari, pictori erau zugravii, cei ce realizau mozaicuri, *sigillarii* care cofecționa *terra sigillata*, figurine sau statuete de lut, cei ce realizau materiale de construcție de lut ars; fabri prelucrau materialele dure, constructorii, mai puțin apar centonarii producătorii de postav sau utriculii, producătorii de burdufuri sau chiar lecticarii, purtătorii sau producătorii de lectice (p. 141-144), cu produsele lor, unele de factură locală altele de import; relațiile comerciale ale Daciei romane produsele exportate și cele pătrunse pe calea schimburilor, mai ales cele ștampilate instrumentul domesticus, amforele, terra sigillata, produse ceramice de lux, lucernae, opaițe de lut, mortaria, sticlărie, obiecte de bronz și monede (p. 144-148), drumurile și mijloacele de comunicație și vămile Daciei.

Firește, se adaugă o bogăție de informații, cu deosebire obținute prin cercetări arheologice.

Ruxandra Alaiba

Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică,* Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, 176 p. + 48 planșe.

Față de micromonografia din 1959 (*SCIV*, X, 1, p. 117-134), lucrarea prezentată în rândurile de față aduce mai multe noutăți. Unele dintre acestea sunt absolute, fiind vorba de materialul în mare parte inedit, rezultat atât din campania 1958, cât și acela din săpăturile întreprinse în anii 1961 și 1962. Pe de altă parte sunt și unele schimbări calitative, modificarea unor concluzii.

Cetatea de la Bârlad este analizată în două secțiuni mari, la rândul lor divizate în subcapitole. În prima parte, capitolul I, sunt tratate așezarea geologică și geografică, istoricul cercetărilor, descrierea săpăturilor și stratigrafia (p. 9-19). Trebuie notată aici o idee ce va fi reluată insistent în continuare - existența unui singur strat de cultură materială, acela datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea. De aici acea șansă pentru arheologi, anume că materialele respective au „avantajul de a fi aparținut unui singur strat, ceea ce face imposibilă încadrări cronologice eronate" (p. 71). Capitolul al II-lea (p. 20-33) prezintă elementele de fortificație, fiind descrise palisada (p. 21-24), șanțul și valul (p. 25-27) și intrarea (p. 27-32). Totul a indicat spre un vechi sistem de fortificare, folosit în special în estul Europei, de la începutul mileniului I, prima analogie care s-a impus autorilor fiind aceea cu fortificația de pământ și lemn de la Raiki (p. 31). Apropierea tipologică de secolul al XV-lea, mai exact de epoca lui Ștefan cel Mare, o face mai mult ansamblul intrării, flancarea realizată prin cele două turnuri, și mai ales capcana/„cursa de șoareci", ultima cu analogie la Suceava (p. 32). Capitolul al III-lea (p. 34-67) tratează locuințele din interiorul complexului. S-au identificat planuri și o tehnică de construcție unitare, de unde presupunerea folosirii de meșteri-dulgheri, marcându-se analogii, în special cu Suceava (oraș). Analiza celor două tipuri majore -

locuințe de suprafață din paiantă și bordeie cu pereți din bârne - a adus alte argumente pentru sublinierea caracterului temporar, a perioadei scurte de funcționare, cetatea fiind distrusă în mod intenționat, organizat, prin incendiere, de înșiși constructorii ei. Față de cele patru locuințe (două de suprafață și două bordeie) publicate în 1959, acum s-au sesizat 35 (18 de suprafață și 17 bordeie), fiind cercetate efectiv 14 (nouă locuințe de suprafață, respectiv, cinci bordeie).

Partea a II-a a fost rezervată materialelor arheologice. În capitolul I a fost analizată ceramica (p. 72-118), atât după criteriul materialului, pastei, cât și după acela al formei și destinației. Astfel majoritatea materialului l-a constituit ceramica de uz comun. Alături de alte două tipuri, cu pastă de bună calitate, a apărut și o categorie grosieră (p. 74-77). O caracteristică generală a fost folosirea roții, o observație importantă fiind absența cuptoarelor de olar. De aici explicația pentru diversitatea materialului respectiv, acesta fiind adus de ostași. Autorii conchid că cercetările au constituit astfel o „fereastră" pentru cunoașterea nivelului producției meșteșugărești sătești. Criteriul formei și destinației a dus la distingerea a trei categorii majore: ceramica de bucătărie și masă, preponderentă fiind oala-borcan fără torți (75 % din totalitatea materialului), ceramica decorativă (câteva fragmente de cahle) și aceea gospodărească, reprezentată fie de vase de mari dimensiuni pentru păstrarea hranei, fie de opaițe. Notabilă a fost și prezența unei categorii arhaizante, specifice începutului secolului al XV-lea. Standardizarea și deci transformarea olăriei în meșteșug, generalizarea roții rapide, dispariția deosebirilor nete între ceramica urbană și cea rurală, se constituie în concluziile acestei secțiuni. De notat că ultima constatare nu s-a făcut pe seama unei creșteri calitative a ceramicii rurale, ci pe o anumită sufocare a olăritului sătesc de către acela urban.

În capitolul al II-lea s-au tratat obiectele lucrate în metal (p. 119-147). Ele au fost grupate în obiecte de uz casnic și unelte meșteșugărești - categorie reprezentată de cuțite, foarfece, lacăte, vase de metal, burghie etc.(p. 120-129), în piese de armament și echipament militar, majoritare fiind vârfurile de săgeți și de lance (p. 129-136), și piese de harnașament, respectiv, pinteni, zăbăluțe, catarame, scări de șa, potcoave sau caiele (p. 136-142).

În concluziile finale s-a subliniat din nou caracterul temporar al fortificației, ridicată în contextul anului 1476 (p. 149-152). Materialele arheologice au prilejuit autorilor câteva considerații sociale (p. 153, 156), sublinierea ponderii economice a orașelor (p. 153), specializările tot mai stricte în meșteșuguri (p. 154), precum și o anumită întârziere, „arhaizare" a produselor rurale (p. 155), respectiv, explicația fenomenului, la p. 157).

Datarea complexului și împrejurările dispariției, descrierea și încadrarea elementelor de fortificare sunt identice cu concluziile formulate în 1959, la noutăți trebuind să înscriem în primul rând modul de dispunere al locuințelor. Dacă acum patru decenii locuințele nu ar fi fost dispuse într-o ordine deosebită, singura grijă fiind așezarea cât mai aproape de palisadă, acum autorii au remarcat dispunerea lor pe trei șiruri și concentrarea lor spre centrul incintei. Spațiul a permis acum și anumite considerații sociale și economice a căror valabilitate rămâne să fie amendată de cercetări similare. Dincolo de unele neconcordanțe, formulări nefericite și interpretări forțate, lucrarea se constituie într-un adevărat manual de arheologie medievală și se poate compara, din acest punct de vedere, cu monografiile asemănătoare privitoare la Păcuiul lui Soare, Coconi sau Șcheia. Astfel, descoperirile nu au fost prezentate sec; pe cât a fost posibil s-a indicat și calea, drumul logic, pentru care s-a insistat pe un anumit sector și nu pe altul, cum s-a ajuns la anumite descoperiri sau concluzii.

Dan Floareș

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. "Portrete" în epocă

La jumătate de mileniu de la trecerea în veșnicie a marelui voievod Ștefan, Mănăstirea Putna a avut inițiativa patronării unui prestigios act cultural, în anii 2003 - 2004: adunarea între coperțile a cinci volume (deocamdată!) a celor mai importante legende, studii și cercetări referitoare la epoca, domnia și personalitatea lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Apariția acestor cinci volume nu ar fi fost posibilă fără inițiativa și strădania obștii monahale călăuzită de părintele arhimandrit Melchisedec, starețul mănăstirii Putna, alături de care s-a aflat coordonarea științifică a cunoscutului cercetător, prof. univ. dr. Ștefan S. Gorovei.

***Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Portret în legendă*. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2003, 252 p.**

Legendele incluse în volum, "mărturisesc - subliniază Virgil Cândea -, cinstirea de care s-a bucurat încă din timpul vieții sale și neîncetat după săvârșirea lui, un mare voievod al Moldovei" (p. 9), însemnătatea principală a volumului constând în "mărturisirea credinței statornice a poporului român în sfințenia lui Ștefan cel Mare și Sfânt" (p. 10). O asemenea carte de legende și tradiții populare despre Ștefan cel Mare se adresează "în primul rând credincioșilor, care cinstesc pe domnitorul creștin, mare ctitor de sfinte lăcașuri și apărător al Bisericii și credinței ortodoxe" (p. 10-11). De altfel, așa cum arată I. P. S. Pimen, cartea de față este "un omagiu de cinstire a slăvitului Voievod adus de obștea mănăstirii Putna la sărbătoririi celor 500 de ani de strămutarea Soarelui Moldovei la locașurile de veci" (p. 8).

Legendele sunt grupate în volum pe tematici: *Copilăria voievodului*, *Înțelepciune și sfințenie*, *Ștefan cel Mare și sihaștrii*, *Ctitorii*, *Vremi de cumpănă*, *Pe aici a trecut Ștefan Vodă și Oamenii Măriei Sale*. În încheiere, cartea conține un glosar de termeni și bibliografia.

***Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Portret în istorie*. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Notă asupra ediției de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Sf. M-re Putna, 2003, 618 p. și 14 planșe color**

"Textele adunate în această carte" – ne spune Ștefan S. Gorovei -, "reprezintă roadele muncii unor istorici", ilustrând "o bună parte din punctele cele mai înaintate atinse de istoriografia românească în cunoașterea lui Ștefan cel Mare și a vremii sale" (p. 7). Studiile din volum sunt grupate pe tematici, sub titluri sugestive (citate din cronici și documente): "... ca un om ce era ...", "... până astăzi îi zicu Sveti Ștefan Vodă ...", "...cu darul și porunca și Ștefan Voievod", "...cel dintâi dintre principii lumii ...". Printr-o notă de la sfârșitul volumului sunt precizate titlurile studiilor și publicațiile din care au fost preluate. Studiile dedicate personalității lui Ștefan cel Mare, "... ca un om ce era ...", sunt semnate de P. P. Pamaitescu (*Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare*), Leon Șimanschi (*Formarea personalității lui Ștefan cel Mare* și *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare : Reuseni, 15 octombrie 1451*), Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei (*"Semne și minuni" pentru Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală*), Maria Magdalena Székely (*"Dixit waywoda"*), Ion I. Solcanu (*Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi considerații*) etc. Secțiunea următoare este dedicată relației lui Ștefan cu slujitorii lui Dumnezeu, precum studiul lui Ovidiu Cristea (*Despre raportul dintre principe și "omul sfânt" în Țările Române. Întâlnirea lui Ștefan cel Mare cu Daniil Sihastrul*). Privitoare la istoriografia epocii ștefaniene sunt redate studiile lui I. C. Chițimia, Ștefan An-

dreescu și Leon Șimanschi. În ultima secțiune a volumului studiile alese ilustrează aspecte de istorie politică, relații externe, etc. Reținem: Constantin Rezachevici (*A fost Ștefan cel Mare "ales" domn în aprilie 1457?*), Ștefan S. Gorovei (*1473 – un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*), Aloisie Tăutu (*Spirit "ecumenic" între papalitate și români pe vremea lui Ștefan cel Mare (1476)*), Victor Eskenasy (*Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*), Șerban Papacostea (*Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*), Dumitru Năstase (*Ștefan cel Mare împărat*) și altele.

***Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Portret în cronică.* Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Notă asupra ediției de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Sf. M-re Putna, 2004, 376 p.**

Așa cum se arată în *Argument*, "tripticul dorit, proiectat și realizat de obștea Sfintei Mănăstiri Putna ca închinare la împlinirea celor cinci veacuri de când marele ctitor a trecut la lăcașurile veșnice se încheie cu acest volum" (p. 9). Inițial au fost proiectate spre apariție numai aceste trei volume, a căror copertă este colorată sugestiv: volumul cu legende în galben, cel cu studii istorice în roșu și acesta cu fragmente de cronici în albastru. Însă, spre bucuria noastră, au mai apărut încă două volume, deocamdată!

Fragmentele culese din izvoare au fost adunate în acest volum pe mai multe secțiuni: *Izvoare românești* (Moldova și Țara Românească), *Izvoare străine* (Cronici poloneze, Cronici ungurești, Cronici germane, Cronici rusești, Cronici bizantine și Cronici turcești), *Alte mărturii* și *"Să luăm aminte ..."*.

Fragmentele referitoare la Ștefan cel Mare sunt culese atât din izvoarele românești (*Letopisețul anonim al Moldovei*, *Cronica moldo-germană*, *Letopisețul Țării Moldovei* atribuit lui Grigore Ureche etc.), cât și din izvoare străine (*Historia Polonica* de Ian Dlugosz, *Chronica Polonorum* de Matei Miechowski, *Historia Pannonica ab origine gentis ad annum 1495* de Antonius Bonfinius, *Expuneri istorice* de Laonic Chalcocondil, *Istoria sultanului Mehmed han, părintele cuceritor* de Tursun bei, *Cronicile dinastiei otomane* de Așâk pașa-zade, Scrisoarea papei Sixt al IV-lea către Ștefan cel Mare – 31 martie 1475, rapoartele lui Matteo Muriano din 1502 și 1503 etc.); la acestea se adaugă textele jurămintelor lui Ștefan cel Mare către regele Cazimir al Poloniei (2 martie 1462, 1 ianuarie 1468, 28 iulie 1468), scrisorile și soliile trimise de Ștefan: papei Sixt al IV-lea, Veneției, regelui Cazimir al Poloniei, marelui cneaz al Moscovei Ivan al III-lea, marelui cneaz al Lituaniei Alexandru etc. În încheierea volumului găsim fragmentul scrisorii domniței Olena către tatăl ei, Ștefan cel Mare.

***Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Bibliografie.* Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2004, 194 p.**

Acest volum poate că este cel mai util și mai indispensabil instrument de lucru dintre toate celelalte, fără de care cercetarea epocii lui Ștefan cel Mare ar fi cu mult mai dificilă. Căci, așa cum afirmă Ștefan S. Gorovei, acum "când se împlinește o jumătate de mileniu de la trecerea lui Ștefan vodă la veșnicele lăcașuri, o bibliografie a scrierilor – mai mari sau mai mici, mai solide sau mai șubrede, mai celebre sau mai obscure – ce i-au fost închinate vine să dea seamă, în felul ei, despre ce a însemnat și înseamnă acest principe al Moldovei" (p. 7).

Constatăm existența, până la momentul apariției acestei lucrări, a unui număr de 2.214 titluri referitoare la Ștefan cel Mare, grupate în volumul de față astfel: Izvoare diplomatice și inscripții (124), Izvoare narative (176), Lucrări despre biserică (274), Lucrări despre cultură (394), Lucrări de istorie economică și

socială (154), Lucrări de istorie politică (272), Lucrări de literatură și folclor (129), Monografii, studii cu caracter general, comemorări (379), Lucrări despre organizarea statului (156) și Lucrări despre organizarea militară, războaie și lupte (156).

***Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Biserica. O lecție de istorie.* Predoslovie de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2004, 266 p.**

Fără îndoială, volumul însumează studii referitoare la istoria bisericii, o bună parte dintre ele fiind rodul unor clerici. Ele sunt grupate pe tematici, așa cum ne-am obișnuit din celelalte volume: Cuvinte de preamărire, Viața și organizarea Bisericii, Din veacuri de la Ștefan Vodă. Printre autorii Cuvintelor de preamărire întâlnim pe N. Iorga, Gheorghe Moisescu, Nestor, mitropolit al Olteniei,Teoctist, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române etc. Studii importante privitoare la Viața și organizarea Bisericii sunt semnate de Leon Șimanschi ("Fost-au acestu Ștefan vodă"), Alexandru I. Gonța (Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea), Alexandru V. Boldur (Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare), Ștefan S. Gorovei (Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș Vodă), preot Scarlat Porcescu, preot Paul Mihail etc. Ultima secțiune a volumului cuprinde lista ctitoriilor și inscripțiilor acestora și a pietrelor de morminte, curțile domnești, cetățile, podurile și alte obiective, care au aparținut sau sunt atribuite lui Ștefan cel Mare.

Prin acest act cultural obștea mănăstirii Putna și-a omagiat ctitorul mult mai bine decât au făcut-o alte instituții ale statului român, care, trebuie s-o spunem, nu și-au îndeplinit cum trebuie datoria.

Lucian Lefter

Thierry Dutour, *La ville medievale. Origines et triomphe de l'Europe urbaine*, Eds. Odile Jacob, Paris, 2003, 315 p.

Cartea profesorului Dutour (UP IV-Sorbone) este, în același timp, un excurs istoric și unul sociologic, extinzând preocupările autorului, elitele urbane în Evul Mediu, către problematica mai generală a orașului medieval ca obiect de studiu sociologic. Din această perspectivă, este justificată decizia autorului de a ocoli tratarea unor subiecte ca arhitectura, structura urbanistică sau topografia orașului medieval.

Orașul, pentru Thierry Dutour, este un fenomen colectiv deoarece: „... elle associe des existences sociales individuelles", iar studierea societăților urbane trebuie să se bazeze pe studierea relațiilor sociale și juridice între indivizi și pe studierea relațiilor, diferențelor și similitudinilor dintre oraș și sat. Faptul că autorul direcționează discursul către obiectivul final de a oferi o definiție sociologică complexă a orașului medieval, construită în jurul interacțiunilor dintre indivizi, este ilustrat sugestiv de motto-ul care deschide volumul: „Dieu créa l'homme a Son image ... Caïn attaqua son frère Abel et le tua ... Caïn se mit a construire une ville". Voit sau nu, delimitarea cronologică majoră a eseului istorico-sociologic al profesorului Dutour este secolul X. Dacă prima perioadă a studiului urmărește transformarea orașului antichității târzii în orașul Evului Mediu latin, cea de a doua expune calea și modalitățile prin care orașul medieval se transformă în orașul industrial al secolului al XVIII-lea. După cum se vede, trecerea de la Medieval la Modern este „topită" în procesul de industrializare care pune capăt orașului medieval ca fenomen social. Eseul, lăsând deocamdată la o parte cronologia, este construit practic între două definiții ale orașului medieval: una descriptivă, *Qu'est-ce qu'une ville au Moyen Age?* (titlu primului capitol, care inventariază și sumarizează definițiile și descrierile contemporanilor) și una explicativă *Ville, Moyen Age et changement social* (titlul

ultimului capitol, înainte de *Concluzii*)
Separarea cronologică în două mari etape, 1 – de la Antichitate la Ev Mediu și 2 – de la Ev Mediu la Epoca industrială, este explicată și justificată de auto în capitolele 3 și 4, respectiv *Le temps des villes épiscopales: le Haut Moyen Age* și *L'Urbanisation de l'Europe latine au X*^{e} *siècle*. Până în secolul al X-lea orașul occidental și central-european este, înainte de toate, un oraș episcopal, sediul al puterii locale, după ce a fost, în secolele anterioare, un spațiu fortificat, de refugiu. Pentru contemporani, imaginea orașului este, adesea, ideală, o reflectare mai mult sau mai puțin deformată a Ierusalimului ceresc. Orașul episcopal, spațiu protejat fizic și juridic, devine locul privilegiat al dezvoltării economice care va duce, la sfârșitul secolului al X-lea, la emergența orașului comercial al Evului Mediu, a cărui imagine a fost abundent construită și reconstruită de medieviștii secolului XX.
Capitolele 5, 6 și 7, respectiv *Développement et expansion agraire (VIII*^{e}*-XIV*^{e} *siècles), Développement urbain et organisation des relations sociales (VIII*^{e}*-XIV*^{e} *siècles)* și *Mobilité des hommes et vie urbaine,* pun în picioare și susțin teza rolului definitoriu al relațiilor urban-rural și al expansiunii agrare în dezvoltarea urbană a Evului Mediu. Acceptând ideea că orașul medieval al secolelor X-XIV este o formă particulară a dezvoltării societății agrare, putem accepta argumentația autorului pentru definirea dezvoltării urbane prin prisma metamorfozei societății rurale și a relațiilor din interiorul acesteia. Etapa finală a dezvoltării către orașul pre-industrial este marcată de transformarea orașelor în poli ai migrației, alimentând dinamica demografică și impulsionând piața forței de muncă și creșterea producției secundare și terțiare, deschizând calea către orașul industrial.
În concluzie, autorul propune o evoluție continuă a orașului, din Antichitatea târzie până în secolul al XVIII-lea, evoluție determinată de transformările pe care le suferă relațiile personale și interacțiunile sociale ale indivizilor. Definirea orașului medieval al Europei latine drept o expresie particulară și apoi o sumă a interacțiunilor și relațiilor individuale este un demers subscris, mai mult sau mai puțin, antropologiei sociale, care completează în mod cât se poate de fericit spectrul studiilor de istorie a Evului Mediu european. Omiterea, după toate aparențele, voită a studierii puterii în societatea urbană, în ciuda acoperirii, de către autor, a problematicii elitelor urbane, reduce din impactul pe care studierea antropologică a evoluției orașului medieval o are asupra curentelor actuale din domeniu. Importanța pe care autorul o acordă relațiilor orașului cu zona rurală și agricolă în procesul de dezvoltare urbană este, cu siguranță, o sursă metodologică importantă pentru studierea fenomenului urban în Evul Mediu românesc.

Cătălin Hriban

Nicolae Chetraru, Nicolae Răileanu, *Ion C. Surucean în arheologia și muzeologia basarabeană,* Chișinău, Editura Tyragetia, 2001, 256 p.

Colecția „Personalități eminente", apărută sub egida Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Chișinău), include cărți consacrate unor oameni de seamă ai științei și culturii românești: Nicolae Moroșan, Paul Gore, Grigore Antipa ș. a. Această colecție a fost completată cu lucrarea lui Nicolae Răileanu și Nicolae Chetraru, o contribuție remarcabilă la cunoașterea vieții lui Ion Casian Surucean, „primul arheolog și muzeograf" din Basarabia, care și-a desfășurat activitatea științifică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Volumul dedicat personalității lui Ion C. Surucean a fost precedat în literatura de specialitate doar de câteva schițe biografice (vezi Gheorghe Bezviconi, *Academicianul Ion Surucean*, în „Profiluri de ieri și de azi", București, 1943,

p. 221-224; Nicolae Chetraru, *La originile arheologiei moldovenești. 140 ani de la nașterea arheologului Ion C. Surucean*, în „Cugetul", nr. 1, 1992, p. 43-51; Idem, *Primul arheolog basarabean - Ion Casian Surucean și primul muzeu de istorie a Moldovei*, în „Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei", I, Chișinău, 1992, p. 7-26; Iurie Colesnic, *Ion Suruceanu*, în „Basarabia necunoscută", Chișinău, 1993, p. 126-129; *Primul arheolog basarabean Ion C. Surucean și Muzeul de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău*, în Nicolae Chetraru, „Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)", Chișinău, 1994, p. 46-82). Lucrarea prezentată de noi se distinge, însă, prin concepția și amploarea cercetării.

N. Chetraru și N. Răileanu au dat dovadă de tenacitate și interes în valorificarea unor colecții de documente inedite din „arhivele, muzeele și bibliotecile din Chișinău, Odessa, Herson, Novosibirsk, Sankt-Petersburg și Moscova" în scopul relevării unor aspecte mai puțin abordate până acum din viața și activitatea de cercetare a lui Ion C. Surucean. Salutară este și ideea autorilor de a aduna, ordona și traduce pentru prima dată în limba română textele grecești, latine și ruse, ilustrând, astfel, erudiția și pasiunea cercetătorului.

Lucrarea cuprinde un *Cuvânt înainte* din care reiese încercarea de a scoate „din umbra uitării pagini din istoria culturii naționale, remarcând personalitatea primului arheolog și muzeograf din Basarabia" (p. 5) și două părți mari: *I - Ion Casian Surucean, primul arheolog și muzeograf basarabean* și *II – Anexe*.

În prima parte - *Ion Casian Surucean, primul arheolog și muzeograf basarabean* (p. 7-82) - sunt prezentate date referitoare la obârșia, viața privată și activitatea lui Ion C. Surucean ca arheolog și muzeograf. Prin valorificarea unui fond bogat de documente de arhivă, N. Chetraru și N. Răileanu au reușit să redea istoria familiei Surucenilor, neam vechi de boieri moldoveni din care descinde Ion C. Surucean. Autorii au reconstituit atât mediul social în care s-a născut și format Ion. C. Surucean, cât și anumite împrejurări și relații de familie, care îi vor marca viața și activitatea. Ei nu se rezumă doar la întocmirea unei genealogii, ci descriu amănunte din viața personală și moravurile acestei familii, fapt care conferă textului o anumită voluptate a lecturii. Spre exemplu, sunt reliefate trăsăturile morale ale lui Ioniță Surucean, bunicul viitorului arheolog, redate de pităreasa Anghelina în testamentul acesteia: „Ioniță a fost obijduit în toate de natură. E îndărătnic, lacom, lipsit de bună cuviință față de părinți...el prin intenția sa răuvoitoare are de gând să-l obijduiască pe fratele său" (p. 8).

În acest expozeu biografic, N. Chetraru și N. Răileanu reconstituie *curriculum*-ul pregătirii academice riguroase a lui Ion C. Surucean, marcat de performanțele obținute la diferite discipline. Astfel, viitorul arheolog și-a făcut studiile primare la „gimnaziile din Chișinău și Odessa", iar cele secundare la „Liceul kneazului Grigorii Bezborodka" din Nežin, instituție de învățământ de prestigiu din Rusia, unde liceeni efectuau practica arheologică prin participare activă la săpăturile orașului antic Olbia (p. 17-19). Autorii prezintă, de asemenea, condițiile în care I. Surucean și-a început activitatea de colectare, sistematizare și cercetare a antichităților - cu preponderență a celor din spațiul nord-pontic - evidențiind abilitățile, onestitatea și perseverența acestuia în descoperirea și valorificarea vestigiilor antice de la Tyras, Olbia, Pantikapaion ș. a.

Descrierea colecției de obiecte și a bibliotecii Muzeului de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău ocupă în economia lucrării un spațiu vast, datorită valorificării unui fond inedit de arhivă care cuprinde inventarul bunurilor mobile și imobile întocmit după moartea lui Ion C. Surucean. De asemenea, merită remarcat efortul autorilor de a scoate în evidență și alte materiale de arhivă de o valoare indubitabilă referitoare la documentația

de teren, planurile topografice ale așezărilor investigate, raporturile de săpătură ș. a. Totodată N. Chetraru și N. Răileanu, atrag atenția cititorului registrele respective, reproduse în carte, conțin și alte date prețioase cum ar fi: conturile bănești ale lui I. Surucean, modul de administrare a moșiilor sale de la Drăgușenii Vechi, Pănășești ș. a. (p. 68).

A doua parte a lucrării, *Anexe* (p. 83-255), conține articole și studii publicate de către Ioan Surucean în revistele de specialitate, comunicări, prezentate în cadrul ședințelor Societății de Arheologie Bisericească, autorizații și rapoarte de săpătură ș. a. Materialele din volumul prezentat au fost traduse pentru prima dată în limba română, fiind ordonate cronologic, cu referințe la sursa din care au fost extrase.

Articolul *Muzeul de antichități al Nataliei Nicolaevna Sikard* (p. 83-84), publicat de I. Surucean în "Bessarabskie Gubernskie Vedomosti" (nr. 50, din 28 iunie 1880), atrage atenția cititorului asupra unei colecții impunătoare de antichități etrusce, egiptene, bosporane ș.a., organizată ca muzeu de către posesoarea acestora la moșia sa Vadul lui Vodă din Basarabia.

Despre psephismal în cinstea lui Karzoazus (p. 85-89) este titlul comunicării prezentate de către cercetătorul Surucean la ședința Societății de Arheologie Bisericească din 18 ianuarie 1882 și publicat, ulterior, în „Trudy Kievskoj Duchovnoj Akademii" (t. II, Kiev, 1882). Textul respectiv, redat în limba latină, cuprinde descrierea și interpretarea unei epigrafe referitoare la comunitatea olbiopoliților din secolul I d. Hr.

Inserarea în volumul de față a textului *O încercare de a argumenta localizarea fortificației scitice Alector și a „Coastei de Aur" a lui Constantin Porphirogenetul* (p. 90-96), prezentat la Congresul al VI-lea de Arheologie de la Odessa din 1884 și publicat, mai târziu, în „Trudy VIgo Archeologhičeskogo S'ezda", este motivată de autori prin contribuția importantă a cercetătorului Ioan Surucean la identificarea arheologică a așezărilor antice, cunoscute din izvoarele scrise (p. 35).

Varianta latină și traducerea în românește a lucrării lui Ion Surucean și B. Latyschev: *Inscriptiones graecae et latinae novissimis annis (1889-1894) museo Surutschaniano, quod est Kischinevi inlatae*, tipărită la St. Petersburg în anul 1894 ocupă o parte considerabilă din *Anexe* (p. 97-174). Într-o recenzie la această lucrare cercetătorul rus A. Nikitskij afirma la 1894 următoarele: "despre restabilirea textelor, stabilirea caracterului și a perioadei inscripției, gruparea acestora etc., consider că este de prisos să adăugăm că și aici, ca peste tot, se resimte o asemenea minuțiozitate a prelucrării și o asemenea laconicitate a expunerii, încât ... *nec quod redundet inventas*" (p. 245).

Prin publicarea unor scrisori inedite, autorii ne-au oferit posibilitatea de a cunoaște raporturile dintre proprietarii terenurilor pe care urmau să se desfășoare săpăturile și arheologi, ca și unele fenomene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, similare celor din zilele noastre. Spre exemplu, în scrisoarea din 30 septembrie 1886 Ion Surucean informează că la Parutino, sat lângă care se află vestigiile orașului antic Olbia, "există o categorie specială de căutători, care fac săpături...și obiectele găsite, în loc să ajungă la Comisia Arheologică ori Ermitaj nimeresc în mâinile excrocilor..." (p. 239).

Prezintă interes și anexarea unor rapoartele de săpătură (p. 175-178) sau autorizații (p. 237-238), care oferă date referitor la cercetările arheologice încredințate lui Ion C. Surucean de Comisia Arheologică Imperială. Paginile cărții au fost ilustrate cu prisosință de poze cu Ion C. Surucean și membrii familiei sale, imagini ale gimnaziului și liceului și, mai ales, ale obiectelor din colecția impresionantă a Muzeului de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău.

În concluzie, considerăm că prin această lucra-

re, prezentată succint de către noi, autorii au reușit să descrie cu pasiune și competență viața și activitatea lui Ion C. Surucean, considerat primul arheolog și muzeograf din Basarabia, personalitate marcantă care a contribuit prin erudiție și efort exemplar la „dăinuirea adevărului".

Ludmila Bacumenco

Ioan Silviu Nestor, *Stema României. Istoria unui simbol. Studiu critic,* Ed. Studia, Cluj-Napoca, 2003, 350 p.

Ar fi fost de așteptat ca o lucrare cu un asemenea titlu să fie un studiu conformist sau festivist, ceea ce nu se confirmă în cazul de față. Autor cu o bogată carte de vizită (expusă la p. 333-339), profesorul universitar Ioan Silviu Nestor, ne oferă surpriza unei lucrări polemice, a cărei lectură se dovedește a fi antrenantă. Cartea vine în continuarea unor studii ale sale mai vechi, privitoare la același subiect (vezi p. 279-280) și propune modificări însemnate în structura actualei steme de stat. Ideea existenței unei conspirații care a dus inițal la întocmirea unei formule tendențioase a stemei și apoi la menținerea aproape neschimbată a acesteia, trece dincolo de limitele abordării științifice a subiectului și introduce o doză de circumspecție pentru cititorul avizat. Surprinzătoare este constatarea autorului că stema din 1921 nu este rezultatul activității Comisiei Consultative de Heraldică, cum se pretindea, ci a modificărilor de ultim moment, propuse de heraldistul ardelean Jozsef Sebestyén de Keöpeczi, considerat a fi un impostor, "lipsit de competență și de consistență ca specialist, pregătit din timp și împins în față de cercuri tradițional ostile, și care mânuia bine arta disimulării și a diversiunii"(p. 11). Autorul ne mai avertizează că "manipulatorii sunt talentați, dispun de instrumentarul necesar – arta de a jongla și de a convinge – și fac totul cu aplomb și cu îndrăzneală" (p. 264).

Parcurgerea cu atenție a filelor lucrării, relevă faptul că, în ciuda experienței acumulate ca istoric, autorul nu este foarte familiarizat cu domeniul heraldicii, terminologia utilizată de el nefiind, adesea, cea mai adecvată. Astfel, descriind cea mai veche reprezentare a stemei Țării Românești, din 1390, acesta vorbește despre "o pasăre heraldică cu capul conturnat, cu aripile strânse, având în cantonul superior o cruce și o stea cu șase raze, flancată de o lună cu coarnele întoarse spre dextra (crai nou)" (p. 20). Normal s-ar fi spus "o pasăre cu capul întors" sau "o pasăre conturnată", formula hibridă fiind neinspirată. Doar steaua și cornul de lună pot fi localizate în cantonul senestru (superior stâng) al scutului, crucea fiind amplasată chiar pe axul vertical al scutului, eventual în "șef", dacă ar fi depășit înălțimea creștetului păsării, ceea ce nu este cazul. Deși se referă la "aquila valahica", autorul nu o definește. Prin această formulă, de multă vreme consacrată, se înțelege o acvilă neagră conturnată, purtând crucea în plisc. Mai mult, pasărea valahă nu are poziție clasică de acvilă – simetrică, având aripile desfăcute - ci mai curând o alură de corb, cum a fost și identificată multă vreme.

Ca ardelean, autorul manifestă o sensibilitate specială pentru modul în care această provincie istorică este reprezentată în stema țării. El ridică o chestiune delicată privitoare la spațiul transilvan care, deși locuit timp de secole în majoritate de români, elementul etnic cel mai numeros nu a fost reprezentat în stema provinciei. Stema Transilvaniei, creație târzie, din ultimii ani ai veacului XVI, este o reflectare heraldică a sistemului celor trei națiuni politice acceptate, Unio Trium Nationum, ce fusese instituit după anul 1437.

Un heraldist pur nu ar ezita în fața chestiunii, vechimea de patru secole a stemei ce reprezintă acest teritoriu – cunoscută ca atare în armorialele occidentale – fiind un argument suficient pentru menținerea sa nealterată,

indiferent de schimbările politice ulterioare. Este o stemă consacrată, ce face parte din identitatea istorică a teritoriului respectiv. O nouă stemă, neuzitată, pentru același spațiu istoric, care să facă abstracție de cea folosită timp atât de îndelungat, nu ar fi justificată. Un istoric însă, care privește lucrurile și din perspectiva epocii prezente, a sensibilităților actuale privitoare la această temă, poate propune o dezbatere asupra chestiuni.

Stema Transilvaniei, alcătuită în cadrul heraldicii Imperiului Romano-German, la sfârșitul secolului XVI, este descrisă de autor astfel: "scut tăiat, cu două cartiere suprapuse, în cartierul superior aflându-se o acvilă în zbor, iar în cel inferior șapte munți, plasați suprapus 3+4, în vârful cărora se află câte un turn cu acoperiș ascuțit" (p. 27). Pentru părțile unui scut tăiat ar fi mai adecvat termenul de partițiuni și nu acela de cartiere, care sunt, în general, subdiviziuni mai mici. Pasărea, așa cum apare aici, ar trebuie descrisă în limbaj heraldic drept o acvilă ieșind, cu zborul ridicat. Autorul acceptă ideea că, în faza inițială, simbolurile cuprinse în stemă aveau un sens teritorial și nu etnic: vulturul reprezenta comitatele (dominate de nobilime, inclusiv cea de origine română, maghearizată ulterior), cele șapte cetăți erau o aluzie la orașele locuite de sași, iar soarele și luna erau însemnele ținutului secuiesc, de la marginea de răsărit a principatului (p. 27). În acest caz, stema nu mai este o expresie a alianței stărilor privilegiate alogene împotriva populației majoritare românești, ea reflectând mentalitata unei epoci străvechi, în care chestiunea nu se punea în termeni etnici.

În paginile următoare, autorul studiului urmărește tema acvilei din stema Transilvaniei, identificată de el cu vulturului negru de stepă, pasărea-totem a triburilor ungurești, ca care i-a condus spre Câmpia Panonică. O legendă consemnată în *Gesta Hungarorum* îl arată pe tatăl regelui Arpad ca fiind fiul unei asemena păsări mitice, zămislit în vis (p. 33-36). Vulturul acesta s-ar dovedi astfel a fi un simbol etnic exclusiv maghiar, turul, ce marchează dominația acestei etnii în Transilvania, și nu un simbol al clasei nobiliare ca atare sau unul pur teritorial. În epoca modernă, aparținând naționalismelor, diverși autori maghiari au exacerbat această percepție. Asemenea texte l-au determinat pe autor să considere că "turul este simbolul spiritului anexionist și asimilator unguresc, al fascismului și revizionismului ungaro-hortyst" (p. 36), indignându-se la faptul că este păstrat în stema actuală a României.

Potrivit autorului, "vulturul negru este înfățișat mereu în zbor, cu prezentare dorsală (cu spatele)", ceea ce nu reprezintă nimic excepțional. În fapt, nu este vorba de o pasăre înfățișată cu spatele la privitor, cum s-ar putea înțelege, ci spre scut; se preciza astfel poziția clasică a unei acvile în stemă: înfățișată simetric, având aripile desfăcute (regulă de la care acvila valahica face excepție). Mai putem sesiza că sintagma "vulturul negru" nu îl singularizează în nici un fel pe cel maghiar, în heraldică aceasta reprezentând aproape un pleonasm: dacă nu se precizează smalțul sau metalul vulturului, heraldiștii subînțeleg că el este negru, culoarea clasică a acestei păsări, atunci când e vorba de steme.

Cele șapte cetăți din stema Transilvaniei sunt considerate, în mod curent, ca reprezentând orașele săsești, întemeiate în baza unor privilegii regale, o "stemă grăitoare" pentru denumirea de Siebenbürgen, sub care mai era cunoscut principatul. Prin faptul că formula în limba germană calchiază practic, denumirea latinească de Septemcastrensis, autorul se crede îndreptățit să identifice monticulii având castele în vârf cu niște simboluri ale latinității: "cele șapte coline constituie, din timpurile străvechi până în prezent, blazonul Romei..." (p. 37), aluzie la populația romanică ce locuia în spațiul intracarpatic! Afirmația este una efectiv fantezistă. Nu cunoaștem ca Roma să fi folosit vreodată un asemenea "blazon", la

modul propriu, în ciuda renumelui de "oraș al celor șapte coline...". Tot fantezistă este și afirmația că "blazonul Noii Rome – Constantinopolul – era șapte turnuri" (cf. Dan Cernovodeanu, Contribuțiuni la studiul heraldicii bizantine între secolele XII-XV, în "Buletinul Biblotecii Române", VIII (XII), 1980-81, Frieburg, Germania, p. 237-256). Cu toate acestea autorul trage concluzia: "la baza blazonului considerat ca simbol al sașilor se găsesc cele mai vechi reprezentări ale Transilvaniei românești, care s-au conservat în toate creațiile ulterioare ca cel mai constant element heraldic al acestei provincii" (p. 38). Nimic mai fals!

Soarele și luna, însemne ale secuilor, ca apărători ai trecătorilor Carpaților de Răsărit, sunt expediate mai repede, ca simboluri turcice și deci islamice, fără nici o legătură cu contextul heraldic despre care discutăm (p. 38). Și aici avem de-a face cu o perspectivă eronată asupra lucrurilor.

"Problema românilor distinși cu blazon nobiliar", căreia i se consacră câteva pagini, nu are relevanța pe care mizează autorul, ci arată cu totul altceva: faptul că o mare parte a românilor s-au aflat în interiorul clasei nobiliare, care nu a fost una exclusiv unguresacă (p. 39-42). Se știe că multe familii nobiliare ungurești aveau rădăcini românești, chiar dacă nu agreau să li se amintească acest lucru.

La doar câțiva ani de la constituirea stemei transilvane arătate mai sus, avem cunoscutul sigiliu al lui Mihai Viteazul (1600), păstrat în doar trei exemplare. Documentele originale sunt, din păcate, greu accesibile pentru o cercetare directă. Un asemenea demers este însă foarte necesar pentru a nu cădea în plasa unor contrafaceri aflate în circulație. Cea mai nocivă asemenea "făcătură" este reprodusă, fără nici o rezervă, de Ioan Silviu Nistor, însoțită de celebrul autograf "Și hotarul Ardealului pohta ce-am pohtit Moldova și Țara Românească" (p. 69, 344). Acesta este un colaj pus cândva în circulație de N. Iorga cu bună credință, fără să bănuiască ce avea să se nască prin comoditatea și superficialitatea slujitorilor breslei istoricilor. Sunt fraze disparate, însemnate pe dosul unui document, puse împreună și alăturate sigiliului și iscăliturii voievodului, fapt relevant în urmă cu multe decenii de istoricul Constantin Rezachevici (*Apulum*, 1975, 13, p. 341-351).

Ioan Silviu Nistor apelează la autoritatea recentului Tratat de istorie al Academiei, în care se vorbește de "crearea unei peceți cu stemele reunite ale celor trei Țări Române", la 1600, ca despre o certitudine (p. 49). Așa cum arată, emblema sigiliului nu poate fi descrisă ca înscrisă "într-un scut rotund, având ca figuri centrale siluetele domnului și a doamnei, în haine lungi, încoronați...", fiind vorba doar de un câmp sigilar. Este evident că la baza construcției simbolice avem stema sigilară de tip nova plantatio, ce combinată adesea și cu acvila munteană (sau corbul), așezată în vârful pomului. În acest caz personajele amintite sunt Sfinții Împărați Constantin și Elena, întemeietorii Noii Rome, Constantinopolului; la această translație a capitalei Imperiului Roman se referă ideea de nova plantatio; în cazul sigiliilor din Muntenia, acest simbol dezvăluie pretenția domnilor de aici la statutul de moștenitori ai împăraților bizantini, al căror șir s-a frânt la 1453. Creditând mesajul acestui simbol, l-am putea pune în legătură cu altă linie politică decât "planul dacic" atribuit lui Mihai vodă.

În cazul pomului "transplantat", reprezentarea heraldică obișnuită este aceea în care rădăcinile sunt vizibile ("dezrădăcinat"); doar o privire subiectivă și interesată a putut vedea la baza pomului, exact șapte movile, cu semnificația speculată mai sus.

Principala eroare a autorului este comisă atunci când precizează că "legenda din exergă cuprinde următoarele cuvinte: Io Mihail voievod al Ungrovlahiei, Ardealului și Țării

Moldovei", prezente, de fapt, nu pe sigiliu, ci doar în intitulația documentului (p. 49). Cu puține cunoștințe de paleografie slavonă, putem citi direct pe imagine (p. 48), un cu totul alt text al inscripției sigilare. În traducere acesta ar suna astfel: Io Mihai voievod și fiul său Io Neculai voievod Țării Moldovei! Regretatul profesor ieșean Gheorghe Pungă, preocupat de misterele acestui sigiliu, ne prevenise că acesta a fost comandat și folosit nu de Mihai Viteazul în persoană, ci de Sfatul Domnesc ce conducea Moldova în numele, dar în lipsa voievodului. Nicolae, fiul lui Mihai vodă, fusese cerut ca domn de boierii moldoveni dar, considerându-se că are o vârstă mult prea fragedă, nu a mai părăsit Muntenia. În acest context se și explică de ce în ecusonul central al sigiliului, se află stema Moldovei. Dacă așa stau lucrurile, nu mai putem privi acest sigiliu ca un rezultat al gândirii directe a marelui voievod, în care să fie reflectat cu fidelitate planul său politic.

Lei rampanți afrontați, considerați de unii heraldiști a fi simbolul Daciei antice, corespunzătoare Transilvaniei, iar de alți specialiști drept o stemă personală a voievodului, moștenită de pe ramura Mihneștilor (p. 30). Armorialele din veacul XVII susțin o anumită tradiție cărturărească potrivit căreia simbolul vechii provincii romane Dacia ar fi constituit de cei doi lei (p. 53-63). O stemă asemănătoare a folosit Moise Szekely, pe monedele emise în 1603, ca principe al Transilvaniei. Apoi acest simbol a dispărut din uz.

Nu se poate extrapola, considerând că leii ce însoțesc stemele domnilor români în epocile următoare (mai ales ca susținători ai scutului), sunt o amintire a acestei idei dacice, așa cum face autorul (cf. p. 64). Aceștia au adesea o sorginte clară, care nu duce spre "leii dacici". Astfel, stemele lui Dimitrie Cantemir în care apar leii, sunt steme de principe rus ale acestuia (p. 64). Prezența masivă a leilor în stemele heraldice ale familiilor boierești nu au, de asemenea, nici o relevanță pentru discuția de față, ei reprezentând un loc prea comun pentru heraldică.

Steagul lui Mihai Viteazul, alcătuit "după unirea Tansilvaniei cu Țara Românească", reconstituit de autor (2001), pe urmele unor predecesori (1936), nu conține mesajele simbolice pretinse de acesta (p. 74). Presupusele steme ale celor două principate se află în poziție de profundă inegalitate și nu în asociere echitabilă. Orice heraldist va considera acvila drept simbol principal, iar leii ca pe simplii susținători ai scutului, cu rol pur decorativ. Nu avem de-a face cu două steme contopite, ci doar cu stema Munteniei. În privința scutului, așa cum este el desenat în proiectul înaintat de Ioan Silviu Nistor, nu este unul "de tip vechi" (adică francez vechi sau antic), dubla arcuire a părții superioare a acestuia ne îndreptățind o asemenea identificare.

La pagina 77 este reprodusă stema municipiului Cluj-Napoca, a cărui autor ne-a rămas multă vreme necunoscut, dar se relevă a fi chiar autorul cărții de față, mi se pare o creație de un gust foarte discutabil, care ignoră tocmai stema sigilară din secolul XV; singurul lucru care trebuia făcut, în acest caz, era readoptarea acelei vechi steme, frumoase și neutre: o cetate cu trei turnuri.

Într-o serie de scrieri heraldice mai vechi s-a exagerat sensul de aspirație spre unitate a celor două țări românești, reflectată în plan simbolic de stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești din sigiliile diverșilor domni. Uneori pot fi considerate steme de pretenție, ca în cazul lui Vasile Lupu (care obținuse o promisiune pentru tronul Țării Românești, în timp ce fiul său minor avea să dețină titlul de domn al Moldovei). De cele mai multe ori este vorba de domni care au domnit, alternativ, în cele două țări românești, dar care nu au gândit niciodată la posibilitatea unificării lor, aceasta fiind o aspirație ce ține de epoca modernă. În veacul fanariot, după cum arată și

autorul, nu mai puțin de 15 domni au folosit asemenea steme duble, fără ca ele să marcheze visul secular de unitate al românilor de pe cele două maluri ale Milcovului (p. 99-103). Ideea că asemenea steme duble au reprezentat o propagandă ascunsă pentru cultivarea unității de neam, este lipsită de substanță, pentru secolele XVII-XVIII. De aceea acest capitol ar fi putut să lipsească fără mare pagubă pentru economia internă a cărții. Înșirarea a numeroase exemple, grupate pe criteriul suportului pe care au fost aplicate (tipărituri, hrisoave domnești, lespezi de piatră, monede, alte obiecte de metal, gravure, țesături artistice, steaguri), nu credem că are, de asemenea, mare relevanță pentru promovarea ideii unității, în epoca respectivă (p. 103-110).

Exemplul privitor la monedele bătute sub ocupație rusească, în anii 1771-1774, la Sadagura, lângă Cernăuți, dincolo de a ilustra "aspirația spre unitate a poporului roman" (p. 107), avem de a face cu o reflectare a "planului dacic" nutrit de împărăteasa Ecaterina II, urmând să fie înfăptuit în folosul Rusiei. De altfel, câteva rânduri mai jos, și autorul consemnează faptul că aceste emisiuni monetare au fost folosite în scop propagandistic (și nu numai!) de Rusia.

În secolul XIX, perioada cristalizării națiunilor moderne, se poate vorbi cu adevărat de folosirea heraldicii în scopul propagandei naționale. Celebra medalie "Norma", bătută la București, în 1838, este cât se poate de ilustrativă în acest sens. Ea întrunește atât stemele celor trei principate, cât și tricolorul, având în plus și numele țării ce se va forma abia peste două decenii: "Rumania" (p. 112). De aceea imaginea ei a și fost reprodusă pe coperta broșurilor de propagandă unionistă editate la Paris, în anii 1856-1857. Medalia avea în plus și "avantajul" de a oferi o stemă a Transilvaniei din care vulturul maghiar fusese ostracizat. Nu am înțeles de ce vulturul negru este considerat de Ioan Silviu Nistor, în repetate rânduri, drept "simbolul fals" al maghiarismului (p.113). Această etichetă ar putea fi valabilă doar dacă domnia sa admite că inițial acest vultur avea o altă semnificație, mai cuprinzătoare (referitoare eventual la întreaga nobilime ardeleană din comitate) și a fost uzurpat ulterior de naționalismul maghiar.

Stema propusă de românii ardeleni la 1849 este un interesant exemplu asupra modului în care aceștia înțelegeau să se integreze, pe poziții de egalitate, între "națiunile politice" ale principatului, fără să conteste statutul celorlalte părți. Apelul la moneda cu însemnele Daciei Felix (p. 120) era o modalitate eficientă de a însufleți conștiința unei națiuni trezite la viața politică prin apelul la glorioasa origine romană și era în deplin acord cu strategia de redeșteptare națională a românilor din Transilvania (p. 119). Din punct de vedere formal însă, ea prezintă mai multe imperfecțiuni: propune trei simboluri pentru români în loc de unul (cum aveau celelalte naționalități), îmbinate neheraldic, încărcând excesiv stema și determinând alungirea scutului la proporții incceptabile. Rezultatul poate fi considerat un bun material propagandistic, dar o stemă nereușită.

În sigiliul Guvernului provizoriu de la 1849, elementul care interesează în mod deosebit este reprezentat de cele două fascii consulare romane încrucișate (p. 123). Acestea nu făceau însă apel la originea romană a muntenilor, așa cum sugerează autorul, fiind, cum de altfel se arată, de inspirație franceză. Nu era exprimată latinitatea, ci ideea de Republică, de stat constituțional (precum și în cazul Franței), de stat civil, a cărui autoritate era clădită pe alte baze decât Regalitatea sau Domnia.

Un subcapitol al lucrării este rezervat "diversiunii străine" de la 1921, ce ar fi avut ca instrument pe Jósef Sebestien de Köpeczi și care a reușit să torpileze proiectul heraldistului Paul Gore, membru al Comisiei Consultative de Heraldică. Ioan Silviu Nistor îl consideră

a fi un personaj obscur, autor a doar două modeste articole de heraldică, ce avusese misiunea "de a ilustra, prin fragmentarea stemei, caracterul compozit al statului național român unitar, format din provincii și regiuni răpite de la statele înconjurătoare..." (p. 165). Acesta a făcut ca în stema României Mari, Transilvania să fie reprezentată în cartierul al patrulea, exact ca în vechea stemă a Ungariei, deși i s-ar fi cuvenit un loc mai onorabil. Regele Ferdinand este suspectat de vanitatea de a păstra în stemă, conservate întocmai, armele acestei foste provincii a Imperiului Austro-Ungar. Potrivit păreri exprimate de autor, Köpeczi "nu a făcut o lucrare de concepție heraldică, ci pur și simplu a juxtapus niște steme preexistente, într-o compunere compozită, eclectică, asamblată tendențios, necrotic", mesajul ei fiind acela că "România a anexat Transilvania, provincie locuită de unguri, sași și secui, fapt confirmat și de stema ei istorică..." (p. 170). La publicarea stemei în *Monitorul Oficial*, Paul Gore, cel mai avizat membru al Comisiei Consultative de Heraldică în materie, o socotea ca fiind "compusă cu încălcarea regulilor heraldice și lipsită de stilul potrivit și gust artistic" (p. 168). Ideea autorului potrivit căruia în stema României ar fi trebuit să aibă doar trei cartiere, corespunzătoare celor trei provincii istorice, care au cunoscut organizare statală, este în principiu corectă. Este adevărat că numărul simbolurilor din stemă a crescut la un moment-dat artificial și că nu este echitabil ca Oltenia, Banatul și Dobrogea să fie reprezentate, pe când Basarabia, Bucovina, Crișana și Maramureșul nu (p. 178). Însă în momentul în care stema de stat a cunoscut o anumită evoluție istorică, nu se pot face corecturi retroactive. Potrivit regulilor heraldicii, uzul unei steme generează o anumită legitimitate, peste care nu se poate trece ușor cu buretele. Așadar, credem că nu doar sentimentele regaliste ale celor doi mari heraldiști, Dan Cernovodeanu și Jean N. Mănescu, i-au făcut să nu propună o restructurare radicală a stemei României, ci și convingerea că evoluția istorică a acesteia trebuie respectată, așa cum a fost. Istoria stemei face parte din substanța ei.

Un subcapitol care incită spiritele este dedicat "turului" – vulturul negru turanic, folosit de maghiari ca simbol al propagandei fasciste și revizioniste (p. 193-200). Acestea sunt conotații adăugate după anul 1900, puse pe seama unui simbol din veacul XVI; nu cred că ne ajută să putem vedea și judeca mai corect lucrurile.

Sfârșitul lucării este de apreciat din punct de vedere metodologic: după critica stărilor de fapt anterioare, autorul vine cu un demers constructiv, adică un nou proiect de stemă a României, pornind de la cel existent (263-270). Suntem nevoiți să aducem mai multe obiecții asupra acestei creații a autorului.

"Chenarul negru trasat viguros" al scutului (p. 265), chiar dacă produce un anumit efect grafic, nu mai este o linie, ci tinde să devină un "filet", cum se spune în termeni heraldici, adică o bordură neagră foarte îngustată, a cărei necesitate ar trebui argumentată separat. Ideea potrivit căreia acvila mare din stemă ar trebui să fie nu una abstractă ci să corespundă unei specii reale, care trăește eventual în arealul țării respective, nu ni se pare potrivită. Am văzut că argumentația acestei opțiuni a fost preluată din proiectul domnului Ramiro Georgescu (New York, 1990), care critica, "pasărea galbenă, de operetă, a Hohenzollernilor" (p. 218). Logica acestei argumentații ar fi valabilă poate, dacă ne-am afla în postura de a alcătui astăzi o stemă de stat, de la zero. Alegerea a fost făcută însă de înaintașii noștri la 1921, și ei au ales o acvilă abstractă: acvila romană, de aur, prezentă în vârful hampei steagurilor legiunilor antice (steagurile armatei române conservă și astăzi acest însemn). Acesteia i s-a atașat o cruce în plisc, întocmai ca la aquilla valahica. A rezultat o interesantă metaforă heraldică a ideii că "poporul roman

s-a născut latin și creștin, în același timp". Ideea e frumoasă și ar fi păcat să renunțăm la ea. Biologia nu are ce căuta aici!

Culoarea propusă de autor pentru acvilă, "purpurie, uzitată în heraldică, ca fiind cea mai apropiată de culoarea ei naturală" (p. 269), reprezintă o soluție năstrușnică. E ciudat să propui o culoare convențională pentru o pasăre pe care o dorești "naturală", identificabilă în fauna patriei. În heraldică calitatea unei mobile de a fi "naturală" se referă aproape exclusiv la culoarea acesteia, diferită de smalțurile heraldice consacrate; artificiul se folosește mai ales în cazurile când nu se poate ocoli suprapunerea de culoare pe culoare, regulă de bază a heraldicii. Constatăm cu această ocazie, că autorul nu cunoaște faptul că purpura heraldică este o culoare apropiată de violet, eventual spre un vișiniu; nu are nici o legătură cu arămiul propus în planșa finală a lucrării. În plus, având în vedere câmpul albastru al scutului, gramatica heraldicii cere o acvilă de metal, deci aur sau argint. O acvilă "de purpură", dincolo de exotismul ei (nu știm să mai fi fost întrebuințată cândva), ar fi tolerată la limită de regulile heraldicii, dar total contraindicată de regulile armoniei cromatice.

Crucea din ciocul acvilei nu este o "cruce patriarhală", așa cum crede autorul (p. 267, 269), ci o cruce latină cu extremitățile lățite și piciorul ascuțit. Pentru a fi numită "patriarhală", crucea ar fi trebuit să aibă două traverse paralele inegale, ceea ce nu este cazul.

"Sabia" și "buzduganul" ținute de acvilă în gheare sunt doar simboluri ale suveranității statului (alături de celebra "coroană de oțel", la care s-a renunțat în mod nejustificat). Ele sunt redate abstract, și nu pot fi identificate cu "sabia lui Ștefan cel Mare" (din 2004, cel puțin, știm cu toții cum arăta!) și "buzduganul lui Mihai Viteazul" (despre care nu știe nimeni cum arăta) (p. 267). În privința "sabiei", trebuie să fim mai exacți, și să o numim "spadă", pentru că are o lamă dreaptă, cu două tăișuri și garda în formă de cruce (sabia având alte atribute). Cu privire la primul cartier din scutul central, rezervat stemei Țării Românești, chiar dacă acceptăm câmpul de aur (insuficient fundamentat), nu putem fi de acord cu acvila roșcată. Chiar dacă o definim ca fiind de "culoare naturală" trebuie să precizăm că și această expresie are o doză de convențional: culoarea "naturală" în cazul acvilelor heraldice este negru (eventual un brun cu reflexe aurii, pentru evidențierea penelor). De ce nu conservăm celebra aquilla valahica, conturnată, cruciată, cu aripile strânse și redată în negru? Credem că trebuie evitat aspectul identic al acestei acvile cu cea care poartă întreg scutul pe piept, pentru a evita atât un pleonasm heraldic, dar și pentru a nu renunța la mesajele diferite simbolizate de cele două acvile. Nu cred că intenția este aceea de a se sublinia că unirea celor trei țări românești s-a făcut sub patronajul și în folosul Munteniei (chiar dacă așa stau lucrurile). În privința partițiunii inferioare a scutului, nu am înțeles cum justifică autorul faptul că stemei Transilvaniei i se alocă un spațiu dublu față de celelalte două provincii românești. Cele șapte turnulețe roșii nu pot fi puse ca atare pe câmpul albastru, pentru că încalcă o regulă fundamentală (culoare pe culoare). A susține că acestea semnifică "elementul principal din emblema Transilvaniei consacrată de Mihai Viteazul, care semnifică emblema Romei (edificată pe cele șapte coline)", reprezentând "atât vechile cetăți dacice și caster romane, cât și emblema Constantinopolului (noua Romă)..." (p. 268) nu demonstrează decât nepriceperea autorului în această chestiune.

În privința leilor afrontați, ei ar putea fi luați în considerare într-o dezbatere fundamentată asupra stemei Transilvaniei, dar nu pe baza sigiliului lui Mihai Viteazul, ci pornind de la cele câteva prezențe în armorialele occidentale sau pe frontispiciul scrierii lui Nicolae

Costin. Săbiile "dacice" pe care leii le țin în labe au curbura inversă decât armele antice invocate, arătând ca niște iatagane turcești. Trebuie să mai arătăm că, dacă autorului i se pare nepotrivită o stemă a Transilvaniei în care prezența elementului etnic românesc nu este exprimată mai explicit, o variantă în care să se facă abstracție de unguri, sași și secui este cel puțin la fel de inacceptabilă, având în vedere tradiția heraldică a acestei provincii (chiar dacă în Ardeal nu prea mai sunt sași). Ideea de a reintroduce un ecuson central, tăiat, care să fie încărcat cu *Lupa Capitolina* și balaurul dacic ni se pare excesivă, întrucât ceea ce vor să reprezinte aceste simboluri a fost deja exprimat prin altele, arătate anterior. Dacă ar fi să admitem explicațiile autorului turnulețele și leii din partițiunea inferioară a scutului semnifică tocmai originea daco-romană a poporului roman. Dacă adăugăm și acvila romană, ajungem la un număr de cinci simboluri care vorbesc despre același lucru, ceea ce ar un pleonasm nu numai heraldic, dar și logic.

Din păcate trebuie să constatăm că, prin marele număr de inexactități și greșeli, comise într-un spațiu record, autorul acestei masive cărți își dovedește nepriceperea pe tărâmul științei heraldice.

Sorin Iftimi